هەڵەبجە و ئەنفال لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا

ئامادەکردنی بەڵگەنامەکان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، نووسینی پێشەکی و پەراوێز:

وریا رەحمانی

پێرست

پێشەکی - پرۆفیسۆر مایکێل کیلی

پێشەکی وەرگێڕ

- سیاسەتی ئەمریکا سەبارەت بە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی پێش لە کیمیابارانی هەڵەبجە
- هەڵوێستی ئەمریکا سەبارەت بە کیمیابارانی هەڵەبجە
- کیمیابارانی هەڵەبجە لە ئەجیندای نەتەوە یەکگرتوەکاندا
- ئەمریکا و ئەنفال
- ئەمریکا و ئەنفال پاش کۆتاییپێهاتنی شەڕی ئێران و عێراق
- کۆنگرێسی ئەمریکا و هەڵەبجە و ئەنفال

١- هەڵەبجە و ئەنفال لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی CIA و وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکادا

- مانگرتنی نوێنەرە کوردەکان بۆ شەرمەزارکردنی کیمیابارانکردنی کوردەکانی عێراق- نیسانی ١٩٨٧
- دەوڵەتی عێراق گازی کیمیایی دژی کوردەکان بەکاردەهێنێت- گوڵانی ١٩٨٧
- شاڵاوی کاولکردنی گوندەکانی سەر بە شاری رواندوز لە باکوری عێراق- حوزەیرانی ١٩٨٧
- دوایین زانیاریەکان دەربارەی بارودۆخی کوردەکان و سیاسەتی راگوازتنەوەیان- تەموزی ١٩٨٧

- بـــــارودۆخی کوردســــــتانی عێـــــراق لەوپەڕی خراپیــــــدایە – تشــــــرینی یەکەمی ١٩٨٧
- کـــورتەیەک لە راپـــۆرتێکی هەواڵگـــری دەربـــارەی کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ – ٢٤ی ئاداری ١٩٨٨
- بەخـــت و شانســـی کـــوردە راپەڕیوەکـــان روو لە تـــاریکی دەکـــات – ١٦ی گوڵانی ١٩٨٨
- بەرنـــامەی راگـــوازتنەوەی خەڵـــک لەلایەن دەوڵەتـــی عێـــراق – حـــوزەیرانی ١٩٨٨
- نـــــاوەرۆکی دیـــــدار لەگەڵ جەلال تاڵەبـــــانی لە وەزارەتـــــی دەرەوە – حوزەیرانی ١٩٨٨
- بەردەوامبـــــوونی شـــــاڵاوی کـــــاولکردنی گونـــــدە کوردنشـــــینەکان – حوزەیرانی ١٩٨٨
- بارودۆخی ئوردوگاکانی کوردە راگوێزراوەکان – ئەیلوولی ١٩٨٨
- نـــاوەرۆکی دیـــداری بـــاڵوێزی ئەمریکـــا لەگەڵ جێگـــری وەزیـــری دەرەوەی عێراق دەربارەی شاڵاوەکان دژی کوردەکان – ئەیلوولی ١٩٨٨
- دوایـــین زانیاریەکـــانی جەلال تاڵەبـــانی، رێـــبەری کـــورد دەربـــارەی شاڵاوەکانی عێراق دژی کوردەکان – تشرینی یەکەمی ١٩٨٨
- راپـــــۆرتی ٤٥ی کۆمیســـــیونی مـــــافی مرۆڤـــــی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان دربارەی عێراق – کانوونی یەکەمی ١٩٨٨
- پەیوەنـــــدییە بازرگانییەکـــــانی ئەمریکـــــا و عێـــــراق و پەیوەنـــــدی ئەو مەسەلەیە بە سەرکوتی کوردەکانەوە – ٢٩ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٨
- راپـــۆرتی میـــدیاکان دەربـــارەی راگـــوازتنەوەی کوردەکـــانی عێـــراق – نیسانی ١٩٨٩

- دەوڵەتـــی عێـــراق لە راگـــوازتنەوەی بەشـــێک لە کوردەکـــان چاوپۆشـــی کردووە – نیسانی ١٩٨٩
- گوشـــارە ســـەربازی و سیاســـییەکانی ســـەدام حوســـەین لەســـەر کوردەکان بەردەوامە – گوڵانی ١٩٨٩
- نـــاوەرۆکی دیـــداری جێگـــری وەزیـــری دەرەوەی ئەمریکـــا لەگەڵ نـــوێنەرێکی کـــورد دەربـــارەی شـــاڵاوەکانی عێـــراق دژ بە کوردەکـــان– حوزەیرانی ١٩٨٩
- دوایـــین زانیاریەکـــان دەربـــارەی شـــاڵاوی راگـــوازتنەوەی کوردەکـــان– حوزەیرانی ١٩٨٩
- دەســـتپێکردنی راگـــوازتنەوەی خەڵکـــی قـــەڵادزێ لەلایەن عێـــراق– حوزەیرانی ١٩٨٩
- راپـــۆرتی وەزارەتـــی دەرەوەی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا ســـەبارەت بـــە بـــارودۆخی مـــافی مـــرۆڤ لـــە کوردســـتانی عێـــراق لـــە ســـاڵی ١٩٨٩- شوباتی ١٩٩٠
- دەقـــی گفتوگۆکـــانی عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد لەگەڵ کاربەدەســـتانی بـــاڵای بەعـــس لە ١٩٨٨ دەربـــارەی کیمیابـــارانکردن و ســـەرکوتکردنی خەڵکی باکوور– نیسانی ١٩٩٢

٢- هەڵەبـجە و ئەنفـال لە راگەیەنـدراوە فەرمییەکـانی وەزارەتـی دەرەوەی ئەمریکادا

-- ناوەرۆکی دیداری جەلال تاڵەبانی لەگەڵ کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوە – ١٥ی حوزەیرانی ١٩٨٨

- شەرمەزاركردنی كەڵكوەرگرتنی عێراق لە چەكی كیمیایی دژی پێشمەرگە كوردەكان- ٨ی ئەیلوولی ١٩٨٨

- پشتیوانینەكردنی حكوومەتی ئەمریكا لە گەڵاڵەیاسایەكی كۆنگرێس بۆ سزادانی عێراق- ٢٢ی ئەیلوولی ١٩٨٨

- راپۆرتی جێگری وەزیری دەرەوەی ئەمریكا دەربارەی بارودۆخی مافی مرۆڤ لە كوردستانی عێراق لە ساڵی ١٩٨٨- ٨ی شوباتی ١٩٨٩

- راپۆرتی جێگری وەزیری دەرەوەی ئەمریكا دەربارەی بارودۆخی مافی مرۆڤ لە عێراق و ناوچە كوردنشینەكان لە ساڵی ١٩٨٩- ١٥ی كانوونی دووەمی ١٩٩٠

- "رێكخراوی شەهیدانی هەڵەبجە" تەقینەوەی لە بەغداد ئەنجامداوە- ٣٠ی نیسانی ١٩٩٠

- یەكەم لێدوانی وەزارەتی دەرەوە دەربارەی كیمیابارانی هەڵەبجە- ١٦ی ئاداری ١٩٩٨

- ساڵیادی كۆمەڵكوژی هەڵەبجە- ١٦ی ئاداری ٢٠٠٠

- راگەیەندراوی وتەبێژی وەزارەتی دەرەوە دەربارەی ساڵیادی كۆمەڵكوژی هەڵەبجە- ١٦ی ئاداری ٢٠٠١

- سەدام چەكی كۆمەڵكوژی دژی خەڵكی مەدەنی بێ گوناح بەكارهێناوە- ١٤ی ئاداری ٢٠٠٣

- لێدوانی سەرۆك بوش دەربارەی ساڵیادی كیمیابارانی هەڵەبجە و ئامادەكاری بۆ روخاندنی رژیمی عێراق- ١٥ی ئاداری ٢٠٠٣

٣- هەڵەبجە و ئەنفال لە ئەجیندای کۆنگرێسی ئەمریکادا (ئەنجومەنی نوێنەران و ئەنجومەنی پیران)

- کیمیابارانی هەڵەبجە: کۆمەڵکوژییەکی دڕندانە -٢٤ی ئاداری ١٩٨٨
- کیمیابارانی هەڵەبجە نموونەی کارەساتی ئاپۆکالیسە - ٢٩ی ئاداری ١٩٨٨
- بێدەنگی لەبەرامبەر کیمیابارانی هەڵەبجە - ٣٠ی ئاداری ١٩٨٨
- داواکاری لە وەزیری دەرەوە بۆ شەرمەزارکردنی سیاسەتی راگوازتنەوەی کوردەکان - ٢٥ی گوڵانی ١٩٨٩
- تاوتوێکردنی بڕیارنامەی ٤٠٨ بۆ ئیدانەکردنی کەڵکوەرگرتنی عێراق لە چەکی کیمیایی - ٢٤ی حوزەیرانی ١٩٨٨
- تاوتوێکردنی گەلاڵەکان و بڕیارنامە هاوبەشەکان بۆ پێشگیری لە ژینۆسایدی کورد - ٨ی ئەیلوولی ١٩٨٨
- کەڵکوەرگرتنی زیادەڕۆیانەی عێراق لە گازی کیمیایی دژی کوردەکان - ٨ی ئەیلوولی ١٩٨٨
- ئەو دەوڵەتانە کە چەکی کیمیایی بەکاردێنن دەبێ گۆشەگیر بکرێن - ٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨
- کۆمەڵگای نێونەتەوەیی لە بەرامبەر ژینۆسایدی کورد بێدەنگە - ٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨
- بارودۆخی کوردستانی عێراق پێویستی بە کردەوەی خێرا هەیە - ٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨
- دەبێت لە ئاکامەکانی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دژی کورد بترسین - ٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨
- عێراق لە شاڵاوی ژینۆسایدی کەمینەی کورددا، چەکی کیمیایی بەکاردێنێت - ٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨
- نابێت لە بەرامبەر کیمیابارانی کوردەکان بێدەنگ بین - ١٢ی ئەیلوولی ١٩٨٨

- جیهانی شارستانی ناتوانێت تەحەمولی کیمیابارانی کوردەکان بکات- ١٣ی ئەیلوولی ١٩٨٨

- عێراق بە چەکی کیمیایی کورد ژینۆساید دەکات- ١٣ی ئەیلوولی ١٩٨٨

- عێراق کوردەکان کیمیاباران دەکات چونکە نەتەوەیەکی جیاوازن- ١٣ی ئەیلوولی ١٩٨٨

- ئەنجومەنی نوێنەران نەیهێشت گوشار بخرێتە سەر عێراق بۆ ئەوەی کوردەکان کیمیاباران نەکات- ١٤ی ئەیلوولی ١٩٨٨

- دیواری بێدەنگی چارەنووسی کوردە کیمیابارانکراوەکانی تەنیوە- ٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٨

- بەرژەوەندی بازرگانی ناهێڵێت ئابلۆقە بسەپێندرێت بەسەر عێراقدا - ١٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٨

- گەڵاڵە یاسای ٥٥٥٠ بۆ سەپاندنی ئابلۆقە بەسەر عێراقدا- ٢٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٨

- کوردە ئەنفالکراوەکان لە بارودۆخێکی نالەباردا دەژین- ٢٨ی حوزەیرانی ١٩٩٠

- هەڵسوکەوتی تورکیە لەگەڵ کوردە ئەنفالکراوەکان شەرمەزار دەکەین- ١٢ی تەموزی ١٩٩٠

- کوردەکان بە هۆی ئەوە کیمیاباران دەکرێن کە داوای مافی خۆیان دەکەن- ١١ی ئەیلوولی ١٩٩٠

- سەدام حوسەین، کورد و ژینۆساید- ١٧ی ئاداری ١٩٩٢

- ساڵیادی کیمیابارانی هەڵەبجە: کوردەکان هاوپەیمانی ئێمەن دژی سەدام حوسەین- ١٧ی ئاداری ١٩٩٢

- چوارەمین ساڵیادی کیمیابارانی کوردەکان- ١٨ی ئاداری ١٩٩٢

- کیمیابارانی هەڵەبجە یەکێ لە تاریکترین کاتەکانی مێژووی مرۆڤایەتی بوو- ١٤ی ئاداری ١٩٩٦
- بڕیارنـــــامەیەک بـــۆ دەربڕینـــــی هــــاوخەمی لەگەڵ کۆمەڵکــــوژی کـــورد لە هەڵەبجە - ٢٦ی ئاداری ١٩٩٦
- بڕیارنامەیەک بۆ دادگاییکردنی ڕێبەرانی ڕژیمی عێراق- ١٤ی تشرینی دووەمی ١٩٩٧
- دادگاییکردنی سەدام حوسەین بە تاوانی کاری دژەمرۆڤایەتی- ١٢ی ئاداری ١٩٩٨
- ئەنفال ژینۆسایدکردنی مرۆڤایەتییە- ١٣ی ئاداری ١٩٩٨
- ئاســـەوارەکانی کارەســـاتی هەڵەبـــجە لە زمـــانی پزشـــکێکی ڕۆژئـــاواییەوە
- ١٧ی ئاداری ١٩٩٨
- کۆمەڵکوژی هەڵەبجە یەکێ لە ڕووداوە ترسناکەکانی مێژووی هاوچەرخی ئەم جیهانە بوو- ٢٤ی ئاداری ١٩٩٩
- بڕیارنامەیەک بۆ بەرزڕاگرتنی ساڵیادی کۆمەڵکوژی هەڵەبجە- ٩ی ئاداری ٢٠٠٠
- ئەنفال و هەڵەبجە یەکێ لە تاوانەکانی ڕژیمی سەدام حوسەینە- ٢١ی ئەیلوولی ٢٠٠٠
- ئەنفال، هەڵەبجە و تەعریب ڕەوایەتی بە بەکارهێنانی هێزی سەربازی دژی عێراق دەدەن -٩ی تشرینی یەکەمی ٢٠٠٢
- کوردەکـــان نیگەرانـــی دووپـــاتبوونەوەی هێرشـــە کیمیاییەکـــانی ســـەدامن
- ٢ی ئاداری ٢٠٠٣
- لێـــدوانەکانی وەزیـــری دەرەوەی ئەمریکـــا لە هەڵەبـــجە فریـــودانی خەڵـــکە
- ١٦ی ئەیلوولی ٢٠٠٣

- بۆ کیمیابارانی هەڵەبجە وەک هۆکارێک بۆ ڕوخانی ڕژیمی سەدام بەکاردێنن؟- ١٧ی ئاداری ٢٠٠٤

- ئەگەری دووپـــــاتبوونەوەی کۆمەڵکـــــوژی کوردەکـــــان پـــــاش دەرچـــــوونی هێزەکانی ئەمریکا لە عێراق- ٢١ی نیسانی ٢٠٠٤

- پـــاش کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە، ئەمریکـــا زیـــاتر یـــارمەتی رژیمـــی عێراقـــی دا - ١٣ی تەموزی ٢٠٠٤

- یـــــادی قوربـــــانیە کوردەکـــــانی هێرشـــــی ١٦ی ئـــــاداری ١٩٨٨- ١٦ی ئاداری ٢٠٠٥

- لە ساڵیادی کیمیابـارانی هەڵەبـجەدا هێزەکـانی ئەمریکـا داهـاتوویەکی باشـتر بـۆ عێراق بنیاتدەنێن- ١٧ی ئاداری ٢٠٠٥

- رژیمـــی عێـــراق کـــوردە فەیلییەکـــان و بارزانییەکـــانی بەکـــۆمەڵ کوشـــتووە - ١٩ی تشرینی یەکەمی ٢٠٠٥

- خەڵکی هەڵەبجە هێشتا قوربانی ئاسەوارەکانی چەکی کیمیایین- ١٤ی ئاداری ٢٠٠٦

- سەدام حوسەین بە ژینۆساید تۆمەتبارە- ٤ی نیسانی ٢٠٠٦

- کیمیابارانی هەڵەبجە میراتێکی کوشندە و بەردەوامی لە دوای خۆیدا بەجێهێشت- ١٣ی ئاداری ٢٠٠٨

- کیمیابارانی هەڵەبجە تاوانێکی دزێو دژی گەلی کورد بوو- ١٤ی ئاداری ٢٠٠٨

- کیمیابـــــارانی کوردەکـــــان دەبـــــێ وەک تـــــاوانی ژینوســـــاید بەفەرمـــــی بناسرێت- ١٧ی ئاداری ٢٠٠٨

- هەڵەبجە سەمبۆلی نەهامەتییەکانی گەلی کوردە - ٢ی نیسانی ٢٠٠٨

- کیمیابارانی هەڵەبجە: یەکەم نمونەی کۆمەڵکوژی مرۆڤ بەدەست دەوڵەتی خۆی
- ١٦ی ئاداری ٢٠٠٩
- لەسێدارەدانی خێرای سەدام حوسەین نادادپەروەری بوو دەرهەق قوربانیانی ئەنفال- ١٦ی ئاداری ٢٠٠٩

٤- وێنەی هەندێ لە بەڵگەنامەکان

پێشەکی

پرۆفیسۆر مایکێل کیلی[1]

[1] پرۆفیسۆر مایکێل جەی کیلی مامۆستای کۆلیژی یاسا و بەرپرسی "پرۆگرامی یاسای نێونەتەوەیی و بەراوەردکاری" زانکۆی کریتۆنی ئەمریکایە و سەرۆکی بەشی ئەمریکای "کۆمەڵەی یاسای سزای نێونەتەوەیی"یە کە بنکەکەی لە پاریسە. مایکێل کیلی راوێژکاری کاروباری یاسای نێونەتەوەیی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکان بووە و هەروەها یەکێ لە راوێژکارانی پارڵمانی کوردستان بووە بۆ دارشتنی دەستووری هەرێمی کوردستانی عێراق. مایکێل کیلی ٤ کتێبی دەربارەی ژینۆساید لە ئاستی نێونەتەوەییدا بڵاو کردوەتەوە کە یەکێکیان بریتییە لە کتێبی "رۆحەکانی هەڵەبجە: سەدام حوسەین و ژینۆسایدی کورد" کە ساڵی ٢٠٠٨ لە ئەمریکا بڵاو بوەتەوە.

کـــورد دۆســـتی نیـــیە جـــگە لە چیاکـــان. ئەمە وتەیەکـــی کـــۆنە، کـــۆن بە قەد خـــودی چیاکـــان. راستیشـــە، هەروایە بەتـــایبەت ئەو کـــاتە کە کوردەکـــانی بـــاکووری عێـــراق بە دەســـتی رژیمـــی ســـەدام حوســـەین ژینۆســـاید دەکـــران. ســـوپای عێـــراق لە شـــاڵاوی ئەنفالـــدا خەڵکـــی ســـڤیلی کـــوردی کـــۆ دەکـــردەوە، دووری دەخســـتنەوە، گونـــد و شـــارۆچکەکانیانی خـــاپوور دەکـــرد و بە چەکـــی کیمیـــایی پەلامـــاری دەدان. لە ئەنجامـــدا ســـەدان هەزار کـــورد گیانیـــان لە دەســـتدا و برینـــدار بـــوون. لە کـــاتی دەســـتپێکردنی ئەنفـــال لە قۆنـــاخی کۆتـــایی شـــەڕی ئێـــران و عێراقـــدا و پاش ئەوەش ، وڵاتانی دیکە کاردانەوەیەکی ئەوتۆیان نیشاننەدا. بۆ؟

هۆکارەکـــانی زۆرن بەڵام ئاگـــادارنەبوون لە بەڕێوەچـــوونی ئەنفـــال، یەکـــێ لە هۆکارەکـــانی نەبـــوو. جیهـــان و بەتـــایبەت رۆژئـــاوا بـــاش دەیزانـــی چـــی روو دەدات. لە کـــاتی شـــەڕی ئێـــران و عێراقـــدا زلهێزەکـــان زۆر یـــارمەتی ئـــابووری، ســـەربازی و تەکنیکـــی ســـەدامیان دا. کەوابـــوو سەریانســـڕنەما کاتێـــک کە بینیـــان ســـەدام ئەو چەکـــانە دژی کوردەکـــان بەکاردەهێنێـــت چـــونکە خۆیـــان پێیـــان فرۆشـــتبوو. ئەم نەخشـــەیە کە رۆژنـــامەی " نیۆیـــۆرک تـــایمز" بـــڵاوی کـــردووەتەوە نیشـــان دەدات کە وڵاتـــانی دیـــکە چەنـــدە یارمەتیـــان بە بەرنـــامەی چەکە کیمیاییەکـــانی ســـەدام داوە. وڵاتـــانی رۆژئـــاوا دەیـــان ســـاڵ چاوپۆشـــیان لەم کـــردەوانە کـــرد چـــونکە مەســـەلەی ســـەقامگیری و پارچەپـــارچەنەبوونی وڵاتە چەنـــدنەتەوەییەکان لە مەسەلەی مافی مرۆڤ بۆیان گرنگتر بوو.

بەڵام جیهـــان چـــۆن دەبـــێ وەڵام بـــداتەوە؟ بە هەمـــان رێـــژە کە ســـەدام بەرپرســـیاری تـــاوانی ژینۆســـایدی کـــورد بـــوو، ئەو وڵاتـــانەش کە

ئامرازەکەیـــان بـــۆ ســـەدام دابـــین کـــرد، لە بەرامـــبەر ژینۆســـایدی کـــورد بەرپرســـــیارن. بـــــۆیە کۆمپانیـــــا نێونەتەوەیەکـــــان دەبـــــێ لە بەرامـــــبەر کردەوەکانیـــــان وەڵامـــــدەر بـــــن. زۆربەی ئەو یـــــارمەتیە ئـــــابورییە کە بە ســـوپای ســـەدام درا لە ڕێگـــای کۆمپانیـــا نێونەتەوەیەکـــانەوە بـــوو. ئێســـتا ناکرێـــــت لە ئاســـــتی نێونەتەوەییـــــدا لێپرســـــینەوە لەگەڵ ئەو کومپانیـــــانە بکرێـــت بە هـــۆی بەشـــداربونیان لە ژینۆســـایدی کـــورددا. هـــیچ دادگـــایەکی نێـــــونەتەوەیی ئەو دەســـــەڵاتەی نیـــــیە بەڵام دەبـــــێ بەردەوام گوشـــــاری سیاســـی، ئـــابووری و یاســـایی بخـــرێتە ســـەر ئەو لایەنـــانە کە دەســـتیان بووە لە ژینۆسایدی کورددا.

زۆرن ئەو دیکتـــــاتۆرانە کە وەک تاوانبـــــار لە دادگـــــا نێونەتەوەییەکـــــان یـــــان دادگـــای وڵاتـــی خۆیانـــدا لێپرســـینەوەیان لەگەڵـــدا کـــراوە. هەنـــدێکیان پـــێش لە دەرچـــــوونی حوکمەکەیـــــان بە هۆکـــــاری جۆراوجـــــۆر مـــــردوون و لە راســـتیدا ئەم جـــۆرە مردنـــانە بـــۆ دیکتاتۆرەکـــان بـــووە بە شـــتێکی بـــاو. هێرمـــان گـــۆرین[2] پـــێش لە جێبەجێبـــوونی حـــوکمی دادگـــای نـــورینبێرگ

---

[2] هێرمـــان گورینـــگ یەکـــێ لە ســـەرکردەکانی دەوڵەتـــی نـــازی ئاڵمانیـــا و فەرمانـــدەی هێـــزی هەوایـــی ئاڵمانیـــا لە کـــاتی جەنگـــی جیهـــانی دووەم بـــوو. پـــاش کۆتاییپێهـــاتنی جەنگـــی دووەمـــی جیهـــانی لە دادگـــای نـــۆرینبێرگ کە بریتانیـــا، فەرانســـە، ئەمریکـــا و ســـۆڤیەت بـــۆ دادگـــاییکردنی کاربەدەســـتانی دەوڵەتـــی نـــازی پێکیانهێنـــابوو حـــوکمی لەســـێدارەدانی بەســـەردا ســـەپا بەڵام دوو کـــاتژمێر پـــێش لە بەڕێوەچـــوونی حـــوکمەی حەبـــی ژەهـــری خـــوارد و خـــۆی کوشـــت. گورینـــگ حەبی ژەهری لە ناو قوتوی رۆنی قژدا شاربووەوە. وەرگێر

خـــۆی کوشـــت. هیـــدکی تۆجـــو[3] لە کـــاتی دادگـــای ســـەربازی تۆکیـــۆ هەوڵیـــدا بە شـــێوەی هـــاراکری خـــۆی بوکژێـــت. ئیســـلۆبۆدان میلۆســـوڤیچ لە کـــــاتی دادگـــــاییکردن لەلایەن دادگـــــای نێـــــونەتەوەیی لاهە بە هـــــۆی نەخـــواردنی دەوا و دەرمـــانەوە رێگـــای بـــۆ مەرگـــی خـــۆی هەمـــوار کـــرد.[4]

---

[3] هیـدکی توجـۆ سـاڵی ١٩٤٠ وەزیـری جەنـگ و سـاڵی ١٩٤١ تـا ١٩٤٤ سـەرۆک وەزیرانـی ژاپـۆن بـوو. دوای تەسـلیمبوونی ژاپـۆن لە ١١ی ئەیلـوولی ١٩٤٥ هەوڵیـدا بە"هـاراکری" خـۆی بوکژێـت بەڵام لە نەخۆشـخانە چـاک بـووەوە و لە دادگـای سـەربازیدا حـوکمی لەسـێدارەدانی بـۆ دەرچـوو و لەسـێدارەدرا. "هـاراکری" شـێوە خۆکوشـتنێکی کـۆنی کولتـوری ژاپـۆنە کە لە رێگـای درانـدنی زگ بە شمشـێر ئەنجـام دەدرێـت و بە جۆرێـک خۆکوشـتنی سـەربەرزانە دادەنرێـت لە کولتوری خەڵکی ژاپۆندا. وەرگێڕ

[4] ئیسـلۆبۆدان میلۆسـۆڤیچ سـاڵی ١٩٨٩ تـا ١٩٩٧ سـەرۆک کۆمـاری یۆگسـلاڤیا و لە ١٩٩٧ تـا ٢٠٠٠ سـەرۆک کۆمـاری سربسـتان و سـەرۆکی حیزبـی سوسیالیسـتی ئەو وڵاتە بـوو. میلۆسـۆڤیچ یەکـێ لە بەرپرسـیارە سـەرەکیەکانی کۆمەڵکـوژی مسـڵمانەکان لە کـاتی شـەڕی کۆزۆڤـۆ و بۆسـنیا بە دەسـتی سـربەکان بـوو. میلۆسـۆڤیچ لە ئـاداری ٢٠٠١ لەلایەن کاربەدەسـتانی دەوڵەتـی یۆگسـلاڤیاوە دەستبەسـەر و تەسـلیم بە دادگـای نێـونەتەوەیی دادپەروەری لاهە لە هۆلەنـدا کـرا . میلۆسـۆڤیچ بە تـاوانی جەنـگ دادگـایی کـرا و دادگـاییکردنەکەی ٥ سـاڵی خایانـد بەڵام پـێش لە دەرچـوونی بڕیـاری کۆتـایی دادگـای نێـونەتەوەیی دادپەروەری، لە ١١ی ئـاداری ٢٠٠٦ لە بەنـدیخانەی لاهە لە هۆلەنـدا مـرد. هۆکـاری مـردنەکەی ئەوە بـوو کە بە ئەنقەسـت دەوا و دەرمـانی نەدەخـوارد بـۆ ئەوەی بـارودۆخی تەندرسـتی خراپتـر بێـت بـۆ ئەوەی بیگـوازنەوە بـۆ روسـیە بـۆ چارەسـەری پزشـکی چـونکە دەیزانـی لە روسـیا دەمێنبێـتەوە و دادگایی ناکرێت. وەرگێڕ

ئوگوستۆ پینۆشەش[5] پێش لە تەواوبوونی دادگاییکردنەکەی بە مەرگی ئاسایی مرد. بەڵام سەدام دادگایی کرا و بە لەسێدارەدان حوکمدرا و حوکمەکەشی جێبەجێ کرا. لێپرسینەوە لەگەڵ تاوانی ئەنفال و کیمیابارانی هەڵەبجە بە لەسێدارەدانی سەدام کۆتایی پێهات بەڵام دادگای نێونەتەوەیی لاهە تەنانەت پاش مردنی میلۆسۆڤیچیش درێژەی بە کاری خۆی دا و بڕیاری تاوانباربوونی میلۆسووڤیچی دەرکرد.

ژینۆساید لە سەردەمی زۆر کۆنی مێژوودا بووە. گەلێک لە دەقە مێژوویە کۆنەکان وەک تاکتیکێکی جەنگ بۆ بەزاندنی گروپە ئەتنیکی و ئاینییەکان باسی ژینۆسایدیان کردووە. لە قۆناخی دەسەڵاتداری کنیسە لە سەردەمی نوێ و کۆمەڵکوژی ئەرمەنیەکان بەدەستی ئیمپراتۆری عوسمانی لە کاتی جەنگی یەکەمی جیهانیدا کۆمەڵکوژی روویداوە. بەڵام پاش جەنگی جیهانی دووەم کۆمەڵگای نێونەتەوەیی نارەزایەتی توندی خۆی لە بەرامبەر ژینۆساید دەربڕی و پەیماننامەی

---

[5] ئوگۆستۆ پینۆشە ساڵی ١٩٧٤ تا ١٩٩٠ سەرۆک کۆماری حکومەتی سەربازی شیلی بوو. ساڵی ١٩٩٨ لە لەندەن لە سەر داواکاری دەوڵەتی ئیسپانیا بە تۆمەتی ئەشکەنجەکردنی هاووڵاتیانی ئیسپانیایی دەستبەسەر کرا بەڵام ساڵی ٢٠٠٠ دادگای بریتانیا بە هۆی نالەباربوونی بارودۆخی تەندروستی بڕیاری گەڕانەوەی ناوبراو بۆ شیلی دەرکرد و لە شیلی دادگایی کرا بەڵام ساڵی ٢٠٠٢ دادگای باڵای شیلی رایگەیاند پینۆشە بە هۆی نەخۆشی مێشکەوە ناتوانێت داکۆکی لە خۆی بکات. پینۆشە لە کانوونی یەکەمی ٢٠٠٦ لە شیلی مرد. وەرگێڕ

پێشــــگیری لە ژینۆســـــاید ســــەرەنجام پەســــەند كـــــرا و ژینۆســـــاید ســــاڵی ١٩٤٨ وەک تاوان بەفەرمی ناسرا.

داوای لێبــــۆردنكردن شـــــتێكی باشــــە. جیهـــــان داوای لێبـــــوردنی كــــرد كە نەیتوانیــــوە رێـــــگە لە ژینۆســـــایدی روانـــــدا[6] بكرێـــــت، نەیتوانیــــوە رێـــــگە لە ژینۆســـــایدی كـــــامبۆج بگرێـــــت[7]، نەیتوانیــــوە رێـــــگە لە ژینۆســـــایدی كــــورد بگرێـــــت، رێـــــگە لە دووپـــــاتبونەوەی هۆلۆكاســـــت[8] بگرێـــــت هەرچەنـــــد كە نەتەوە یەكگرتوەكـــــان رایگەیانـــــدبوو ئیـــــدی قەد رێـــــگە بە دووپـــــاتبوونەوەی

[6] لە ساڵی ١٩٩٤ جونان هابیا ریمانا، سەرۆک كۆماری رواندا لە رووداوی كەوتنەخوارەوەی فرۆكە گیانی لەدەستدا. عەشیرەتی هۆتۆ، عەشریتی توتسی بە بەرپرسیاری ئەو رووداوە لە قەڵەمدا و زنجیرەیەک پێكدادانی خوێناوی لە نێوان ئەو دوو ئەو عەشیرەتەدا روویدا و لە ماوی ١٠٠ رۆژدا نزیكەی ٨٠٠ هەزار تا ملیۆنێک كەسی سەر بە عەشیرەتی توتسی بەدەست عەشیرەتی هۆتۆ كوژران. كۆمەڵكوژی رواندا لەبەرچاوی كۆمەڵگای نێونەتەوەیی، بەتایبەت هێزە ئاشتیپارێزەكانی نەتەوە یەكگرتوەكان ئەنجامدرا بەڵام رێكخراوی نەتەوە یەكگرتوەكان بە بیانووی پرەنسیپی دەستێوەرنەدان لە كاروباری ناوخۆیی وڵاتان، پێشی لە كۆمەڵكوژییەكە نەگرت. دوابەدوای شكستهێنانی هۆتۆكان لە هێزە چەكدارەكانی توتسی و هەندێ لە وڵاتانی دیكەی ئەفریقایی، كۆمەڵكوژییەوە راوەستا و پاشان دادگایەک بۆ دادگاییكردنی بەرپرسیارانی كۆمەڵكوژیەكە بەڕێوەچوو. وەرگێڕ

[7] ئاماژەیە بەوەیە كە لە ئەنجامی سیاسەتە ئابوری و كۆمەڵایەتیەكانی پۆلپۆت (Pot Pol) رێبەری كومونیست- مائۆئیستی خمرە سورەكانی وڵاتی كامبۆج كە ساڵی ١٩٧٦ تا ١٩٧٩ سەرۆک وەزیرانی كامبۆجی دیموكراتیک بوو، نزیكەی دوو ملیۆن و نیو كەس واتا ٢١%ی خەڵكی كامبۆج گیانیان لە دەستدا. لە ١٥ی نیسانی ١٩٩٨ خمرە سورەكان رایانگەیاند پۆلپۆت رادەستی دادگایەكی نێونەتەوەیی دەكەن بەڵام رۆژی دواتر پۆلپۆت مرد و دەنگۆی ئەوە بڵاو بوەوە كە خۆی كوشتووە. وەرگێڕ

[8] هۆلۆكاست شاڵاوی سووتاندنی جولەكەكانی ئوروپا بە دەستی دەوڵەتی نازی ئاڵمان لە سەردەمی جەنگی دووەمی جیهانی بوو كە لە ئەنجامدا ٦٧%ی جولەكەكانی ئوروپا واتا نزیكەی ٦ ملیۆن جولەكە گیانیان لەدەستدا كە یەک ملیۆنیان منداڵ بوون. وەرگێڕ

هۆلۆکاسـت نـادات. کێشـەکە ئەوەیە کە ئەو شـتانە کە دەڵـێن نـاهێڵین قەد جـارێکی دیـکە دووپـات بێـتەوە، دووپـات دەبێـتەوە، بەردەوامە و بەردەوام.

ژینۆسـایدی کـورد وەک پێویسـت لە ئاسـتی جیهانـدا نەناسـراوە. حکـومەتی هەرێمـی کوردسـتان دەبـێ لەڕێگـای پشـتیوانیکردن لە لێکـۆڵینەوە و نووسـین و بەڵگەمەنـدکردنی ئەنفـال و کیمیابـارانی هەڵەبـجە، بـۆ ناسـاندنی ژینۆسـاید بە جیهـان هەوڵ بـدات بـۆ ئەوەی کۆمەڵگـای نێـونەتەوەیی زیـاتر پشـتیوانی لە دۆزەکەیـان بکـات، بەتـایبەت دۆزی سـەربەخۆیی کوردسـتان. ئەم کتێـبە نـوێیەی وریـا رەحمـانی یەکـێ لەو سـەرچاوانەیە کە سیاسـەتی ئەمریکـا و کۆمەڵگـای نێـونەتەوەیی دەربـارەی ئەنفـال و کیمیابـارانی هەڵەبجەمـان پێنیشـان دەدات. ئەم کتێـبە ئەو راسـتیەمان بـۆ دەردەخـات کە چـۆن سـەدام پشـتی بە پەیوەنـدییەکانی لەگەڵ وڵاتـانی بیـانی بەسـت بـۆ ئەوەی کورد ئەنفال بکات.

سـەدام بە تـاوانی ئەنفـال لێپرسـینەوەی لەگەڵـدا کـرا. بڕیـاربوو بە ٥ تـۆمەتی دیـکەش دادگـایی بکرێـت کە یەکـێ لەوانە کیمیابـارانی هەڵەبـجە بـوو بەڵام بە هـۆی لەسـێدارەدانی، دادگـای ئەنفـال تەواو نەبـوو و بە هـۆی کیمیابـارانی هەڵەبـجەش لێپرسـینەوەی لێنەکـرا. کەوابـوو کوردەکـان نەگەیشـتن بە مـافی خۆیـان بەڵام ئەوە نەبـووە هـۆی سەرسـوڕمانی کوردەکـان بەڵکـوو بـووە هـۆی بـێ هیـوایی و دڵسـاردبونەوەیان. گەلـی کـورد پرسـیاری زۆری دەربـارەی ئەنفـال پێبـوو بەڵام بە لەسێدارەدانی سەدام ئەو پرسیارانە بێ وەڵام مانەوە.

ســـــەدام و ســـــەڵاحەدینی ئەیـــــوبی هەردوویـــــان لە تكریـــــت لەدایكبـــــوون بەڵام كەســـــایەتییان زۆر لە یەک جیـــــاواز بـــــوو، ســـــەلاحەدین كـــــورد بـــــوو و یەكـــــێ لە جەنگـــــاوەرە بەناوبانگەكـــــانی ئیســـــلام بـــــوو و ئەمـــــرۆ وەک قارەمـــــانێكی گەورە و حیماســـــی شـــــانازی پێـــــدەكرێت بەڵام ســـــەدام بیـــــرەوەری كوشـــــتار و دەســـــــــەڵاتخوازی و دیكتـــــــــاتۆری و ســـــــــەرەڕۆیی لە دوای خۆیـــــــــدا بەجێهێشـــــت. ئەگەر لەم روانـــــگە مێـــــژووییەوە ســـــەیری مەســـــەلەكە بكەیـــــن لەوانەیە بتـــــوانین بڵێـــــین كە كوردەكـــــان بـــــراوە بـــــوون بەڵام هیواكەیـــــان بـــــۆ دادگـــــاییكردنی ســـــەدام بە تـــــاوانی ئەنفـــــال و هەڵەبـــــجە بـــــوو بە خەون ، هەر وەک هیـــــــوای ســـــــەربەخۆیی كوردســـــــتان كە لە دەیەی ١٩٢٠ دا بـــــــوو بە خەون.

داوای لێبـــوردنكردن لە گەلـــی كـــورد، كـــوردە كوژراوەكـــان زینـــدوو ناكـــاتەوە ، رۆحـــی بـــێ ئـــارام و قەراری بنەمـــاڵە مردووەكـــان ئـــارام ناكـــاتەوە. بەڵـــێ كـــورد دۆســـتی نیـــیە جـــگە لە چیـــا بەڵام چیاكـــان قەد لەبیـــر نـــاكەن. دەیـــان ســـاڵ ســـەركوت، ئـــازار و ئەزیەت و دژمنـــایەتی ئاشـــكرای ئێـــران، عێـــراق، تـــوركیە و ســـوریە، بـــوەتە هـــۆی ئەوەی كە كوردەكـــان بەهێـــز، لەســـەرخۆ و لە ســـەر پـــێ بـــن. كوردەكـــان لە خەبـــات و تێكۆشـــانی خۆیـــان بەردەوامـــن، هەمـــوو رۆژێـــک خـــۆر لە پشـــت چیاكـــانەوە هەڵـــدێت و ژیـــان دەستپێدەكاتەوە.

پێشەکی وەرگێڕ

سیاسەتی ئەمریکا سەبارەت بە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی پێش لە کیمیابارانی هەڵەبجە[9]

پـــاش ســـەرکەوتنی شۆڕشـــی ئیســـلامی ئێـــران لە ١٩٧٩ و هەڵگیرســـانی شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق لە ١٩٨١، ئەمریکـــا دەیەویســـت پـــێش لە بڵاوبـــوونەوەی ئەو شۆڕشـــە لە رۆژهەڵاتـــی ناوەڕاســـت بگرێـــت و هەڵگیرســـانی شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق وەک هەلێـــک بـــۆ گەیشـــتن بەو ئامـــانجە بەکاربێنێـــت. لە ســـەرەتادا ئێـــران و عێـــراق هەردوویـــان دژایەتـــی ئیـــدوئۆلۆژی ئەمریکایـــان دەکـــرد هەر بـــۆیە ئەمریکـــا ســـەرەڕای ئەوەی دەیگـــوت لەو شـــەڕەدا بـــێلایەنە بەڵام چەکۆچـــۆڵی بە هەردوولا دەفرۆشـــت و هەر دوو لای تەیار دەکرد.

---

[9] بـــۆ یەکەم جـــار ئیـــدارەی هەواڵگـــری و لێکـــۆڵینەوەی وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا لە توێژینەوەیەکـدا دەربـارە کوردەکـانی عێـراق کە لە ٣١ی گـوڵانی ١٩٧٢ ئامـادە کـراوە، ئامـاژەی بەوە کـردوە کە دەوڵەتـی عێـراق لە ١٩٦٣ گـازی کیمیـایی دژی کوردەکـان بەکارهێنـاوە. لەم راپـۆرتەدا هـاتوە کە "لە ناوەڕاسـتی ئەیلـوولی ١٩٦١ حکـوومەتی عێـراق دەسـتی کـرد بە بومبـارانکردنی هەوایـی نـاوچە کوردنشـینەکان و لە ١٩٦٣ گـازی کیمیـایی دژی کوردەکـان بە کـار هێنـا. ئەم تـاکتیکەی عێـراق هەرچەنـد کە لە رووی سـەربازییەوە سـەرکەوتوو بـوو بەڵام بـووە هـۆی شـەرمەزاربوونی عێـراق چونکـە ئاراسـتەی بـا کیمیاییەکەی بـرد بەرەولای سـنووری ئێـران و کـاری کـردە سـەر هەنـدێ لە گوندەکانی ئێـران و چەنـد سـەر مەڕومـاڵاتێکی کوشـت". جـاری دووەم رۆژنـامەی "دترۆێـت نیـوز"ی ئەمریکـا لە ٤ی ئەیلـوولی ١٩٧٣ وتـارێکی بـڵاو کـردەوە و ئامـاژەی بەوە کـرد کە سـۆڤیەت گـازی کیمیـایی داوە بە عێـراق و ئەگەری ئەوە هەیە عێراق دژی کوردەکان بەکاربێنێت.

سیاسەتی ئەمریکا ئەوە بوو کە ئێران و عێراق لە ئەنجامی شەڕدا لاواز بن و کێشە بۆ رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دروست نەکەن بۆ ئەوەی هاوسەنگییەک لە نێوان ئەو دوو وڵاتە بەهێزەی کەنداو رابگیردرێت و هیچکامیان نەبن بە هێزی باڵادەست لە کەنداو بۆ ئەوەی نەتوانن ببن بە هەڕەشە بۆ بەرژەوەندیە ئیستراتژیکەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل و نرخی نەوت لە ئاستیکی گونجاودا بێت.

پاش ئەوەی دەوڵەتی عێراق ، ئەبوو نەزال[10]، سەرکردەی گروپێکی توندئاژۆی فەلەستینی لە عێراق دەرکرد ئەمریکا ناوی عێراقی لە ساڵی ١٩٨٢ لە لیستی دەوڵەتانی پشتیوانی تروریزم دەرهێنا و هاوپەیمانەکانی خۆیشی هاندا چەکوچۆڵ بە عێراق بفرۆشن.

ریچارد مورفی، یارمەتیدەری وەزیری دەرەوەی ئەمریکا لە پەیامێکدا بۆ لۆرێنس ئیگیلبێرگێر، جێگری وەزیری دەرەوە لە کانوونی یەکەمی ١٩٨٣ داوای لێکرد داوا لە بانکی ئیکزیم بکات کریدیتی قەرز بدات بە دەوڵەتی عێراق. ئیگیلبێرگێریش نامەیەکی نارد بۆ بانکی ئیکزیم و رایگەیاند کە سەردام بە گوێی ئەمریکای کردووە و ئەبوو نەزالی لە

---

[10] ئەبوونەزال نازناوی "سەبری خەلیل ئەلبەنا"یە کە دامەزرێنەری ئەنجومەنی شۆڕشی رێکخراوی فەتحی فەلەستینی (فەتح مەجلیس ئەلسەوری) بوو کە بە رێکخراوی ئەبونەزال ناسراوە. ئەبوونەزال سەرەتا چووە ریزی رێکخراوی ئازادی فەلەستین بە رێبەرایەتی یاسر عەرەفات بەڵام پاشان لێی جیابوەوە و بە یارمەتی عێراق، سوریە و لیبی رێکخراوێکی تایبەت بە خۆی دروست کرد و دەستیکرد بە تەقاندنەوەی بومب و رفاندنی فڕۆکە و توندوتیژی دژی رێکخراوەکەی یاسر عەرەفات و ئیسرائیل. رێکخراوەکەی ئەبوو نەزال ساڵی ١٩٩٠ لەیەکهەڵوەشایەوە و خۆیشی ساڵی ٢٠٠٢ لە بەندیخانەی عێراقدا گیانی لەدەستدا. فەلەستینیەکان دەڵێن ئەبوو نەزال بە فەرمانی سەدام کوژراوە بەڵام کاربەدەستانی رژیمی عێراق رایانگەیاند ناوبرا خۆی کوشتووە. وەرگێر

عێـــــراق دەرکـــــردووە کەوابــــوو مەســــەلەی پشــــتیوانیکردنی ســـــەدام لە تووریزم لەئارادا نەماوە و ئەمریکا دەبێ پشتیوانی لە عێراق بکات.[11]

لە مــــانگی تشـــرینی یەکەمــــی ١٩٨٤ ئەمریکـــا باڵوێزخـــانەی خـــۆی لە بەغـــداد کـــردەوە و پەیوەنـــدییە دیپلۆماتیکەکـــانی لەگەڵ عێـــراق پـــاش ١٧ ســـاڵ دەســـتپیکردەوە کە پـــاش شـــەڕی ١٩٦٧ی عەرەب و ئیســـرائیل تێکچوبـــوو. ئەمریکـــا بەرژەوەنـــدی خـــۆی لەوەدا دەبینـــی کە هاوســـەنگیی هێـــز بە قـــازانجی عێـــراق بشـــکێتەوە، بـــۆیە ســـەرۆک کۆمـــاری ئەمریکـــا بڕیـــاری دەرکـــرد هەمـــو ڕێوشـــوێنێکی پێویســـت بگیـــردرێتەبەر بـــۆ ئەوەی عێـــراق شـــەڕەکەی بە ئێـــران نەدۆڕێنـــێ و دەزگـــا هەواڵگریەکـــانی ئەمریکـــا هاوکـــاری دەوڵەتـــی عێـــراق بـــکەن. بە کـــورتی بەرژەوەنـــدی ئـــابووری و سیاســـی ئەمریکـــا لەوەدا بـــوو عێـــراق ســـەقامگیر بێـــت و لە بەرامـــبەردا کەندوکۆســـپ لە ســـەر زیادەخوازیەکـــانی کۆمـــاری ئیســـلامی ئێـــران دروســـت بکات[12].

هاوکـــات پەیوەنـــدیە بازرگانیەکـــانی عێـــراق و ئەمریکـــا بە ڕێژەیەکـــی بەرچـــاو پەرەیســـەند. لە ســـاڵی ١٩٨١ ڕێـــژەی هەنـــاردەی کشـــتوکاڵی ئەمریکـــا بـــۆ عێـــراق گەیشـــتە یەک بلیـــۆن دولار و ســـاڵی ١٩٨٢ ڕێـــژەی

---

[11]Department of state , Action Memorandym , From NEA –Richard murphy to p-Eagleburger, subject:exim bank financing for Iraq, 22 December 1983.

[12] ئێـرانیش لە ڕێگـای ئیسـرائیلەوە چەکوچـۆڵی ئەمریکـایی وەدەسـت دەخسـت بەتـایبەت پـارچە یەدەکـی ئەو فـڕۆکە جەنگیـانە کە ئێـران لە سـەردەمی شـا لە ئەمریکـای کڕیبـوو. ئامـانجی ئیسـرائیل ئەوەبـوو کە جەنگـی ئێـران و عێـراق هەر بەردەوام بێـت. لە ١٩٨٦ ئێـران و ئەمریکـا ڕێککەوتـن بـۆ ئەوەی لە بەرامـبەر ئـازادکردنی ئەو بـارمەتە ئەمریکیـانە کە لەلایەن گروپەکـانی سـەر بە ئێـران لە لوبنـان بە بـارمەتە گیرابـوون، ئەمریکـا لە ڕێگـای ئیسـرائیلەوە چەک بدات بە ئێران.

نـــاردنی شـــتومەکی ئەمریکـــایی بـــۆ عێـــراق گەیشـــتە ٥ بلیـــون دولار و عێـــراقیش نەوتەکەی بە ئەمریکـــا هەرزانفـــرۆش دەکـــرد. ئەمریکـــا ســـەرەتا ١٢٠ میلیـــۆن دولاری بە شـــێوەی کریـــدیت بەخشـــی بە عێـــراق بـــۆ کڕینـــی گەنـــم، جـــۆ و برنجـــی ئەمریکـــایی. ئەم کریـــدیتانە زۆر گرنـــگ بـــوون چـــونکە زۆربـــوونی بـــڕی قەرزەکـــانی عێـــراق وای لە بـــانکە نێونەتەوەیەکـــان کردبـــوو بە ئاســـانی قەرز نەدەن بە عێـــراق. هاوکـــات ئەمریکـــا کریـــدیتێکی دیـــکەی بەخشـــی بە عێـــراق بـــۆ هەنـــاردەکردن و نـــاردنەدەرەوی کەلـــوپەلی پیشەسازی لە ئەمریکاوە.

لە گەرمـــاوگەرمی شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق کە تێیـــدا عێـــراق چەنـــد جـــار چەکـــی کیمیـــایی دژی هێزەکـــانی ئێـــران بەکارهێنـــا، ئەمریکـــا هەرچەنـــد کە رایگەیانـــد نابێـــت ئێـــران و عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی دژی یەکـــدی بەکـــاربێنن بەڵام چاوپۆشـــی لەو مەســـەلەیە کـــرد و نەیهێشـــت ئەو مەســـەلەیە کـــار بکـــاتە ســـەر پەیوەنـــدیەکانی عێـــراق و ئەمریکـــا. ســـوپای عێـــراق یەکەمجـــار لە تەمـــوزی ١٩٨٣ گـــازی خەردەلـــی دژی هێزەکـــانی ئێـــران بەکارهێنـــا و بـــوو بە یەکەمـــین دەوڵەت کە پـــاش واژۆکرانـــی "پرۆتۆکـــۆلی قەدەخەکردنـــی گـــازی کیمیـــایی ١٩٢٥" چەکـــی کیمیـــایی بەشـــێوەیەکی بەرفـــراوان بەکاردەهێنـــا. عێـــراق پەلەی کـــرد لە کـــڕین و بەرهەمهێنـــانی گـــازی کیمیـــایی و بە باشـــترین ریگاچـــارەی دەزانـــی بـــۆ راوەســـتاندنی هێزەکـــانی ئێـــران کە بە گـــوێڕایەڵی ئەیەتـــوڵا خـــومەینی پۆلپـــۆل دەهـــاتنەوە نـــاو بەرەی شـــەر لەگەڵ عێراقـــدا. عێـــراق ســـەرەتا تەنهـــا گـــازی خەردەلـــی بەکاردەهێنـــا بەلام لە شـــوباتی ١٩٨٤ بەولاوە گـــازی دەمـــار و تابوونیشـــی بەســـەردا زیـــاد کـــرد و بـــوو بە یەکەمـــین دەولەت لە میـــژوودا کە گازی دەمار لە بەرەی شەردا بەکاربێنێت.

مەسەلەی کیمیابارانکردنی هێزەکانی ئێران لەلایەن عێراقەوە ئیدی لەوەدا نەمابوو پەردەپۆش بکرێت بۆیە لە ٥ی ئاداری ١٩٨٣ وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا لە بەیاننامەیەکدا رایگەیاند بەڵگەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە عێراق چەکی کیمیایی کوشندەی دژی هێزەکانی ئێران بەکارهێناوە بەڵام لەوە زیاتر لە سەری نەڕۆیشت و عێراقیشی شەرمەزار نەکرد.

لە کانوونی دووەمی ١٩٨٣ ئیدارەی رەیگان دڵنیا بووەوە کە عێراق گازی خەردەلی دژی ئێران بەکارهێناوە بەڵام هیچ کاردانەوەیەکی نیشان نەدا. لێشاوی راپۆرتەکان دەربارەی کەڵکوەرگرتنی عێراق لە چەکی کیمیایی دژی هێزەکانی ئێران دەگەیشتە وەزارەتی دەرەوە بەڵام بەرپرسانی ئەمریکا حەزیان لە بڵاوبوونەوەی ئەو مەسەلەیە نەدەکرد چونکە ترسی ئەوەیان هەبوو کە زەقبوونەوەی ئەو مەسەلەیە، کاریگەرییە سنوردارەکەی ئەمریکا لە سەر عێراق کەم بکاتەوە.

جاناتان هو، جێگری وەزیری دەرەوەی ئەمریکا لە پەیامێکدا بۆ جۆرج شوڵتز، وەزیری دەرەوە لە ١ی تشرینی دووەمی ١٩٨٣ پێیڕاگەیاند کە ئەمدوایانە کۆمەڵێک زانیاری نوێیان بەدەستگەیشتووە کە نیشان دەدات عێراق درێژە بە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دژی سەربازانی ئێران دەدات و لە تەموز و ئابی ١٩٨٣ لە ناوچەی حاجی عومران چەکی کیمیایی دژی سەربازانی ئێران و ئەمداوایانە دژی پێشمەرگە کوردەکان بەکارهێناوە. "جاناتان هو" هەروەها ئاماژەی بەوە کرد کە سەدام مەوادە کیمیاییەکەی لە وڵاتانی دیکە، لەوانە ئەمریکا کڕیوە و

پێشــــنیاری کـــــرد ئەو مەســـــەلەیە لە دانیشــــتنی ئەنجـــومەنی ئاسایشـــــی نیشتمانی ئەمریکادا بخرێتەڕوو.[13]

لە ٤ی ئــــاداری ١٩٨٤ شــــوڵتز، وەزیــــری دەرەوەی ئەمریکــــا لە پەیامێکــــدا بـــــۆ نووســـــینگەی پاراســــتنی بەرژەوەنــــدییەکانی ئەمریکــــا لە بەغــــداد پێیڕاگەیانــــد کە لە فرۆکەخــــانەی "جــــان ئیـــف کینیـــدی" دا دەســـــت بە ســـــەر ٢٢ هەزار پۆنــــد مەوادی کیمیــــایی فوســــفورید فولۆرایــــد گیــــراوە کە بڕیــــاربووە بنێردرێــــت بــــۆ عێــــراق. شــــوڵتز لە درێــــژەی پەیــــامەکەدا ئامــــاژەی بەوە کردبــــوو کە مەســــەلەی بەکارهێنــــانی چەکــــی کیمیــــایی لە ڕاگەیانــــدنە گشــــــتییەکانی ئەمریکــــــادا زۆر دەنگیــــــداوەتەوە و وەزارەتــــــی دەرەوە دەیەوێــــت بەکارهێنــــانی چەکــــی کیمیــــایی لە لایەن عێــــراق شــــەرمەزار بکــــات. لە کۆتــــایی تیلیگــــرامەکەدا شــــوڵتز داوای لە نووســــینگەی پاراســــتنی بەرژەوەنــــدییەکانی ئەمریکــــا لە بەغــــداد کردبــــوو کە بە کاربەدەســــتانی عێــــراق ڕابگەیەنێــــت کە دەوڵەتــــی ئەمریکــــا دژی هەوڵەکــــانی عێــــراقە بــــۆ ئەوەی مەوادی کیمیــــایی لە ئەمریکــــا بکڕێــــت و ئەگەر دڵنیــــابن کە عێــــراق بــــۆ بەرهەمهێنــــانی چەکــــی کیمیــــایی هەوڵ دەدات ناردنی مەوادی کیمیایی بۆ ئەو وڵاتە قەدەخە دەکەن.[14]

ئەمریکــــا دەیزانــــی کە عێــــراق مەوادی کیمیــــایی لە کۆمپانیاکــــانی ئاڵمانیــــا و وڵاتــــانی تــــری ئورووپــــایی و خــــودی ئەمریکــــا دەکــــڕێ بەڵام بەهــــۆی پابەنــــدبوونیەوە بە ســــەرکەوتنی عێــــراق لە شــــەڕدا نەیــــدەتوانی زانیــــاری هەواڵگــــری بــــدرکێنێ و تەنهــــا ئەو کــــاتە ناچــــار بــــوو هەڵوێســــت بگرێــــت کە

---

[13] Department of state., information memorandum, from Jonathan T Hove to secretary, November 1 1983.

[14] Department of state, Telegram from SECSTATE WASHDC to USINT BAGHDAD, MARCH 04 1984, SECRET.

ســـەدام حەســـەین لە شـــوباتی ١٩٨٤ بە ئاشـــکرا هەڕەشـــەی بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی کـــرد و وتـــی بـــۆ هەمـــوو مێـــرۆلەیەک دەرمـــانی میرۆلەکـــوژ هەیە. ئەمریکـــا نیگەرانـــی ئەوە بـــوو کە چەکێکـــی کـــاریگەری پڕۆپاگەنـــدا دژی عێـــراق بکەوێـــتە دەســـتی ئێـــران. لە ئـــاداری ١٩٨٦ ئەنجـــومەنی ئاسایشـــــی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان لە بڕیارنامەیەکـــــدا کیمیابـــــارانی هێزەکـــانی ئێـــران بەدەســـتی ســـوپای عێراقـــی شـــەرمەزار کـــرد بەڵام ئەمریکا بڕیارنامەکەی ڤیتۆ کرد.

لە کـــاتی ســـەردانێکی ســـەرۆکی کـــومیتەی خزمەتگـــوزاری چەکوچـــۆڵی ئەنجـــومەنی نـــوێنەرانی ئەمریکـــا بـــۆ بەغـــداد لە ١٩٨٦، تـــاریق عەزیـــز زۆر بە تـــوڕەییەوە دەنگـــی هەڵبـــڕی و وتـــی بەڵـــێ بێگومـــان ئـــێمە چەکـــی کیمیـــایی بەکـــاردێنین. ئەوانە (ئێـــران) دڕنـــدەن و ئـــێمەش دەبـــێ بەرگـــری لە خۆمـــان بکەیـــن و ئەگەر چەکـــی ناوکیشـــمان هەبێـــت بەکاریـــدێنین. تـــاریق عەزیـــز لە پـــاییزی ١٩٨٦ ســـەبارەت بە ئەگەری تێکشـــکانی هێزەکـــانی عێـــراق و زاڵبـــوونی ئێـــران بەســـەر باشـــووری عێـــراق هۆشـــداریدا بە ســـکرتێری گشـــتی نەتەوە یەکگرتوەکـــان و وتـــی "ئـــێمە هەمـــوو جـــۆرە چەکێـــک بەکـــار دێنـــین بـــێ ئەوەی گـــوێ بـــدەین بە هـــیچ رێکەوتننـــامەیەک یان کەسێک چونکە ئێمە لەم جەنگەدا شەڕ بۆ ئێوەش دەکەین".[15]

یەکەمجـــار لە گـــوڵانی ١٩٨٧ باڵوێزخـــانەی ئەمریکـــا لە بەغـــداد بە وەزارەتـــی دەرەوەی راگەیانـــد کە دەوڵەتـــی عێـــراق شـــاڵاوێکی دڕنـــدانەی

[15] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

دژی کوردەکـــــان دەســـــــتپێکردووە و بـــــۆ کــــــاولکردن و چـــــۆڵکردنی گوندەکان، چەکی کیمیایی دژی گوندنشینەکان بەکاردەهێنێت.[16]

بەگـــوێرەی ئامارەکـــانی ئێـــران، لە مـــاوەی ٨ ســـاڵی جەنگـــدا، ســـوپای عێـــراق ١٩٥ جـــار چەکـــی کیمیـــایی بەکارهێنـــاوە و لە ئەنجامـــدا نـــزیکەی ٣٤ هەزار کەس (سەربازی و مەدەنی) بەر گازی کیمیایی کەوتوون.

بە گـــوێرەی ســـــەرچاوە نێونەتەوەییەکـــان، یەکەمجـــار عێـــراق لە ئـــابی ١٩٨٣ لە حـــاجی عـــومران چەکـــی کیمیـــایی دژی کـــورد و هێزەکـــانی ئێـــران بەکارهێنـــا و لە ئەنجامـــدا نـــزیکەی ١٠٠ کەس کـــوژران و برینـــدار بـــوون. جـــــاری دووەم لە تشـــــرینی دووەمـــــی ١٩٨٣ لە ئەنجـــــامی هێرشـــــە کیمیاییەکانـــدا نـــزیکەی ســـێ هەزار کـــورد و ئیرانـــی لە پێنجـــوێن کـــوژران و برینـــدار بـــوون. هەروەهـــا لە شـــوباتی ١٩٨٤ لە دوورگەی مەجنـــوون ٢٥٠٠ ســـــەرباز، لە ئـــــاداری ١٩٨٤ لە بەســـــرە ١٠٠ســـــەرباز ، لە ئـــــاداری ١٩٨٥ لە زۆنگاوەکـــــانی هـــــوەیزە ســـــێ هەزار ســـــەرباز، لە شـــــوباتی ١٩٨٦ لە فـــــاو ٨ هەزار ســـــەرباز ، لە کـــــانوونی یەکەمـــــی ١٩٨٦ لە ئومـــــولڕەئس هەزار ســـــەرباز، لە نیســـــانی ١٩٨٧ لە بەســـــرە ٥ هەزار ســـــەرباز، لە تشـــرینی یەکەمـــی ١٩٨٧ لە ســـومار و میهـــران ســـێ هەزار ســـــەرباز، لە نیســـانی ١٩٨٨ لە فـــاو هەزار ســـەرباز، لە گـــوڵانی ١٩٨٨ لە دەریـــــاچەی فـــــیش ١٠٠ ســـــەرباز و لە حـــــوزەیرانی ١٩٨٨ لە دوورگەی

---

[16] تیلیگرام لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد بۆ وەزارەتی دەرەوە، گوڵانی ١٩٨٧

مەجنـــوون ١٠٠ ســـەربازی ئێـــران بە هـــۆی کیمیابـــارانی عێـــراق کـــوژران و بریندار بوون.[17]

زۆربەی قوربـــانە ســـڤیلەکانی کیمیابارانەکـــانی عێـــراق کـــورد بـــوون چـــی لە کوردســـتانی ئێـــران و چـــی لە کوردســـتانی عێـــراق. گونـــدەکانی نزیـــک بـــانە و پێنجـــوێن و سەردەشـــت لە ٧و٨ی گـــولانی ١٩٨٦ لەلایەن عێـــراقەوە کیمیابـــاران کـــران کە لە ئەنجامـــدا لانـــیکەم ٩٢ کەس برینـــدار بـــوون. لە ٢٨ی حـــوزەیرانی ١٩٨٧ فرۆکەکـــانی عێـــراق شـــاری سەردەشـــتیان کیمیابـــاران کـــرد کە لەئەنجامـــدا زیـــاتر لە ١١٠ کەس کـــوژران و نـــزیکەی ٢ هەزار کەســـی دیـــکە برینـــدار بـــوون. سەردەشـــت یەکەم شـــاری کوردنشـــین بـــوو کە بـــوو بە قوربـــانی چەکـــی کیمیـــایی و یەکەم شـــار بـــوو لە سەراســـەری جیهانـــدا کە پـــاش جەنگـــی جیهـــانی دووەم کیمیابـــاران کـــرا. فرۆکەکـــانی عێـــراق هەروەهـــا لە تەمـــوزی ١٩٨٧ گونـــدی بـــانزەردەی قەزای کرنـــد (ســـەر بە پارێزگـــای کرماشـــان)یـــان کیمیابـــاران کـــرد کە لە ئەنجامـــدا ٢٧٥ کەس لە دانیشـــتوانی ئەو گونـــدە گیانیـــان لەدەســـتدا و نزیکەی ٨٠٠ کەس بریندار بوون.

---

[17] Comprehensive Report of the Special Advisor to the DCI on Iraq's WMD, Chapter 5 - Iraq's Chemical Warfare Program". September 30,2004.

هەڵوێستی ئەمریکا سەبارەت بە کیمیابارانی هەڵەبجە

دوابەدوای ئەوەی هێزەکـــانی ســـپای پاســـدارانی کۆمـــاری ئیســـلامی لە ئۆپەراســـیۆنی وەلفەجـــری ١٠دا بە یـــارمەتی هێـــزە کوردەکـــانی عێـــراق، نـــاوچەی هەڵەبجەیـــان گـــرت، لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ فڕۆکەکـــانی عێـــراق شـــاری هەڵەبجەیـــان کیمیابـــاران کـــرد و لە ئەنجامـــدا نـــزیکەی ٥ هەزار لە خەڵکـــی ســـڤیلی بـــێ گونـــاهی ئەو شـــارە گیانیـــان لە دەســـتدا و نـــزیکەی ١٠ هەزار کەســـــی دیـــکەش برینـــداربوون. ئێـــران لەمێژبـــوو خۆلیـــای ئەوەی هەبـــوو بەڵـــگە دەربـــارەی تاوانەکـــانی جەنـــگ لەلایەن عێـــراقەوە بخـــاتەڕوو کە شـــایانی پشتگوێخســـتن و نکـــوڵیکردن نەبێـــت. کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە ئەو هەل و دەرفەتەی بـــۆ ئێـــران ڕەخســـاند عێـــراق ریســـوا بکـــات هەر بـــۆیە ناشـــتنی تەرمـــی قوربانیـــانی هەڵەبـــجەی وەدوا خســـت و ژمـــارەیەکی زۆر ڕۆژنامەنووســـی بیـــانی هێنـــایە هەڵەبـــجە بـــۆ ئەوەی لە تەرمـــی قوربانیـــانی ئەو کارەســـاتە کە زۆربەیـــان ژن و منـــداڵ بـــوون فـــیلم و وێـــنە هەڵبگـــرن و لە دنیادا بڵاوی بکەنەوە.

کۆمـــاری ئیســـلامی بەدوای ئامانجەکـــانی خۆیـــدا بـــوو بەڵام هێنـــانی ڕۆژنامەنوســـە بیانیەکـــان بـــۆ هەڵەبـــجە خزمەتێکـــی گەورەی بە کـــورد کـــرد و نەیهێشـــــت قوربانیەکـــــان لە بێـــــدەنگی و بـــــێخەبەری کۆمەڵگـــــای نێونەتەوەییـــدا بکـــرێن بە ژێـــر خـــاکەوە. دەوڵەتـــی عێـــراق پێیوابـــوو کیمیابـــارانی هەڵەبـــجەش وەک کیمیابارانەکـــانی دیـــکە پشـــتگوێ دەخرێـــت چـــونکە هـــیچ بەڵـــگەیەک بـــۆ ســـەلماندنی کیمیابـــارانەکە نـــاکەوێتە دەســـتی کۆمەڵگای نێونەتەویی بەڵام بەهەڵەدا چووبوو.

بڵاوبـــوونەوەی وێـــنە و فیلمـــی قوربانیـــانی بـــێ گونـــاهی هەڵەبـــجە لە میـــدیاکانی سەراســـەری جیهـــان، کۆمەڵگـــای جیهـــانی هەژانـــد. لە ٢٤ی

ئـــاداری ١٩٨٨ رۆژنـــامەی واشـــینگتۆن پۆســـت و نیۆیـــۆرک تـــایمز بـــۆ یەکەمجـــار لاپەڕەی یەکەمیـــان بـــۆ ئەو روداوە تەرخـــان کـــرد و کانـــاڵە تەلەڤزیۆنەکـــانی ئەمریکـــاش بە مـــاوەی چەنـــد رۆژ وێـــنەی قوربانیەکانیـــان بـــڵاو دەکـــردەوە. پاتریـــک تەیلـــۆر لە "واشـــینگتۆن پۆســـت"دا نووسیبووی:

" چـــوار کچـــی بچکـــۆلە لە جلـــوبەرگی کوردیـــدا وەک بـــووکەڵەی شـــێوێنراو لە قەراخ چەمێکـــی بچکـــۆلەوە لە نزیـــگ گونـــدی عەنەب راکێشـــراون، لە نزیـــک بـــاخچەیەکی پـــڕ لە گـــوڵ دوو ژن لە مەرگـــدا یەکتریـــان لە ئـــامێز گرتـــووە، پیـــاوێکی پیـــری جامـــانە بەســـەر لە بەردەم دەرگـــای ماڵەکەیـــدا کۆرپەیەکی نوساندوە بە سنگییەوە."[18]

رۆژنـــامەی "نیۆیـــۆرک تـــایمز" لە ســـەروتارێکدا لە ژێـــر نـــاوی" گـــازی ژەهـــراوی : تـــاوانی عێـــراق" لە ٢٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ عێراقـــی بە بەرپرســـیاری کیمیابـــارانەکە لەقەڵەمـــدا و جەختـــی لە ســـەر ئەوە کـــردەوە کە قوربانیەکـــان ســـەربازی ئێـــران نـــین بەڵکـــوو هـــاووڵاتی خـــودی عێـــراقن و ئەمەش هەڕەشـــەیە لە ســـەر کوردەکـــان کە گروپێکـــی ئەتنیکـــی دژبەری رژیمـــی عێـــراقن[19]. نیۆیـــۆرک تـــایمز داوای لە دەوڵەتـــی ئەمریکـــا کـــرد هەڕەشـــە لە عێـــراق بکـــات و یـــارمەتیە ئابوریەکـــانی بە عێـــراق رابگرێـــت

---

[18] مەبەســتی عــومەری خــاوەرە، کە بــوو بە ســەمبۆلی قوربانیــانی بــێ گونــاهی هەڵەبــجە. وەرگێڕ

[19] Poison Gas: Iraq's Crime ، March 26, 1988 ،New York Times.

بەڵام ئەمریکـــا نە هەڕەشـــەی لە عێـــراق کـــرد و نە پێـــداگری لە ســـەر هـــیچ کرد.

کاربەدەســـتانی ئەمریکـــا جەختیـــان لە ســـەر ئەوە دەکـــردەوە کە دڵنیـــا نـــین عێـــراق بەرپرســـیاری کیمیابـــارانەکە بێـــت. وتەبێـــژی کۆشـــکی ســـپی لە کۆنفرانسێکی رۆژنامەوانیدا لەو پەیوەندییەدا وتی:

" ئـــیمەش لە کۆشـــکی ســـپی تەنهـــا ئەو راپۆرتانەمـــان بینیـــوە کە ئێـــوە دوێشـــەو لە تەلەڤزیۆنەکانـــدا بینیتـــان. وێنەکـــان زۆر ســـامناک، قیـــزەون و دڵـــتەزێن بـــوون. ئەمە دەبێـــت ببێـــت بە بەڵـــگەیەک بـــۆ ئەوەی هەمـــوو دەوڵەتەکـــان چەکـــی کیمیـــایی قەدەخە بـــکەن. داوا لە ئێـــران و عێـــراق دەکەیـــن دەســـتبەجێ کۆتـــایی بە کەڵکـــوەرگرتن لە چەکـــی کیمیـــایی بهێـــنن کە سوکایەتیە بە شارستانییەت و مرۆڤایەتی". [20]

کاربەدەســـتانی ئەمریکـــا بانگەشـــەی ئەوەیـــان دەکـــرد کە بەڵـــگە بـــۆ ســـەلماندنی بەرپرســـیاربوونی عێـــراق زۆر پـــتەو نیـــیە. CIA لە راپۆرتێکـــدا لە ٢٤ی ئاداری ١٩٨٨ رایگەیاند:

" بەڵـــگە و شـــەواهیدەکان دەربـــارەی بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی لە شـــەڕ لە نزیـــک هەڵەبـــجە لە بـــاکووری عێـــراق روون نـــین و پرۆپاگەنـــدای ئێـــــران و عێـــــراق دژ بە یەکـــــدی لەو پەیوەنـــــدیەدا، بـــــارودۆخەکەی ئەوەنـــدەی دیـــکە ئـــاڵۆز کـــردووە بەڵام بەهەرحـــاڵ روونە کە هەم ئێـــران و هەم عێـــراق لەو شـــەڕەدا چەکـــی کیمیاییـــان بەکارهێنـــاوە و وادیـــارە دەیانەوێت درێژە بە کەڵکوەرگرتن لە چەکی کیمیایی بدەن. [21]

---

[20] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

[21] راپـــۆرتێکی ئاژانســـی هەواڵگـــری ناوەنـــدی (CIA)، ٢٤ی ئـــاداری ١٩٨٨ ، بە تەواوی نهێنی.

ئەمریکـــا بە تەواوی ئاگـــاداری ئەوە بـــوو کە عێـــراق بـــووە کە هەڵەبـــجەی کیمیابـــاران کـــردووە بەڵام بەشـــێک لە تـــاوانی کیمیابـــارانەکەی خســـتە ئەســـتۆی ئێـــران. وەزارەتـــــی دەرەوەی ئەمریکـــــا هەفـــــتەیەک دوای کیمیابـــارانەکە بە ســـــەرجەم باڵوێزخانەکـــانی ئەمریکـــا لە سەراســـــەری جیهـــانی راگەیانـــد کە ئێـــران و عێـــراق هەردوویـــان لە دەوروبەری هەڵەبـــجە چەکـــی کیمیاییـــان بەکارهێنـــاوە و پێیراگەیانـــدن کە جـــاڕی لێبـــدەن ئێـــران و عێـــراق هەردوویـــان هەڵەبجەیـــان کیمیابـــاران کـــردووە. هاوکـــات لە ئەنجـــومەنی ئاسایشـــــی نەتەوە یەکگرتووەکـــانیش، ئەمریکـــا رێگـــری لە هەوڵێکـــی ئێـــران کـــرد بـــۆ ئەوەی عێـــراق بەهـــۆی کیمیابـــارانەکە شـــەرمەزار بکرێـــت. بەوەش عێـــراق تیشـــکێکی ســـــەوزی لە ئەمریکـــا وەرگـــرت کە ئەگەر هێرش بکاتە سەر کوردەکان سزا نادرێت.

رۆژنـــامەی نیۆیـــۆرک تـــایمز رۆژی ٢٧ی ئـــاداری ١٩٨٨ لە وتارێکـــدا نووسی:

"بە وتەی کاربەدەســـتانی ئەمریکـــا، عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی لە نـــاو و دەوروبەری هەڵەبـــجە بەکارهێنـــاوە. چـــارڵز ریـــدمەن، وتەبێـــژی وەزارەتـــی دەرەوە رایگەیانـــدووە کە لەوانەیە ئێـــرانیش چەکـــی کیمیـــایی بە تـــۆپ بەکارهێنابێـــت بەڵام رێـــدمەن ئامـــاژەی بەوە نەکـــرد کە لە ســـەر بنەمـــای کـــام زانیـــاری بانگەشـــەی ئەوە دەکـــات. بە وتەی پســـپۆڕە ســـەربازیەکانی ئەمریکـــا و عێـــراق، هێرشـــەکەی حەفـــتەی رابـــردووی ئێـــران بـــۆ بـــاکووری عێـــراق ســـەرکەوتنێکی تـــاکتیکی بـــووە. ئێـــران هێزەکـــانی عێراقـــی غـــافڵگیر کـــرد و ١٥٠٠ ســـەربازی عێراقـــی بە دیـــل گـــرت. شـــیکەرەوە سیاســـیەکان دەڵـــێن ئێـــران (کە لەلایەن کوردەکـــانەوە یـــارمەتی دەدرێـــت کە دژی دەوڵەتـــی بەغـــدادن) دەتوانێـــت شـــارۆچگەلێکی شـــاخاوی و گۆشـــەگیر

وەک هەڵەبــجە لە ســـەر ســـنوور بگرێـــت بەڵام ناتوانێـــت هەڕەشـــەی جـــدی بـــۆ ســـەر شـــاری کەرکـــووک (کە دامەزراوە ســـەرەکیەکانی نەوتـــی عێراقـــی تێـــدایە) دروســـت بکـــات. لەم قۆناخەشـــدا ئامـــانجی ئێـــران ئەوە نیـــیە کە هێرش بکاتە سەر کەرکووک."[22]

دەزگـــــای هەواڵگــــری بەرگــــری (DIA) لە تشـــــرینی یەکەمـــــی ١٩٨٨ لە راپۆرتێکدا دەڵێت:

" لە شـــەڕی هەڵەبـــجە و هەنـــدێ گونـــدی نزیکـــدا عێـــراق و ئێـــران گـــازی کیمیاییـــان بەکارهێنـــاوە. بە گـــوێرەی زانیاریەکـــانی دەزگـــای هەواڵگـــری تـــایبەت، لانـــیکەم هەنـــدێ لە ســـڤیلە کوردەکـــان بە هـــۆی کیمیابـــارانی ئێـــرانەوە برینـــدار بـــوونە. هێـــزە کوردەکـــان ســـکاڵای ئەوە دەکەن کە لە هەردوو لاوە کیمیاباران کراون".

کاربەدەســــتانی ئەمریکـــــا نیگەرانـــــی ئەوە بـــــوون کە ئەنجـــــامی لێکۆڵینەوەکـــان دەریبخـــات کە عێـــراق بـــووە کە هەڵەبـــجەی کیمیابـــاران کردوە. ئەفسەرێکی خانەنشینی هەواڵگری ئەمریکا دەڵێت:

" کـــاتی کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە، وۆلڤیتـــز و ئارمیتـــاژ ویســـتیان یـــارمەتی و پشـــتگیری خۆمـــان بـــۆ عێـــراق رابگـــرین بـــۆ ئەوەی ئەگەر هـــات و زانـــرا کە ئەمریکـــا زانیـــاری هەواڵگـــری داوە بە عێـــراق، پـــێش لە کـــاردانەوەیەکی تونـــد و کتـــوپڕ بگـــرین لە کاتێکـــدا کە عێـــراق گەلەکەی خـــۆی کیمیابـــاران کردبـــوو. دواجـــار لە کۆبـــوونەوەیەکی جێگرەکـــانی وەزارەتەکـــان و جێگـــری

---

22 Iranians' Strike Isn't the Feared Winter Offensive، BERNARD E. TRAINOR, Special to the New York Times ، March 27, 1988

بەڕێــــوەبەری CIA بەو ئەنجـــامە گەیشـــتین کە نابێـــت ئێـــران جەنـــگەکە بباتەوە". [23]

لە حـــــوزەیرانی ١٩٨٨ جەلال تاڵەبــــانی، ســــکرتێری گشـــتی یەکێتـــی نیشـــتمانی کوردســـتان ســـەردانی واشـــینگتۆنی کـــرد و هەوڵێـــدا مەســـەلەکە بخاتەڕوو. مام جەلال بە ڕۆژنامەی واشینگتۆن تایمزی وت:

"بـــۆ یەکەمجـــارە لە مێـــژوودا کە حکومەتێـــک چەکـــی کیمیـــایی دژی هاووڵاتیـــانی خـــۆی بەکاربێنێـــت لە کاتێکـــدا کە لە بەرەی جەنگـــدا نەبوون".

لاری پـــۆپ، بەرپرســـی نووســـینگەی کاروبـــاری ئێـــران و عێـــراق لە وەزارەتـــی دەرەوە هەرچەنـــد لەگەڵ سیاســـەتی ڕەیگـــان بـــۆ هاوکـــاری لەگەڵ ڕژێمـــی عێـــراق هـــاوڕا بـــوو و بەردەوام پێـــداگری کردبـــوو کە نابێـــت ئەمریکـــا هـــیچ جـــۆرە پەیوەنـــدییەک لەگەڵ کـــورد بگرێـــت بەڵام دیمەنەکـــانی هەڵەبـــجە ئەوەنـــدە بێـــزاری کردبـــوو کە پێیوابـــوو پێویســـتە ئەمریکـــا بە پێشـــوازیکردن لە مـــام جەلال لە وەزارەتـــی دەرەوە نیگەرانـــی خۆی لە کردەوەکانی عێراق دەرببڕێت.

لاری پـــۆپ بە مـــاوەی یەک کـــاتژمێر لەگەڵ جەلال تاڵەبـــانی دانیشـــت بەڵام دانیشـــتنەکە هیچـــی لـــێ شـــین نەبـــوو و ئەنجـــامی پـــێچەوانەی بەدواوە بـــوو چـــونکە شـــەپۆلی نـــاڕەزایەتی تـــورکیە و عێـــراق وەزارەتـــی دەرەوەی ناچـــار کـــرد لە هەڵوێســـتەکەی پاشەکشـــە بکـــات. جـــۆرج شـــوڵتز، وەزیـــری

[23] یوست هیڵتەرمان، کارێکی ژەهراوی، ئەمریکا و عێراق و گازبارانی هەڵەبجە، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە: محەمەد حمە ساڵح تۆفیق، کۆمپانیای ئاوێنە بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، ٢٠٠٨

دەرەوەی ئەمریکـــا لە دانیشـــتنەکەی پـــۆپ لەگەڵ تاڵەبـــانی تـــورە بـــوو و وتی ئەم بیرۆکە دۆزەخییە هی کێ بووە؟.

کنعـــان ئەڤـــرین، ســـەرۆک کۆمـــاری تـــورکیە کە بـــۆ دیتنـــی شـــولتز ســـەردانی واشـــینگتۆنی کردبـــوو نـــاڕەزایەتی تونـــدی خـــۆی لەو دیـــدارە دەربـــڕی. تـــاریق عەزیـــزیش ئەمریکـــای تاوانبـــار کـــرد کە دەســـت لە کاروبـــاری عێـــراق وەردەدات. بـــۆ هێـــورکردنەوەی بـــارودۆخەکە وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا خێـــرا ڕاگەیانـــدننامەیەکی دەرکـــرد و جەختـــی لە ســـەر ئەوە کـــردەوە کە ئەمریکـــا دەســـتوەرناداتەوە کاروبـــاری ئەو وڵاتـــانە کە کەمیـــنەی کوردیـــان هەیە. وەزارەتـــی دەرەوە هەروەهـــا دووپـــاتی کـــردەوە کە مەســـــــەلەی هەڵبژاردنـــــــی ئەو کەســـــــانە کە لە FORUM OPEN بەشـــدار دەبـــن و بیروبۆچونەکانیـــان هیچکـــام دەربـــڕی سیاســـەت یـــا ڕوانـــگە و بیروبۆچونەکـــانی وەزارەتـــی دەرەوە یـــا دەوڵەتـــی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا نـــیە و ئامـــادەبوونی بەڕێـــز تاڵەبـــانی لە OPEN FORUM بە واتـــــای پشـــــتیوانیکردنی وەزارەتـــــی دەرەوە لە تاڵەبـــــانی نیە[24].

ســـەرەنجام لاری پـــۆپ ســـەرکۆنە کـــرا و وەزارەتـــی دەرەوە ڕایگەیانـــد ئیـــدی لە فەرمـــانگە حکومیەکانـــدا لەگەڵ ســـەرکردە کوردەکـــان دیـــدار ناکـــات. دانیشـــتنەکەی پـــۆپ لە بـــاتی ئەوەی پەیـــامی نیگەرانـــی بنێریـــت

[24] تیلیگـــرام لە وەزارەتـــی دەرەوە بـــۆ ســـەرجەم ناوەنـــدە دیپلۆماتیکەکـــانی ئەمریکـــا لە ڕۆژهەڵاتـــی نزیـــک و باشـــووری ئاســـیا و باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە بەیـــروت و کـــابۆل و کونســـولخانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە ئالیکســـەندێریا، کەراچی و لاهور، حوزەیرانی ١٩٨٨

بـــۆ عێـــراق، پەیـــامی ئەوەی نـــارد کە پەیوەنـــدی ئەمریکـــا لەگەڵ عێـــراق و تـــورکیە لە ســـەرجەم ئەو شـــتانە گرنگتـــرە کە تـــورکیە و بەتـــایبەت ســـەدام لە نـــاوخۆی وڵاتەکەیانـــدا دەیـــکەن. لەگەڵ ئەوەشـــدا ســـەردانەکەی مـــام جەلال ســـودمەند بـــوو چـــونکە چەنـــد ئەنـــدامێکی کۆنگرێســـی بینـــی و چـــاوی کەوت بە ســـناتۆر پیتێـــر گـــالبریس و یارمەتیـــدا بە دەرچـــوونی بڕیـــارەکەی ســـناتۆر میشـــێل بـــۆ ســـەرکۆنەکردنی بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیایی کە لە ٢٤ی حوزەیرانی ١٩٨٨ بە کۆی دەنگ پەسەند کرا.[25]

لە ١٩٨٨ دۆکتـــۆر مەحمـــود عوســـمان وەک نـــوێنەری بەرەی کـــورد ســـەردانی واشـــینگتۆنی کـــرد و هەوڵیـــدا لەگەڵ کاربەدەســـتانی وەزارەتـــی دەرەوە دابنیشـــێت و دەربـــارەی سیاســـەتەکانی ســـەدام دژ بە کـــورد بەتـــایبەت بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی گفتوگۆیـــان لەگەڵ بکـــات. کۆمەڵێـــک لە ڕۆژنامەنووســـان بەتـــایبەت جاناتـــان ڕانـــدێڵ، جـــیم هۆگلانـــد و ویلیـــام ســـافایير لەگەڵ وەزارەتـــی دەرەوە پەیوەنـــدیان گـــرت بـــۆ ئەوەی کەســـێکیان لەگەڵ مەحمـــود عوســـمان دابنیشـــێت بەڵام پـــاش ســـێ مانـــگ هیچ کاربەدەستێکی وەزارەتی دەرەوە ڕازی نەبوو.[26]

---

[25] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

[26] دۆکتـــۆر مەحمـــود عوســـمان لەو پەیوەنـــدییەدا بە وەرگێـــڕی وت ســـەرەتا کاربەدەســـتێکی وەزارەتـــی دەرەوە لە ئۆفیســـی کاروبـــاری عێـــراق تەلەفـــۆنی بـــۆ کـــردم و وتـــی باشـــە پـــێکەوە دادەنیشـــین بەڵام دوای ٢٤ کـــاتژمێر پەشـــیمان بـــووەوە و وتـــی بەداخەوە نـــاتوانین لەگەڵـــت دابنیشـــین چـــونکە مەســـەلەکەمان لەگەڵ شـــوڵتز، وەزیـــری دەرەوە بـــاس کـــردوە و ئەو دانیشـــتنەکەی پێباـــاش نیـــیە. کاربەدەســـتەکە وتـــی ئـــێمە هەوڵ دەدەیـــن لە ڕیگـــای

کیمیابارانی هەڵەبجە لە ئەجیندای نەتەوە یەکگرتوەکاندا

دوای کیمیابارانی هەڵەبجە ململانێ و زۆرانبازی ئێران و عێراق لە نەتەوە یەکگرتوەکان دەستیپێکرد. ئێران بەڵگەی زۆری تەسلیم بە خاڤێر پرێز دیکۆئیار، سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان کرد بۆ ئەوەی بیسەلمێنێت کە عێراق هەڵەبجەی کیمیاباران کردووە. ئێران رایگەیاند لە ماوەی ٥ رۆژ هێرشی عێراقدا ٥ هەزار کەس لە هەڵەبجە بە چەکی کیمیایی کوژراون و ٥ هەزار کەسی دیکەش بریندار بوونە. ئێران هەڕەشەی کرد ئەگەر سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان تیمێکی لێکۆڵینەوە نەنێرێت بۆ ئێران، لە دانیشتنەکانی نەتەوە یەکگرتوەکاندا بەشداری ناکات.

لە ٢٤ی ئاداری ١٩٨٨ وتەبێژی نەتەوە یەکگرتوەکان رایگەیاند کە سکرتێری گشتی تیمێک بۆ لێکۆڵینەوە دەربارەی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دژی خەڵکی سڤیل لەلایەن عێراقەوە رەوانەی ئێران دەکات.

دیپلۆماتیەکەوە کێشەکەتان لای کاربەدەستانی عیراق باس بکەین بەڵام ئەگەر لەگەڵ خۆت دابنیشین لەوانەیە کاربەدەستانی عێراق تورە بن. منیش وتم باشە لانیکەم با کاربەدەستێکی ئوفیسی کاروباری عێراق بێت بمبینێت. کاربەدەستەکە وتی ئەم سیاسەتە هەمووماندەگرێتەوە و ئەویش ناتوانێت بتبینێت. منیش وتم دەیباشە لانیکەم با لەگەڵ کاربەدستێکی ئۆفیسی مافی مرۆڤ دابنیشم چونکە عێراق خەریکە بە چەکی کیمیایی لەناومان دەبات، من خۆم بەر چەکی کیمیایی کەوتووم، قوڕوگم سووتاوە. پاشان لەگەڵ بەرپرسی ئۆفیسی مافی مرۆڤ لە وەزارەتی دەرەوە پەیوەندیان گرت و بەوە رازی بوە لە گەڵم دابنیشێت بەڵام شوڵتز ئەویشی پەشیمانی کردەوە.(وتوویژی وەرگێڕ لەگەڵ دۆکتۆر مەحمود عوسمان ، گوڵانی ٢٠٠٩، سەلاحەدین).

ژمـــــارەیەک لە وڵاتـــــانی ئەنـــــدامی ئەنجـــــومەنی ئاســـــایش، لەوانە ئەمریکـــــا هەوڵیانـــــدا ســـــکرتێری گشـــــتی لە نـــــاردنی تیمـــــی لێکـــــۆڵینەوە بـــــۆ ئێـــــران پەشـــــیمان بـــــکەنەوە و جەختیـــــان لە ســـــەر ئەوە کـــــردەوە کە چـــــوونی ئەو تـــــیمە بـــــۆ ئیـــــران، رەوتـــــی گفتوگۆکـــــانی ئاگربەســـــتی نێـــــوان ئەو دوو وڵاتە تێکدەدات کە بڕیارە مانگی داهاتوو بەڕێوەبچێت.

هەر هەمـــــان رۆژ پرێـــــز دکۆئیـــــار رایگەیانـــــد بەڵـــــگەی تەواو و حاشـــــاهەڵنەگری بەدەســـــتەوەیە کە عێـــــراق چەکـــــی کیمیـــــایی لە هەڵەبـــــجە بەکارهێنـــــاوە کە ژمـــــارەیەکی زۆر لە خەڵـــــک، لەوانە خەلکـــــی ســـــڤیلی بەرکەوتـــــوە. بەڵام نـــــوێنەری ئێـــــران رایگەیانـــــد کە ئەم لێـــــدوانەی ســـــکرتێری گشتی بەس نییە و دەبێ هەنگاوی بەکردەوە هەڵبگیردرێت.[27]

راگەیانـــــدننامەکەی ســـــکرتێری گشـــــتی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان نـــــاڕەزایەتی تونـــــدی عێراقـــــی بەدواوە بـــــوو. تـــــاریق عەزیـــــز نـــــامەیەکی تونـــــدی بـــــۆ دیکۆئیـــــار نووســـــی و نـــــاڕەزایەتی و نائۆمیـــــدی خـــــۆی ســـــەبارەت بە سروشـــــتی ناهاوســـــەنگ و لایەنگریکـــــارانەی راگەیەنـــــدنەکە دەربـــــڕی و سەرزنشـــــتی کـــــرد کە دڕنـــــدەیی ئێرانیەکـــــان و مـــــامەڵەی ئێـــــران لەگەل دیلەکـــــانی جەنـــــگ و تۆپپـــــارانی شـــــار و شـــــارۆچکەکانی عێراقـــــی پشـــــتگوێ خســـــتوە. تـــــاریق عەزیـــــز وێـــــڕای رەتکـــــردنەوەی تـــــۆمەتی کیمیابـــــارانی هەلەبـــــجە لە لایەن عێـــــراقەوە، وتبـــــووی ئـــــیمە دووبـــــارە دووپـــــاتی دەکەیـــــنەوە کە ئێـــــران چەنـــــد جـــــار چەکـــــی کیمیـــــایی لە بەرەی شـــــەڕدا بەکارهێنـــــاوە و ئێســـــتاش لە نـــــاو شـــــارەکاندا بەکاریهێنـــــاوە. تـــــاریق عەزیـــــز لە کۆتاییـــــدا جەختـــــی لەســـــەر ئەوە کردبـــــوەوە کە گەلـــــی ئـــــێمە بڕیاریـــــداوە

[27] U.N. to Study Poison-Gas Charge Special to the New York Times Published: March 26, 1988 UNITED NATIONS, March 25

هەمـــوو هێـــز و توانـــای خـــۆی دژ بە داگیرکەرانـــی تاوانکـــار بەکاربێنێـــت". 28

بەمشـــێوەیە عێـــراق بەرپرســـیارێتی کیمیابـــارانی هەڵەبـــجەی خســـتە ئەســتۆی ئێــران. ســکرتێری گشــتی تیمێکــی لێکــۆڵینەوەی نــارد بــۆ ئێــران بەڵام تــیمەکە نەیتــوانی ســەردانی هەڵەبــجە بکــات. لە ٤ی نیســان تــاریق عەزیـــز نەتەوە یەکگرتوەکـــانی ئاگـــادار کـــردەوە کە ئێـــران لە ٣٠ی ئـــادار لە کەرتـــی هەڵەبـــجە چەکـــی کیمیـــایی دژی هێزەکـــانی عێـــراق بەکارهێنـــاوە. تـــــیمەکەی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان هەر کە لە تـــــاران گەڕایەوە یەکســــــەر نێـــردرا بـــۆ بەغـــداد و لە ٨ تـــا ١١ی نیســـان ســـەیری برینـــدارە عێراقیەکـــانی کرد.

لە ٢٥ی نیســـان راپـــۆرتی ئەو تـــیمە خـــرایە بەردەم ئەنجـــومەنی ئاســـایش کە تێیـــدا ســـکرتێری گشـــتی هەســـتی قـــوڵی خـــۆی دەربڕیبـــوو ســـەبارەت بە مەترســـی بەردەوامبـــوونی بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی لە شـــەری ئێـــران و عێراقـــــــدا و جەختـــــــی لە ســــــەر ئەوە کردبـــــــووەوە کە رۆژ بەرۆژ ژمـــــارەیەکی زۆرتـــــر لە خەڵکـــــی مەدەنـــــی بەر ئەو چەکـــــانە دەکەون. پزیشـــکە پســـپۆڕەکان بەو ئەنجـــامە گەیشـــتبوون کە هێزەکـــانی ئێـــران و خەڵکـــی ســـڤیل بە هـــۆی گـــازی خەردەل و دەمـــارەوە برینـــدار بـــوونە و بەرکەوتـــوانی ئەم گـــازە ســـکاڵای ئەوەیـــان کـــردوە کە لە نـــاوچەی هەڵەبجە و لە ٣١ی ئاداردا بەدەم ئازاری برینەکانیەوە تلاونەتەوە.

---

[28] https://www.facebook.com/?ref=tn_tnmn یوست هیڵتەرمان، کارێکی ژەهراوی، ئەمریکا و عێراق و گازبارانی هەڵەبجە، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە: محەمەد حمە ساڵح تۆفیق، کۆمپانیای ئاوێنە بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، ٢٠٠٨

پاشـــان دوو هەفـــتەی دیـــکەی پێچـــوو تـــا ئەنجـــومەنی ئاســـایش بڕیـــاری کۆتـــایی خـــۆی بـــدات و بە گشـــتی کـــردیە دوو مانـــگ دوای هێرشـــی هەڵەبـــجە. لە ٩ی گـــوڵان ئەنجـــومەنی ئاســـایش بە کـــۆی دەنـــگ بڕیارنـــامەیەکی پەســـەند کـــرد و جەختـــی لە ســـەر ئەوە کـــردەوە کە چەکـــی کیمیـــایی لە جەنگـــی ئێـــران و عێراقـــدا بەکـــارهێنراوە و بەردەوامبـــوونی کەڵکـــوەرگرتن لە چەکـــی کیمیـــایی لە شـــەڕ و پێکـــدادانەکانی کۆمـــاری ئیســـلامی ئێـــران و عێراقـــی بە تونـــدی ئیـــدانە کـــرد و داوای لە هەردوولا کرد واز لە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی بێنن.

بڕیارنـــامەکەی ئەنجـــومەنی ئاســـایش ئەوەنـــدە لاواز و درنـــگ بـــوو کە هـــیچ کـــاریگەرییەکی نەبـــوو چـــونکە ســـێ هەفـــتە دوای ئەوە عێـــراق لە کـــاتی هێـــرش بـــۆ ســـەر هێزەکـــانی ئێـــران لە فـــاو دیســـان چەکـــی کیمیـــایی بەکارهێنا و تەنانەت گوندەکانی کوردستانیشی کیمیاباران کرد.

لە تەمـــوزی ١٩٨٨ تـــاریق عەزیـــز بەئاشـــکرا دانیپێـــدانا کە عێـــراق گـــازی کیمیـــایی دژ بە هیزەکـــانی ئێـــران بەکارهێنـــاوە و جەختـــی لەســـەر ئەوە کـــردەوە کە ئەوە مـــافی ڕەوای عێـــراقە و وتـــی ئێـــرانیش چەکـــی کیمیـــایی بەکارهێنـــاوە و بانگەشـــەی ئەوەی کـــرد کە یەکەمجـــار ئێـــران بـــووە چەکـــی کیمیایی بەکارهێناوە.[29]

ئەمریکا و ئەنفال

[29] یوست هیڵتەرمان، کارێکی ژەهراوی، ئەمریکا و عێراق و گازبارانی هەڵەبجە، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە: محەمەد حمە ساڵح توفیق، کۆمپانیای ئاوێنە بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، ٢٠٠٨

پــــاش ئەوەی ســـــەدام حوســـــەین، عەلـــــی حەســـــەن ئەلمەجیـــــدی کـــــردە بەرپرســـــی فەرمـــــانگەی کاروبـــــاری بـــــاکوور، عەلـــــی کیمیـــــایی لە ســـــەرەتای ١٩٨٧ دەســـــتیکرد بە کـــــاولکردنی گونـــــدەکان و راگـــــوازتنی کوردنشـــــینەکان بـــۆ ئەوەی کەمـــکەم بـــوار بـــۆ جێبەجێکردنـــی شـــاڵاوی ئەنفـــال خـــۆش بکـــات. عەلـــی کیمیـــایی ســـەرەتا فەرمـــانی دەرکـــرد چەکـــی کیمیـــایی دژی بـــنکە و بارەگاکـــــانی یەکێتـــــی نیشـــــتمانی کوردســـــتان و پـــــارتی دیمـــــوکراتی کوردستان و گوندەکانی دەوروبەریان بەکاربێت.

ئەمریکـــــا هەر لە ســـــەرەتای ١٩٨٧وە زانیـــــاری ئەوەی بەدەستگەیشـــــتبوو کە دەوڵەتـــی عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی دژی هێـــزی پێشـــمەرگە و خەڵکـــی ســـــڤیلی کوردســـــتان بەکـــــار دەهێنـــــێ. باڵوێزخـــــانەی ئەمریکـــــا لەبەغـــــداد بەردەوام زانیـــــاری دەنـــــارد بـــــۆ وەزارەتـــــی دەرەوە کە رژیمـــــی عێـــــراق شـــــاڵاوێکی بەرفراوانـــــی بـــــۆ راگـــــوازتنەوەی گوندنشـــــینە کوردەکـــــان دەســـــــتپێکردوە. وەزارەتـــــــی دەرەوەی ئەمریکـــــــا بە شـــــــیوەیەکی سیســـــتماتیک چـــــاودێری بە ســـــەر جـــــوڵەی هێزەکـــــانی عێراقـــــدا دەکـــــرد و زانیـــــاری تەواوی دەربـــــارەی شـــــاڵاوی راگـــــوازتنی کوردەکـــــان لابـــــوو. لاری یـــــۆپ سەرپرشـــــتیاری نوســـــینگەی کاروبـــــاری ئێـــــران – عێـــــراق لە وەزارەتی دەرەوە دەڵێت:

"راپۆرتەکـــان لە عێـــراقەوە زۆر بـــاش دەهـــاتن. هەنـــدێک جـــار راپۆرتەکـــان بە مـــــاوەی دوو هەفـــــتە دوا دەکەوت بەڵام ئـــــێمە دەمـــــانزانی کە شـــــتێکی ســـــامناک روو دەدات. دەمـــــانزانی کە عەلـــــی حەســـــەن ئەلمەجیـــــد

سەرپەرەشـــتی کوشـــتارەکە دەکـــات، ویـــنەی ســـەتەلایتمان هەبـــوو کە نیشانیدەدا چۆن گوندەکان کاول دەکرێن". [30]

باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە بەغـــداد لە تیلیگرامێکدا بۆ وەزارەتی دەرەوە لە گوڵانی ١٩٨٧ دەڵێت:

" زانیـــاری پێویســـت لە بـــاکوورەوە بەدەستمانگەیشـــتوە کە نیشـــان دەدات بە دڵنیـــاییەوە دەوڵەتـــی عێـــراق شـــالاوێکی بەرفـــراوان لە کوردســـتان بەڕێوەدەبـــات. راپـــۆرتی پزشـــکی قوربانیەکـــان لە نەخۆشـــخانەکان نیشـــان دەدات کە هێزەکـــانی عێـــراق لەڕێگـــای هیلیکـــۆپتەرەوە گـــازی موســـتارد، گـــازی ســـارین و تابونیـــان دژی گوندنشـــینەکان بەکارهێنـــاوە... کۆمەڵێـــک راپـــۆرتی دەربـــارەی بەکارهێنـــانی گـــاز لە نـــاوچەی ســـلێمانی بۆمـــان نـــاردوە و ... ســـــەربازەکانی عێراقـــــی تەنـــــانەت لە شـــــەقامەکانی ســـــلێمانیدا بینیـــوە کە جلـــوبەرگی دژ بە کیمیایـــان پۆشـــیوە [31]. سیاســـەتی دەوڵەتـــی عێـــراق بـــۆ چـــۆڵکردن و کـــاولکردنی گونـــدە کوردنشـــینەکان بە شـــێوەیەکی بەرفـــراوان بەرەوپـــێش دەچێـــت. لەو بەرنـــامەیەدا لە گـــازی موســـتارد و هەندێ لە گازە کوشندە تایبەتەکانی دیکە کەڵکوەردەگیردرێت". [32]

باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە بەغـــداد لە تیلیگرامێکی دیکەدا بۆ وەزارەتی دەرەوە لە تەموزی ١٩٨٧ دەڵێت:

---

[30] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

[31] تیلیگـــرام لە باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە بەغـــداد بـــۆ وەزارەتـــی دەرەوە، گوڵانی ١٩٨٧

[32] تیلیگـــرام لە باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە بەغـــداد بـــۆ وەزارەتـــی دەرەوە، گوڵانی ١٩٨٧

"کۆمەڵێک بەڵگەی ناڕاستەوخۆمان هەیە کە نیشان دەدات رژێمی عێراق کۆمەڵێک کێشەی لەگەڵ کوردەکاندا هەیە. راپۆرتە جۆراوجۆرەکان نیشان دەدات کە هەندێ لە کوردەکان نێردراون بۆ جودایدات عەرعەر لە سەر سنووری عەرەبستانی سعودی. جودایدات عەرعەر یەکێ لە شوێنە دوردەست و پەرتەکانی جیهانی عەرەبە".[33]

باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد لە تیلیگرامێکی دیکەدا بۆ وەزارەتی دەرەوە لە ئەیلوولی ١٩٨٨ دەڵێت:

" لە بەهاری ١٩٨٧ کۆمەڵێک زانیاریمان بەدەستگەیشت دەربارەی ئەوەی کە ژمارەیەکی زۆر لە کوردەکان لە ناوچە شاخاوییەکان راگوازراونەتەوە بۆ ئوردوگای روتبە لە بیابانەکانی نزیک سنووری ئوردون و ئوردوگاکانی نزیک فەلوجە و رومادی. ئەم زانیاریانە لەگەڵ نمونەکانی پەیوەندیدار بە شاڵاوی عێراق دژ بە کوردەکان لە دەیەی ١٩٦٠ و ١٩٧٠ یەکدەگرێتەوە. لە کاتی سەفەرەکەی خۆمان بۆ کوردستان، بینیمان کە ژمارەیەکی زۆر لە گوندەکان و تەنانەت هەندێک لە شارۆچکەکانی سەر رێگا سەرەکییەکان لە پارێزگای سلێمانی، هەولێر و دهۆک کاول کراون".[34]

عەلی حەسەن ئەلمەجید، بەرپرسی نووسینگەی باکووری حیزبی بەعس لە وتارێکدا بۆ دۆستان و دڵسۆزانی حیزبی بەعس لە کۆتایی ساڵی ١٩٨٧ ئاگاداری کردنەوە کە کەس لە گوندەکانی کوردستان

---

[33] تیلیگرام لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد بۆ وەزارەتی دەرەوە، تەموزی ١٩٨٧

[34] تیلیگرام لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد بۆ وەزارەتی دەرەوە، ئەیلوولی ١٩٨٨

رزگـــــاری نابێـــــت (تەنـــــانەت موستەشـــــار و جاشـــــەکانیش) ئەگەر گونـــدەکانیان چـــۆڵ نەکەن. عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد لەو پەیوەنـــدییەدا دەڵێت:

"مـــن نـــاتوانم گونـــدەکانتان هەروا بهـــێڵمەوە، بە چەکـــی کیمیـــایی هێرشـــیان دەکەمە ســـەر و بەمجـــۆرە خۆتـــان و خیزانەکانتـــان دەکـــوژێن. ئێـــوە دەبـــێ دەســـتبەجێ چـــۆڵی بـــکەن. نـــاتوانم پیتـــانبڵێم چـــی رۆژێـــک بڕیـــار دەدەم بە چەکـــــی کیمیـــــایی هێـــــرش دەکەم. هەر هەموویـــــان بە چەکـــــی کیمیـــایی دەکـــوژم. بـــا بـــزانم کـــێ قســـە ئەکـــات؟ کۆمەڵگـــای نێـــودەوڵەتی؟ لە کۆمەڵگـــای نیـــونەتەویی بـــم، لەوانەش بـــم کە گوێیـــان لێـــدەگرن. ئەمە نیـــاز و مەبەســـتی مـــنە، هەر کە راگـــوازتنەوەی گوندنشـــینەکانم تەواو کـــرد لە هەمـــوو شـــوێنێک پەلاماریـــان دەدەیـــن بە پێـــی پلانێکـــی ســـەربازی . مـــن تەنهـــا رۆژێـــک و دوو رۆژ بە چەکـــی کیمیـــایی لێیـــان نـــادەم بەڵکـــوو ١٥ رۆژی تەواو کیمیابارانیـــــــان دەکەم. پاشـــــــان دەبیـــــــنن هەر چـــــــی ئوتومبیلی دنیا هەیە بەشی گوازتنەوەیان ناکات". [35]

عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد لە کۆبـــوونەوەیەکی دیـــکەدا لەگەڵ ئەنـــدامانی نووســـینگەی بـــاکوور و پارێزگارەکـــانی هەرێمـــی ئوتونـــومی کوردســـتان لە ١٥ی نیسانی ١٩٨٨ دەڵێت:

"هـــــاوینی ســـــاڵی داهـــــاتوو نابێـــــت هـــــیچ گونـــــدێک جـــــگە لە مەجامعەکـــان (ناوەنـــدە نیشـــتەجێکردنەکان) مـــابێتەوە. دەبـــێ ئەو خەڵـــکە بخەیـــنە نـــاو ناوەنـــدەکانی نیشـــتەجێکردن و چاویشـــمان لێیانبێـــت. ئیـــدی

[35] Iraq's Crime of Genocide: The Anfal Campaign against the Kurds, Human Rights Watch, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995.

نـــاهێڵین لە گوندەکانـــدا بـــژین و تێکـــدەران ســـەردانیان بـــکەن. بـــۆ چـــی ڕێگەیـــان بـــدەم لەوێ وەک کەر بـــژین و هـــیچ شـــتێک نەزانـــن. بـــۆ گەنـــم؟ گەنمـــی ئەوانـــم ناوێـــت. ٢٠ ســـاڵە ئـــێمە گەنـــم لە دەرەوە دەهێنـــین بـــا ٥ ســـاڵێ دیکەشـــی لەســـەر بێـــت. ئەو نـــاوچە بەرفـــراوانە قەدەخە دەکەم و نـــاهێڵم کەســـی تێـــدا بمێنێـــت. چـــی دەبێـــت ئەگەر ئـــێمە تەواوی ئەو نـــاوچەیە لە قەرەداغەوە بـــۆ کفـــری و دیـــالە، دەربەنـــدیخان و ســـلێمانی قەدەخە بکەیـــن. تـــا ئێســـتا چیمـــان لەم نـــاوچەیە دەســـتکەوتووە. وایلێهـــاتووە ئیســـتا کەس ناتوانێـــت بـــێ ئوتومـــوبیلی زرێپـــۆش لە کەرکـــووکەوە بچێـــت بـــۆ هەولێـــر. هەمـــووی ئەم نـــاوچەیە لە کـــۆیە بـــۆ کەرکـــووک چـــۆڵ دەکەم. نـــاهێڵم یەک کەســـی تێـــدا بمێنـــێ، ڕێگاوبـــانە ســـەرەکییەکە نەبێـــت. نـــاهێڵم تـــا ٥ ســـاڵی دیـــکەی یەک مـــرۆڤ پێـــی تێبخـــات. ئەگەر بەمشـــێوەیە کـــار نەکەیـــن چـــالاکی تێکـــدرەدان تـــا ملیۆنێـــک ســـاڵی دیـــکەش کۆیـــایی پێنایێـــت. پشـــت بە خـــوا بەمـــزوانە هەموویان لەناو دەبەین و لە هاویندا هیچیان لێنامێنێتەوە." [36]

عەلـــی کیمیـــایی لە دانیشـــتنێکی دیـــکەدا لەگەڵ ئەنـــدامانی ڕێبەرایەتـــی بەعس لە بەرەبەرەی کۆتاییپێهاتنی شەڕی ئێران و عێراق دەڵێت:

"مـــن بە جەلال تاڵەبـــانیم وتـــوە کە کیمیابارانتـــان دەکەم، دەبـــێ چـــۆڵی بـــکەن، تەنـــانەت ئەگەر شـــەڕیش کۆتاییپێبێـــت و ئێـــران لە نـــاوچە داگیرکراوەکـــان پاشەکشـــە بکـــات، ڕاگـــوازتنەوەی خەڵـــک ڕاناوەســـتێندرێت. ئـــێمە ســـەرەتا بەرنـــامەی ڕاگـــوازتنەوە بە تەواوی جێبەجـــێ دەکەیـــن، شـــاڵاوە ســـەربازیەکانمان درێـــژە پێـــدەدەین و پاشـــان گۆشـــەگیریان

[36] Iraq's Crime of Genocide: The Anfal Campaign against the Kurds, Human Rights Watch, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995.

دەکەیـــن و نە بـــۆ رۆژێـــک و دوو رۆژ بەڵکـــوو بە مـــاوەی ١٥ رۆژ بە چەکـــی کیمایـــایی هێرشـــیان دەکەیـــنە ســـەر. نـــاوی کیمیـــایی نـــابەم چـــونکە زانیـــاری نهێنیـــیە بەڵام دەڵـــێم بە چەکـــی کوشـــندەی نـــوێ داتانـــدەڕزێنم. ســـوێند دەخـــۆم و دڵنیـــام کە دەیـــانبەزێنین. بە هەڤـــاڵە پســـپۆڕەکانم وتـــووە کە چەنـــد دەســـتەیەکی تـــایبەتم لە ئوروپـــاوە پێویســـتە بـــۆ کوشـــتنی ئەم تێکـــدەرانە. بە پشـــتیوانی خـــوا ئەوەش دەکەم."[37]

عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد لە کۆبـوونەوەیەکی دیـکەدا لەگەڵ ئەنـدامانی حیزبـی بەعس لە ١ی ئابی ١٩٨٨ دەڵێت:

"لە موسـڵ دەرمـانکردن بـێ هـیچ قەرەبـووکردنەوەیەک، خانوەکانمـان تەختکـردن و وتمـان ئـادەی بـڕۆن. بەڵام ئەوانەی ئێسـتا جەنگـاوەرن سـەرەتا پێیانـدەڵێن دەبـێ لە ناوەندەکانـدا نیشـتەجێ بـن، بـێ ئەوەی هـیچ قسـە و مشـتومڕێکیان لەگەڵ بکەیـن بەڵێننامەیەکیـان پـێ واژۆ دەکەم . پاشـان لە هەر شـوێنێکی دیـکە بیـانبینم سـەریان پـان دەکەمەوە. ئەم سـەگانە هەر دەبـێ سـەریان پـان بکەیـتەوە. دەتـانەوێ دانیشـتوانی عەرەب بەم خەڵـکە خـوێڕی و هـیچ و پـوچە زیـاد بـکەن؟. پێویسـتە ناوچەکەتـان واتـا موسـڵ بکەیـنە عەرەب بەڵام عەرەبـی رەسـەن نە ئیـزدی کە ئەمـڕۆ دەڵـێن کـوردین و بەیـانی دەڵـێن عەرەبـین. ئیـزدی بە کەڵکی چی دێن؟ بێگومان هیچ."[38]

---

[37] تیلیگـرام لە باڵوێزخـانەی ویـلایەتە یەکگرتوەکـانی ئەمریکـا لە ئەمـان بـۆ وەزارەتـی دەرەوە، نیسانی ١٩٩٢

[38] Iraq's Crime of Genocide: The Anfal Campaign against the Kurds, Human Rights Watch, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995.

باڵوێزخـــــانەی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا لە رۆم (رۆمــــــا) لە تیلێگرامێکـــــدا بـــــۆ وەزارەتـــــی دەرەوە لە حـــــوزەیرانی ١٩٨٨ ئامــــــاژە بەوە دەکات:

"زانیاریەکـــــان نیشـــــان دەدات کە ســـــەرجەم شـــــارۆچکەکانی کوردســـــتان لە ســـــەروبەندی شـــــاڵاوی کـــــۆنترۆڵکردنی پێشـــــمەرگە کوردەکـــــان لەلایەن هێزەکـــــانی دەوڵەتەوە خـــــاپور کـــــراون. بە گـــــوێرەی زانیاریەکـــــان راگـــــوازتنەوەی زۆرەملێـــــی بە کـــــۆمەڵی کوردەکـــــان روویـــــداوە و "رێکخـــــراوی لێبـــــوردنی نێـــــونەتەوەیی" بانگەشـــــەی ئەوەی کـــــردوە کە ژمـــــارەیەکی زۆر لە خەڵکـــــی مەدەنـــــی، لەوانە خوێنـــــدکاران پـــــاش دەستبەســـــەرکرانی ســـــەرەڕۆیانە لە ســـــێدارەدراون یـــــان بـــــێ سەروشـــــوێن کـــــراون[39].

بەکارهێنـــــانی چەکـــــی کیمیـــــایی لە لایەن دەوڵەتـــــی عێـــــراق دژی پێشـــــمەرگە کوردەکـــــان لە نـــــاوچە شـــــاخاویەکانی بـــــاکووری عێـــــراق گەیشـــــتوەتە ئەوپەڕی خۆی[40].

باڵوێزخـــــانەی ئەمریکـــــا لە بەغـــــداد بەردەوام زانیـــــاری دەربـــــارەی شـــــاڵاوەکانی رژێمـــــی عێـــــراق دژ بە کـــــورد بەدەســـــت دەگەیشـــــت و راپـــــۆرتی دەنـــــارد بـــــۆ وەزارەتـــــی دەرەوە بەڵام کاربەدەســـــتانی ئەمریکـــــا وەک هەوڵێـــــک بـــــۆ ســـــەرکوتکردنی یـــــاخیبوونی بەردەوامـــــی کـــــورد ســـــەیریان دەکـــــرد و بە کێشـــــەی نـــــاوخۆیی عێـــــراق لە قەڵەمیانـــــدەدا. لە ئەمریکـــــا ئەو

---

[39] تیلیگـــرام لە باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە رۆم بـــۆ وەزارەتـــی دەرەوە، حوزەیرانی ١٩٨٨

[40] بەڕێـــوەبەرایەتی ئاژانســـی هەواڵگـــری ناوەنـــدی (CIA) ، هەواڵگـــری رۆژانەی نیشـــتمانی، ١٦ی گوڵانی ١٩٨٨، بە تەواوی نهێنی

مەسەلەیە وەک بەشێک لە ئەنجامەکانی شەڕی ئێران و عێراق سەیر دەکرا، ئەمریکا بەردەوام کوردەکانی تۆمەتبار دەکرد کە بوونەتە هاوپەیمانی ئێران و ناڕاستەوخۆ ئەو مافەی بۆ عێراق بە ڕەوا دەزانی کە خەباتی کورد تێکبشکێنێت.

دەیڤید نیۆتۆن، باڵوێزی ئەمریکا لە عێراق باس لەوە دەکات کە واشنگتۆن باش ئاگاداری شاڵاوەکە بوو و دەڵێت:

"ڕوون و ئاشکرا بوو کە عێراق گوندە کوردنشینەکانی کردبووەوە ئامانج و بە ئاشکرا کێڵگە و مەزراکانی دەسووتاند. بەهەرحاڵ من نایەتەوە بیرم کە ئەو مەسەلەمە لەگەڵ کاربەدەستانی عێراق باس کردبێت چونکە هیچ بیانوویەکمان بەدەستەوە نەبوو. بە پێچەوانەی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی (دژی ئێران)، ئەمەیان مەسەلەیەکی ناوخۆیی بوو".[41]

میدیای ئەمریکاش وەکوو پێویست بەدوای دۆزەکەدا نەدەچوو چونکە چوونە ناو عێراق کارێکی ئاسان نەبوو و ڕۆژنامەنوسەکان لە ژێر چاودێری ئیستخباراتی عێراقدا بوون و بەتایبەت ڕێگەیان پێنەدەدرا سەردانی ناوچە کوردنشینەکان بکەن. سەرچاوەی سەرەکی ڕۆژنامەنوسە بیانیەکان ئێران بوو بەڵام ئەمریکیەکان ئەوەندە دژی ئێران بوون کە باوەڕیان بە سەرچاوە ئێرانیەکان نەدەکرد.

[41] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

ئەمریکا و ئەنفال پاش کۆتاییپێهاتنی شەڕی ئێران و عێراق

ئێـــران و عێـــراق لە ٢٠ی ئـــابی ١٩٨٨ ڕێکەوتننـــامەی ئاگربەســـتیان واژۆ کـــرد کە کۆتـــایی بە جەنـــگە خوێنـــاوییە ٨ ســـاڵییەکەی نێوانیـــان هێنـــا. ئەمریکـــا پێیوابـــوو ڕژیمـــی عێـــراق کۆتـــایی بە شـــاڵاوەکانی دژی کوردەکـــان دەهێنێـــت چـــونکە پێشـــتر بیـــانووی ئەوە بـــوو کە کوردەکـــان بـــونەتە هاوپەیمـــانی ئێـــران و هەوڵ بـــۆ پارچەپـــارچەکردنی عێـــراق دەدەن. بەڵام هەر کە شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق تەواو بـــوو، عێـــراق دەســـتی ئـــاوەڵاتر بـــوو و بە نەفەســـێکی تـــازەوە درێـــژەی بە شـــاڵاوی ئەنفـــال دا. ڕژیمـــی عێـــراق ڕۆژ بەڕۆژ زیـــاتر کـــوردی ئەنفـــال دەکـــرد و هاوکـــات پەیوەنـــدییە سیاســـی و بازرگانیەکانی ئەمریکا و عێراقیش ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر پەرەیدەسەند.

هیـــود ڕانکـــین، لە کاربەدەســـتانی باڵوێزخـــانەی ئەمریکـــا لە بەغـــداد دەڵێت:

"ئـــێمە لە باڵوێزخـــانە ڕامـــان وابـــوو کە لەگەڵ کۆتاییهـــاتنی شـــەری ئێـــران و عێـــراق، ســـەدام بـــۆ ڕزگـــارکردنی وڵاتەکەی لە نەهـــامەتی هەوڵ دەدات بەڵام کاتێـــک کە کوردەکـــانی کیمیابـــارانکرد ئاشـــکرابوو کە ســـەدام پیـــاوی ئەوە نیـــیە هاوڵاتیـــانی عێـــراق خۆشـــبەخت بکـــات. ســـەدام دڕنـــدە بـــوو، شـــاڵاوەکانی عێـــراق دژ بە کوردەکـــان هـــیچ پەیوەنـــدیەکیان بە هەڕەشـــەی ئێرانەوە نەبوو، تەنها پەیوەندی بە کوشتنی کوردەکانەوە هەبوو".[42]

[42] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

جێگـــــری وەزیــــری دەرەوەی ئەمریکـــــا لە یادداشـــــتێکی بە تەواوی نهێنیــــــدا بۆ وەزیری دەرەوە لە ٢ی ئەیلوولی ١٩٨٨ ئاماژە بەوە دەکات کە:

"ئێســـتا پـــاش ئاگربەســـتی ئێـــران و عێـــراق، هێزەکـــانی حکـــومەتی عێـــراق لە ئامادەباشـــیدان بـــۆ چارەســـەرکردنی یەکجـــاری کێشـــەی یـــاخیبوونی کـــورد. پێناچێـــت بەغـــداد هەســـت بە هـــیچ رێگـــرییەک بکـــات لەبەرامـــبەر بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی دژی یاخیبوەکـــان و ئەو گوندنشـــینانە کە پەنایـــان دەدەن. زۆربەی گونـــدە کوردنشـــینەکان لە ژێـــر هەڕەشـــەی رووخانـــدان. هێزەکـــانی ســـەدام حوســـەین بە یەک شـــێوە لەگەڵ چەکـــدار و سڤیل هەڵسوکەوت دەکەن". [43]

دوو رۆژ پـــاش دەســـتپێکردنی قۆنـــاخی کۆتـــایی ئەنفـــال لە نـــاوچەی بادینـــان ، رۆژنـــامەی نیۆیـــۆرک تـــایمز لە راپۆرتێکـــدا بـــڵاوی کـــردەوە کە رژیمـــی عێـــراق لە کۆتـــایی مـــانگی تەمـــوز نـــزیکەی ٢٠ هەزار ســـەربازی تـــایبەتی نـــاردوە بـــۆ بـــاکوور و ئەمە ئامـــاژە بەوە دەکـــات کە عێـــراق دەیەوێـــت کۆتـــایی بە کێشـــەی کـــورد بهێنێـــت. لە ١ی ئەیلـــوولی ١٩٨٠ نیۆیـــۆرک تـــایمز لە لاپەڕەی یەکەمـــدا ئامـــاژەی بە نـــاردنی ٦٠ هەزار ســـەرباز بـــۆ بـــاکوور کـــرد و نووســـی عێـــراق دەســـتیکردوە بە شـــاڵاوێکی بەرفراوان بۆ لەناوبردنی یەکجاری یاخیبونێکی ٤٠ ساڵە.

لە میـــانەی قۆنـــاخی کۆتـــایی ئەنفـــال لە ٢٥ی ئـــابی ١٩٨٨ هێزەکـــانی عێـــراق لە شـــاڵاوێکی بەرفراوانـــدا زنجیـــرەیەک گونـــدیان لە نـــاوچەی بادینـــان کیمیابـــاران کـــرد کە لە ئەنجامـــدا ژمـــارەیەکی زۆر لە گوندنشـــینەکان کـــوژران و بریـــندار بـــوون. لە ترســـی بەردەوامبـــوونی

[43] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

کیمیابـــارانەکە نـــزیکەی ٦٠ هەزار لە خەڵکـــی تۆقـــاوی گونـــدەکانی بادینـــان بـــۆ رزگـــارکردنی گیانیـــان رژانە نـــاو تـــورکیە. تـــورکیە هەوڵیـــدا راســـتیەکان بشـــارێتەوە و نکـــوڵی لەوە کـــرد کە عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی دژ بە ئاوارەکـــان بەکارهێنابێـــت. تـــورکیە هەروەهـــا نەیدەهێشـــت چـــاودێرە سەربەخۆکان چاویان بە ئاوارەکان بکەوێت.

پـــاش کـــۆڕەوی ئاوارەکـــان بەرەو تورکیـــا ئیـــدی مەســـەلەکە رەهەنـــدی نێـــونەتەوەیی بە خـــۆوە گـــرت چـــونکە ئاوارەکـــان ئاسایشـــی نیشـــتمانی تورکیەیـــان خســـتبوە نـــاو مەترســـییەوە کە ئەنـــدامی نـــاتۆ و دۆســـت و هاوپەیمـــانی ئەمریکـــا بـــوو. ریچـــارد مـــورفی، یارمەتیـــدەری وەزیـــری دەرەوە رایگەیاند:

"شـــاڵاوی عێـــراق دژ بە خەڵکـــی ســـڤیل کە هەزاران کەســـی ئـــاوارە کـــردوە و بـــاس لە بەکارهینـــانی چەکـــی کیمیـــایی دەکرێـــت پێشـــێلکاری جـــدی مـــافی مـــرۆڤە و تـــورکیەی هاوپەیمانمـــانی خســـتوەتەناو دۆخێکـــی زەحمەتەوە".

ویلیـــام ســـافاییر لە وتارێکـــدا لە ژێـــر نـــاوی "کۆمەڵکـــوژی کوردەکـــان بە دەســـتی عێـــراق رابوەســـتێنن" کە ٥ی ئەیلـــوولی ١٩٨٨ لە رۆژنـــامەی "نیۆیۆرک تایمز"دا بڵاو بووەوە، نووسی:

" لە رۆژی یەکەمـــی ئاگربەســـتی ئێـــران و عێـــراقەوە، ســـەدام حوســـەین، دیکتـــاتۆری عێـــراق، پەلامـــارێکی ســـەربازی نـــوێی دژی کوردەکـــان دەســـتپێکردووە. ســـەدام دەیەوێـــت تـــۆڵە لە کوردەکـــانی بـــاکوری عێـــراق بســـێنێتەوە چـــونکە جەســـارەتی ئەوەیـــان کـــردووە لە کـــاتی شـــەڕی ســـەدامی دیکتـــاتۆر لەگەڵ ئێرانـــدا، درێـــژە بە خەبـــاتە دوورودرێژەکەیـــان

بــــۆ ئۆتونــــومی بــــدەن. پـــــاش ئەوە کە دەســــتی ســـــەربازەکانی بە هــــۆی ئاگربەســــتەوە ئــــاوەڵا بــــوو، ســـــەدام کوردەکــــانی تێکشــــکاندووە و تــــا ئەو شـــوێنە کە بـــۆیکراوە چەکـــی کیمیـــایی دژیـــان بەکارهێنـــاوە. ئێســـتا ٩٠ هەزار ئـــاوارەی کـــورد لە شـــارەکانی ســـەر ســـنووری تـــورکیە و عێراقـــدا کۆبـــوونەوەتەوە و ٤٠ هەزار کەســـی دیـــکەش لە عێـــراق هەڵاتـــوون. ئەمە شـــــاڵاوێکە کە ئامـــــانجی قەڵاچـــــۆکردنی گروپێکـــــی کەونـــــاری ئەتنیکییـــــــــیە کە تەنهـــــــا تـــــــاوانی ئەوەیە کە دەیەوێـــــــت بە سەربەســـتی[44] (ئـــازادی) زمـــان و دابـــونەریتی خـــۆی بپارێزێـــت. ئەمە نمـــونەیەکی کلاســـیکی ژینۆســـایدە کە لە ســـەروبەندی جێبەجێکردنـــدایە و جیهـــانیش هـــیچ ناڵێـــت. هەزار ســـاڵە کوردســـتان وڵاتە بەڵام دەوڵەت نیـــیە. ئەمـــڕۆ نـــزیکەی ٢٠ ملیـــۆن کـــورد لە ئێـــران، عێـــراق و تـــورکیە دەژیـــن و ژمـــارەیەکی دیکەشـــیان لە ســـوریە و یەکێتـــی ســـۆڤیەت دەژیـــن. دەوڵەتـــی ئێـــران چەکوچـــۆڵ دەدات بە کوردەکـــانی عێـــراق بـــۆ دژایەتیکردنـــی ســـەدام و دیکتـــاتۆری عێـــراقیش چەکوچـــۆڵ دەدات بە کوردەکـــانی ئێـــران بـــۆ ئەوەی دژایەتـــی ســـوپای ئـــایەتوڵلا (خـــومەینی) بـــکەن. کوردەکـــان هەرچەنـــد کە بەشبەشـــن و دەزانـــن کە وەک داردەســـت بەکاریـــان دەهێـــنن بەڵام لەگەڵ ئەوەشـــدا شـــەڕی ئێـــران و عێراقیـــان وەک هەلێـــک بەکارهێنـــا بـــۆ ئەوەی جۆرێـــک ئۆتونـــومی (نە ســـەربەخۆیی) بەدەســـتبهێنن. ئاشـــتیپارێزەکانی نەتەوە یەکگرتوەکـــان لە ژنێـــڤ تەنهـــا نیگەرانـــی بەرژەوەنـــدی دەوڵەتـــانی ئەنـــدامی نەتەوە یەکگرتوەکـــانن، هـــیچ خەمـــی ژیـــانی خەڵکـــی کـــورد یـــان لەنـــاوبردنی گـــازی کیمیـــایی نـــاخۆن. تەنـــانەت ســـکرتێری گشـــتی نەتەوە یەکگرتوەکـــانیش نـــوکەی

[44] لە دەقی وتارەکەدا نووسەر وشەی "sarbast "ی بەکارهێناوە. وەرگێڕ

لێوەنەهـــاتووە چـــونکە نایەوێـــت ئێـــران یـــان عێـــراق لە خـــۆی بڕەنجێنێـــت. ئەمـــــڕۆ ســـــێ کەس لە جیهانـــــدا هەن کە دەتـــــوانن ڕێـــــژەی دانیشـــــتوانی جیهـــان کەم بـــکەنەوە: ئیـــدی ئەمـــین لە ئەفریقـــا، پۆلپـــۆت لە ئاســـیا و سەدام حوسەین لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست".[45]

ئەمریکـــــا ئیـــــدی نەیـــــدەتوانی مەســـــەلەکە پشـــــتگوێ بخـــــات کەوابـــــوو کاربەدەســـــتانی وەزارەتـــــی دەرەوەی ئەمریکـــــا بـــــۆ یەکەمجـــــار ڕاســـــتەوخۆ کەوتـــــنە نـــــاو مەســـــەلەکە. لە ٣ی ئەیلـــــوولی ١٩٨٨ ئاپریـــــل گلاســـــپی، بـــــاڵوێزی ئەمریکـــــا لە عێـــــراق نـــــامەیەکی نـــــاڕەزایەتی وەزارەتـــــی دەرەوەی ئەمریکـــــای تەســـــلیم بە کاربەدەســـــتانی وەزارەتـــــی دەرەوەی عێـــــراق کـــــرد کە تێـــدا ئەمریکـــا نیگەرانـــی خـــۆی ســـەبارەت بە بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی دژی کوردەکـــان دەربڕیبـــوو بەڵام کاربەدەســـتانی عێـــراق هـــیچ وەڵامێکیـــان بەو پەیامە نەدایەوە.[46]

لە ٤ی ئەیلـــوولی ١٩٨٨ بـــاڵوێزی ئەمریکـــا لە بەغـــداد چـــاوی بە نـــزار حەمـــــدون، جێگـــــری وەزیـــــری دەرەوەی عێـــــراق کەوت و پێیراگەیانـــــد کە عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی (دژی کوردەکـــان) بەکارهێنـــاوە. بـــاڵوێزی ئەمریکـــا جەختـــــــی لە ســـــــەر ئەوە کـــــــردەوە کە ئەمریکـــــــا بـــــــایەخی زۆر بە

---

45 Stop the Iraqi Murder of the Kurds ، William Safire ، September 05, 1988 ،New York Times

46 Shultz to See Iraqi on Reported Gassing of Kurds ،By ELAINE SCIOLINO, Special to the New York Times Published: September 08, 1988

پەیوەنـــــــدییەکانی لەگەڵ عێـــــــراق دەدات و ئـــــــــاواتی ئەوەیە کە پەرە بەو پەیوەنـــــدیانە بـــــدات بەڵام شـــــاڵاوەکانی عێـــــراق دژ بە کوردەکــــان لەوانەیە توانـــــایی ئەمریکــــــا کەم بکـــــاتەوە بـــــۆ ئەوەی هاوکارییەکــــــانی لەگەڵ عێـــراق (بەو شـــێوەیە کە عێـــراق و ئەمریکـــا دەیانەوێـــت) بەهێزتـــر بکـــات. بـــــاڵوێزی ئەمریکـــــا ئامـــــاژەی بەوە کـــرد کە ئەوان دەزانـــــن کە راپەڕینـــــی چەکـــــداری (کوردەکـــــان دژ بە دەوڵەتـــــی عێـــــراق) بەردەوامە و ئێـــــران یـــــــارمەتی کوردەکـــــان دەدات بەڵام شـــــاڵاوی عێـــــراق دژ بە کوردەکـــــان پەیوەنـــدی بە کاروبـــاری ئەمریکـــا و هەروەهـــا کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەییەوە هەیە. نـــزار حەمـــدون هـــیچ ئامـــاژەیەکی بە کیمیابـــارانکردنی کوردەکـــان نەکـــرد بەڵام وتـــــی شـــەڕ (لەگەڵ کوردەکـــان) لە مـــــاوەی چەنـــــد رۆژی داهاتوودا کۆتایی پێدێت.[47]

کـــــــۆدەنگی وەزارەتـــــــی دەرەوەی ئەمریکـــــــا درزی تێکەوتبـــــــوو و هەر بەشـــێکی وەزارەتـــی دەرەوە بیروڕایەکـــی بـــۆ چارەســـەرکردنی کێشـــەکە دەخســـتە ڕوو، بەتـــایبەت نووســـینگەی کاروبـــاری رۆژهەڵاتـــی نزیکـــی وەزارەتـــی دەرەوە و نووســـینگەی هەواڵگـــری و لێکـــۆڵینەوە هەڵوێســـتی جیاوازیـــان هەبـــوو. نووســـینگەی هەواڵگـــری و لێکـــۆڵینەوە دەیگـــوت بەڵـــگەی ئەوەمـــان بەدەســـتەوەیە کە عێـــراق کوردەکـــان کیمیابـــاران دەکـــات چـــونکە گفتوگـــۆی هێزەکـــانی عێراقمـــان تۆمـــارکردوە کە لە نێـــو خۆیانـــدا وتوویـــانە چەکـــی کیمیـــایی دژی کوردەکـــان بەکـــاردەهێنن. نووســـینگەی

[47] تیلیگـــرام لە باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتووەکـــانی ئەمریکـــا لە بەغـــداد بـــۆ وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا، ئەیلوولی ١٩٨٨

کاروباری رۆژهەڵاتی نزیک ئەوەی رەت دەکردەوە و دەیگوت هیچ بەڵگەیەک بەدەستەوە نییە کە عێراق کوردەکان کیمیاباران دەکات. پاش دوو هەفتە مشتومڕی توندی ناوخۆیی، بۆچوونەکەی نووسینگەی هەواڵگری و لیکۆڵینەوە سەرکەوت و سەرەنجام پاش تێپەربوونی ١٨ مانگ بەسەر دەستپێکردنی شاڵاوی ئەنفالدا، دەوڵەتی ئەمریکا بۆ یەکەمجار هەلویستی گرت و وتەبێژی وەزارەتی دەرەوە لە کۆنفرانسێکی رۆژنامەوانیدا لە ٨ی ئەیلوول راشکاوانە رایگەیاند:

" لە ئەنجامی هەڵسەنگاندنی ئێمە لە بارودۆخەکە، بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەرکەوتووە کە عێراق لە شاڵاوە سەربازییەکانی دژی پێشمەرگە کوردەکان کەڵکی لە چەکی کیمیایی وەرگرتووە. ئێمە نازانین عێراق تا چ رادەیەک چەکی کیمیایی بەکارهێناوە بەڵام هەر چەشنە کەڵکوەرگرتنێک لەم چەکانە، کارێکی پاساوهەڵنەگەر و دزێوە. ئێمە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی شەرمەزار دەکەین هەروەها کە بەردەوام عێراقمان شەرمەزار کردووە".[48]

راگەیاندننامەکەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا لاواز بوو چونکە هیچ ئاماژەیەکی بە کیمیابارانی خەڵکی سڤیل بەتایبەت شاڵاوی ئەنفال بۆ کۆمەڵکوژی خەڵک و سیاسەتی راگوازتنەوەی گوندنشینەکان نەکرد

---

48 *Department of State Bulletin*, December 1988, p. 44. The statement was read during the Department of State Daily Press Briefing which began at 12:30 p.m.

بەڵکـــوو تەنهـــا ئەوەی وت کە عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی دژی پێشـــمەرگەکان بەکارهێناوە.

هەر هەمـــــان رۆژ جـــــۆرج شـــــوڵتز، وەزیـــــری دەرەوەی ئەمریکـــــا لەگەڵ ســـەعدون حەمـــادی، وەزیـــری کاروبـــاری دەرەوەی دەوڵەتـــی عێـــراق دیـــداری کـــرد و هۆشـــداری پێـــدا. شـــوڵتز پێیـــوت ئەمریکـــا بەڵـــگەی حاشـــاهەڵنەگری هەیە کە عێـــراق کوردەکـــانی کیمیابـــاران کـــردوە و جەختـــی لە ســـەر ئەوە کـــردەوە کە ئەمریکـــا پێیخۆشـــە پەیوەنـــدی دووقـــۆڵی بنیـــادی هەبێـــت لەگەڵ عێراقـــدا بەڵام ئەو ئامـــانجە جێبەجـــێ نابێـــت ئەگەر عێـــراق بەردەوام بێـــت لە ســـەر بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی لە کوردســـتان یـــا شـــوێنەکانی دیـــکە. حەمـــادی ســـێ جـــار تۆمەتەکـــانی رەت کـــردەوە و بـــێ بنەمـــا لە قەڵەمیـــدا و وتـــی عێـــراق مـــافی خـــۆیەتی خـــۆی بپارێزێـــت و پـــێش لە پارچەپـــــارچەبوونی وڵاتەکەی بگرێـــــت. شـــــوڵتز وتـــــی بیـــــانگرن و دادگاییان بکەن نە کیمیاباران.[49]

کاربەدەســـتانی ئەمریکـــا دەربـــارەی چـــۆنیەتی رووبەڕووبەنەوە لەگەڵ ئەو کـــردەوانەی عێـــراق بیـــروڕای جیاوازیـــان هەبـــوو. هەنـــدێکیان دەیـــانگوت دیســـان عێـــراق لە نـــاو لیســـتی وڵاتـــانی پشـــتیوانی تیرۆریـــزم دابنـــرێتەوە، هەنـــدێک دەیـــانگوت بـــاڵوێزی ئەمریکـــا لە عێـــراق بکشـــێندرێتەوە و هاوکـــارییە هەواڵگریەکـــانی ئەمریکـــا بە عێـــراق رابوەســـتێندرێت. بەڵام ئیـــدارەی رەیگـــان پێیوابـــوو کە پەیوەنـــدی لەگەڵ عێـــراق پێویســـتی بە جۆرێـــــک چـــــاککردنەوە هەیە نە تێکـــــدان. هەنـــــدێکی دیـــــکە لە کاربەدەســـتانی ئەمریکـــا پێشـــنیاریان کـــرد لانـــیکەم داوا لە ئەنجـــومەنی

[49] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

ئاسایشـــــی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان بکرێـــــت لە کۆبـــــونەوەیەکی تایبەتـــــدا لەو مەســـــەلەیە بکـــــۆڵێتەوە. ســـــەرەنجام ئەمریکـــــا لە گەڵ ٩ دەوڵەتـــــی دیـــــکە داوایـــــان لە نەتەوە یەکگرتوەکـــــان کـــــرد تیمێکـــــی تـــــایبەت بنێرێـــــت بـــــۆ عێـــــراق بەڵام عێـــــــراق ئەوەی رەتکـــــــردەوە و بەدەســـــــتێوەردان لە کاروبـــــــاری ناوخۆیی عێراق لەقەڵەمیدا.

وتـــــارەکەی ویلیـــــام ســـــافایێر بە نـــــاوی" کۆمەڵکـــــوژی کوردەکـــــان بەدەســـــتی دەوڵەتـــــی عێـــــراق رابوەســـــتێنن" کە ٥ی ئەیلـــــوول لە رۆژنـــــامەی نیۆیـــــۆرک تـــــایمزدا بـــــڵاو بـــــووەوە و وتـــــارەکەی جـــــیم هۆگلانـــــد بە نـــــاوی "بە هەڵەدا مەچـــــن، ئەمە ژینۆســـــایدە" کە ٨ی ئەیلـــــوول لە رۆژنـــــامەی واشـــــینگتۆن پۆســـــتدا بـــــڵاو بـــــوەوە بـــــۆ یەکەمجـــــار ســـــەرنجی کۆمەڵگـــــای ئەمریکـــــا و بەتـــــایبەت هەنـــــدێ لە ئەنـــــدامانی ئەنجـــــومەنی پیرانـــــی بەرەولای ژینۆســـــایدی کـــــورد راکێشـــــا. هەنـــــدێ لە ئەنـــــدامانی ئەنجـــــومەنی پیـــــران مەســـــەلەکەیان ورژانـــــد و دوابەدوای ئەوە مشـــــتومڕ و قســـــەوباس لە کـــــۆنگرێس دەربـــــارەی چـــــۆنیەتی ســـــزادانی عێـــــراق دەســـــتیپێکرد کە هەتـــــا کۆتـــــایی مـــــانگی ئەیلـــــوول بەردەوام بوو.

یەک رۆژ دوای پەســـــــەندکرانی بڕیارنـــــــامەی پێشـــــــگیری لە ژینۆســـــــاید لە ئەنجـــــومەنی نـــــوێنەران، حوســـــەین کامیـــــل، وەزیـــــری پیشەســـــازی عێـــــراق (کە نزیکتـــــرین کەس بـــــوو لە ســـــەدام حوســـــەین) لە کـــــاتی دیـــــدار لەگەڵ لێژنەیەکـــــی ئەمریکـــــایی لە ١١ی ئەیلـــــوولی ١٩٨٨ ســـــــەبارەت بە ئەگەری ســـــەپاندنی ئـــــابڵۆقە بەســـــەر عێراقـــــدا هۆشـــــداریدا. حوســـــەین کامیـــــل حاشـــــای لەوە کـــــرد کە عێـــــراق چەکـــــی کیمیـــــایی دژی کـــــورد بەکارهێنابێـــــت و جەختـــــی لە ســـــەر ئەوە کـــــردەوە کە سەهیونیســـــتەکان لە پشـــــتی ئەو

بڕیارنـــامەیەی ئەنجـــومەنی پیرانـــدان چـــونکە عێـــراق خەریـــکە کوردەکـــانی باکوور کە داردەستی ئیسرائیلن دەبەزێنێت.[50]

ســـــەرەنجام ئەنجـــــومەنی پیـــــران لە ١٧ی ئەیلـــــوول گەڵاڵە یاســـــایەکی پەســـەند کـــرد بـــۆ ســـەپاندنی ئـــابلۆقەی ئـــابووری بەســـەر عێراقـــدا بەڵام وەزارەتـــــی دەرەوە دەســــتبەجێ گەڵاڵە یاســـــاکەی رەتکـــــردەوە چـــــونکە لە روانـــــگەی ئەوانەوە گەڵاڵەیاســـــاکە زیـــــانی بە پەیوەنـــــدیەکانی عێـــــراق و ئەمریکـــا دەگەیانـــد و چـــالاکی کۆمپانیـــا بازرگانیەکـــانی ئەمریکـــا لە عێراقـــی دەخســـــتە نـــــاو مەترســـــی. جێگـــــری وەزیـــــری دەرەوە بـــــۆ کاروبـــــاری رۆژهـــــەڵاتی نزیـــــک و باشـــــووری ئاســـــیای وزارەتـــــی دەرەوەی ئەمریکـــــا لە ٢٢ی ئەیلوول دەربارەی گەڵاڵە یاساکەی ئەنجومەنی پیران وتی:

"ئێمـــە نـــاتوانین پشـــتیوانی لـــەم گەڵاڵـــە یاســـایە بکـــەین چـــونکە لەســـەر ئـــەو بـــــاوەڕەین کـــــە ئـــــابلۆقەدانی عێـــــراق لـــــەم قۆنـــــاخەدا لـــــە ئامانجـــــە هاوبەشـــەکانی ئـــەم کومیتەیـــە نزیکمـــان ناکاتـــەوە کـــە ئەوەیە عێـــراق بـــۆ هەمیشـــە کۆتـــایی بە کـــەڵکوەرگرتن لـــە چەکـــە کیمیاییـــەکان بهێنێـــت. ئێمـــە لەســـەر ئـــەو بـــاوەڕەین کـــە پەســـەندکردنی ئـــەم یاســـایە لـــە ئێســـتادا زیـــان لـــە پەیوەندییـــەکانمان لەگـــەڵ عێـــراق دەدات و هـــەروەها زیـــان دەگەیـــەنێت بـــەو کومپانیانـــەی ئـــەمریکا کـــە کەلوپـــەل دەنێـــرن بـــۆ عێـــراق. ئێمـــە دەبـــێ زۆرتـــر بـــۆ ئـــەو ئامانجـــە هـــەوڵ بـــدەین کـــە عێـــراق کۆتـــایی بـــە کـــەڵکوەرگرتن لە چەکی کیمیایی بێنێت".[51]

---

[50] TELEGRAM FM AMEMBASSY TO SECSTATE WASHDC IMMEDIATE 8182, SEP 88, CONFIDENTIAL.

[51] *Prepared Statement by the Deputy Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Burleigh), September 22, 1988*34. Legislation to Impose Sanctions Against Iraqi Chemical, Use: Markup Before the Committee on Foreign

کاتێـــک کە مشـــتومڕ لە ســـەر ئـــابلۆقەدانی ئـــابووری عێـــراق گەرم بـــوو دەوڵەتـــی عێـــراق هەســـتی بە مەترســـی کـــرد، هەربـــۆیە تـــاریق عەزیـــز لە ١٧ی ئەیلـــوول بە پیـــداگریەوە حاشـــای لەوە کـــرد کە گـــازی کیمیـــایی دژی کـــورد بەکارهاتبێـــت و وتـــی کەس ناتوانێـــت کوشـــتنی چـــۆلەکەیەکیش بە گـــازی کیمیـــایی بســـەلمێنێت. بەڵام تـــاریق عەزیـــز نکـــوڵی لەوە نەکـــرد کە عێـــراق ئەو کـــوردانە رادەگوازێـــت کە لە نزیـــک ســـنوری ئێـــران نیشـــتەجێن و وتـــی ئەمە ئـــاوارەکردنی خەڵـــک نیـــیە، ئەمە رێکخســـتنەوەی دۆخـــی شـــارەکانە. تـــاریق عەزیـــز لە کۆتـــایی قســـەکانیدا جەختـــی لەســـەر ئەوە کـــردەوە کە عێـــراق بە یاســـا نێونەتەوەییەکـــان پابەنـــدە. لە بەرامبەریشـــدا وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا دڵنیـــاکردنەوەکەی تـــاریق عەزیـــزی وەک "بەڵێنێکی زۆر بایەخدار و جێی رەزامەندی" وەسفکرد.[52]

هاوکـــات لەگەڵ بەردەوامبـــوونی شـــاڵاوی راگـــوازتنەوەی دانیشـــتوانی گونـــدە کوردنشـــینەکان بەتـــایبەت نـــاوچەی پشـــدەر و شـــاری قـــەڵادزێ، لە کۆتـــایی ســـاڵی ١٩٨٨ پەیوەنـــدییە بازرگانیەکـــانی ئەمریکـــا و عێـــراق بە رێژەیەکـــی بەرچـــاو پەرەیســـەند. وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا لە راپۆرتێکدا لە کۆتایی ساڵی ١٩٨٨ ئاماژە بەوە دەکات کە :

"بە کۆتاییپێهـــاتنی شـــەڕ لە کەنـــداو، کـــاتەکە گونجـــاوە بـــۆ ئەوەی کەڵـــک لە دەرفەتە نوێکـــان وەربگـــرین بـــۆ ئەوەی بەرژەوەنـــدییەکانمان بکەیـــن بە پـــرۆژە. بە وەدواخســـتنی کـــات یـــا گـــۆڕینی ئاراســـتەی شـــتەکان، ئەو

Affairs,House of Representatives, One Hundredth Congress, Second Session(Washington, 1988), p. 21.

[52] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

بەرژەوەنــدییانە بۆمــان دەســتەبەر نابێــت. عێــراق بــازارێکی ســەرەکییە (بــۆ ئەمریکــا) و ئەمریکــا دەتوانێــت لە چەنــد ســاڵی داهــاتوودا بــایی چەنــدها بلیــۆن دولار کــاڵا هەنــاردەی عێــراق بکــات بــۆ ئــاوەدانکردنەوەی عێــراق (کە لە ئەنجــامی شــەڕی ئێــران و عێراقــدا زیــانی لێکەوتــووە). کومپانیــا ئەمریکییەکــان پێویســتیان بە گــارانتی کریــدیتی درێژخــایەنتر هەیە بــۆ ئەوەی بتــوانن لەو دەرفەتە بازرگــانییە نوێیــانە کەڵکــوەربگرن کە لە ئەنجــامی کۆتاییپێهــاتنی شــەڕی کەنــداودا رەخســاوە. ســەرکردایەتی عێــراقیش دەیەوێــت پەیوەنــدیە بازرگانیەکــانی لەگەڵ ئەمریکــا پەرەپێبــدات. پەیوەنــدییە بازرگانییەکــان دەتوانێــت رێگــا بــۆ باشــتربوونی پەیوەنــدییە سیاســیەکانیش خــۆش بکــات. عێــراق گەورەتــرین بــازاری کشــتوکاڵی ئــێمە بــووە لە جیهــانی عەرەبــدا و زیــاتر لە یەک بیلیــۆن دولار کریــدیتی تەنهــا لە ســاڵی ١٩٨٨دا لە COMODOTIES CORPORATION CREDIT (CCC) وەرگرتــووە و چــاوەڕوان دەکرێــت کاڵای ئەمریکایی هەناردەی عێراق بکرێت".[53]

هاوکــات ناکۆکیەکــانی نووســینگەی مــافی مرۆڤــی وەزارەتــی دەرەوە لە گەڵ نووســینگەی کاروبــاری وڵاتــانی رۆژهەڵاتــی نزیــک و نووســینگەی کاروبــاری ئــابووری و بازرگــانی لە وەزارەتــی دەرەوەی ئەمریکــا لە ســەر پەیوەنــدییە بازرگانیەکــانی عێــراق و ئەمریکــا پەرەیســەند. دەوڵەتــی عێــراق داوای لە ئەمریکــا کردبــوو کریــدیتەکانی BANK EXIM ی

---

[53] تیلیگرام لە لایەن رێچارد مورفی لە NEA-، ئالان لارسۆن EBلە و رێچارد شیفتێر لە HA بۆ وەزیری دەرەوە، ٢٩ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٨

ئەمریکـــا بە عێـــراق زیـــاد بکـــات بەڵام ئۆفیســـی مـــافی مـــرۆڤ بە تەواوی دژی ئەوە بوو .

نووســـینگەی مـــافی مـــرۆڤ دەیگـــوت بەهـــۆی ئەوەی دەوڵەتـــی عێـــراق بە شـــێوەیەکی دڕنـــدانە لەگەڵ بەشـــێک لە دانیشـــتوانی کـــوردی عێـــراق هەڵســـوکەوتی کـــردووە و شـــاڵاوێکی بەرفراوانـــی ســـەربازی ئەنجامـــداوە کە تێیـــدا چەکـــی کیمیـــایی دژی بەشـــێک لە هاوڵاتییـــانی کـــوردی خـــۆی بەکارهێنـــاوە، وەزارەتـــی دەرەوە دەبـــێ دژی پێشـــنیاری زیـــادکردنی ئاســـانکاری کریـــدیت لەلایەن BANK EXIM بە عێـــراق رابوەســـتێت.

نووســـینگەی مـــافی مـــرۆڤ هەروەهـــا ئامـــاژەی بەوە دەکـــرد ئەگەر خەڵکـــی ئەمریکـــا بە گشـــتی ئاگـــاداری پێشـــێلکرانی مـــافی مـــرۆڤ لە عێـــراق بـــن (بەو شـــێوەیە کە ئاگـــاداری پێشـــێلکرانی مـــافی مـــرۆڤ لەو وڵاتـــانەن کە میـــدیاکان زیـــاتر دەســـتیان پێڕادەگـــات) زۆر لە یارمەتیـــدانی ئەمریکـــا بە عێـــراق تـــوڕە دەبـــن و جەختـــی لە ســـەر ئەوە دەکـــردەوە کە یارمەتیـــدانی ئەمریکـــا بە عێـــراق لەگەڵ سیاســـەتی نێـــونەتەوەیی ئەمریکـــا ســـەبارەت بە مافی مرۆڤ ناگونجێت.

بەڵام نووســـینگەی کاروبـــاری وڵاتـــانی رۆژهەڵاتـــی نزیـــک و نووســـینگەی کاروبـــاری ئـــابووری و بازرگـــانی وەزارەتـــی دەرەوە هۆشـــداریان دەدا کە کۆتاییپێهێنـــانی ئاســـانکاری کریـــدیتی کورتخـــایەنی ئەمریکـــا بە عێـــراق لەوانەیە کۆمەڵێـــک ئەنجـــام و ئاکـــامی خراپـــی بـــۆ بەرنـــامە ئابورییەکـــانی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە عێـــراق، لەوانە چالاکیەکـــانی CCC بەدواوە بێت.

عەلــی حەســەن ئەلمەجیــد لە کۆبــوونەوەی نووســینگەی بــاکوور لە ٢١ی کــانوونی دووەمی ١٩٨٩ بۆ پێداچونەوەی پەلامارەکانی ١٩٨٧ و ١٩٨٨ دەڵێت:

"باشــە دەکــرا مــن ئەمــانە هەروا بە ســلامەت بهــێڵمەوە. پەیــامێکم لە پیــاوە مەزنەکە، لە بــاوکەوە (واتــا ســەدام حوســەین) پێگەیشــت. چــاوم لەمــانە بێــت؟ نەخەیــر بە بۆلــدۆزێر دەیــانکەم بە ژێــر خــاکەوە. ئەی مــن ئەم خەڵــکە لە ئەژمارنەهــاتووە لە کــویێ دابنــێم. بــۆیە کەوتــمە دابەشــکردیان بە ســەر پارێزگاکاندا. ئەو کاتەش دەبوو بۆلدۆزرەکان بەملاولادا بڵاوە پێبکەم."[54]

لە کــانوونی دووەمــی ١٩٨٩ دەوڵەتــی ئەمریکــا و فەرانســا کۆنفرانســی پاریســیان بــۆ قەدەخەکردنــی چەکــی کیمیــایی وەگەڕخســت. لەو کۆنفرانســەدا ١٤٩ حکــومەت جەختیــان لەســەر پابەنــدبوونیان بە پرۆتۆکــۆلی ژنێــف کــردەوە و رەزامەنــدیان نیشــاندا بــۆ بەهێزکردنــی دەوری نەتەوە یەکگرتوەکــان لە بــواری پێشــێلکردنی پرۆتۆکــۆلەکەدا. بەڵام هــیچ ئامــاژەیەک بە کیمیابــارانی کــورد و پێشــێلکارییەکانی عێــراق نەکــرا کە ئەمەش بەڵگەیەکــی بەهێــزە لە ســەر بەردەوامبــوونی داشــکانی ولاتــانی رۆژئــاوا بە لای عێراقــدا. لێژنەیەکــی کــورد لە کۆنفرانســەکەدا بەشــداری کــرد و تەنــانەت چەنــد کەس لە قوربــانیە کوردەکانیــان بــردە نێــو کۆنفرانســەکە بەڵام کەس گــوێی لێنەگــرتن و بڕیارنــامەی کۆتــایی کۆنفرانســەکە هــیچ ئامــاژەیەکی بە رژیمــی عێــراق، تەنــانەت کارەســاتی هەڵەبــجە نەکــرد و تەنهــا باســی لیبیــا کــرا کە گوایــا ئەمبــاری چەکــی کیمیایی هەیە.

[54] Iraq's Crime of Genocide: The Anfal Campaign against the Kurds, Human Rights Watch, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995.

ئەوە دوایـــــین ڕووداوی پەیوەندیـــــدار بە ئەنفـــــالی کـــــورد لە سیاســـــەتی وەزارەتـــــی دەرەوەی ئەمریکـــــا لە ســـــەردەمی ئیـــــدارەی ڕەیگـــــان بـــــوو. بەو شـــــێوەیە مەســـــەلەکە لەلایەن وەزارەتـــــی دەرەوەی ئەمریکـــــاوە کۆتاییپێهـــــات و ڕەوتـــــی ڕووداوەکـــــانی دواتـــــر مەســـــەلەکەی بە تەواوی خســـــتە پەراوێزەوە.

عەلـــــی حەســـــەن مەجیـــــد قۆناخەکـــــانی ئەنفـــــالی یەک لە دوای یەک جێبەجێکـــرد و لە کۆتاییـــدا کاروبـــاری تەســـلیمی کەســـێکی دیـــکە کـــرد. عەلـــــی حەســـــەن ئەلمەجیـــــد لە کۆبـــــوونەوەی دەســـــتبەکاربوونی بەرپرســـی نـــوێی نووســـینگەی بـــاکووری حیزبـــی بەعـــس لە نیســـانی ١٩٨٩ دەڵێت:

"لە یەکەم کۆبـــــوونەوەم لە نیســـــانی ١٩٨٧ لەگەڵ فەرمانـــــدەی فەیلەقەکـــــانی ســـوپا، بەڕێـــوەبەرانی ئەمـــن و پـــۆلیس، پارێزگارەکـــان و لێپرســـراوانی حیزبـــی بەعـــس بڕیارمانـــدا تەواوی خەڵکـــی گونـــدەکان ڕابگـــوێزین بـــۆ بنبڕکردنـــی تێکـــدەران (مخـــربین). کارەکەمـــان لە دوو قۆناخـــدا جێبەجـــێ کـــرد: قۆنـــاخی یەکەم لە ٢١ی نیســـان دەســـتیپێکرد و تـــا ٢١ی گـــوڵانی خایانـــد. قۆنـــاخی دووەم لە ٢١ی گـــوڵان دەســـتیپێکرد و تـــا ٢١ی حـــوزەیرانی خایانـــد. لە ٢٢ی حـــوزەیران بەدواوە هەر کەســێک لەو نــاوچەیە بگیرایــا دەســتبەجێ دەکــوژرا بە پێــی ئەو ڕێوشــوێنانە کە تـــا ئێســـتاش کاریـــان پێـــدەکرێت. لە کۆبونەوەیەکـــدا لەگەڵ ســـەرۆک ئەرکانەکـــانی ســـوپا یەکێـــک لە باشـــترین فەرمانـــدەکانم داوای لێکـــردم مانگێـــک پەلامارەکـان وەدوا بـخەم. وتـم نەخەیـر تەنـانەت یەک ڕۆژیـش دوای نـاخەم و لە ئێسـتاوە دروشـمی ئـێمە دەبـێ ڕامـاڵینی چـالاکی تێکـدەران بێـت. ئەمە ئامـانجی ئـێمەیە، ئامـانجی ئەم قۆنـاخەیە. کاتێـک لێبـۆردنە گشـتییەکەی ئەیلـولی ١٩٨٨ ڕاگەیەنـدرا خەریکبـوو عەقڵـم تێکـدەچوو. دەمـوت لەوانەیە کەسـی بـاش لە نـاو

ئەم خەڵکەدا (کوردەکان) هەڵبکەوێت بەڵام قەد کەسم نەبینی. ئەگەر دەربارەی کاربەدەستە پایەبەرزە کوردەکان پرسیارم لێبکەن کامیان باش و دڵسۆزن، دەڵێم تەنها پارێزگاری هەولێر و سلێمانی باشن، جگە لەم دووانە کەسی باش و دڵسۆزیان تێدانییە. کاتێ من هاتم بۆ کەرکووک، عەرەب و تورکمان ٥١%ی سەرجەم دانیشتوانی کەرکووک زیاتر نەبوون، ٦٠ ملیۆن دولارم خەرج کرد تا گەیشتینە ئەم ئاستەی ئێستا. پاشان تەعلیماتمان دەرکرد و نەمهێشت کورد لە کەرکووک ، لەم نزیکانە و گوندەکانی دەوروبەری کار بکەن. گریانم دێت کاتێک شانۆگەرییەک یان فیلمێکی خەمگین دەبینم. رۆژێکیان دەستم کرد بە گریان کە بینیم لە فیلمەکەدا ژنێک ون ببوو و لە بنەماڵەکەی دابڕابوو. بەڵام حەز دەکەم پێتان بڵێم ئەوەی کە کردم ، کردم و رۆیشت دەبوایا بمکردایا. بە پشتیوانی خوا توانیمان تاقمی تێکدەران و هاوکارانی دوژمن لە باکووری خۆشەویستمان لەناوبەرین. ئێستا بارودۆخ لە ناوچەی باکوور پێویست بە هەندێ ئیجرائات دەکات کە لەگەڵ ئەم قۆناخە نوێیەدا بگونجێت." [55]

جۆرج بوشی باوک پاش بەدەسەڵاتگەیشتن لە کانونی دووەمی ١٩٨٩ تیمێکی بۆ پێداچونەوە بە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا سەبارەت بە عێراق پێکهێنا کە هاوکات بوو لەگەڵ کۆتایی کاری عەلی حەسەن ئەلمەجید وەک بەرپرسی نووسینگەی کاروباری باکوور. تێمی لێکۆڵینەوەکەی جۆرج بوش بەو ئەنجامە گەیشت کە عێراق هاوپەیمانێکی زۆر کاریگەری ئەمریکایە و یارمەتیدەرە بۆ راگرتنی زیادەخوازییەکانی ئێران و بەرەوپێشبردنی رەوتی ئاشتی رۆژهەڵاتی

[55] Iraq's Crime of Genocide: The Anfal Campaign against the Kurds, Human Rights Watch, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995.

ناوەڕاســـت. ئیـــدارەی بـــۆش پەرەیـــدا بە پەیوەنـــدییە بازرگانیەکـــانی لەگەڵ عێـــراق و یەک بلیـــۆن دۆلار یەکەی کشـــتوکاڵی بەخشـــی بە عێـــراق و بەمشـــێوەیە عێـــراق بـــوو بە یەکـــێ لە ســـەرەکیترین کڕیـــارانی بەرهەمـــی کشتوکاڵی ئەمریکا.

هاوکـــات بـــارودۆخی مـــافی مـــرۆڤ لە سەراســـەری عێـــراق و بەتـــایبەت کوردســـتان لەوپەڕی خراپیـــدا بـــوو و ١٢ دەوڵەت لە کۆمیســـیۆنی مـــافی مرۆڤـــی نەتەوە یەکگرتوەکـــان پشـــتگیری بڕیـــارێکی تونـــدیان کـــرد بـــۆ دیـــاریکردنی لیژنەیەکـــی تـــایبەت بـــۆ لیکـــۆڵینەوە دەربـــارەی بـــارودۆخی مـــافی مـــرۆڤ لە عێـــراق بەڵام ئەمریکـــا رازی نەبـــوو لەگەڵ لێـــژنەکە ســـەردانی عێـــراق بکـــات. ئەوە لە کاتێکـــدا بـــوو کە وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا لە راپـــۆرتەی ســـاڵانەی خۆیـــدا دەربـــارەی بـــارودۆخی مـــافی مـــرۆڤ لە ســـاڵی ١٩٨٩ ئەوەی پشتڕاســـت کردبـــوەوە کە بـــارودۆخی مـــافی مرۆڤ لە سەراسەری عێراق لەوپەڕی خراپیدایە.

لە ٢ی تشـــرینی یەکەمـــی ١٩٩٠ جـــۆرج بـــوش رێوشـــوێنی ئاسایشـــی نەتەوەیـــی واژۆ کـــرد کە لە دەرەنجامەکەیـــدا جەخـــت لە ســـەر ئەوە کرابوەوە کە:

"پەیوەنـــدی ئاســـایی ئەمریکـــا و عێـــراق خـــزمەت بە بەرژەوەنـــدیە درێژخایەنەکـــانی ئەمریکـــا دەکـــات و ئـــارامی و ســـەقامگیری رۆژهەڵاتـــی ناوەڕاســـت و کەنـــداو بەرەوپـــێش دەبـــات. کەوابـــوو ئیـــدارەی بـــوش هەوڵ دەدات بـــۆ دۆزیـــنەوەی دەرفەت و ئاســـانکاری دەکـــات بـــۆ کۆمپانیـــا

ئەمریکیەکـــان بـــۆ ئەوەی لە رەوتـــی بنیاتنـــانەوەی عێراقـــدا بەشـــدار بـــن". [56]

هاوکـــات هەوڵەکـــانی کۆمەڵێـــک لە ئەنـــدامانی کـــۆنگرێس بەردەوام بـــوو بـــۆ ســـزادانی عێـــراق. کـــۆنگرێس هاوکـــاری بـــانکی بـــۆ هەنـــاردەکردن و هـــاوردەکردنی کـــاڵاو شـــتەمەک بـــۆ عێـــراق قەدەخە کـــرد بەڵام هەڵاوێرێکـــی دانـــابوو بـــۆ ئەوەی ئەگەر رێوشـــوێنەکانی ئاسایشـــی نەتەویـــی وایخواســـت، ســـزاکان جێبەجـــێ نەکرێـــت. دوو مانـــگ دواتـــر جـــۆرج بـــوش ئەو هەڵاوێـــرەی بەکارهێنـــا و لە ١٧ی کـــانوونی دووەمـــی ١٩٩٠ برِیـــارێکی دەرکـــرد بـــۆ بەخشـــینی نـــزیکەی ٢٠٠ میلیـــۆن دولار کریـــدیتی بـــانکی بـــۆ هاوردەکردن و هەناردەکردنی کاڵا بۆ عێراق.

ئەمریکـــا لە ســـاڵی ١٩٨٨ تـــا ١٩٩١ رۆژانە ٥٠٠ هەزار بەرمیـــل نەوتـــی لە عێـــراق دەکـــرِی و کۆمپانیـــا ئەمریکیەکـــان رێژەیەکـــی بەرچـــاو چوکوچۆڵیـــان بە عێـــراق دەفرۆشـــت [57] و ئەو رەوتە رۆژبەرۆژ خێراتـــر دەبـــوو و لە ئەنجامـــدا کێشـــەی کـــورد (تەنـــانەت لە روانـــگەی مـــاقی مرۆڤیشـــەوە) بە تەواوی لە لایەن ئەمریکـــاوە پشـــتگوێ خـــرا. تەنـــانەت پـــێش لە داگیرکردنـــی کوەیـــت لە ٢ی ئـــابی ١٩٩٠ دەوڵەتـــی ئەمریکـــا برِیـــاری ئەوەی پەســـەند کـــرد بـــایی ٨/٤ بیلیـــون دولار بەرهەمـــی تەکنۆلۆژیـــای پێشـــکەوتوو بـــدات بە عێـــراق بەڵام داگیرکرانـــی کوەیـــت لەلایەن ســـەدام حوســـەین هەرەســـی بەو هەمـــوو هەوڵ و یـــارمەتیە ســـەربازی و سیاســـیانە

[56] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

[57] -Charountaki Marianna ،The Kurds and US Foreign Policy International Relations in the Middle East since 1945 , Published by routledge, 2010.

هێنا کە ئەمریکا بۆ پتەوکردنی پێگەی عێراق و سەقامگیرکردنی ئەو وڵاتە دەیدا.

جۆرج شوڵتز، وەزیری دەرەوەی ئەمریکا دەربارەی سیاسەتی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا لەبەرامبەر عێراق لە کاتی ئەنفالدا دەڵێت:

"ماوەی ١٢ تا ١٨ مانگ لە ناوەڕاستی هەشتاکانەوە من و وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا پاکانەمان بۆ رژیمی سەدام دەکرد. ئەو پاکانەیە لە بەر ئەوە نەبوو کە عێراق دەیەوێت چاک بێت و ریفۆرم بکات چونکە عێراق قەد ئەو بەڵگەیەی نەدابوو بەدەستەوە، بەڵکوو لە بەر ئەوە بوو کە عێراق دەورێکی سودمەندی دەبینی لە راگرتنی هاوسەنگی هێز لە کەنداو. تۆزێ پێش لە داگیرکردنی کوەیت لە ١٩٩٠ سەدام بە باڵوێزی ئەمریکای وتبوو کە عێراق بەرژەوەندیەکانی ئەمریکای لە کەنداو پاراستوە و نەیهێشتوە فارسە شیعەمەزهەبەکان، عەرەبستانی سعودی و وڵاتانی کەنداو رامالن و لە ئەنجامدا عێراق قوربانیەکی بۆ ئامانی دا. ئەوە ئێمە بووین کە لە سەردەمی جەنگی ئێراندا دۆستەکانی ئێوەمان پاراست، دڵنیات دەکەمەوە ئەگەر ئێرانیەکان ناوچەکەیان رامالیبایا هێزەکانی ئەمریکا نەیاندەتوانی رایانبوەستێنن مەگەر چەکی ئەتۆمیان بەکارهینابا".[58]

هەڵەبجە و ئەنفال و کۆنگرێسی ئەمریکا

[58] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

یەکەم جـــار کە مەســـــەلەی بەکارهێنـــــانی چەکـــی کیمیــــایی دژی کــــورد لە کۆنگرێســـــی ئەمریکـــــا خـــــرایەڕوو ســــاڵی ١٩٧٣ بــــوو. لە ٦ی تشــــرینی دووەمـــی ١٩٧٣ لە ئەنجـــومەنی نـــوێنەرانی ئەمریکـــا، کۆنگرێســـمەن هــــابز ئامــــاژەی بەوە کـــرد کە "دەوڵـــەتی بەغـــداد گــــازی کیمیــــایی لــــە یــــەکێتی ســــۆڤیەت کڕیــــوە و خــــۆی ئامــــادە دەکــــات کوردەکــــانی پێقــــەڵاچۆ بکــــات. کڕینـــی گــــازی ژەهــــراوی لـــە ســــۆڤیەت نیشــــان دەدات کـــە بەغـــداد هــــەوڵ دەدات دوایــــین ڕێگاچــــارەی کێشــــەی کــــورد جێبــــەجێ بکــــات بــــە هــــەمان شێوە کە هیتلێر جوولەکەکانی قەڵاچۆ کرد".

دوای دەســـــتپێکردنی شــــەڕی ئێـــران و عێـــراق، بـــۆ یەکەم جــــار ســــناتۆر پرۆکزمــــاییر لە ٣ی تشــــرینی یەکــــەمی ١٩٨٣ لە ئەنجــــومەنی پیــــران ئامــــاژەی بە بــــارودۆخی دژواری کــــورد کـــرد و وتــــی کوردەکــــان لەو شـــەڕەدا گیریــــان خــــواردووە. پرۆکزمــــاییر ئامــــاژەی بە ســـــەرکوتی سیســــتماتیکی کـــورد بەدەســـتی ڕژیمــــی عێـــراق کـــرد و وتـــی گونـــدە کوردنشـــینەکان کــاول کـــــراون، بنەماڵـــــە کوردەکـــــان لـــــە یـــــەک جیاکراونەتـــــەوە، کـــــوردە وڵاتپارێزەکـــــان و پێشـــــمەرگەکان بەنـــــدکراون یـــــا لەســـــێدارەدراون ، ئـــــاوارە کوردەکـــــان بـــــە زۆر نیشـــتەجێ کـــراون و لـــە بـــارودۆخی مـــان و نەمانـــدان. ســـــناتۆر پرۆکزمــــاییر جەختـــــی لەســـــەر ئەوە کـــــردەوە کە روونـــــە ئـــــەم کردەوانــــە بـــۆ لـــەناوبردنی کــــورد وەک گرووپێکـــــی کولتــــووری داڕێــــژراوە و ئەم کردەوانە بێ گومان لە ئاستی ژینۆسایدان.

مەســـــەلەی کــــورد ئێـــدی لە کۆنگرێســــــی ئەمریکـــــا بــــاس نەکــــرا هەتــــا کیمیابــــــارانی هەڵەبــــجە. هەشــــــت ڕۆژ دوای کیمیابــــــارانی هەڵەبــــجە، ئەو مەســــەلەیە لە کـــۆنگرێس خــــرایەڕوو و ژمــــارەیەک لە ئەنــــدامانی کـــۆنگرێس بە تونــــدی کاردانەوەیــــان نیشــــاندا و شـــــەرمەزاریان کــــرد. ئەنــــدامانی

کـــــۆنگرێس بەپـــــێچەوانەی وەزارەتـــــی دەرەوە، عێراقیـــــان بە بەرپرســـــیاری کیمیابـــــارانەکە لەقەڵەمـــــدا بەڵام هـــــیچ بڕیارنامەیەکیـــــان دەرنەکـــــرد و داوایـــــان لە دەوڵەتـــــی ئەمریکـــــا نەکـــــرد بە پەیوەنـــــدییە سیاســـــی و بازرگانیەکانی لەگەڵ عێراقدا بچێتەوە.

لە ٢٤ی حـــــوزەیرانی ١٩٨٨ لە ئەنجـــــومی پیـــــران، ســـــناتۆر میشـــــێل بڕیارنامـــــەی ٤٠٨ی خســـــتەڕوو بـــــۆ ئەوەی بـــــەکارهێنانی چـــــەکی کیمیـــــایی لەلایـــەن عێـــراق شـــەرمەزار بکرێـــت و داوا لـــە ســـەرۆک کۆمـــار بکرێـــت درێـــژە بـــە هەوڵـــەکانی ئـــەمریکا بـــدات بـــۆ ئـــەوەی بەرهـــەمهێنان و بـــەکارهێنانی چـــەک لـــە ئاســـتی نێونەتەوەییـــدا قەدەغـــە بکرێـــت. لەگەڵ ئەوەشـــدا بڕیارنـــامەکە زیـــاتر پەیوەنـــدی بە بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی لە شـــەڕی ئێران و عێراقدا هەبوو نە کیمیابارانی هەڵەبجە و ئەنفال.

دوای کۆتاییپێهـــــاتنی شـــــەڕی ئێـــــران و عێـــــراق و بەتـــــایبەت دوای جێبەجێبـــوونی قۆنـــاخی کۆتـــایی ئەنفـــال کە لە ئەنجامیـــدا ژمـــارەیەکی زۆر لە گوندنشـــــینەکان گیانیـــــان لەدەســـــتدا و نـــــزیکەی ٦٠ هەزار کەس لە خەڵکـــی نـــاوچەی بادینـــان ئـــاوارەی تـــورکیە بـــوون، مەســـەلەی ئەنفـــالی کـــورد لە کـــۆنگرێس خـــرایەڕوو و هەر دوو لایەنـــی ئەنجـــومەنی پیـــران و ئەنجومەنی نوێنەران بە ماوەی دوو هەفتە مەسەلەکەیان تاوتوێ کرد.

یەکەمـــین هەوڵ بـــۆ خســـتنەڕووی کیمیابـــارانی کـــورد لە میـــانەی شـــاڵاوی ئەنفـــال لە ٨ی ئەیلـــوولی ١٩٨٨ لەلایەن ســـناتۆر پێـــڵ لە ئەنجـــومەنی پیـــران ئەنجامـــدرا. ســـناتۆر پێـــڵ گەڵاڵـــە یاســـایەکی تەســـلیمی ئەنجوومـــەن کـــرد بـــۆ ئەوەی ســـەرجەم یارمەتییـــە ئابوورییـــەکانی ئەمریکـــا بـــە عێـــراق بپچڕێـــت و ئـــەمریکا دژی ئـــەو قەرزانـــە دەنـــگ بـــدات کـــە دامـــــەزراوە ئابوورییـــــە نێونەتەوەییـــــەکان دەیـــــدەن بـــــە عێـــــراق و

ناردنـــەدەرەوەی نـــەوتی عێـــراق قەدەغـــە بکرێـــت . گەڵاڵەیاســـاکە هەرچەنـــد بەپەلە لە ئەنجـــومەنی پیـــران تیـــپەڕ بـــوو بەڵام ســـناتۆر پێـــل دەســـتبەجێ کەوتە ژێـــر گوشـــارەوە بـــۆ ئەوەی پاشەکشـــەی لێبکـــات. ڕۆژێـــک دوای تیپەڕبـــوونی یاســـاکە لە ئەنجـــومەنی پیـــران، ســـناتۆر پیتێـــر گـــالبرێس بە هـــاوڕێیەتی ســـناتۆر کـــریس ڤـــان هـــۆلین ســـەردانی تورکیـــان کـــرد بـــۆ ئەوەی چاویان بە ئاوارە کوردەکان بکەوێت.

پیتێـــــر گـــــالبرێس یەکەمجـــــار ســـــاڵی ١٩٨٤ وەک ئەنـــــدامی کـــــۆمیتەی پەیوەنـــدییەکانی دەرەوەی ئەنجـــومەنی پیـــران ســـەردانی عێراقـــی کردبـــوو. گـــالبرێس ئەو کـــاتە لەگەڵ ئیـــدارەی ڕەیگـــان هـــاوڕا بـــوو کە نـــابێ ئێـــران شـــەڕەکە لە عێـــراق بباتـــەوە. ســـاڵی ١٩٨٧ گـــالبرێس بـــۆ جـــاری دووەم ســـــەردانی عێراقـــــی کـــــرد. گـــــالبرێس بە یـــــاوەری هیـــــود ڕانکـــــین[59]، کاربەدەســـتێکی باڵوێزخـــانەی ئەمریکـــا لە بەغـــداد گەشـــتێکی کـــورتی کـــرد بە نـــاو عێراقـــدا، ســـەردانی کوردســـتانی کـــرد و تـــا شـــەقڵاوە چـــوەپێش و هەســـتی بە جیاوازییەکـــانی کوردســـتان لەگەڵ ســـەفەرەکەی ســـێ ســـاڵ

---

[59] ڕانکـین لە ڕاپـۆرتەکەی خۆیـدا بە نـاوی " گەشـتێک لەگەڵ گـالبریس، مەرگ لە بەسـرە و ویرانکـاری لە کوردســتان" ئامـاژەی بەوە کردبـوو کە سـەرجەم ئەو شـارۆچکە و گونـدە کوردنشـینانە کە ئـێمە بینیمـان ڕوخـابوون، تـا چـاو بـڕی دەکـرد کەلاوەی وێـران بـوو کە لە نێـو تەپوتـۆزدا دەردەکەوت و یەک دیـوار بەپێـوە نەمـابوو. دەوڵەتـی عێـراق لە تشـرینی دووەمـی ١٩٨٨ هیـود ڕانکینـی دەرکـرد بە تـۆمەتی ئەوەی سـەردانی بـاکووری عیراقـی کـردوە بـۆ لێکـۆڵینەوە دەربـارەی بەکارهێنـانی چەکـی کیمیـایی. لە بەرامـبەردا وەزارەتـی دەرەوەی ئەمریکـاش دیپلۆمـاتێکی عیراقـی لە باڵوێزخـانەی عێـراق لە واشـینگتۆن دەرکـرد بەڵام ڕەخـنەی ئاشـکرای لە دەرکردنـی ڕانکـین نەگـرت یـان نەیبەسـتەوە بە بەکارهێنـانی چەکـی کیمیـایی بـۆ لەناوبردنی کورد.

لەوەو پێشـــی کـــرد. گـــالبرێس کۆمەڵێـــک دیمەنـــی بینـــی کە وایـــان لێکـــرد بـــڕوا بەو دەنگۆیـــانە بکـــات کە عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی دژی کـــورد بەکارهێناوە.

گـــالبرێس هەرچەنـــد کە لە سیاســـەتی کـــاولکردنی گونـــدە کوردنشـــینەکان بـــاش تێگەیشـــتبوو بەڵام کاتێـــک کە راپـــۆرتەکەی لە ژێـــر نـــاوی "جەنـــگ لە کەنـــداوی فـــارس: ئەمریکـــا پاڵپشـــتی لە لایەنێـــک دەکـــات" بـــڵاو بـــوەوە جەختـــی لە ســـەر ئەوە کـــردەوە کە وێـــرای دڕنـــدەیی دەوڵەتـــی عێـــراق، ئەمریکـــا ناتوانێـــت رێـــگە بەوە بـــدات عێـــراق لەو جەنـــگەدا بـــدۆڕێت. گـــالبرێس تەنهـــا پیشـــنیاری ئەوەی کردبـــوو کە ئەمریکـــا لە ریگـــای نەتەوە یەکگرتوەکـــانەوە بـــۆ کۆتاییپێهـــاتنی جەنـــگ هەوڵ بـــدات. گـــالبرێس داوای ئەوەی نەکردبـــوو رژیمـــی عێـــراق ســـزا بـــدرێت بـــۆ تاوانەکـــانی دژ بە کـــورد و لە راســـتیدا زۆر بە ئەســـتەم باســـی کـــوردی کردبـــوو، کـــاتێکیش باســـی کـــوردی کردبـــوو وەک کۆمەڵێـــک یـــاخیبوو باســـیانی کردبـــوو کە بـــوونەتە هاوپەیمانی ئێران و هۆکاری لاوازبوونی عێراق لە بەرامبەر ئێراندا.[60]

پـــاش کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە، گـــالبرێس زیـــاتر بە شـــوێن هەواڵەکـــانی کوردســـتانی عێراقـــدا چـــوو، دڵنیـــابوو کە عێـــراق دەســـتی کـــردووە بە شـــاڵاوی قڕکردنـــی کـــورد. گـــالبرێس لە ٧ی ئەیلـــوولی ١٩٨٨ یەکەم هەوڵـــی خـــۆی لە ئەنجـــومەنی پیـــران دەســـتپێکرد بـــۆ نووســـینی گەڵاڵە یاســـای پێشـــگیری لە ژینۆســـاید. هەفـــتەیەک دوای کـــۆڕەوی لێشـــاوی ئـــاوارە کوردەکـــان بـــۆ تـــورکیە، گەڵاڵە یاســـاکە لە ئەنجـــومەنی پیـــران خـــرایەڕوو و دەنگـــی لەســـەر درا. هاوکـــات رۆژنامەنووســـەکان (بەتـــایبەت

[60] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

جـــیم هۆگلەنـــد لە واشـــینگتۆن پۆســـت و و ویلیـــان ســـەفاییر لە نیۆیـــۆرک تـــایمز) هـــاتنە یـــارمەتی گـــالبرێس. راپۆرتەکـــانی ئەم رۆژنامەنووســـانە لە کـــۆنگریس دەخـــرایەڕوو. گـــالبرێس لەو مـــاوەیەدا پەیوەنـــدی بەردەوامـــی لەگەڵ هۆگلانـــد و ســـەفاییر هەبـــوو چـــونکە دەیزانـــی ســـەروتاری ئەو رۆژنامانە بۆ ئەندامانی کۆنگرێس گرنگە.

گـــالبرێس و کـــریس ڤـــان هـــۆڵێن لە تـــورکیە بەڵـــگەی هیرشـــی کیمیـــایی عێـــراق بـــۆ ســـەر نـــزیکەی ٤١ گونـــدی کوردنشـــینیان کـــۆکردەوە بەڵام دۆزیـــنەوەی ئاســـەواری چەکـــی کیمیـــایی بەســـەر لاشـــەی ئاوارەکـــان ئاســـان نەبوو.

ئەو رۆژە کە گـــــــالبرێس لە تـــــــورکیە گەڕایەوە بەدتێگەیشـــــــتنێکی بەرفراوانـــی لە کـــۆنگریس بەدی کـــرد. یاســـای ســـزادانی عێـــراق رووبەڕووی نـــــاڕەزایەتی تونـــــدی کۆشـــــکی ســـــپی و وەزارەتـــــی دەرەوە ببـــــووەوە. تەنـــانەت زۆربەی ئەو ســـناتۆرانە کە هەفـــتەیەک لەوەوەپـــێش پاڵپشـــتی یاســـاکەیان کردبـــوو ئێســـتا بۆچـــونی خۆیـــان گۆڕیبـــوو. ئەنـــدامانی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران کە نیگەرانـــی جووتیارەکـــانی ویلایەتەکـــانی خۆیـــان بـــوون لەوە زەنـــدەقیان چوبـــوو کە یاســـاکە لە ئەنجـــومەنی پیـــران تێپەڕیـــوە. ئەمریکـــا ســـاڵانە نـــزیکەی یەک ملیـــۆن تەن گەنـــم و ٢٣%ی بەرهەمـــی برنجـــی وڵاتەکەی دەنـــارد بـــۆ عێـــراق و ســـزادانی عێـــراق زەبـــری کوشـــــندەی لە جۆتیـــــارە ئەمریکیەکـــــان دەدا. تەنـــــانەت کۆمەڵێـــــک کۆمپانیـــای کیمیـــایی داوایـــان کردبـــوو بـــزانن ئەگەر ئـــابلۆقە خـــرایە ســـەر عێراق، چارەنووسی بەرهەمەکانیان بە چی دەبێت.

گـــالبرێس نـــاوی راپـــۆرتەکەی نـــابوو "دوایـــین رێگاچـــارەی عێـــراق" بەڵام سەرپەرەشـــــتیاری کـــــۆمیتەی پەیوەنـــــدییەکانی دەرەوەی ئەنجـــــومەنی

پیـــران هەوڵیـــدەدا لەو تەنگـــژەیە دوور بکەوێـــتەوە کە گـــالبرێس هەوڵـــی ورژانـــدنی دەدا و پێـــی لە ســـەر گـــۆڕینی نـــاوی راپـــۆرتەکە دادەگـــرت بـــۆ "دوا شـــــالآوی عێـــــراق". نـــــاوبراو پێیوابـــــوو کە بە بەراورد لەگەڵ هۆلۆکاســـتدا[61] ئەو نـــاوە هەنـــدێ لە ئەنـــدامانی ئەنجـــومەنی نـــوینەران دەتۆرێنێـــــت و ئەوانەش کە پشـــــتگیری یاســـــاکە دەکەن پێویســـــتیان بە ئاماژەیەکی وەها ئاشکرا نییە.

دوای پەســـەندکرانی یاســـاکە لە ئەنجـــومەنی پیـــران و نـــاردنی بـــۆ ئەنجـــومەنی نـــوێنەران، گـــالبرێس پێیوابـــوو کە ئەنجـــومەنی نـــوێنەران پێشـــوازی لێـــدەکات و پەســـەندی دەکـــات، پێیوانەبـــوو کە بەرژەوەنـــدی بارزگـــانیش لەوێ ســـەرهەڵبداداتەوە. ســـەرۆکی "کـــۆمیتەی رێگاکـــان و کەرەســـتەکان"ی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران لە ژێـــر شـــەپۆڵی ناڕەزایەتیەکانـــدا یاســـاکەی رەوانەی ئەنجـــومەنی پیـــران کـــردەوە بە بیـــانووی ئەوەی وەک یاســـایەکی ئـــابووری نادەســـتوریانە داڕێـــژراوە. لەگەڵ ئەوەشـــدا کۆمەڵێـــک لە ئەنـــدامانی ئەنجـــومەن دەقێکـــی تایبەتیـــان داڕشـــت کە لایەنگرەکـــانی ناویاننـــا "گەلآڵە یاســـای کـــاردانەوەی هاوســـەنگ" بـــۆ پێشـــگیری لە بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی. گەلآڵەکە ئەرکـــی ســـەلماندنی ژینۆســـایدی کـــوردی لە کـــۆڵ کۆشـــکی ســـپی کـــردەوە و هەمـــوو ئامـــاژەیەکی بە ژینۆســـاید لابـــرد. پـــاش کۆمەڵێـــک دەســـتکاری یەک لە دوای یەک لە کۆمیتەکـــان، تەنهـــا ســـزایەک کە لە نێـــو گەلآڵەکەدا مـــابووەوە قەدەخەکردنـــی یارمەتیەکـــانی ئەمریکـــا بـــوو بە عێـــراق بـــۆ کڕینـــی کەرەســـتەی پیشەســـازی و ئەو کەرەســـتە کیمیاییـــانە کە دەکرێـــت بـــۆ

---

[61] هۆلۆکاســت شــالآوی ســوتاندنی جولەکەکــان بە دەســتی ئاڵمانیــای نــازی بــوو لە کــاتی جەنگی جیهانی دووەمدا. وەرگێڕ

بەرهەمهینـــــانی چەکـــــی کیمیـــــایی کەڵکیـــــان لێوەربگیردرێـــــت. تەنـــــانەت کۆمەڵێـــــک لە ئەنـــــدامانی ئەنجـــــومەنی نـــــوێنەران بەوەش رازی نەبـــــوون چـــونکە دەیـــانگوت زیـــان بە پیشەســـازی ئەمریکـــا دەگەیەنێـــت. بەهەرحـــاڵ گەلاڵە یاســـــاکە لە ٢٧ی ئەیلـــــوولی ١٩٨٨ بە زۆریـــــنەی دەنگـــــی ئەنـــــدامانی ســـــەر بە هەر دوو حیزبـــــی دیمـــــوکرات و کۆمـــــاریخواز لە ئەنجـــومەنی نـــوێنەران پەســـەند کـــرا هەرچەنـــد کە یاســـاکە بە هـــۆی دژایەتیکردنی توندی وەزارەتی دەرەوە قەد جێبەجێ نەکرا.

مـــــاوەی ١٨ مانـــــگ بـــــوو ســـــەدام ســـــەرقاڵی کـــــاولکردنی گونـــــدە کوردنشـــــینەکان بـــــوو و شەپۆڵشـــــەپۆل زانیـــــاری دەربـــــارەی شـــــالاوەکە دەگەیشـــــتە وەزارەتـــــی دەرەوە بەڵام کاربەدەســـــتانی ئیـــــدارەی رەیگـــــان تەنهـــا ئەو کـــاتە وەدەنـــگ دەهـــاتن کە دەکەوتـــنە ژێـــر گوشـــاری رەخـــنەی رۆژنامەنوســـــەکان یـــــان لەگەڵ هەڕەشـــــەی کـــــۆنگرێس رووبەڕوو دەبـــــونەوە. ســـناتۆر پێـــل و گـــالبرێس درێژەیـــان بە هەوڵەکانیانـــدا بـــۆ ســـزادانی عێـــراق چـــــونکە پێیـــــانوابوو وەســـــتاندنی ژینۆســـــاید لە بەرژەوەنـــــدیە ئـــــابووری و سیاســـــیەکان گرنگتـــــرە بەڵام هاوکـــــات لەگەڵ کەمبـــــونەوەی شـــــالاوەکانی ئەنفال لە پاییزی ١٩٨٨ هەوڵەکانیان بە تەواوی شکستی خوارد.

لە مـــانگی نیســـانی ١٩٩٠ وەفـــدێکی کـــۆنگرێس ســـەردانی عێراقـــی کـــرد و چـــاوی بە ســـەدام کەوت و دڵنیـــای کـــردەوە کە ســـەرۆک بـــوش هەمـــوو یاســـایەک ڤیتـــۆ دەکـــات کە کـــۆنگرێس بـــۆ ئـــابڵۆقەدانی عێـــراق پەســـەندی بکـــات. وەفـــدەکەی کـــۆنگرێس زۆر بە شـــانوباڵی ســـەدامدا هەڵیـــدا وەک

سەرکردەیەک کە دەتوانێت وڵاتەکەی خۆشبەخت بکات و ئەمریکا دەتوانێت کاری لەگەڵ بکات.[62]

لە ئەنجامی پشتیوانی ئابووری ئەمریکا لە عێراق لە رێکخراوە بازرگانیە جیهانیەکان، سەدام حوسەین توانی سوپاکەی پاش شەڕی ئێران و عێراق نۆژەن بکاتەوە و بۆ داگیرکردنی کوەیت ئامادەی بکات. سەدام حوسەین لە ٢ی ئابی ١٩٩٠ کوەیتی داگیر کرد و عەلی حەسەن ئەلمەجیدی وەک سوپاسالاری کوەیت دەستنیشان کرد. چەند رۆژ پاش داگیرکرانی کوەیت، گەلاڵە یاسای سزادانی عێراق بۆ قەدەخەکردنی هەناردەکردن و هاواردەکردنی کالا بۆ عێراق بە کۆی دەنگ لە ئەنجومەنی نوێنەران پەسەند کرا. سەرۆکی کۆمیتەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی ئەنجومەنی نوێنەران داوای ئابلۆقەی رەهای عێراقی کرد و جۆرج بوش بە گەرمی پێشوازی لێکرد.

ئیدی پاش ئەوە دەوڵەتی ئەمریکا باسی کیمیابارانی هەڵەبجەی نەکرد تا ساڵی ١٩٩٨. بۆ یەکەمجار لە ١٦ی ئاداری ١٩٩٨ واتا ١٠ ساڵ دوای کیمیابارانی هەڵەبجە بوو کە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا بە فەرمی رایگەیاند دەوڵەتی عێراق بووە کە هەڵەبجەی کیمیاباران کردووە. پاش ئاشکرابوونی بڕیاری جۆرج بوش بۆ روخاندنی رژیمی سەدام، دەوڵەتی ئەمریکا کیمیابارانی هەڵەبجەی وەک پاساوێک بۆ شەڕی ئازادی عێراق بەکارهێنا. لە ١٥ ئاداری ٢٠٠٣ چەند رۆژ پێش لە هێرشی ئەمریکا بۆ سەر عێراق جۆرج بوش لە وتارێکی رادیۆییدا ئاماژەی بە ساڵیادی کیمیابارانی هەڵەبجە کرد و وتی عێراق چەکی کۆمەڵکوژی هەیە و پێشتر هاووڵاتیانی خۆی کیمیاباران کردووە. پاش

---

[62] Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, Harper Perennial, 2003.

ئـــازادی عێـــراق، کـــالین پـــاوڵ، وەزیـــری دەرەوەی ئەمریکـــا لە ئەیلـــوولی ٢٠٠٣ ســـەردانی هەڵەبـجەی کـرد و وتـــی بەداخەوە کۆمەڵگـای نێـونەتەوەیی کیمیابـارانی هەڵەبجەی لە کاتی خۆیدا پشتگوێ خستووە.

کۆنگرێســـمەن دیلانهـــوت لە دانیشـــتنێکی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران لە ١٦ی ئەیلـــوولی ٢٠٠٣ لەو پەیوەندییەدا دەڵێت:

" وەزیـــری دەرەوەی ئەمریکـــا، کـــالین پـــاوڵ ئەم حەفـــتەی دوایـــیە ســـەردانی هەڵەبـجەی کـرد کە تێیـدا ٥ هەزار کـوردی عێـراق بەهـۆی کیمیابـارانی ســەدام حوســەین گیانیــان لەدەســتدا. وەزیـری دەرەوە جەختـــی لە ســەر ئەوە کـردەوە کە کیمیابـارانی هەڵەبـجە بەڵـــگە و نیشـــانەی ئەوەیە کە دەوڵەتـــی ســـەدام حوســـەین چەکـــی کۆمەڵکـــوژی بـــووە و ئەمەش راســـتبوونی بڕیـــارەکەی ئەمریکـــا بـــۆ راگەیانـدنی شـەڕ دژی عێـراق دردەخـات. کیمیابـارانی هەڵەبـجە لە ١٩٨٨ روویـدا و هەروا بەســـەرچوو. دەبوایـــا کـــاتی خـــۆی کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی وەڵامـــی ئەوەی دابـایەوە و دادگـایەکی بـۆ لێپرسـینەوە لە تاوانەکـانی سـەدام پێکهێنابایـا و بڕیـاری دەستبەسـەرکردنی سـەدامی دەرکردابایـا و پاشـان دادگـایی بکردایـا. لە ١٩٨٨ ئەو تـاوانە قێـزەون و دزێـوە دژی کوردەکـانی عێـراق لە شـاری هەڵەبـجە ئەنجامـــدرا. ئێســـتا پـــاش ١٥ ســـاڵ جەنـــابی وەزیـــری دەرەوە دەڵێـــت کە کیمیابـارانی هەڵەبـجە بەڵـگەیە بـۆ دروسـتبوونی بڕیـاری دەسـتێوەردانی ئەمریکـا لە عێـراق. بەڵام چیـرۆکەکە لێـرە کۆتـایی پێنـایەت. ئـێمە دەمـانزانی کە عێـراق چەکی کیمیایی بەکاردێنێت. لە ١٩٩٠ ئەوەمان دەزانی بەڵام چیمان کرد؟"

هەروەهـــا کۆنگرێســـمەن هینچـــی لە دانیشـــتنێکی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران لە ١٧ی ئادار و ١٣ی تەموزی ٢٠٠٤ دەڵێت:

" سەدام حوسەین کوردەکانی هاووڵاتی خۆی لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ کیمیاباران کرد. بەڵێ بە شێوەیەکی شەیتانی کیمیابارانی کردن و ٥ هەزار کەس یان زیاتر کوژران. ئەو کاتە وەڵامی دەوڵەتی ئەمریکا چی بوو؟ ئەوە بوو کە زیاتر پشتیوانی لە عێراق کرد، زانیاری هەواڵگری لەگەڵ عێراق ئاڵوگۆڕ کرد، کریدیتی کومپانیاکانی بەخشی بە عێراق، چەک و تەقەمەنی و چەکی کیمیایی زیاتری دا بە عێراق. ئەوە بوو وەڵامی ئەمریکا بە کیمیابارانی کوردەکان. کیمیابارانی هەڵەبجە کردەوەیەکی درندانە بوو کە گەلێک کەس، لەوانە وەزیرەکانی کابینەی سەرۆک کۆماری ئەمریکا وەک پاساوێک بەکاریانهێنا بۆ داگیرکردنی عێراق. بەڵام ئەگەر کیمیابارانکردنی کوردەکان هۆکاری شەڕی عێراق لە ٢٠٠٣ بوو، بۆ ئیدارەی رەیگان و بوشی باوک پاش کیمیابارانی هەڵەبجە یارمەتیەکانیان بە رژیمی سەدام زیاتر کرد و هاوکاریان کرد و پەیوەندیە بازرگانی و هەواڵگرییەکانیان لەگەڵ عێراق پەرەپێدا؟. گەلێک لەوانەی کە ئێستا بە چاوی پیرۆزەوە سەیری هێرشی ئەمریکا بۆ سەر عێراق دەکەن هەر هەمان ئەو کەسانن کە کاتی کیمیابارانی کوردەکان لە دەوڵەتی ئەمریکادا خاوەن پۆست بوون. ئەم بەرپێزانە کە پۆستی باڵایان هەبوو و دەسەڵاتێکی زۆریشیان هەبوو بۆ وەدەنگ نەهاتن ئەوکاتە کە ئەم کیمیابارانە دڵتەزێنە روویدا؟

هەروەها کۆنگرێسمەن دیلانهوت لە هەمان دانیشتنی ئەنجومەنی نوێنەراندا دەڵێت:

"بڕیارنامەکەی بەردەستمان دەیەوێت بڵێت کە کۆمەڵکوژی هەڵەبجە تاوان دژی مرۆڤایەتییە (کە هەرواشە) و پاساوە بۆ داگیرکردنی عێراق پاش ١٥ ساڵ لە

کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە. راســـتیەکی دڵـــتەزێن هەیە کە بـــۆ ئـــێمە جێگـــای شـــەرمەزارییە، ئەویـــش ئەوەیە کە ئـــێمە لە ١٩٨٨، ١٩٨٩ و ١٩٩٠ هیچمـــان لە پەیوەندی لەگەڵ تاوانی هەڵەبجەدا نەکرد.

کارەســـاتی هەڵەبـــجە لە ئـــاداری ١٩٨٨ روویـــدا و ئـــێمە کـــاتی خـــۆی هیچمـــان نەکـــرد چـــونکە ســـەدام هاوپەیمانمـــان بـــوو. زۆرێـــک لەو کەســـانەی کە ئێســـــتا لە ئیـــــدارەی بوشـــــدا کـــــار دەکەن، ئەو کـــــاتە ئەنـــــدازیاری هاوپەیمـــانی ئەمریکـــا و ســـەدام بـــوون. لە کـــاتی ســـەرۆک کۆمـــاری رەیگـــان و بوشـــدا، ئەمریکـــا عێراقـــی لە نـــاو لیســـتی وڵاتـــانی پشـــتیوانی تروریـــزم دەرهێنـــــا، پەیوەنـــــدیە دیپلۆمـــــاتیکە هەمەلایەنەکـــــانی لەگەڵ عێـــــراق دەســـــــتپێکردەوە، ملیاردهـــــــا دولار قەرزی کریـــــــدیتی دا بە ســـــــەدام، تەکنۆلـــۆژی وایـــدا بە ســـەدام کە دەیتـــوانی بـــۆ بەرهەمهێنـــانی چەکـــی کۆمەڵکـــوژ بەکاریبهێنێـــت. کەوابـــوو جـــیگەی سەرســـوڕمان نـــیە کە پـــاش جەنگـــی یەکەمـــی کەنـــداو ئـــێمە بەو ئەنجـــامە گەیشـــتین کە عێـــراق بەرنـــامەیەکی پێشـــکەوتوی چەکـــی نـــاوکی هەیە چـــونکە لەڕاســـتێدا خۆمـــان یارمەتیمـــان دابـــوو ئەو چەکـــانە دروســـت بکـــات. ئـــێمە ئامرازەکەمـــان دا بە دەســـــتی کاربەدەســـــتانی عێـــــراق بـــــۆ ئەوەی چەکـــــی کۆمەڵکـــــوژ بەرهەمبهێـــــنن، رێگەشـــــمان بەوە دا کە وڵاتـــــانی دیـــــکەش چەکوچـــــۆڵی ئەمریکـــایی بفرۆشـــن بە ســـەدام. ئـــێمە تەنـــانەت کۆمەڵێـــک زانیـــاری زۆر هەســـــتیاری هەواڵگریشـــــمان دا بە ســـــوپای ســـــەدام کە لە رێگـــــای ســـــەتەلایت لە ئاســـــمانەوە وەدەســـــتمان خســـــتبوو. ســـــەرەڕای ئەوەی کە دەشـــــمانزانی ســـــەدام چەکـــــی کیمیـــــایی دژی هێزەکـــــانی ئێـــــران بەکاردەهێنێـــــت نەمانهێشـــــت نەتەوە یەکگرتوەکـــــان عێـــــراق شـــــەرمەزار بکات.

کۆنگرێسـمەن کـریس ڤـان هـۆڵێن لە دانیشـتنێکی ئەنجـومەنی نـوێنەران لە ١٤ی ئـاداری ٢٠٠٨ دەربـارەی هەوڵەکـانی خـۆی و پیتیـر گـالبرێس بـۆ سـزادانی عێـراق بە هـۆی ژینۆسـایدی کـورد و دژایەتیەکـانی وەزارەتـی دەرەوەی ئەمریکا دەڵێت:

"لە ١٩٨٨ لە کۆتـایی شـەڕی ئێـران و عێـراق مـن وەک ئەنـدامی کـۆمیتەی پەیوەنـدییەکانی دەرەوەی ئەنجـومەنی پیرانـی ئەمریکـا لەگەڵ هاوکـارم، پیتیـر گـالبرێس سـەردانی سـنووری عێـراق و تورکیەمـان کـرد. ئەو کـاتە هەزاران کـورد لە عێـراق هەڵاتبـوون و پەنایـان بـۆ تـورکیە هێنـابوو. ئـێمە لەگەڵ سـەدان کەس لەو ئـاوارانە گفتۆگۆمـان کـرد و بەڵگەمـان لەسـەر کیمیابـارانکردنی خەڵکـی کـورد کـۆ کـردەوە. راپـۆرتەکەی ئـێمە بـووە بنەمـایەک بـۆ ئەوەی ئەنجـومەنی پیـران گەڵاڵە یاسـایەک بـۆ سـەپاندنی ئـابلۆقەی ئـابووری بەسـەر عێراقـدا پەسـەند بکـات بە هـۆی ئەوەی چەکـی کیمیـایی دژی کوردەکـان بەکارهێنـابوو. گەڵاڵە یاسـاکە لە لایەن ئەنجـومەنی پیـرانەوە پەسـەند کـرا بەڵام ئیـدارەی رەیگـان (کە گەڵـێ لە کاربەدەسـتە سـەرەکییەکانی ئێسـتا لە ئیـدارەی بوشـدا کـار دەکەن) دژی ئەو گەڵاڵە یاسـایە راوەسـتا و نەیهێشـت گەمارۆکـانی گەڵاڵە یاسـاکە دژی عێـراق جێبەجـێ بکرێـت. باشـە چـۆن ئێـوە ئەو کـاتە دژی سـەپاندنی ئـابلۆقەی ئـابووری بەسـەر عێراقـدا بـوون (بە هـۆی ئەوەی چەکـی کیمیـایی دژی خەڵکـی مەدەنـی بەکارهێنـابوو) بەڵام ئەمـڕۆ باتـان داوەتەوە و دەڵـێن بەکارهێنـانی چەکـی کیمیـایی دژی خەڵکـی مەدەنـی عێـراق هۆکـاری شـەڕی ویـلایەتە یەکگرتوەکـانی ئەمریکـا دژی عێـراق لە ٢٠٠٣ بـوو. جـگە لەوەش ئەگەر بەکارهێنـانی چەکـی کیمیـایی لە لایەن سـەدام حوسـەین دژی

هاوڵاتیـــانی خـــۆی، هۆکـــاری ئەو شـــەڕە بـــوو ، ئـــێمە دەبوایـــا لە کـــاتی شـــەڕی کەنـــداوی فـــارس لە ١٩٩١ کۆتاییمـــان بە کـــاری ســـەدام حوســـەین هێنابایـــا چـــونکە عێـــراق لە دوای ١٩٨٨ چەکـــی کیمیـــایی بەکارنەهێنـــاوە واتـــا لەو کـــاتەوە کە مـــن و هاوکـــارم پیتیـــر گـــالبرێس لە کۆتـــایی شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق ســـەردانی ســـنووری تـــورکیە و عێراقمـــان کـــرد. بەڵام ســـێ ســـاڵ دوای ئەوە لە ١٩٩١ ئـــێمە نەتەنهـــا ســـەدامامان لەســـەر دەســـەڵات لانەبـــرد بەڵکـــوو لە کۆتـــایی شـــەڕدا ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا خـــۆی بە شـــتی دیـــکەوە خەریـــک کردبـــوو لە کاتێکـــدا کە ســـەدام شـــیعەکانی لە باشـــوور و کوردەکـــانی لە بـــاکووری ســـەرکوت دەکـــرد. ئەم بەســـەرهاتە دووڕوویـــی ئەم هەوڵە نیشـــان دەدات بـــۆ ســـەرلەنوێ نووســـینەوەی مێـــژوو بـــۆ ئەوەی هۆکارەکـــانی شـــەڕی عێـــراق لە ٢٠٠٣ چەواشە بکرێت".

١-

هەڵەبجە و ئەنفال لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی CIA و وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکادا

لە لێــژنەی نــوێنەرایەتی ویــلایەتە یەکگرتوەکــانی ئەمریکــا لە نەتەوە یەکگرتوەکان لە نیۆیۆرک بۆ:

وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن، ٩٣١٤

نیسانی ١٩٨٧

بــــابەت: مــــانگرتنی نــــوێنەرە کوردەکــــان بــــۆ شــــەرمەزارکردنی کیمیابارانکردنی کوردەکانی عێراق

بۆ زانیاری:

باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە ئانکارا و بەغداد

١- وتەبێــــژی رۆژنــــامەوانی نەتەوە یەکگرتوەکــــان رۆژی ٢٧ی نیســــان رایگەیانــــد کە تۆزێــــک پــــێش لە نیــــوەڕۆی هەمــــان رۆژ گرۆپێکــــی ١٦ کەســــــــــی لە ژوری Council Trusteeship United Nations مانیــــــــان گرتــــووە و بە مــــاوەی دوو کــــاتژمێر ئەو شــــوێنەیان بە جێنەهێشــــتووە. ئەو گــــروپە داوایــــان کــــردووە نەتەوە یەکگرتوەکــــان گــــوێ لە داواکاریەکانیان بگرێت.

٢- پــــاش ئەوەی هێزەکــــانی ئاسایشــــی نەتەوە یەکگرتوەکــــان نامەیەکیــــان لە گــــروپەکە وەرگرتــــوە کە بــــۆ ســــکرتێری گشــــتی نەتەوە یەکگرتوەکــــان نووســــراوە، خۆپیشــــاندەران بە شــــێوەیەکی ئــــارام ژورەکەیــــان بەجێهێشــــتوە. بە وتەی رۆژنامەنووســــێک ئەوانە نــــوێنەری لقــــی ئەمریکــــای پــــارتی دیمــــوکراتی کوردســــتان بــــوونە و نامەیەکیــــان نووســــیوە دژ بە هێرشــــی عێــــراق بــــۆ ســــەر کوردەکــــان لە پارێزگــــای هەولێــــر و ســــلێمانی لە ١٥ی نیســــان و بانگەشــــەی ئەوەیــــان کــــردووە کە دەوڵەتــــی عێــــراق لەو هێرشەدا چەکی کیمیایی بەکارهێناوە.

لە نـــــامەکەدا هەروەهـــــا بانگەشـــــەی ئەوە کـــــراوە کە لە ئەنجـــــامی ئەو هێرشـــــانەدا ١٠ کـــــورد کـــــوژراون و داوا لە ســـــکرتێری گشـــــتی نەتەوە یەکگرتووەکان کراوە لەو مەسەلەیە بکۆڵێتەوە.
ئوکون[63]

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە بەغداد بۆ:
وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن دی سی ٣٩٤٨
گوڵانی ١٩٨٧
بابەت: دەوڵەتی عێراق گازی کیمیایی دژی کوردەکان بەکاردەهێنێت

نهێنی

بۆ زانیاری:

باڵوێزخـــــانەی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا لە ئەمـــــان، ئانکـــــارا، دەمیشـــــق، لەنـــــدەن، پـــــاریس، کوەیـــــت، کونســـــولخانەی ئەمریکـــــا لە ئەدەنە و لێژنەی نوێنەرایەتی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە ژنێڤ
USCINCCENT MACDILL AFB FL

١- رەش کراوەتەوە

٢- کـــورتە: سیاســـەتی دەوڵەتـــی عێـــراق بـــۆ چـــۆڵکردن و کـــاولکردنی گونـــدە کوردنشـــینەکان بە شـــێوەیەکی بەرفـــراوان بەرەوپـــێش دەچێـــت. لەو بەرنـــامەیەدا لە گـــازی موســـتارد و هەنـــدێ لە گـــازە کوشـــندە تایبەتەکـــانی دیـــکە کەڵـــک وەردەگیردرێـــت. وادیـــارە رێبەرایەتـــی عێـــراق

[63] Okun

بەهـــۆی ســـەرنەکەوتنی هەوڵەکـــانی بـــۆ نزیکبـــوونەوە لە (جەلال) تاڵەبانی و بزووتنەوەی کوردەکانی ئێران، کەوتوەتە جموجۆڵ.

٣- (نـــاوەکەی رەش کـــراوەتەوە) راپۆرتیـــداوە کە هێزەکـــانی عێـــراق لە بـــاکووری ئەو وڵاتە بەشـــێوەیەکی بەرفـــراوان لە ئـــامرازگەلی درنـــدانە دژی کوردەکـــان کەڵکـــوەردەگرن. نـــاوبراو دەڵێـــت هێزەکـــانی عێـــراق نـــزیکەی ٣٠٠ گونـــدیان لە بـــاکوور چـــۆڵ کـــردووە و هەنـــدێ لەو گونـــدانەیان کـــاول کـــردوە. شـــارۆچکەگەلی گەورە وەک کـــۆیە[64] کە دەکەوێـــتە ٣٥ مـــایلی رۆژهەڵاتـــی هەولێـــر و گونـــدگەلی بچـــووک بـــوونەتە قوربـــانی ئەو سیاســـەتە. ئەو ســـەرچاوەیە جـــگە لە کـــۆیە نـــاوی ١٧ گونـــدی دیـــکەی بـــرد کە بـــریتین لە: پردەســـپی، شـــێخانی، عەمەلا، ســـەرتک، هـــاروس، میکاییلئـــاوا، کیســـکا، کیتـــام، کـــاکی میـــرزا، تیلیـــۆم، محمـــد شـــەریف، محمـــد پـــردێ، ســـەرچنار، دارکیتیـــار، کانیبی، بوکات و حەراب.[65]

ئـــێمە تەنهـــا توانیمـــان شـــوێنی ٦ لەو گونـــدانە (بە وتنـــی ناوەکانیـــان بە شـــێوەی جۆراوجـــۆر) لە ســـەر نەخشـــە بـــدۆزینەوە کە بـــریتین لە: ســـەرتک، تیلیـــان، دارەئیختیـــار، کـــانیبی، بوگـــاد و هـــاراک[66] کە هەمویـــان لە نـــاوچەی ٢٥-٣٥ مـــایلی بـــاکور و بـــاکوری رۆژهەڵاتـــی کەرکووک هەڵکەوتوون.

---

64 KUYSANJAG

65 PERDESEPI, SHIKANI, UMALA, SARTEK, HARHUS, MIKA ILVALA, KISKA,KITAM, KAKIMIRZA, TILYOM, MOHAMMED SHARIF, HAMMED PERDE. SERCINAR, DARKITYAR, KANIBI , BUKAT AND HARAB

66 SARTIK, TILIYAN, DARAH IKHTIYAR ,KANBI, BUGAD AND HARAK

بە گــــوێرەی زانیاریەکـــــانی ئەو ســــەرچاوەیە زۆربەی ئەو گونــــدانە کە کـــاول و چـــۆڵ کـــراون لە نـــاوچەی نێـــوان کەرکـــوک و ســـلێمانی هەڵکەوتـــوون. ئـــێمە پێشـــتر کۆمەڵێـــک راپـــۆرتی دیکەمـــان دەربـــارەی کـــاولکردن و چـــۆڵکردنی گونــــدەکانی نێـــوان موســـڵ و زاخـــۆ و ناوچەکـــانی روانـــدوز بە دەستگەیشـــتوە. (نـــاوەکەی رەش کـــراوەتەوە) راپـــۆرتی داوە کە تەنهـــا لە ســـەر رێگـــای کەرکـــوک- هەولێـــر ١٠-١٢ گوندی خاپورکراوی بینیوە.

٤- راپـــۆرتی پزشـــکی قوربانیەکـــان لە نەخۆشـــخانەکان نیشـــان دەدات کە هێزەکـــانی عێـــراق لە رێگـــای هیلیکـــۆپتەرەوە گـــازی موســـتارد، گـــازی ســـارین و تـــابون[67] یـــان دژی گوندنشـــینەکان بەکارهێنـــاوە. (نـــاوەکەی رەش کـــراوەتەوە) کۆمەڵێـــک راپـــۆرتی دەربـــارەی بەکارهێنـــانی گـــاز لە نـــاوچەی ســـلێمانی بۆمـــان نـــاردوە و (نـــاوەکەی رەش کـــراوەتەوە) ســـەربازەکانی عێراقـــی تەنـــانەت لە شـــەقامەکانی ســـلێمانیدا بینیـــوە کە جلـــوبەرگی دژەکیمیاییـــان پۆشیوە.

راپـــۆرتی (رەش کـــراوەتەوە) هەر دوویـــان نیشـــان دەدات کە کـــاولکردن و چـــۆڵکردنی گونـــدەکان تەنهـــا بە گونـــدە کوردنشـــینەکان ســـنووردار نـــیە. گونـــدە ئاسورینشـــینەکانی کوردســـتانیش کـــاولکراون. دژمنـــایەتی نێـــوان کوردەکـــان و مەســـیحیەکان، رێگـــای بـــۆ ئەوە خۆشـــتر کـــردوە گوندنشـــینە مەســـیحیەکان پـــوانی (ئیمیتیـــازی) باشـــتر لە دەوڵەتـــی عێـــراق وەربگـــرن لە بەرامـــبەر چـــۆڵکردنی گوندەکانیانـــدا. ئەو کـــوردانە

67 MUSTARD GAS ،SARIN AND TABUN GAS

کە گونـــــدەکانیان چـــــۆلکراوە دەنێـــــردرێن بـــــۆ کۆمەڵێـــــک ناوەنـــــدی نیشـــــــتەجێبوونی جۆراوجـــــۆر، لە نـــــاوچە دەشـــــــتەکانی پـــــاڵ کوردســـتانەوە بگـــرە تـــا نـــاوچە دوورەکـــان وەک رومـــادیە و حـــیللە[68] و تەنـــانەت روتـــبە[69] (لە ســـەر ســـنووری ئـــوردون). وادیـــارە دەوڵەتـــی عێـــراق ئەو گوندنشـــینانە لە شـــارۆچکەکاندا نیشـــتەجێ دەکـــاتەوە بەڵام مـــافی ئەوەیـــان نـــاداتێ چـــالاکی ئـــابووری ئەنجـــام بـــدەن. ١٣ هەزار دینـــاری عێراقـــی (بە گـــوێرەی نرخـــی رەســـمی هەر دینارێـــک ٣ دولار و ٢٢ ســـنتە) دەدرێـــت بەو کـــوردانەی کە گونـــدەکانیان پێچـــۆڵ کـــراوە بەڵام نرخـــی خـــانوویەکی ٣٠٠ مەتـــری دەوروبەری ٣٥ هەزار دینـــارە. رێـــژەی قەرەبـــووکردنەوەی گوندنشـــینەکان کەمتـــر لە هەزار دینارە.

بە گـــوێرەی راپـــۆرتی (نـــاوەکەی رەش کـــراوەتەوە) ژمـــارەیەکی زۆر لە لاوە کوردەکـــان کـــۆکراونەتەوە و لە ئۆردوگاکانـــدا دەستبەســـەر کـــراون بـــۆ ئەوەی نەچـــنە ریـــزی پێشـــمەرگەکان. بە گـــوێرەی راپۆرتێـــک هێرشـــکراوەتە ســـەر بـــنکەی پۆلیســـی شـــارێک و ژمـــارەیەک لە ئەفسەرە پۆلیسەکان کوژراون.

٦- لەگەڵ ئەوەشـــدا ســـەدام حوســـەین، ســـەرۆک کۆمـــاری عێـــراق ١٥ی گـــوڵان لە گەڵ فەرمانـــدەکانی فەیلەقـــی یەک (ســـلێمانی) و فەیلەقـــی ٥ (بـــاکوور)ی ســـوپای عێـــراق کۆبـــووە کە وەزیـــری بەرگـــری، خەیـــروڵا و

---

[68] RUMADI AND HILLA

[69] RUTBA

عەلـــی حەســـەن المجیـــد[70] (ســـەرۆکی ئیســـتیخباراتی نـــاوخۆ کە لەم مانگـــانەی دواییـــدا زۆربەی کـــاتی خـــۆی بـــۆ کاروبـــاری کوردەکـــان تەرخـــان کـــردووە) لە دانیشـــتنەکەدا ئامـــادەبوون. لە ١٧ی گـــوڵان ســـەدام لەگەڵ فەرمانـــدەی گشـــتی هێـــزە چەکـــدارەکانی عێـــراق کۆبـــووەوە و عەلـــی حەســـەن المجیـــدیش لە کۆبـــوونەوەکەدا بەشداربوو.

ســـەرجەم راپـــۆرتە دیپلۆماتیکەکـــان جموجـــۆڵی بەرچـــاوی ســـەربازانی عێـــراق لە باشـــوور بەرەو کوردســـتان لە بـــاکووری وڵاتیـــان پشتڕاســـت کـــردوەتەوە، هەرچەنـــد کە زۆربەی چـــاودێران ئەوە بە دوور دەزانـــن هێزەکـــانی گـــاردی کۆمـــاری بەرەو بـــاکوور رۆیشـــتبن. بە گـــوێرەی راپۆرتەکـــان فایلەکـــانی نەخۆشـــخانەی ســـلێمانی دەنێـــردرێن بـــۆ بەغـــداد و پزشـــکی زیـــاتر رەوانەی نەخۆشـــخانەکانی ســـلێمانی دەکرێـــت چـــونکە پێشـــبینی دەکرێـــت شـــەڕەکە بەرفراوانتـــر بێـــت. (بەگـــوێرەی راپـــۆرتی هەمـــان ســـەرچاوە، رێوشـــوێنگەلی هاوشـــێوە لە نەخۆشـــخانەی عەمـــارە[71] گیـــراوەتەبەر چـــونکە پێشـــبینی دەکرێـــت شـــەڕی زیـــاتر لە زۆنگاوەکان روو بدات).

١١- زانیـــاری پێویســـت لە بـــاکوورەوە بەدەســـتمان گەیشـــتوە کە نیشـــان دەدات بە دڵنیـــاییەوە دەوڵەتـــی عێـــراق شـــالاوێکی بەرفـــراوان لە کوردســـتان بەڕێـــوە دەبـــات. پێمـــانوایە کە ئیـــدی کـــاتی ئەوە بەســـەرچوە دەوڵەتـــی عێـــراق هەوڵ بـــدات لانـــیکەم لەگەڵ جەلال تاڵەبـــانی، ســـەرۆکی یەکێتـــی نیشـــتمانی کوردســـتان وتـــووێژ بکـــات.

70 KHAYRALLAH AND ALI-HASAN AL-MAJID

71 AMARA

کـــاتێکی بەرچـــاو لە نـــاوچەی ســـلیمانی هەم لەلایەن جێگـــری ســـەدام، عیـــــزەت ئیبـــــراهیم (ئەلـــــدەوری) [72] و هەم لەلایەن عەلـــــی حســـــن المجیـــدی خزمـــی نزیکـــی ســـەدام و ســـەرۆکی ئیســـتیخباراتی نـــاوخۆوە تەرخـــان کـــراوە و هەردوویـــان بەو ئەنجـــامە گەیشـــتوون کە کـــاتی وتـــووێژ تەواو بـــووە. ئەم سیاســـەتە نـــوێیەی عێـــراق (بـــۆ وتـــووێژ لەگەڵ کوردەکـــان) هاوکـــات بـــووە لەگەڵ ئۆپەراســـیۆنی "فـــتح ٥" و "کـــربلا ١٠"ی ئێـــران و کوردەکـــان [73] کە لە نـــاوچە شـــاخاویەکانی نێـــوان پێنجوێن و سلێمانی بەڕێوەچووە.

ژمـــارەی ئەو گونـــدانە کە کـــاول کـــراون (٣٠٠ گونـــد) گەلێـــک زۆرە و بەتـــاییەت راپـــۆرتی چـــۆڵکردن و کـــاولکردنی کـــۆیە زۆر دڵتەزێـــنە. لەوانەیە لە هەنـــــدێ لە زانیاریەکـــــانی ئەم راپۆرتـــــانەدا زیـــــادەڕۆیی کرابێـــــــت بەڵام روونە کە سیاســـــــەتی " زەوی ســـــــوتماک" لە لایەن دەوڵەتـــی عێـــراق لە سەراســـەری کوردســـتانی عێـــراق بەڕێوەچـــووە و ئەو سیاســـەتە لانـــیکەم کـــاری کـــردوەتە ســـەر ناوەنـــدە ناســـراوەکانی بـــزووتنەوەی کـــورد. هـــیچ گومـــان لەوەدا نـــیە کە دەوڵەتـــی عێـــراق هیـــوادارە لە رێگـــای تێکشـــکاندنی کـــوردە راپەڕیوەکـــان و دەرکردنـــی

72 ZZZAT. IBRAHIM

73 ئۆپەراسـیۆنی فەتحـی ٥ و کەربەلای ١٠ ئەو ئۆپەراسـیۆنە هاوکاتـانە بـوو کە هێزەکـانی سـپای پاسـداران بە پشـتیوانی یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتان لە نیسـانی ١٩٨٧ ئەنجامیانـدا و ئامـانجی گرێـدانی هێزەکـانی قەرارگـای رەمەزان و قەرارگـای نەجەف بـوو. لەو هێرشـەدا کە ١٢ رۆژی خایانـد هێزەکـانی ئێـران لە نـاوچەی پێنجـوێن، بـانە و سەردەشـتەوە هـاتنە نـاو خـاکی عێـراق و نـاوچەیەکی بەرفراوانی خـاکی کوردسـتانی عێراق (لەوانە نـاوچەی چوارتـا و مـاوەت)یـان کەوتەدەسـت بەڵام ئامـانجی کۆتایی ئۆپەراسیۆنەکە (گرێدانی هێزەکانی قەرارگای نەجەف و رەمەزان) نەهاتەدی. وەرگێڕ

کوردەکـــــان لە زێـــــدی خۆیـــــان و زەوی و مەزراکانیـــــان (کە ســــــەرچاوەی بژێویـــــانە) و راگـــــوازتنەوەی بەکـــــۆمەڵی بنەماڵەکـــــان ، ئیـــــرادە و ورەی خــــــۆڕاگری و بەربەرەکـــــانی کوردەکـــــان تێکبشـــــکێنێت. بەهەرحــــــاڵ لە مــــــاوەی چەنـــــد دەیەی رابـــــردوودا دەوڵەتـــــی عێـــــراق ئەم سیاســــــەتە دڕنــــــــدانانەی دژی کوردەکـــــان بەکارهێنــــــاوە بەڵام ئەم سیاســــــەتە هەمیشـــــــە ئەنجـــــامی پـــــێچەوانەی بەدواوە بـــــووە و کوردەکـــــان بە شـــــێوەیەک لە شـــــێوەکان هەمیشـــــە توانیویـــــانە بگەڕێـــــنەوە بـــــۆ وڵاتە شـــــــاخاویەکەی خۆیـــــــان و تونــــــــدتر لە جـــــــاران دژی عەرەبە باڵادەســــــتەکانیان رابـــــــپەڕنەوە. لە هەمــــــان کاتـــــدا پێشـــــبینی ئەوە دەکەیـــن خەڵـــک زیـــاتر روو لە ریزەکـــانی تاڵەبـــانی و بـــارزانی بـــکەن و ورە و ژمـــــارەی هێـــــزە جاشـــــەکانی "فورســـــان" (کە بـــــۆ پـــــارە کـــــار دەکەن) کەم بێتەوە.

نیۆتۆن[74]

---

74 NEWTON

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا لە بەغداد بۆ:
وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن
حوزەیرانی ١٩٨٧
بـابەت: شـاڵاوی كـاولكردنی گونـدەكانی سـەر بە شـاری روانـدوز لە باكوری عێراق

نهێنی

بۆ زانیاری:

باڵوێزخـانەی ویـلایەتە یەكگرتوەكـانی ئەمریكـا لە ئانكـارا، دەمیشـق، ئەمان، كوەیت و كونسولخانەی ئەمریكا لە ئەدەنا

ئاماژە بە:

تیلیگرامی ٢٣٢٣ی باڵوێزخانەی ئەمریكا لە بەغداد

١- رەش كراوەتەوە

٢- (نـاوەكەی رەش كـراوەتەوە) كە ٢٤ی گـوڵان سـەردانی روانـدوزی كـردووە راپۆرتیـداوە كە ئەو شـارە لە كـۆنترۆڵی دەوڵەتـی عێراقـدایە نە ئێـران. پێشـتر سـەربازانی دەوڵەتـی عێـراق نەیانـدەتوانی بـێخەم بـڕۆن بۆ شارۆچكەی سنووری ماوەت لە (باكووری) سلێمانی.

سـەرچاوەكە وتـی لە كـاتی سـەردانەكەی بـۆ روانـدوز لە ٢٤ی گـوڵان بینیـویەتی كە ژمـارەیەكی زۆر لە گونـدە كوردنشـینەكان كـاولكراون كە یەكێكیـان گونـدێك بـوە كە ١٠ هەزار كەسـی تێـدا نێشـتەجێ بـووە. دەوڵەتـی عێـراق ئەو گونـدانەی كـاول كـردووە كە خەڵـكەكەی بەڵێننـامەی وەفـاداری بە دەوڵەتـی ناوەنـدیان واژۆ نەكـردووە و خەڵـكەكەی گوازتـوەتەوە بـۆ ئوردوگاكـانی بیاوانەكـانی نزیـك عەرعەر و

روتـــــبە[75] و ئوردوگاکـــــانی نزیکـــــی رومـــــادی و حـــــیلە[76] لە دەوروبەری بەغداد.

لانـــــیکەم ٥٦ گونـــــد بەم شـــــێوەیە کـــــاول کـــــراون هەرچەنـــــد کە ســـــەرچاوەکانی دیـــــکە ئامـــــاژە بەوە دەکەن کە ٣٠٠ گونـــــد بەم شـــــێوەیە کـــــاول کـــــراون. ئامـــــانجی ئەم سیاســـــەتە ئەوەیە کە ســـــەرچاوەی پشـــــتیوانی لە پێشـــــمەرگەکان وشـــــک بکرێـــــت. ٤ هەزار کەس لە دانیشـــــتوانی ئەم گونـــــدە کـــــاولکراوانە چـــــونەتە ریـــــزی پێشـــــمەرگەکان. تەنـــــانەت ژمـــــارەیەک لە فورســـــانە کوردەکـــــان کە گونـــــدەکانیان لە لایەن دەوڵەتە کـــــاول کـــــراوە چـــــونەتە ریـــــزی هێزەکـــــانی بـــــارزانی و تاڵەبـــــانی. هەروەهـــــا گونـــــدەکانی ئەو ناوچانەی کە نەوتیان هەیە (بەتایبەت کەرکووک) کاول کراون.

[75] ARAR AND RUTBA
[76] RUMADI AND HELA

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا لە بەغداد بۆ:
وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن، ٤٤٢٧
تەموزی ١٩٨٧
بابەت: دوایین زانیاریەكان دەربارەی بارودۆخی كوردەكان و سیاسەتی راگوازتنەوەیان

نهێنی

بۆ زانیاری: لایەنە پەیوەندیدارەكانی شەڕی كەنداو

١- رەش كراوەتەوە

٢- لە كاتێكدا كە ئێمە نەمانبیستوە ئەمدوایانە كێشەیەكی ئەوتۆ لە شار و گوندە كوردنشینەكان روویدابێت بەڵام وادیارە ئەمدوایانە هێزەكانی دەوڵەت لەو شوێنانە قایم كراون و كێشە لەو ناوچانە بەردەوامە و ژمارەیەكی زیاتر لە عەشیرەتە كوردەكان لەبەرامبەر سیاسەتی كاولكردنی گوندەكانیان یا چەكهەڵگرتن (جاشایەتی- وەرگێڕ) رادەوەستن. كاربەدەستانی عێراق درێژە بە جێبەجێكردنی سیاسەتە توندوتیژەكەیان دەدەن و دەڵێن سوپای عێراق دەتوانێت تەنانەت ژمارەیەک زیاتر میلیشیا (جاش- وەرگێر) بەكاربێنێت.

سوپای عێراق ئەگەر ببینێت پیاوێک لە ناو گوندەكەیدا نەماوە، حیسابی پێشمەرگەی بۆ دەكات و بنەماڵەكەی دەر دەكات و پێیاندەڵێت بڕۆن بۆ لای پیاوەكەتان لە شاخ چونكە بەمشێوەیە دەبن بە بارگرانی بۆ هێزی پێشمەرگە .

لەگەڵ ئەوەدا كە هیچ دیپلۆماتێک هیچ كوردێكی نەبینیوە كە لە دەرەوەی كوردستان نیشتەجێ كرابێت بەڵام ئێمە كۆمەڵێک بەڵگەی ناڕاستەوخۆمان هەیە كە نیشان دەدات رژیمی عێراق كۆمەڵێک

کێشـــــەی لەگەڵ کوردەکانـــــدا هەیە. راپـــــۆرتە جۆراوجۆرەکـــــان نیشـــــان دەدات کە هەنـــــدێ لە کوردەکـــــان نێـــــردراون بـــــۆ جودایـــــدات عەرعەر[77] لە ســـــەر ســـــنووری عەرەبســـــتانی ســـــعودی. جودایـــــدات عەرعەر یەکـــــێ لە شـــــوێنە دوردەســـــت و پەرتەکـــــانی جیهـــــانی عەرەبە. هەروەهـــــا ژمـــــارەیەکی دیـــــکە لە کوردەکـــــان نێـــــردراون بـــــۆ نـــــاوچە بیابانیەکـــــان، لەوانە پوتبـــــا[78] (لە ســـــەر ســـــنووری ئـــــوردون) و دەریـــــاچەی تەراتەر[79] لە نزیـــــک رۆمـــــادی. ئەم ناوچـــــانە زۆر لە کوردســـــتان دوورە و لە ناوەڕاســـــتی هاوینـــــدا یەکجـــــار زۆر گەرمە.

بە گـــــوێرەی راپۆرتەکـــــان شـــــەڕ لە بـــــاکووری رۆژهەڵات و باشـــــووری رۆژهەڵاتـــــی ســـــلێمانی تونـــــدتر بـــــوە و کـــــوردە عێراقیەکـــــانی دژبەری دەوڵەت لەگەڵ هێزەکـــــانی ئێـــــران هێرشـــــیان کردوەتەســـــەر هێزەکـــــانی عێـــــراق. (نـــــــاوەکەی رەش کـــــــراوەتەوە) راپۆرتیـــــــداوە کە هێزەکـــــــانی دەوڵەت چەکەکانیـــــان فڕێـــــداوە و هەڵاتـــــوون. ئەو شـــــەڕە هەرچەنـــــد کە قـــــورس بـــــوە بەڵام وادیـــــارە شـــــەڕێکی محەلـــــی بـــــووە و هێزەکـــــانی ئێـــــران ئەنجـــــامێکی ئەوتۆیـــــان دەســـــتنەکەوتووە. وادیـــــارە ســـــوپای عێـــــراق ژمـــــارەی هێزەکـــــانی لە بـــــاکوور زیـــــاتر دەکـــــات و ئەوە نیشـــــان دەدات کە لەوانەیە شـــــەڕی گەورەتـــــر روو بـــــدات. هەروەهـــــا لە مـــــاوەی دوو مـــــانگی رابـــــردوودا کۆمەڵێـــــک زانیاریمـــــان دەربـــــارەی گەڕانەوەی لاشـــــەی پارچەپـــــارچەکراوی ســـــەربازانی

---

77 JUDA YDAT AR'AR,

78 PUTBA

79 LAKE THARATHAR

عێـــراق لە بـــاکوورەوە بیســـتوە. بە گـــوێرەی راپۆرتەکـــان یەکینەیەکـــی ١٤ کەســـی هێزەکـــانی ســـەر بە (رەش کـــراوەتەوە) چـــونەتە نـــاو گونـــدێکی کوردنشین بەڵام کەوتونەتە ناو بۆسە و کوژراون و سەریان براوە.

نیۆتۆن

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد بۆ:

وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن، ٥٢٦٨

تشرینی یەکەمی ١٩٨٧

بابەت: بارودۆخی کوردستانی عێراق لەوپەڕی خراپیدایە

بۆ زانیاری :

لایەنە پەیوەندیدارەکانی شەڕی کەنداو

USCINCCENT MACDILL AFB 0037

ئاژانسی هەواڵگری بەرگری (DIA) ، واشینگتۆن ٠٠٧١

کونسولخانەی ئەمریکا لە ئەدەنە

ئاماژە بە:

الـــف- تیلیگرامـــــی ٤٥٩٥ی باڵوێزخـــــانەی ئەمریکـــــا لە بەغـــــداد بـــــۆ وەزارەتی دەرەوە

ب- تیلیگرامی ١٢١٧١ی باڵوێزخانەی ئەمریکا لە ئانکارا

١- رەش کراوەتەوە

٢- کـــورتە: ئەو زانیارییـــانە کە ئەمـــدوایانە لە کوردســـتانەوە بەدەســـتمان گەیشـــتووە و ســـەفەرەکانی خۆمـــان بـــۆ کوردســـتان نیشـــان دەدات کە دەوڵەتـــی عێـــراق درێـــژە بە سیاســـەتی گەمـــارۆدانی نـــاوچە دەدات و

پێکـــــدادان لە نێـــــوان کوردەکـــــان و هێزەکـــــانی ئاســـــایش بەردەوام روو دەدات کە هەنـــدێ جـــار کـــوژراو و برێنـــداری لێکەوتـــوەتەوە. کوردەکـــان شـــارۆچکەیەکی ســـەرەکیان لە نزیـــک ســـنووری تـــورکیە گرتـــووە. لەوانەیە ســـەرنجام دەوڵەتـــی عێـــراق لەگەڵ ئەو راســـتیە بەرەوڕوو بێـــتەوە کە بە هەڵســـوکەوتی تونـــدوتیژانە ناتوانێـــت کوردەکـــان بخـــاتە ژێـــر رکێفـــی خـــۆی و باشـــترە لەگەڵیـــان ئاشـــت بێـــتەوە هەرچەنـــد کە تەنهـــا تێپەربـــوونی کـــاتە کە دەتوانێت راستبوونی ئەو مەسەلەیەمانە پێنیشان بدات.

٣- ئەنجـــامی ســـەفەرەکانمان بـــۆ کوردســـتانی عێـــراق (بـــۆ نمـــوونە بنـــوارِن بـــۆ تیلیگرامـــی ســـەفەر بـــۆ ســـلێمانی لە بەرواری ٦-٧ی ئەیلـــوول) ئەو راپـــۆرتە جۆراوجـــۆرانە پشتڕاســـت دەکـــاتەوە کە دەیـــانگوت دەوڵەتـــی عێراقـــی سیاســـەتی کـــاولکردنی گونـــدەکان لە سەراســـەری کوردســـتان جێبەجـــێ دەکـــات لە نـــاوچەی زاخـــۆ لە بـــاکووری رۆژئـــاوای عێـــراق بگـــرە تـــا نـــــــاوچەی دەوروبەری کەلار لە باشـــــــووری رۆژهەڵات. کـــــــاولکردنی گونـــدەکان لە سەراســـەری ناوچەکـــانی دەوروبەری شـــارۆچکە و شـــارە ســـەرەکییەکان، بەنـــداوەکان و نـــاوچە پیشەســـازییە – ئابوریەکـــان جێبەجـــێ دەکرێـــت لە کاتێکـــدا کە هەنـــدێ لە گونـــدەکان لەو ناوچـــانە کە تـــازە دروســـت دەکـــرێن و لە ژێـــر کـــۆنترۆلی دەوڵەتـــدان، نەڕوخێنـــدراون. رەوتـــی کـــاولکردنی هەنـــدێ لە گونـــدەکان هێشـــتا بەردەوامە هەرچەنـــد کە زۆربەی راپۆرتەکـــان نیشـــان دەدات کە بەرنـــامەی روخانـــدنی گونـــدەکان تا مانگی حوزەیران تەواو بووە.

٤- (نـــــاوەکەی رەش کـــــراوەتەوە) لە ٣ی تشـــــرینی یەکەم وتـــــی کە بـــارودۆخی بـــاکووری عێـــراق قەد ئەوەنـــدەی ئێســـتا خـــراپ نەبـــوە. ئەو ســـەرچاوەیە وتـــی لە دوو حەوتـــووی رابـــردوودا دەوڵەتـــی عێـــراق ســـەربازی زۆر زیـــاتری رەوانەی بـــاکوور کـــردووە. لەم رۆژانەی دواییـــدا ســـوپای عێـــراق ٨٨ تـــانکی رەوانەی نـــاوچە کوردنشـــینەکان کـــردووە و هێزەکـــانی عێـــراق کەڵکـــی زۆر زیاتریـــان لە هیلیکـــۆپتری ســـەربازی دژی کوردەکـــان وەرگرتوە.

٥- زۆربەی راپۆرتەکـــان بـــاس لەوە دەکەن کە شـــارۆچکەی کانیماســـی[80] لە ٢٠ی ئەیلـــوول (یـــان لەو رۆژانەدا) کەوتـــوەتە دەســـتی پێشـــمەرگە کوردەکـــان. کانیماســـی ١٠ کیلـــۆمەتر لە بـــاکووری شـــارۆچکەی کوردنشـــینی ئامێـــدی و تەنهـــا ٥ کیلـــۆمەتر لە ســـنووری تـــورکیە و ٨٠ کیلـــۆمەتر لە ســـنووری ئێـــران دوورە. گـــرتنەوەی کانیماســـی ئامـــانجی یەکەمـــی هێزەکـــانی عێـــراقە و لەوانەیە لە چەنـــد رۆژی داهـــاتوو هێزەکـــانی عێـــراق هێـــرش بـــکەنە ســـەر کانیماســـی. گرنگـــی کانیماســـی تەنهـــا لەوەدایە کە گرتنـــی ئەو شـــارۆچکەیە دەبێـــتە هەڕەشـــە بـــۆ ئامێـــدی و گرتنـــی ئامیـــدیش (کە بەهەرحـــاڵ دوورە شـــتی وا روو بـــدات) دەبێـــتە هەڕەشـــە بۆ زاخۆ و رێگای سەرەکی موسل – تورکیە.

٥- بە گـــوێرەی راپۆرتەکـــان، عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــدی خزمـــی ســـەدام (کە لە ســـەرەتای ١٩٨٧ەوە بـــووە بە بەرپرســـی ئاسایشـــی

[80] KANIMASI

باکوور)[81] لە مانگی تەمموز لە سەرکار لابردراوە. (ناوەکەی رەش کراوەتەوە) وتی لەوانەیە ئەم هەواڵە راست بێت چونکە ئێستا هیچ دەنگوباسێک دەربارەی عەلی حەسەن ئەلمەجید نییە. بەهەرحاڵ ئەو سەرچاوەیە وتی گومانی لەوەدا هەیە کە لەسەرکارلابرانی عەلی حەسەن ئەلمەجید (ئەگەر راست بێت) هیچ ئاڵوگۆڕێکی بەرچاو لە سیاسەتی عێراق پێکبێنێت، تەنها ئەوە نەبێت کە هیوای کوردەکان و کۆمەڵگای دیپلۆماتیک زیاتر بکات بۆ ئەوەی عێراق تۆزێ نەرمونیانتر بێت. لە راستیدا سیاسەتی عێراق سەبارەت بە باکوور هەروا زۆر توندوتۆڵ دەبێت و بە ناردنی تانک و هیلیکۆپتەر بۆ باکوور سەختتر دەبێت.

٩- ئەو راپۆرتە جۆراوجۆرانە کە بە دەستمانگەیشتووە بە روونی نیشان دەدات کە سیاسەتی توندوتۆڵی عێراق دژی کوردەکان بەردەوامە و سوپای عێراق ئەو کوردانەی کە گومانی لایەنگری لە پێشمەرگەکانیان لە سەرە بێبەزەییانە ئازار دەدات. بە گوێرەی ئەم راپۆرتە سوپای عێراق لیستێکی ئەو بنەماڵانەی لە کەرکووک و دهۆک ئامادە کردووە کە گومانی ئەوەیان لەسەرە کە یەکێ لە ئەندامەکانیان پێشمەرگە بێت و داوای کردووە کە شوێنی ژیانی نێرینەکانیان دیاری بکرێت و ئەگەر ئامادەنەبوونی نێرینەکانیان هیچ

[81] مەبەستی نووسینگەی باکووری حیزبی بەعسە لە کەرکووک کە عەلی حەسەن ئەلمەجید بەرپرسی بوو. وەرگێڕ

پاسـاوێکی نەبێـت، ئەنـدامانی بنەماڵەکانیـان یەکسـەر سـواری لـۆری دەکـرێن بـێ ئەوەی کـاتی ئەوەیـان پێبـدرێت کەلـوپەلی نـاو مـاڵ لەگەڵ خۆیـان هەڵگـرن و یەکسـەر دەنێـردرێن بـۆ ئوردوگـا زۆرەملیەکـان لە رۆمـادی. بە گـوێرەی ئەم راپـۆرتە ژمـارەی ئەو بنەمـاڵانە کە بەم شـێوەیە راگـوازراونەتەوە ئەوەنـدە زۆرە کە لـۆری سـەربازی بەشـی نەکـردوون و سـوپای عێـراق لـۆری شەخسـی بـۆ گوازتنەوەیـان بەکارهێنـاوە. زێـدەباری ئەوەش مەترسـی ئەوە لە ئـارادایە کە هاوکـات لەگەڵ نزیکبـوونەوە لە سـەرژمێری نیشـتمانی عێـراق لە ١٧ی تشـرینی یەکەم، شـالاوی گـوازتنەوەی خەڵـک لە رووی چـۆنیەتی و چەنـدایەتییەوە تونـدتر بێـت. لە کـاتی سـەرژمێری نیشـتمانیدا رێوشـوێنی نائاسایی لە سەراسەری عێراق دەگیردرێتەبەر.

١٣- **تێبینـی**: ئـێمە زانیـاری تەواومـان دەربـارەی ئەوە نـیە کە چـی لە کوردسـتان روو دەدات بەڵام دەتـوانین لەو پەیوەنـدیەدا بە کۆمەڵێـک ئەنجـام بگەیـن. سـاڵی ١٩٨٧ رووی لە کۆتـاییە و لەم سـاڵەدا رژێمـی عێـراق بەو ئەنجـامە گەیشـت کە هەوڵـدان بـۆ دانوسـتان و وتـووێژکردن لەگەڵ کوردەکـان بـێ سـودە: کوردەکـان لە نێـو خۆیانـدا هـاوڕا نـین و قەد دەربـارەی داواکاریەکانیـان واقعبـین نەبـوونە (بـۆ نمـونە کوردەکـان قەد لە سـەر ئەو داواکـارییە پێـداگرییان نەکـردووە کە کەرکـووک و سـەرچاوە نەوتیەکـانی دەبـێ بگەڕێنـدرێتەوە سـەر هەرێمـی ئۆتونـومی کوردستان).

١٤- دەوڵەتـــــی عێـــــراق بڕیاریـــــداوە بە شـــــێوەیەکی تونـــــدوتیژانە لەگەڵ کوردەکـــــان هەڵســـــوکەوت بکـــــات لەوانە کوردەکـــــانی بەکـــــۆمەڵ گـــوازتەوەتەوە بـــۆ شـــار و شـــارۆچکە نوێکـــانی دەرەوەی زێـــدی خۆیـــان بـــۆ ئەوەی پێشـــمەرگەکان لە یـــارمەتی و پەنـــادانی خەڵـــک بێـــبەش بکـــات و لە ژیـــانی کـــۆنی خۆیـــان کە ســـەرچاوەکەی کشـــتوکاڵە بێبەشـــیان بکـــات و لە راســـتیدا زۆربەی خەڵـــک لە ئـــیش و کـــار بخـــات و بە شـــێوەیەکی بێبەزەییـــانە لەگەڵ پێشـــمەرگەکان هەڵســـوکەوت بکـــات و بنەماڵەکانیـــان دوور بخـــاتەوە. ئەڵـــبەتە دەوڵەتـــی عێـــراق وێنـــای (تەســـەور) ئەوەی نەدەکـــرد کە ئەم تاکتیکـــانە کوردەکانیـــان زیـــاتر لـــێ هانبـــدات و لای خۆیـــــان وا حیســـــابیان کردبـــــوو کە ئەنجامەکـــــانی هەڵســـــوکەوتی تونـــدوتیژانە لەگەڵ کوردەکـــان لە ئەنجامەکـــانی هەڵســـوکەوتی نەرم زیـــاتر دەبێـــت، هەرچەنـــد کە دەبـــێ چـــاوەڕوان بـــین و بـــزانین ئایـــا ئەم هەڵسەنگاندنە لە جێی خۆیدا بووە یا نا.

بووک

ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی (CIA)

بــابەت: کــورتەیەک لە راپــۆرتێکی هەواڵگــری دەربــارەی کیمیابــارانی هەڵەبجە لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨

٢٤ی ئاداری ١٩٨٨

بە تەواوی نهێنی

بەڵــــگە و شـــــەواهیدەکان دەربـــــارەی کەڵکــــوەرگیران لە چەکـــــی کیمیـــــایی لە شـــــەڕ لە نزیـــــک هەڵەبـــــجە لە بـــــاکووری عێـــــراق روون نـــــین و پڕۆپاگەنـــــدای ئێـــــــران و عێـــــــراق دژ بە یەکـــــــدی لەو پەیوەنـــــــدییەدا، بـــــــارودۆخەکەی ئەوەنـــــدەی دیـــــکە ئـــــاڵۆز کـــــردووە بەڵام بەهەرحـــــاڵ روونە کە هەم ئێـــــران و هەم عێـــــراق لەو شـــــەڕەدا چەکـــــی کیمیاییـــــان بەکارهێنـــــاوە و وادیـــــارە دەیانەوێت درێژە بە کەڵکوەرگرتن لە چەکی کیمیایی بدەن.

(درێژەی راپۆرتەکە رەش کراوەتەوە).

ئەو وێنـــــانە کە لە تەلەڤزیۆنەکـــــان بـــــڵاو بـــــووەتەوە بە روونـــــی نیشـــــان دەدات کە گـــــازی موســـــتارد[82] و جـــــۆرە ســـــیانیدێک[83] کە بە خێرایـــــی کـــــار دەکـــــات، دژی قوربانیـــــان بەکارهـــــاتووە. ئەگەری ئەوە زۆرە کە ئەو جـــــۆرە ســـــیانیدە کە بەکارهـــــاتووە، ســـــیانۆگین کۆلۆریـــــد[84](CK) بێـــــت نە ســـــیانیدی هیـــــدرۆژن[85](HCN) چـــــونکە HCN لە هەوا ســـــووکترە و ئەو کەســـــانە ناکوژێـــــت کە لە نـــــاو بیـــــر و چـــــاڵی ئـــــاودان. لەوانەیە گـــــازی دەمـــــاریش بەکارهاتبێـــــت بەڵام هـــــیچ ئاســـــەوارێک لە مەرگـــــی تونـــــدوتیژانە و

[82] MUSTARD
[83]CYANIDE
[84] CYANOGED CHLORIDE
[85] HYDROGEN CYANIDE

کەف بە سەر دەمی قوربانییەکانەوە (کە کاریگەری گازی دەمارە) نەبینراوە.

(درێژەی راپۆرتەکە رەش کراوەتەوە).

CIA تا ئیستا لە سەر ئەو باوەڕەیە کە عێراق گازی دەمار، گازی موستارد و گازی فرمێسکهێنەری هەیە.

(درێژەی راپۆرتەکە رەش کراوەتەوە).

بەڕێوەبەرایەتی ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی (CIA)
national intelligence daily[86]

بابەت: بەخت و شانسی کوردە راپەڕیوەکان روو لە تاریکی دەکات

دووشەمە، ١٦ی گوڵانی ١٩٨٨

بە تەواوی نهێنی

بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لە لایەن دەوڵەتی عێراق دژی پێشمەرگە کوردەکان لە ناوچە شاخاویەکانی باکووری عێراق گەیشتوەتە ئەوپەڕی خۆی. پێشمەرگە کوردەکان ناچار کراون دەست لە شەڕی بەرەیی لەگەڵ عێراق هەڵبگرن و بە شێوەی گروپگەلی بچوک بچوک کتوپڕ هێرش بکەنەسەر هێزەکانی عێراق و رابکەن.

ئەو زەبرە توندە کە بەتایبەت لە مانگی ئادار لە هەڵەبجە لە کوردەکان کەوت، گەلێ لە پێشمەرگەکانی ناچار کردوە مەسەلەی شاڵاوە هاوبەشەکانیان لەگەڵ هێزەکانی سپای پاسدارانی ئیران ببەنە

86 هەواڵگری رۆژانەی نیشتمانی

ژێـــر پرســـیار. بە گـــوێرەی راپـــۆرتی راگەیانـــدنە گشـــتیەکان، کوردەکـــان داوایـــان لە دەوڵەتـــی ئێـــران کـــردووە پشـــتیوانی لە دەوڵەتێکـــی ســـەربەخۆی کـــورد بکـــات و لەبەرامـــبەر ئەوەدا کوردەکـــانیش درێـــژە بە هاوکـــارییە ســـەربازییەکەیان لەگەڵ ئێـــران دەدەن. هاوکـــات کوردەکـــان درێـــژە بە هەوڵەکانیـــان دەدەن بـــۆ ئەوەی وڵاتـــانی رۆژئـــاوایی گوشـــار بـــخەنە ســـەر عێـــراق بـــۆ ئەوەی کۆتـــایی بە کەڵکـــوەرگرتن لە چەکـــی کیمیایی بهێنێت.[87]

تێبینـــی: کەڵکـــوەرگرتنی بێبەزەییـــانەی عێـــراق لە چەکـــی کیمیـــایی دژی خەڵکـــی مەدەنـــی و پێشـــمەرگەکان لە بەهـــاری پارســـاڵەوە و ئەو زەبـــرەی کە لە ئەلفـــاو[88] لە هێزەکـــانی ئێـــران کەوت، کوردەکـــانی ناچـــار کـــردووە

---

[87] باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە بەغـــداد لە پەیامێکـــدا بـــۆ وەزارەتـــی دەرەوە لە ئـــابی ١٩٨٨ ئامـــاژەی بەوە کـــردوە کە شـــەڕی نێـــوان هێـــزی پێشـــمەرگە و هێزەکـــانی عێـــراق لە سێگۆشـــەی ســـنووری ئێـــران، عێـــراق و تـــورکیە بە تونـــدی بەردەوامە و ئەو داواکـــاریە کە مەســـعود بـــارزانی، رێـــبەری پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان لە راگەیانـــدنەکانی جیهانـــدا خســـتویەتیەڕوو نیشـــان دەدات کە کوردەکـــان بە تونـــدی لەلایەن دەوڵەتـــی عێـــراقەوە ســـەرکوت دەکـــرێن. (مەبەســـتی لە شـــەڕی سێگۆشـــە ســـنوورییەکە شـــەڕەکەی خواکـــورکە کە لە نێـــوان هێزەکـــانی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان و رژیمـــی عێراقـــدا هـــاتە ئـــاراوە و لە ئەنجامـــدا ژمـــارەیەکی زۆر لە هێزەکـــانی رژیمـــی عێـــراق کـــوژران. خـــودی مەســـعود بـــارزانی لەو شـــەڕەدا بەشدار بوو)-. وەرگێڕ

[88] مەبەســـتی ئۆپەراســـیۆنی "وەلفجـــری ٨"ی ســـپای پاســـدارانی ئێـــرانە کە تێیـــدا هێزەکـــانی ئێـــران دوای نـــزیکەی ٧٥ رۆژ شـــەڕی بەرفـــراوان لەگەڵ هێزەکـــانی عێـــراق، نـــیمچە دورگەی "فـــاو"یـــان لە بەهـــاری ١٩٨٥ داگیـــر کـــرد و لە ئەنجامـــدا پەیوەنـــدی بەنـــدەری ئەمولقەســـری عێـــراق لەگەڵ کەنـــداو بە مـــاوەی دوو ســـاڵ پچـــڕا. کۆمـــاری ئیســـلامی رایگەیانـــد کە لەو ئۆپەراســـیۆنەدا ٥٠ هەزار ســـەربازی عێراقـــی کـــوژراون و ٣ هەزار ســـەربازی عێراقـــی گیـــراون. ســـەرەنجام

شـــــەڕەکەیان لەگەڵ هێزەکـــــانی عێـــــراق بە شـــــێوەیەکی بەرچـــــاو کەم بـــکەنەوە. لەوانەیە کـــوردە راپەڕیوەکـــان پەرە بە کردەوەگەلـــی تروریســـتی لە نـــاو شـــارە کوردنشـــینە گەورەکـــانی بـــاکووری عێـــراق بـــدەن بەڵام لە شـــوێنەکانی دیـــکەی عێـــراق شـــتێکی ئەوتۆیـــان لە دەســـت نایێـــت. پێناچێـــت ئێـــران پشـــتیوانی لە ســـەربەخۆیی کوردەکـــان بکـــات چـــونکە لە هاندانی کوردە ناڕازییەکانی خۆی دەترسێت.

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە رۆم (رۆما) بۆ:

وەزارەتی دەرەوە، ١٢٨١

بابەت: بەرنامەی راگوازتنەوەی خەڵک لەلایەن دەوڵەتی عێراق

حوزەیرانی ١٩٨٨

بۆ زانیاری:

US INS WASHDC

ئاماژە بە:

 الـــف- تیلیگرامـــــی ٢٠٠٤٧٤١ی وەزارەتـــــی دەرەوە بـــــۆ باڵوێزخـــــانەی ئەمریکا لە رۆم

هێزەکـــانی ســـەدام حوســـەین لە بەهـــاری ١٩٨٨ لە هێرشـــێکی بەرفراوانـــدا پاشەکشـــەیان بە هێزەکـانی ئێـران کـرد. کۆمـاری ئیسـلامی رایگەیانـد کە هێزەکـانی عێـراق تەنهـا بە پشتبەسـتن بە چەکـی کیمیـایی و یـارمەتی هەوایـی فڕۆکەکـانی ئەمریکـا توانیویـانە بە سـەر هێزەکـانی ئێرانـدا زاڵ بـن. لەو هێرشـــەدا ژمـــارەیەکی زۆر لە هێزەکـــانی کۆمـــاری ئیســـلامی گیانیـــان لە دەستدا. وەرگێڕ

ب- تیلیگرامـــــی ١٣٤٠٦ی باڵوێزخـــــانەی ئەمریکــــا لە ڕۆم بـــــۆ وەزارەتـــــی دەرەوە

١- سپاســــتان دەکەیـــــن کە وەڵامـــــی گونجاوتـــــان بە داواکـــــاریەکەی باڵوێزخــــانەی ئەمریکــــا لە ڕۆم دایەوە بـــــۆ ئەوەی دەربـــــارەی بەرنـــــامەی ڕاگوازتنەوەی خەڵک لە لایەن عێراقەوە پەیامتان بۆ بنیرین.

٢- لە وەڵامـــــی پـــــاراگرافی ٢ی تیلیگرامـــــی ٢٠٠٤٧٤١ی وەزارەتـــــی دەرەوە، باڵوێزخــــانەی ئەمریکــــا لە ڕۆم داوا دەکـــــات حیســــاب بـــــۆ زانیاریەکـــــانی (نـــــاوەکەی ڕەش کـــــراوەتەوە) لە پەیوەنـــــدی لەگەڵ بەرنـــــامەی ڕاگـــــوازتنەوەی خەڵـــــک لەلایەن دوڵەتـــــی عێـــــراقەوە بکرێـــــت چـــــونکە زانیاریەکـــــانی دەربـــــارەی دەستبەســـــەرکردنی ســـــەرەڕۆیانە و ئەشـــــکەنجەکردنی خەڵـــــک بە تەواوی بـــــاوەڕپێکراوە و لەگەڵ ڕاپـــــۆرتی سەرچاوە باوەڕپێکراوەکانی دیکە یەکدەگرێتەوە.

زانیاریەکـــــان نیشـــــان دەدات کە ســـــەرجەم شـــــارۆچکەکانی کوردســـــتان لە ســـــەروبەندی شـــــاڵاوی کـــــۆنترۆڵکردنی پێشـــــمەرگە کوردەکـــــان لەلایەن هێزەکـــــانی دەوڵەتەوە خـــــاپور کـــــراون. بە گـــــوێرەی زانیاریەکـــــان، کوردەکـــــان بە کـــــۆمەڵ ڕاگـــــوازراونەتەوە و ڕێکخـــــراوی" لێبـــــوردنی نێـــــونەتەوەیی" بانگەشـــــەی ئەوەی کـــــردووە کە ژمـــــارەیەکی زۆر لە خەڵکـــــی مەدەنـــــی ، لەوانە خوێنـــــدکاران پـــــاش دەستبەســـــەرکرانی ســـــەرەڕۆیانە لە ســـــێدارەدراون یـــــان بـــــێ سەروشـــــوێن کـــــراون. (نـــــاوەکەی ڕەش کـــــراوەتەوە) کە ســـــەرباز بـــــووە لە ســـــوپای عێراقـــــدا فەرمـــــانی پێـــــدراوە تەقە لە خۆپیشـــــاندەران لە هەولێـــــر بکـــــات بەڵام فەرمـــــانەکەی جێبەجـــــێ نەکـــــردووە. دەوڵەتـــــی عێـــــراق هـــــیچ چەشـــــنە نەیـــــارێتێکی سیاســـــی

تەحەمـــول ناکـــات و بە ئەشـــکەنجە و کوشـــتن وەڵامـــی چـــالاکی سیاســـی دژبەرانی حکومەت دەداتەوە.

٣- لە پەیوەنـــــدی لەگەڵ بـــــڕگەی ١٠١ (الـــــف) (٤٢) دا، باڵوێزخـــــانەی ئەمریکـــــا لە ڕۆم لە گەڵ ئەوەدایە کە عێـــــراق لە نـــــاو لیســـــتی وڵاتـــــانی کێشـــەدار لە NEA (نووســـینگەی کاروبـــاری وڵاتـــانی ڕۆژهەڵاتـــی نزیکـــی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا) دا بمێنێتەوە.

راب

لە وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن بۆ:

- سـەرجەم ناوەنـدە دیپلۆماتیکەکـانی ئەمریکـا لە ڕۆژهەڵاتـی نزیـک و باشووری ئاسیا

- باڵوێزخـانەی ویـلایەتە یەکگرتوەکـانی ئەمریکـا لە بەیـروت و کـابۆل و کونســولخانەی ویــلایەتە یەکگرتوەکــانی ئەمریکــا لە ئالیکســەندێریا، کەراچی و لاهور

بابەت: ناوەرۆکی دیدار لەگەڵ جەلال تاڵەبانی لە وەزارەتی دەرەوە حوزەیرانی ١٩٨٨

بـــۆ زانیـــاری: ســـەرجەم ناوەنـــدە دیپلۆماتیکەکـــانی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە ئۆروپـــا و کونســـولخانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە ئەدەنە، ئیستانبول، ئیزمیر

CINCPAC HONOLULU HI

UNCENTCOM MCDILL AFB FL

ئـــــێمە وتەبێـــــژی وەزارەتــــــی دەرەوەمـــــــان رێنــــــوێنی کردبــــــوو کە ئەگەر لە کۆنفرانســــــە رۆژنــــــامەوانیەکەدا لە ١٤ی حـــــــوزەیران پرســــــیاریَ لێکــــــرا بەم شێوەیە وەڵام بداتەوە :

پرســــیار: ئایـــــا کاربەدەســــتانی وەزارەتــــــی دەرەوە لەگەڵ رێـــــبەری یەکێتـــــی نیشــــتمانی کوردســــتان، جەلال تاڵەبــــانی دیــــداریان کــــردوە؟ نــــاوەرۆکی ئەو گفتۆگوانە چی بووە؟

وەڵام: بـــــەڕێز تاڵــــــەبانی لـــــە کـــــاتی ســـــــەردانەکەی لـــــە ویـــــلایەتە یــــــەکگرتووەکانی ئــــــــەمریکا داوای کردبــــــوو چـــــاوی بکـــــــەوێت بــــــە کاربەدەســــــتانی وەزارەتــــــی دەرەوە . بـــــەڕێز تاڵــــــەبانی لـــــە ٩ی حـــــوزەیران لەگـــەڵ بەرپرســــی بەشــــی کاروبــــاری وڵاتـــــانی بــــاکووری کەنـــداو لــــە ئیـــدارەی رۆژهـــــەڵاتی نزیـــــک و باشــــــووری ئاســــیا و هەروەهـــــا هەنــــــدیَ لــــــە کاربەدەســــتانی پەیوەندیـــــدار بە مەســـــەلەی ئاوارەکــــان و مەســـــەلەی مـــــافی مـــــرۆڤ دیــــداری کـــرد. بـــەڕێز تاڵـــەبانی بیروبۆچونەکــــانی خـــۆی دەربــــارەی دوایـــــین رووداوەکــــــانی پەیوەندیـــــدار بە نـــــاوچە کوردنشــــــینەکانی عێـــــراق دەربــــڕی لەوانە شــــەڕ لە دەوروبەری هەڵەبـــجە لە ئـــــادار کە تێیــــدا چەکــــی کیمیایی دژی دانیشتوانی مەدەنی بەکارهێنراوە .

کاربەدەســـــتانی ویــــلایەتە یەکگرتوەکــــانی ئەمریکــــا سیاســـــەتە ئاشــــکراکانی ئێمەیــــان ســــەبارەت بە نــــاوچە بـــۆ بــــەڕێز تاڵـــەبانی دووپــــات کــــردەوە، لەوانە مەســــــــەلەکانی پەیوەندیــــــــدار بە مــــــــافی مــــــــرۆڤ و ئەوە کە ئـــــــێمە کەڵکوەرگرتنی نایاسایی لە چەکی کیمیایی شەرمەزار دەکەین.

دەربـــــارەی هەڵوێســــتی ئـــــێمە ســــــەبارەت بە کوردەکــــــان ، سیاســــــەتی ویـــــــلایەتە یەککگرتوەکـــــــان ئەوەیە کە کوردەکـــــــان دەبـــــیَ بە شــــــێوەی ئاشـــــتیخوازانە بـــــگەن بە مافەکانیـــــان لە چوارچێـــــوەی وڵاتـــــانی ئێســـــتای

نــــاوچەدا. ویـــــلایەتە یەکگرتوەکــــان لە کاروبــــاری نــــاوخۆیی ئەو وڵاتــــانە دەســـــتێوەردان ناکـــات. ویـــــلایەتە یەکگرتوەکــــان لەســـــەر ئەو بـــاوەڕەیە کە ســـــەرجەم خەڵکـــی عێـــراق و ئێـــران، لەوانە کوردەکـــان، لە کۆتاییپێهـــاتنی شـــــەڕی ئێـــران و عێـــراق (بەگـــــوێرەی بڕیارنـــــامەی ٥٩٨ی ئەنجـــــوومەنی ئاسایشـــــی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان) ســــود وەربگـــــرن و ئـــــێمە درێـــــژە بە هەوڵەکانمــــان دەدەیــــن بـــــۆ ئەوەی شـــــەرتومەرجەکانی ئەو بڕیارنـــــامەیە جێبەجێ بکرێت.

پرســـــیار: گرنگـــــی ئامـــــادەبوونی ئەمـــــڕۆی بەڕێـــــز تاڵەبـــانی لە بەشـــــی" OPEN FORUM"ی وەزارەتی دەرەوە لە چیدایە؟

OPENFORUMی وەزارەتـــــــی دەرەوە بەرنـــــــامەیەکی ســـــــەربەخۆیە بــــــۆ ئەوەی کاربەدەســــــتانی ئاژانســــــەکانی کاروبــــــاری دەرەوەی ویـــــــلایەتە یەکگرتوەکــــــانی ئەمریکــــــا لە گەڵ بیروبۆچـــــونە جۆراوجۆرەکـــــان (کە گەلێکیـــان نایەکـــانگیرن) ئاشـــنابن. هەمـــــووی ئەو شـــتانە کە لە OPEN FORUMدا بـــاس دەکرێـــت تۆمـــار نـــاکرێن. مەســـــەلەی هەڵبژاردنـــــی ئەو کەســـانە کە تێیـــدا بەشـــدار دەبـــن و بیروبۆچونەکانیـــان هیچکـــام دەربـــڕی سیاســـەت یـــا روانـــگە و بیروبۆچونەکـــانی وەزارەتـــی دەرەوە یـــا دەوڵەتـــی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا نـــــیە و ئامـــــادەبوونی بەڕێـــــز تاڵەبـــانی (یـــان هەر کەســـێکی دیـــکە) لە OPEN FORUM بە واتـــای پشتیوانییکردنی وەزارەتی دەرەوە لە تاڵەبانی نییە.

شوڵتز

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد بۆ:
وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن
بابەت: بەردەوامبوونی شاڵاوی کاولکردنی گوندە کوردنشینەکان حوزەیرانی ١٩٨٨

بۆ زانیاری: لایەنە پەیوەندیدارەکانی شەڕی کەنداو
DIA WASHDC
USCINCCENT MACDILL AFB FL

١- بە تەواوی رەش کراوەتەوە

٢- کورتە: عێراق بانگەشەی ئەوە دەکات کە زنجیرە چیایەکی لە کوردستان گرتووەتەوە. رێگای سەرەکی دەربەندیخان کە لە ژێر هێڵی تۆپبارانی ئێراندایە کراوەتەوە. سێ شاری زۆر گەورەی نیشتەجێکردن دروستکراوە بۆ نیشتەجێکردنی دەیان هەزار کورد کە لە گوندە رووخاوەکانیان دەرکراون. شاڵاوی روخاندنی گوندەکان بەردەوامە. پێناچێت هێزەکانی گاردی کۆماری عێراق لەم چالاکیە سەربازییە دواییانەدا لە کوردستان تێوەگلابن چونکە ئامادە کراون بۆ ئەوەی لە باشووری عێراق چالاکی بکەن.

٣- عێراق بانگەشەی ئەوە دەکات کە لە ١٤ی حوزەیرانەوە زنجیرەیەک هێرشی لە کوردستان دەستپێکردووە بۆ ئەوەی پاشەکشە بە هێزەکانی ئێران بکات کە لە ئوپەراسیۆنی "محمد رسول اللە" دا هاتونەتە ناو خاکی عێراق. بە گوێرەی راپۆرتەکان، عێراق زنجیرە چیایەکی لە ناوچەی نێوان ماوەت و دوکان گرتوەتەوە کە تا کاتی هێرشەکەی ئێران لە سەرەتای مانگی حوزەیران لە دەستی هێزەکانی عێراقدا بووە (یان لانیکەم لە دەستی هێزەکانی ئێراندا نەبووە)، کەوابوو ئەم شاڵاوەی عێراق (ئەگەر بەو شێوەیە کە عێراق بانگەشەی

دەکـــات ســـــەرکەوتوو بووبێـــت) هێزەکـــانی ئێـــران دەگەڕێنێـــتەوە بـــۆ چوارگۆشەیەک لە پشتی ناوچەی ماوەت.

٤- کاربەدەســـتێکی باڵوێزخـــانەی ئەمریکـــا و ئوســـترالیا لە بەغـــداد لە ١٣ تـــا ١٧ی حـــوزەیران ســـەردانی کوردســـتانیان کـــردووە و بینیویـــانە کە ســـەرجەم گونـــدە کوردنشـــینەکانی ســـەر رێگـــای موســـل تـــا زاخـــۆ کـــاول کـــراون و ســـێ ناوەنـــدی گەورەی نیشـــتەجێکردنی زۆرەملـــێ بـــۆ کوردەکـــان درســـت کـــراوە کە دەوروبەریـــان بە دڕکـــی ئاســـنی گیـــراوە و لە ژێـــر چـــاودێری ســـەربازیدان. هەروەهـــا لە نـــاو شـــاری هەولێـــر کۆمەڵێـــک ئوتومـــوبیلی ســـەربازی تویتایـــان بینیـــوە کە چەکیـــان بەســـەرەوە بـــووە و کـــوردە فورســـانەکانی تێـــدا بـــوە. لە ســـەر رێگـــای کەرکـــوک- ســـلێمانی ناوەنـــدێکی نیشـــتەجێکردنی زۆرەملێیـــان بینیـــوە کە لە بازیـــان دروســـت کراوە.

هەروەهـــا ســـەرجەم گونـــد و شـــارۆچکەکانی دەشـــتەکانی رۆژئـــاوای دوکـــان کـــاول کـــراون و تەنـــانەت خـــودی دوکـــان بە تەواوی چـــۆڵ کـــراوە. ژمـــارەیەکی زۆر خـــاڵی پشـــکنین لە ســـەر رێگـــای دوکـــان-کـــۆیە و کـــۆیە- رانـــیە دانـــراوە و بـــارودۆخی ئاســـایش لە کـــۆیە زۆر تونـــدوتۆڵ بـــووە. دەوروبەری شـــاری ســـلێمانی بە تەواوی لە ژێـــر کـــۆنترۆلی ســـوپای عێراقـــــدا بـــــووە. لە باشـــــووری عەربەت، ناوەنـــــدێکی گەورەی نیشـــتەجێکردنی زۆرەملێیـــان بە نـــاوی "قەریەت ئەلنەســـر" بینیـــوە کە خەریکـــی دروســـتکردنی بـــوونە. هەروەهـــا ناوەنـــدێکی نێشـــتەجێکردنی زۆرەملێـــی زۆر گەورەیـــان لە رۆژئـــاوای کەلار بینیـــوە کە خەریکـــی دروســـتکردنی بـــوونە بـــۆ ئەوەی خەڵکـــی ئەو گونـــدانە کە لە نـــاوچەی دیالە کاول کراون تێیاندا نێشتەجێ بکرێن.

تێبینـــی: بـــارودۆخی ئاســـایش لە کوردســـتان ئێســـتا زیـــاتر لە هەر کـــاتێکی دیـــــکە پــــــتەو و قـــــایمە. یەکـــــێ لە هۆکارەکـــــانی ئەوەیە کە ژمـــــارەی ســـــەربازەکان زیـــــاتر کـــــراوە. بـــــارودۆخی ئاســـــایش لە شـــــوێنگەلێک وەک مەخمـــــور، کـــــۆیە و کفـــــری تونـــــدوتۆڵترە. لەگەڵ ئەوەشـــــدا زیـــــاتربوونی ژمـــــارەی ســـــەربازەکان هەمـــــوو مەســـــەلەکە نیـــــیە. بە بۆچـــــوونی ئـــــێمە شـــــاڵاوی کـــــاولکردنی گونـــــدەکان کـــــاریگەر بـــــووە واتـــــا هاوکـــــات لەگەڵ ئەوەی نـــــاڕەزایەتی کوردەکـــــان لە دەوڵەتـــــی عێـــــراق رۆژ بە رۆژ زیـــــاتر دەبێـــــت، کوردەکان کەوتونەتە ژێر کاریگەری توندی ئەو شاڵاوەی عێراق.

نیۆتۆن

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد بۆ:
وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن ٨٠٨٣
بابەت: بارودۆخی ئوردوگاکانی کوردە راگوێزراوەکان
ئەیلوولی ١٩٨٨

نهێنی

بۆ زانیاری:

باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە ئانکارا

کونسولخانەی ئەمریکا لە ئەدەنە

لێـــــژنەی نـــــوێنەرایەتی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا لە نەتەوە یەکگرتوەکان لە نیۆیۆرک و ژنێڤ

١- رەش کراوەتەوە

٢- کاتێـــک کە ســـەرەتا روون بـــوەوە ســـەدام حوســـەین شـــێلگیرە لە ســـەر جێبەجێکردنـــی شـــاڵاوی کـــاولکردنی گونـــدە کوردنشـــینەکان، لە بەهـــاری ١٩٨٧ ئـــێمە کۆمەڵێـــک زانیاریمـــان بەدەســـت گەیشـــت دەربـــارەی ئەوەی کە ژمـــــارەیەکی زۆر لە کوردەکـــــان لە نـــــاوچە شـــــاخاویەکان راگـــوازراونەتەوە بـــۆ ئوردوگـــای روتـــبە[89] لە بیابانەکـــانی نزیـــک ســـنووری ئـــوردون و ئوردوگاکـــانی نزیـــک فەلـــوجە و رومـــادی. ئەم زانیاریـــانە لەگەڵ نمونەکـــانی پەیوەندیـــدار بە شـــاڵاوی عێـــراق دژ بە کوردەکـــان لە دەیەی ١٩٦٠ و ١٩٧٠ یەکـــدەگرێتەوە. ئـــێمە نەمـــانتوانیوە زانیـــاری تەواو دەربـــارەی ژمـــارەی کـــوردە راگوێزراوەکـــان و شـــوێنی راگوازتنیـــان وەدەســـت بخەیـــن. بە بۆچـــوونی ئـــێمە ژمـــارەیەکی زۆر لە خەڵـــک نەبـــوونەتە قوربـــانی ئەم راگـــوازتنەوە بەرفـــراوانە و ئەوانەی کە گوازراونەتەوە بنەماڵەی پێشمەرگەکان بوونە.

لە کـــاتی ســـەفەرەکەی خۆمـــان بـــۆ کوردســـتان، بینیمـــان کە ژمـــارەیەکی زۆر لە گونـــدەکان و تەنـــانەت هەنـــدێک لە شـــارۆچکەکانی ســـەر رێگـــا ســـەرەکییەکان لە پارێزگـــای ســـلێمانی، هەولێـــر و دهـــۆک کـــاول کـــراون. بـــارودۆخی پارێزگـــای موســـڵ بە بەراوەرد لەگەڵ ســـێ پارێزگـــاکەی دیـــکە تـــۆزێ باشـــترە. دانیشـــتوانی گونـــدە ســـەرەکییەکانی پارێزگـــای موســـڵ زیـــاتر مەســـیحیی، عەرەبـــی ســـونە، تورکمـــان و ئیـــزەدین چـــونکە کوردەکـــان لە دەیەی ١٩٧٠ لە رۆژئـــاوای موســـڵ دەرکـــران (لەوانەیە بە هۆی نزیکبوونیان لە سنووری سوریە بووبێت).

89 RUTBA

٤- ئـــێمە ســـێ نـــاوچەی گەورەمـــان لە پارێزگـــای ســـلێمانی بینـــی کە تێیانـــــدا شـــــارۆچکە بـــــۆ نیشـــــتەجێکردنی ئەو کـــــوردانەی کە لە دەوروبەرەوە راگـــوازراونەتەوە دروســـــتکرابوو: ١- دۆڵـــــی بازیـــان[90] کە لە نێـــوان شـــاخەکانی نێـــوان ســـلێمانی و کەرکـــوک هەڵکەوتـــوە. ٢- دەشـــتەکانی باشـــووری رۆژهەڵاتـــی عەربەت کە لە باشـــووری ســـلێمانی هەڵکەوتـــوە ٣- تەپۆڵکەکـــانی رۆژهەڵاتـــی کەلار کە لە ســـەر چـــۆمی دیـــالە هەڵکەوتـــوە و خـــوارترین شـــوێن لە باشـــووری کوردســـتانی عێـــراقە. وادیـــارە دڕکـــی ئاســـنی بە دەوری ئەم شـــارۆچکە نوێنـــانەدا رانەکێشـــراوە یـــا وەک ئوردوگاکـــان لە ژێـــر چاودیریـــدا نـــین. ئەڵـــبەتە ســـەرچاوەی بژێـــوی نەریتی کوردەکان کە کشتوکاڵە لەم شارۆچکانەدا بوونی نیە.

٥- دیپلۆمـــاتە ئوســـترالیاییەکان لە مـــانگی حـــوزەیران ســـێ گونـــدی نوێیـــان لە رۆژئـــاوای پارێزگـــای دهـــۆک لە نێـــوان رووبـــاری دیجـــلە و ســـنووری ســـوریە لە رۆژئـــاوای فیشـــخابور[91] بینیـــوە. ئەم گونـــدانە بە دڕکـــی ئاســـنی گەمـــارۆ دراون و بە بـــورج لە ژێـــر چاودیریـــدان و ناوەنـــدی راگرتنـــی خەڵکـــن بەڵام بنەماڵەکـــان بە شـــێوەی کـــوردەواری ژیـــان دەکەن (ژنەکـــان جلـــی رەنگـــاورەنگی کوردیـــان لەبەرە، پیاوەکـــان پـــانتۆڵی کوردیـــان لەبەرە، قازەکـــان بە دەوروبەردا دەســـوڕێنەوە و منداڵەکان لە ناو پەیین و سەریندا یاری دەکەن).

---

[90] لە بەڵگەنامەکەدا BAVIAN نووسراوە بەڵام وادیارە مەبەستی بازیانە. وەرگێڕ

[91] FAYSHKHABUR

٦- ئـــــێمە هـــــیچ کەســـــێکی رۆژئاواییمـــــان نەبینیـــــوە کە لەم ســـــاڵانەی دواییـــدا ســـەردانی بـــاکووری هەولێـــر یـــان رۆژهەڵاتـــی ئامێـــدی[92] کردبێـــت کە نـــــاوچەی ژێـــــر دەســـــەڵاتی پـــــارتی دیمـــــوکراتی کوردســـــتان بە ســـەرۆکایەتی بـــارزانییە و لە پـــاڵ ســـنووری شـــاخاوی ئێـــران و تـــورکیەدا هەڵکەوتـــوە. پێمـــانوایە کە عەشـــیرەتی ســـورچی و هەرکـــی کە هەر لە کـــۆنەوە لایەنگـــری رژیمـــی عێـــراق بـــوونە و لە نزیـــک بـــاکووری هەولێـــر دەژیـــن و هەروەهـــا ئەو عەشـــیرەتانە کە دەوڵەتـــی عێـــراق وەک ئامرازێـــک کەڵکیـــان لێوەردەگرێـــت بـــۆ پاراســـتنی کرێکارەکـــانی بەنـــداوی بـــێخمە[93] لە ســـەر رووبـــاری زاپـــی گەورە، نەکەوتـــونەتە بەر شـــاڵاوی کـــاولکردنی بەرفراوانی گوندە کوردنشینەکان.

ئەم هەڵێنجانـــدنەی ئـــێمە لە ســـەر بنەمـــای ئەو راســـتیەیە کە رژیمـــی عێـــراق هەر کاتێـــک بـــۆی برەخســـێت بارزانیەکـــان لە نـــاو ئوردوگاکانیانـــدا لە نـــاو دەبـــات.[94] ئـــێمە هـــیچ زانیاریەکمـــان دەربـــارەی ئەوە نـــیە کە نـــاوچەی بارزانیەکـــان چەنـــدە پـــێش لەم قۆنـــاخی دوایـــیە کـــاول کـــراوە بەڵام روونە کە (بە گـــــوێرەی لێـــــدوانە گشـــــتیەکانی کوردەکـــــان و ئەو راپۆرتـــانە کە لە تـــورکیەوە دێـــن) ئەو شـــتانە کە پێشـــتر لە باشـــوور و بـــاکووری رۆژئـــاوای کوردســـتانی عێـــراق روویـــداوە ئێســـتا بە شـــێوەیەکی

92 AMADIYYA

93 BEKHME

94 ئامـانجی کۆتـایی رژیمـی بەعـس لە دروسـتکردنی بەنـداوی بـێخمە ئەوە بـوو کە نـاوچەی بـارزان بخـاتە ژێـر ئـاوەوە بەڵام بە هـۆی بەردەوامبـونی شـەڕی ئێـران و عێـراق ئەو بەنـداوە دروست نەکرا و ئێستاش هەر بە نیوەکارەیی ماوەتەوە. وەرگێڕ

چڕوپـــڕ لە بـــاکووری ڕۆژهەڵاتـــی کوردســـتانی عێـــراق ڕوو دەداتەوە. ئـــێمە نەمـــانتوانی دروســـتکردنی شـــارۆچکە نوێکـــان یـــان ئوردوگـــا زۆرەملێکـــان لە بـــاکووری ڕۆژهەڵات ببینـــین چـــونکە ســـەفەرکردن تەنـــانەت لە هەولێـــر بـــۆ شەقڵاوا و ڕواندوز تا ئێستا قەدەخە بوە.

٧- شـــارەکانی موســـڵ، دهـــۆک، هەولێـــر و ســـلێمانی لە بـــاکوور پـــڕ بـــووە لە خەڵـــــک و بە خێرایەکـــــی زۆر بەرەو دەوروبەر بەرفراوانتـــــر دەبـــــن. موســـڵ کە پێشـــتر دانیشـــتووی کـــوردی زۆری نەبـــووە ئێســـتا پـــڕ بـــوە لە کـــــورد، زێـــــدەباری عەرەبە ســـــوننە و مەســـــیحیەکان کە لەمێـــــژە لەوێ دەژیـــــن. پێمـــــانوایە کە گەڵێـــــک لەو کـــــوردانەی کە لە گونـــــدەکانیان دەرکراون گوازراونەتەوە بۆ ئەم شارانە.

گلاسپی[95]

95 GLASPIE

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد بۆ:
وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن، ٨٠٨٥
بابەت: ناوەرۆکی دیداری باڵوێزی ئەمریکا لەگەڵ جێگری وەزیری دەرەوەی عێراق دەربارەی شاڵاوەکان دژی کوردەکان
ئەیلوولی ١٩٨٨

نهێنی

بۆ زانیاری:

باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە ئانکارا و ریاز

کونسولخانەی ئەمریکا لە ئەدەنە

لێژنەی نوێنەرایەتی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە نەتەوە یەکگرتوەکان لە نیۆیۆرک و ژنێڤ

ئاماژە بە: تیلیگرامی ٢٨٩٦١٨ی وەزارەتی دەرەوە بۆ باڵوێزخانەی ئەمریکا لە بەغداد

١- رەش کراوەتەوە

٢- کورتە: لە کاتێکدا کە حەمدون[96] ئەوەی پشتڕاست نەکردەوە کە عێراق چەکی کیمیایی دژ بە کوردەکان بەکارهێنابێت، پێشبینی ئەوەی کرد کە شەڕی عێراق دژ بە کوردەکان لە چەند رۆژی داهاتودا کۆتاییپێدێت. ئەو لێدوانەی حەمدون دوابەدوای راوڕاوێژی عێراق و تورکیە لە سەرەتای ئەم هەفتەیەدا ئەنجامدرا. کۆتایی کورتە

---

[96] نزار حەمدوون، لەدایکبووی موسڵ، لە ١٩٨٤ تا ١٩٨٨ نوێنەری عێراق بووە لە نەتەوە یەکگرتوەکان، لە ١٩٨٨ تا ١٩٩٢ جێگری وەزیری دەرەوەی عێراق بووە و لە ١٩٩٢ تا ١٩٩٨ دیسان بووە بە نوێنەری عێراق لە نەتەوە یەکگرتوەکان. نزار حەمدوون لە تەموزی ٢٠٠٣ لە تەمەنی ٥٩ساڵیدا لە ئەمریکا مرد. وەرگێڕ

٣- بـــاڵوێزی ئەمریکـــا تـــوانی ســـەرلەبەیانی ٤ی ئەیلـــوول چـــاوی بە حەمـــدون، جێگـــری وەزیـــری دەرەوەی عێـــراق بکەوێـــت پـــاش گەڕانەوەی لە ســـــەفەرەکەی یوگســـــلاوی کە لەگەڵ تەهـــــا ڕەمەزان[97] کردبـــــووی. بـــاڵوێز ئامـــاژەی بەوە کـــرد کە ئەمریکـــا بـــایەخی زۆر بە پەیوەنـــدییەکانی لەگەڵ عێـــراق دەدات و ئـــاواتی ئەوەیە کە پەیوەنـــدی نزیکتـــری لەگەڵ عێـــراق هەبێـــت. بـــاڵوێز هەروەهـــا جەختـــی لەســـەر ئەوە کـــردەوە کە پەیوەنـــدی باشـــتری ئەمریکـــا لەگەڵ وڵاتـــانی دیـــکەی نـــاوچە، وەک ئێـــران، لە ســـەر حیســـابی پەیوەنـــدیەکانمان لەگەڵ عێـــراق نابێـــت. بەهەرحـــاڵ هەروەهـــا کە بـــاڵوێزی ئەمریکـــا لە بەغـــداد چەنـــد ڕۆژ پـــێش لای زەهـــاوی[98] جەختـــی لە ســـەر کردبـــوەوە، شـــاڵاوەکانی عێـــراق دژ بە

---

[97] تەهـا یاسـین ڕەمەزان سـاڵی ١٩٩١ تـا کـاتی ڕوخـانی ڕژیمـی بەعـس لە ٢٠٠٣ جێگـری سـەدام حوسـین بـوو، لە ١٩٧٩ تـا ١٩٩١ جێگـری سـکرتیری گشـتی حیزبـی بەعـس بـوو . پـاش ڕووخـانی ڕژیمـی بەعـس لە ١٩ی ئـابی ٢٠٠٣ لە شـاری موسـڵ لەلایەن پێشـمەرگەکانی یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتانەوە دەستبەسـەر کـرا و ڕادەسـتی هێزەکـانی ئەمریکـا کـرا . تەهـا یاسـین ڕەمەزان لە ٢٠٠٦ لە لایەن دادگـای بـاڵای تاوانەکـانی عێـراقەوە بە زینـدانی هەتاهەتـایی حـوکم درا و پـاش پێـداچوونەوە حـوکمەکەی کـرا بە لەسـێدارەدان و حـوکمی لەسـێدارەدانی ڕۆژی ٢٠ی ئـاداری ٢٠٠٧ جێبەجـێ کـرا. تەهـا یاسـین ڕەمەزان کـوردی موسـڵ بـوو و پـایەبەرزترین کاربەدەستی بەرەگەز کوردی ڕژیمی بەعس بوو بەڵام دژمنی سەرسەختی کورد بوو. وەرگێر

[98] مەبەستی وەسام زەهاوییە کە ئەوکاتە جێگری وەزیری دەرەوەی عێراق بوو و پاشان بوو بە باڵوێزی عێراق لە ڤاتیکان. زەهاوی ئەو کەسە بوو کە سەدام لە ١٩٩٩ ناردی بۆ وڵاتی نیجیر بۆ کڕینی ئورانیۆم کە پاشان جۆرج بوش ئەوەی وەک بەڵگەیەک بەکارهێنا بۆ سەلماندنی ئەو بانگەشەیە کە سەدام بۆ بەرهەمهێنانی چەکی کۆمەڵکوژ هەوڵ دەدات. زەهاوی ساڵی ٢٠٠١ خانەنشین کرا و پاشان لە ئوردۆن نیشتەجێ بوو و بوو بە سکرتێری ڕێکخراوی "منتدا الفکر العربی". زەهاوی کوردی ناوچەی خانەقین بوو. وەرگێڕ

کوردەکان لەوانەیە توانایی ئەمریکا کەم بکاتەوە بۆ ئەوەی هاوکاریەکانی لەگەڵ عێراق (بەو شێوەیە کە عێراق و ئەمریکا دەیانەوێت) بەهێزتر بکات. ئێمە نەتەنها دەربارەی بارودۆخی مافی مرۆڤ لە عێراق، لەوانە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دژی کوردەکان و راگواستنی زۆرەملێی هەزاران کەس لە کوردەکان نیگەرانین بەڵکوو دەربارەی گوشارەکان لە سەر تورکیە کە هاوپەیمانی ئێمەیە لە ناتۆدا نیگەرانین چونکە لەوانەیە ببێتەهۆی ناسەقامگیربوونی ناوچە لە داهاتوودا.

٤- بالۆیزی ئەمریکا جەختی لە سەر ئەوە کردوەتەوە کە ئەم مەسەلەیە بە واتای دەستێوەردانی ئەمریکا لە کاروباری ناوخۆی عێراق نییە و ئێمە باش ئاگاداری ئەوەین کە راپەڕینی چەکداری (کوردەکان دژ بە دەوڵەتی عێراق- وەرگێڕ) بەردەوامە و ئێران (کە هێشتا لەگەڵ عێراق لە شەڕدایە)[99] یارمەتی کوردەکان دەدات بەڵام شاڵاوی عێراق دژ بە کوردەکان پەیوەندی بە کاروباری ئەمریکا و هەروەها کۆمەڵگای نێونەتەوەییەوە هەیە. بالۆیز هەروەها ئاماژەی بەوە کردوە کە هەفتەی پێشوو سەدام حوسەین، سەرۆک کۆماری عێراق قسەی بۆ بالۆیزەکانی ٥ دەوڵەتی دۆستی عێراق کردوە و وتویەتی دۆستەکان دەبێ پێکەوە سەمیمی و شەفاف بن کەوابوو بڕیارەکانی سەرۆک کۆمار سەدام حوسەین سەبارەت بە

[99] مەبەستی بەردەوامبوونی دژمنایەتی ئێران و عێراقە وەگەرنا ئەو کاتە شەڕی ئێران و عێراق کۆتاییپێهاتبوو. وەرگێڕ

شـــالاٌوەکانی دژ بە کوردەکـــان نیگەرانـــی ئـــێمە ســـەبارەت بە داهـــاتووی پەیوەندیە دوو لایەنەکانمان قوڵتر دەکات.

٥- لە کۆتاییـــدا بـــاڵوێزی ئەمریکـــا ئامـــاژەی بەوە کـــرد کە کۆمەڵگـــای نێـــونەتەویی گـــلەو گازنـــدەی زۆری لە عێـــراق هەیە و ئەوە دەربـــڕی نیگەرانـــیە راســـتەقینەکانی کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەییە. ئەو کێشـــانە کە کوردەکـــان لەگەڵـــی روبەروو بـــوونەتەوە بـــووە بە بـــابەتی ســـەرەکی ئاژانســـی دەنگوباســـی جیهـــانی BBC. لە لایەن خۆمـــانەوە ئـــێمە تـــا ئێســـتا نەمانویســـتوە دەربـــارەی ئەو مەســـەلەیە لێـــدوانی گشـــتی بـــدەین و ویســـتومانە ســـەرەتا نیگەرانییەکانمـــان راســـتەوخۆ لەگەڵ حەمـــدون بـــاس بکەیـــن و بەتەواوی حیســـاب بـــۆ وەڵامـــی عێـــراق لەو پەیوەنـــدیەدا بکەیـــن و دیپلۆماسی گشتی خۆمان دەربارەی ئەم مەسەلە گرنگە پێشبخەین.

٦- پاشـــان حەمـــدون بە تێروتەســـەلی دەربـــارەی مێـــژووی راپەڕینـــی کـــورد قســـەی کـــرد و وتـــی عێـــراق بە هـــۆگەلی مێژوویـــی دەرک بە نیگەرانیەکـــانی بریتانیـــا دەکـــات بەڵام بەهەرحـــاڵ جیهـــان بە تەواوی ئاگـــاداری ئەوە نـــیە کە تەنـــانەت پـــێش لە شـــالاٌوەکەی ئێســـتا دژ بە کوردەکـــان، هەنـــدێ لە ناوچەکـــانی کوردســـتان لە ژێـــر دەســـەلاٌتی دەوڵەتـــی عێراقـــدا نەبـــوە و کەس نەیتوانیـــوە بـــۆ ئەو ناوچـــانە بـــێ مەترســـی ســـەفەر بکـــات. هەروەهـــا وتـــی دەوری ئێـــران لەو مەســـەلەیەدا بـــۆ هەمـــووان ئاشـــکرایە و ئێســـتا یەکـــێ لە رێـــبەرە کوردەکـــان، تاڵەبـــانی، بە ئاشـــکرا باســـی دابڕانـــی کوردەکان لە عێراق دەکات.

٧- دەربـــارەی تـــورکیە، حەمـــدوون لە درێـــژەی قســـەکانیدا وتـــی کوردەکـــان ئـــێش و ئازاریـــان بەدەســـت کەلەڕەقـــی خۆیـــانەوە بینیـــوە و دەبـــێ هەر دوو لای ســـنوور(مەبەســـتی عێـــراق و تـــورکیەیە -وەرگێـــڕ) دڵنیـــا بـــن کە ســـنوور

لەو کەسانە پاک بوەتەوە کە بیانەوێت کێشە ساز بکەن. حەمدون وتی لە کۆبوونەوەیەکدا لە ٣٠ی ئاب لە بەغداد بەشداری کردوە کە جێگری وەزیری دەرەوەی تورکیە، نوزهەت خاندمیر[100] لەگەڵ راوێژکارە سەربازیەکانی تورکیە تێیدا ئامادە بووە و خاندمیر بە تێروتەسەلی بۆ ئەفسەرەکانی سوپای عێراق قسەی کردووە و هەر دوو لا بە تێروتەسەلی ئاڵوگۆڕی بیروڕایان کردووە. حەمدون لە سەر ئەو بڕوایە بوو کە شەڕ(لە گەڵ کوردەکان) لە ماوەی ئەم چەند رۆژەدا کۆتاییپێدێت.

٨- بالۆێزی ئەمریکا نیگەرانییەکانی ئێمەی دووپات کردەوە و لەو پەیوەندیەدا جەختی لە سەر ئەوە کردەوە کە عێراق چەکی کیمیایی (دژی کوردەکان) بەکارهێناوە. بالۆێزی ئەمریکا بە حەمدونی وت کە عێراق لانیکەم لە بواری پەیوەندییە گشتییەکاندا کێشەی گەورەی هەیە و ئاماژەی بەوە کرد کە ئەگەر عێراق چەکی کیمیایی دژی کوردەکان بەکار نەهێناوە و کوردەکانی بۆ ئوردوگا زۆرەملیەکان رانەگوازتوەتەوە، بۆ ئاسانکاری نەکات بۆ ئەوەی کەسانی پەیوەندیدار لە وڵاتانی دیکەوە (سەر بە رێکخراوە نێونەتەوەیەکان، لێژنە دیپلۆماتیکەکان یا میدیاکان) سەردانی شار و ناوچە کوردنشینەکان بکەن. حەمدون وتی ئێستا ئەوە مومکین نیە بەڵام دەوڵەتی عێراق پێشتر هەنگاوێکی وای تاوتوێ کردوە. حەمدون ئەوەی دووپات کردەوە کە بە بڕوای ئەو، شەڕ (لەگەڵ کوردەکان) لە ماوەی چەند رۆژی داهاتوودا کۆتایی پێدێت.

---

100 NUZHET KANDEMIR,

٩- هەڵســـەنگاندن: حەمـــدون بە وریـــاییەوە خـــۆی بـــوارد لە باســـکردن یـــان دانپێـــدانان بە مەســـەلەی بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی (دژی کوردەکـــان). کاتێـــک کە باســـی ئەوەی کـــرد کە شـــەڕ بەمـــزوانە کۆتاییپێـــدێت، حەمـــدون بەو کەســـەی کە قســـەکانی تۆمـــار دەکـــرد وتـــی ئەو زانیـــاریە لەرادەبەدەر هەســـتیارە. لە کاتێکـــدا کە بە بۆچـــوونی ئـــێمە دیپلۆماتگەلێـــک وەک حەمـــدوون بە تەواوی ئاگـــاداری ئەوەن کە عێـــراق بە هـــۆی تـــاکتیکە دڕنـــدانەکانی دژی کوردەکـــان خەســـارێکی نێـــونەتەوەیی قەرەبـــوونەکراوی لێـــدەکەوێت، لەمێـــژە روون بـــوەتەوە کە ســـەدام بڕیـــاری داوە ئەو کـــارانە جێبەجـــێ بکـــات کە بە بـــڕوای ســـوپای عێـــراق بـــۆ ئـــارامکردنەوەی بـــاکوور پێویســـتە. کەوابـــوو زۆرتـــرین کارێـــک کە حەمـــادی بـــۆ وەڵامـــدانەوە بە نیگەرانیەکـــانی ئـــێمە لەدەســـتی دێـــت بیکـــات ئەوەیە کە قســـەکانی ئـــێمە بگەیەنێـــت بە ســـەدام (کە بە دڵنیـــاییەوە بە زووتـــرین کـــات ئەوە دەکـــات) و بە شـــێوەیەکی نهێنـــی ئاگادارمـــان بکـــاتەوە کە شـــەڕ بەمزوانە کۆتایی پێدێت.

١٠- بـــاڵوێزی عێـــراق لە ئەمریکـــا، ئەلئەنبـــاری[101]، ئێســـتا لە بەغـــدادە و دەیەوێـــت لەگەڵ (ســـەعدون) حەمـــادی[102]، وەزیـــری کاروبـــاری دەرەوەی عێـــراق، رۆژی ٨ی ئەیلـــوول ســـەردانی وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا بکـــات. ئـــێمە هەوڵ دەدەیـــن ئەم بۆچونـــانەی خۆمـــان بـــۆ ئەلئەنبـــاری دووپـــات بکەیـــنەوە پـــێش ئەوەی بەغـــداد بەجێبێڵێـــت و لە تیلیگرامـــی

---

101 AL-ANBARI

102 HAMMADI

مـــــانگی ئەیلوولـــــدا پێشــــنیاری ئەوە دەکەیـــن کە وەزارەتـــــی دەرەوە مەســـەلەی کەڵکـــوەرگرتنی عێـــراق لە چەکـــی کیمیـــایی راســـتەوخۆ لەگەڵ حەمادی باس بکات.[103]

گلاسپی

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە ستۆکهۆڵم بۆ:

وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن دی سی، ٢٤١٠

بابەت: دوایین زانیاریەکانی جەلال تاڵەبانی، رێبەری کورد دەربارەی شاڵاوەکانی عێراق دژی کوردەکان

تشرینی یەکەمی ١٩٨٨

بۆ زانیاری:

باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە ئانکـــارا، بەغـــداد، کۆپینهاگن، هلیسینکی، رەیکجاویک[104]

UNCLAS STOCKHOLM

---

[103] لە ٨ی ئەیلـوول شـولتز، وەزیـری دەرەوەی ئەمریکـا لەگەڵ حەمـادی دیـداری کـرد و پێیـوت ئەمریکـا بەڵـگەی تەواوی بەدەســتەوەیە کە عێـراق گـازی کیمیـایی دژی کوردەکـان بەکارهێنـاوە و داوای لێکـرد عێـراق کۆتـایی بە بەکارهێنـانی گـازی کیمیـایی دژی کوردەکـان بهێنێـت. حەمـدون بە تونـدی نکـوڵی لەو مەســەلەیە کـرد. هەر هەمـان رۆژ وەزارەتـی دەرەوەی ئەمریکـا بـۆ یەکەمجـار رایگەیانـد عێـراق گـازی کیمیـایی دژی پێشـمەرگە کوردەکـان بەکارهێناوە. وەرگێڕ

[104] REYKJAVIK پایتەختی وڵاتی ئیسلەندە- وەرگێڕ

١- جەلال تاڵەبـــانی، رێـــبەری یەکێتـــی نیشـــتمانی کوردســـتان (PUK) لە میـــانەی ســـەفەرەکەی بـــۆ هەنـــدێ لە وڵاتـــانی رۆژئـــاوایی، ســـەردانی ســـوئیدی کـــردوە. تاڵەبـــانی بە راگەیانـــدنە گشـــتییەکانی ســـوئیدی وتـــووە کە ٥ هەزار گونـــدی کوردنشـــین لە کوردســـتانی عێـــراق خـــاپور کـــراوە. تاڵەبـــانی هەروەهـــا بە هەواڵنێرەکـــانی وتـــووە کە لە کـــاتی ئاگربەســـتی ئێـــران و عێـــراق، دەوڵەتـــی عێـــراق دەســـتی ئـــاوەڵا بـــووە بـــۆ ئەوەی ســـەرجەم هێـــزە چەکـــدارەکانی دژی بـــاکووری وڵات تەیـــار بکـــات کە کوردەکـــان نـــاوچەی ئـــازادکراوی گەورەیـــان تێـــدا پێکهێنـــاوە. تانکەکـــانی عێـــراق لە مـــانگی ئـــابی ئەمســـاڵدا هەوڵیانـــداوە هێـــرش بـــکەنە ســـەر ئەم ناوچـــانە بەڵام کاتێـــــک کە هێرشـــــەکەیان لە ئەنجـــــامی خـــــۆڕاگری پێشـــمەرگەدا شکســـتی هێنـــاوە فڕۆکەکـــانی عێـــراق بە چەکـــی کیمیـــایی ناوچەکەیـــان بومبـــاران کـــردوە. بە وتەی تاڵەبـــانی دوایـــین هێرشـــی کیمیـــایی رۆژی ٥ی تشـــرینی یەکەم لە نزیـــک شـــارۆچکەی تـــوز[105] لە نێوان بەغداد و کەرکووک روویداوە.

٢- تاڵەبـــانی هەروەهـــا بە راگەیانـــدنەکانی وتـــووە کە کاتێـــک کە ٢٠٠ هەزار کـــورد بەرەو ســـنووری تـــورکیە ئـــاوارەبوونە، گەڵێـــک لە رێکخـــراوە فریـــاگوزاریە نێونەتەوەییەکـــان کاردانەوەیـــان نیشـــانداوە و هەوڵیانـــداوە یـــارمەتی بنێـــرن بـــۆ ئاوارەکـــان بەڵام دەوڵەتـــی تـــورکیە نەیهێشـــتوە رێکخـــراوە فریاگوزاریەکـــان ســـەردانی ئوردوگاکـــانی ئاوارەکـــان بـــکەن. تاڵەبـــانی وتـــوویەتی تـــورکیە دوو رووی هەیە، لە لایەکەوە دەیەوێـــت لەرێگـــای قبـــوڵکردنی ئـــاوارە کوردەکـــان خـــۆی وەک خێرخـــواز بە وڵاتـــانی

105 TUZ دەبێ دوز بێت –وەرگێڕ

رۆژئـــاوایی نیشـــان بـــدات و لایەکـــی دیـــکەوە بە دڵنیـــایەوە وتـــویەتی کە هـــیچ ئاســـەوارێکی بـــومبی کیمیـــایی بە لاشـــەی قوربانیـــانی گـــازی کیمیـــایەوە نەبینیـــوە، کەوابـــوو تـــورکیە بەمشـــێوەیە یـــارمەتی رژیمـــی عێراق دەدات.

تاڵەبـــانی بانگەشـــەی ئەوەی کـــردوە کە بەردەوام زانیارییەکـــانی لە رێگـــای پەیوەنـــدیە تەلەفۆنییەکـــانی لەگەڵ بەرەی کوردســـتان لە ئێـــرانەوە نـــوێ دەکـــاتەوە و راگەیانـــدنەکانی ســـوئیدی ئاگـــادار کـــردوەتەوە کە ئێـــران ١٥ی تشـــرینی یەکەم رایگەیانـــدوە کە ئەگەر ئـــاوارە کوردەکـــان لە تورکیە بچن بۆ ئێران، دەوڵەتی ئێران پێشوازیان لێدەکات.

٣- تاڵەبـــانی بە راگەیانـــدنە گشـــتیەکانی وتـــووە کە کوردەکـــان ئێســـتا لە چـــاو ١٩٧٥ دۆســـتی زۆر زیاتریـــان هەیە کە یەکـــێ لەم دۆســـتە نوێیـــانە ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــایە کە تونـــدتر لە وڵاتـــانی دیـــکە کەڵکـــوەرگرتنی عێـــراق لە چەکـــی کیمیـــایی شـــەرمەزار کـــردوە. تاڵەبـــانی بەتـــایبەت ئامـــاژەی بە راپـــۆرتێکی ئەنجـــومەنی پیرانـــی ئەمریکـــا دەربـــارەی ئـــاوارە کوردەکـــان لە تـــورکیە کـــردووە کە تێیـــدا بـــێ هـــیچ شـــک و گومانێـــک روونـــی کـــردوەتەوە کە ئاوارەکـــان بـــونەتە قوربـــانی چەکـــی کیمیـــایی عێراق.

نیوێل[106]

106 NEWELL

لە وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن بۆ:

باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد

بـابەت: راپـۆرتی ٤٥ی کۆمیسـیونی مـافی مرۆڤـی نەتەوە یەکگرتوەکـان دربارەی عێراق

کانوونی یەکەمی ١٩٨٨

بۆ زانیاری:

لێـــــژنەی نـــــوێنەرایەتی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا لە نەتەوە یەکگرتوەکان لە نیۆیۆرک و ژنێڤ

ە- UNHRC (کومیســـــیونی بـــــالآی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان بـــــۆ کاروبـــــاری پەنـــــابەران) دوو نـــــامەی لە بەرواری ٢/٥/٨٨ دەربـــــارەی پێشـــــێلکرانی مـــــافی مـــــرۆڤ لە عێـــــراق نـــــاردوە (بـــــۆ وەزارەتـــــی دەرەوە). لە درێـــــژەدا کـــــورتەیەک لە نـــــاوەرۆکی ئەم نامـــــانە دەخـــــرێتەڕوو. وەزارەتـــــی دەرەوە داواتـــــان لێـــــدەکات هەر زانیاریەکتـــــان دەربـــــارەی ئەم بانگەشـــــانە لە پەیوەنـــــدی لەگەڵ پێشـــــێلکرانی مـــــافی مرۆڤـــــدا هەیە بۆمـــــانی بنێـــــرن بـــــۆ ئەوەی راســـــتبوونی ئەو بانگەشـــــانە هەڵبســـــەنگێنین (ئەگەر باڵوێزخـــــانەی ئەمریکـــــا لە عێـــــراق پێشـــــتر زانیـــــاری دەربـــــارەی ئەم بـــــابەتە بۆتـــــان نـــــاردووە ژمـــــارەی نامەکەمـــــان بـــــۆ بنێـــــرن). وەزارەتـــــی دەرەوە هەروەهـــــا دەیەوێـــــت بزانێـــــت ئایـــــا دەوڵەتـــــی عێـــــراق دەیەوێـــــت وەلآمـــــی ئەم بانگەشـــــانە بـــــداتەوە و ئەگەر دەیەوێت وەڵام بداتەوە، وەڵامەکەی بە چی شێوەیەک دەبێت.

لە کـــــورتەی راپـــــۆرتە نهێنـــــیەکەی UN بە ژمـــــارە ٢٨٦ بەرواری ٢/٥/٨٨ دا هـــــاتوە: کـــــۆمەڵەی کـــــورد لە هۆلەنـــــد لە نامەیەکـــــدا لە بەرواری ٢٩ی ئـــــاداری ١٩٨٨ بانگەشـــــەی ئەوەی کـــــردوە کە دەوڵەتـــــی عێـــــراق کوردەکـــــانی بە چەکـــــی کیمیـــــایی بە کـــــۆمەڵ کوشـــــتوە و خەڵکـــــی ئەشـــــکەنجە کـــــردووە و

خەڵکـــی بە زۆرەملـــێ راگوازتـــوەتەوە. کـــۆمەڵەی کـــورد لە هۆڵەنـــد داوای لە نەتەوە یەکگرتوەکان کردووە لەو مەسەلەیە بکۆڵێتەوە.

بانگەشـــەی ئەوە دەکرێـــت کە لە نیســـانی ١٩٨٧ەوە هێزەکـــانی ســـوپای عێـــراق بە چەکـــی کیمیـــایی هێرشـــیان کـــردوەتە ســـەر ٢٨ گونـــد و شـــارۆچکەی کوردنشـــین لە پارێزگاکـــانی هەولێـــر، ســـلێمانی و دهـــۆک کە لە ئەنجامـــدا ١٣٠ کەســـی مەدەنـــی کـــوژراون و زیـــاتر لە ٣٥٠ کەســـی دیـــکە برینـــدار بـــونە کە زۆربەیـــان ژن و منـــداڵن[107]. لە دوایـــین هێرشـــی عێـــراق لە ١٩٨٨ بـــۆ ســـەر شـــارۆچکەی هەڵەبـــجە ٥ تـــا ٧ هەزار کەس کوژراون.

هەروەهـــا بانگەشـــەی ئەوە کـــراوە کە لە ســـاڵی ١٩٧٠وە دەوڵەتـــی عێـــراق سیاســـەتی راگـــوازتنەوەی زۆرەملێـــی خەڵکـــی کـــورد و کـــاولکردنی گونـــدە کوردنشـــینەکانی جێبەجـــێ کـــردوە. لە نێـــوان ١٩٧٥ و ١٩٧٩ زیـــاتر لە ٢ هەزار گونـــد لە ســـەر ســـنووری بـــاکوور و رۆژهەڵاتـــی عێـــراق (ســـنووری تـــورکیە و ئێـــران) کـــاول کـــراون و نـــزیکەی ٣٠٠ هەزار کەس گـــوازراونەتەوە بـــۆ ئوردوگاکـــانی باشـــووری رۆژئـــاوای عێـــراق. لە نیســـانی ١٩٨٧ەوە زیـــاتر لە ٧٠٠ گونـــدی کوردنشـــین کـــاول کـــراون و زیـــاتر لە

---

[107] باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتووەکـــانی ئەمریکـــا لە بەغـــداد لە پەیـــامێکی دیـــکەدا بـــۆ وەزارەتـــــی دەرەوە لە حـــــوزەیرانی ١٩٨٩ ئامـــــاژەی بەوە کـــــردووە کە ســـــەرچاوەیەک پێیراگەیانـــدین کە هەفـــتەی پێشـــوو واتـــا لە ٩، ١٠ و ١١ی حـــوزەیران لە ســـلێمانی بـــووە و نـــزیکەی ٢٥ لـــۆری بینیـــوە کە ژن و منـــداڵ و پیرەژنـــی کـــوردی تێیـــدا بـــووە کە راگـــوازراونەتەوە بـــۆ دەوروبەری شـــاری ســـلێمانی. ســـەرچاوەکە وتـــی ژنەکـــان شـــڵەژاو بـــوون و چاویـــان پـــڕ بـــوو لە فرمێسک. وەرگێڕ

١٤٠ هەزار کەس گـــــوازراونەتەوە. ئەم خەڵـــــکە لە کـــــاتی راگـــــوازتنەوەدا ئەشکەنجە دراون و هەڵسوکەوتی خراپیان لەگەڵدا کراوە.

لە راپـــۆرتێکی دیـــکەی رێکخـــراوی لێبـــوردنی نێـــونەتەوەیی لە بەرواری ٦ی گـــولانی ١٩٨٨دا بانگەشـــەی ئەوە کـــراوە کە کە مـــافی مـــرۆڤ لە عێـــراق بە شـــێوەیەکی بەرفـــراوان پێشـــێلکراوە و بەتـــایبەت ئامـــاژە بە کوشـــتن، بێسەروشـــوێنکردن، ئەشـــکەنجەکردن، دەستبەســـەرکردنی ســـەرەڕۆیانە و دادگـــاییکردنی نـــادادپەروەرانە کـــراوە و داوا لە نەتەوە یەکگرتوەکـــان کـــراوە هەمـــوو هەنگاوێـــک بگـــرێتەبەر بـــۆ ئەوەی پـــێش لەو پێشـــێلکاریانە بگرێـــت. رێکخـــراوی لێبـــوردنی نێـــونەتەوەیی بـــۆ ســـەلماندنی بانگەشـــەکانی، راپـــۆرتێکی ١٣ لاپەڕەیـــی لەگەڵ ٣ هـــاوپێچی دیـــکە کە بە گشتی ٥٣ لاپەڕەیە، ناردووە بۆ نەتەوە یەکگرتوەکان.

بەگـــوێرەی راپۆرتەکـــان ســـەدان کەس بە هـــۆی بیروبـــاوەڕی سیاســـی دەستبەســـەر کـــراون بـــێ ئەوەی هۆکـــاری دەستبەســـەرکردنەکەیان پێڕابگەینـــدرێت و بـــێ ئەوەی دەستبەســـەرکردنیان هـــیچ بنەمـــایەکی یاســـایی هەبێـــت. دەستبەســـەرکراوەکان بـــۆ مـــاوەیەکی درێژخـــایەن بە تەنیـــا رادەگیـــردرێن و دەســـتیان بە پـــارێزەر ، خـــزم و کەســـوکار یـــان پزیشـــک ناگـــات و پـــاش دادگـــاییکردنێکی کـــورت ژمـــارەیەکی زۆریـــان حـــوکمی قورســـیان لەســـەر دەدرێـــت وەک ســـزای لەســـێدارەدان. لە مـــاوەی دەستبەســـەرکردنی درێژخایەنـــدا کە دەستبەســـەرکراوەکان لە کەســـانی دیـــکە دابـــڕاون، دەستبەســـەرکراوەکان ، لەوانە منـــداڵەکان بێسەروشـــوێن کراون.

لە کۆتـــایی ١٩٨٥، ٣٠٠ منـــداڵ و لاوی کـــوردی خەڵکـــی ســـلێمانی لە تـــۆڵەی چـــالاکیە سیاســـیەکانی بنەماڵەکەیـــان لە لایەن دەوڵەتەوە وەک

بــــــارمەتە دەستبەســــــەرکراون و لە ســــــەرەتای کــــــانوونی دووەمــــــی١٩٨٧ لانــــیکەم ٢٩ کەســــیان بــــێ دادگــــاییکردن لەســــێدارەدراون و چارەنووســــی زیــــاتر لە ٢٥٠ کەســــی دیــــکە هیشــــتا دیــــار نــــیە بە هەمــــان شــــێوەی ئەو ٨ هەزار بــــارزانیە کە کە لە ئــــابی ١٩٨٣ لە لایەن هێزەکــــانی ئاسایشــــەوە بە تــــۆمەتی پەیوەنــــدی سیاســــی لەگەڵ پــــارتی دیمــــوکراتی کوردســــتانەوە دەستبەســــەر کــــران و چارەنوســــیان هێشــــتا دیــــار نــــیە و بــــاس لەوە دەکرێت کە زۆربەیان لەسێدارەدراون.[108]

لە نێــــوان ئــــاب و تشــــرینی دووەمــــی ١٩٨٥ ژمــــارەیەکی زۆر لە زنــــدانیانی سیاســــی و ئەوانەی لە ســــوپای عێــــراق هەڵاتــــوون (فیناریــــان کــــردوە) لە بەنــــدیخانەی ئەبووغرێــــب و موســــڵ لەســــێدارەدراون، لەوانە تەنهــــا لە هەفــــتەی یەکەمــــی تشــــرینی دووەمــــی ١٩٨٥ ، ٦٠ زینــــدانی لە بەنــــدیخانەی ئەبوغرێــــب لە بەغــــداد لەســــێدارەدراون. لە ٣٠ و ٣١ی کــــانوونی یەکەمــــی ١٩٨٧ زیــــاتر لە ١٥٠ زینــــدانی، لەوانە مێرمنــــداڵی تەمەن ١٤ تــــا ١٧ ســــاڵ لە لە بەنــــدیخانەی ئەبووغرێــــب بە گــــولە کــــوژراون کە هەنــــدێکیان بە زینــــدان حــــوکم درابــــوون. لە هــــاوپێچی ژمــــارە ٢ی راپــــۆرتەکەی رێکخــــراوی لێبــــوردنی نێــــودەوڵەتی ئامــــاژە بە ناونیشــــانی ئەم قوربانیــــانە کراوە.

---

108 ســـەدام حوســـەین لە وتووێژێکـــدا لەگەڵ رۆژنـــامەی "العـــراق" لە تشـــرینی دووەمـــی ١٩٨٣ دەربـــارەی چارەنووســـی ئەو ٨ هەزار بـــارزانییە بە ئاشـــکرا وتـــی "ئەوانە خیانەتیـــان بە نیشـــتمان و پەیمـــان کـــرد و ئـــیمە بە ســـزای ســـەختمان گەیانـــدن و رەوانەی دۆزەخمـــان کـــردن".(یوســـت هیڵتەرمـــان، کـــارێکی ژەهـــراوی، ئەمریکـــا و عێـــراق و گازبـــارانی هەڵەبـــجە، وەرگێـــڕان لە ئینگلیـــزییەوە : محمـــد حەمەســـاڵح تۆفیـــق، کۆمپانیـــای ئـــاوێنە بـــۆ چـــاپ و بڵاوکـــردنەوە، ٢٠٠٨). وەرگێڕ

هەروەهـــا ئەنـــدامانی گـــروپە کوردەکـــانی نەیـــاری حکـــومەت و خـــزم و کەســـوکارەکانیان لەســـێدارەدراون. بـــۆ نمـــوونە ٣٦٠ کەس لە تشـــرینی دووەم و کـــانوونی یەکەمـــی ١٩٨٧ بە شـــێوەی جیاجیـــا لەســـێدارەدراون کە زۆربەیـــان زینـــدانی سیاســـی کـــورد بـــوونە و ١٧ کەســـیان منـــداڵی ١٤ تـــا ١٧ ســـاڵ بـــوونە. لە روداوێکـــی دیـــکەدا لە ١١ی تشـــرینی دووەمـــی ١٩٨٧ هێـــزە چەکـــدارەکانی عێـــراق مـــاڵ بە ماڵیـــان پشـــکنیوە و ١٠٠ تـــا ١٥٠ کوردیـــان لەســـێدارەداوە و لانـــیکەم ٤٠ کـــوردی نەیـــاری حکـــومەت لە کۆتـــایی ١٩٨٧ لە لایەن هێزەکـــانی ئاسایشـــەوە بە دەرمـــانی مشـــک کوژراون.

شۆڵتز

لەلایەن ڕێچـــارد مـــورفی[109] لە NEA ، ئـــالان لارســـۆن [110] لە EB، ڕێچارد شیفتێر[111] لە HA بۆ:

وەزیری دەرەوە

لە ڕێگای:

د - بەڕێز وایتێند[112]

پ - بەڕێز ئارماکۆست[113]

ی - بەڕێز والیس[114]

بـابەت: پەیوەنـدییە بازرگانییەکـانی ئەمریکـا و عێـراق و پەیوەنـدی ئەو مەسەلەیە بە سەرکوتی کوردەکانەوە

٢٩ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٨

بابەتێک بۆ بڕیاردان:

ئایـــا بـــانکی هەنـــاردە و هـــاوردەکردن دەبـــێ گـــارانتی هەنـــاردەکردنی مامناوەنـــد بـــۆ عێـــراق درێـــژ بکـــاتەوە. NEA[115] و EB[116] پێیـــانوایە کە نـــابێ وەزارەتـــی دەرەوە دژایەتـــی سیاســـی خـــۆی لەگەڵ گـــارانتی

---

[109] RICHARD MURPHY
[110] ALAN LARSON
[111] RICHARD SCHIFTER
[112] D- MR. WHITENED
[113] P- MR.ARMACOST
[114] E-MR.WALLIS

[115] NEA بە ئۆفیســـی کاروبـــاری وڵاتـــانی ڕۆژهەڵاتـــی نزیـــک لە وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا دەوترێت. وەرگێڕ

[116] EB بە ئۆفیســـی کاروبـــاری ئـــابووری و بازرگـــانی لە وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا دەوترێت. وەرگێڕ

هەنـــــاردەکردنی مامناوەنـــــد بـــــۆ عێـــراق دەرببڕێـــــت. HA [117] پێیـــــوایە کە عێـــراق لە ســـاڵی ١٩٨٨ بە شـــێوەی جـــدی مـــافی مرۆڤـــی پێشـــێل کـــردووە و دەبــــێ دژی زیـــــادکردنی کریـــــدیت[118] لە لایەن BANK EXIMی ئەمریکـــــا بە عێراق رابوەستین.

هۆکارە سەرەکییەکان:

ئێســـــتا BANK EXIM خزمەتگـــــوزاری بــــیمەی کورتخـــــایەن بە عێـــــراق پێشـــــکەش دەکـــــات کە بە رێـــــژەی ٢٠٠ ملیـــــون دولار ســـــنووردارە. کارمەنـــــدانی BANK EXIM پێیـــــانوایە کە بـــــۆ ئەوەی بە شـــــێوەیەکی کـــاراتر لە عێـــراق کـــار بـــکەن، BANK EXIM دەبـــێ کریـــدیتی مامناوەنـــد بـــدات بە عێـــراق و بە شـــێوەی فەرمـــی کریـــدیتی کورتخـــایەن بـــۆ عێـــراق درێـــژەی هەبێـــت. یەکـــێ لە رێگاکـــان ئەوەیە کە ١٠٠ ملیـــۆن دولار زیـــاد بکەیـــن بە ســـــەر کریـــــدیتی کورتخـــــایەنی ١٠٠ ملیـــــۆن دولاری لەگەڵ ٥٠ میلیـــۆن دولار کریـــدیتی مامناوەنـــدی زیـــادە کە بە گشـــتی دەبێـــت بە ٢٠٠ ملیـــۆن و هەر جارێـــک ٥٠ ملیـــۆنی بە شـــێوەی کورتخـــایەن دەگەڕێـــتەوە. ئەم رێگـــایە کە دەبـــێ قۆنـــاخ بە قۆنـــاخ زیـــاد بکرێـــت دەبێـــتە هـــۆی ئەوەی کە عێـــراق بەردەوام قەرزەکـــانی بە BANK EXIM بـــداتەوە و عێـــراق هـــان دەدات کە بە کریـــــدیتی کورتخـــــایەن کـــــاڵای ئەمریکـــــایی هـــــاوردەی وڵاتەکەی بکات.

---

[117] HA بە ئۆفیســـی کاروبـــاری مـــافی مـــرۆڤ لە وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا دەوترێـــت. وەرگێڕ

[118] CREDIT

هۆکارە یاساییەکان:

بە گـــوێرەی یاســـا، BANK EXIM خـــۆی دەبـــێ دەربـــارەی هۆکـــارە مـــادی و بازرگانییەکـــان بڕیـــار بـــدات. تەنهـــا نـــاوێزەیەک (ئیستســـنا) کە لەم پەیوەنـــدییەدا هەیە ئەوەیە کە ســـەرۆک کۆمـــار لە چـــی شـــوێنێک ئەم کـــردەوانە بە هۆکارێـــک دژ بە سیاســـەتی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە پەیوەنـــدی لەگەڵ مەســـەلەگەلێک وەک مـــافی مـــرۆڤ دەزانێـــت. ئێـــوە بە گـــوێرەی فەرمـــانی E-O12166ی ١٩ی کـــانوونی یەکەمـــی ١٩٧٠ دەســـەڵاتی ئەوەتـــان هەیە کە لەم پەیوەنـــدییەدا بڕیـــار بـــدەن. هەروەهـــا بە گـــوێرەی فەرمـــانی E-O12166 پـــێش لە بڕیـــاردان لەم پەیوەنـــدییەدا ئێـــوە دەتـــوانن لەگەڵ وەزارەتـــی بازرگـــانی و ســـەرۆکی ئاژانسە پەیوەندیدارەکانی دیکە راوێژ بکەن .

بە لەبەرچـــاوگرتنی بـــارودۆخەکە "L" پێیـــوایە کە لە جێـــی خۆیـــدا نـــیە کە وەزارەتـــی دەرەوە پێشـــنیاری ئەوە بکـــات کە BANK EXIM حیســـاب بـــۆ مەســـەلەی مـــافی مـــرۆڤ بکـــات مەگەر ئەوە کە ئێـــوە پـــاش راوڕاوێـــژی پێویســـت، بڕیـــاری خۆتـــان لەو پەیوەنـــدییەدا دابێـــت. ئەم بڕیـــاردانە دەبـــێ وەڵامـــی ئەو پرســـیارە بـــداتەوە کە ئایـــا وەزارەتـــی دەرەوە پێشـــنیاری ئەوە دەکـــات کە BANK EXIM کریـــدیت بە عێـــراق نەدات یـــان بریـــاردانی BANK EXIM وەدوا بخرێـــت. بەهەرحـــاڵ "L" پێیـــوانیە کە بڕیـــاردانی رەســـمی پێویســـت بکـــات بـــۆ ئەوەی دەربـــارەی مەســـەلەکانی پەیوەندیـــدار بە مـــافی مـــرۆڤ (کە لە لایەن وەزارەتـــی دەرەوە تـــاوتوێ دەکرێـــت ئەگەر BANK EXIM داوای هەڵوێســـتی وەزارەتـــی دەرەوە بکـــات یـــان وەزارەتـــی دەرەوە داوا لە BANK EXIM بکـــات بڕیـــارەکەی بـــۆ مـــاوەیەکی کـــورت

وەدوا بخـــات) ئـــاڵوگۆڕی بیـــروڕا لەگەڵ ســـتافی ئاســـایی BANK EXIM بکرێت.

بیروبۆچونەکانی NEA و EB

NEA و EB پێیـــانوایە کە کۆمەڵێـــک هۆکـــاری گرنـــگ و هەســـتیار هەیە بـــۆ ئەوەی ئێســـتا لە ســـەر بنەمـــای هۆکـــار و ڕێوشـــوێنە ئـــابووری و بازرگانییەکـــان دەربـــارەی ئەم مەســـەلەیە بڕیـــار بـــدرێت. عێـــراق بـــازارێکی ســـەرەکییە (بـــۆ ئەمریکـــا) و ئەمریکـــا دەتوانێـــت لە چەنـــد ســـاڵی داهـــاتوودا بـــایی چەنـــدها بلیـــۆن دولار کـــاڵا هەنـــاردەی عێـــراق بکـــات بـــۆ ئـــاوەدانکردنەوەی عێـــراق (کە لە ئەنجـــامی شـــەڕی ئێـــران و عێراقـــدا زیـــانی لێکەوتـــووە). کومپانیـــا ئەمریکییەکـــان پێویســـتیان بە گـــارانتی کریـــدیتی درێژخـــایەنتر هەیە بـــۆ ئەوەی بتـــوانن لەو دەرفەتە بازرگـــانییە نوێیـــانە کەڵـــک وەربگـــرن کە لە ئەنجـــامی کۆتاییپێهـــاتنی شـــەڕی کەنـــداودا ڕەخســـاوە. بـــۆ نمـــوونە کۆمپانیـــای OCCIDENTAL PETROLEUM بـــایی ٥٠٠ میلیـــۆن دولار بـــۆ پـــرۆژەی پەرەپێـــدانی گۆڕەپانەکـــانی نەوت ســـەرمایەگوزاری کـــردوە. بـــێ گـــارانتی BANK EXIM، کومپانیـــای PETROLEUM OCCIDENTAL ناچـــار دەبێـــت پشـــت بەو بـــانکە بیانیانە ببەستێت کە گارانتی مادییان هەیە.

پشـــتیوانی مـــادی BANK EXIM، یـــارمەتییەکی گەورەی ئـــابووری و سیاســـی بـــۆ کومپانیـــا ئەمریکییەکـــان دەڕەخســـێنیت بـــۆ ئەوەی بتـــوانن لە عێـــراق بازرگـــانی بـــکەن. هەم کومپانیـــای WESTENGHOUSE و هەم کومپانیـــای PETROLEUM OCCIDENTAL وەک هۆکـــارێکی ســـەرەکی ســـەیری BANK EXIM دەکەن بـــۆ ئەوەی بتـــوانن لەگەڵ کومپانیاکـــانی

دیـــــكەدا ململانـــــێ بـــــكەن و كومپانیاكـــــانی دیـــــكەی ئەمریكـــــاش بە هەمـــــان شێوە سەیری EXIM BANK دەكەن.

ســــــەركردایەتی عێـــــراقیش دەیەوێـــــت پەیوەنـــــدیە بازرگانیەكـــــانی لەگەڵ ئەمریكـــــا پەرەپێبـــــدات. پەیوەنـــــدییە بازرگانییەكـــــان دەتوانێـــــت رێگـــــا بـــــۆ باشـــــتربوونی پەیوەنـــــدییە سیاســـــیەكانیش خـــــۆش بكـــــات. عێـــــراق گەورەتـــــرین بـــــازاری كشـــــتوكاڵی ئـــــێمە بـــــووە لە جیهـــــانی عەرەبـــــدا و زیـــــاتر لە یەك بلیـــــۆن دولار كریـــــدیتی تەنهـــــا لە ســـــاڵی ١٩٨٨دا لە COMODOTIES CORPORATION CREDIT (CCC) وەرگرتـــــووە و چـــــاوەڕوان دەكرێـــــت كاڵای ئەمریكایی هەناردەی عێراق بكرێت.

بیروبۆچونەكانی نووسینگەی HA

بە بۆچـــــوونی HA (نووســـــینگەی مـــــافی مـــــرۆڤ لە وەزارەتـــــی دەرەوە) بە هـــــۆی ئەوەی دەوڵەتـــــی عێـــــراق بە شـــــێوەیەكی دڕنـــــدانە لەگەڵ بەشـــــێك لە دانیشـــــتوانی كـــــوردی عێـــــراق هەڵســـــوكەوتی كـــــردووە، ئـــــێمە دەبـــــێ دژی پێشـــــنیاری زیـــــادكردنی ئاســـــانكاری كریـــــدیت لەلایەن BANK EXIM بە عێـــــراق رابوەســـــتین. لە راســـــتیدا ســـــەركوتكردنی كوردەكـــــان هاوكـــــاتە لەگەڵ ســـــەركوتی خەڵكـــــی عێـــــراق بە گشـــــتی لەلایەن ســـــەدام حوســـــەینەوە. رژیمـــــی ســـــەدام حوســـــەین نەیـــــارە راســـــتەقینە و ناڕاســـــتەقینەكانی خـــــۆی بە شـــــێوەی نایاســـــایی لەســـــێدارە دەدات و دەزگـــــای ترســـــناكی ئیســـــتیخبارات كە لە هەمـــــوو شـــــوێنیكدا ئامـــــادەیە خەڵـــــك ئەشـــــكەنجە دەكـــــات و هەوڵ دەدات هەمـــــوو لایەنەكـــــانی كۆمەڵگـــــا كۆنترۆڵ بكات.

HA هەروەهـــا ئامـــاژە بەوە دەکـــات کە نـــزیکەی ٤ مانـــگ لەمەو پـــێش دەوڵەتـــی عێـــراق شـــاڵاوێکی بەرفراوانـــی ســـەربازی ئەنجـــام داوە کە تێیـــدا چەکـــی کیمیـــایی دژی بەشـــێک لە هاوڵاتییـــانی کـــوردی خـــۆی بەکارهێنـــاوە. زیـــاتر لە ٦٠ هەزار کـــورد لە عێـــراق هەڵاتـــوون کە ٤٠ هەزاریـــان کە زۆرتـــر ژن و منـــداڵن لە نێـــو ئوردوگاکـــانی ئاوارەکـــان لە تـــورکیەدا مـــاونەتەوە. ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا دەوری ســـەرەکی گێـــڕاوە لە شـــەرمەزارکردنی کردەوەکـــانی عێـــراق و دەستپێشـــخەر بـــووە بـــۆ هەوڵـــدان بـــۆ بەڕێوەچـــوونی کۆنفرانســـێکی نێـــونەتەوەیی دەربـــارەی چەکە کیمیاییەکـــــان کە بڕیـــــارە لە ســـــەرەتای ١٩٨٩ لە پـــــاریس بەڕێوەبچێت.[119]

HA پێیـــوایە کە بەکارهێنـــانی گـــازی کیمیـــایی لە کـــاتی هێرشـــکردن بـــۆ ســـەر گونـــدە کوردنشـــینەکان تەنهـــا یەکـــێ لە نمـــوونە راســـتەقینەکانی شـــاڵاوە گەورە و دڕنـــدانەکەی دەوڵەتـــی عێـــراق دژی کوردەکـــانە. ســـتافی ئەنجومەنی پیران بەم شێوەیە دەربارەی ئەو مەسەلەیە راپۆرتیداوە:

"عێـــراق سیاســـەتێکی ســـەربازی بەڕێـــوە دەبـــات بـــۆ ئەوەی کوردســـتانی عێـــراق چـــۆڵ بکـــات. تایبەتمەنـــدییەکانی ئەم سیاســـەتە بـــریتین لە: ١- روخانـــدنی گونـــدەکان و شـــارۆچکەکان لە سەراســـەری کوردســـتان ٢- نیشـــتەجێکردنی کوردەکـــان لە ناوەنـــدە نوێکـــان کە لە ژێـــر کـــۆنترۆڵی

---

[119] ئەو کونفرانسە لە کانوونی دووەمی ١٩٨٩ لە پاریس بەڕێوەچوو و لێژنەیەکی کورد و چەند بریندارێکی چەکە کیمیاییەکانی کوردستان تێیدا ئامادەبوون بەڵام لە کۆنفرانسەکەدا هیچ ئاماژەیەک بە کیمیابارانی کورد لە لایەن عێراقەوە نەکرا و ئەمریکا نەیهێشت ئەو مەسەلەیە قەد باس بکرێت. لە کۆنفرانسەکەدا تەنها هەوڵەکانی دەوڵەتی لیبی بۆ وەدەستخستنی چەکی کیمیایی شەرمەزار کرا. وەرگێڕ

ســـــەربازیدا بـــن. ٣- دوورخســـــتنەوەی کوردەکــــان بـــۆ ناوچەکــــانی دەرەوەی کوردســـــــتان و ٤- بەکارهێنــــــانی تــــــاکتیکە تیروریســــــتییەکان، لەوانە چەکە کیمیاییەکـــان، بـــۆ دەرکردنــــی خەڵـــک لە زێـــدی خۆیـــان و چـــۆڵکردنی ناوچە".

خـــــاتون گلاســــپی، بــــاڵوێزی ئەمریکـــــا لە عێـــراق لە تیلیگرامێکــــدا کە لە ٢٨ی تشـــــــــرینی دووەم (بـــــــۆ وەزارەتـــــــــی دەرەوەی نـــــــــاردووە) وردەکارییەکـــــانی ســــــەردانەکەی بـــۆ کوردســـــتان بــــاس کـــــردووە و پشتڕاســــــتی کـــــردوەتەوە کە ژمـــــارەیەکی زۆر لە گونـــــدەکان خـــــاپوور کـــــــراون و دانیشـــــتوە کوردەکانیـــــان راگـــــوازراونەتەوە. بە گـــــوێرەی هەڵســــــەنگاندنی خـــــاتون گلاســـــــپی ، زیـــــــاتر لە ٤٠٠ هەزار کەس راگوازراونەتەوە و ئاوارە بوونە.

رژیمـــــی ســـــەدام حوســــــەین لەمێـــــژە وەک یەکـــــێ لە دڕنـــــدەترین و ســــــەرکوتکارترین دەوڵەتـــــانی جیهـــــان ناســــــراوە بەڵام کردەوەکــــــانی لە ١٩٨٨ زۆر لە کردەوەکـــــانی پێشـــــتری تونـــــدتر بـــــوو و بـــــوو بە تونـــــدترین جـــــۆری پێشـــــیلکاری مــــافی مــــــرۆڤ لە دەیەی ١٩٨٠دا. ئەو کـــــردەوانە کە دژی کوردەکـــان ئەنجامـــدرا کـــاری ســــەرباز یــــان هێزەکــــانی پـــۆلیس نەبـــوو بەڵکـــوو ئەوان تەنهـــا فەرمانیـــان جێبەجـــێ دەکـــرد. فەرمـــانی ئەو کـــردەوانە لە لە ئاســــــتی زۆر بەرزی ریژیمــــــی عێـــــراقەوە دەرکرابـــــوو و ئامـــــانجی کوشـــتنی ژمـــارەیەکی زۆر لە کوردەکـــان و ناچـــارکردنی خەڵـــک بە هەڵاتـــن لە وڵات و خــــاپوورکردنی بەشـــێکی زۆر لە نــــاوچە گونـــدیە کوردنشـــینەکان بوو کە سەرچاوەی کولتووری کوردەکانی عێراقە.

ئەگەر خەڵکـــی ئەمریکـــا بە گشـــتی ئاگـــاداری پێشـــێلکرانی مـــافی مـــرۆڤ لە عێـــراق بـــن (بەو شـــێوەیە کە ئاگـــاداری پێشـــیلکرانی مـــافی مـــرۆڤ لەو

وڵاتـــانەن کە میـــدیاکان زیـــاتر دەســـتیان پێڕادەگـــات) زۆر لە یارمەتیـــدانی ئەمریکـــا بە عێـــراق تـــورە دەبـــن. هەرچەنـــد کە خەڵـــک بە گشـــتی ئاگـــاداری راســـتییەکان دەربـــارەی پێشـــیلکارییەکانی مـــافی مـــرۆڤ لەلایەن عێـــراقەوە نیـــیە بەڵام ئـــێمە بـــاش ئاگـــادارین و دەبـــێ لەبەرچـــاوی بگـــرین. HA پێیـــوایە کە یارمەتیـــدانی ئەمریکـــا بە عێـــراق لەگەڵ سیاســـەتی جیهـــانیی ئەمریکـــا ســـەبارەت بە مـــافی مـــرۆڤ ناگونجێـــت. کەوابـــوو HA پێشـــنیاری کـــردوە کە ئـــێمە دەبـــێ نـــامەیەک بـــۆ ئێـــوە ئامـــادە بکەیـــن و پێشـــنیارێک دەربـــارەی پێشـــیلکارییەکانی مـــافی مـــرۆڤ لە عێـــراق (کە بـــۆ مەسەلەی EXIM BANK پێویستە) بخەینەڕوو.

جـــگە لەوەش کـــاردانەوەی کۆمیتەکـــانی کاروبـــاری دەرەوەی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران و ئەنجـــومەنی پیـــران لەو پەیوەنـــدیەدا نەرێنـــی دەبێـــت. ســـتافی HAFAC (کـــــۆمیتەی کاروبـــــاری دەرەوەی ئەنجـــــومەنی نـــــوێنەران) بە شـــێوەی نـــافەرمی بە NEAی وتـــووە کە لەوانەیە کـــۆمیتە کـــاردانەوەی نەرێنـــــی ســـــەبارەت بەو مەســـــەلەیە نیشـــــان بـــــدات مەگەر ئەوە کە چـــاوەڕوان بکەیـــن تـــا کۆنفرانســـی چەکە کیمیاییەکـــان لە پـــاریس تەواو بێـــت، کەوابـــوو ئەگەر ئێســـتا دەســـت بە کـــار بـــین چـــاوەروان دەکرێـــت لەگەڵ دژکـــردەوەی هەنـــدێ لایەن رووبەڕوو بیـــنەوە. کـــۆمیتەی بازرگـــانی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران و کـــۆمیتە بازرگـــانیە پەیوەندیـــدارەکانی دیـــکە لەوانەیە بەشـــێوەی تـــاک پشـــتیوانی لە ئـــێمە بـــکەن. HA پێیـــوایە کە کـــاردانەوەی ئەنجـــومەنی پیـــران و ئەنجـــومەنی نـــوێنەران ســـەبارەت بە زیـــادکردنی کریـــدیت بـــۆ عێـــراق بە تەواوی نەرێنـــی دەبێـــت ئەگەر بڕیـــار لە ســـەر ئەو شـــتە بـــدرێت لە کاتێکـــدا کە کـــۆنگرێس تـــاوتوێکردنی ئەو مەسەلەیەی خستووەتە کاتێکی دیکە.

ئەنجام

NEA لەگەڵ هەڵێنجانـــدنەکانی شـــیکردنەوەکەی HA هـــاوڕا نـــیە کە زیـــاتر پشـــتی بەو تۆمەتـــانە بەســـتووە کە پێشـــمەرگە کوردەکـــان و راپـــۆرتی SFRC خســـتویانەتە پـــاڵ دەوڵەتـــی عێـــراق. شـــالاوی ســـەربازی عێـــراق هەرچەنـــد کە دڕنـــدانە بـــووە بەڵام ئامـــانجی ئـــارامکردنەوەی ئەو ناوچـــانە بـــووە کە لەلایەن پێشـــمەرگەکانەوە بە مـــاوەی چەنـــد ســـاڵ داگیرکرابـــوون. پێشـــمەرگە راپەڕیوەکـــان هاوپەیمـــانی نزیکـــی ئێـــران بـــوون و وەک بەرەی دووەمـــی شـــەڕی ئێـــران کاریـــان دەکـــرد و لە لایەن ئێـــرانەوە پشـــتیوانی مادیـــان لێـــدەکرا و ئیـــران چەکـــداری دەکـــردن. ئـــێمە هـــیچ شـــتێک نـــابینین کە نیشـــــان بـــــدات عێـــــراق هەوڵ دەدات کوردەکـــــان بە تەواوی لە ناوبەرێـــت. شـــالاوی ســـوپای عێـــراق لە ناوچەیەکـــدا ئەنجامـــدراوە کە (بە وتەی ســـــەرچاوە کـــــوردە راپەڕیوەکـــــان) تەنهـــــا ١٥٠ هەزار کەس لە رێژەی دوو میلیۆن کەسی کوردەکانی عێراق تێیدا نیشتەجێن.

NEA لەگەڵ ئەوە هـــاوڕایە کە سروشـــتی راســـتەقینەی رژیمـــی بەعســـی عێـــراق لەگەڵ حەز و خواســـتی ئـــێمە یەکنـــاگرێتەوە. ئـــێمە دەبـــێ درێـــژە بە چـــاودێریکردن بە ســـەر بـــارودۆخی مـــافی مـــرۆڤ لە عێـــراق بـــدەین و بە تونـــدی دژی پێشـــێلکرانی مـــافی مـــرۆڤ قســـە بکەیـــن بەڵام دەبـــێ ســـەبارەت بەوە وریـــا بـــین کە لە ئەنجـــامی گوشـــارە ئابوریەکانمـــان لە ســـەر عێـــراق چـــاوەڕوانی چـــی ئەنجامێـــک دەکەیـــن. ئەو کریـــدیتە بچـــوکە کە ئـــێمە دەمانەویـــت بیـــدەین بە عێـــراق (و بـــۆ نمـــوونە لەلایەن کریـــدیتی FY CC 89) کەم کـــراوەتەوە، زۆر لەوە کەمتـــرە کە دەوڵەتـــی عێـــراق وەک هۆکارێکی هاندەرانە کەڵکی لێوەربگرێت.

NEA و EB ئامـــــاژە بەوە دەکەن کە ئەو جــــۆرە پێشـــێلکاریانەی مــــافی مــــرۆڤ کە HA باســـی کـــردووە تـــا ئەو شـــوێنە کە ئـــێمە دەزانـــین قەت ئەوەنـــدە توونـــد نـــیە کە پـــێش لە چـــالاکی BANK EXIM بگرێـــت بەو شـــێوەیە کە پێشـــتر پێشـــی لە چـــالاکی BANK EXIM لە یەکیتـــی ســـۆڤیەت و رۆژهەڵاتـــی ئوروپـــا گرتـــووە. بڕیـــارێکی وەهـــا لەوانەیە بە واتـــای ئەوە بێـــت کە BANK EXIM کۆتـــایی بە ئاســـانکاری کریـــدیتی کورتخـــایەنی ئێســـتای بـــۆ عێـــراق بهێنێـــت و ئەوەش لەوانەیە کۆمەڵێـــک ئەنجـــام و ئاکـــامی خراپـــی بـــۆ بەرنـــامە ئابورییەکـــانی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە عێـــراق، لەوانە کریـــدیتەکانی کومپانیـــای کشوکاڵی CCC ، بەدواوە بێت.

بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە پـــێگەی ململانێـــی ئـــابووری ئەمریکـــا لە سەراســـەری جیهانـــدا رۆژبەڕۆژ توشـــی کێشـــەی زیـــاتر دەبێـــت و لەگەڵ گیروگرفتـــی جـــدی هاوســـەنگیی بازرگـــانی رووبەڕوویە ئـــێمە نابێـــت خۆمـــان لە بـــازاری جیهـــانی دابـــڕین بـــێ ئەوەی سیاســـەتێکی روون و واقعبینانەمـــان بـــۆ دەســـتکەوتە ئابورییەکانمـــان هەبێـــت لەکاتێکـــدا کە ئێســـتا ئـــێمە بە دڵنیـــاییەوە لە بـــازاری ململانێـــی ئـــابووری لە رۆژهەڵاتـــی ئوروپـــا و ژاپـــۆن چـــالاک نـــین. هاوپەیمانەکانمـــان، لەوانە بریتانیـــا (کە تەنهـــا دەوڵەتـــێکە کە پشـــتیوانی لە بانگەشـــەکانی ئـــێمە دەربـــارەی کەڵکـــوەرگرتنی عێـــراق لە چەکـــی کیمیـــایی دەکـــات)، زۆر پێیانخۆشـــە کە کریـــدیتی زیـــاتر بـــۆ ســـەرمایەگوزاری لە بەشـــی ئـــاوەدانکردنەوەی عێـــراق (پاش کۆپتاییپێهاتنی شەڕ لەگەڵ ئێران) تەرخان بکەن.

جـــگە لەوەش NEA پێیـــوایە کە بازرگـــانی لەگەڵ عێـــراق لەلایەن هەنـــدێ لە ئەنـــدامانی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران و ئەنجـــومەنی پیـــرانەوە قەت

پێشـــــوازی لێناکرێـــــت بەڵام بەرنـــــامەی BANK EXIM ئەوەنـــــدە شـــــتی شـــایانی تێـــدایە کە ئـــێمە دەبـــێ ســـەرەڕای ئەو نیگەرانیـــانە درێـــژەی پێبدەین.

بە کـــورتی NEA پێیـــوایە کە ئـــێمە دەبـــێ هاوســـەنگییەک لە نێـــوان ســـەرجەم بەرژەوەنـــدیەکانمان لە وڵاتـــی عێـــراق (کە رۆژبەرۆژ گرنگـــی زیـــاتر پەیـــدا دەکـــات) رابگـــرین بـــۆ ئەوەی بگەیـــن بە ئامانجەکانمـــان لە پەیوەنـــدی لەگەڵ کەڵکـــوەرنەگرتن لە چەکـــی کیمیـــایی و رێزگـــرتن لە مـــافی مرۆڤـــدا. بە کۆتاییپێهـــاتنی شـــەڕ لە کەنـــداو، کـــاتەکە گونجـــاوە بـــۆ ئەوەی کەڵـــــک لە دەرفەتە نوێکـــــان وەربگـــــرین بـــــۆ ئەوەی بەرژەوەنـــدییەکانمان بکەیـــن بە پـــرۆژە. بە وەدواخســـتنی کـــات یـــا گـــۆڕینی ئاراستەی شتەکان، ئەو بەرژەوەندییانە بۆمان دەستەبەر نابێت.

پێشنیارەکان:

پێشـــنیار دەکەیـــن رێگامـــان پێبـــدەن بـــانکی هەنـــاردە و هـــاوردەکردن ئاگـــادار بکەیـــنەوە کە وەزارەتـــی دەرەوە لە رووی سیاســـیەوە هـــیچ دژایەتییەکـــی لەگەڵ بەخشـــینی گـــارانتی کریـــدیتی هەنـــاردەکردنی مامناوەنـــد بـــۆ عێـــراق نیـــیە (NEA و EB لەگەڵ ئەم پێشـــنیارەدان بەڵام HA دژی ئەم پێشـــنیارەیە). رێگـــای دووەم ئەوەیە کە ئـــێمە پێشـــنیاری ئەوە نەکەیـــن کە بـــڕی کریـــدیتەکە بـــۆ عێـــراق زیـــاد بکرێـــت بەڵکـــوو نامەیەکتـــان بـــۆ ئامـــادە بکەیـــن و کۆمەڵێـــک پێشـــنیار دەربـــارەی مـــافی مـــــرۆڤ لە عێـــــراق بخەیـــــنەڕوو (HA لەگەڵ ئەم پێشـــــنیارەدایە بەڵام NEA و EB دژی پێشنیارەکەن).

لە بالۆێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە لەندەن بۆ:
بالۆێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد
بابەت: راپۆرتی میدیاکان دەربارەی راگوازتنەوەی کوردەکانی عێراق
نیسانی ١٩٨٩

بۆ زانیاری:

وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن ٧١٩٤

ئاماژە بە: تیلیگرامی ٢٠٢٩ی بالۆێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد

١- راپۆرتەکان دەربارەی راگوازتنەوەی زۆرەملێی کوردەکان ئەم حەفتەیە تەنها لە رۆژنامەی "دەیلی تیلیگراف"[120]دا بڵاو بووەوە. لە لاپەڕەی ١٠ی رۆژی ١١ی نیساندا "دەیلی تیلیگراف" بانگەشەی ئەوەی کردبوو کە نزیکەی ٢٥٠ هەزار کوردی عێراق لە شاری قەڵادزێ ئاوارە و دەربەدەر کراون یان گوازراونەتەوە بۆ ئۆردوگا بیابانیەکانی نزیک عەرەبستانی سعودی لەبەر ئەوەی دەوڵەتی عێراق بڕیاریداوە شاری قەڵادزێ خاپور بکات. سەرچاوەی راپۆرتەکەی رۆژنامەی"دەیلی تیلیگراف" یەکێتی نیشتمانی کوردستان بووە. هەروەها ئاژانسی دەنگوباسی "ئیرنا"[121] رایگەیاندوە کە سەربازانی عێراق بڵاڤۆکیان بڵاو کردوەتەوە و داوایان لە خەڵکی قەڵادزێ (کە بە وتەی "ئیرنا"

[120] DAILY TELEGRAPH

[121]ئیرنا ئاژانسی دەنگوباسی کۆماری ئیسلامی ئێرانە. وەرگێڕ

١٠٠ هەزار كەس دەبـــن) كـــردووە تـــا ٢٥ی نیســـان قـــڵادزێ چـــۆل بـــكەن چونكە لەو رۆژە بەدواوە قڵادزێ خاپور دەكرێت.

٢- رۆژنـــامەی"تیلیگـــرام" لە ١٣ی نیســـان لە زاری یەكێتـــی نیشـــتمانی كوردســـتانەوە بـــڵاوی كـــردەوە كە ســـەربازانی عێـــراق ژمـــارەیەكی زۆر لە خانوەكـــانی قڵادزێیـــان رووخانـــدووە پـــاش ئەوەی خەڵـــك نـــاڕەزایەتی خۆیـــان لە بەرامـــبەر راگوازتنەوەیـــان بـــۆ ئوردوگـــا زۆرەملیەكـــان دەربڕیـــوە. وتەبێـــژی كوردەكـــان رایگەیانـــدووە ئێســـتا چەنـــد هەزار كەس ئـــاوارە و دەربەدەرن.

سیتز[122]

122 SEITZ

لە بالْوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە لەندەن بۆ:
وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن ٧٢٨٥
بــابەت: دەوڵەتـــی عێــراق لە راگــوازتنەوەی بەشــێک لە کوردەکــان چاوپۆشی کردووە
نیسانی ١٩٨٩

بۆ زانیاری:

باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد

لایەنە پەیوەندیدارەکانی شەڕی کەنداو

ئامـــــاژە بە: تیلیگرامــــــی ٢١٠٧ی باڵوێزخـــــانەی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکــــــانی ئەمریکـــــــا لە بەغـــــداد و تیلیگرامـــــی ٧٩٧٢ی باڵوێزخــــانەی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە لەندەن.

١- رەش کراوەتەوە

٢- رۆژنامەکـــــانی بریتانیــــا لە ١٦ و ١٧ی نیســـــان بانگەشـــــەی ئەوەیــــان کـــرد کە دەوڵەتـــی عێـــراق بـــۆ ئـــارامکردنەوەی ناڕەزایەتیەکـــان لە نـــاوخۆ و دەرەوەی عێـــــراق لە فەرمـــــانی راگـــــوازتنەوەی زۆرەملێـــــی کوردەکـــــان لە بـــــاکووری رۆژهەڵاتـــــی وڵات چاوپۆشـــــی کـــــردووە. عیـــــزەدین بەرواری[123]، وتەبێـــژی پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتانی عێـــراق لە دیمەشـــق رایگەیانـــدوە کە وەدواخســــــتنی راگـــــوازتنی کوردەکـــــان مـــــانۆڕێکی کـــــاتییە. بەرواری داوای لە کۆمەڵگـــــای نێـــــونەتەوەیی کـــــردوە دەســـــتبەکار بـــــن بـــــۆ ئەوەی پـــــێش لە شـــــاڵاوی قڕکردنـــــی کوردەکـــــان لە لایەن دەوڵەتـــــی عێـــــراقەوە بگرن.

123 EZZEDIN BRAOURI

٣- لە هەمـــان کاتـــدا ئاژانســـی دەنگوباســـی "ئیرنـــا" بـــڵاوی کـــردەوە کە بـــــزووتنەوەی ئیســــــلامی کوردســــــتانی عێـــــراق رایگەیانـــــدوە کە بۆلـــدۆزر(شـــۆفڵ) هێنـــراوە بـــۆ قـــڵادزێ و دانیشـــتوانی قـــڵادزێ بە زۆرەملـــێ گـــوازراونەتەوە بـــۆ ئوردوگـــا کاتییەکـــانی ســـەر ســـنووری عەرەبســـتانی سعودی.

سیتز

لە وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن بۆ:

- باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەیروت

- ســـەرجەم باڵوێزخـــانە پەیوەندیـــدارەکانی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکا

SECDEF WASHDC/ISA 0000
JCS WASHDC/'OJCSi J-5 0000
DIA/DER W*SHDC
NSC WASHDC 0000
USMISSION USVIENNA
CINCUSNAVEUR LONDON UK
USCENCTOM MACDILL AFB FL/POLAD
USDOCOSOUTH NAPLES ITzINTAFxFOR, POLAD KRUSE
COMSIXFLT
USCINCEUR VAIHINGEN GE
NSA FT MEADE MD
USIA WASHDC
NAVOPINTCEN SUITLAND MD
COMIPAC HONOLULU HI
LONDON FOR NILLIKEN
PARIS FOR W INN
ROME ALSO FOR VATICAN AND FOR MFO CLUVERIUS
DOD/ISA FOR NESA

C INCEUR FOR POLAD
CINCUSNAVEUR FOR INTAF
NSC FOR RODNAN
NSA FOR CH IEF G GROUP
COMIPAC FOR AI-5

گوڵانی ١٩٨٩

بابەت: گوشارە سەربازی و سیاسییەکانی سەدام حوسەین لەسەر کوردەکان بەردەوامە

رەشنووسی ئەم نووسراوەیە لە لایەن INR/MESA ئامادەکراوە و پەسەندکراوە

١- سەرۆک کۆماری عێراق، سەدام حوسەین درێژە بە گوشاری سیاسی و سەربازی لەسەر کوردەکان دەدات بۆ ئەوەی رێبەرانی کوردە راپەڕیوەکان ناچار بکات لەگەڵ دەوڵەتی عێراق وتووێژ بکەن. بەڵام بە هۆی ئەوەی کە مەترسی سەربازی کوردەکان لەسەر دەوڵەتی عێراق بەشێوەیەکی بەرچاو پووچەڵ کراوەتەوە، پێناچێت سەدام جارێکی دیکە چەکی کیمیایی دژی کوردەکان بەکاربێنێت. ئەو بانگەشەیە پشتڕاست نەکراوەتەوە کە عێراق دەیەوێت کۆمەڵێک لە گوندەکانی سەر سنووری ئێران کاول بکات بەڵام وادیارە سەدام دەیەوێت کوردەکان بەرەولای کۆمەڵگای عێراق رابکێشێت.

٢- سەدام زیاتر لە هەزار گوندی کاول کردوە و ٤٠٠ تا ٥٠٠ هەزار کەس لەو کەسانەی راگوازتوەتەوە کە بە لایەنگری بزوتنەوەی راپەڕینی کوردیان دەزانێت و رێبەرانی راپەڕینی کوردی بانگهێشت کردوە لەگەڵ دەوڵەت وتووێژ بکەن بەڵام هەوڵەکان بۆ دەستپێکردنی وتووێژەکان هێشتا سەرنەکەوتووە.

٣- لەگەڵ ئەوەشـــدا ســـەدام بەردەوام هەڕەشـــەی ئەوە دەکـــات کە هێـــزی ســـەربازی بەکاردێنێـــت بـــۆ ئەوەی نەهێڵێـــت ئەو گـــروپە بچـــوکە کە لە کـــوردە راپەڕیوەکـــان مـــاوەتەوە، دەســـتیان بگـــات بە پشـــتیوانی ئەو گونـــدانەی کە پێشـــتر پشـــتیوانی ســـەرەکی کـــوردە راپەڕیوەکـــان بـــوونە. ئـــێمە نـــاتوانین ئەو بانگەشـــانە پشتڕاســـت بکەیـــنەوە کە بـــاس لەوە دەکەن کە دەوڵەتـــی عێـــراق دەیەوێـــت شـــاری قـــەڵادزێ و گونـــدەکانی نزیـــک ســـنووری ئێـــران کـــاول بکـــات بـــۆ ئەوەی پشـــتینەیەکی ئەمنـــی لە نـــاوچەی سنووری دروست بکات.

٤- قـــەڵادزێ دەســـتی لێـــنەدراوە بەڵام لەوانەیە ســـەدام بەرنـــامەی کـــاولکردنی قەڵادزێـــی وەدواخســـتبێت بەهـــۆی ئەو هەڵمەتـــی راگەیانـــدنە کە کوردەکـــانی نەیـــاری حکـــومەتی عێـــراق لە لەنـــدەن بەڕێوەیـــان بـــرد. قـــازانجی هەڕەشـــەی دەســـتپێکردنەوەی ئەم کـــردەوانەی ســـەدام تەنهـــا ئەوەیە کە رێبەرانـــی راپەڕینـــی کـــورد دەســـت لە هەڵوێســـتە توندەکەیان هەڵگرن و لەگەڵ دەوڵەتی عێراق وتووێژ بکەن.[124]

---

[124]- باڵوێزخـانەی ویـلایەتە یەکگرتووەکـانی ئەمریکـا لە بەغـداد لە پەیامێکـدا بـۆ وەزارەتـی دەرەوە لە گـوڵانی ١٩٨٩ ئامـاژەی بەوە کـردوە کە ئاژانســی هەواڵـی BBC لە ٢٠ی گـوڵان بـڵاوی کـردوەتەوە کە شـاڵاوی راگـوازتنەوەی زۆرەملێـی کوردەکـان لە نـاوچەی قـەڵادزێ دەسـتی پێکـردوەتەوە بەڵام بە گـوێرەی زانیاریەکـانی ئـێمە لە ٢٠ی گـوڵان هـیچ کەس لە قـەڵادزێ رانەگـوازراوەتەوە. لە درێـژەی پەیـامەکەدا هـاتوە کە ئـێمە دەربـارەی راگـوازتنەوەی کوردەکـان بـۆ باشـوری عێـراق لە دوو کـورد پرسـیارمان کـرد و هەردوویـان وتیـان شـتی وا راسـت نیـیە و وتیـان ئێسـتا تەنهـا ئوردوگـایەک لە نزیـک رۆمـادی مـاوە کە ئاوارەکـانی خەڵکـی نـاوچەی مەلا مسـتەفای تێـدایە (مەبەسـتی نـاوچەی بـارزانە). وادیـارە پەیـامەکەی وەزارەتـی دەرەوەی ئەمریکـا بـۆ باڵوێزخانەکـان بە گـوێرەی ئەم پەیـامەی باڵوێزخـانەی ویـلایەتە یەکگرتوەکـانی ئەمریکا لە بەغداد بۆ وەزارەتی دەرەوە ئامادە کراوە. وەرگێڕ

لە وزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن بۆ:

باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد

بـابەت: نـاوەرۆکی دیـداری جێگـری وەزیـری دەرەوەی ئەمریکـا لەگەڵ نوێنەرێکی کورد دەربارەی شاڵاوەکانی عێراق دژ بە کوردەکان

حوزەیرانی ١٩٨٩

بـــۆ زانیـــاری: باڵوێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە لەنـــدەن، پاریس، ڤییەن، دەمیشق، ئانکارا و کونسولخانەی ئەمریکا لە ئەدەنا

١- بە تەواوی رەش کراوەتەوە

٢- محمـــد دۆســـکی، نـــوێنەری پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتانی عێـــراق (گروپـــی بـــارزانی) لە واشـــینگتۆن رۆژی ١ی حـــوزەیران لەگەڵ ریچـــارد شـــیفتێر[125]، جێگـــری وەزیـــری دەرەوە دیـــداری کـــرد. محمـــد دۆســـکی داوای کـــرد ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا یـــارمەتی ئـــاوارە کوردەکـــانی عێـــراق لە تـــورکیە بـــدات و شـــێوەی هەڵســـوکەوتی عێـــراق لەگەڵ کەمیـــنەی کورد شەرمەزار بکات.

٣- بەتەواوی رەشکراوەتەوە

٤- دۆســـکی ئامـــاژەی بە بـــارودۆخی کوردەکـــان لە نـــاوخۆی عێـــراق کـــرد و پرســـیاری کـــرد هەڵوێســـتی ئەمریکـــا ســـەبارەت بە روخانـــدنی گونـــدەکان و تەعریبـــی کوردســـتان چیـــیە. شـــیفتێر لە وەڵامـــدا وتـــی بەجـــدی هەوڵ دەدەیـــن بـــۆ ئەوەی بـــارودۆخی مـــافی مـــرۆڤ لە عێـــراق باشـــتر بێـــت هەرچەنـــد کە تەنهـــا دەرکردنـــی بەیاننـــامەی رەســـمی لەو پەیوەنـــدیەدا بـــاش نـــیە. هەروەهـــا وتـــی ئـــێمە هەوڵ دەدەیـــن لەگەڵ دۆســـتە

---

125 RICHARD SCHIFTER

ئوروپایەکانمـــــان کـــــار بکەیـــــن بـــــۆ ئەوەی هەڵوێســـــتێکی هاوبەشـــــمان لەو پەیوەندیەدا هەبێت.

٥- بەتەواوی رەش کراوەتەوە

لە بالۆێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە لەندەن بۆ:

وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن ٩٤٤٨

بابەت: دوایین زانیاریەکان دەربارەی شالآوی راگوازتنەوەی کوردەکان حوزەیرانی ١٩٨٩

بۆ زانیاری:

بالۆێزخـــــانەی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا لە بەغـــــداد، ئانکـــــارا، دەمیشق و کونسولخانەی ئەمریکا لە ئەدەنا

ئامـــــاژە بە: تیلیگرامـــــی ٣١٤٦ی بالۆێزخـــــانەی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکا لە بەغداد

١- رۆژنامەکـــــانی بریتانیـــــا درێـــــژە بە بلآوکـــــردنەوەی بانگەشـــــەکانیان دەربـــــارەی راگـــــوازتنەوەی کوردەکـــــان دەدەن و دەڵـــــێن ئەمجـــــارە ١٧ هەزار کەس لە دانیشـــــتوانی شـــــارۆچکەی سەنگەســـــەر و دێـــــگەڵە[126]

---

[126] بالۆێزخـــانەی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لە بەغـــداد لە تیلیگرامێکـــی دیـــکەدا بـــۆ وەزارەتی دەرەوە لە حوزەیرانی ١٩٨٩ ئاماژەی بەوە کردووە کە:

"رۆژنامەکـــانی بریتانیـــا بانگەشـــەی ئەوەیـــان کـــردووە کە ١٧ هەزار کەس لە دانیشـــتوانی سەنگەســـەر و دێـــگەڵە دەرکـــراون. سەنگەســـەر لە نـــاوچەی قـــلآدزێ هەڵکەوتـــووە و دێـــگەڵە لە نێـــوان رێگـــای هەولێـــر و کـــۆیەدایە. رێگـــا بە بالۆێزخـــانە دراوە کۆتـــایی ئەم هەفـــتەیە ســـەردانی هەولێـــر بکـــات. ئـــێمە هەوڵ دەدەیـــن دەربـــارەی راگـــوازتنەوەی دانیشـــتوانی ئەم بەشـــە لە

راگـــــــوازراونەتەوە. لە وتارێکــــــــدا کە رۆژی ١٢ی حــــــــوزەیران لە گۆڤــــــاری "تـــایمز"ی لەندەنـــدا بـــڵاو بـــوەوە (کە دەقـــی وتـــارەکە لە پـــاراگرافی ٣ی ئەم تیلیگـــرامەدا هـــاتوە) هەژیـــر تەیموریـــان[127]، ئەنـــدامی یەکێتـــی نیشـــتمانی کوردســـــتان و کەســـــایەتییەکی عێراقـــــی دیـــــکە کە ســـــەردانی لەنـــــدەنی کـــــردووە و نـــــاوی بـــــڵاو نەکـــــراوەتەوە، بانگەشـــــەی ئەوەیـــــان کـــــردووە کە ســــــەرجەم ٢٤٠٠ خـــــانووەکەی سەنگەســــــەر لەگەڵ زەوی تەخــــــت کـــــراون و دانیشـــــتوەکانی بە زۆر راگـــــوازراونەتەوە. نـــــاوبراو راپۆرتیـــــداوە کە رەوتـــــی راگـــــــوازتنەوەی ١٠٠ هەزار کەس لە دانیشـــــــتوانی قـــــــڵادزێ تـــــــا ١٨ی حـــــــوزەیران بە تەواوی جێبەجـــــێ کـــــراوە و بەرنـــــامەی تەعریـــــب (کە بە گـــــوێرەی ئەوە تەنهـــــا عەرەبەکـــــان دەتـــــوانن خـــــانوو بکـــــڕن و بفرۆشـــــن) لە شاری کۆیە جێبەجێ کراوە.

٢- لە راپـــــــۆرتێکی جیـــــــاوازدا کە ١١ی حـــــــوزەیران لە گۆڤـــــــاری "ئـــۆبزێرڤێر"[128]ی لەندەنـــدا بـــڵاو بـــوەتەوە، هێلگـــا گراهـــام[129] بانگەشـــەی ئەوەی کـــرد کە ٣ هەزار ئـــاوارەی کـــورد تووشـــی نەخۆشـــیەکی کوشـــندە بـــوونە پـــاش ئەوەی نـــانی ژەهراوییـــان لە ئوردوگـــای مـــاردین لە تـــورکیە

رۆژئـــاوای کوردســـتانی عێـــراق لێکـــۆڵینەوە بکەیـــن. DCM داوای ئیزنـــی کـــردوە بـــۆ ئەوەی رۆژی دوشـــەممە ســـەردانی ســـلیمانی بکـــات و بە دڵنیـــاییەوە دەتوانێـــت زانیـــاری دەربـــارەی راگوازتنی بەکۆمەڵی خەڵک لە رۆژهەڵاتی کوردستانی عێراق وەدەست بخات". وەرگێڕ

127 HAZHIR TEIMOVRIAN

128 "OBSERVER

129 HELGA GRAHAM

خـــــواردووە. "ئـــــۆبزێرڤێر" لە زمـــــانی وتەبێژێکـــــی ئاوارەکـــــانی ئوردوگـــــای مـــــاردینەوە بـــــڵاوی کـــــردوەتەوە کە پێیـــــانوایە کە دەزگـــــای ئیســـــتیخباراتی عێـــــراق لە پشـــــتی ئەو مەســـــەلەیەدایە و ئامـــــاژەی بەوە کـــــردوە کە بەکارهێنـــــانی ژەهـــــر دژی نەیـــــارانی سیاســـــی یەکـــــێ لە تـــــاکتیکە باوەکـــــانی رژیمـــــی ســـــەرۆک کۆمـــــار ســـــەدام حوســـــەینە. راپـــــۆرتی ئەو گۆڤـــــارە هەروەهـــــا بانگەشـــــەی ئەوەی کـــــردوە کە جێگـــــری وەزیـــــری نـــــاوخۆی عێـــــراق و بـــــاڵوێزی عێـــــراق لە ئەنکـــــارا ســـــێ حەوتـــــوو لەمەوپـــــێش ســـــەردانی ئوردوگاکەیـــــان کـــــردووە بـــــۆ ئەوەی قەنـــــاعەت بە ئاوارەکـــــان بهێـــــنن بگەڕێـــــنەوە بـــــۆ عێـــــراق. کوردەکـــــان دەڵـــــێن ژەهرخـــــواردکردنی ئاوارەکـــــان لەوانەیە تۆڵەســـــەندنەوەی رژیـــــم لە ئاوارەکـــــان بێـــــت بە هـــــۆی ئەوەی نەگەڕاونەتەوە بۆ عێراق.

٣- دەقـــــی وتـــــارەکەی هەژیـــــر تەیموریـــــان لە ژێـــــر نـــــاوی "بـــــارودۆخی دژواری کوردەکان: شارۆچکەی زیاتر لە لایەن عێراقەوە چۆڵ دەکرێن" :

حەوتـــــووی رابـــــردوو دەوڵەتـــــی عێـــــراق دانیشـــــتوانی کـــــوردی دوو شـــــارۆچکەی بـــــاکووری عێراقـــــی راگـــــوازت و دەســـــتی کـــــردووە بە جێبەجێکردنـــــی بەرنـــــامەیەک بـــــۆ تەعریبکردنـــــی شـــــارۆچکەیەکی دیـــــکە. چـــــاوەڕوان دەکرێـــــت هەنگـــــاوی دواتـــــری دەوڵەتـــــی عێـــــراق (کە تۆمەتبـــــارە بە هەوڵـــــدان بـــــۆ لەنـــــاوبردنی کەمیـــــنە کـــــورد کە ٤ میلیـــــۆنە و شوناســـــێکی جیـــــاوازی هەیە) راگـــــوازتنەوەی دانیشـــــتوانی شـــــارۆچکەی قـــــەڵادزێ بێـــــت کە نـــــزیکەی ١٠٠ هەزار کەس دەبـــــن و رەوتـــــی راگوازتنەکەیـــــان تـــــا ١٨ی حوزەیران بە تەواوی جێبەجێ دەکرێت.

یەکێتـــــی نیشـــــتمانی کوردســـــتان کە یەکـــــێ لە دوو حیـــــزبە ســـــەرەکیە سیاســـــیەکەی کوردەکـــــانە و لە رابـــــردوودا ســـــەرچاوەیەکی متمـــــانەپێکراوی

زانیاریەکان بووە و کەسایەتیەکی دیکەی عێراقی کە سەردانی لەندەنی کردوە بانگەشەی ئەوەیان کردوە کە نزیکەی ١٧ هەزار کەس لە دانیشتوانی شارۆچکەی سەنگەسەر و دێگەڵە گوازراونەتەوە بۆ ئوردوگاکانی دەوروبەری شاری کوردنشینی هەولێر. پاشان بە خێرایی سەرجەم ٢٤٠٠ خانوەکەی سەنگەسەر لەگەڵ زەوی تەخت کراون و باغەکانی سوتێندراون.

بە گوێرەی زانیارییەکان، دەوڵەت بە دانیشتوانی قلادزێی وتووە کە تا ١٨ی حوزەیران کۆچ بکەن بۆ هەر شوێنێک لە ناو خاکی عێراق کە خۆیان پێیانخۆشە. پێشتر ١٠ هەزار بنەماڵەی دەوڵەمەند لە قەلادزێ کۆچیان کردوە بەڵام ٢٠ هەزار بنەماڵەی دیکە ئیمکانی ئەوەیان نەبووە بۆ شوێنەکانی دیکە کۆچ بکەن.

ئیمامی جومعەی قەلادزێ، مەلا محمد دەڵگەیی[130] کە مانگی نیسان چووە بۆ بەغداد بۆ ئەوەی کاربەدەستانی رژیمی سەدام حوسەین رازی بکات خەڵک نەگوازنەوە، گیراوە و ناهێڵن بنەماڵەی سەردانی بکەن.

یەکێتی نیشتمانی کوردستان هەروەها بانگەشەی ئەوەی کردوە کە قایممەقام و فەرماندەی سوپای شارۆچکەی کۆیە فەرمانی قەدەخەکردنی کڕین و فرۆشتنی خانوو لە نێوان کوردەکانیان دەرکردوە. لە ئێستا بە دواوە تەنیا عەرەبەکان دەتوانن لە کۆیە خانوو بکڕن یان خانووی تازە دروست بکەن. ئەگەر ئەوە راست بێت،

130 IMAN MUHAMMAD DELGAII

ئەم سیاسەتە وەک سیاسەتی (تەعریبە) کە لە دەیەی ١٩٧٠ لە شاری پێشتر کوردنشینی کەرکووک جێبەجێ کرا.

باس لەوە دەکرێت کە بەمزوانە ژمارەیەکی زۆر عەرەب دەهێنرێت بۆ کۆیە و ئەو خانوانە کە دەوڵەت بە هەرزان لە کوردەکانی کڕیوە، دەدرێت بەوان. کۆیە نزیکەی ٤٥ مایل لە سنووری ئێران دوورە و لە کاتی شەڕی ئێران و عێراقدا نەکەوتووەتە دەستی هێزەکانی ئێران یان هێزە کوردەکان. کۆیە بەشێک نییە لە پشتێنەی ئەمنی کە لە پاڵ سنووری ئێراندایە و دانیشتوەکانی راگوازراونەتەوە. (دەوڵەتی عێراق) بانگەشەی ئەوە دەکات کە بۆ پاراستنی دانیشتوەکانی لە تۆپبارانی ئێران، خەڵکەکەی راگوازتوەتەوە.

کوردەکان لەوە دەترسن کە ئۆردوگاکانی نێو خاکی کوردستانی عێراق کە خەڵک بۆ ئەوێ رادەگوازرێنەوە تەنها شوێنی مانەوەی کاتی بن و خەڵک لەوێوە بگوازرێنەوە بۆ بیابانەکانی باشووری عێراق لە سەر سنووری کوەیت و عەرەبستانی سعودی چونکە خەڵک لەوێ لە ناو دەچن. دوێنێ پیاوێکی خەڵکی قەلادزێ کە ئێستا لە لەندەنە وتی لە نێو ئەم گوندە بە کۆمەڵانەدا کە دەوڵەت بۆ خەڵکە راگوازراوەکە دروستی کردون، ئیش و کار نییە و خەڵک ناتوانن بە ئازادی هاتوچۆ بکەن و دەوڵەت بە هەر شێوەیەک کە پێیخۆش بێت لەگەڵ خەڵک هەڵسوکەوت دەکات. نزیکەی ١٠ هەزار کوردی مەدەنی ساڵی رابردوو لە ئەنجامی هێرشی کیمیایی سوپای عێراق کوژراون و لە ماوەی ١٠ ساڵی رابردوودا سێ هەزار گوند لەگەڵ زەوی تەخت کراون.

هەولێر: کاربەدەستێکی باڵای عێراق ئەو بانگەشەیەی گروپە کوردە ئۆپوزوسیونەکانی رەت کردوەتەوە کە دەوڵەت لەپێناو تێکشکاندنی

بـــــــزووتنەوەی جیـــــــاییخوازی کــــــورد، بە زۆر کوردەکــــــان لە دەرەوەی نـــاوچە شـــاخاویەکان نیشـــتەجێ دەکـــات. ئەو کاربەدەســـتە عێـــراقیە وتـــی راگــــوازتنی کــــوردە گوندنشــــینەکان بەشــــیکە لە پـــــرۆژەی دەوڵەت بــــۆ گەشــــەپێدانی نـــاوچە و جەختـــی لە ســـەر ئەوە کـــردەوە کە ئەو نـــاوچەیە لەمێژە گەشەی نەکردوە.

کاتۆ[131]

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە لەندەن بۆ:
وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن ٩٥٦٧
بابەت: دەستپێکردنی راگوازتنەوەی خەڵکی قلآدزێ لەلایەن عێراق حوزەیرانی ١٩٨٩

بۆ زانیاری:

باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد

١- رۆژنـــــامەی "تـــــایمز" و "ئیندیپینـــــدێنت"[132]، چـــــاپی لەنـــــدەن لە ١٤ی حـــــوزەیران بڵاویـــــان کـــــردەوە کە ســــوپای عێـــراق رۆژی دوشـــــەممە ، ١٢ی حـــــوزەیران چـــــوەتە نـــــاو قـــــلآدزێ و دەســــتی کــــردوە بە راگــــوازتنەوەی زۆرەملێـــــی خەڵـــــک بە لـــــۆری ســـــەربازی. بە گـــــوێرەی پەیامێـــــک کە بە

---

131 CATTO

132 "TIMES" AND THE "INDEPENDENT"

دەستی رێبەری کورد، جەلال تەڵەبانی گەیشتووە، قەڵادزێ دەبێ تا رۆژی یەکشەممە، ١٨ی حوزەیران بە تەواوی چۆڵ بکرێت. تاڵەبانی وتویەتی نازانێت ئایا هیچ کەس لەو سەروبەندەدا کوژراوە یان نا بەڵام دانیشتوانی قەڵادزێ لە ناو ماڵی خۆیاندا سەنگەریان گرتووە و بەشێوەیەکی ئاشتیخوازانە لە بەرامبەر هێزەکانی عێراقدا بەربەرەکانیان کردووە و سوپای عێراق بە ناردنی سەربازی زیاتر بۆ ناو شار وەڵامی داونەتەوە.

٢- تاڵەبانی داوای لە زلهێزەکان و نەتەوە یەکگرتوەکان کردووە گوشار بخەنە سەر دەوڵەتی عێراق ئەو شاڵاوە رابوەستێنێت. رۆژنامەکان پێشتر لە مانگی نیسان بڵاویان کردبووەوە کە دەوڵەتی عێراق دەیەوێت ١٠٠ هەزار کەس لە دانیشتوانی قەڵادزێ رابگوازێتەوە بەڵام بۆ ماوەیەکی کاتی ئەو سیاسەتەی وەدواخستوە.[133]

هارڤەی موریس[134] لە رۆژنامەی "ئیندیپیندێنت" وتوویەتی لەوانەیە هۆکاری وەدواکەوتنی ئەو سیاسەتە ئەوە بێت کە دەوڵەتی عێراق نیگەرانی وەفاداربوونی میلیشیا کوردە چەکدارەکانی لایەنگری دەوڵەت واتا جاشەکانە کە دژی راگوازتنەوەی خەڵکن. موریس بانگەشەی ئەوەی کردوە کە دەوڵەت دەستیکردوە بە ناردنی

---

[133] سوپای عێراق لە ٢٤ی حوزەیران رایگەیاند قەڵادزێ ناوچەی قەدەغەکراوە و سەرەنجام لە سەرەتای مانگی تەموزەوە دەستیکرد بە خاپورکردنی قەڵادزێ و پاش سێ حەفتە کاری بەردەوام قەڵادزێی تەخت کرد. خەڵکەکەشی راگوازرانەوە بۆ چوار ناوەندی نیشتەجێکردن کە بریتیبوون لە خەبات، کەورگۆسک، داروتوو (لە دەشتی هەولێر) و بازیان (لە سەر رێگای سلێمانی– کەرکووک). وەرگێڕ

[134] HARVEY MORRIS

جاشـــەکان بـــۆ شـــوێنەکانی دیـــکەی کوردســـتان پـــێش ئەوەی بەرنـــامەی راگوازتنی خەڵک جێبەجێ بکات.

٣- رۆژنـــامەی "گـــاردیەن"[135] رۆژی ١٤ی حـــوزەیران نـــامەیەکی نائیـــل ئەلحەســـەن[136] ، راوێژکـــاری راگەیانـــدنی باڵوێزخـــانەی عێـــراق لە لەنـــدەنی بـــڵاو کـــردەوە کە لە وەڵامـــی وتـــارەکەی "هیلگـــا گراهـــام" لە ٩ی حـــوزەیران نووســـرابوو کە دەربـــارەی شـــەڕی کـــورد بـــۆ ئۆتونـــومی بـــوو و تێیـــدا نائیـــل حەســـەن دانـــی بە بەرنـــامەی راگـــوازتنی کوردەکانـــدا نـــابوو و وتبـــووی کە ئەو بەرنـــامەیە نەتەنیـــا لە روانـــگەی ئاسایشـــەوە پێویســـتە بەڵکـــوو ئـــامرازێکە بـــۆ دابینکردنـــی ژیـــانێکی باشـــتر بـــۆ هاووڵاتیـــانی عێـــراق لە رێگـــای دابینکردنـــی کارەبـــا، ئـــاو و پێداویســـتییەکانی دیـــکەی ژیـــان کە بۆ ژیانێکی مودێرن پێویستە.

٤- ئەمە دەقـــی نـــامەکەی نائیـــل حەســـەنە کە لە ژێـــر نـــاوی " ئۆتونـــومی و کوردەکانی عێراق" بۆ رۆژنامەی گاردیەنی نووسیوە:

"هێلگـــا گراهـــام لە وتارێکـــدا لە ژمـــارەی رۆژی ٩ی حـــوزەیرانی رۆژنـــامەی گـــاردیەن دەربـــارەی شـــەڕی کـــورد بـــۆ ئۆتونـــومی بانگەشـــەی کۆمەڵێـــک خـــاڵی ناڕاســـتی کـــردووە. یاســـای ئۆتونـــومی ئـــێمە بـــۆ هەرێمـــی کوردنشـــینی عێـــراق لە راســـتیدا لە ١١ی ئـــاداری ١٩٧٤ دانـــراوە و کۆمەڵێـــک رێوشـــوین لەخـــۆ دەگرێـــت بـــۆ بەشـــداریکردنی کـــورد لە پرۆســـەی دیموکراســـی هەرێمـــی ئۆتونـــومی کوردنشـــین و عێـــراق بە گشـــتی. هەرێمـــی ئۆتونـــومی ئەنجـــومەنی یاســـادانانی هەیە کە لەلایەن خەڵـــکەوە هەڵبژێـــردراون و

[135] GUARDIAN

[136] NAIEL AL HASSAN

دەزگـــــایەکی چـــــاپ و بڵاوکـــــردنەوەی کـــــوردی هەیە بـــــۆ چـــــاپ و بڵاوکـــــردنەوەی کتێـــــب و رۆژنـــــامە بە زمـــــانی کـــــوردی کە زمـــــانی پەروەردەیشـــــە. لە ئەنجامـــــدا کولتـــــووری کـــــورد بـــــوژاوەتەوە و ئەو بانگەشـــــەیەی نـــــاحەزان بە درۆ دەخـــــاتەوە کە دەوڵەتـــــی عێـــــراق هەوڵ دەدات شوناسی کورد سەرکوت بکات.

شـــــایانی ئامـــــاژەپێکردنە کە کەمیـــــنەیەک لە کوردەکـــــان بە شـــــێوەیەکی ســـــــــەرنەکەوتوانە هەوڵ دەدەن بە پشتبەســـــــــتنی تەواو بە ئێـــــــــران و ئیســـــرائیل شۆڕشـــــی ١٩٧٤ دووپـــــات بـــــکەنەوە لە کاتێکـــــدا کە کوردەکـــــانی ئێـــــران و فەلەســـــتینیەکان دەتـــــوانن شـــــایەتی ئەوە بـــــدەن کە ئێـــــران و ئیســـــرائیل چەنـــــدە بە دادپەروەری پابەنـــــدن. راگـــــوازتنەوەی هەنـــــدێ لە کوردەکـــــانی عێـــــراق لە نـــــاوچە شـــــاخاویەکانی ســـــەر ســـــنووری ئیـــــران هەنگـــــاوێکی ئاسایشـــــی بنەڕەتـــــیە کە ناســـــەقامگیربوونی بەردەوامـــــی نـــــاوچە بەســـــەر دەوڵەتـــــی عێراقـــــدا ســـــەپاندوویە. بەڵام ئەم پێویســـــتبوونە تەنهـــــا بەشـــــێک لە هۆکارەکـــــانی راگـــــوازتنی خەڵـــــک و دروســـــتکردنی شـــــاری نـــــوێ لە سەراســـــەری عێـــــراق و کوردســـــتانی عێـــــراقە. ئەو بەرنـــــامەیە ئـــــامرازێکە بـــــۆ دابینکردنـــــی ژیـــــانێکی باشـــــتر بـــــۆ هاووڵاتیـــــانی عێـــــراق لە رێگـــــای دابینکردنـــــی کارەبـــــا، ئـــــاو و پێداویســـــتیەکانی دیـــــکەی ژیـــــان کە بـــــۆ ژیانێکی مودێرن پێویستە.

یاســـای ئۆتونـــومی رایگەیانـــدوە کە هەرێمـــی ئۆتونـــومی، وڵاتـــی کوردەکـــانی عێـــراق دەبێـــت و گەلـــێ شـــاری نـــوێ لەوێ دروســـت دەکـــرێن. جێگـــای داخە کە وتـــارەکەی ئێـــوە هەوڵیـــداوە ئەفســـانەی کەڵکـــوەرگرتنی عێـــراق لە چەکـــی کیمیـــایی دژی کوردەکـــان زینـــدوو بکـــاتەوە چـــونکە رەتکـــرانەوەی ئەو تـــــۆمەتە لە لایەن نەتەوە یەکگرتوەکـــــانەوە نیشـــــان دەدات کە ئەو

مەسەلەیە راست نییە. بوونی هەرێمی ئۆتونۆمی کوردستان، کوردبوونی جێگری سەرۆک کۆماری عێراق و کوردبوونی چەند وەزیر لە ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق، ئەفسانەی سەرکوتی کورد لە لایەن دەوڵەتی عێراق رەت دەکاتەوە. کوردەکانی عێراق درێژە بە بەشداریکردن لەو پێشکەوتنانە دەدەن کە ئێستا لە عێراق روو دەدات و وەک سەرجەم خەڵکی عێراق سود لەو پێشکەوتنانە وەردەگرن".

لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا، واشینگتۆن بۆ:
باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە بەغداد
بابەت: راپۆرتی وەزارەتی دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا سەبارەت بە بارودۆخی مافی مرۆڤ لە کوردستانی عێراق لە ساڵی ١٩٨٩
شوباتی ١٩٩٠

عێراق دەوڵەتێکی تاک حیزبییە کە لە لایەن حیزبی سۆسیالیستی بەعسی عەرەبی (ABSP) لە رێگای ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش (RCC)ەوە دەسەڵاتداری تێدا دەکرێت کە لە دوو دەسەڵاتی بەڕێوەبەری و یاسایی بە گوێرەی یاسای بنەڕەتی ١٩٦٨ پێکدێت. هەموو هێزێک بە دەستی سەدام حوسەینە وەک سەرۆک کۆمار، سەرۆکی RCC و سکرتێری گشتی فەرماندەیی ABSP لە عێراقدا. دوو حیزبی بچووکی دیکەش هەن کە لە بنەڕەتدا پشتیوانی لە

حکوومـــەت دەکـــەن. لـــە ســـاڵی ١٩٨٩ دەوڵـــەت رایگەیانـــد کـــە بـــە نیـــازە لـــە رێگای یاسایەکی بنەڕەتی نوێ، سیستمی چەند حیزبی پێکبهێنێت.

هەڵبژاردنـــەکانی ئەنجوومـــەنی نیشـــتمانی- کـــە دەســـەڵاتێکی کـــەمی هەیـــە - لـــە ١ی نیســـان بـــەرێوەچوو. رەشنووســـی یاســـای بنـــەڕەتی لـــە ١٩٨٩ تـــەواو بـــووە کـــە رێگـــا دەدات بـــە پێکهـــاتی سیســـتمی چەنـــد حیزبـــی و لـــە ســـەرەتای ١٩٩٠ دەخرێتـــە رێفرانـــدۆم. بـــە هـــەرحاڵ مـــاوە ببینـــین کـــە ئایـــا ئـــەم سیســـتمە نوێیـــە پـــاوانی دەســـەڵاتی ســـەدام حوســـەین و ABSP کـــەم دەکاتـــەوە یـــا نـــا. دانیشـــتوانی عێـــراق لـــە هەنـــدێ گروپـــی (ئـــایینی و ئـــەتنیکی) جیـــاواز پێکـــدێن کـــە ســـەرەکیترینیان شـــیعە و ســـوننە عەرەبـــەکان و کـــورد، تورکمـــان و گـــەلێ گروپـــی مەســـیحین (زۆرتـــر ئاشووری و کلدانی).

ســـوپای عێـــراق گەورەیـــە و بـــاش مەشـــقی پێکـــراوە. بەشـــێک لـــەم ســـۆپایە بەتایبـــەت هێـــزی "فورســـانە" کـــە لـــە عەشـــیرەتە کوردەکـــان پێکـــدێت و ئـــەرکی دابینکردنـــی ئاسایشـــی سیاســـی لـــە ناوچـــەی ئۆتۆنـــۆمی کوردســـتانی لـــە ئەســـتۆیە. پۆلیســـیش ئـــەرکی ئاسایشـــی مـــەدەنی لـــە ئەستۆیە .

دەوڵـــەت کـــۆنترۆڵی بەشـــێکی زۆری ئـــابووری وڵاتـــی لـــە دەســـتدایە کـــە ســـەرچاوەکەی زۆرتـــر داهـــاتی نـــەوتە و ســـەرجەم پیشەســـازییە گرینگـــەکان لـــە دەســـتی حکوومەتدایـــە . دەوڵـــەت بەرنامـــەی کـــەرتی تایبـــەتی جێبـــەجێکردووە لـــە بەشـــی کشـــتوکاڵ، گەشـــتیاری، خزمـــەتگوزاری گشـــتی و پیشەســـازی ســـووکدا و هـــەوڵ دەدات ســـەرمایە لـــە ئـــابووری وڵاتـــدا وەگـــەڕ بخـــات. بەهـــەرحاڵ دەســـەڵاتداری حکوومـــەت بەســـەر چـــالاکی ئابووریدا هەروا بەردەوام دەبێت .

کارنـــامەی مـــافی مرۆڤـــی عێـــراق لـــە ســـاڵی ١٩٨٩ هـــەروا نـــەرێنی بـــوو. هەرچەشـــــنە بەرهەڵســـــتکارییەکی جیـــــدی دژی حکوومـــــەت ســـــەرکوت دەکرێـــــت . دەزگـــــای ســـــیخۆڕی لـــــە بەرامبـــــەر چالاکییـــــە دژە حکوومەتییـــەکان لـــە کۆمـــەڵێک ئـــامرازی نایاســـایی کـــەڵکوەردەگرێت وەک ئەشـــکەنجە و کوشـــتن . مـــافی مـــەدەنی هـــاوولاتیـــانی عێـــراق هـــەروا بـــە توونـــدی بەرتەســـک کراوەتـــەوە و خـــەڵکی عێـــراق مـــافی ئـــەوەیان نییـــە دەوڵەتەکـــەیان بگـــۆڕن . ئـــازادیی دەربڕینـــی بیـــرورِا و چاپەمـــەنی و گرتنـــی کۆمەڵە و ئەنجوومەنەکان بوونی نییە.

گرینگتـــــرین پێشـــــیلکارییەکانی دیکـــــەی مـــــافی مـــــرۆڤ بـــــریتین لـــــە بێسەروشـــــوێنکردن و گرتنـــــــی ســـــــەرەڕۆیانە ، نـــــەبوونی دادگـــــای دادپەروەرانـــە، دەســـتێوەردانی هەمـــە لایەنـــە لـــە کاروبـــاری تاکەکەســـی و بنەماڵـــەیی و بـــەکارهێنانی لـــە رادەبـــەدەری هێـــز دژی هاووڵاتیـــانی کـــورد و نـــەبوونی هـــیچ چەشـــنە مـــافێکی کرێکـــاری . هـــەروەها کـــۆنترۆڵی ســـەرکوتکارانە لـــە کاروبـــاری نـــاوخۆیی وەک کەندوکۆســـپەکانی ســـەفەر کـردن- کـە پـێش لـە شـەڕی ئێـران و عێراقیشـدا هـەر هـەبوو و لـە کـاتی ئـــەم شـــەڕەدا تونـــدتر ببـــوو- ئێســـتاش ســـەرەڕای ئاگربەســـتی ١٩٨٩ لەگەڵ ئێران هەر هەیە .

بزووتنـــەوەی چەکـــداری کـــورد لـــە ســـاڵی ١٩٨٩ بـــەردەوام بـــوو بـــەڵام ئاســـتەکەی نزمتـــر بـــوو. هەرچەنـــد کـــە هـــیچ بانگەشـــەی ئـــەوە نـــەکراوە کـــە دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە ســـاڵی ١٩٨٩ چـــەکی کیمیـــای دژی هاووڵاتیـــانی ســـیڤیلی کـــورد بـــەکار هێنـــابێ(بـــە پێچەوانـــەی ســـاڵی ١٩٨٨) بـــەڵام پێشێلکردنی مافی خەڵکی کورد هەروا بەردەوام بوو.

دەوڵـــــەت لـــــە مــــانگی گوڵانــــدا رایگەیانــــد لــــەپێناو ســــەرکووتکردنی بزووتنـــەوەی کـــورد ، بەرنامەکــــەی ســـاڵی ١٩٨٧ درێـــژە پێبـــدات بـــۆ دروســـتکردنی ناوچەیـــەکی ئــــەمن لـــە پـــاڵ ســـنووری عێـــراق و ئێـــران و تورکیـــا کە نـــابێ کەســـی تێیـــدابێت. بــۆ جێبـــەجێکردنی ئــەم بەرنامەیـــە، دەوڵـــەت گونـــدەکانی ناوچـــەی نـــاو ٣٠ کیلۆمـــەتری قـــووڵایی خـــاکی عێراقـــی کـــاولکردووە و نزیکـــەی ٥هـــــەزار کـــورد و ئاشـــووری لـــەو شـــار و شـــارۆچکانەدا نیشـــتەجێ کـــردووە کـــە لـــە لایـــەن دەوڵەتـــەوە چـــاوەدێری دەکـــرێن و دەپـــارێزرێن و هـــەروەها لـــەو شـــوێنانەی کـــە بـــۆ ئـــەم مەبەســـتە لە ناوچەی کوردستان دروست کراون.

رێزگرتن لە مافی مرۆڤ

الــف : رێزگــرتن لــە مافــە تاکەکەســییەکان ، لەوانــە دووربــوون لــە کوشتنە سیاسی و غەیرە سیاسییەکانی دیکە

بـــە درێژایـــی ســـاڵان، لەســـێدارەدان یـــەکێ لـــە میتـــۆدە جێکـــەوتووەکانی عێـــراق بـــووە بـــۆ رفتـــار لەگـــەڵ بەرهەڵســـتکارانی سیاســـی و ســـەربازی دەوڵـــەت ، لەوانـــە ئەنـــدامانی حیزبـــی نایاســـایی "دەعـــوە" (کـــە گروپێکـــی بنـــاژۆخوازی شـــیعەیە کـــە کـــاری تیرۆریســـتی لـــە ئاســـتی نێونەتەوەییـــدا کردووە و لەلایەن ئێرانەوە پشتیوانی لێدەکرێت).

هەنـــدێ جـــار، بنەماڵەیـــەک کـــاتێ ئاگـــاداری ئـــەوە دەبێتـــەوە کـــە یـــەکێ لـــە ئەنـــدامانی بنـــەماڵەکە لەســـێدارەدراوە کـــە هێـــزە ئەمنییـــەکان تـــەرمی لەســـــێدارەدراوەکە دەدەنـــــەوە و داوای قەرەبـــــووکردنەوە (غەرامـــــە) لـــــە بنەماڵەکەی دەکەن.

رێکخــراوی لێبــووردنی نێونەتــەوەیی (AI) لــە راپــۆرتی خۆیــدا بــۆ نیمچــە کۆمیســـیۆنی نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان بـــۆ پێشـــگیری لـــە هـــەڵاواردن و پاراســـتنی کەمینـــەکان ، رایگەیانـــدووە کـــە کۆمـــەڵێک بانگەشـــەی بـــە دەستگەیشـــتووە ســـەبارەت بـــەوەی کـــە نزیکـــەی ٨٠ کـــەس لەوانـــەی کـــە لـــە ســـوپای عێـــراق هـــەڵاتوون لـــە مـــانگی کـــانوونی یەکـــەمی ١٩٨٨ لەســـێدارە دراون و دەوڵـــەت ١١ کـــەس لـــە کـــوردە بەرهەڵســـتکارەکانی لـــە مـــانگی ئـــادار و نیســـانی ١٩٨٩ لەســـێدارە داوە . AI هـــەروەها لـــە راپـــۆرتی مـــانگی شـــوباتی خۆیـــدا لـــە ژێـــر نـــاوی "عێـــراق: منـــداڵان ، قوربانیـــانی بـــێ گونـــاهی ســـەرکوتی سیاســـی " رایگەیانـــدووە کـــە هەرســـاڵ کۆمـــەڵێک بانگەشـــەی ســـەبارەت بـــە لەســـێدارەدانی ســـەدان کـــەس بـــە دەســـت گەیشـــتووە. AI ئامـــاژەی بـــە فـــایلی ٢٩ منـــداڵ و لاوی کـــورد کـــردووە کـــە لـــە کـــانوونی دووەمـــی ١٩٨٧ لەســـێدارە دراون . جـــگە لەوەش AI لـــە راپـــۆرتی ســـاڵی ١٩٨٩ی خۆیـــدا ئامـــاژەی بـــەوە کـــردووە کـــە ســـەدان هـــاووڵاتی ســـڤیل لەوانـــە ژن و منـــداڵ لـــە بنەکـــەی ســـەربازی تانجـــەرۆ[137] لـــە پارێزگـــای ســـلێمانی لەســـێدارە دراون. بانگەشـــەکانی نێوئـــاخنی راپـــۆرتی AI هێشـــتا لەلایـــەن ســـەرچاوە ســـەربەخۆکانەوە پشتڕاســـت نەکراوەتەوە .

٢ـ بێسەروشوێنکردن

لـــە راپـــۆرتی مـــانگی شـــوباتدا AI رایگەیانـــدووە هـــەزاران کـــەس لـــە مـــاوەی چەنـــد ســـاڵی رابـــردوودا لـــە لایـــەن هێزەکـــانی ئاســـایش یـــان هێـــزە

137 TANJARO

ئەمنییەکانـــــەوە دەستبەســـــەر کــــراون و پـــــاش دەستبەســـــەر بـــــوون بێسەروشـــوێن کـــراون و ژمارەیـــەکی زۆریـــان لەســـێدارە دراون. لـــە راپـــۆرتی خۆیـــدا لـــە مـــانگی ئـــاب بـــۆ نیمچـــە کۆمیســـیۆنی نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان، AI رایگەیانـــدووە کـــە مـــەلا محمـــد دەرگەڵەیـــی[138]، پێشـــنوێژی مزگـــەوتی قـــەڵادزێ لـــە ناوەڕاســـتی مـــانگی نیســـان بێسەروشـــوێن کـــراوە کـــە لـــە نێـــو ئـــەو لێژنەیـــەدا بـــووە کـــە ســـەردانی کاربەدەســـتانی دەوڵـــەتی کـــردووە بـــۆ ئـــەوەی داوایـــان لێبکـــەن کوردەکـــان بـــە زۆر لـــە قـــەڵادزێ دەرنـــەکەن. مـــەلا محمـــــد دەرگەڵەیـــــی لـــــە بەغـــــداد دەستبەســـــەرکراوە و پاشـــــان بێسەروشـــوێنکراوە. رێکخراوێکـــی ئاشـــوری کـــە بنکەکـــەی لـــە ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئەمریکایـــە بانگەشـــەی ئـــەوەی کـــردووە کـــە لـــە مـــانگی ئـــادار، ٣٣ ئاشـــووری بێسەروشـــوێن کـــراون کـــە پـــاش دەرچـــوونی لێبـــوردنی دەوڵەتی عێراق، لە ئێران و تورکیاوە گەڕابوونەوە بۆ عێراق .

٣- ئەشکەنجەو رەفتاری زاڵمانە، نامرۆڤانە و سووکایەتیپێکردنەکانی دیکە یان سزادان

یاســای بنـــەڕەتی عێـــراق ئەشـــکەنجەی قەدەغـــە کـــردووە و ســـزای بـــۆ ئـــەو کەســانە دیــاری کــردووە کــە کەســانی دیکــە ئەشــکەنجە بکــەن بــەڵام روونــە کــە هــەم ئەشــکەنجەی جەســتەیی و هــەم ئەشــکەنجەی دەروونــی لــە لایــەن کاربەدەســتانەوە، بەتایبــەت هێزەکــانی ئاسایشــەوە ئەنجــام دەدرێــت. بــە

138 MULLA MUHAMMAD DALGAYi

لەبـــەرچاواگرتنی پەیوەنــدی تونـــدی نێـــوان كاربەدەســـتانی دەوڵـــەت و هێـــزە ئەمنییـــەكان، ئەشـــكەنجە ناتوانێـــت بـــە بـــێ ئاگـــاداری یـــا ئیزنـــی كاربەدەستانی پایەبەرز ئەنجام بدرێت .

ئـــەو گرووپانـــە كـــە بـــۆ دەرەوەی عێـــراق كۆچیـــان كـــردووە و ئـــەو كەســـانە كـــە پێشـــتر لـــە بەندیخانـــەدا بوونـــە پشتڕاســـتیان كردوەتـــەوە كـــە ئـــەو كەســانە كــە بــە هــۆی سیاســی یــان ئــەمنی دەســتگیر دەكــرێن، ئەشــكەنجە دەكـــرێن و هەڵســـوكەوتی خراپیـــان لـــە گەڵـــدا دەكرێـــت . هەڵســـوكەوتی زۆر خـــراپ كتـــوپڕ پـــاش دەستبەســـەربوون دەســـتپێدەكات و لـــە كـــاتی لێكۆڵینـــەوە بـــەردەوام دەبێـــت كـــە لەوانەیـــە چەنـــد مانـــگ درێـــژەی هـــەبێت . ئەشـــكەنجەو ڕەفتـــاری دڕنـــدانە تـــەنها هـــی تاوانـــە سیاســـییەكان نییـــە و تاوانـــەكانی دیكـــەش لـــە خـــۆ دەگرێـــت. تاوانـــە سیاســـییەكان بـــەرفراوان پێناســـە كـــراون و تاوانـــە زۆر ئاســـاییەكانیش دەكەونـــە نـــاو بازنـــەی تـــاوانی سیاسییەوە .

AI لـــە راپـــۆرتی ســـاڵی ١٩٨٩ی خۆیـــدا رایگەیانـــدووە كـــە ئەشـــكەنجە و هەڵســـوكەوتی خـــراپ لەگـــەڵ بەنـــدكراوەكان بـــە شـــێوازێكی بـــەرفراوان بـــەردەوام بـــووە و هەنـــدێك لـــە گیراوەكـــان مێرمنـــداڵانی خـــوار ١٨ســـاڵ بوونـــە كـــە لێیانـــدراوە، قامچیـــان لێـــدراوە، شـــۆكی كارەباییـــان لێـــدراوە و لـــە نانخواردن بێبەش كراون.

دەوڵـــەت بـــەردەوام حاشـــا لـــە ئەشـــكەنجەكردنی منـــداڵان (وەك سیاســـەتی فـــەرمی یـــان بـــە كـــردەوە) دەكـــات و دەڵێـــت ئامادەیـــە لـــەم پەیوەندییـــەدا لێپرســـینەوە لەگـــەڵ هەرچەشـــنە بانگەشـــەیەك بكـــات و تاوانبـــاران ســـزا بـــدات. شـــاهیدانی بێلایـــەن تـــا ئێســـتا نـــەیانتوانیوە لێپرســـینەوە لەگـــەڵ ئـــەم بانگەشانە بكەن .

٤ـ دەستبەسەرکردنی سەرەڕۆیانە، گرتن و دوورخستنەوە

لــە کاتێکــدا کــە یاســای بنــەڕەتی و یاســای مــەدەنی، مــافی هاووڵاتیــانی لــەم بــوارەدا دابینکــردووە و کۆمــەڵێک کەنــدو کۆســپی لــە ســەر ڕێگــای پــۆلیس دانــاوە بــۆ دەستبەســەرکردن، گــرتن ، زینــدانیکردن و گــەڕانی شــوێنی ژیــان یــا کــاری خــەڵک ، بــەڵام ئــەم ڕێوشــوێنانە لــە راســتیدا بەنیســبەت تاوانگــەلی سیاســی یــا ئــەمنی جێبــەجێ ناکرێــت هەرچەنــد کە بەنیسبەت تاوانە ئاساییەکان جێبەجێ دەکرێت.

هێزەکــانی ئاســایش نەتــەنها خــەڵک بــە شــێوازی ســەرەڕۆیانە دەستبەســەر دەکــەن، بــەڵکوو بــە شــێوەی نهێنــیش گومانبارەکــان دەگــرن و تــەنها پــاش لەســێدارەدانیان چــارە نووســیان روون دەبێتــەوە. تاوانــە ئەمنییــەکان بــریتین لــە ســیخوڕی، خیانــەت و پیلانگێــڕی دژی دەوڵــەت و هاوکاریکردن لەگەڵ دوژمنانی بیانی.

گوازتنــەوەی ٥٠٠ هــەزار گوندنشــینی کــورد بــۆ شــوێنەکانی دیکــەی کوردســتان لــە ســاڵی ١٩٨٧وە دەکرێــت وەک جۆرێــک دوورخســتنەوەی نــاوخۆیی ســەیر بکرێــت. دەوڵــەت لــە حــوزەیرانی ١٩٨٩ رایگەیانــدووە ناوچەیــەکی ئــەمنی چــۆڵی دروســتکردووە بــۆ ئــەوەی ئاسایشــی هاووڵاتیــان لــە ناوچــە ســنوورییەکان (کــە لــە کــاتی شــەڕی ئێــران و عێراقــدا تۆپبــاران کــراون و هێرشــی ســەربازیان کراوەتــە ســەر) بپــارێزێ و خزمەتگوزاری باشتر بۆ گوندنشینان دابین بکات .

هەرچەنــد کــە دەوڵــەتی عێــراق دەرکردنــی عێراقییــەکانی راگرتــووە – بــە بیــانووی ئــەوەی کــە بــە رەگــەز ئێــرانین– بــەڵام ئــەو چەنــد کەســە ئێرانییــە کــە هێشــتا لــە عێراقــدا ماونەتــەوە، زینــدانی کــراون یــا هەڕەشــەی

دوورخسـتنەوە و زینـدانیکردنیان لـە سـەرە. ئـەو ژن و مێـردە عێراقیانـە کـە هاوسـەرەکەیان بـە رەگـەز ئێرانییـە دەبـێ لـە هاوسـەرەکانیان جـودا ببنـەوە ئەگـەرنا هـەمان هەڵسـوکەوتیان لەگەڵـدا دەکرێـت. هەروەهـا عێراقییـەکانی دیکـە کـە باپیریـان بـە رەگـەز عێراقـی نییـە بـە شـێوازێکی سەرەڕۆیانە دەستبەسەر دەکرێن و دوور دەخرێنەوە.

٥ـ بێبەشکردن لە دادگایەکی دادپەروەرانە

بـە گـوێرەی سیسـتمی یاسـایی عێـراق ، لێکۆڵێنـەوە لەگـەڵ سـووچ لـە لایـەن پـۆلیس و پاشـان دادوەرێـک دەکرێـت کـە لەوانەیـە فایلەکـە بنێـرێ بـۆ دادگـا یـا نـەینێرێت . دادوەر حـووکمی تاوانـەکان دەدات و لێژنـەی دادوەری بوونی نییە.

ئەوانـەی کـە بـە تاوانبـار دەناسـرێن دەتـوانن داوای پێداچوونـەوە لـە دادگـای پێداچوونـەوە و دیـوانی بـەرزی وڵات بکـەن. دادگـای شـەریعەت لـە عێـراق بـوونی نییـە بـەڵام بـە هـەرحاڵ دادگاکـانی بنەماڵـە، یاسـای شـەریعەت جێبـەجێ دەکـەن کـە بـە گـوێرەی دابونـەریتی عێـراق داڕێـژراون. لێپرسـینەوە لەگـەڵ سـووچە ئاسـاییەکان لـە دادگـای مـەدەنی ، ئـایینی و جەزاییـدا دەکرێـت و بـە ئاشـکرا دەبێـت. تاوانبـار دەتوانێـت بـە پـارەی دەوڵـەت پـارێزەری هـەبێت (ئەگـەر هـەژار بێـت) و پـارێزەر دەتوانێـت فـایلی تاوانبارەکـە ببینێـت. دادگـای پێداچوونـەوە لێپرسـینەوە لەگەڵ ئەو فایلانە دەکات کە لە دەستی دادگاکانی شۆڕشدا نین.

بـە پێچەوانـەی سـوچە ئاسـاییەکان، سـوچە ئەمنییـەکان لەلایـەن دادگـای شۆڕشـەوە (RCC) حـووکم دەدرێـن کـە زۆربـەی جـاران بـە شـێوازی نهێنـی بـەڕێوە دەچـن. سـوچە ئەمنییـەکان بـریتین لـە سـیخۆڕی،

خیانەت، قاچاخ، ئاڵوگۆڕی دراو و کڕین و فرۆشتنی مادە سڕکەرەکان . مافی داکۆکیکردن لە خۆ لەم جۆرە تاوانانە زۆر سنووردارە. دادگا تایبەتەکانیش کە لەلایەن RCC بۆ رووداوگەلێکی تایبەت دروست کراون (وەک پیلانی دژی حکومەت لە ساڵی ١٩٧٩) بە نهێنی بەڕێوەدەچن. تاوانبارانی ئەم دادگا تایبەتانە لەو مافانە کە یاسای بنەڕەتی بۆ هاووڵاتیان داینـاوە، بێبەش کراون. تاوانباران لە ژوری تاکەکەسیدا رادەگیرێن و بە ئەشکەنجە، دانپێدانانیان لێوەردەگیرێت. پێداچوونەوە بەم تاوانانە تەنها لەلایەن سەرۆکی RCCوە دەکرێت و بەهەرحاڵ داوای پێداچوونەوە هیچ کەڵکێکی نییە چونکە تا ئێستا چەندین کەس ماوەیەکی کورت پێش پێداچوونەوە لەسێدارەدراون.

سوچی سیاسی لە عێراق بازنەیەکی بەرفراوان لە چالاکییەکان لە خۆ دەگرێت و لە هەلومەرجێکدا کە بیروڕای گشتی ئاگاداری گیران و زیندانیکردنی تاوانباران نییە، زۆر زەحمەتە کە ژمارەی زیندانییە سیاسییەکان مەزەندە بکرێت. AI لە راپۆرتی ساڵی ١٩٨٩ی خۆیدا رایگەیاندووە هەزاران بەندکراوی سیاسی هەروا بە شێوازی سەرەڕۆیانە دەستبەسەر دەکرێن و لە زینداندا دەمێننەوە، بەتایبەت ئەندامانی حیزبە سیاسییە نایاساییەکان، ئەوانەی کە لە سوپا هەڵاتوون و ئەوانەی کە پیلانی خەباتی چەکدارییان داڕشتووە. کەسوکاری تۆمەتبارەکان (لەوانە منداڵەکانیان) وەک بارمتە دەگیردرێن بۆ ئەوەی تۆمەتبار دان بە تاوانەکانیدا بنێت.

دەستێوەردان لە کاروباری شەخسی و بنەماڵەیی و پیشەیی

بــە گــوێرەی یاســای بنــەڕەتی، بنەماڵــە لــە دەســتدرێژی دەپارێزرێــت و بایەخــە کۆمەڵایەتییــە بــەرزەکان ئــەم پاراســتنە بــەهێزتر دەکــات. پــۆلیس پــێش ئــەوەی مــاڵی گومانلێکراوەکــان بپشــکنێت دەبێــت ئیزنــی پشــکنین لــــە دادگــــا وەربگرێــــت بەڵام بــــە هــــەرحاڵ بــــۆ دەستبەســــەرکردنی گومــــانلێکراوە ئەمنییــــەکان، وەرگرتنــــی ئیزنــــی دادگــــا پێویســــت نییــــە. هەرچەنــــدە زۆربــــەی گومانلێکراوەکــــان لــــە دەرەوەی مــــاڵ دەستبەســــەر دەکــرێن ، هێزەکــانی ئاســایش هەنــدێک جــار بــە زۆر چوونەتــە نێــو مــاڵی خەڵــــک بــــۆ دەستبەســــەرکردنی گومــــانلێکراو ، بــــە تایبــــەت ئەنــــدامانی گومانلێکراوی حیزبی نایاسایی "دەعوە" .

هەرچەنــدە بــە گــوێرەی یاســا نابێــت پۆســت و تلگــراف و تەلــەفۆنی هاووڵاتیــان کــۆنترۆل بکرێــت بــەڵام گــەلێ لــە عێراقییــەکان لــە ســەر ئــەو بڕوایــەن کــە بــە گشــتی تەلــەفۆنی هاووڵاتیــان کــۆنترۆڵ دەکرێــت و هــەموو ئــەو کەلوپەلانــەی کــە لــەرێگای پۆســت دەگوازرێنــەوە دەپشــکێندرێن. دەزگــای ئیســتیخبارات و حیزبــی بــەعس تــۆڕێکی بــەرفراوانی هەواڵگرییــان هەیــە. دەوڵــەت هــەروەها بــە وردی چــاودێری دەکــات بــە ســەر هەوڵــەکانی ئێرانــدا بــۆ کــەڵکوەرگرتن لــە شــیعەکانی عێــراق دژی دەوڵــەتی عێــراق (ئایینی شیعە ئایینی فەرمی ئێرانە).

٦ــ بەکارهێنانی لە رادەبەدەری زەبروزەنگ دژی کوردەکان و پێشێلکردنی رێوشوێنەکانی مافی مرۆڤ لەکاتی بەرەنگاربوونەوە لەگەڵ خەباتی چەکداری کوردەکاندا

خــــەڵکی کــــوردی عێــــراق لــــە ســــاڵەکانی ١٩٢٠وە تــــا ئێســــتا شــــەڕی چەکــداریان لەگــەڵ دەوڵەتــە یــەک لــە دوای یەکــەکانی عێــراق کــردووە. بــە

هەڵگیرسانی شەڕی ئێران و عێراق لە ساڵی ١٩٨٠ خەباتێکی نوێ لەلایەن کوردەکانەوە دەستیپێکرد و لە کاتی شەڕدا لە پاڵ ئێران یان بە یارمەتی ئێران شەڕیان دەکرد. لە ساڵی ١٩٨١ تا ١٩٨٩ هەوڵەکانی حکوومەت بۆ تێکشکاندنی بزووتنەوەی چەکداری کورد، بووە هۆی کوژرانی نزیکەی ٨هەزار کەس کە گەلێک لەوانە خەڵکی سڤیل بوون و بەبێ فەرق و جیاوازی بە چەکی کیمیایی هێرشیانکرایەسەر لە ساڵی ١٩٨٨. هەرچەندە شەڕی کورد و دەوڵەت لە ساڵی ١٩٨٩ کەم بووەتەوە بەڵام چالاکی چەکداری کورد بەردەوامەو دەوڵەت دەستیداوە بە هەندێ کار بۆ ئەوەی پێشیان پێبگرێت.

خەباتکارانی کورد بەردەوام نەیارییەتی خۆیان لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی راگەیاندووە. لە ٢٩ی ئابی ١٩٨٩ رێبەری گرووپێک لە خەباتکاران لە ژنێڤ بە چاپەمەنییەکانی راگەیاند کە لە عێراق هێرش دەکاتە سەر ئەو دامەزراوە بیانییانە کە پشتیوانی لە رژیمی عێراق دەکەن. هەتا کۆتایی ساڵی ١٩٨٩ کێشەی بزووتنەوەی کورد و سەرکوتی دەوڵەت هەروا بێ چارەسەر ماوەتەوە.

رژیمی عێراق وەک بەشێک لە هەڵمەتەکەی بۆ لەناوبردنی راپەڕینی کورد و پاککردنەوەی ناوچەی ئەمن لە لە پاڵ سنوورەکانی لە باکوور، درێژە دەدات بە سیاسەتی راگوازتنی سەدان هەزار کورد. هاوکات لەگەڵ ئەوەی زۆربەی ئەم کوردانە گوازراونەتەوە بۆ ناو یا نزیکی شار و شارۆچکە کوردنشینەکان لە دەشتەکاندا، بە گوێرەی هەندێ راپۆرتی پشتڕاستنەکراو، ژمارەیەکی دیکە گوازراونەتەوە بۆ ناوچە غەیرە کوردنشینەکانی عێراق. رژیمی عێراق دەستیداوە بە

کـــاولکردنی بـــەرفراوانی گونـــدە کوردنشـــینەکان و هەنـــدێ لـــە گونـــدەکانی مەســـیحییەکان و تورکمانـــەکان. رژیمـــی عێـــراق لـــە ١٩٨٧ بەرنامـــەی کـــاولکردنی گونـــد و شـــار و شـــارۆچکە کوردنشـــینەکانی بـــاکووری عێراقـــی تونـــدتر کـــرد و نزیکـــەی ٥٠٠ هـــەزار کـــەس ئـــاوارە و دەربـــەدەر بـــوون. بـــە هـــۆی ئـــەوەی کولتـــووری نـــەریتیی کـــورد زیـــاتر لـــە گوندەکانـــدا رەنـــگ دەداتـــەوە، دەرکردنـــی زۆرەملـــێ و خـــاپوورکردنی گونـــدەکان، کاریگـــەری نەرێنی بووە لە سەر ژیانی نیو ملیۆن کورد.

بـــەرچاوترین نموونـــەی پێشـــێلکاریی مـــافی مـــرۆڤ لـــە ١٩٨٨ روویـــدا کـــە دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە هەڵمـــەتی تێکشـــکاندنی راپـــەڕینی دێرینـــی کـــورد، پـــاش ئاگربەســـتی ٢٠ی ئـــاب لەگـــەڵ ئێـــران کـــەڵکی لـــە چـــەکی کیمیـــایی دژی پێشـــــمەرگە و خـــــەڵکی ســـــڤیل وەرگـــــرت. هێزەکـــــانی عێـــــراق هێرشـــیانکردووەتە ســـەر گونـــدەکانی لای ســـنووری ئێـــران کـــە بـــە گـــوێرەی بانگەشـــەکان کـــوردە راپـــەڕیوەکان خۆیـــان تێـــدا داڵـــدەدابوو. بـــە مـــاوەی چەنـد رۆژ لـە مـانگی ئـاب، هێزەکـانی عێـراق کـەڵکیان لـە چـەکی کیمیـایی وەرگــرت و کتــوپڕ پــاش ئــەم هێرشــانە لانیکــەم ٦٠ هــەزار کــورد ئــاوارەی تورکیا بوون.

دەوڵـــەتی عێـــراق هەوڵـــەکانی خـــۆی تونـــدتر کـــردووە بـــۆ تێکشـــکاندنی راپـــەڕینی کـــورد لـــە بـــاکووری عێـــراق کـــە بووەتـــە هـــۆی کـــوژرانی ٨ هـــەزار کـــەس (بـــە وتـــەی ســـەرچاوە کوردەکـــان) کـــە زۆربـــەیان مـــەدەنین. هێـــزە چەکـــدارەکانی عێـــراق بـــە شـــێوەیەکی بـــەرفراوان چـــەکی کیمیاییـــان دژی خـــەڵکی ســـڤیل و هێـــزە چەکـــدارەکان لـــە کوردســـتانی ئێـــران و عێـــراق بـــەکارهێناوە. لـــە میانـــەی شـــەڕی ١٦ی ئـــادار لـــە نیـــوان هێزەکـــانی عێـــراق و ســـوپای پاســـدارانی ئێـــران لـــە نـــاو و نزیکـــی شـــاری کوردنشـــینی

هەڵەبجــە لــە بــاکووری عێــراق ٦٠٠ کــەس تــا ٣ هــەزار کــەس بــە هــۆی چەکە کیمیاییەکانی عێراق کوژران.

لـــە ٨ی ئـــەیلوول وەزارەتـــی دەرەوەی ئـــەمریکا رایگەیانـــد کۆمـــەڵێک بەڵگـــەی لـــە دەســـتدایە کـــە هێزەکـــانی عێـــراق چـــەکی کیمیاییـــان دژی کوردەکـــان بـــەکارهێناوە و کـــەڵکوەرگرتن لـــەم چەکانـــەی شـــەرمەزار کـــرد. لـــەو کاتـــەوە گـــەلێ گـــروپ لەوانـــە لیژنەیـــەکی ئەنجوومـــەنی پیرانـــی ئـــەمریکا، پزشـــکانی (رێکخـــراوی) مـــافی مـــرۆڤ و تاقیکـــارانی بریتانیـــایی کـــە نموونـــەی خاکەکـــەیان تـــاقی کردووەتـــەوە ئـــەوەیان پشتڕاســـت کردووەتـــەوە کـــە عێـــراق کـــەڵکی لـــە چـــەکی کیمیـــایی وەرگرتـــووە. رژیمـــی عێـــراق حاشـــای لـــە بـــەکارهێنانی چـــەکی کیمیـــایی دژ بـــە کوردەکـــان کردووە.

رێکخـــراوی لیبـــۆردوونی نیونەتـــەوەیی (AI) لـــە راپـــۆرتی ســـاڵی ١٩٨٨ی خۆیـــدا ئامـــاژەی بـــەوە کـــردووە کـــە لانیکـــەم ١٧ منـــداڵی کـــوردی ١٤ تـــا ١٧ ســـاڵان لـــە مـــانگی تشـــرینی دووەم و کـــانوونی یەکـــەمی ١٩٨٧ لە ســـێدارەدراون. AI هـــەروەها راپۆرتیـــداوە کـــە هێزەکـــانی ئاسایشـــی عێـــراق لـــە تشـــرینی دووەمـــی ١٩٨٧ کـــوردە نـــەیارەکانیان ژەهرخـــوارد کـــردووە. هـــەروەها بـــە گـــوێرەی راپـــۆرتی AI لـــە ســـاڵی ١٩٨٥، ٣٠٠ منـــداڵ و لاوی کـــورد دەســـتگیر کـــراون کـــە تـــەرمی ٢٩ کەســـیان تەســـلیم بـــە بنەماڵـــەکانیان کـــراوە کـــە پـــێش کوشـــتنیان لـــە کـــانوونی دووەمـــی ١٩٨٧ ئەشـــکەنجە کـــراون و ئاســـەواری ئەشـــکەنجە بـــە تەرمەکانیانـــەوە دیـــار بووە.

لە باڵوێزخانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە ئەمان بۆ:
وەزارەتی دەرەوە، واشینگتۆن دی سی، ٨٤٠٥
بـــابەت: دەقـــی گفتوگۆکـــانی عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد لەگەڵ کاربەدەســتانی بــاڵای بەعــس لە ١٩٨٨ دەربــارەی کیمیابــارانکردن و سەرکوتکردنی خەڵکی باکوور
نیسانی ١٩٩٢

بۆ زانیاری :
USIA WASHDC
SECDEF WASHDC
DIA WASHDC
CIA WASHDC
JCS WASHDC
FBIS RESTON VA
USCINCCENT MACDILL AFB FL
لێژنەی نوێنەرایەتی ئەمریکا لە نەتەوە یەکگرتوەکان لە ژنێڤ
لێژنەی وڵاتانی ئەندامی کۆنفرانسی ئیسلامی
کونسولخانەی ئەمریکا لە ئەدەنە

١- کـــــورتە: ئەمە راپـــــۆرتێکی کـــــورتە دەربـــــارەی نـــــاوەرۆکی ســـــێ دانە کاســـێتی دەنـــگ کە لە ١٩٨٨ تۆمـــــار کـــراوە. ئەم کاســـیتانە بەڵگەیەکـــــی زۆر روونە کە نیشـــان دەدات رژیمـــــی عێـــراق ئەو هێـــزانەی خـــۆی ســـزا داوە کە ســـــەرپێچیان لە شـــــەڕکردن لەگەڵ تێکـــــدەرەکان (مخـــــربین) کـــــردووە، گوندنشـــینەکانی لە پێداوێســـتیە ســـــەرەکییەکانی ژیـــان بێبەشـــکردوە بـــۆ ئەوەی ناچاریـــان بکـــات کـــۆچ بـــکەن بـــۆ شـــارەکان و ئەو دانیشـــتوە غەیـــرە عەرەبـــانەی راگوازتـــوەتەوە کە وەک هەڕەشـــەی ئەمنـــی ســـەیری کـــردوون و فەرمـــــانی داوە کە کوردەکـــــان گۆشـــــەگیر بکـــــرێن و بە مـــــاوەی ١٥ رۆژ

کیمیابـــاران بکـــرێن بـــۆ ئەوەی ئاگربەســـت رابگەیەنـــن و لەگەڵ عێـــراق وتـــووێژ بـــکەن. ئەم کاســـیتانە بە شـــێوەیەکی بەڵگەمەنـــد زۆر بە روونـــی ئەو ســـەرکوتکاریانە نیشـــان دەدات کە کەســـایەتی ســـەرەکی عێـــراق واتـــا وەزیـــری بەرگـــری ئێســـتای عێـــراق تـــا ئەمـــڕۆ ئەنجـــامی داوە و لەوانەیە لە بواری هەوڵە گشتی و دیپلۆماتیکەکانماندا سودمەند بێت.

٤- ئەو کاربەدەســـتە کە ئەم کاســـیتانەی خســـتوەتە دەســـتی ئـــێمە، ســـێ دانە کاســـیتی یەک کـــاتژمێری لە کـــاتی ســـەردانەکەی بـــۆ بـــاکووری عێـــراق لە ١٦-١٨ی ئـــادار لەگەڵ هێزەکـــانی "شـــاڵاوی دابینکردنـــی ئاســـایش" وەدەست خستووە.[139]

---

[139] دوابەدوای راپەڕینـی خەڵکـی کوردسـتان لە ئـاداری ١٩٩١ بڕێکـی زۆر بەڵگەنـامەی نهێنـی ئیسـتیخبارات و دامودەزگـا ئەمنیەکـانی دیـکەی بەعـس لە لایەن خەڵـک و هێـزی پێشـمەرگەوە دەسـتی بەسـەردا گیـرا و نـزیکەی ١٤ تەن لەو بەڵگەنامـانە (کە نـزیکەی ٤ ملیـۆن لاپەڕە بـوو) بە دەستپێشـــخەری کـــومیتەی پەیوەنـــدییەکانی دەرەوەی ئەنجـــومەنی پیرانـــی ئەمریکـــا و رێکخـراوی چـاودێری مـافی مـرۆڤ گـوازرایەوە بـۆ ئەمریکـا و تەسـلیم بە ئارشـیڤخانەی نیشـتمانی ئەمریکـــا کـــرا. رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ لە ئەمریکـــا نـــاوەرۆکی کۆمەڵێـــک لە بەڵگەنامەکـانی لە کتێبێکـدا بە نـاوی ژینۆسـایدی کـورد لە عێـراق لە ١٩٩٣ بـڵاو کـردەوە. هەروەهـا لە سـەروبەندی راپەڕینـی ئـاداری ١٩٩١ کۆمەڵێـک لە کاسـیتەکانی عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد لە نووسـینگەی کاروبـاری بـاکوور یـان مـاڵی خـودی عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد لە کەرکـــووک لەلایەن پێشـــمەرگەکانەوە دەســـتی بەســـەردا گیـــرا و پاشـــان تەســـلیم بە کاربەدەسـتانی ئەمریکـا کـرا. ئەم کاسـێتەش کە لەم بەڵگەنـامەیەدا بـاس کـراوە یەکـێ لەو کاسـێتانەیە. بـۆ نـاوەرۆکی کۆمەڵێـک لە لێـدوانەکانی دیـکەی عەلـی کیمیـایی بـۆ کاربەدەسـتانی حیزبـی بەعـس دەربـارەی ئەنفـال کە بە کاسـێت تۆمـار کـراوە بنـواڕن بـۆ پێشـەکی ئەم کتێـبە. وەرگێڕ

٥- لە سـەر کاسـیتەکان ئەم رسـتەیە بە عەرەبـی نوسـراوە: "گفتوگۆکـانی عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد لەگەڵ ئەنـدامانی حیـزب- ١٩٨٨". عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد پێشـتر وەزیـری نـاوخۆ بـووە و ئێسـتا وەزیـری بەرگـری سـەدام حوسـەینە و ئەنـدامی ئەنجـومەنی سـەرکردایەتی شۆڕشـە. عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد لە ١٩٨٨ بەرپرسـی فەرمـی بەرنـامەی راگـوازتنەوەی زۆرەملـێ و سـەرکووتی کوردەکـان بە دەسـتی رژیمـی عێـراق بـوو. ئـێمە زۆر دەنگـی تۆمـارکراوی ئێسـتای "عەلـی حەسـەن مەجیـد"مـان لە بەردەسـتدا نـیە بـۆ ئەوەی لەگەڵ دەنگـی کاسـیتەکەدا بەراوەردی بکەیـن. عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد لە نـاو کاسـیتەکاندا بە نـاوی خـۆی بانـگ ناکرێـت بەڵکـوو لە سـەرەتادا بە "ئەبوو حەسەن" بانگ دەکرێت.

٦- نـاوەرۆکی کاسـیتەکان نیشـان دەدات کە بەرواری تۆمـارکردنی کاسـیتەکان دەگەڕێـتەوە بـۆ دەوروبەری کۆتاییپێهـاتنی شـەڕی ئێـران و عێـراق. ئـێمە نـازانین ئەم کاسـیتانە ئەسـڵن یـا کـۆپی کـراون. هەروەهـا نـازانین کاسـیتەکان پێشـتر بـڵاو کـراونەتەوە یـان نـا. عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد پێشـتر لە کاسـێتێکدا وتبـووی " بە بۆڵـدۆزیر (شـۆفڵ) دەیـانکەم بە ژێـر خـاکەوە". ئەم وتە بەناوبـانگەی عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد لە نـاو ئەم سـێ کاسـیتەی بەردەسـتماندا نـیە. دەنگـی نـاو دوو دانە لە کاسـیتەکان روونە و بە باشـی دەبیسـترێت بەڵام کاسـیتی

ســــێیەم روون نــــیە بەڵام ئەگەر لە رووی فەنیــــیەوە دەســــکاری بکرێــــت باش دەبێتەوە.

٧- کاســـیتی یەکەم: دیـــوێکی ٣٢ خـــولەکە و دیـــوی دیـــکەی ١٨ خـــولەکە. بـــابەتە ســـەرەکیەکانی ئەم کاســـیتە بـــریتین لە ســـزادانی تێکـــدەران و هێزەکـــانی بەرگـــری نیشـــتمانی (کە فەرمانەکانیـــان جێبەجـــێ نەکـــردوە) و ناچـــارکردنی کوردەکـــان بە کـــۆچکردن بـــۆ شـــارەکان لە رێگـــای بێبەشـــکردنی نـــاوچە گوندنشـــینەکان لە پێداویســـتیە ســـەرەکییەکانی ژیـــان. وادیـــارە ئەو کەســـانەی کە لە دانیشـــتەکەدا ئامـــادە بـــوونە بـــریتین لە عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد، پارێزگـــاری هەولێـــر و دهـــۆک و کاربەدەســـتانی دیـــکەی عێـــراق لە پارێزگاکـــانی بـــاکووری عێـــراق. لە کاســـیتەکەدا دەربـــارەی ئەم تەوەرانە قســـەوباس کـــراوە: لەســـێدارەدانی کاربەدەســـتە محەلیەکـــان (کە فەرمانەکانیـــان جێبەجـــێ نەکـــردوە)، دژایەتیکردنـــی دانـــی ویســـتەگەکانی فرۆشـــتنی بەنـــزین بە کەرتـــی تـــاییەت تـــا ئەو کـــاتە کە بـــارودۆخی نائاســـایی لە بـــاکوور کۆتـــایی پێـــدێت و فەرمـــانی ســـزادانی ٦ یەکیـــنەی هێـــزی بەرگـــری نیشـــتمانی لە بەر ئەوەی کەوتـــونەتە ژێـــر کـــاریگەری دەروونـــی دەنگـــۆ و شـــایعەکانی تێکـــدەران. ســـزاکەیان بـــریتیە لە بڕینـــی ٢٥%ی موچەکەیـــان (یـــان کادرەکـــان- واتـــا مـــیلاک) و زینـــدانیکردنی خێـــرای ئەو فەرمانـــدانەی کە لەگەڵ فەرمـــانی لەناوبردنی تێکدەران هاوڕا نین.

لە کاســـیتەکەدا عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد بە ئامـــاژەکردن بە لێـــدوانی پێشووی بۆ کۆمیتەی نەوت دەڵێت:

" دەرکردنـــی خەڵـــک لە نـــاوچە گوندنشـــینەکان بـــۆ نـــاوچە شارنشـــینەکان لە بـــاکوور ســـودی دەبێـــت. مـــن هـــیچ شـــتێک نـــادەم بە دانیشـــتوانی گونـــدەکان بـــۆ ئەوەی ناچـــار بـــن کـــۆچ بـــکەن بـــۆ شـــارەکان. بـــۆ دەبـــێ هەمـــــوو هەفـــــتەیەک ٤ دەبە نەوت بـــــدەم بە گوندنشـــــینەکان، تەنهـــــا دەبەیەکیـــان دەدەمـــێ، ئاردیـــان نـــادەمی، شـــەکریان نـــادەمێ، نەوتیـــان نـــادەمێ، کارەبایـــان نـــادەمێ یـــان ئاویـــان نـــادەمێ. بـــا بـــێن بـــۆ لام بـــۆ ئەوەی دەنگـــم ببیســـن و بـــیخەمە نـــاو مێشـــکیانەوە ئیـــدوئولۆژی، کولتـــوور و هۆشیاری چۆناوچۆنە."

٨- کاســـیتی دووەم: فەرمانـــدەیەکی دیـــکە قســـە دەکـــات، دیـــوی یەکەمـــی کاسیتەکە ٣٠ خولەکە.

عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد وادیـــارە بەرپرســـیارێتی "ئیـــدارەی بـــاکوور"ی حیزبـــی بەعســـی داوە بە کەســـێک بە نـــاوی ئەبـــوو عەلـــی[140]. ســـەرەتا "هەڤـــاڵ حەســـەن" دەڵێـــت ئەبـــوو عەلـــی یەکـــێ لە ئەنـــدامە کۆنەکـــانی رێبەرایەتـــی حیزبـــی بەعـــس و ئەنجـــومەنی ســـەرکردایەتی شۆڕشـــە، و ئێســـتا کە ســـەقامگیری گەڕاوەتەوە بـــۆ نـــاوچە ئەبـــوو عەلـــی باشـــترین کەســـە بـــۆ ئەوەی کاروبـــاری بـــاکوور بەڕێوەببـــات. "هەڤـــاڵ حەســـەن" ئامـــادەبوانی کۆبـــونەوەکە مۆچیـــاری دەکـــات پشـــتیوانی لە ئەبـــوو عەلـــی بـــکەن و ئامـــاژە بەوە دەکـــات کە لەوانەیە هێشـــتا زەبـــری شمشـــێر

[140] لە ٢٣ی نیسانی ١٩٨٩ ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، عەلی حەسەن ئەلمەجیدی لە سەر پۆستەکەی لابرد و حەسەن عەلی ئەلعامری لە کۆتایی نیسانی ١٩٨٩ بوو بە بەرپرسی نوسینگەی باکووری حیزبی بەعس. کەوابوو دەبێ مەبەست لە ئەبوو عەلی، حەسەن عەلی ئەلعامری بێت. وەرگێڕ

پێویســـت بێـــت. عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد دەڵێـــت خـــۆی وەک راوێژکـــار و بە شێوەی فەخری هاوکاری ئەبوو عەلی دەکات.

عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد باســـی ئەو تەعلیمـــات و رێنوێیـــانە دەکـــات کە بـــۆ وەداوخســـتنی تێکـــدەران و ســـزادانیان داویەتـــی بە فەرمانـــدەکانی ســـوپا و ئامـــاژە بەوە دەکـــات کە هەنـــدێ لە فەرمانـــدەکانی ســـوپا هەســـت دەکەن نـــــاتوانن ئەو تەعلیماتـــــانە جێبەجـــــێ بـــــکەن و خۆیـــــان لە جێبەجێکردنـــی ئەو تەعلیماتـــانە دزیـــوەتەوە. عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد ئامـــاژە بەوە دەکـــات کە خـــۆی فەرمـــانی لە ســـێدارەدانی ٣٥ کەســـی دەرکـــردوە کە ئەنـــدامی بـــزووتنەوەی ئیســـلامی بـــوونە و دەڵێـــت لە ئەنجـــامی تەعلیماتەکـــانی ئەودا خراپکـــاریەکە تـــا ٤ی ئەیلـــوول بە تەواوی کۆتـــایی پێهـــاتوە بەڵام بەهەرحـــاڵ خراپکاریەکـــانی دیـــکە واتـــا خراپکاری بیروباوەڕە سیاسیەکانی نەیاران کۆتایی پێنەهاتوە.

عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد دەڵێـــت ئێســـتا ئەرکـــی حیزبـــی بەعـــس ئەوەیە کە لە رێگـــای دامەزرانـــدن و پڕکـــردنەوەی بۆشـــایی سیاســـی، کۆتـــایی بە خراپکـــاری رۆنـــاکبیران بێنێـــت. قســـەیەکی نـــاڕوون لە نـــاو کاســـیتەکەدا هەیە کە وادیـــارە ئەوەیە کە عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد رەخـــنە لە یاســـای پێشـــووی ئۆتونـــومی کوردەکـــان دەگرێـــت چـــونکە مـــافی زۆری داوە بە کـــورد. عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد دەڵێـــت زۆر ســـەری لەو عەفـــواتە ســـڕ مـــاوە کە بـــۆ تێکـــدەران دەرکـــراوە و ئامـــاژە بەوە دەکـــات کە متمـــانەی بە هـــیچ کـــام لە کاربەدەســـتە کوردەکـــانی دەوڵەتـــی عێـــراق نـــیە جـــگە لە پارێزگاری هەولێر و سلێمانی نەبێت.

٩- دیـــــوی دووەمـــــی کاســـــیتی دوەم (٢٧ خـــــولەکە) دەربـــــارەی راگوازتنەوەی زۆرەملێی خەڵک بۆ بەرەنگاربونەوەی تاقمچێتییە:

عەلــــی حەســـەن ئەلمەجیــد دەڵێــت مــن تونــدوتیژ یـــان مرۆڤکـــوژ نـــیم و بانگەشـــــــەی ئەوەدا دەکـــــــات کە عەرەب و ئیزیـــــــــدییەکان ٥١% ی دانیشـــتوانی کەرکـــووک پێکـــدێنن. عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد هەروەهــــا مـــافی ژیـــان و کـــارکردن لە کەرکـــوک بـــۆ کوردەکـــان قەدەخە دەکـــات و دەڵێــت هەنــدێ لە کوردەکــانم زینــدانی کــردوە. عەلــی حەســەن ئەلمەجیــد دەڵێـــت تورکمانەکـــان وەفایـــان بـــۆ تـــورکیە هەیە نە عێـــراق و هەمـــوو دەرفەتێــک بەکـــاردێنن بـــۆ ئەوەی وەفـــاداری خۆیـــان بە تـــورکیە نیشـــان بـــــدەن. ئەلمەجیـــــد دەڵێـــــت ئەوانەی کە کەڵـــــک لە عەشـــــیرەچێتی و تـــاقمچێتی وەردەگـــرن مەترســـیدارن و جەخـــت لە ســـەر ئەوە دەکـــاتەوە کە نـــابێ ئـــێمە ســـونە دژی شـــیعە بخەیـــنە نـــاو جموجـــۆڵی سیاســـی چـــونکە خۆمـــــان پارچەپـــــارچە دەکەیـــــن و دەیـــــدۆڕینین . ئەلمەجیـــــد دەڵێـــــت بریارمانـــــداوە لەم نـــــاوچەیە (مەنـــــدەلی و خـــــانەقین- کە ئەو شـــــارانەن کە کەوتـــــوەتە نێـــــوان نـــــاوچە کوردنشـــــینەکان و عەرەبنشـــــینەکان) ڕێـــــژەی عەرەبەکـــان نابێـــت کەمتـــر لە ٤٠% بێـــت. ئەلمەجیـــد دەڵێـــت دەبـــێ پشـــــتێنێکی ئاســـــایش بە دەوری ناوەنـــــدەکانی نێشـــــتەجێبوونی خەڵـــــک درســـت بکەیـــن و ئەو کەســـانە کە لە شـــوێنەکانی دیـــکە دێـــن بـــۆ ئێـــرە، ئاســـانکاری مادیـــان بـــۆ بکەیـــن و هاوکاریـــان بکەیـــن. ئەگەر مـــن هەمـــوو پێداویســـتیەکانی ژیانیـــان بـــۆ دابـــین بـــکەم و ئەوان لە ڕێگـــا لابـــدەن ئـــێمە دەتـــوانین ســـزایان بـــدەین بەڵام هەروەهـــا کە ئـــایینی (ئیســـلام) دەڵێـــت ناتوانین تەرمەکانیان پارچەپارچە بکەین.

١٠- کاســـیتی ســـێیەم: دەربـــارەی کەڵکـــوەرگرتنی سیاســـی لە ئـــایین، کیمیابـــــارانکردنی کوردەکـــــان و دانـــــانی پارازیـــــت لە ســـــەر رادیـــــۆی

نەیـــاران. (دیـــوی یەکەمــــی کاســـیتەکە ٣٢ خـــولەکە و دیـــوی دیـــکەی ٣٢ خولەکە) .

دەنگێکـــی نەناســـراو دەڵێـــت: "هەڤـــاڵ ئەبـــوو حەســـەن هەنـــدێ کەس هەوڵ دەدەن ئـــایین بـــۆ مەرامـــی سیاســـی خۆیـــان دژی حیزبـــی بەعـــس بەکـــاربێنن، لقەکـــانی ســـەرکردایەتی شـــۆڕش دەبـــێ بەرنـــامەیەک دابڕێـــژن، توێژینەوەکـــان نیشـــانی داوە کە دەمـــارگرژی ئـــایینی لە نێـــو حیزبـــدا هەیە کە دەبـــێ چارەســـەر بکرێـــت. ئـــێمە دەبـــێ ســـەرچاوەی پشـــتیوانی خەڵـــک لەوانە وشـــک بکەیـــن بەڵام ئەگەر ئێســـتا دژی ئەوان دەســـت بەکـــار بـــین بەشێک لە خەڵک پشتیوانیان لێدەکەن و ئیمە دەیدۆڕێنین."

ئەبـــوو حەســـەن (عەلـــی حەســـەن عەلمەجیـــد) و ئەو کەســـەی کە یەکەمجـــار قســـــەی کـــــردوە باســـــی ئەو کەســـــانە دەکەن کە ســـــاڵی ١٩٧٧ وەک عەرەب ناویـــان تۆمـــار کـــراوە بەڵام ئێســـتا دەیانەوێـــت وەک کـــورد ناویـــان تۆمـــار بکرێـــت. ئەبـــوو حەســـەن دەڵێـــت "ئیزەدیەکـــان و مەســـیحیەکان عەرەبـــن ، ئـــێمە یاســـامان هەیە، لەوانەیە کەســـێک بڵێـــت مـــن کـــوردم ، عەرەب نیم بەڵام ئێمە پێدەڵێن نا تۆ بیابانشینی".

ئەبـــوو حەســـەن (عەلـــی حەســـەن عەلمەجیـــد) باســـی داواکـــاریەکی جەلال تاڵەبـــانی، ڕێـــبەری PUK (یەکێتـــی نیشـــتمانی کوردســـتان) دەکـــات کە وتـــویەتی ئـــێمە (PUK) بەرپرســـانی بەعـــس لە بەرامـــبەر هاوکاریکردنمـــان لەگەڵ ئێـــران بە بەرپرســـیار دەزانـــین و ئەگەر ئاگربەســـت ڕانەگەیەنـــدرێت یـــان وتـــووێژ نەکرێـــت درێـــژە بە هاوکـــاریکردن لەگەڵ ئێـــران دەدەیـــن. ئەبووحەســـەن دەڵێـــت مـــن بە تاڵەبـــانی (یـــان ئەو کەســـەی کە پەیـــامەکەی بـــۆ بـــردوە) وتـــومە کە ئێـــوە دەزانـــن وەڵامـــی ئـــێمە چـــیە، هـــیچ

ئاگربەســـتێک لە ئـــارادا نابێـــت، هـــیچ وتووێژێـــک لە ئـــارادا نابێـــت، بەرنامەی راگوازتنەوەی کوردەکان لە گوندەکانیان راناوەستێندرێت.

مـــن بە فەرمانـــدەکانی هێـــزی بەرگـــری نیشـــتمانیم وت کە بە تاڵەبـــانیم وتـــوە کە کیمیابارانتـــان دەکەم، دەبـــێ چـــۆڵی بـــکەن، تەنـــانەت ئەگەر شـــەڕیش کۆتـــایی پێبێـــت و ئێـــران لە نـــاوچە داگیرکراوەکـــان پاشەکشـــە بکـــات، راگـــوازتنەوەی خەڵـــک راناوەســـتێندرێت. ئـــێمە ســـەرەتا بەرنـــامەی راگـــــوازتنەوە بە تەواوی جێبەجـــــێ دەکەیـــــن، شـــــاڵاوە ســـــەربازیەکانمان درێـــژە پێـــدەدەین و پاشـــان گۆشـــەگیریان دەکەیـــن و نە بـــۆ رۆژێـــک و دوو رۆژ بەڵکـــــوو بە مـــــاوەی ١٥ رۆژ بە چەکـــــی کیمیـــــایی هێرشـــــیان دەکەیـــنە ســـەر . پاشـــان مـــن ئەو کەســـانە قبـــول دەکەم کە چەک دابنـــێن و تەسلیم بن".

لە درێـــژەدا کەســـێکی نەناســـراو دەڵێـــت دەنگـــی رادیـــۆی ســـوریە و تـــورکیە لە نـــاوچە دەبیســـترێت. ئەبـــوو حەســـەن فەرمـــان دەدات: "پەیامێـــک بنێـــرن بـــۆ وەزیـــری زانیـــاری. وادیـــارە دەزگـــایەکی تـــایبەت لە تەلەعـــفەر[141] هەیە. ئێـــوە دەتـــوانن بەو دەزگـــایە پارازیـــت بـــخەنە ســـەر رادیۆکـــانی دیـــکە. سروشتی خەڵک وایە گوێ لە رادیۆی وڵاتانی دیکە بگرن".

کاتێـــک کە باســـەکە گەیشـــتە ســـەر چـــۆنیەتی راگـــوازتنەوەی کوردەکـــان، کاسیتەکە تەواو بوو.

هاریسۆن[142]

141 TEL 'AFAR.

142 HARRISON

-٢

هەڵەبجە و ئەنفال لە ڕاگەیەندراوە فەرمییەکانی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکادا

ناوەرۆکی دیداری جەلال تاڵەبانی لەگەڵ کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوە، کونفرانسی چاپەمەنی وتەبێژی وەزارەتی دەرەوە، بەڕێز رێدمان [143] ١٥ی حوزەیرانی ١٩٨٨

پرسیار: هەفتەی رابردوو چاوپێکەوتنێک هەبوو لە نێوان رێبەری کورد، جەلال تاڵەبانی و کاربەدەستێکی وەزارەتی دەرەوە. ئایا ئێمە دەتوانین بڵێین وەزارەتی دەرەوە یا دەوڵەتی ئەمریکا ناوبژیوانی دەکات بۆ چارەسەربوونی ناکۆکییەکانی نێوان کوردەکان و دەوڵەتی عێراق، یا چ هۆکارێکی دیکە لە پشتی ئەم دیدارەدایە؟

رێدمان: چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز تاڵەبانی لەسەر داوای خۆی بوو. تاڵەبانی لە کاتی سەردانەکەی بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا داوای کردبوو چاوی بکەوێت بە کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوە و لە ٩ی حوزەیران لەگەڵ بەرپرسی بەشی کاروباری کەنداوی باکوور لە ئیدارەی رۆژهەڵاتی نزیک و باشووری ئاسیا دیداری کرد. تاڵەبانی هەروەها لەگەڵ هەندێ لە کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوە باسی مەسەلەی ئاوارەکان و مەسەلەی مافی مرۆڤی کرد. لەپەیوەندی لەگەڵ کێشەی کورددا کە جەنابەت ئاماژەت پێکرد، سیاسەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئەوەیە کە کوردەکان دەبێ هەوڵ بدەن لە چوارچێوەی وڵاتانی ناوچە بەشێوەی ئاشتیخوازانە ئامانجەکانیان وەدی بێنن. ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەست وەرناداتە کاروباری نێوخۆیی ئەم وڵاتانە.

---

[143] Redman

پرسیار: ئایا ئێوە چاوپێکەوتن لەگەڵ تاڵەبانی بە دەستێوەردان لە کاروباری ناوخۆیی عێراق نازانن؟

ڕێدمان: نەخەیر

شەرمەزارکردنی کەڵکوەرگرتنی عێراق لە چەکی کیمیایی دژی پێشمەرگە کوردەکان

بەیاننامەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا

٨ی ئەیلوولی ١٩٨٨

لە ئەنجامی هەڵسەنگاندنی ئێمە لە بارودۆخەکە، بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەرکەوتووە کە عێراق لە شاڵاوە سەربازییەکانی دژی پێشمەرگە کوردەکان کەڵکی لە چەکی کیمیایی وەرگرتووە. ئێمە نازانین عێراق تا چ ڕادەیەک چەکی کیمیایی بەکارهێناوە بەڵام هەر چەشنە کەڵکوەرگرتنێک لەم چەکانە، کارێکی پاساوهەڵنەگر و دزێوە. ئێمە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی (دژی کوردەکان) شەرمەزار دەکەین، هەروەها کە بەردەوام عێراقمان شەرمەزار کردووە.

بەهۆی کەڵکوەرگرتن لە چەکە کیمیاییەکان دژی ئێران لە شەڕی نێوان ئەو دوو وڵاتەدا ئێمە نیگەرانی قووڵی خۆمان بەنیسبەت ڕەفتاری دەوڵەتی عێراق دەردەبڕین . دەوڵەتی عێراق باش ئاگاداری هەڵوێستی ئێمەیە. هەڵوێستی ئێمە ئەوەیە کە کەڵکوەرگرتن لە چەکە کیمیاییەکان بەتەواوی پاساوهەڵنەگرە و قبوڵنەکراوە. وەزیری دەرەوەی ئەمریکا لەمیانەی دیدارەکەی پاشنیوەڕۆی ئەمڕۆی لەگەڵ

بەڕێز سەعدون حەمادی ، وەزیری کاروباری دەوڵەتی عێراق باسی ئەم مەسەلەیەی کردووە.

پشتیوانینەکردنی حکوومەتی ئەمریکا لە گەڵاڵەیاسایەکی کۆنگرێس بۆ سزادانی عێراق ڕاگەیاندراوی جێگری وەزیری دەرەوە بۆ کاروباری ڕۆژهەڵاتی نزیک و باشووری ئاسیا، بەڕێز بورلیگ

٢٢ی ئەیلوولی ١٩٨٨

بەڕێز بورلیگ[144]: ئێمە پشتیوانی لە ئامانجەکانی ئەم گەڵاڵە یاسایە[145] دەکەین و لە سەر ئەوە شێلگیرین کە نەهێڵین عێراق دووبارە چەکی کیمیایی دژی کوردەکان یا هەرکەسێکی دیکە بەکاربێنێت. ئێمە سپاسی هەوڵەکانی ئەم کومیتەیە[146] دەکەین بۆ ئامادەکردنی ئەم گەڵاڵە یاسایە کە ئامانجە هاوبەشەکانی هەموومان دابین دەکات و ئەوە پشتڕاست دەکەینەوە کە ڕێژەی کاریگەری ئەم گەڵاڵە یاسایە لە گەڵاڵە یاساکەی ئەنجوومەنی پیران کەمترە.
ئەگەر ئێمە لەسەر ئەو باوەڕەباین کە نەناردنی کاڵا بۆ عێراق، دەمانگەیەنێتە ئەم ئامانجە (بەکارنەهێنانی چەکی کیمیایی) بێ هیچ

[144] Burleigh

[145] مەبەستی گەڵاڵە یاسای ٥٣٣٧ی ئەنجومەنی نوێنەرانە کە بۆ سەپاندنی ئابلۆقەی ئابووری بەسەر عێراقدا پەسەند کرا. وەرگێڕ

[146] مەبەستی کومیتەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی ئەنجومەنی پیرانە. وەرگێڕ

دوودڵییــــەک پشــــتیوانیمان لـــە ســـەپاندنی ئـــەم ئـــابلۆقەیە بەســـەر عێراقـــدا دەکـــرد. ڕێگەپێنـــەدان بـــە کـــەڵکوەرگرتن لـــە چـــەکی کیمیـــایی لەلایـــەن هـــەر کەســـێک و لـــە هـــەموو شـــوێنێک، گرینگییـــەکی یـــەکجار زۆری بـــۆ دەوڵـــەتی ئـــەمریکا هەیـــە. پەیوەندییـــەکانی ئێمـــە لەگـــەڵ عێـــراق گرنگـــە بـــەڵام مەســـەلەی کـــەڵکوەرگرتن لـــە چەکـــە کیمیاییـــەکان لـــە پەیوەندییـــە دولایەنەکان گرنگترە.

ئێمـــە نـــاتوانین پشـــتیوانی لـــەم گەڵاڵـــە یاســـایە بکـــەین چـــونکە لەســـەر ئـــەو بـــاوەڕەین کـــە ســـەپاندنی ئـــابلۆقە بەســـەر عێـــراق لـــەم قۆناخـــەدا لە لـــە ئامانجـــە هاوبەشـــەکانی ئـــەم کومیتەیـــە نزیکمـــان ناکاتـــەوە کـــە ئەوەیە عێـــراق بـــۆ هەمیشـــە کۆتـــایی بـــە کـــەڵکوەرگرتن لـــە چەکـــە کیمیاییـــەکان بهێنێت.

هـــەروەها کـــە کومیتـــە ئاگـــادارە لـــە ١٧ی ئـــەیلوول، وەزیـــری دەرەوەی عێـــراق بەفـــەرمی جـــەختی لەســـەر ئـــەوە کـــردەوە کـــە عێـــراق ڕێـــز دەگرێـــت لـــە هـــەموو ڕێوشـــوێنەکانی یاســـای نێونەتـــەوەیی، پروتوکـــولی ١٩٢٥ی ژنێـــڤ و ڕێککەوتنامـــەکانی دیکـــە لـــە چوارچێـــوەی یاســـا مرۆڤییـــە نێونەتەوەییەکاندا.

بـــە بیروبۆچـــوونی ئێمـــە ئەمـــە لێـــدوانێکی گرنگـــە و هـــەنگاوێکی ئەرێنییـــە. ئێمـــە لەســـەر گرنگـــی ئـــەم لێدوانـــە لەگـــەڵ دەوڵـــەتی عێـــراق قســـەوباس دەکـــەین. بەتایبـــەت هـــەوڵ دەدەیـــن ئـــەوە پشتڕاســـت بکەینـــەوە کـــە عێـــراق لـــە نـــاوخۆی وڵات کـــەڵکی لـــە چـــەکی کیمیـــایی وەرگرتـــووە. کـــەڵکوەرگرتن لـــەم چەکانـــە ریســـوایەکی ئەخلاقییـــە و لەلایـــەن یاســـای نێونەتەوەییـــەوە قەدەخـــە کـــراوە، لەوانـــە کنڤانســـیونی ١٩٤٩ی ژنێـــڤ دەربـــارەی پاراســـتنی خەڵکی سڤیل لە کاتی جەنگدا.

ئەگـــەر ئـــەنجامی قسەوباســـەکانمان لەگـــەڵ دەوڵـــەتی عێـــراق دڵخۆشـــکەر نـــەبێ یـــا نیشـــانەیەک هـــەبێ بەنیســـبەت ئـــەوەی عێـــراق دیســـان لـــە داهـــاتوودا کـــەڵک لـــە چـــەکی کیمیـــایی وەردەگرێتـــەوە، ئێمـــە ئـــەم هەڵوێســـتەمان دووپـــات دەکەینـــەوە. بـــەڵام ئێمـــە لەســـەر ئـــەو بـــاوەڕەین کـــە پەســـەندکردنی ئـــەم یاســـایە لـــە ئێســـتادا زیـــان لـــە پەیوەندییـــەکانمان لەگـــەڵ عێـــراق دەدات و هـــەروەها زیـــان دەگەیـــەنێت بـــەو کومپانیـــا ئـــەمریکاییانە کـــە کەلوپـــەل دەنێـــرن بـــۆ عێـــراق. ئێمـــە دەبـــێ زۆرتـــر بـــۆ ئـــەو ئامانجـــە هـــەوڵ بـــدەین کـــە عێـــراق کۆتـــایی بـــە کـــەڵکوەرگرتن لـــە چـــەکی کیمیایی بێنێت.

راپۆرتی ساڵانەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا دەربارەی بارودۆخی مافی مرۆڤ لە کوردستانی عێراق لە ساڵی ١٩٨٨

لێدوانی جێگری وەزیری دەرەوە بۆ کاروباری مافی مرۆڤ

٨ی شوباتی ١٩٨٩

ریچـــارد شـــیفتێر : لەپەیوەنـــدی لەگـــەڵ بـــارودۆخی مـــافی مـــرۆڤ لـــە عێـــراق لـــە ســـاڵی ١٩٨٨ ، دەبـــێ ســـەرنج بـــدرێت بـــە چارەنووســـی گـــەلێ لـــە کوردەکـــان لـــە عێـــراق. هـــیچ گومـــان لـــەوەدا نییـــە کـــە چەنـــد گرووپێکـــی گرنگـــی کـــوردی عێـــراق، مـــاوەی چەنـــد ســـاڵە دژی دەوڵـــەتی عێـــراق خـــەبات دەکـــەن بـــەڵام کاردانەوەکـــەی دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە ســـەروبەندی کۆتاییپێهاتنی جەنگی ئێران و عێراق، بەڕاستی هەژێنەر بوو.

لــــە ئـــــەنجامی دوو هێرشــــی عێـــراق بـــۆ ســــەر شــــارە کوردنشــــینەکان، ژمارەیــــــەکی زۆر لـــــە خـــــەڵکی ســــڤیل کـــــوژراون. بــــە گــــــوێرەی هەڵســـــەنگاندنەکان لـــــە مـــــاوەی دوو ســــاڵی ڕابــــردوودا پتـــر لـــە ٨ هــــەزار کـــەس کـــوژراون و پتـــر لـــە ٥٠ هـــەزار کـــوردی عێـــراق لـــە ترســـی هێرشـــی کیمیـــایی عێـــراق (ئـــەم ترســـە لـــە جێـــی خویـــدا بـــووە) لـــە ڕۆژانـــی کۆتـــایی مـــانگی ئـــاب هـــەڵاتوون بـــۆ تورکیـــا. هەروەهـــا لە دوو ســـاڵی ڕابـــردوودا پتـــر لە ٥٠ هەزار کەسی دیکە هەڵاتوون بۆ ئێران.

هەروەهـــا لــــە ســــاڵی ١٩٨٨ عێـــراق درێژەیـــدا بـــە بەرنامـــەی گوازتنـــەوەی کوردەکــــان لــــە ناوچــــە گوندنشــــینەکان بــــۆ شــــارەکان و هــــەروەها بــــۆ ئوردوگا زۆرەملێیەکان.

بنـــەمای بژیـــوی کشـــتوکاڵی ئـــەم خەڵکـــە بەتـــەواوی لـــە نـــاو چـــووە و زیـــاتر لـــە ٥٠٠ گونـــد بەتـــەواوی کـــاول کـــراون. کـــەوابوو ژمـــارەی ئـــەو کەســـانەی کـــە لـــە زێـــدی خۆیـــان دەرکـــراون و گوازراونەتـــەوە بـــۆ شـــوێنەکانی دیکـــە، زیـــاتر لە نیو میلیون کەس دەخەملێندرێت.

ڕاپۆرتی ساڵانەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا دەربارەی بارودۆخی مافی مرۆڤ لە عێراق و ناوچە کوردنشینەکان لە ساڵی ١٩٨٩

لێدوانی "جۆشوا گیلدێر"، جێگری وەزیری دەرەوە بۆ کاروباری مافی مرۆڤ

١٥ی حوزەیرانی ١٩٩٠

١- پەیوەندی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەگەڵ عێراق

مـــافی مـــرۆڤ لـــە عێـــراق ڕێـــزی لێناگیرێـــت. هـــەروا کـــە وردەکاریەکـــانی ڕاپۆرتەکـــەی ئێمـــە نیشـــان دەدات هاووڵاتیـــانی ئاســـایی عێـــراق هـــیچ ئاسایشـــێکی تاکەکەســـییان لەبەرامبـــەر دەســـتدرێژییەکانی حکومـــەت نییـــە. بێسەروشـــوێنکردن و لەســـێدارەدانی نهێنـــی بـــە کۆمـــەڵ ڕوودەدات. هەنـــدێ جـــار بنەماڵـــەکان کـــاتێ ئاگـــادار دەبـــن کـــە یـــەکێ لـــە ئەنـــدامانی خۆشەویســـتی بنەماڵـــەکە لەســـێدارەدراوە کـــە هێـــزە ئەمنییـــەکان تەرمەکـــەی تەســـلیم دەکەنـــەوە و داوا لـــە بنەماڵەکـــەی دەکـــەن پـــارەی لەسێدارەدانەکەشـــی بـــدا بـــە حکوومـــەت. ئەمـــەیە ڕوانگـــەی ڕژیمـــی عێـــراق بەنیسبەت دادپەروەری.

سـزای دەربڕینـی بیـروڕا تونـد و دڵڕەقانەیـە. ئێمـە دەزانـین کـە لـە دە سـاڵی ڕابـردوودا بـە دەیـان هـەزار کـەس (ئامـارێکی ورد و ڕاسـت لـە دەسـتماندا نییـە) لەلایـەن هێـزە ئەمنییـەکانەوە گیـراون بـە تـۆمەتی ئـەوەی کـە دژایـەتی حکوومـەت دەکـەن . لـە کاتێکـدا کـە سیسـتەمی دادی عێـراق ریسـا ناوچەییـەکان بەنیسـبەت ئـەو کەسـانە کـە تـاوانی غـەیرە سیاسـییان ئەنجامـداوە ڕەچـاو دەکـات بـەڵام بەنیسـبەت ئەوانـەی کـە تـۆمەتی سیاسـییان خراوەتـەپاڵ ریسـا ناوچەییـەکان ڕەچـاو ناکـات. دەبـێ ئـەوەش زیـاد بکـەین کـە بازنـەی سـووچە سیاسـییەکان بـەرفراوان پێناسە کراوە بۆ ئەوەی سووچە ئاساییەکانیش لەخۆ بگرێت.

ئەشـکەنجەکردنی تۆمەتبـارە ئـەمنی و ئاسـاییەکان، شـتێکی ئاسـاییە و ئـەو دانپێدانانـەی کـە لـەژێر ئەشـکەنجەدا وەردەگیـرێن لـە دادگـادا متمانـەپێکراون . دەسـتبەجێ پـاش دەسبەسـەربوون و لـە کـاتی لێپرسـینەوە و لێکۆڵینـەوەدا (کـە لەوانەیـە چەنـد مانـگ درێـژەی هـەبێت) بە خراپترین شێوە هەڵسوکەوت لەگەڵ تۆمەتبارەکان دەکرێت.

بــــه هـــۆی سرووشـــتی زۆر نهێنیپـــارێز و ســـەرکووتکاری رژیمـــی عێـــراق، کۆکردنـــەوەی زانیـــاری ورد و راســـت ســـەبارەت بـــه بـــارودۆخی مـــافی مـــرۆڤ لـــه عێـــراق لـــه رادەبـــەدەر دژوارە. هـــاتوچۆی دیپلۆماتـــەکان زۆر بەرتەســـک کراوەتـــەوە و زۆربـــەی عێراقییـــەکان دەترســـن بیروبۆچـــوونی خۆیـــان لای بیانییەکان و کەسانی دیکە دەرببڕن .

رژیمـــی عێـــراق لـــه رادەبـــەدەر ســـەرەڕۆیە. لـــەم نێـــوەدا تەنهـــا یەک هەڵاوێـــر (ئیستســـنا) هەیـــە، ئـــەویش بـــەجێهێنانی کاروبـــاری ئایینییـــە. هـــەروەها هەنـــدێ هەوڵـــدراوە بـــۆ باشـــترکردنی بـــارودۆخی ئـــابووری وڵات کە ئەم هەوڵانە ئێستا راوەستاوە .

بەهـــەرحاڵ بەگشـــتی رژیمـــی عێـــراق لـــه هەوڵەکانیـــدا بـــۆ کـــۆنترۆڵکردنی هەمەلایەنەی خـــەڵک دڵڕەقـــە. بەشـــێک لـــەم کۆنترۆڵکردنـــە لـــە رێگـــای دەزگـــای حیزبـــی بەعســـەوە ئـــەنجام دەدرێـــت. حیزبـــی بـــەعس حیزبێکـــی نهێنییـــە کـــە ژمارەیـــەکی زۆر لـــە خـــەڵکی کـــردووە بـــە ئەنـــدامی خـــۆی و بڕیـــاردان تـــەنها بـــە دەســـتی چەنـــد کەســـێکەوەیە لـــە ئاســـتی ســـەرەوە. ئەوانـــەی ئاســـتی خـــوارەوە وەک ســـیخۆڕ کاردەکـــەن بـــۆ کۆکردنـــەوەی زانیـــاری سیاســـی لـــە بـــارەی دراوســـێکانیانەوە. کۆمـــەڵێک تـــۆڕی ســـیخوڕی دیکـــەش هەیـــە کـــە لـــە رێگـــای ئەوانـــەوە حکوومـــەت کـــۆنترۆڵی کاروبـــاری هاووڵاتیـــان دەکـــات و چاودێرییـــەکی بـــاش بـــە ســـەر کاروبـــاری ســـوپا و کاروبـــاری خێـــرای حیزبـــی بەعســـدا دەکـــات. پێشـــتر باســـی ســـزای ئـــەو کەســـانەمان کـــرد کـــە لـــەم هێڵـــە لادەدەن یـــان حکوومـــەت متمانـــەی پێیـــان نـــامێنێ. لـــە مـــاوەی دوو ســـاڵی رابـــردوودا حکوومـــەت چەنـــد جـــار رایگەیانـــدووە چەنـــد پیلانێکـــی ســـەرەتایی بـــۆ کودتـــای ســـەربازی لـــە نـــاو

سـوپادا پوچـەڵ کردووەتـەوە. سـەدان کـەس گیـراون و ئێمـە نـازانین چەند کەس لەسێدارە دراون.

حیزبـی بـەعس حیزبێکـی پـان عەرەبییـە، هەربۆیـە هـەموو عەرەبـەکانی- سـەربە هـەر ئایینێـک یـان تاقمێـک بـن- لـە دەوری خـۆی کۆکردوەتـەوە بـەڵام نـەیتوانیوە پێگەیـەکی ئیـدۆلۆژیک لـە نێـو هاوولاتیـانی غـەیرە عـەرەبی عێـراق پەیـدا بکـات کـە زۆربـەیان کـوردن . ئـەم نامۆبوونـەی کـورد پـێش لـە بـە دەسەڵاتگەیشـتنی حیزبـی بەعسـیش هـەر بـووە بـەڵام ئێسـتا سیاسـەتی دەوڵـەت بووەتـە هـۆی پێشـێلکردنی بـەرفراوانی مـافی مرۆڤ .

بەنیسـبەت کـوردەوە ، دەوڵـەتی عێـراق "سیاسـەتی گۆپـاڵ و گێـزەر"ی پـەیرەو کـردووە و بـە شـوێن ئـەوەدا بـووە هـەتا پێیـدەکرێت پشـتیوانی عەشـیرەتە کوردەکـان بـە دەسـت بهێنێـت و لـە سیاسـەتی ئـازادی کولتـووری ئـەتنیکی کـەڵکوەردەگرێت. ناوچـەی ئۆتونـۆمی کوردسـتان هەیـە کـە خـاوەن دامەزراوەگـەلی تایبـەتی خۆیـە و پشـتیوانی لـە عەشـیرەتە کوردەکـانی لایـەنگری رژیـم دەکـات. زمـان و کولتـووری کـوردی گەشـەی پێـدەدرێت و پـەروەردە بـە زمـانی کـوردی هـەتا قۆنـاخی ناوەندی هەیە .

بـەڵام گۆپـاڵی سیاسـەتی عێـراق زۆر درنـدانەیە . لـە کـاتی شـەڕی کەنـداو - کـە ئێـران کـەڵکی لـە نـاڕازیبوونی عەشـیرەتە کوردەکـان وەرگـرت- دەوڵـەتی عێـراق شـاڵاوی کـاولکردنی گونـدە گومانلێکراوەکـانی دەسـتپێکرد و گوندنشـینەکانی لـە شـار و شـوێنە نوێکانـدا نیشـتەجێ کـرد تـا لـە نزیکـەوە چاودێریـان بـە سـەردا بکـات. پـاش ئاگربەسـتی عێـراق و ئێـران ، عێـراق بـۆ دەرکردنـی راپـەڕیوان لـە شـوێنەکانی ژێـر

دەسـتیان ، بـە بـێ فـەرق و جیـاوازی کـەڵکی لـە چـەکی کیمیـایی وەرگـرت کـە لـە ئەنجامـدا هـەزاران پیـاو، ژن و منـداڵ کـوژران. پـاش ئـەوەی سـەربازانی عێـراق ئـەم ناوچانـەیان گرتـەوە، کـاولکردنی گونـدەکان و شـارۆچکەکان و گوازتنـەوەی دانیشـتووەکانیان خێراتـر بـوو و سـەرەنجام نزیکـەی ٥٠٠ هـەزار کـەس- ١ لـە٧ی سـەرجەم دانیشـتوانی کـوردی عێـراق- دەربـەدەر بـوون. ئەگـەرچی ئێسـتا کاربەدەسـتانی عێـراق رێگـا بـەوە دەدەن گوندنشـینە دەربـەدەرکراوەکان سـەردانی زێـدی خۆیـان بکـەن تـا زەوییـەکانیان بکـێڵن و باخـەکانیان ئـاوەدان بکەنـەوە بـەڵام ئێمـە بەنیسـبەت ئاکـام و لێکەوتـە گشـتییەکانی ئەم دەربەدەرکردنە بەرفراوانە نیگەرانین .

سـەبارەت بـە نیگـەرانی ئێمـە دەربـارەی رەفتـاری دەوڵـەتی عێـراق لەگـەڵ کوردەکـانی عێـراق، هەڵوێسـتی ئێمـە ئـەوە نییـە کـە لەگـەڵ ریشـە و ئامانجـەکانی راپـەڕینی کـورددا بـین بـەڵکوو ئەوەیـە کـە لەبەرامـبەر ئـەو پێشـێلکاریانەی مـافی مـرۆڤ هەڵوێسـت بگـرین کـە لـە ئاسـتی نێونەتەوەییـدا بـە فـەرمی ناسـراون. دەوڵـەتی ویـلایەتە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا پشـتیوانی لـە یەکپارچـەیی خـاکی وڵاتـانی ئـەم ناوچەیـە دەکـات و جـەخت لـە سـەر ئـەوە دەکاتـەوە کـە کوردەکـان دەبـێ لـەم چوارچێوەیـەدا هـەوڵ بـدەن بـە شـێوازی ئاشـتیخوازانە بکـەن بـە ئامانجەکانیان.

لـە مـاوەی دوو سـاڵی رابـردوودا دەوڵـەتی عێـراق نیـازی خـۆی دەربڕیـوە بـۆ ئەنجامـدانی چاکسـازی. ئێسـتا کەندوکۆسـپەکانی سـەفەرکردن لـە کـاتی شـەڕدا هـەڵگیراون و بـە ژمارەیـەکی زۆر لـە عێراقییـەکان ئیـزن دەدرێـت بـۆ یەکـەم جـار لـە مـاوەی ٨سـاڵی رابـردوودا سـەفەری دەرەوە

بکــــەن. هەڵبژاردنــــەکانی ئەنجومــــەنی نیشــــتمانی لــــە نیســــان و ئەنجوومــــەنی ئۆتۆنــــۆمی کوردســــتان لــــە ئــــەیلوولی ١٩٨٩ بــــەڕیوەچووە. ژمارەیــــەک لــــە کاندیــــدا ســــەربەخۆکان لــــەم هەڵبژاردنانــــەدا ســــەرکەوتن و هەنــــدێک لــــە ئەنــــدامانی حیزبــــی بــــەعس ســــەرنەکەوتن. بەهــــەرحاڵ ســــەرجەم کاندیــــداکان دەبــــێ ســــەر بــــە حکوومــــەت بــــن و هــــیچ کــــەس خــــاوەنی دەســــەڵاتێکی ئــــەوتۆ یــــان کــــاری یاســــادانان نییــــە بــــەو شــــێوازە کــــە دەبــــێ هــــەبێ. یاســــای بنــــەڕەتیی نــــوێ ئامــــادەکراوە و لــــە مــــانگی کــــانوونی دووەم تەســــلیمی ســــەرۆک کۆمــــار کــــراوە . بــــە گــــوێرەی راپۆرتــــەکانی ئــــەم دواییانــــەی چاپەمەنییــــەکانی عێــــراق ، ئــــەم یاســــایە لــــە لێژنەیــــەکی ٦ کەســــی لــــە ئەنــــدامانی رێبەرایــــەتی عێــــراق تێپــــەڕیوە و دەخرێتــــە رێفرانــــدۆمی گشــــتی خــــەڵک. بەهــــەرحاڵ پەســــەندکردنی یاســــای بنــــەڕەتی شــــتێکە و رێــــز گــــرتن لە یاســــاکە شــــتێکی دیکەیــــە. یاســــای بنــــەڕەتی ئێســــتای عێــــراق هەنــــدیک خــــاڵ لــــەخۆ دەگرێــــت بــــۆ رێزگــــرتن لــــە مــــافی مــــرۆڤ و قەدەغــــەکردنی ئەشــــکەنجە و ســــەربەخۆیی سیســــتمی داد کــــە هیچکــــام لــــەم خاڵانــــە ئێســــتا جێبەجێ ناکرێت.

ئەگــــەر عێــــراق دەیــــەوێت کۆتــــایی بــــەو رەخنانــــە بێنێــــت کــــە کۆمــــەڵگای نێونەتــــەوەیی ســــەبارەت بــــە پێشــــێلکردنی مــــافی مــــرۆڤ لێیــــدەگرێت ، دەبێــــت هەنــــدێک هــــەنگاوی جیــــدی و راســــتەقینە هــــەڵگرێت، دەبێــــت کۆتــــایی بــــە کەشــــوهەوای ترســــاندن و تۆقانــــدن لــــە لایــــەن دەزگــــای ئەمنــــەوە بهێنێــــت و هەڵبژاردنگــــەلێکی بــــە واتــــا بــــەڕێوە ببــــات نــــە هــــەڵبژاردنێکی شــــانۆیی و لــــە هــــەموو شــــت گرینگتــــر ئەوەیــــە کــــە بــــە رێــــزەوە لەگــــەڵ هاووڵاتیــــانی خــــۆی رفتــــار بکــــات و ئــــەو هــــەل و دەرفەتەیــــانە پێبــــدات بــــە

ئاسایشــەوە لــە مــاڵی خۆیانــدا بــژین و دوور بــن لــە هەڕەشــەی ســەرکوت و توندوتیژی دەوڵەت کە لە هەموو شوێنێکدا هەیە.

"رێکخراوی شەهیدانی هەڵەبجە" تەقینەوەی لە بەغداد ئەنجامداوە
راپۆرتی وەزارەتی دەرەوە ئەمریکا بە کۆنگرێس
٣٠ نیسانی ١٩٩٠

ویــلایەتە یــەکگرتووەکانی ئــەمریکا لــە ســاڵی ١٩٨٢ تــا ئێســتا عێراقــی لــە لیســتی ئــەو وڵاتانــە کــە پشــتیوانی لــە تروریــزم دەکــەن، دەرهێنــاوە. پــاش دەرکرانـــی عێـــراق لـــەرێکخراوی نێونەتـــەوەیی ANO لـــە ســـاڵی ١٩٨٣، عێــراق بــەردەوام کــاری کــردووە بــۆ ئــەوەی وێنــەی نێونەتــەوەیی خــۆی چــاک بکاتــەوە. عێــراق لــە ســاڵی ١٩٨٩ پشــتیوانی لــە هــیچ کردەوەیــەکی تروریســتی نــەکردووە بــەڵام بەهــەرحاڵ درێــژە بــە هەوڵــەکانی داوە بــۆ داڵــدەدانی هەنــدێک لــە گروپــە فەلەســتینەکان، لەوانــە "بــەرەی ئــازادی عــەرەب" کــە عێــراق دروســتی کــردووە و "بــەرەی ئــازادی فەلەســتین" ســەر بــە ئەبوعــەباس کــە بەرپرســیاری بەبارمەتــەگرتنی فرۆکــەی Achille Lauro لە ساڵی ١٩٨٥ و کوشتنی موسافرە ئەمریکاییەکانیەتی.

هەروەهــا راپــۆرتی چاپەمەنیــەکان نیشــان دەدات کــە ئــەبو ئیبــراهیم، رێبــەری پێشــووی "رێکخــراوی تروریســتیی لــەناوچووی ١٥ی گــوڵان" گەڕاوەتــەوە بــۆ عێــراق. ئــەبو ئیبــراهیم بــە شــارەزابوون لــە دروســتکردنی بــومبی کوشــندەی جانتــایی بەناوبانگــە. عێــراق درێــژە بــە پشــتیوانیکردن لــە گروپــەکانی نــەیاری دەوڵــەتی ئێــران دەدات لەوانــە موجاهیــدینی خەلق (MEK).

لــە ســەرەتای مــانگی تــەموزەوە، چەنــد هێرشــێکی تروریســتی لــە بەغــداد روویــداوە، لەوانــە تەقاندنــەوەی بومــب کــە ئامــانجی بیانیــەکان بــووە. بەرپرســیارانی ئــەم هێرشــانە دیــارنین هەرچەنــد کــە رێکخراوێــک بــە نــاوی "رێکخــراوی یــەکگرتووی شــەهیدانی هەڵەبجــە" کــە گروپێکــی تونــدڕەوی کــوردە بەرپرســیارێتی یــەکێ لــەم هێرشــانەی وەئەســتۆ گرتــووە کــە تەقانــدنەوەی بومــب بــووە لــە کلــوبی نــوێی بریتانیــا کــە ٢٠ کەســی برینــدار کــردووە. هــەروەها لــە ناوەڕاســتی کــانوونی یەکــەم، پاشــنیوەڕۆیەک بومبێــک لــە شــەقامی ســەرەکی بازرگــانی بەغــداد تەقیوەتــەوە و ژمارەیەکی زۆر ڕێبواری کوشتوە و بریندار کردووە.

کاربەدەســتانی عێــراق لەگــەڵ FAA [147] کــار دەکــەن بــۆ ئەوەی بارودۆخی ئەمنی فڕۆکەخانەی بەغداد باشتر بکرێت.

[147] FAA (Administration Aviation Federal) بە ئیــدارەی فڕۆکەوانــی فدراڵی ئەمریکا دەوترێت. وەرگێڕ

یەکەم لێدوانی وەزارەتی دەرەوە دەربارەی کیمیابارانی هەڵەبجە

وەزارەتی دەرەوە

١٦ی ئاداری ١٩٩٨

جەیمز روبین[148]، وتەبێژی وەزارەتی دەرەوە:

لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ سوپای عێراق بە چەکی کیمیایی هێرشی کردەسەر هەڵەبجە کە شارۆچکەیەکی کوردنشینە لە باکووری عێراق و لە ئەنجامدا ٥ هەزار کەسی مەدەنی کوژران و زیاتر لە ١٠ هەزار کەس بریندداربوون. رژیمی عێراق تەنها لە کاتی شاڵاوەکەی دژی هاوڵاتیانی سڤیلی کوردی عێراق کە کۆمەڵکوژی هەڵەبجە یەکێک لەوانە بوو، چەکی کیمیایی بەکارنەهێنا بەڵکوو نزیکەی ٢٠ هەزار سربازی ئیران لە ١٩٨٣ تا ١٩٨٨ لە کاتی شەڕی ئیران و عێراقدا لە ئەنجامی هێرشە کیمیاییەکانی عێراق کوژران.

رژیمی عێراق قەد نەیوتووە لە کیمیابارانکردنی هەڵەبجە پەشیمانە. لەراستیدا رژیمی عێراق داکۆکی لە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لە کاتی شەڕەکەی لەگەڵ ئێران کردووە و بانگەشەی ئەوەی کردووە کە: "هەموو نەتەوەیەک مافی ئەوەی هەیە خۆی لە بەرامبەر داگیرکاریدا بپارێزێت". ئەمە لە کاتیکدایە کە پرۆتۆکۆلی ساڵی

[148] James P. Rubin

١٩٢٥ی ژنێف کە عێراقیش واژۆی کردوە، بەکارهێنانی چەکی کیمیایی قەدەخە کردووە.

ئێستا دوای تێپەڕبوونی ١٠ ساڵ بەسەر کیمیابارانی هەڵەبجە هێشتا خەڵکی هەڵەبجە بەدەست ئاسەوارەکانی هێرشە کوشندەکەی ١٦ی ئادارەوە دەناڵێنن، لەوانە زۆربوونی ڕێژەی توشبوون بە نەخۆشیگەلی جدی وەک شێرپەنجە، ناتەواو بەدنیاهاتنی منداڵ و لەبارچوونی منداڵ.

ئەمڕۆ بەتایبەت لایەنگرانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لەگەڵ خەڵکی هەڵەبجەدان و ئێمە بەیادی خۆمان و کۆمەڵگای نێونەتەوەیی دەهێنینەوە کە نەتەوە یەکگرتوەکان نابێ بهێڵێت کە عێراق دەست بە بەرنامەی چەکە کۆمەڵکوژەکانی بکاتەوە. تەنیا ڕێگا بۆ ئەوەی لەوە دڵنیابین کە ڕژێمی سەدام حوسەین جارێکی دیکە ناتوانێت چەکی کۆمەڵکوژی هەبێت یان دژی خەڵکی عێراق یان خەڵکانی دیکە بەکاری بێنێت، ئەوەیە کە پشکنەرانی چەکی سەر بە نەتەوە یەکگرتوەکان خێرا، بێ شەرتومەرج و بێسنوور سەردانی هەموو شوێنەکانی عێراق بکەن.

وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا

##ساڵیادی کۆمەڵکوژی هەڵەبجە

١٦ی ئاداری ٢٠٠٠

جەیمز روبین[149] ، وتەبێژی وەزارەتی دەرەوە: بە بۆنەی جەژنی قوربان پیرۆزبایی لە سەرجەم مسڵمانانی جیهان دەکەین. هەروەها لەم رۆژەدا دوازدەیەمین ساڵوەگەڕی هێرشی کیمیایی سەدام حوسەین بۆ سەر هەڵەبجە کە شارێکی کوردنشینە لە باکووری عێراق بەرز رادەگرین.

بە هۆی ئەوەی ئەمساڵ جەژنی قوربان هاوکاتە لەگەڵ ساڵیادی کیمیابارانی هەڵەبجەدا، گەلێ لە مسڵمانان لە هەرێمی کوردنشین جەژنی قوربان بەڕێوەنابەن.

بە هۆی ئەوەی لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ هێزی هەوایی عێراق هەڵەبجەی بە گازی موستارد و گازە کوشندەکانی دیکە بومباران کرد، نزیکەی ٥ هەزار خەڵکی مەدەنی کوژران و ١٠ هەزار کەسی دیکە بریندار بوون. ١٢ ساڵ دوای ئەو کۆمەڵکوژیە ، خەڵکی هەڵەبجە هێشتا بە دەست نەخۆشیگەلێکی جدی وەک شێرپەنجە و ناتەواو بەدنیاهاتنی منداڵ ئێش و ئازار دەکێشن. قوربانیانی هەڵەبجە شایانی دادپەروەری و پشتیوانی کۆمەڵگای نێونەتەوەیین.

[149] JAMES P. RUBIN

کیمیابارانی هەڵەبجە کە تاوان دژی مرۆڤایەتی بوو، نیشانەی مێژووی دوورودرێژی ڕەفتارە تاوانبارانەکانی ڕژیمی سەدام حوسەینە. ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لەمێژە داوا دەکات دادگایەکی نێونەتەوەیی پێکبێت بۆ لێکۆڵینەوە، سکاڵاکردن و ئەگەر بکرێت سزادانی سەدام حوسەین و داروەدەستەکەی بە بۆنەی ئەو تاوانانەی کە ئەنجامیانداوە و تا ئەمڕۆ لە باشوور و ناوەڕاستی وڵات بەردەوامە. ئێمە پشتیوانی لە هەوڵە نێونەتەوەیەکان دەکەین بۆ کۆکردنەوەی بەڵگە لەسەر ئەو تاوانانەی کە عێراق دژ بە مرۆڤایەتی ئەنجامیداوە و دەبێ بەو بۆنەیەوە سزا بدرێت. لێپرسینەوە و دادگاییکردنی سەدام حوسەین بە هۆی پێشێلکردنی جارنامەی جیهانی مافی مرۆڤ، زۆر دواکەوتووە.

ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە مێژووی خۆیدا پشتیوانی لە لێپرسینەوە و سزادانی ئەو کەسانە کردووە کە ژینۆساید و تاوانەکانی دیکەیان دژ بە مرۆڤایەتی ئەنجام داوە. ئێمە بە هەمان شێوە پشتیوانی لە لێپرسینەوەی بەرەبەرە لە گەڵ ئەو کەسانە دەکەین کە لە بەرامبەر کیمیابارانی هەڵەبجە بەرپرسیارن. ئێمە چاومان لەو ڕۆژەیە کە ئەو کەسانە کە فەرمانی کیمیابارانکردنی هەڵەبجەیان داوە لە دادگایەکی نێونەتەوەییدا لە عێراقێکی ئازاد و دیموکرات یان هەر وڵاتێکی دیکە سزا بدرێن. تاوانەکانی عێراق دژی مرۆڤایەتی وەک کیمیابارانکردنی هەڵەبجە هیچ سنوورێک ناناسێت و ئەم تاوانانە لەبیرناچێت. کیمیابارانی هەڵەبجە بەدەستی سەدام حوسەین تەنها یەک ڕووداو نەبوو بەڵکوو بەشێک بوو لە شاڵاوێکی چڕوپڕ دژی هاووڵاتیانی کوردی مەدەنی عێراق کە سەدام حوسەین فەرمانی

دەرکردبـــوو و عەلـــی حەســـەن ، ناســـراو بە عەلـــی کیمیـــایی بەڕێـــوەی دەبرد.

بە گـــوێرەی هەڵســـەنگاندنی چـــاودێرە نێونەتەوەیەکـــان، هێزەکـــانی عێـــراق ٥٠ هەزار تـــا ١٠٠ هەزار کەســـیان لە شـــاڵاوی "ئەلئەنفـــال" لە ســـاڵی ١٩٨٨ کوشـــتووە. رژیمـــی عێـــراق هەروەهـــا لەکـــاتی شـــەڕی ئێـــران و عێراقـــدا، لانـــیکەم ٥ هەزار ئیرانـــی بە چەکـــی کیمیـــایی کوشـــتووە. بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی لە لایەن ڕێکەوتننـــامەیەکی نێـــونەتەوەیی لە ساڵی ١٩٢٥ کە عێراقیش واژۆی کردووە، قەدەخەکراوە.

وەزارەتی دەرەوە

##ساڵیادی کۆمەڵکوژی هەڵەبجە

١٦ی ئاداری ٢٠٠١

ریچارد بوچێر[150] ، وتەبێژی وەزارەتی دەرەوە:

ئەمڕۆ سیانزەیەمین ساڵیادی هێرشی کیمیایی سەدام حوسەین بۆ سەر هەڵەبجەیە کە شارێکی زۆرتر کوردنشینە لە باکووری عێراق. لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ هێزی هەوایی عێراق هەڵەبجەی بە گازی موستارد و گازە کوشندەکانی دیکە بومباران کرد، نزیکەی ٥ هەزار خەڵکی مەدەنی کوژران و ١٠ هەزار کەسی دیکە بریندار بوون. ١٣ ساڵ دوای ئەو کۆمەڵکوژییە، خەڵکی هەڵەبجە هێشتا بە دەست نەخۆشیگەلێکی جدی وەک شێرپەنجە، تەواونەبوونی دەماخ و دەمار، ناتەواو بەدنیاهاتنی منداڵ و لەبارچوونی منداڵ ئیش و ئازار دەکێشن.

کیمیابارانی هەڵەبجە بەدەستی سەدام حوسەین تەنها یەک رووداو نەبوو بەڵکوو بەشێک بوو لە شاڵاوێکی چڕوپڕ دژی هاووڵاتیانی کوردی سڤیلی عێراق کە سەدام حوسەین فەرمانی دەرکردبوو و عەلی حەسەن، ناسراو بە عەلی کیمیایی بەڕێوەی دەبرد. بە گوێرەی هەڵسەنگاندنی چاودێرە نێونەتەوەیەکان، هێزەکانی عێراق ٥٠ هەزار

---

150 Richard Boucher

تـــــا ١٠٠ هەزار کەســـــیان لە شـــــالاوی "ئەلئەنفـــــال" (کە بە واتـــــای دەســـــتکەوتەکانی جەنـــگە) لە ســـــاڵی ١٩٨٨ کوشـــتوه. رژیمـــــی عێـــراق هەروەهـــا لەکـــاتی شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق لە ١٩٨٣ تـــا ١٩٨٨، هەزاران ئیرانی بە چەکی کیمیایی کوشتووە.

ئـــــــێمە چاومـــــــان لەو رۆژەیە کە ئەو کەســـــــانە کە فەرمـــــــانی کیمیابـــــارانکردنی هەڵەبجەیـــــان داوە لە دادگـــــایەکی نێونەتەوەییـــــدا لە عێراقێکـــی ئـــازاد و دیمـــوکرات یـــان هەر وڵاتێکـــی دیـــکە، دادگـــایی بکـــرێن و ســـزا بـــدرێن. ئەم تاوانـــانە لەبیـــر نـــاچن. هاوکـــات لەگەڵ ئەوەی ســـاڵیادی هەڵەبـــجە وەبیـــر دێنیـــنەوە، دەبـــێ خۆمـــان و کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی دڵنیـــا بکەیـــنەوە کە نـــابێ رێگـــا بە رژیمـــی ســـەدام حوســـەین بـــدرێت بەرنامەی پەرەپێدانی چەکی کۆمەڵکوژ سەرلەنوێ دەستپێبکاتەوە.

وەزارەتی دەرەوە

جۆرج بوش: سەدام چەکی کۆمەڵکوژی دژی خەڵکی سڤیلی بێ گوناح بەکارهێناوە

١٤ی ئاداری ٢٠٠٣

ریچارد بوچێر، وتەبێژی وەزارەتی دەرەوە:

رۆژی یەکشەمە پانزەیەمین ساڵیادی هێرشی کیمیایی سەدام حوسەین بۆ سەر هەڵەبجەیە کە شارێکی زۆرتر کوردنشینە لە باکووری عێراق. لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ سوپای عێراق هەڵەبجەی بە گازی موستارد و گازە کوشندەکانی دیکە بومباران کرد، نزیکەی ٥ هەزار خەڵکی مەدەنی کوژران و ١٠ هەزار کەسی دیکە بریندار بوون. ١٥ ساڵ دوای ئەو کۆمەڵکوژیە، خەڵکی هەڵەبجە هێشتا بە دەست تەواونەبوونی دەماخ و دەمار، ناتەواو بەدنیاهاتنی منداڵ، لەبارچوونی منداڵ و نەخۆشیگەلی جدی و شێرپەنجە ئیش و ئازار دەکێشن.

کیمیابارانی هەڵەبجە تەنها یەک رووداو نەبوو بەڵکوو بەشێک بوو لە شاڵاوێکی چڕوپڕ دژی هاووڵاتیانی کوردی مەدەنی لە ناوچە کە سەدام حوسەین فەرمانی دەرکردبوو و عەلی حەسەن، ناسراو بە عەلی کیمیایی بەڕێوەی دەبرد. بە گوێرەی هەڵسەنگاندنی چاودێرە نێونەتەوەیەکان، لەم شاڵاوەدا هێزەکانی عێراق ٥٠ هەزار تا ١٠٠

هەزار کەسیان لە ساڵی ١٩٨٨ کوشتووە. عێراقیەکان بەم شاڵاوە دەڵێن "ئەلئەنفال" کە بە واتای دەستکەوتەکانی جەنگە. رژێمی عێراق هەروەها لەکاتی شەڕی ئێران و عێراق لە ١٩٨١ تا ١٩٨٣ چەکی کیمیایی بۆ کوشتن و بریندارکردنی هەزاران ئێرانی بە کار هێنا.

سەرۆک بوش لە دوایین لێدوانی خۆی بۆ کۆمەڵانی خەڵکی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ئاماژەی بەم کردەوانەی عێراق و کردەوە لەمێژینەکانی دیکەی وەک ئەشکەنجەدان و ئازار و ئەزیەتدانی خەڵک کردووە. هەروەها کە سەرۆک بوش وتی رژێمی عێراق سوکایەتی بە مافی مرۆڤ و رێکەوتننامە نێونەتەوەیەکان کردووە و چەکی کۆمەڵکوژی دژی خەڵکی مەدەنی بێ گوناح بەکارهێناوە، کەوابوو "ئەگەر رژێمی سەدام شەیتان نەبێت، کەواتا شەیتان مانای نییە".

ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ئەم دەرفەتە بەکاردێنێت بۆ وەبیرهێنانەوەی یادی هەزاران هەزار خەڵکی ئاسایی (کە زۆربەیان منداڵی بێ گوناه بوون) کە بەدەستی رژێمی دڕندەی ئێستای عێراق کوژران و ئازاردران و جەخت لە سەر ئەرک و بەرپرسیارێتی ئەمریکا دەکاتەوە بۆ ئەوەی سەدام حوسەین و دارودەستەکەی جارێکی دیکە نەتوانن چەکگەلێکی وا دژی کۆمەڵگای نێونەتەوەیی، دراسێکانی و هاوڵاتیانی خۆی بەکاربێنن.

کۆشکی سپی

لێدوانی سەرۆک بوش دەربارەی ساڵیادی کیمیابارانی هەڵەبجە و ئامادەکاری بۆ روخاندنی رژێمی عێراق

١٥ی ئاداری ٢٠٠٣

سەرۆک کۆمار: بەیانیتان باش. ئەم هەفتەیە وەبیرهێنەرەوەی ساڵیادێکی تاڵە بۆ خەڵکی عێراق. ١٥ ساڵ لەمەوپێش رژێمی سەدام حوسەین فەرمانی کیمابارانکردنی گوندێک لە باکووری عێراق بە ناوی هەڵەبجەی دەرکرد. تەنها بەو فەرمانە، رژێمی عێراق هەزاران هاووڵاتی کوردی عێراقی کوشت. سەرجەم ئەندامانی بنەماڵەکان گیانیان لەدەستدا لە کاتێکدا کە هەوڵیاندەدا لە گازی کیمیایی موستارد و دەمار کە لە ئاسمانەوە دەباری، رابکەن. گەلێ لەو کەسانە کە لەو هێرشە رزگاریان بوو هێشتا بەدەست شێرپەنجە، کوێری، نەخۆشیەکانی هەناسەدان، لەبارچوونی منداڵ و نەخۆشی توندی هەناسەدان لە نێو منداڵەکانیان ئێش و ئازار دەکێشن.

کیمیابارانی هەڵەبجە (کە تەنها یەکێ لەو ٤٠ شوێنە بوو کە سەدام هێرشی کردوەتە سەر خەڵکەکەی خۆی) تەنها گۆشەیەک لەو تاوانانەیە کە سەدام حوسەین دەیەوێت ئەنجامی بدات و تەنها جۆرێک لەو مەترسیە جۆراوجۆرانەیە کە ئێستا بۆ سەراسەری جیهان دروستی کردوە. سەدام یەکێ لە دڵڕەقترین دیکتاتۆرەکانی مێژووە و خۆی بە کوشندەترین چەکەکانی جیهان تەیار دەکات.

ئەنجـــــومەنی ئاسایشـــــی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان دەرکـــــی بەم مەترســـــیە کـــــردووە و داوای لە ســـــەدام حوســـــەین کـــــردووە ســـــەرجەم چەکە کۆمەڵکوژەکـــــانی لە نـــــاو ببـــــات کە ئەوە یەکـــــێ لە شـــــەرتومەرجەکانی کۆتاییپێهـــــاتنی شـــــەڕی دووەمـــــی کەنـــــداو لە ١٢ ســـــاڵ لەمەوپـــــێش بـــــوو. ئەنجـــومەنی ئاســـــایش چەنـــــد جـــــار ئەم داواکـــــاریەی دووپـــــات کـــــردوەتەوە و هۆشـــــداریداوە کە عێـــــراق لەگەڵ کۆمەڵێـــــک ئەنجـــــامی جـــــدی رووبەڕوو دەبێـــــتەوە ئەگەر ئەرک و بەرپرســـــیارەتیەکانی جێبەجـــــێ نەکـــــات. بەڵام عێـــــراق بە کەمتەرخەمـــــی و فریـــــودان و وەدواخســـــتنی کـــــات، وەڵامـــــی ئەنجومەنی ئاسایشی داوەتەوە.

ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا، بریتانیـــــا و ئیســـــپانیا درێـــــژە بە کـــــارکردن لەگەڵ ئەنـــــدامانی ئەنجـــومەنی ئاسایشـــــی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان دەدەن بـــــۆ ئەوەی بەرەنگـــــاری ئەم مەترســـــیە هاوبەشـــــەی ســـــەدام ببـــــنەوە. ئـــــێمە لە ســـــاڵانی رابـــــردوودا نمـــــوونەگەلێکی زۆرمـــــان بینیـــــوە (لە بۆســـــنیاوە بگـــــرە تـــــا روانـــــدا و کۆزۆڤـــــۆ[151]) کە ســـــەرنەکەوتنی ئەنجـــومەنی ئاســـــایش لە بڕیـــــاردانی یەکلایـــــیکەرەوە ، کارەســـــاتی لێکەوتـــــوەتەوە و دەبـــــێ ئەوە بـــــزانین کە هەنـــــدێ لە مەترســـــییەکان ئەوەنـــــدە گەورەن و ئاکـــــام و ئەنجامەکانیـــــان ئەوەنـــــدە کارەســـــاتبارە کە دەبـــــێ ئەو مەترســـــیانە لەناوببردرێن ، تەنانەت ئەگەر پێویست بە هێزی سەربازیش بکات.

هاوکـــــات لەگەڵ بەردەوامبـــــوونی هەوڵە دیپلۆماتیکەکـــــان، نـــــابێ راســـــتیە بنەڕەتیەکـــــان دەربـــــارەی رژێمـــــی بەغـــــداد پشـــــتگوێ بخەیـــــن. مێـــــژووی نـــــوێ

[151] from Bosnia, to Rwanda and Kosovo

پێمـــانی نیشـــانداوە کە ســـــەدام حوســـــەین دیکتـــاتۆرێکی دەســـــتنەپارێزە کە بـــێ هـــیچ پاســـاوێک دووجـــار وڵاتـــانی دراوســـێی خـــۆی داگیـــر کـــردووە کە مەرگ و ئـــــازاری کـــۆمەڵێکی زۆر لە خەڵکـــی لێکەوتـــوەتەوە. زانیاریەکـــانی گروپگەلـــی مـــافی مـــرۆڤ نیشـــان دەدات کە ڕژێمـــی عێـــراق نەیارەکـــانی ئەشـــکەنجە دەکـــات، زنـــدانییان دەکـــات ، هەنـــدێک جـــار بێسەروشـــوێنیان دەکـــات ، دەســـت و پـــێ و زمانیـــان دەبڕێـــت، چاویـــان دەردەهێنێـــت و لەبەرچـــاوی کەســـوکاریان دەســـتدرێژی دەکـــاتە ســـەر ژنەکانیـــان. "ئیلـــی وەیســـێل" [152] کە خەڵاتـــی نـــۆبێلی پێبەخشـــراوە و یەکـــێ لەوانەیە کە لە هولۆکاســـت ڕزگـــاری بـــووە، ئەم حەفـــتەیە وتـــی: " ئـــێمە بەرپرســـیارێتی ئەخلاقیمـــان هەیە بـــۆ ئەوەی لە هەمـــوو ئەو شـــوێنانە دەســـتێوەردان بکەیـــن کە لە ژێـــر دەســـەڵاتی شـــەیتاندایە. ئەو شـــوێنە ئەمڕۆ عێراقە".

زانیاریەکـــانی پشـــکنەرانی چەکـــی کۆمەڵکـــوژ نیشـــان دەدات کە ســـەدام حوســـەین نەیتوانیـــوە پاســـاو بهێنێـــتەوە بـــۆ ئەو بـــڕە یەکجـــار زۆرە گـــازە کیمیـــایی و بیۆلۆژیکیـــانەی کە هەیەتـــی، لەوانە گـــازی موســـتارد ، بۆتولینـــۆم، تاکســـین و ســـارین کە دەتوانێـــت ملیۆنەهـــا کەســـی پێبوکژێـــت. ئـــێمە دەزانـــین کە ڕژێمـــی عێـــراق یـــارمەتی مـــادی بە

---

[152] ئیلـی وەیسـەل (Elie Wiesel) نووسـەر و چـالاکێکی سیاسـی جـولەکەی ئەمریکـایە کە خەڵاتـی نـۆبیلی ئەدەبیـاتی سـاڵی ١٩٨٦ی پێبەخشـراوە. وەیسـەل بەردەوام داکـۆکی لە مـافی کەمینەکـان (بە تـایبەت کـورد) لە بەرامـبەر دەوڵەتە سـەرکوتکارەکان کـردووە و یەکـێ لەو کەسـایەتییە کـاریگەرانە بـوو کە ئیـدارەی بۆشـی تەشـویق کـرد ڕژێمـی سـەدام بڕوخێنێـت. وەرگێڕ

تروریستەکان دەدات. هەروەها دەزانین کە پیلانی ئەوەی بەدەستەوەیە خەڵکی بێگوناحی دەوروبەری بنکە سەربازیەکان وەک میرتاڵێکی (سپەر) مرۆڤی بەکاربێنێت.

هیچ هۆکارێکی ئەوتۆ لەئارادانیە بۆ ئەوەی هیواداربین کە سەدام چەک بکرێت. ئەگەر بۆ چەککردنی سەدام، هێزی سەربازی پێویست بکات خەڵکی ئەمریکا دەبێ دڵنیا بن کە هەموو ئامراز و سەرچاوەیەک دراوە بە هێزە چەکدارەکانی ئەمریکا بۆ ئەوەی سەرکەوتن بەدەستبێنن. خەڵکی عێراق دەبێ دڵنیابن کە هەموو هەولێک دەدرێت بۆ ئەوەی ژیانی خەڵکی بێ گوناح بپارێزرێت و یارمەتی عێراق دەدرێت بۆ ئەوەی لە سی ساڵ دەسەڵاتی دیکتاتۆری رزگاری بێت. هەروەها پلانی ئەوەمان داناوە کە برێکی زۆر خۆراک و دەواودەرمان و پێداویستیە سەرەکییەکانی دیکە بخەینە بەردەستی خەڵکی عێراق، ئەگەر شەڕەکە بەرفراوان بێت.

رۆژانی زۆر سەخت لە بەردەم نەتەوە ئازادەکانی جیهاندایە. دەوڵەتەکان ئێستا دەبێ نیشانی بدەن کە ئەو ئەرک و بەرپرسیارەتیە کە بۆ ئازادی و ئاسایش باسیان دەکرد تەنها قسە بووە یان ئامادەن بە کردەوە هەنگاوی بۆ هەڵبگرن؟. هیچ گومان لەوەدا نییە کە ئێمە وەک دەوڵەتی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و ئەو هاوپەیمانییە کە رێبەرایەتی دەکەین، بەرەنگاری مەترسیەکی رۆژ بەرۆژ گەورەتر دەبینەوە بۆ ئەوەی خۆمان بپارێزین و سەرکردەی ترۆر لەناوببەین و ئاشتی جیهان بپارێزین.

سەرۆک کۆمار جۆرج دبلیو بوش

-٣

هەڵەبجە و ئەنفال لە ئەجینداى کۆنگرێسى ئەمریکادا (ئەنجومەنى نوێنەران و ئەنجومەنى پیران)

کیمیابارانی هەڵەبجە: کۆمەڵکوژییەکی دڕندانە
ئەنجومەنی نوێنەران
٢٤ی ئاداری ١٩٨٨

کۆنگرێسمەن لانتۆس[153] :

بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەن، ماوەیەکی زۆر بە سەر مۆتەکەی "جانستۆن"[154] (کە تێیدا ٩١٣ پیاو، ژن و منداڵ بە هۆی گازەوە کوژران) تێنەپەڕیوە کە بیروڕای گشتی ئەمریکا کەوتوەتە ژێر کاریگەری ئەو وێنە ترسناکانەی کە لە عێراقەوە تێن و نیشان دەدات گازی سیانید، گازی موستارد و گازی دەمار لە لایەن دەوڵەتی عێراق دەژی خەڵکی خۆی بەکارهاتووە. لە بەر ئەوەی ناهێڵن میدیاکان دەستیان بە شوێنی رووداوەکە بگات، ئێمە نازانین ئایا ژمارەی ئەو منداڵ، ژن و پیرانە کە لە ئاکامی بەکارهێنانی دڕندانەی گازی

---

[153] تام لانتۆس لە ساڵی ١٩٨١ تا کاتی مردنی لە شوباتی ٢٠٠٨ نوێنەری باکووری سان ماتێۆ و باشووری رۆژهەڵاتی سان فرانسیسکۆ بوو لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی دیموکرات. لانتۆس دۆستی کورد بوو و یەکەمین کەس بوو کە کیمیابارانی هەڵەبجەی لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا خستەڕوو. وەرگێڕ

[154] ئاماژە بەوەیە کە لە شاری جانستۆنی ئەمریکا، لە ١٨ی تشرینی ١٩٧٨ بە هاندانی جەیمز جۆنز نزیکەی ٩١٣ کەس بە خواردنی حەبی سیانید خۆیان بە شێوەی بەکۆمەڵ لە ناو کنیسەیەکدا کوشت. ٢٠٠ کەس لە قوربانیەکان منداڵ بوون و یەکێکی دیکەیان لیئۆ رایان، ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا بوو. جەیمز جۆنز تەریقەتێکی ئایینی تایبەتی لەو شارە دامەزراندبوو و کۆمەڵێکی زۆر خەڵکی بە دەوری خۆیدا کۆ کردبووەوە. رووداوەکەی جانیستۆن گەورەترین روداوی خوکوژی جیهان بوو. وەرگێڕ

ژەهــــراوی لـــە ســـەر دەســـتی کاربەدەســـتانی عێـــراق کـــوژراون ، ٣ هـــەزار کەسە یان ٥ هەزار کەس.

هێـــزی دەریـــایی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا ئێســـتا عێـــراق و هاوپـــەیمانەکانی لـــە کەنـــداوی فـــارس دەپارێزیـــت. حکوومـــەتی ئـــەمریکا دەبێـــت گوشـــار بخاتـــە ســـەر رژێمـــی بەغـــداد و پێـــی نیشـــان بـــدات کیمیابـــارانکردنی خـــەڵکی مـــەدەنی لـــە چـــاوی نەتـــەوە شارســـتانییەکانەوە قـــابلی قبـــووڵ نییـــە. نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان دەبـــێ بـــە زووتـــرین کـــات لێژنەیەک بنێرێت بۆ ناوچە تا لەم کۆمەڵکوژییە دڕندانەیە بکۆڵێتەوە.

کیمیابارانی هەڵەبجە نموونەی کارەساتی ئاپۆکالیسە
ئەنجومەنی نوێنەران
٢٩ی ئاداری ١٩٨٨

کۆنگرێسمەن ئەتکینز[155] :

بـــەڕێز ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، دەمـــەوێت نیگـــەرانی خـــۆم دەرببـــڕم بەنیســـبەت بـــەکارهێنانی چـــەکی کیمیـــایی لـــە لایـــەن ئێـــران و عێـــراقەوە کـــە دژی یەکـــدی شـــەڕدەکەن . حەفتـــەی رابـــردوو، بـــە ســـەدان خـــەڵکی بـــێ گونـــاح لـــە کوردســـتانی عێـــراق بـــە چـــەکی کیمـــایی کـــوژران. هـــەموومان راپـــۆرت و هەواڵـــەکانی ئـــەم رووداوەمـــان بینیـــوە. بنەماڵـــەکان لـــە ســـەر

[155] چێســـتێر ئەتکینـــز لە ١٩٨٥ تـــا ١٩٩٣ نـــوێنەری ماساچۆســـێت بـــوو لە ئەنجـــومەنی نـــوێنەرانی ئەمریکـــا لە ســـەر لیســـتی پـــارتی دیمـــوکرات. ئەتکینـــز هەروەهـــا لە ١٩٧٧ تـــا ١٩٩١ سەرۆکی پارتی دیموکرات لە هەرێمی ماساچۆسێت بوو. وەرگێڕ

مێــزی نــان خواردنــدا مــردوون، دایــک و باوکــەکان منداڵــەکانیان بــە توندی لــە ئــامێز گرتــووە تــا لــە گــازی ژەهــراوی بیانپــارێزن، وەکــوو ئــەوە وایــە چــوار ئەســب ســوارەکەی ئاپۆکــالیس[156] لــە هــەموو شــاردا غاریانــدابێ و کۆمەڵێک مردوویان بە شوێنی خۆیاندا بەجێهێشتبێ .

چــەکی کیمیــای ترســناکە و لەلایــەن هــەموو نەتــەوەکانی جیهــانەوە شــەرمەزار کــراوە. پرۆتۆکــۆلی ١٩٢٥ی ژنێــڤ بــەکارهێنانی چــەکی کیمیــایی قەدەغــە کــرد و هیــوادار بــوو ئیــدی قــەد بەکارنــەبردرێت بــەڵام هــەم ئێــران و هــەم عێــراق لــە شــەڕی کەنــداودا لــەم چەکــە ترســناکانە کــەڵکیان وەرگرتــووە. کــەڵکوەرگرتن لــە چــەکی کیمیــایی وەک ئــامرازی شــەڕ خــۆی لــە خۆیــدا کــارێکی دڕەندانەیــە بــەڵام وادیــارە دەوڵــەتی عێــراق ئــەم چەکــەی دژی خەڵکــە ســڤیلەکەی خۆیشــی بــەکارهێناوە. ئەمــە یەکــەم جــار نییــە کــە چــەکی کیمیــایی لــە ناوچــەی کوردســتان بــە کاردبردرێــت. کوشــتنی خــەڵکی بــێ گونــاه هــیچ پاســاوێکی نییــە و ئــەو کۆمەڵکوژییە کە هەفتەی رابردوو روویدا ، جێی داکۆکی نییە .

لــەم حەفتەیــە دا مــن گەڵاڵەیــەک تەســلیمی ئەنجوومــەن دەکــەم بــۆ شەرمەزار کردنی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لەلایەن ئێران و عێراق.

داوا لــە هاوکــارانم دەکــەم لــەم هەوڵــەدا دەنگــی خۆیــان بخەنــە پــاڵ دەنگــی مــن بــۆ ئــەوەی لانیکــەم خــەڵکی بــێ گونــاه لەمــە زیــاتر نــەبن بــە قوربــانی لە شەڕی کەنداودا.

ئێمە نابێت لەمە زیاتر بێ دەنگ بین.

---

[156] ئامـاژە بەو چـوار ئەسـب سـوارەیە کە لە کتێبـی "موکاشـفاتی یوحنـا"ی ئینجیلـدا ئامـاژەی پێکـراوە کە بـریتین لە شـەڕ، تـاعون، قـاتوقڕی و دنیـاگیری. مەبەسـتی ئەتکینـز لێـرە ئەوەیە کە شاری هەڵەبجە هەموو ئەو چوار کارەساتەی پێکەوە بەسەرهاتووە. وەرگێڕ

بێدەنگی لەبەرامبەر کیمیابارانی هەڵەبجە
ئەنجومەنی نوێنەران
٣٠ی ئاداری ١٩٨٨

کۆنگرێسمەن پۆرتێر[157]:

بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەن، هەفتەی رابردوو عێراق بە هێرشی کیمیایی بۆ سەر خەڵکەکەی خۆی لە شارۆچکەی سنووری هەڵەبجە نەوەستاوە و هەرێمی هەوایی تورکیای بەزاندووە بۆ ئەوەی بنکە و بارەگای پێشمەرگەکان بومباران بکات کە تەنها یەک کیلۆمەتر لە ناو خاکی تورکیادا بوون.

لە کاتێکدا کە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەبێ لە شەڕی کەنداوی فارسدا بێلایەن بێت بەڵام هیچ گومان لەوەدا نییە کە نابێت لە بەرامبەر هێرش بۆ سەر تورکیا بێدەنگ بێت .

---

157 جان ئیدوارد پۆرتێر لە ١٩٨٠ تا ٢٠٠١ نوێنەری ئیلۆنۆیز بوو لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی کۆماری. پۆرتێر یەکێ لە دۆستە هەرە نزیکەکانی کورد بوو و یەکێ لەو ئەندامانە چالاکانەی ئەنجومەنی نوێنەران بوو کە بەردەوام بارودۆخی نالەباری کوردی عێراق و تورکیەی لە ئەنجومەنی نوێنەران دەخستەڕوو. رێکخراوی تۆڕی زانیاری کورد لە ئەمریکا یەکەمین خەڵاتی ئەحمەدی خانی لە ساڵی ٢٠٠٠ بەخشیوە بە جان ئیدوارد پۆرتێر. ناوبراو یەکەم جار لە رێگای ژنەکەیەوە، کاترین ئیدوارد پۆرتێر بە کێشەی کورد ئاشنا بوو. کاترین یەکێ لە دۆستە چالاکەکانی نەتەوەی کوردە کە بەردەوام هەوڵیداوە کێشەی کورد لە روانگەی مافی مرۆڤەوە لە ئەمریکا و بەتایبەت کۆنگرێسی ئەمریکا زەق بکاتەوە. کاترین پۆرتێر ئێستا سەرۆکی ئەنجومەنی مافی مرۆڤ، راوێژکاری کاروباری مافی مرۆڤی ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا و هاوکات راوێژکاری کاروباری سوریە، ئێران و عێراق لە نووسینگەی سناتۆر مارک کیرکە. وەرگێڕ

بــە گــوێرەی مەنشــووری نــاتۆ، هێــرش بــۆ ســەر هــەر هاوپــەیمانێکی نــاتۆ لــە حــوکمی هێرشــکردنە بــۆ ســەر ســەرجەم ئەنــدامانی نــاتۆ. دەبێــت لــە پێشــەوە هۆشــداری بــدرێت بــە دەوڵــەتی عێــراق کــە هەرچەنــد کــە هێرشــی کیمیــایی دەکاتــە ســەر خەڵکەکــەی خــۆی و بــە رواڵــەت کــەس هــیچ ناڵێــت، بــەڵام هێرشــکردنە ســەر هاوپــەیمانێکی وەفــادار وەک تورکیــا خراپتــرین ئاکــام و لێکەوتــەی بــەدواوە دەبێــت. بــا قارەمانــانی هێــزی هــەوایی عێــراق کــە هێرشــیان کردوەتەســەر USS.STARK [158] و هەڵەبجــە بــزانن کــە بــەم کــارەی خۆیــان دوژمنێکیــان بــۆ خۆیــان دروســت کردووە کە لە ئێران گەورەترە.

[158] ئامــاژە بەوەیە کە لە ١٧ی گــوڵانی ١٩٨٧ فڕۆکەیەکــی عێــراق هێرشــیکردە ســەر گەورە کەشــتی ســەربازی Stark USS (FFG-31)ی ئەمریکــا لە کەنــداو و لە ئەنجامــدا ٣٧ ســەربازی ئەمریکــا کــوژران و ٢١ ســەربازی دیــکەش برینــداربوون. کاربەدەســتانی عێــراق داوای لێبوردنیــان لە ئەمریکــا کــرد و رایانگەیانــد ئەو هێرشــە بەهەڵە ئەنجامــدراوە و فــڕۆکەوانە عێراقیەکە وایزانیوە کە ئەوە کەشتی ئێرانە. وەرگێڕ

داواکاری لە وەزیری دەرەوە بۆ شەرمەزارکردنی سیاسەتی راگوازتنەوەی کوردەکان

ئەنجوومەنی نوێنەران

٢٥ی گوڵانی ١٩٨٩

ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا

٢٥ی گوڵانی ١٩٨٩

بەڕێز جەنابی جەیمز بەیکێر[159]

وەزیری دەرەوە

وەزارەتی دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، واشینگتۆن دی سی ٢٠٥٢٠

بەڕێز جەنابی وەزیر

دەمەوێت سیاسەتی ئێستای دەوڵەتی عێراق بۆ راگوازتنەوەی زۆرەملێی کوردەکانی دانیشتووی باکووری عێراق شەرمەزار بکەم و داوا لە ئێوە بکەم بە توندترین شێوە دژایەتی دەوڵەتی ئەمریکا لەگەڵ ئەم کردەوانە دەرببڕن.

هێزەکانی سوپای عێراق ئێستا سەدان هەزار کورد لە ماڵ و گوندەکانیان لە باکووری عێراق دەردەکەن. بە گوێرەی راپۆرتی کۆمەڵێک لە سەرچاوەکان ئەم کردەوانەی دەوڵەتی عێراق لە هەمان ئەو ناوچەیە جێبەجێ دەکرێت کە پارساڵ بە چەکی کیمیایی هێرشی کراوەتە سەر.

---

159 James A. Baker

ئەم کـــردەوانە پێشـــێلکردنی ئاشـــکرای مـــافی مـــرۆڤە و مـــن لە نامەیەکـــدا داوام لە ســـەرۆک کۆمـــاری عێـــراق، ســـەدام حوســـەین کـــردووە دەســـتبەجێ کۆتـــایی بەم کـــردەوانە بێنێـــت. هەروەهـــا داوامکـــردووە دەوڵەتـــی عێـــراق بە شـــێوەی فەرمـــی رێـــز لە مافەکـــانی گەلـــی کـــورد بگرێـــت و مافیـــان بپارێزێت.

مـــن داواتـــان لێـــدەکەم بە دەوڵەتـــی عێـــراق رابگەیەنـــن کە دەوڵەتـــی ئەمریکـــا راگـــوازتنەوەی زۆرەملێـــی کوردەکـــان شـــەرمەزار دەکـــات و لە رێگـــای هەمـــوو کانـــاڵە دیپلۆماتیکەکـــانەوە بـــۆ کۆتاییپێهـــاتنی ئەم کـــردەوانەی عێـــراق و پێشـــێلکارییەکانی دیـــکەی مـــافی هاوڵاتیـــانی بـــێ گوناحی عێراق کار بکات .

سپاستان دەکەم سەرنج بەم بابەتە جدییە بدەن.

لەگەڵ رێزمدا

جیم باتز[160]

ئەندامی کۆنگرێس

[160] جـیم بـاتز(JIM BATES) سـاڵی ١٩٨٣ تـا ١٩٩١ نـوێنەری هەرێمـی ٤٤ی کالیفۆرنیـا بـوو لە ئەنجـومەنی نـوێنەرانی ئەمریکـا لە سـەر لیسـتی پـارتی دیمـوکرات. جـیم بـاتز یەکەم ئەنـدامی ئەنجـومەنی نـوێنەران بـوو کە مەسـەلەی راگـوازتنەوەی کـوردی خسـتە بەردەم وەزیـری دەرەوەی ئەمریکا . وەرگێڕ

تاوتوێکردنی بڕیارنامەی ٤٠٨ بۆ ئیدانەکردنی کەڵکوەرگرتنی عێراق لە چەکی کیمیایی ئەنجوومەنی پیران
٢٤ی حوزەیرانی ١٩٨٨

سناتۆر میشێل[161]:

بەڕێز سەرۆکی ئەنجوومەن، خۆشحاڵم ئەمڕۆ هاوکارانم پشتیوانی خۆیان لە پەسەندکردنی بڕیارنامەی ٤٠٨ دەردەبڕن. ئەم بڕیارنامەیە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لەلایەن عێراق شەرمەزار دەکات و داوا لە سەرۆک کۆمار دەکات درێژە بە هەوڵەکانی ئەمریکا بدات بۆ ئەوەی بەرهەمهێنان و بەکارهێنانی چەک لە ئاستی نێونەتەوەییدا قەدەغە بکرێت.

جێگای داخە پەسەندکردنی بڕیارنامەیەک لەم جۆرە پێویست بێت، بەڵام ئێمە ناتوانین پەرەسەندنی ترسناکی کەڵکوەرگرتن لەم چەکانە لە شەڕی ئێران و عێراق پشتگوێ بخەین. ئێمە دەبێ لە ئەنجوومەنی پیرانی ئەمریکا بە فەرمی کەڵکوەرگرتن لەم چەکە ئیدانە بکەین و پشتیوانی خۆمان لە هەوڵە بەردەوامەکان دەرببڕین بۆ دووبارەکردنەوەی قەدەغەی ئەخلاقی و یاسایی کەڵکوەرگرتن لە چەکی کیمیایی . چەند مانگ پێش کۆمەڵگای نێونەتەوەیی شۆکە بوو

[161] جۆرج جان میشیل لە ساڵی ١٩٨٠ تا ١٩٩٥ نوێنەری ناوچەی ماین بوو لە ئەنجومەنی پیرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی دیموکرات. میشیل لە ١٩٩٥ تا ٢٠٠١ نوێنەری تایبەتی ئەمریکا بوو بۆ گفتوگۆکانی ئاشتی ئیرلەندی باکوور و لە ٢٠٠٩ تا ٢٠١١ نوێنەری تایبەتی باراک ئوباما بووە بۆ گفتوگۆکانی ئاشتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست. وەرگێڕ

بـــە هـــۆی دیتنـــی ئـــەو بەڵگـــە روونانـــەی کـــە نیشـــانی دەدا عێـــراق چـــەکی کۆمەڵکوژی دژی خەڵکی خۆی بەکارهێناوە.

لـــە ١٦ی ئـــادار، عێـــراق بـــە چـــەکی کیمیـــایی هێرشـــی کـــردە ســـەر شـــاری هەڵەبجـــە کـــە ئێـــران داگیـــری کردبـــوو و زیـــاتر لـــە دوو هـــەزار کـــوردی سڤیلی کوشت.

وێنـــەی ســـەیر و ســـەمەرەی خـــەڵکی ســـڤیل کـــە لـــە کـــاتی ئەنجامـــدانی کـــاری رۆژانەیانـــدا مردبـــوون و وشـــک ببـــوون هـــەموومانی هەژانـــد. بـــەڵام پـــێش ئـــەم رووداوە، گـــەلێ بەڵـــگە لـــە دەســـتدا بـــوو کـــە نیشـــانیدەدا توانـــایی بەرهـــەمهێنانی چـــەکی کیمیـــایی لـــە رۆژهـــەڵاتی ناوەڕاســـت رووی لـــە پەرەســـەندنە. ئێمـــە دەزانـــین کە لـــە ســـەرەتای ســـاڵی ١٩٨٢وە عێـــراق دەســـتیکردووە بـــە تاقیکردنـــەوەی چـــەکی کیمیـــایی و بـــە هەڵـــە بـــە چـــەکی کیمیایی هێرشی کردە سەر سوپای خۆی.

ئـــەم بڕیارنامەیـــە ستایشـــی ســـەرۆک رەیگـــان دەکـــات بـــە هـــۆی ئـــەوەی کـــە خێـــرا ئـــەم کردەوەیـــەی عێراقـــی وەک پێشـــێلکردنی گـــەورە و تایبـــەتی یاســـایی نێونەتـــەوەیی شـــەرمەزار کـــرد. پشـــکنەرانی نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان پێشـــتر رایانگەیانـــدووە کـــە عێـــراق لـــە ســـاڵی ١٩٨٤ ، ١٩٨٦ و ســـەرەتای ١٩٨٧ دژی ئێـــران چـــەکی کیمیـــایی بـــەکارهێناوە .

هـــەر هێرشـــێک لـــەم پەیوەندییـــەدا پێشـــێلکردنی زەقـــی پرۆتۆکـــۆلی ١٩٢٥ی ژنێڤـــە کـــە عێـــراق واژۆی کـــردووە. وادیـــارە ئێـــرانیش چەنـــد ســـاڵ پـــاش دەســـتپێکردنی تاقیکردنـــەوەکانی عێـــراق ، لـــە ئاســـتێکی بەرتەســـکتردا دەســـتی کـــردووە بـــە بەرهـــەمهێنانی چـــەکی کیمیـــایی. بـــە گـــوێرەی راپۆرتـــەکان، ئێـــران لـــە تۆڵـــەی هێرشـــە کیمیاییـــەکانی عێراقـــدا ، چـــەکی کیمیایی (لە وانە لە هەڵەبجە) بەکارهێناوە.

هەتا کاتێک کە هەر دوولا هەروا چەکی کیمیایی بەکاربهێنن ، مەترسییەکانی چەکی کیمیایی لە شەڕی ٨ ساڵەی کەنداوی فارس زۆرتر دەبێت. ئێستا ئێران و عێراق لە کاتی هێرشکردنە سەر شارەکان لە مووشەکی ئاسایی کەڵکوەردەگرن و ئەگەر بتوانن ئەم مووشەکانە بە کڵاوەی کیمیایی تەیار بکەن رەنگە خەڵکی سڤیل لە ناو شارەکاندا بکوژن و بریندار بکەن .

پەسەندکردنی بڕیارنامەی ٤٠٨ لە ئەنجوومەنی پیران ، هەڵگری پەیامێکی بەهێزە بۆ لایەنەکانی شەڕی کەنداو. بڕیارنامەکە وەک نموونە هێرشە کیمیایەکانی عێراقی شەرمەزار کردووە و نیگەرانی خۆی دەربڕیوە لە بەکارهێنانی بەردەوامی چەکی کیمیایی لە لایەن ئێرانەوە. دەبێ ئەنجوومەنی پیران بە توندی کەڵکوەرگرتن لە چەکی کیمیایی لەلایەن هەر وڵاتێکەوە بێ جیاوازی شەرمەزار بکات. هێرشە کیمیاییەکانی ئەم دواییانەی عێراق سەمبولی سەرنەکەوتنی کۆمەڵگای نێونەتەوەییە بۆ ئەوەی بە شێوازی کارا رێگە لە راگوازتنەوەی ماددەی کیمیایی و بەکارهێنانی چەکی کیمیایی بگرێت کە لەلایەن پرۆتۆکۆلی ١٩٢٥ی ژنێڤەوە قەدەغە کراوە .

لە کاتێکدا کە نەتەوە یەکگرتووەکان بەردەوام بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لەلایەن عێراقەوە شەرمەزار کردووە بەڵام قەد هیچ چەشنە گەمارۆیەکی نەخستووەتە سەر ئەو وڵاتانەی کە پرۆتۆکۆلی ژنێڤ پێشێل دەکەن.

سناتۆر هاڤتفیڵد[162] :

جەنـــــابی ســـــەرۆکی ئەنجـــــومەن، زۆر خۆشـــــحاڵم کە پشـــــتیوانی لەو بڕیارنـــــامەیە دەکەم کە ســـــناتۆر میشـــــیل خســـــتوویەتیەڕوو. وێـــــنەی ئەو گونـــدە کوردنشـــینانە کە مـــانگی ئـــاداری رابـــردوو لە نـــاو کۆخەکانیانـــدا بە گـــازی کیمیـــایی دەمـــار وشـــکبوون هەمووومـــانی هەژانـــد و ئەم بڕیارنـــامەیە دەرفەتێکمـــــان بۆدەڕەخســـێنێت بـــۆ ئەوەی بە شـــێوەیەکی بێلایەنـــانە[163] نـــــاڕەزایەتی خۆمـــــان ســـــەبارەت بەو کـــــردەوەیە دەرببـــــڕین. هیـــــوادارم بڕیارنـــــامەکە بە تێکـــــڕای دەنـــــگ پەســـــەند بکرێـــــت. پـــــێش ئەوەی بڕیارنـــامەکە بخـــرێتە دەنگـــدانەوە، دەمەوێـــت هەنـــدێ لە بۆچونەکـــانم لەو پەیوەندییەدا بخەمەڕوو.

جەنـــابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، هێرشـــی گـــازی دەمـــار لە کوردســـتان دەبـــێ لە چوارچێـــوەی شـــەڕی هەشـــت ســـاڵەی ئێـــران و عێراقـــدا ســـەیر بکرێـــت. کـــێ دەتوانێـــت ئەو چیرۆکـــانە لەبیـــر بکـــات کە باســـی ئەوە دەکەن ئێـــران مێرمنـــداڵەکانی بەکارهێنـــاوە بـــۆ پـــاککردنەوەی مەیـــدانی مـــین؟[164] هەر

---

[162] ســـناتۆر مـــارک هاڤتفیڵـــد لە ١٩٦٧ تـــا ١٩٩٧ نـــوێنەری نـــاوچەی ئوریگـــۆن بـــوو لە ئەنجـومەنی پیرانـی ئەمریکـا لە سـەر لیسـتی پـارتی کۆمـاری و لە ١٩٥٩ تـا ١٩٦٧ پارێزگـاری ئوریگۆن بوو. سناتۆر هاڤتفیڵد ساڵی ٢٠١١ کۆچی دوایی کرد. وەرگێڕ

[163] مەبەسـتی ململانێکـانی ئەنـدامانی هەر دوو حیزبـی کۆمـاری و دیمـوکراتە لە ئەنجـومەنی پیراندا. وەرگێڕ

[164] مەبەسـتی ئەوەیە کە لە کـاتی شـەڕی ئیـران و عێراقـدا، سـەربازانی ئێرانـی، بەتـایبەت بەسـیجییە مێرمنـداڵەکان خۆیـان دەخسـتەناو مەیـدانی مینـی عێـراق بـۆ ئەوەی رێگـا بـۆ پێشـڕەوی هێزەکـانی ئێـران بـکەنەوە. سـەربازەکانی ئێـران لە ژێـر کـاریگەری پڕۆپاگەنـدای گەیشتن بە کەربەلا و قودس ئەو فیداکاریانە دەکرد. وەرگێڕ

دوو لایەنی ئیران و عێراق کردەوەی دڵڕەقانەیان ئەنجامداوە و خەڵکیان کردووە بە قوربانی.
جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن زیاتر لە ملیۆنێک کەس لەم شەڕە شێتانەیەدا گیانیان لەدەستداوە و ژمارەیەکی زیاتر بریندار بوونە. لە راستیدا زیاتر لە ١٠٠ جەنگ لە جەنگی جیهانی دووەمەوە روویداوە بەڵام ئەم شەڕەی ئیران و عێراق خوێناویترینیان بووە. هاوکات لەگەڵ دەنگدان بەم بڕیارنامەیە دەبێ پشتیوانی لە هەوڵە نێونەتەوەیەکانیش بکەین بۆ ئەوەی ئەم جەنگە کۆتاییپێبێت. خاڵی دووەم ئەوەیە کە ئیدی نابێت هێرشگەلی وەها (هێرش بە گازی دەمار) روو بدات. خاڵی کۆتایی قسەکانم ئەوەیە کە گرنگترین بەشی ئەم بڕیارنامەیە ئەوەیە کە پێداگری لە سەرۆک کۆماری ئەمریکا دەکات هەوڵ بدات بۆ ئەوەی لایەنەکان بگەن بە رێکەوتنێک بۆ ئەوەی بەکارهێنان، بەرهەمهێنان، پەرەپێدان، گوازتنەوە و بەدەستهێنانی چەکی کیمیایی قەدەخە بکرێت.

سناتۆر پێڵ:

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، لە ماوەی ١٦٠ ساڵی رابردودا کەم تا زۆر رێز لە یاسای بەکارنەهێنانی چەکی کۆمەڵکوژ گیراوە بەڵام شەڕی ئێران و عێراق ئەو رێزەی پێشێلکرد. پاش ئەوەی بارودۆخی سەربازی عێراق لە ١٩٨٢وە رووی لە خراپبوون کرد عێراق رۆژ بەرۆژ زیاتر چەکی کیمیایی بەکارهێنا بۆ لەناوبردنی هێزەکانی ئێران. بەداخەوە چەکی کیمیایی بەشێکە لە ئەمباری چەک و تەقەمەنی عێراق.

ئەمــــڕۆ عێــــراق نەتەنیـــا چەکـــی کیمیـــایی دژی ئێــران بەکاردێنێـــت بەڵکـــوو دژی خەڵکـــی کـــوردی نەیـــاری خۆیشـــی بەکاریـــدێنێت. ئـــاداری رابـــردوو نـــزیکەی ٥ هەزار خەڵکـــی ســـڤیل، لەوانە ژن و منـــداڵ، پیـــاو، پیرەمێـــرد و پیـــرەژن بەشـــێوەیەکی درنـــدانە کـــوژران کاتێـــک کە هێزەکـــانی عێـــراق گونـــدی کوردنشـــینی هەڵەبجەیـــان کیمیابـــاران کـــرد. تەنـــانەت ســـەرەڕای ئەوەش کە بـــارودۆخی ســـەربازی عێـــراق لە مـــاوەی ٤ مـــانگی رابـــردوودا باشـــتر بـــووە بەڵام عێـــراق درێـــژە بە بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی دەدات. پێشـــیلکردنی یاســـای بەکارنەهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی دەتوانێـــت کارەســـاتی لێبکەوێـــتەوە. دەوڵەتەکـــان بە ئاســـانی دەتـــوانن مەوادی کیمیـــایی وەدەســـتبخەن و بەرهەمهێنـــان و بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی کارێکی ئاسانە.

دیپلۆمـــاتە عێراقییەکـــان داکـــۆکی لە بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی لە لایەن وڵاتەکەیـــانەوە دەکەن و پاســـاوی ئەوە دەهێنـــنەوە کە شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق ســـەرچاوەی کێشـــەکەیە و دەڵـــێن بە کۆتاییپێهـــاتنی شـــەڕ ئیـــدی چەکـــی کیمیـــایی بەکارنـــاهێنن. هـــیچ گومـــان لەوەدا نیـــیە کە ئیـــران بەرپرسیاری بەردەوامبوونی شەڕەکەیە.

بڕیارنامەی ٤٠٨ی ئەنجومەنی پیران

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی دانـــی بە مەترســـی چەکـــی کیمیـــایی لە شـــەڕی یەکەمـــی جیهانیـــدا نـــاوە کە تێیـــدا بە هـــۆی چەکـــی کیمیـــایی لانـــیکەم ٩٠ هەزار کەس کـــوژران و زیـــاتر لە ١٠٠ هەزار کەسی دیکە بریندار بوون.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە پرۆتـــــۆکی ژنێڤـــــی ١٩٢٥ بەکارهێنـــــانی چەکی کیمیایی قەدەخە کردووە.
- بەلەبەرچـــــــاوگرتنی ئەوەی کە ئەنجـــــــومەنی ئاسایشـــــــی نەتەوە یەککگرتوەکـــــان لە ١٩٨٤، ١٩٨٦ و ١٩٨٧ پشتڕاســــــتی کـــــــردوەتەوە کە عێـــــراق چەکـــــی کیمیـــــایی بەکارهێنـــــاوە و ئەنجـــومەنی ئاسایشـــــی نەتەوە یەککگرتوەکـــان بەکارهێنـــــانی چەکـــــی کیمیـــــایی لە کـــاتی شـــــەڕی ئیـــــران و عێراقدا شەرمەزار کردوە.
- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە لە ئەنجـــــامی هێرشـــــی کیمیـــــایی عێـــــراق لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ ســـــەدان ســـڤیلی کـــورد لە نـــاو خـــاکی عێـــراق کـــوژران و ئەو هێرشـــــە ترســـــناکبوونی چەکـــــی کیمیـــــایی و کاریگەرییەکـــانی لەســـــەر خەڵکی سڤیل ئاشکرا کرد.
- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە ویـــــلایەتە یەککگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا ئەو هێرشـــــەی عێراقـــــی وەک پێشـــێلکردنی تـــــایبەت و یەکلایـــیکەرەوەی یاســـــای نێونەتەوەیی ناوزەد کرد.
- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە ئیـــــرانیش لە تـــــۆڵەی عێراقـــــدا چەکـــــی کیمیـــــایی بەکارهێنـــــاوە و بە گـــــوێرەی زانیارییەکـــــان لەوانەیە ئیـــــران چەکـــــی کیمیایی بەرهەمهێنابێت.

کەوابوو ئەنجومەنی پیران:

١- بەکارهێنـــــانی چەکـــــی کیمیـــــایی لەلایەن عێـــــراق شـــــەرمەزار دەکـــــات و رادەگەیەنێت کە ئەم کردەوانە یاسای نێونەتەوەیی پێشێل دەکات.

٢- داوا لە عێـــــراق دەکـــــات بە زووتـــــرین کـــــات بـــــۆ هەمیشـــــە کۆتـــــایی بە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی بهێنێت.

٣- ستایشـــی ســـەرۆک کۆمـــاری ئەمریکـــا دەکـــات بـــۆ هەوڵەکـــانی بـــۆ شـــەرمەزارکردنی هێرشـــی کیمیـــایی عێـــراق بـــۆ ســـەر خەڵکـــی ســـڤیل کە ئەمدوایانە ئەنجامدراوە.

٤- داوا لە ســـەرۆک کۆمـــاری ئەمریکـــا دەکـــات هەوڵ بـــدات بـــۆ ئەوەی هاوپەیمانەکانمـــان هاوکاریمـــان لەگەڵ بـــکەن بـــۆ ئەوەی رێوشـــوێنەکانی نـــاردنەدەرەوەی مەوادی کیمیـــایی بـــۆ ئەو ولآتـــانە کە بـــۆ پەرەپێـــدانی چەکی کیمیایی هەوڵ دەدەن توندتر بکرێت.

٥- نیگەرانـــی خـــۆی ســـەبارەت بەو زانیاریـــانە دەردەبڕێـــت کە باســـی ئەوە دەکەن کە ئێـــران چەکـــی کیمیـــایی بەکارهێنـــاوە و داوا لە ســـەرۆک کۆمـــار دەکـــات هەوڵـــی دیپلۆمـــاتیکی پێویســـت بـــدات بـــۆ ئەوەی پـــێش لەوە بگرێـــت کە ئێـــران پەرە بە بەرهەمهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی بـــدات یـــان چەکی کیمیایی بەکاربهێنێت.

٦- داوا لە ســـــەرۆک کۆمـــــار دەکـــــات هەوڵەکـــــانی ئەمریکـــــا لە کۆنفرانســـی ژنێـــڤ بـــۆ چەککـــردن چڕتـــر بکـــاتەوە بـــۆ ئەوەی بـــگەن بە رێکەوتنێـــــک بـــــۆ ئەوەی بەکارهێنـــــان، بەرهەمهێنـــــان، پەرەپێـــــدان، ئەمبـــــارکردن، گـــــوازتنەوە و وەدەستخســـــتنی چەکـــــی کیمیـــــایی قەدەخە بکرێت.

***

دەنگـــدان: بڕیارنـــامەکە بە ٩١ی دەنگـــی ئەرێنـــی و ٩ دەنگـــی بـــێلایەن پەسەند کرا.

تاوتوێکردنی گەلاڵەکان و بڕیارنامە هاوبەشەکان بۆ پێشگیری لە ژینۆسایدی کورد

ئەنجوومەنی پیران

٨ی ئەیلوولی ١٩٨٨

سناتۆر پێڵ[165]:

بەڕێز سەرۆکی ئەنجوومەن، لە سەر سنووری ئێران و عێراق هێما و نیشانەکانی تاوانێکی زۆر گەورە دەردەکەوێت. بۆ جاری دووەم لەم سەدەیەدا دیکتاتۆرێکی دڕندە گازی کوشندە بەکاردێنێت بۆ قەلاچۆکردنی کەمینەیەکی ئەتنیکی جیاواز. ئەم جارە قوربانییەکە کەمینەی کوردی عێراقە و تاوانبار سوپای عێراقە.

کورد گرووپێکی ئەتنیکی جیاوازە کە ٢٠ ملیۆنە و خاوەن مێژوویەکی کۆن و کولتوورێکی دەوڵەمەندە. هەر چەند کە گەلێ لە کوردەکان ئامانجیان کوردستانێکی سەربەخۆیە بەڵام کورد تووشی

---

[165] کلایبۆرن دۆبۆرد پێڵ یەکێ کە سناتۆرە ناسراو و دەستڕۆیشتووەکانی ئەنجومەنی پیرانی ئەمریکا و یەکێ لە کەسایەتیە هەرە کاریگەرەکانی مێژووی ئەمریکا و دۆستی کورد بوو. پێل شەش خولی یەک لە دوای یەک لە ١٩٦١ تا ١٩٩٧ نوێنەری رۆد ئیسلەند بوو لە سەر لیستی پارتی دیموکرات لە ئەنجومەنی پیران و لە ١٩٧٨ تا ١٩٨١ سەرۆکی کۆمیتەی یاساکان و ئیدارە و لە ١٩٨٧ تا ١٩٩٥ سەرۆکی کۆمیتەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی ئەنجومەنی پیران بوو. پێل یەکەم سناتۆر بوو کە هەوڵیدا لە رێگای بڕیارنامەوە پەیوەندیە بازرگانیەکانی ئەمریکا و عێراق سنووردار بکات بە هۆی کیمیابارانکردنی کوردەکان. هەروەها سناتۆر پێل بوو کە کارئاسانی بۆ پیتێر گالبرێس کرد بۆ ئەوەی سەردانی ئاوارە کوردەکانی بادینان بکات کە روویان لە کوردستانی تورکیە کردبوو. سناتۆر پێڵ ساڵی ٢٠٠٩ کۆچی دواییکرد. وەرگێڕ

چارەڕەشـــییەکی گـــەورە بـــووە و لـــە نێـــوان عێـــراق، ئێـــران ، تورکیـــا، سووریا و یەکێتی سۆڤیەتدا پارچە پارچە بووە.
هەرچەنـد کـە هەڵسـووکەوتی عێـراق لەگـەڵ کەمینـەی کـورد لـە رابـردوودا تۆزێـک لـە هەڵسـوکەوتی دراوسـێکانی باشـتر بـووە بـەڵام بـارودۆخی کوردەکـانی عێـراق لـەم چەنـد سـاڵەی دواییـدا بـووە بـە نەهامـەتی و کارەسـات. بـە دەسـتپێکردنی شـەڕی ئێـران و عێـراق، خـەباتکارانی کـورد لـە هـەر دوو وڵات هـەلیان بۆرەخسـا ئۆتۆنۆمییـەکی بـەرفراوانتر (نـە سـەربەخۆیی) بەدەسـت بهێـنن . لـە عێـراق راپـەڕینی کـورد پێشـکەوتنی زۆرتـری بـە خـۆوە بینـی و کـۆنترۆڵی زۆربـەی ناوچـە شـاخاوییەکانی بـاکووری رۆژهـەڵاتی عێـراق کەوتـە دەسـتی کـورد. بـە هـەرحاڵ بـە گـۆڕینی ئاراسـتەی شـەڕ بـە قـازانجی عێـراق لـە سـەرەتای ئەمسـاڵ، سـوپای عێـراق هێرشـێکی گـەورەی دژی کـورد ئەنجامـدا. لەگـەڵ ئـەم هێرشـەدا، گونـدە کوردنشـینەکان لـە سەرانسـەری ناوچەکـە بـە دینامیـت تەقێندرانەوە و گازی ژەهراوی دژی خەڵک بەکاربرا.
لـە مـانگی ئـادار لـە شـارۆچکەی کوردنشـینی هەڵەبجـە، ٥هـەزار سـڤیلی کـورد کیمیابـاران کـران. لـە دوای ئاگربەسـتی ٢٠ی ئـاب لـە نێـوان ئێـران و عێـراق ، سـوپای عێـراق چـەک و تەقەمـەنی و پاشـکەوتی گـازە کیمیاییـەکانی بـە تـەواوەتی دژی کوردەکـان بـەکارهێنا. راپۆرتـەکانی ئاوارەکـان بەڵگەیـەکی حاشـاهەڵنەگرە سـەبارەت بـە بـەکارهێنانی بـەرفراوانی گـازی کیمیـایی. بـە هـۆی ئـەوەی کـە ناوچـە بـە رووی هـەموو بیانییـەکان داخـراوە ئێمـە تـەنها دەتـوانین پشـت بـە ژمـارەی رێژەیـی کـوژراو و برینـدارەکان ببەسـتین بـەڵام روونـە کـە ژمارەیـان دەیـان هـەزار کەسە.

هێـرش بـۆ سـەر کـورد هـەروا کـە باسـمان کـرد درێـژەی هەیـە. هـیچ گومـان لـەوە دا نییـە کـە رژێمـی سـەدام حوسـێن بـەنیـازە ئـەم هێرشـە بکـات بـە دوایـین رێگاچـارەی کێشـەی کـورد. لـە کاتێکـدا کـە خـەڵک تووشـی گـازی کیمیـایی دەبـن ، جیهـان بـێ دەنگـە . ئـەم بـێ دەنگییـە چەنـد هۆکـاری هەیـە : سـەرچاوەی زۆری نـەوتی عێـراق ، هێـزی سـەربازی و هیـوای تێکنـەچوونی وتـووێژە هەسـتیارەکان کـە بـە ئامـانجی کۆتـایی پێهێنانی شەڕی ئێران و عێراق ئەنجام دەدرێت .

بـە هـەرحاڵ ئـەم بێدەنگییـە لـە جێـی خـۆی دا نییـە. نیـو سـەدە لەمـەو پـێش دنیـا لـە بەرامبـەر هیتلێـردا بـێ دەنـگ بـوو ، ئـەوە بـوو هیتلێـر نزیـک بـوو هـەموو جوولەکـەکانی ئۆرووپـا لـە نـاو بـەرێت . ئێمـە نـاتوانین لە بەرامبەر ژینۆسایدێکی دیکەدا بێ دەنگ بین.

مـن ئـەمڕۆ گەڵاڵـە یاسـایەکەم تەسـلیمی ئەنجوومـەن کـردووە کـە هـەموو یارمەتییـە ئابوورییـەکان بـە عێـراق دەپچڕێنێـت و پێویسـتی بـەوە هەیـە کـە ویـلایەتە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا دژی ئـەو قەرزانـە دەنـگ بـدات کـە دامـەزراوە ئابوورییـە نێونەتەوەییـەکان دەیـدەن بـە عێـراق و ناردنـەدەرەوەی نـەوتی عێـراق قەدەغـە دەکـات . ئـەم کردەوانـە بـەردەوام دەبێـت هـەتا کاتێـک کـە عێـراق بـە کـەڵکوەرگرتن لـە گـازی کیمیـایی پرۆتۆکـۆلی ١٩٢٥ی ژنێـف پێشـێل بکـات و هێـرش بـۆ ژینۆسـایدی خەڵکی کورد درێژەی هەبێ.

دەگووترێـت ئێمـە کاریگەرییـەکی ئـەوتۆمان لـە سـەر عێـراق نییـە ، لەوانەیـە ئەمـە راسـت بێـت بـەڵام بـە بیروبۆچـوونی مـن ئێمـە دەبێـت لـە هـەموو کەرەسـتەیەکی بەردەسـتمان کـەڵک وەربگـرین تـا سـەرنجی ئـەوان رابکێشـین. رێژیمـی عێـراق رژێمێکـی دیکتـاتۆری دڕندەیـە کـە بـە

تێپـــەڕبوونی ســـاڵەها شـــەڕ و نـــاكۆكی بەهێـــز بـــووە. دەستگواشـــتن بـــە تـــەنهایی سیاســـەتی ئـــەم رژیمـــە نـــاگۆڕی و پێویســـتە بـــە زۆتـــرین كـــات دەست بەكاربین.

كەڵكوەرگرتنی زیانەڕۆیانەی عێراق لە گازی كیمیایی دژی كوردەكان
ئەنجومەنی نوێنەران
٨ی ئەیلوولی ١٩٨٨

كۆنگرێسمەن پیێس[166] :

بـــەڕێز ســـەرۆكی ئەنجـــومەن، دەمـــەوێت نـــاڕەزایەتی خـــۆم دەرببـــڕم ســـەبارەت بە كـــەڵكوەرگرتنی عێـــراق لـــە گـــازی ژەهـــراوی دژی كەمینـــەی كـــوردی وڵاتـــی خـــۆی. راپۆرتـــەكان نیشـــان دەدەن كـــە عێـــراق گـــازی ژەهـــراوی دژی ئێـــرانیش بـــەكارهێناوە . گـــازی ژەهـــراوی ٦٠ ســـاڵ پـــێش لەلایـــەن كۆمـــەڵگای نێونەتەوەییـــەوە قەدەغـــە كـــرا لـــە بـــەر ئـــەوەی كـــە گـــازی ژەهـــراوی لـــە جیهـــانی شارســـتانیدا قـــابلی قبـــوڵ نییـــە ، هـــەر بۆیـــە خـــەڵكی شارســـتانی دەبـــێ لـــە هـــەموو شـــوێنێک عێـــراق شـــەرمەزار بكـــەن: لـــە كـــۆنگرێس، لـــە ئەنجوومـــەنی پیـــران ، لـــە كۆشـــكی ســـپی ، لـــە نەتـــەوە یـــەكگرتووەكان و لـــە هـــەر شـــوێنێكی دیكـــە كـــە دەكـــرێ. پـــەیامی ئێمـــە دەبێ روون، راشكاوانە و شێلگیرانە بێ .

بە كارهێنانی چەكی كیمیایی لە شەڕدا قابلی قەبووڵ نییە.

---

[166] دۆناڵـــد پیـــێس ٨ خـــولی یەک لە دوای یەک لە ١٩٦٩ تـــا ١٩٩٣ نـــوێنەری هەرێمـــی ١٣ی ئوهـــایۆ بـــوو لە ئەنجـــومەنی نـــوێنەرانی ئەمریكـــا لە ســـەر لیســـتی پـــارتی دیمـــوكرات. كۆنگرێســـمەن پیێس ساڵی ٢٠٠٢ كۆچی دوایی كرد. وەرگێڕ

ئەو دەوڵەتانە کە چەکی کیمیایی بەکاردێنن دەبێ گۆشەگیر بکرێن

ئەنجوومەنی نوێنەران

٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨

کۆنگرێسمەن پۆرتێر :

بەڕێز سەرۆکی ئەنجوومەن، عێراق بە کەڵکوەرگرتن لە گازی ژەهراوی "موستارد" بۆ سەرکووتکردنی کەمینەی کوردی خۆی، هەروا کە دەچێ زۆرتر مافی مرۆڤ پێشێل دەکات. وەزیری دەرەوە، شوڵتز، عێراقی باش تێگەیاندووە کە درێژەدان بە کەڵکوەرگرتن لەم چەکانە و پێشێلکردنەکانی دیکەی مافی مرۆڤ خەسار لە پەیوەندییەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و عێراق دەدات.

دوایین هێرشی کیمیایی بێبەزەییانەی عێراق نیشانەی کێشەیەکی زۆر گەورەترە. ئەمڕۆ لانیکەم ١٥ دەوڵەت لەوانە لیبیا، عێراق، سوریا و کۆریای باکوور چەکی کیمیایی بەرهەمدەهێنن. وادیارە گەلێ لە دەوڵەتەکان خەسارەکانی گازی موستاردی فۆسنگینز و کلۆرین[167] یان لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا لە بیرچوەتەوە. پێویستە کۆمەڵگای نێونەتەوەیی هەنگاو بنێت بۆ راوەستاندنی بڵاوبوونەوەی ئەم چەکانە.

من و "ئێک سکێلتۆن" [168] داوا لە کۆبوونەوەی ٢٨٨٠ی کۆنگرێس دەکەین سیستمێکی نوێ بۆ رێگرتن لە پەرەسەندنی چەکی بایۆلۆجیکی و کیمیایی دابنێت بۆ ئەوەی سەرنجی راستەوخۆی جیهان بەرەولای گرنگبوونی بڵاونەبوونەوەی ئەم چەکانە رابکێشێت. داوا لە

[167] mustard phosgens and chlorine gas

[168] IKE SKELTON

ئــەنــدامانی ئەنجوومــەن دەکــەم لــەم گەلاڵــە یاســایە پشــتیوانی بکــەن. لــە هــەمان کاتــدا ئێمــە دەبــێ دڵنیــابین کــە وڵاتانێــک وەک عێــراق کــە ئــەم چەکــە قەدەخەکراوانــە بــەکاردێنن لەگــەڵ شــەرمەزارکردنی تووننــد لەلایــەن کۆمــەڵگای نێونەتــەوەیی و ئەگــەر پێویســت بکــات گۆشــەگیرکردن رووبەڕوو دەبنەوە.

کۆمەڵگای نێونەتەوەیی لە بەرامبەر ژینۆسایدی کورد بێدەنگە

ئەنجوومەنی پیران

٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨

سناتۆر بۆند[169] :

بــەڕێز ســەرۆکی ئەنجوومــەن ئــەو هــەواڵ و راپۆرتانــە کــە لــەم رۆژانــەی دواییــدا ســەبارەت بــە بــاکووری عێــراق بیســتوومانە لــە راســتیدا زۆر ترســناکن . روونــە کــە دەوڵــەتی عێــراق بــە شــێوەیەکی سیســتماتێک ، شالاوێک بۆ قەلاچۆکردنی کەمینەی کورد لەو وڵاتە بەڕیوە دەبات .

پــاش واژۆبــوونی ئاگربەســت لــە نێــوان ئێــران و عێــراق لــە ٢٠ی ئــاب، ســوپای عێــراق دەســتی ئــاوەڵا بــووە و دەوڵــەتی عێــراق ئــەم هێــزە دژی خــەڵکی خــۆی بــەکار دێنێــت . لــە مــاوەی ٢ حەفتــەی رابــردوودا ، ئــەو

---

[169] کریســتۆڤیر ساموئیل کیت بۆند لە ١٩٨٧ تا ٢٠١١ نوێنەری هەرێمی میسوری بووە لە ئەنجومەنی پیران لە سەر لیستی پارتی کۆماری و لە ١٩٧٣ تا ١٩٧٧ و لە ١٩٨١ تا ١٩٨٥ پارێزگاری میسۆری بووە. وەرگێر

ئاوارانــە کــە هاتوونەتــە نێــو خــاکی تورکیــا وتوویانــە پتــر لــە هــەزار کــورد گولـــەباران کـــراون و ناوچەیـــەکی بـــەرفراوان کەوتووەتـــە بـــەر هێرشـــی کیمیـــایی. رێگـــا بـــە هـــەواڵنێران نادرێـــت ســـەردانی ناوچەکـــە بکـــەن، هەربۆیـــە زانیارییـــەکانمان کرچوکـــاڵن. بـــە هـــەر حـــاڵ مەزەنـــدە دەکرێـــت ژمـــارەی ئـــەو کەســـانەی کـــە بـــە دەســـتی دەوڵـــەتی عێـــراق کـــوژراون گەیشـــتوەتە دەهـــەزار کـــەس و ژمارەیـــەکی زۆرتـــر برینـــدار بوونـــە. پتـــر لـــە ١٠٠هـــەزار کەســـی دیکـــە ناچـــار کـــراون پـــەنا بـــۆ تورکیـــا ببـــەن. تورگـــوت ئـــۆزاڵ، ســـەرۆک وەزیرانـــی تورکیـــا شـــایانی ستایشـــە چونکـــە ئـــەو کەســـانەی قبـــووڵ کـــردووە کـــە لـــە دەســـتی دەوڵـــەتی عێـــراق هـــەڵاتوون و لـــە ناوچـــە سنوورییە مەترسیدارەکان دووری خستوونەتەوە.

ئەمـــە یەکـــەم جـــار نییـــە کـــە رژێمـــی عێـــراق گـــازی ژەهـــراوی دژی خـــەڵکی خـــۆی بـــەکار دەهێنێـــت. لـــەم رۆژانـــەی دواییـــدا لـــە ١٦ی ئـــادار، عێـــراق ســـەدان پیـــاو و منـــداڵی بـــێ گونـــاهی لـــە شـــاری هەڵەبجـــە کیمیابـــاران کردووە. وینەکانی ئەم رووداوە ترسناکە جیهانی هەژاندووە .

بـــــەڕێز ســـــەرۆکی ئەنجوومـــــــەن، خـــــەڵکی شارســـــتانی لـــــەم وڵاتە و سەرانســـەری جیهـــان نـــاتوانن بـــە ســـانایی بێـــدەنگ بـــن لـــە کاتێکـــدا کـــە تاوانگـــەلی ئەونـــدە گەورە دژی خـــەڵکی بـــێ گونـــاە بـــەڕێوەدەچێت. مـــن لـــەم رۆژانـــەی دواییـــدا نیگـــەران بـــووم لـــەوەی کـــە رێبـــەرانی کۆمـــەڵگای نێونەتەوەیی ناڕەزایەتی خۆیان لە بەرامبەر ئەم تاوانە دەرنەبڕی .

دوێنـــێ زۆر خۆشـــحاڵ بـــووم کـــە ســـەرۆکی تێگەیشـــتووی کۆمیتـــەی پەیوەندییـــەکانی ئەنجوومـــەنی پیـــران گەڵاڵـــە یاســـایەکی تەســـلیمی ئەنجوومـــەنی پیـــران کـــردووە کـــە ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا ناچـــار

دەکات دژی عێراق دەست بەکاربێت. ئەمە گەلاڵەیەکی باشە و من هیوادارم کە هاوکارانم بێ فیرۆدانی کات پەسەندی بکەن.

بەهەرحاڵ بە بیروبۆچوونی من پێویستە لەم پەیوەندییەدا هەنگاوی زیاتر هەڵبگیردرێت و دوا لە سەرۆک کۆمار دەکەم کردەوەی عێراق بە توندترین شێوە ئیدانە بکات و داوا لە هاوپەیمانەکانمان بکات کە ئەوانیش ئیدانەی بکەن. هەروەها داوا لە سەرۆک کۆمار دەکەم ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان هان بدات سەبارەت بە کۆمەڵکوژی کورد لێکۆڵینەوە بکات و کردەوەکانی عێراق لە نەتەوە یەکگرتووەکان ئیدانە بکرێت.

بۆ چەندەمین جار لەم سەدەیەدا ئێمە بینیومانە کە هەندێ مرۆڤکوژ گروپێکی ئەتنیکی یان ئایینیان قەلاچۆ کردووە وەک کۆمەڵکوژییەکانی گروپی "ئیدی ئەمین" لە ئوگاندا [170]، کۆمەڵکوژی سێ ملیۆن لە هاولاتیانی خۆی بە دەستی "پۆل پۆت" [171] و لە

[170] ئیدی ئەمین دادا (Dada Amin Idi) فەرماندەیەکی سەربازی بوو کە دوای کودتایەکی سەربازی لە ساڵی ١٩٧١ بوو بە سەرۆک کۆماری ئوگاندا و لە ساڵانی سەرۆک کۆماری ناوبراودا (١٩٧١ تا ١٩٧٩) نزیکەی ٢٥٠ هەزار کەس لەو وڵاتە گیانیان لە دەستدا. ئیدی ئەمین ئابی ٢٠٠٣ لە عەرەبستانی سعودی مرد. وەرگێڕ

[171] پۆلپۆت (Pot Pol) رێبەری کومونیست-مائۆئیستی خمەرە سورەکانی وڵاتی کامبۆج بوو کە ساڵی ١٩٧٦ تا ١٩٧٩ سەرۆک وەزیرانی کامبۆجی دیموکراتیک بوو و لە ئەنجامی سیاسەتە ئابوری و کۆمەڵایەتیەکانیدا نزیکەی دوو ملیۆن و نیو کەس واتا ٢١%ی خەڵکی کامبۆج گیانیان لە دەستدا. لە ١٥ی نیسانی ١٩٩٨ خمەرە سورەکان رایانگەیاند پۆلپۆت رادەستی دادگایەکی نێونەتەوەیی دەکەن بەڵام رۆژی دواتر پۆلپۆت مرد و دەنگۆی ئەوە بڵاو بوەوە کە خۆی کوشتووە. وەرگێر

هـــەموو خراپتـــر کۆمـــەڵکوژی ٦ میلیـــۆن جوولەکـــە بـــە دەســـتی هیتلـــەر. ئێمە نابێ بهێڵین ئەم رووداوانە دووپات بێتەوە.

داوا دەکـــەم دوای قســـەکانی مـــن ئـــەم دوو وتـــارە بخرێتـــە بـــەر دەســـتی هاوکـــارانم: یەکـــەم وتـــاری جـــیم هۆگلەنـــد[172] لـــە ژێـــر نـــاوی "بـــە هەڵـــەدا مـــەچن: ئەمـــە ژینۆســـایدە" کـــە لـــە ٨ی ئـــەیلوولی ١٩٨٨ لـــە رۆژنامـــەی "واشـــنگتۆن پۆســـت" دا بـــڵاو بوەتـــەوە و ئـــەوی دیکـــە وتـــاری ویلیـــام ســـافاییێر[173] لـــە ژێـــر نـــاوی "کۆمـــەڵکوژی کـــورد بەدەســـتی عێـــراق رابوەســـتێنن" کـــە لـــە ٩ی ئـــەیلوولی ١٩٨٨ لـــە رۆژنامـــەی "نیۆیـــۆرک تایمز"دا بڵاو بووەتەوە.

هەروەهـــا داوا دەکەم دوو نـــامەی مەســـعود بـــارزانی، رێـــبەری پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتانی عێـــراق کە تەســـلیم بە ئەنجـــومەنی ئاسایشـــی نەتەوە یەکگرتوەکان کراوە، بخرێتە بەر دەستی هاوکارانم.

داوا لـــە هاوکـــارانم دەکـــەم ئـــەم وتـــار و نامـــانە بخوێننـــەوە و نـــەهێڵن ئـــەم بابەتە بکەوێتە پەراوێزەوە.

[172] Jim Hoagland

[173] William Safire

مەسعود بارزانی و رێبەرایەتی سیاسی بەرەی کوردستانی عێراق
داواکارییەک تەسلیم بە ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان دەکەن

لــە دوای رووداوەکــانی ئــەم دوایانــەی بــاکووری عێــراق کــە تێیــدا چــەکی کیمیــایی لــە لایــەن ســوپای عێــراق دژی خــەڵکی ســڤیلی کــورد بــەکاربرا، بــەڕێز مەســعوود بــارزانی، ســەرۆکی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان بــە نوێنەرایــەتی خــەڵکی کــورد داواکارییــەکی تەســلیم بە ئەنجوومــەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان کردووە کە تێیدا هاتووە:

" ئێمــە داوا لــە ئەنجوومــەنی ئاســایش دەکــەین بڕیارنامــەکانی ئــەم دواییانــەی خــۆی جێبــەجێ بکــات ســەبارەت بــە هــەڵگرتنی هــەنگاوی خێــرا دژی ئەو دەوڵەتــانە کــە چــەکی کیمیــایی بــەکاردەهێنن. ئێمــە هەســت دەکــەین پێویســتە جیهــانی شارســتانی دەســتێوەردان لــەم بابەتــە بکــات کــە هــەتا ئاســتی ژینۆســاید چووەتــە پــێش و مــافی مرۆڤــی پێشــێلکردووە. ئێمــە لــەم کردەوەیــە زۆر بــەداخین کــە نموونەکــەی بــە دەگمــەن لــە ســەردەمی نوێــدا بینــراوە. ئێمــە دەرک بــەوە دەکــەین کــە ئەنجوومــەنی ئاســایش دەســت وەرناداتــە کاروبــاری نــاوخۆیی وڵاتــان و دواکــاری ئێمــە بــە هــیچ شــێوەیەک ئامــانجی سیاســی لــە پشــتەوە نییــە بــەڵکوو ســکالانامەیەکە بــە نوێنەرایــەتی خــەڵکێکی ســڤیل کــە لــە ناودەچێــت ئەگەر پێش لە هێرشی ئێستای دەوڵەتی عێراق نەگیردرێت.

ئێمــە هەســت دەکــەین ئاکــام و لێکەوتــەکانی ئــەم سیاســەتەی عێــراق تــەنها کــاری نەکردوەتــە ســەر خــەڵکی گــەمارۆدراوی ئێمــە و ئەگــەر عێــراق هــەروا بــێ هــیچ ناڕەزایــەتیدەربڕینێک درێــژە بــە سیاســەتی خــۆی بــدات لەوانەیــە ببێتــە نموونەیــەک بــۆ دەوڵەتــەکانی دیکــە کــە نــاتوانن

ناکۆکییـــــەکانیان بــــە شـــــێوازی شارســـــتانی چارەســـــەر بکـــــەن. لــــە کەشـــــوهەوای هەســـــتیاری رۆژهـــــەڵاتی نێوەڕاســـــت و شـــــوێنەکانی دیکـــــەی جیهانـــــدا ، لەوانەیـــــە هەنـــــدێ لـــــە دەوڵەتـــــەکان بێـــــدەنگی کۆمـــــەڵگای نێونەتـــــــەوەیی وەک رێگەپێـــــــدان بە ئەنجامـــــــدانی ئـــــــەم کردەوانـــــــە لێکبدەنەوە.

ئێمـــــە دڵنیـــــاین (لـــــە بـــــەر خەڵکەکـــــەمان و ئاشـــــتی جیهـــــانی) کـــــە ئـــــەم ســـــــکاڵانامەیەی ئێمـــــــە پشـــــــتگوێ ناخرێـــــــت و ئەنجوومـــــــەنی ئاســـــــایش هەڵدەسێت بە جێبەجێکردنی ئەرکی خۆی لەو پەیوەندییەدا.

مەسعوود بارزانی

سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان

١ی ئەیلوولی ١٩٨٨، عێراق

* * * * * *

رێبەرایەتی سیاسی بەرەی کوردستانی عێراق

کوردستان، عێراق ، ١٥ی ئابی ١٩٨٨

بەڕێزان :

جـــــەنابی "خـــــاوێر پرێـــــز دێکۆئیـــــار" ، ســـــکرتێری گشـــــتی نەتـــــەوە یەکگرتووەکان

جەنابی نوێنەری یەکێتی سۆڤیەت لە ئەنجوومەنی ئاسایش

جـــــەنابی نوێنـــــەری ویـــــلایەتە یـــــەکگرتووەکانی ئـــــەمریکا لـــــە ئەنجوومـــــەنی ئاسایش

جەنابی نوێنەری بەریتانیا لە ئەنجوومەنی ئاسایش

جەنابی نوێنەری کۆماری گەلی چین لە ئەنجوومەنی ئاسایش

جەنابی نوێنەری فەرانسا لە ئەنجوومەنی ئاسایش

بابەت : پەرەسەندنی شەڕی رەگەزی عێراق بۆ ژینۆسایدی کورد

بەڕێزان :

وێـــڕای ســـڵاو و رێـــز، ئێمـــە دەمانـــەوێت ســـپاس و پێزانینـــی خۆمـــان دەرببـــڕین لـــە بەرامبـــەر هەوڵـــە چاکـــەکانی ئێـــوە بـــۆ کۆتاییپێهێنـــانی شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق و رزگـــارکردنی خـــەڵکی ئـــەم دوو وڵاتە لـــە کارەســـاتە مرۆڤـــی و مادییـــەکانی ٨ ســـاڵی رابـــردوو. هیـــوادارین دادپـــەروەری و ئاشـــتییەکی درێژخایـــەن لـــە نێـــوان عێـــراق و ئێرانـــدا بێتـــە ئـــاراوە و ئـــارەزووی خـــەڵکی عێـــراق بـــۆ ئـــازادی و دیمۆکراســـی و مـــافی مـــرۆڤ بێتەدی .

ئێزنمـــان پێبـــدەن ئـــەم راســـتییەتان وەبیـــر بهێنینـــەوە (هـــەروا کـــە پێشـــتر وەبیـــری ئێوەمـــان هێناوەتـــەوە) کـــە شـــەڕێکی دیکـــە دژی کـــورد لـــە عێـــراق بەڕێوەیـــە کـــە دەوڵەتـــە یـــەک لـــە دوای یەکـــەکانی عێـــراق لـــە ســـاڵی ١٩٨١وە بـــەڕێوەی دەبـــەن. لـــەم شـــەڕە شـــۆڤینییەدا کـــە لـــە نیســـانی ١٩٨٧وە شـــێوازی شـــەڕی ژینۆســـایدی تـــەواوی بـــەخـــۆوە گرتـــووە ، ســـوپای عێـــراق چـــەکی جۆراوجـــۆری کۆمـــەڵکوژ (بـــەتایبـــەت چـــەکی کیمیـــایی) بـــەکاردێنێت هـــەروا کـــە جیهـــان لـــە ناوەڕاســـتی مـــانگی ئـــاداری ئەمســـاڵدا بینـــی. ئێمـــە دەمانـــەوێت ئـــەوەش زیـــاد بکـــەین کـــە لـــە کاتێکـــدا کـــە ئـــەم شـــەڕە درێـــژەی هەیـــە، کاربەدەســـتانی عێـــراق سیاســـەتی تیـــرۆر و ســـەرکووتی خـــەڵکی عێـــراق – چ کـــورد، چـــە عـــەرەب یـــان کەمینـــە ئەتنیکییـــەکانی دیکـــە – پـــەیڕەو دەکـــەن. دەوڵـــەتی عێـــراق ئـــەم شـــەڕە خوێناوییـــە دژی خـــەڵکێک بـــەڕێوە دەبـــات کـــە لـــە مافـــە بنەڕەتییـــەکانی خـــۆی بێبـــەش کـــراوە و تـــەنها داوای مـــافی نەتـــەوەیی خـــۆی دەکـــات کـــە بـــە

گـــوێرەی هـــەموو کۆنڤانســـیۆنە نێونەتەوەییـــەکان و پەیماننامـــەکانی مـــافی مرۆڤ ، مافێکی رەوایە .

شـــایانی ئاماژەپێکردنـــە کـــە لـــە کاتێکـــدا کـــە میـــدیا نێونەتەوەییـــەکان لـــە زمـــانی پســـپۆڕان و شـــارەزایانی نەتـــەوە یەکگرتووەکانـــەوە رایانگەیانـــدووە کـــە هێزەکـــانی عێـــراق لـــە شـــەڕی کەنـــداو و دژی خـــەڵکی ســـڤیل لـــە هەڵەبجـــە و شـــار و گونـــدەکانی دیکـــەی کوردســـتانی عێـــراق چـــەکی کیمیاییـــان بـــەکارهێناوە، لـــە هـــەمان کاتـــدا دەوڵـــەتی عێـــراق دژی خـــەڵکی ســـڤیل لـــە گونـــدەکانی دیکـــەی کوردســـتان چـــەکی کیمیـــایی بـــەکارهێناوە. بـــۆ نموونـــە لـــە ٣٠ و ٣١ی مـــانگی تـــەموزی ئەمســـاڵ هێزەکـــانی عێـــراق گونـــدەکانی چـــۆمی بالیســـان، هیـــران و ســـماقلۆی[174] هەڵکـــەوتوو لـــە بـــاکووری هـــەولێریان بـــە چـــەکی کیمیـــایی بۆمبـــاران کـــردووە. هێرشـــێکی هاوشـــێوە لـــە ٢ی ئـــاب لـــە گونـــدەکانی ئـــارای، ســـەرۆ و زاروا[175] لـــە نزیکـــی سنووری تورکیا ئەنجامدراوە.

لـــە راســـتیدا بـــەکارهێنانی چـــەکی کیمیـــایی دژی خـــەڵکی ئێمـــە هـــەتا کـــاتی نوســـینی ئـــەم داواکارییـــە هـــەروا بەردەوامـــە. وادیـــارە هـــیچ شـــتێک لـــە ئێســـتا و داهـــاتوودا نـــاتوانێ پـــێش لـــە کـــەڵکوەرگرتنی عێـــراق لـــە چـــەکی کیمیـــایی دژی خـــەڵکی کـــورد بگـــرێ ، مەگـــەر ئـــەوەی کـــە کۆمـــەڵگای جیهـــانی، بەتایبـــەت ئەنجوومـــەنی ئاســـایش هەنـــدێ هـــەنگاوی جیـــدیتر لـــەم پەیوەندییەدا هەڵبگرێت.

---

[174] Balisan, Heeron and Simaqooli

[175] Arai, Sero and Zarwa

ئێمـــە لـــەو بڕوایـــەداین کـــە دەوڵـــەتی عێـــراق تاوانگـــەلێکی گەورەی دژی کـــورد ئەنجامـــداوە کـــە دەکرێـــت وەک تـــاوان دژی مرۆڤایـــەتی لـــە قەڵـــەم بـــدرێت. دەوڵـــەتی عێـــراق شـــەڕی ژینۆســـاید بـــە کەرەســـتەگەلێکی جۆراوجۆر بەڕێوە دەبات، لەوانە:

١- بـــەکارهێنانی بـــەرفراوانی چـــەکی کیمیـــایی لـــە ١٤ی نیســـانی ١٩٨٧وە ، واتـــا کاتێـــک کـــە بـــۆ یەکـــەمجار عێـــراق گونـــدەکانی شـــێخ وەسان[176] و دەیان گوندی دیکەی کیمیاباران کرد.

٢- ڕاگەیانـــدنی زۆربـــەی گونـــدە کوردنشـــینەکان و دەوروبـــەری شـــارەکان وەک ناوچـــەی قەدەغـــەکراو کـــە تێیانـــدا فـــەرمان بـــە هێـــزە چەکـــدارەکان دراوە تەقە لە هەموو مرۆڤ و تەنانەت ئاژەڵ و بوونەوەرێک بکەن.

٣- کـــاولکردنی زیـــاتر لـــە ســـێ هـــەزار گونـــد و شـــار و شـــارۆچکە و دوورخســـتنەوەی زۆرەملێـــی دانیشـــتوانەکانیان. گرووپێـــک لـــەم خەڵکـــە ئـــاوارە و دەربـــەدەرە بـــۆ بیابانـــەکانی باشـــووری رۆژئـــاوای عێـــراق گوازراونەتـــەوە و لـــەوێ لـــە ئەردوگـــا بەکۆمەڵـــەکان لـــە هەلومـــەرجێکی کۆمەڵایەتی یەکجار دژوار و خراپدا ڕایانگرتوون .

٤ ـ سووتاندنی کێڵگە و باخ و دارستانەکانی ئەم ناوچانە .

٥- تونـــدترکردنی گـــەمارۆی ئـــابووری ناوچـــە قەدەغـــەکراوەکان بـــە ئامانجی ئەوە کە ژیانی خەڵک لەو شوێنە لەناوبەرن .

٦- درێژەپێـــدانی سیاســـەتی ئەشـــکەنجە و لەســـێدارەدانی بـــە کۆمـــەڵ کـــە تێیـــدا بـــە بیانووگـــەلێکی ســـادە وەک پەیوەنـــدی سیاســـی، ئـــایینی و نەتەوەیی دەیان و هەندێ جار سەدان کەس، لەوانە منداڵ کوژراون.

---

176 Sheikhwassan

لــــە ســــەروبەندی شــــاڵاوی ســــەربازی بــــۆ ســــەر گونــــدە کوردنشــــینەکان لــــە پارێزگاکــــانی کــــەرکووک، ســــلێمانی و هــــەولێر لــــە بــــەهاری ســــاڵی پــــار، کاربەدەســــتانی حکوومــــەت دەیــــان هــــەزار بنەماڵــــەیان دەستبەســــەر کــــرد. پاشــــان بەســــاڵاچووان و منداڵــــەکانیان لــــە یــــەک جیــــا کــــردەوە و لــــە کەمپەکانــــدا رایــــانگرتن بــــەڵام پیاوەکــــان بــــۆ شــــوێنێکی نادیــــار راگوازرانــــەوە کــــە چارەنووســــیان نادیــــارە. لــــە هــــەمان کاتــــدا ژنــــە گەنجــــەکان بــــۆ شــــوێنەکانی دیکــــە راگوازراونەتــــەوە و کۆمەڵێــــک هــــەواڵی باســــنەکراو لــــە بارەی بارودۆخی ژیانیان بە دەستمانگەیشتووە.

بەڕێز سکرتێری گشتی

بەڕێزان ئەندامانی هەمیشەیی ئەنجوومەنی ئاسایش

بــــەرەی کوردســــتانی عێــــراق کــــە لــــە ٦ حیــــزب پێکهــــاتووە ، داواتــــان لێدەکات :

١- گوشــــار بخەنــــە ســــەر عێــــراق تــــا دەســــتبەجێ کۆتــــایی بهێنێــــت بــــە بەکارهێنانی چەکی کیمایی دژی خەڵکی کوردستان.

٢- دەســــت بــــەکار بــــن بــــۆ ئــــەوەی شــــەڕی رەگــــەزی ژینۆســــاید دژی خــــەڵکی ئێمــــە رابوەســــتێت و هــــەموو کردەوەیــــەک بــــۆ دوورخســــتنەوە، تــــەعریب و شــــێوازەکانی دیکــــەی گــــۆڕینی ســــیمای نەتــــەوەیی کوردســــتان وەلاوە بنرێــــت و ئیــــزن بــــە خــــەڵکی خــــۆجێیی کوردســــتان بــــدرێت بگەڕێنــــەوە بــــۆ گونــــدەکانی خۆیــــان و رێگاچارەیــــەکی دیمۆکراتیــــک ، دادپەروەرانــــە و ئاشــــتیخوازانە بــــۆ کێشــــەی کــــورد بدۆزرێتــــەوە. رێگــــەمان پێبــــدەن بگەڕێینــــەوە بــــۆ ئــــەو بەڵێنانــــەی کــــە کۆمەڵــــەی گــــەلان داییــــوو بــــۆ پاراســــتنی مافــــە نەتەوەییــــەکانی خــــەڵکی کــــورد لــــە کــــاتی لکیــــانی باشــــووری کوردستان بە عێراقەوە .

٣ ـــ گوشـــار بخەنـــە ســـەر دەوڵـــەتی عێـــراق تـــا ڕێـــز لـــە مـــافی مـــرۆڤ و ئـــازادی تاكەكەســـی ســـڤیلی هاوولاتیـــانی عێـــراق بگرێـــت بـــۆ لەبـــەرچاوگرتنی ڕەگـــەزیان و ســـەرجەم زیندانییـــە سیاســـییەكان ئـــازاد بكرێن .

جارێكی دیكە ڕێز و سپاسی ئێمە قبووڵ بفەرموون

مەســـعود بـــارزانی بەوەكالـــەت لـــە لایـــەن ڕێبەرایـــەتی سیاســـی بـــەرەی كوردستانی عێراق

هاوپێچ :

١ ـــ لیســـتی شـــالاوە ســـەربازییەكانی هێزەكـــانی عێـــراق لـــە نێـــوان ١٩٨٧/٤/١٥ و ســـەرەتای ئـــابی ١٩٨٨ كـــە تێیـــدا كـــەڵك لـــە چـــەكی كیمیایی وەرگیراوە .

٢ ـــ دەقـــی بڕیـــارێكی دەوڵـــەتی عێـــراق كـــە فـــەرمان بـــە هێزەكـــانی دەدات هـــەموو مـــرۆڤ ، ئـــاژەڵ و بوونـــەوەرێك لـــە ناوچـــەی قەدەخـــەكراوی كوردستان لەناوببەن.

بارودۆخی کوردستانی عێراق پێویستی بە کردەوەی خێرا هەیە
ئەنجوومەنی پیران
٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨

سناتۆر پێڵ :

جەنابی سەرۆک، ئەمڕۆ ئەنجوومەنی پیران گەڵاڵە یاسای "پێشگیری لە ژینۆسایدی ١٩٨٨" تاوتوێ دەکات کە من دوێنێ تەسلیمم کردبوو و پشتیوانە سەرەکییەکەی، ئەندامی هێژای کۆمیتەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی ئەنجوومەنی پیران، سناتۆر هێڵمز بوو. لە ئەنجوومەنی پیراندا وێنەی کەم بووە کە گەڵاڵە یاسایەکی ئەوەندە گرنگ بەم خێراییە تاوتوێی بکرێت. بەهەرحاڵ بارودۆخی کوردستانی عێراق پێویستی بە کردەوەی خێرا هەیە. هەروا کە باسمان کرد سوپای عێراق شاڵاوێک بەڕێوە دەبات کە تەنها دەکرێت وەک ژینۆسایدی خەڵکی کورد شرۆڤە بکرێت. گوندە کوردنشینەکانی باکووری عێراق لەگەڵ دانیشتووەکانیان بە دینامیت دەتەقێنرێنەوە. تەنانەت سوپای عێراق لە هێرشە بەرفراوان و کاریگەرەکانی بۆ سەر هاوولاتیانی بێ پاراستنی کورد گازی ژەهراوی بەکارهێناوە.

کردەوەی عێراق، تاوان دژی مرۆڤایەتییە و دەبێت بە توندترین شێوە وەڵام بدرێتەوە. ئەو ئابڵۆقەیە کە ئەم گەڵاڵە یاسایە بە سەر عێراقدا دەیسەپێنێت، قورسە. ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دژی بەخشینی قەرز بە عێراق دەنگ دەدات لە ڕێکخراوە ئابورییەکانی جیهان. بۆ وڵاتێک کە ٦٠ بلیۆن دۆلار قەرزارە و داوای قەرز لە

ڕێکخـــراوە ئـــابورییە نێونەتەوەییـــەکان دەکـــات تـــا پـــارەی شـــەڕە گرانەکـــەی لەگەڵ ئێران دابین بکات، ئەم ئابڵۆقەیە قورسە .

ئـــــەم گەڵاڵــــە یاســـــایە هــــەموو کریـــــدیتە ئابوورییـــــەکان و گـــــارانتی کریـــدیتەکانی ئـــەمریکا بـــە عێـــراق دەپچڕێنێـــت کـــە نزیکـــەی ٨٠٠ ملیـــۆن دۆلارە لـــە ســـاڵدا. گەڵاڵەکـــە هـــەروەها نـــاردنی هـــەموو شـــتێک بـــۆ عێـــراق قەدەخـــە دەکـــات واتـــا نـــاردنی هەرشـــتێک کـــە لـــە کـــۆنترۆڵی ڕێکخراوەکـــانی دەوڵـــەتی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکادا بێـــت. ئـــەم کـــارە خـــۆی لـــە خۆیـــدا ڕێگـــرە لـــە چـــوونی ئـــەو پێداویســـتییانە کـــە عێـــراق پێویســـتی پێیـــە بـــۆ خســـتنەکاری پیشەســـازی نـــەوت و بووژاندنـــەوەی ژێرخـــانی ئـــابووری کـــە لـــە ئاکـــامی شـــەڕدا لـــەکار کـــەوتووە. گەڵاڵـــە یاســـاکە هـــەروەها هەناردنـــە دەرەوەی نەوتی عێراق قەدەخە دەکات.

لـــە ئاکـــامی پەســـەندکرانی ئـــەم گەڵاڵـــە یاســـایە، هەنـــدێ لـــە بەشـــە بازرگانییـــەکانی ئـــەمریکا تووشـــی زەرەر دەبـــن بەڵام بـــە هـــەرحاڵ ئەمـــە پەیوەنـــدی بـــە مـــەرگ و ژیـــانی ســـەدان هـــەزار کەســـەوە هەیـــە و مەســـەلەیەکی ئـــەخلاقیی زۆر پیـــرۆزە. بـــۆ ئەنجامـــدانی کـــاری ڕاســـت و دروست ، خەڵکی ئەمریکا لە ڕابردوودا ویستوویەتی بەردیل بدات.

پـــاش هۆلۆکاســـت کـــە پشـــتی جوولەکـــەکانی ئۆروپـــای شـــکاند، خـــەڵک پێیـــانوابوو قـــەد شـــتی وا ئیـــدی ڕوونـــادات بـــەڵام بەداخـــەوە ئەوە دیســـان لـــە کوردســـتانی عێـــراق ڕوودەدات. ئێمـــە دەبێـــت هـــەرچی لـــە دەســـتمان دێـــت بیکـــەین بـــۆ ئـــەوەی دیکتـــاتۆری عێـــراق بزانێـــت ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا لـــە بەرامبـــەر کۆمـــەڵکوژی کـــورد بـــێ دەنـــگ نابێت ، ئەم گەڵاڵەیاسایە ئەم پەیامە دەگەیەنێت.

سناتۆر پرۆکزمایێر[177]:

بـــــەڕێز ســـــەرۆکی ئەنجومـــــەن، زۆر ستایشـــــی ســـــناتۆری ئەیالـــــەتی رۆدئیزلەنـــــد[178] ، بـــــەڕێز "پێـــــڵ" دەکـــــەم بـــــۆ ئـــــەو هـــــەنگاوە دەستپێشـــخەرانەیە کـــە ســـەبارەت بـــە بـــارودۆخی دژواری خـــەڵکی کـــورد هـــەڵیگرتووە. رێبەرایـــەتی و دووربینـــی بـــەڕێز "پێـــڵ" لـــەم بـــوارەدا جێگـــای رێز و ستایشە.

کـــورد خـــەڵکێکی لـــەبیرکراون کـــە لـــە نـــاو ســـنووری چەنـــد دەوڵـــەتێکی دوژمنـــدا پارچـــە پارچـــە کـــراون و زلهێزەکـــان بـــۆ ئامـــانجی خۆیـــان بـــە کـــاری هێنـــاون و لـــە رۆژئـــاوادا لۆبیـــان نییـــە یـــان لۆبیەکـــەیان لاوازە. هـــەر بۆیـــە ماوەیـــــەکی زۆری خایانـــــد تـــــا وەزارەتـــــی دەرەوە وڵامـــــی رووداوە دڵتەزێنەکـــانی بـــاکووری عێراقـــی دایـــەوە. هـــەروەها هۆکـــاریکی دیکـــە، تـــرس لـــەوە بـــوو کـــە باســـکردنی ئـــەم کێشـــەیە بـــە تـــەواوی هـــەوڵی ئاشتی[179] لە بار ببات.

لـــە ناوەڕاســـتی ١٩٧٠کانـــدا سیاســـەتی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا ئـــەوە بـــوو کـــە پشـــتیوانی لـــە بزووتنـــەوەی خـــۆڕاگری کـــورد بکـــات لـــەرێگای دابینکردنـــی پێداویســـتی ســـەربازی و پێداویســـتییەکانی دیکـــە بـــۆ بـــەرەی

[177] سـناتۆر ئیـدوارد ویلیـام پرۆکسمایێر لە سـاڵی ١٩٦٧ تـا ١٩٨٩ نـوێنەری نـاوچەی ویسکۆنسـێن بـوو لە ئەنجـومەنی پیرانـی ئەمریکـا لە سـەر لیسـتی پـارتی دیمـوکرات. پرۆکسـمایێر هەر لە سـەردەمی شۆڕشی ئەیلوولەوە دۆستی کورد بوو و چەند جار مەسەلەکانی پەیوەندیدار بە شۆڕشـی ئەیلـوولی لە ئەنجـومەنی پیـران خسـتەڕوو و لە ئەمریکـاش لەگەڵ مەلا مسـتەفا بـارزانی دیـداری کـرد. سـناتۆر پرۆکسمایێر ساڵی ٢٠٠٥ کۆچی دوایی کرد. وەرگێڕ

[178] Rhode Island

[179] مەبەستی هەوڵەکان بۆ کۆتاییپێهاتنی شەڕی ئێران و عێراقە. وەرگێڕ

بـــارزانی لـــە رێگـــای ئێرانـــەوە. پاشـــان هێنـــری كســـینجێر لەگـــەڵ شـــای ئێـــران رێككـــەوت كـــە لـــە ئەنجامـــدا شـــا ســـنوورەكانی ئێرانـــی داخســـت و خەبـــاتی كـــورد هەڵوەشـــایەوە و ئـــەو خەڵكـــە كـــە ئێمـــە پشـــتیوانیمان لێكـــردن، تێكشكان .

هـــیچ بەســـەرهاتێك بەقـــەد ئـــەوەی كـــە لـــە مـــاوەی چەنـــد ســـەدەی رابـــردوودا بـــە ســـەر كـــورددا هـــاتووە بـــۆ زلهێزێـــك وەك ئـــەمریكا نـــاخۆش نییـــە . سۆڤیەتیش بۆ كورد باش نەبووە ، بگرە خراپتریش بووە .

ئیســـتا دەوڵـــەتی عێـــراق نەتـــەنها دژی هێـــزە چەكـــدارەكان، بـــەڵكوو دژی گرووپـــە ســـڤیلەكان، گونـــدەكان و ئـــاوارە كوردەكـــان چـــەكی كیمیـــایی بـــەكاردەهێنێت. ئـــەم هێرشـــە بـــە هەوڵـــدان بـــۆ دەركردنـــی خـــەڵك و دووبـــارە نیشـــتەجێكردنیان لـــە شـــوێنەكانی دیكـــە گەیشـــتووەتە لووتكـــە بـــە ئامـــانجی لـــە نـــاوبردنی كولتـــووری كـــورد و كوشـــتنی سیســـتماتیكی ئەندامانی بنەماڵەی بارزانی.

بـــەڕێز ســـەرۆكی ئەنجوومـــەنی پیـــران، ئەمـــە ژینۆســـایدە، ئەمـــە قەســـد و نیـــازە بـــۆ لـــەناوبردنی تـــەواو یـــان بەشـــێك لـــە گروپێكـــی نەتـــەوەیی- ئـــەتنیكی كـــە بـــە دڕنـــدانەترین چـــەك بـــەڕێوەدەچێت واتـــا چـــەكی كیمیـــایی كـــە لەشـــی مـــرۆڤ وشـــك دەكـــات و دەیشـــێوێنێت و مـــرۆڤ بـــە مـــەرگێكی درێژخایـــەن و بـــەژان دەكوژێـــت و ئەگـــەر قوربـــانییەكە خۆشـــبەخت بێـــت كتووپڕ بە گازی دەمار دەمرێت .

مـــن لـــەوە دەترســـم ئـــەم كردەوەیـــە ببێتـــە ســـەرەتایەك بـــۆ ئـــەوەی ئـــەو وڵاتانـــەی كـــە لـــە بـــواری بەرهـــەمهێنانی چـــەك پێشـــكەوتوون ئـــەم جـــۆرە چەكـــە هـــەڵبژێرن. تكاتـــان لێدەكـــەم ئـــەم گەلاڵـــە یاســـایە پەســـەند بكـــەن و

هیـــوادارم کـــە بـــە شـــێوەیەک لـــە شـــێوەکان بتوانێـــت ئـــێش و ژانـــی خـــەڵکی کورد کەم بکاتەوە.

نـــازانم کەی ئـــێمە فێـــری وانە دەبـــین لە رووداوەکـــانی ئیتیـــۆپی یـــا لیبـــی یـــا بـــزووتنەوەی رزگـــاریخوازی فەلەســـتین یـــان زەئیـــر، بورونـــدی، ســـریلانکا، پیـــرۆ یـــان هەر وڵاتێکـــی دێـــکە کە لەگەڵ گـــروپە خەباتکـــارە ناوخۆیەکـــان رووبەڕوویە؟

جەنـــابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، ئەگەر وڵاتێـــک وەک نیکـــاراگوئە چەکـــی کیمیـــایی دژی هاووڵاتیـــانی خـــۆی یـــان وڵاتێکـــی دراوســـێی خـــۆی بەکارهێنابـــا شـــەپۆلی تـــوڕەیی و نـــاڕەزایەتی خەڵـــک بە گشـــتی و سیاســـەتمەدارەکان و دەوڵەتەکەی خۆمـــان هەمـــوو دنیـــای دادەگـــرت.

نـــابێ ســـەرۆک کۆمـــار، وەزارەتـــی دەرەوە و بەتـــایبەت وەزارەتـــی بەرگـــری لە بەرامـــبەر کردەوەیەکـــی دڕنـــدانەی وا بێـــدەنگ بـــن، دەبـــێ داوا لە نەتەوە یەکگرتوەکـــان و کۆمەڵگـــای جیهـــانی بکەیـــن لەو کـــردەوییە بکـــۆڵنەوە. دەبـــێ ئەوکـــاتەش وەجـــواب بێـــین کە ژینوســـاید دژی نەتەوەیەک روو دەدات کە دوورە لە ئەمریکـــا یـــان بـــۆ ئەمریکـــا نـــامۆیە و کـــاریگەری لە ســـەر ژیـــانی رۆژانەی ئـــێمە نیـــیە و خـــۆی نەبـــووە بە قوربـــانی ئەم چەکە کیمـــاییە نامرۆڤانـــانە. تکـــا دەکەم ئەم گەڵاڵەیاســـایە پەســـەند بکرێـــت و هیـــوادارم کە گەڵاڵەیاســـاکە تۆزێـــک لە ئـــیش و ئازارەکانی گەلی کورد سارێژ بکاتەوە.

سناتۆر هێڵمز[180] :

بــــەڕێز ســــەرۆکی ئەنجوومــــەن، هەفتــــەی رابــــردوو میلیۆنــــەها ئــــەمریکایی ئاگــــاداری ئــــەو شــــاڵاوە ترســــناکانە بــــوونەوە کــــە دەوڵــــەتی عێــــراق بــــۆ لــــە نــــاوبردنی سیســــتماتیکی هاووڵاتیــــانی کــــوردی خــــۆی ئەنجامیــــدا. ئەمــــە تــــاوان دژی مرۆڤایەتییــــە و ویــــلایەتە یــــەکگرتووەکانی ئــــەمریکا نابێــــت بێکــــار دابنیشــــێت و بــــێ دەنــــگ بێــــت لــــە بەرامبــــەر ئــــەوەی کــــە روودەدات. بیرکردنــــەوە لــــەوە زۆر ترســــناکە کــــە چــــۆن رژێمێکــــی زاڵــــم و رادیکــــاڵ وەک رژێمــــی ســــەدام حوســــەین بــــوونی هەیــــە. دەوڵــــەتی عێــــراق زۆربــــەی جــــاران کــــەڵکی لــــە چــــەکی کیمیــــایی وەرگرتــــووە و هــــەزاران کــــوردی کووشــــتووە و هەزاران کەسی دیکەی ناچار کردووە رابکەن بۆ وڵاتانی دراوسێ.

ئەمــە بــە هــیچ شــێوەیەک یەکــەمجار نییــە کــە رژێمــی عێــراق- کــە زۆربــەی چەکــەکانی لــە ســۆڤیەت دەکــڕێ- دژی خــەڵکی ســڤیلی خــۆی چــەکی کیمیــایی بــەکار دێنێــت. لــە مــانگی ئــاداری ئەمســاڵ عێــراق بــە چــەکی کیمیــایی هێرشــی کــردە ســەر شــارێکی کوردنشــین. بــە گــوێرەی هــەواڵنێرەکانی ویــلایەتە یــەکگرتووەکانی ئــەمریکا و راپۆرتــە جیهانییــەکان ئــەم هێرشــە پێــنج هــەزار خــەڵکی بــێ گونــاهی کوشــتووە. راپۆرتــە هەواڵــەکان دەڵــێن ئــەم هێرشــە بــۆ ســزادانی هاووڵاتیــانی کــوردی عێــراق بــووە. ئەمــە لــە کاتێکدایــە کــە بــە هــەرحاڵ لــە مــانگی رابــردوودا

---

[180] جۆزیــف ئالیکســاندێر هێڵمــز پێــنج خــولی یەک لە دوای یەک لە ١٩٧٣ تــا ٢٠٠٣ نــوێنەری کارۆلینــای بــاکوور بــوو لە ئەنجــومەنی پیرانــی ئەمریکا لە ســەر لیســتی پــارتی کۆمــاری. هێڵمــز یەکــێ لە ســناتۆرە هەرە دەستڕۆیشــتووەکانی ئەمریکــا بــوو و لە ١٩٨١ تــا ١٩٨٧ ســەرۆکی کــۆمیتەی کشــتوکاڵ و لە ١٩٩٥ تــا ٢٠٠١ ســەرۆکی کــومیتەی پەیوەنــدییەکانی دەرەوەی ئەنجومەنی پیران بوو. سناتۆر هێڵمز ساڵی ٢٠٠٨ کۆچی دوایی کرد. وەرگێڕ

هێرشـــی رژێمـــی عێـــراق بـــۆ ســـەر هاووڵاتیـــانی کـــوردی خـــۆی توونـــدتر بـــووە. بـــەگوێرەی رۆژنامـــەی "نیۆیـــۆرک تـــایمز" رژێمـــی عێـــراق لـــە ئاگربەســـتی ٢٠ی ئـــاب لەگـــەڵ ئێـــران وەک هـــەلێک کـــەڵک وەردەگرێـــت بـــۆ ئـــەوەی هێرشێکی سەربازی دژی کورد ئەنجام بدات.

بـــەڕێز ســـەرۆکی ئەنجوومـــەنی پیـــران، ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا نابێـــت لـــە لایـــەک بێکـــار دابنیشـــێت و ســـەیری هێرشـــی عێـــراق بـــۆ ســـەر ســـێ تـــا چـــوار ملیـــۆن کـــوردی هـــاووڵاتی خـــۆی بکـــات. خـــەڵکی ئـــەمریکا نایانـــەوێت ئێمـــە بێـــدەنگ بـــین. لـــە راســـتیدا مـــن بـــە شـــانازییەوە دەڵـــێم کـــە کنیســـــەی "دۆت"[181] کـــــە یەکـــــەم کنیســـــەی "بابتیســـــت" [182] لـــــە "ئالکســـاندریا"[183] لـــە ویلایـــەتی" ڤیرجینیـــا"یـــە ، ئێســـتا پـــەنای بـــەو ســـێ کـــوردە داوە کـــە بـــۆ شـــەرمەزارکردنی کردەوەکـــانی رژێمـــی عێـــراق دەستیان بە مانگرتن کردووە.

ئـــەم گەلاڵـــە یاســـایە- کـــە مـــن شـــانازی بـــەوە دەکـــەم کـــە ســـەرۆکی هێـــژای کۆمیتـــەی پەیوەندییـــەکانی دەرەوە پشـــتیوانی لێکـــردووە- بـــە رژێمـــی عێـــراق نیشـــان دەدات وڵاتـــی ئێمـــە چەنـــدە بـــە جیـــدی ســـەیری هێرشـــی عێـــراق بـــۆ ســـەر کـــورد دەکـــات. هەروەهـــا دڵنیامـــان دەکاتـــەوە کـــە دۆلارە باجـــەکانی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا وەک یارمـــەتی نادرێـــت بـــە رژێمـــی عێـــراق. بەتایبـــەت پێویســـتە نوێنـــەرانی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا لـــە هـــەموو رێکخـــراوە ئابووریەکـــانی جیهـــان وەک بـــانکی جیهـــانی

181 church Dot

182 Baptist

183 Alexandria

دەنــــگ بـــدەن دژی بەخشــــینی هــــەر چەشــــنە قــــەرزێک بــــە عێــــراق. لەمــــە زیــــاتر دەبــــێ هــــەموو یارمــــەتی، فرۆشــــتنی چــــەک و تەقەمــــەنی، کریــــدیتە ئابوورییـــــەکان و گــــارانتی کریــــدیتەکان بـــــە عێــــراق قەدەخــــە بکرێــــت و ناردنــــەدەرەوەی نــــەوتی عێــــراق قەدەخــــە بکرێــــت کــــە لــــە ٠٣/ ١ لــــە ١٠٠ی نــــەوتی هــــاوردەی ئــــەمریکا پێکــــدەهێنێت. ئــــەم ئــــابلۆقەیە بــــەردەوام دەبێــــت هــــەتا کاتێــــک کــــە ســــەرۆک کۆمــــار پشتڕاســــتی بکاتــــەوە کە عێــــراق بــــەکارهێنانی چــــەکی کیمیــــایی و شــــاڵاوەکانی بــــۆ ژینۆســــایدی کــــورد راوەستاندووە .

بــــەڕێز ســــەرۆکی ئەنجوومــــەن، داوا دەکــــەم وتارەکــــەی "کارێــــل مــــۆرفی"[184] کە ٧ی ئــــەیلوول لــــە رۆژنامــــەی "واشــــنگتۆن پۆســــت" بــــڵاو بــــووەتەوە (کە باســی شــەرت و مــەرجی بەخشــینی مــافی پەنابــەری بــە ســێ کــورد دەکــات لەلایــەن یەکــەم کلیســای باپتیســت لــە ئالکســاندریا) و وتــارە بەنرخەکــەی "ویلیــام ســافاییر" کــە لــە ٩ی ئــەیلوولی ١٩٨٨ لــە رۆژنامــەی "نیۆیــۆرک تایمز"دا بڵاو بووەتەوە، بخرێتە بەردەستی ئەندامانی ئەنجوومەن.

***

گەڵاڵە یاسای پشتگیری لە ژینۆسایدی ١٩٨٨

بەشی ١ : ناوی ئەم یاسایە، پشتگیری لە ژینۆسایدی ١٩٨٨-ە

بەشی ٢ : کۆنگرێس دەڵێت :

١- نەتــــەوەی کــــورد گرووپێکــــی ئــــەتنیکی جیــــاوازە کــــە نزیکــــەی ٢٠ میلیۆنە و خاوەن مێژوویەکی کۆن و میراتێکی کولتووری دەوڵەمەندە.

184 Caryle Murphy

٢ - ســێ تــا چــوار میلیــۆن کــورد هــاووڵاتی عێــراقن و لــە بــاکووری ئــەو وڵاتە نیشتەجێن .

٣ - ســـوپای عێـــراق هێرشـــێکی ئەنجامـــداوە بـــۆ چـــۆڵکردنی ناوچـــە کوردنشـــینەکانی عێـــراق لـــە ڕێگـــای کـــاولکردنی هـــەموو گونـــدە کوردنشـــینەکان لـــە زۆربـــەی ناوچـــەکانی بـــاکووری عێـــراق و هـــەروەها لـــە ڕێگای کوشتنی خەڵکی سڤیل .

٤ - هێمـــا و بەڵگەنامـــە تایبەتـــەکان نیشـــان دەدات کە ســـوپای عێـــراق چـــەکی کیمیـــایی دژی خـــەباتکارانی کـــورد و هاووڵاتیـــانی ســـڤیل بـــەکار هێناوە و ئێستاش بەکاری دەبات.

٥ - دەیـــان هـــەزار کـــوردی ڕزگـــاربوو لـــە هێرشـــەکانی ســـوپای عێـــراق پەنایان بردووەتە تورکیا.

٦- بـــەکارهێنانی چـــەکی کیمیـــایی لـــە لایـــەن عێـــراق پێشـــێلکردنی یاســـای نێونەتەوەییە.

٧ - هێرشـــی عێـــراق دژی خـــەڵکی کـــورد ژینۆســـایدە کـــە تاوانێکـــە کـــە خـــەڵکی شارســـتانی لـــە هـــەموو شـــوێنێک نفرەتـــی لێدەکـــەن و یاســـای نێونەتەوەیی قەدەخەی کردووە.

بەشی ٣ : ئابلۆقەکان دژی عێراق

١ - کاربەدەســـتان و نوێنـــەرانی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا لـــە هـــەموو ڕێکخـــراوە ئـــابوورییە نێونەتەوەییـــەکان کـــە ئـــەمریکا ئەندامیانـــە دژی بەخشینی هەرچەشنە قەرزێک بە عێراق دەنگ دەدەن.

٢- ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا نابێـــت هـــیچ چەشـــنە کریـــدیتێکی ئابووری و گارانتی کریدیت بدات بە عێراق .

٣ - نابێــت هــیچ کــاڵایەکی قەدەخــەکراو لەلایــەن ویــلایەتە یــەکگرتووەکانی ئەمریکاوە بۆ عێراق بگوازرێتەوە.

٤- نابێــت نــەوت و بەرهەمــە نەوتییــەکانی عێــراق هــاوردەی ویــلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بکرێت.

بەشــی ٤ : چاوپۆشــییەکان: ســەرۆک کۆمــار دەتوانێــت چاوپۆشــی لــە گــەمارۆکانی بەشــی ســێ بکــات ئەگــەر دڵنیابێــت و بــۆ ســەرۆکی کــۆنگرێس و ســـەرۆکی کۆمیتـــەی پەیوەندییـــەکانی دەرەوەی ئەنجوومـــەنی پیـــران بنووسێت کە:

١ ـ عێراق خەڵکی کورد ژینۆساید ناکات.

٢ - عێــراق چــەکی کیمیــایی بــەکارناهێنێت کــە لەلایــەن پەیماننامــەی ١٩٢٥ی ژنێــڤ قەدەخــەکراوە و گــارانتی جێگــای متمانــەی داوە کــە ئێــدی لەم چەکانە کەڵک وەرناگرێت.

بەشی ٥ : ستایشکردنی تورکیا:

کــۆنگرێس ستایشــی دەوڵــەتی تورکیــا دەکــات بــۆ داڵــدەدانی هــەزاران ئــاوارەی کــورد کــە لــە قــەڵاچۆکردنەکانی عێــراق هــەڵهاتوون و داوا لــە ســەرۆک کۆمــار دەکــات ســپاس و پێزانینــی ئێمــە بگەیەنێتــە دەوڵــەتی تورکیا .

بەشی ٦ : یارمەتیدان بە ئاوارەکوردەکان :

کــۆنگرێس هەســت دەکــات کــە ویــلایەتە یــەکگرتووەکانی ئــەمریکا دەبێــت یارمــەتی بــەو ئــاوارە کوردانــە بــدات کــە پێویســتیان بــە دەوا ودەرمــان و یارمەتییە مرۆڤییەکانی دیکە هەیە.

بەشی ٧ : بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا :

داوا لـــــە وەزیـــــری دەرەوە دەکرێـــــت بـــــە زووتـــــرین کـــــات مەســـــەلەی کـــەلّکوەرگرتنی عێـــراق لـــە چـــەکی کیمیـــایی دژی هاووڵاتیـــانی خـــۆی- کـــە زۆربـــــەیان هـــــاووڵاتی ســـــڤیلی بـــــێ پاراســـــتنن- تەســـــلیمی ئەنجوومـــــەنی ئاسایشـــــی نەتـــــەوە یـــــەکگرتووەکان بکـــــات تـــــا بـــــە گـــــوێرەی بڕیارنامـــــەی ٦٢٠ی ویـــــلایەتە یـــــەکگرتووەکانی ئـــــەمریکا بڕیـــــاری گونجـــــاو و کاریگـــــەر دژی عێـــراق دەربکرێـــت بـــــەهۆی کـــەلّکوەرگرتنی بـــــەردەوام لـــــە چـــــەکی کیمیایی.

بەشـــــی ٨: بـــــەرواری کـــــارپێکردن: لـــــە رۆژی پەســـــەندکردنیدا کـــــار بـــــەم بڕیارنامەیە دەکرێت.

دەبێت لە ئاكامەكانی بەكارهێنانی چەكی كیمیایی دژی كورد بترسین
ئەنجوومەنی نوێنەران
٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨

كۆنگرێسمەن گیلمان[185] :

جـــەنابی ســـەرۆك، رۆژنامـــەكانی ئـــەمڕۆ ئاشـــكرایان كـــرد كە وەزارەتـــی دەرەوە بـــەو ئەنجامـــە گەیشـــتووە كـــە عێـــراق چـــەكی كیمیـــایی دژی هاووڵاتیـــانی ســـڤیلی كـــورد و خـــەباتكارە چەكـــدارەكانی نـــاوخۆی عێـــراق بەكاردەهێنێت.

ئەگـــەر پێشـــتر عێـــراق هەســـتی بـــەوە دەكـــرد كـــە كـــورد مەترســـییە لـــە بـــەر ئـــەوەی گـــەلێ لـــە كوردەكـــانی عێـــراق هاوپـــەیمانی ئێـــران بـــوون ئێســـتا كـــاتی نیگەرانییـــەكی وەهـــا بەســـەر چـــووە چوونكـــە عێـــراق و ئێـــران ئاگربەســـتیان راگەیانـــــدووە. بەهـــــەرحاڵ بـــــەكارهێنانی چـــــەكی كیمیـــــایی لەلایـــــەن پەیماننامـــەی ١٩٢٥ی ژنێـــڤ قەدەغـــە كـــراوە. بـــە لەبـــەرچاوگرتنی ئـــەوەی كـــە هاووڵاتیـــانی عێـــراق بەشـــدارییان لـــە هـــیچ راپەڕینێكـــدا نـــەكردووە بـــەكارهێنانی چـــەكی كیمیـــایی دژی هاووڵاتیـــانی كـــورد كاریگـــەری جیـــدی دەبێت لە سەریان.

مـــن ستایشـــی حكومـــەتی ئـــەمریكا دەكـــەم بـــە بۆنـــەی ئەو راگەیاندننامـــە راشـــكاوانەیە كە دەریكـــرد و بـــەردەوام عێـــراق و ئێرانـــی ئیـــدانە كـــرد

[185] بینجـامین ئـارتور گیلمـان لە ١٩٧٣ تـا ٢٠٠٣ لە سـەر لیسـتی پـارتی كۆمـاری، نـوێنەری نیۆیـۆرك بـوو لە ئەنجـومەنی نـوێنەرانی ئەمریكـا. گیلمـان لە ١٩٩٥ تـا ٢٠٠١ سـەرۆكی كـۆمیتەی پەیوەنـــدییە نێونەتەوەیەكـــانی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران و یەكێـــك لە ئەنـــدامە چـــالاك و دەستڕۆیشتووەكانی ئەنجومەنی نوێنەران بوو. وەرگێڕ

بەهۆی کەڵکوەرگرتن لەم چەکانە لە شەڕی ئێران و عێراقدا. ئێمە نابێت ڕێگە بەوە بدەین چەکی کۆمەڵکوژ وەک چەکی کیمیایی و مووشەکە دوورهاوێژەکان ببێ بە شتێکی ئاسایی. تەنانەت بیرکردنەوە لە کەڵکوەرگرتنی ئاسایی لەم چەکانە بۆ ئاشتی و سەقامگیری جیهان ترسناکە. گەلێ لە وڵاتانی جیهان- و بەتایبەت ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی ناسەقامگیر- لە سەروبەندی ئەمبارکردنی ئەم چەکانەدان . ئێمە نابێت ڕێگە بەوە بدەین ئەم ڕەوتە هەروا درێژەی هەبێت. ئێمە بە دڵنیاییەوە دەبێت بەکارهێنانی چەکی کیمیایی و هەر چەشنە چەکێکی دیکە دژی کورد هەڵبەسەنگێنین و هەموو چەشنە گوشارێک بخەینە سەر دەوڵەتی عێراق تا ڕەفتاری ئێستای خۆی بگۆڕێت .

خەڵکی ئەمریکا ستایشی دەوڵەتی ئەمریکا دەکات بۆ داڵدەدانی ئەو کوردانەی کە لە عێراق هەڵاتوون و هیوادارە ئەم مرۆڤدۆستییە تا کاتی پێویست درێژەی هەبێت. لەپێناو مرۆڤدۆستی و ئاشتی و سەقامگیری جیهاندا دەوڵەتی عێراق دەبێ سیاسەتی ئێستای خۆی بگۆڕێت.

عێراق لە شاڵاوی ژینۆسایدی کەمینەی کورددا، چەکی کیمیایی بەکاردێنێت

ئەنجومەنی پیران

٩ی ئەیلوولی ١٩٨٨

سـناتۆر جـان مەککەیـن[186]: جەنـابی سـەرۆکی ئەنجـومەن، منـیش هـاوڕا لەگەڵ سـەرجەم هاوکارەکـانم کەڵکـوەرگرتنی عێـراق لە گـازی کیمیـایی شـەمەزار دەکەم. بە بۆچـوونی مـن نابێـت دژایەتیکردنـی ئـێمە لەگەڵ زێـدەخوازییە دەمارگژانەکـانی ئێـران لە کـاتی شـەڕی ئیـران و عێـراق و زاڵبـوونی ئیسـلامی (ئیرانـی بە سـەر نـاوچەدا) پاڵمانپێوەبنێـت تـا بەو ئەنجـامە بگەیـن کە ئەمریکـا دەبـێ کەڵکـوەرگرتنی عێـراق لە گـازی کیمیایی پشتگوێ بخات یان لێیببورێت.

پێمـوانییە هـیچ ئەنـدامێکی ئەنجـومەنی پیـران هەبێـت کە پێیوابێـت عێـراق مـافی خـۆی بـووە کە گـازی کیمیـایی بـۆ ئامـانجگەلی سـەربازی بەکارهێنـاوە. جەنـگ خـۆی لە خۆیـدا شـتێکی ترسـناکە چـی بگـات بەوە

186 سـناتۆر جـان سـیدنی مەککەیـن لە سـاڵی ١٩٨٧ تـا ئیسـتا نـوێنەری ئاریزۆنـایە لە ئەنجـومەنی پیرانـی ئەمریکـا لە سـەر لیسـتی پـارتی کۆمـاری. مەککەیـن لە ١٩٨٣ تـا ١٩٨٧ نـوێنەری ئاریزۆنـا بـوو لە ئەنجـومەنی نـوێنەران و لە ١٩٩٧ تـا ٢٠٠١ سـەرۆکی کـۆمیتەی بازرگـانی، زانسـت و گـوازتنەوەی ئەنجـومەنی پیـران بـوو. مەککەیـن لە هەڵبژاردنەکـانی سـەرۆک کۆمـاری سـاڵی ٢٠٠٨ لەلایەن کۆمارییەکـانەوە کاندیـد کـرا بەڵام لە بەرامـبەر بـاراک ئۆبامـادا شکسـتیهێنا. مەککەیـن ئاشـنای بـارودۆخی کـوردە و بەتـایبەت لە کـاتی شـەڕی نـاوخۆدا ئەو مەسـەلەیەی لە ئەنجـومەنی نوێنەرانـدا خسـتەڕوو. مەکەیـن وەک قارەمـانێکی نیشـتمانی لە ئەمریکـا سـەیر دەکرێـت چـونکە لە کـاتی شـەڕی ڤیەتنـام لە ١٩٦٧ فـڕۆکەکەی تەقەی لێکـرا و کەوتە خـوارەوە و خۆیشـی بە برینـداری لە لایەن ڤیەتکۆنگەکـانەوە بەدیـل گیـرا و ئەشـکەنجە کرا و سەرەنجام ساڵی ١٩٧٣ ئازاد کرا. وەرگێڕ

کە چەکـــی کۆمەڵکـــوژیش تێیـــدا بەکارهێنرابێـــت. کاریگەرییەکـــانی چەکـــی کیمیـــایی دەیـــان ســـاڵ بەردەوام دەبێـــت و دەبێتەهـــۆی مەرگـــی بەرەبەرە و بە ئیش و ئازاری ئەو کەسە کە تووشی کیمیایی بووە.

بەهەرحـــاڵ مەســـەلەی لەوەش ترســـناکترە ئەوەیە کە عێـــراق گـــازی کیمیـــایی لەو ناوچـــانەی ئێـــران بەکارهێنـــاوە کە دەیزانـــی خەڵکـــی ســـڤیلی تێـــدایە و ئێســـتاش لە شـــاڵاوی ژینوســـایدی کەمیـــنەی کـــوردی خـــۆی چەکـــی کیمیـــایی بەکاردەهێنێـــت. پێشـــتر بینیمـــان کە هەم دەوڵەتەکـــان و هەم بـــزووتنەوە چەکـــدارەکان دەیانەوێـــت رۆژبەرۆژ زیـــاتر خەڵکـــی ســـفیل، لەوانە ژن و منـــداڵ بـــکەن بە ئامـــانجی هێرشـــە ســـەربازی و کـــردەوە تروریســـتیانەکانیان. لەو پەیوەنـــدییەدا ئەوەنـــدە بەســـە کە بیـــر لە کـــامبۆج، نەهـــامەتیە بەردەوامەکـــانی خەڵکـــی لوبنـــان یـــان کـــردەوە دڵڕەقانەکـــانی ئێســـتای "برونـــدی" بکەیـــنەوە بـــۆ ئەوەی بـــزانین کە میراتـــی کوشـــندەی جەنگـــی جیهـــانی دووەم لە گەلـــێ لە شـــوێنەکانی ئەم دنیـــایە بەردەوامە.[187]

---

[187] مەبەســـتی لە کـــامبۆج، کۆمەڵکـــوژییەکەی پۆلپـــۆتە کە پێشـــتر بـــاس کـــرا. مەبەســـتی لە نەهامەتییەکـــانی خەڵکـــی لوبنـــان ئەوەیە کە خەڵـــک بـــوونەتە قوربـــانی کێشـــەی ئیســـرائیل و فەلەســـتین و شـــەڕی نێـــوان حیزبـــوڵڵای لوبنـــان و بـــزووتنەوەی حەمـــاس لەگەڵ ئیســـرائیل. مەبەســـتی لە کـــردەوە دڵڕەقانەکـــانی برونـــدی ئەوەیە کە دوابەدوای کودتـــای ســـەربازی پییێـــر بۆیۆڤـــا لە وڵاتـــی برونـــدی لە ١٩٨٧ و سیاســـەتە سیاســـیەکانی نـــاوبرا، ناکۆکیەکـــانی نێـــوان دوو عەشـــیرەتی توتســـی (کە کەمیـــنەی دەســـەڵاتدار بـــوون) و عەشـــیرەتی هۆتـــۆ (کە زۆریـــنە بـــوون) پەرەیســـەند و پێکـــدادانی خوێنـــاویی ئەو دوو عەشـــیرەتەی لـــێکەوتەوە کە لە ئەنجامـــدا نـــزیکەی ١٥٠ هەزار کەس کـــوژران و دەیـــان هەزار کەس ئـــاوارە بـــوون. ناکۆکیەکـــانی ئەو دوو عەشـــیرەتە دیســـان لە ١٩٩٣ بە هـــۆی ئەنجامەکـــانی هەڵبژاردنـــی ئەو وڵاتە ســـەریهەڵدایەوە و

بەڵام بەهەرحاڵ دەستپێکردن بە بەکارهێنانی گازی کیمیایی رەهەندێکی نوێ و ترسناکتری بەم جەنگانە بەخشیوە. تەقینەوەی ناکۆکییە ئەتنیکی و عەشیرەتیەکان بۆ دژمنایەتی و توندوتیژی شتێکە و بەردەوامبوونی بەکارهێنانی سیستماتیکی چەکی کۆمەڵکوژ لە جەنگە ماڵوێرانکەرەکان شتێکی دیکەیە. عێراق بەتەواوی دەستیداوەتە ئەم رەوتە. سەرەڕای فرتوفێڵ و ساتوسەوداکانی عێراق بۆ شاردنەوەی راستیەکان، وادیارە روون بووەتەوە کە هەزاران مرۆڤی بێگوناه بەدەستی عێراق دەکوژرێن تەنها بە هۆی ئەوەی سەر بە کەمینەیەکی ئەتنیکین.

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، من بۆم بووەتە پرسیار کە ئایا ئەگەر ئەم قوربانیانە کورد نەبان ئێمە کاری زیاترمان نەدەکرد بۆ پاراستنیان؟ ئەوە راستە کە کوردەکان لە دنیا تەریکخراون، ئەوە راستە کە هەندێ لە کوردەکان دەستیانداوە بە شەڕی ناوخۆ و کردەوەی تروریستیانە ئەنجام دەدەن و خەڵکی سڤیلی دیکە دەکوژن[188]، ئەوە راستە کە کوردەکان بوونەتە داردەستی مێژوو و تەنها کاتێک بایەخی ئیستراتژیکیان بووە کە ئەو وڵاتانە کە کوردەکان تێیاندا دەژین کوردیان دژی دەوڵەتانی دوژمنی خۆیان بەکارهێنابێت. بەڵام بەهەرحاڵ ئەوە نابیتە پاساو بۆ ئەو شتانە کە

قۆناخی شەڕی ناوخۆی بروندی دەستیپێکرد کە تا ساڵی ٢٠٠٥ بەردەوام بوو. لە ئەنجامی شەڕی ناوخۆی بروندی نزیکەی ٣٠٠ هەزار کەس گیانیان لەدەستدا. وەرگێڕ

[188] لە هەشتاکان کورد شەڕی ناوخۆی نەکردووە، قەد کردەوەی تروریستی ئەنجامنەداوە و هیچ خەڵکێکی سڤیلی دیکەشی نەکوشتووە. وادیارە زانیاری هەڵە بە جان مەککەین دراوە. وەرگێڕ

بەسەر کوردا هاتووە و نابیتە پاساویش بۆ ئەوەی ئێمە ئەو راستیە پشتگوێ بخەین کە کۆمەڵکوژیی (لە هەموو شوێنێک و لە هەموو حاڵەتێکدا) کۆمەڵکوژییە. جگە لەوەش پێویستە ئێمە تێڕوانینێکی درێژخایەنترمان بۆ ئەو هەڕەشە ستراتژیکانە هەبێت کە بەکارهێنانی گازی کیمیایی و چەکی کۆمەڵکوژ بۆ بەرژەوەندییەکانمان دروستی دەکات.

ئەوە راستە کە ئێمە دەبێ لەچوارچێوەی پەیوەندیەکانمان لەگەڵ عێراق بەرژەوەندەییە درێژخایەنەکانمان بپارێزین و پێگەی خۆمان لە کەنداو بپارێزین یان لە مەسەلەی سەقامگیری و گەشەکردنی وڵاتانی جیهانی سێیەمدا بەرژەوەندیەکانمان بپارێزین. ئەگەر لە روانگەیەکی زۆر بەرتەسکەوە سەیری مەسەلەکە بکەین ئێمە دەبێ پەیوەندی دۆستانەمان لەگەڵ عێراق هەبێت و بەرژەوەندیمان لەوەدایە کە دەوڵەتێک ببێت بە سپەرێکی بەهێز، سەربەخۆ و سکولار (عیلمانی) لە باکووری کەنداو. بەرژەوەندی ئێمە لەوەدایە کە عێراق تەشویق بکەین نەرمونیانتر بێت، پەیەندیە بازرگانیەکانی لەگەڵ رۆژئاوا پەرەپێبدات و ببێت بە وڵاتێکی مودێرن و پێشکەوتوو.

بەڵام بەهەرحاڵ ئێمە ناتوانین بە چاوبەستن لە حەنای ژینۆساید، پەیوەندییەکی بەردەوام و درێژخایەنمان لەگەڵ عێراق هەبێت. دەبێ خۆمان ئامادە بکەین لەگەڵ عێراق رووبەڕوو بینەوە هەر کاتێک کە عێراق لە رێچکەی نەرمونیانبوون لایدا، نابێت تەحەمولی ئەوە بکەین کە عێراق بگەڕێتەوە بۆ پشتیوانیکردن لە تروریزم و دەبێ هەرچی لە دەستماندایە بەکاربێنین بۆ ئەوەی لە رەوتی ئێستا بۆ بەکارهێنانی گازی کیمیایی لایبدەین. لەپێناو پێگەکەمان لە کەنداو دەبێ دان

بەوەدا بنێـــین کە عێراقێکـــی بەهێـــز و ســـەربەخۆ بە هەمـــان ئەنـــدازە کە بـــۆ خـــودی عێـــراق گـــرنگە بە هەمـــان ئەنـــدازەش بـــۆ بەرژەوەنـــدیە ئیســـــتراتژیکەکانی ئـــــێمەش گـــــرنگە. پێویســــــتە دان بەوەدا بنـــــێن کە کۆتاییپێهـــاتنی شـــەڕی ئیـــران و عێـــراق هـــیچ لایەنگرێکـــی رۆژئـــاوای لە نـــاوچە نەهیشـــتوەتەوە. بەحـــرەین، کوەیـــت، عەمـــان و عەرەبســـتانی ســـعودی دۆســـتی ئەمریکـــان بەڵام تـــا رادەیەک لاوازن و نە دەتـــوانن بە فەرمـــی بـــنکە لە نـــاوخۆی وڵاتەکەیـــان بـــدەن بە ئـــێمە و نە دەتـــوانن دەوری پاراســـتنی نـــاوچە وەئەســـتۆ بگـــرن کە زیـــاتر لە نیـــوەی سەرچاوەکانی نەوتی جیهانی تێدایە.

ئەو فـــاکتۆرە کە دەتوانیـــت نـــاوچە ســـەقامگیر بکـــات جۆرێـــک هاوســـەنگییە لە نێـــوان ئێـــران و عێراقـــدا بـــۆ ئەوەی پـــێش لە زیـــادەخوازیی ئەو دوو دەوڵەتە بە مەبەســـتی زاڵبـــوون بەســـەر دراوســـێکانی یـــان کەنـــداو بگرێـــت. ئەمە بە واتـــای ئەوەیە کە ئـــێمە دەبـــێ کەڵکـــوەگرتنی عێـــراق لە چەکـــی کیمیـــایی شـــەرمەزار بکەیـــن بە هەمـــان شـــێوە کە دەمانەوێـــت لەســـــێدارەدانی بەکـــــۆمەڵی ســـــەدان هەزار لاوی ئێرانـــــی بەدەســـــتی خومەینی شەرمەزار بکەین.[189]

---

[189] ئامـــاژە بەوەیە کە لە کۆتـــایی شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق نـــزیکەی ٣ هەزار کەس لە زنـــدانیانی سیاســـی لە ئـــاب و ئەیلـــوولی ١٩٨٨ لە بەنـــدیخانەکانی ئێـــران لەســـێدارەدران. ئەو زینـــدانیانە ســـەر بە ســـەرجەم گـــروپ و حیـــزبە سیاســـیەکانی نەیـــاری کۆمـــاری ئیســـلامی (بە کوردیشـــەوە) بـــوون بەڵام زۆربەیـــان ســـەر بە رێکخـــراوی موجاهـــدینی خەلقـــی ئێـــران بـــوون. تەرمـــی ژمـــارەیەکی زۆر لەو زنـــدانیانە بە شـــێوەی بەکـــۆمەڵ لە گۆڕســـتانی خـــاوەران لە رۆژهەڵاتـــی تـــاران کران بە ژێر خاکەوە. وەرگێڕ

کەڵکـــوەرگرتنی عێـــراق لە چەکـــی کیمیـــایی هەوڵەکـــانی وڵاتـــانی دیـــکەی خێراتـــر کـــردووە بـــۆ ئەوەی ئەنبـــاری گەورەی ئەم جـــۆرە چەکـــانە دروســـت بـــکەن. ئیـــران چالاکـــانە خەریکـــی بەرهەمهێنـــانی چەکـــی کیمیـــاییە، ســـوریەش بە هەمـــان شـــێوە خەریـــکە. ئەگەر ئـــێمە ئەمـــڕۆ ڕێـــگە بەوە بـــدەین کە چەکـــی کیمیـــایی دژی کوردەکـــان بەکارببرێـــت بەدڵنیـــاییەوە لە ســـاڵانی داهـــاتووش دژی ئیســـرائیل یـــان عەرەبســـتانی ســـعودی و کەمـــکەم دژی هێزەکـــانی خۆمـــان لە شـــەڕە ســـووکترەکاندا بەکاردەبردرێـــت. ئـــێمە بەردەوام ئامـــاژە بەوە دەکەیـــن کە دنیـــا کـــارێکی هەڵەی کـــردووە کە ڕێگـــای بەوەداوە ژاپـــۆن گـــازی کیمیـــایی دژی چینیەکـــان[190] بەکارببـــات یـــان ئیتالیـــا گـــازی کیمیـــایی دژی ئیتیوپیـــا بەکـــار ببـــات[191] یـــان ئاڵمانیـــا

---

[190] ئامـاژە بەوەیە کە لە کـاتی جەنگـی جیهـانی دووم لە میـانەی شـەڕی ژاپـۆن و چـین لە کۆتـایی سـاڵی ١٩٤٣ ژاپـۆن چەکـی کیمیـایی دژی خەڵکـی شـاری چانگـدای چـین بەکارهێنـا و لە ئەنجامـدا نـزیکەی ٣٠٠ هەزار کەس گیانیـان لە دەسـتدا. لە کـاتی جەنگـی دووەمـی جیهانیـدا ژاپۆن چەند جار چەکی کیمیایی دژی چین بەکارهێنا. وەرگێڕ

[191] لە میـانەی داگیرکرانـی وڵاتـی ئیتیـۆپی لەلایەن ئیتالیـاوە لە ١٩٣٥ هێزەکـانی ئیتالیـا بە فەرمـانی موسـولینی بە فـڕۆکە مەزرا و نـاوچە کشـتوکاڵیەکانی ئەو وڵاتەیـان کیمیابـاران کـرد و لە ئەنجامـــدا ژمـــارەیەکی زۆر لە خەڵـــک گیانیـــان لەدەســـتدا و بەشـــێک لەو وڵاتە توشـــی وشکەساڵی بوو. وەرگێڕ

هێـــزی هەوایـــی بەکاربێنێـــت بـــۆ لەنـــاوبردنی خەڵکـــی ســـڤیلی گورنیکـــا[192] و نیڤیل چەمبیرلین خەڵکی چکسلۆڤاکیا پشتگوێ بخات.[193]

[192] لە میـــانەی شـــەڕی نـــاوخۆی ئیســـپانیا لە ٢٦ی نیســـانی ١٩٣٧ فڕۆکەکـــانی ئاڵمانیـــا و ئیتالیـــا هێرشـــیان کردەســـەر شـــاری گویرنیکـــای ئیســـپانیا و لە ئەنجامـــدا نـــزیکەی هەزار کەس لە دانیشتوانی ئەو شارە کوژران. وەرگێر

[193] ئامـــــاژە بەوەیە کە دوابەدوای واژۆبـــــوونی پەیمانـــــامەی مـــــونیخ لە ١٩٣٨، نیڤیـــــل چیمبیـــرلین، ســـــەرۆک وەزیرانـــــی بریتانیـــا بەوە رازی بـــوو کە چکســـلۆڤاکی ببخشـــرێت بە ئاڵمانیای بن ڕێبەرایەتی هیتلەر. وەرگێڕ

نابێت لە بەرامبەر کیمیابارانی کوردەکان بێدەنگ بین

ئەنجوومەنی پیران

١٢ی ئەیلوولی ١٩٨٨

سناتۆر گۆر[194] :

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، بە گوێرەی راپۆرتە تێروتەسەل و بەڵگەمەندەکان، دەوڵەتی عێراق ئێستا هەوڵ دەدات رێگاچارەی کۆتایی بە سەر خەڵکی کورددا بسەپێنێت. پتر لە ١٠٠ هەزار کورد پێشتر لە دەستی سوپای عێراق هەڵهاتوون و سنووری تورکیایان بەزاندووە . نزیکەی ٥٠ هەزار کورد لەو ناوچە قەدەخەکراوانەدا کەوتوونەتە داو کە دەوڵەتی عێراق فەرمانیداوە کەس نابێت تێیدا بژیت. ئێستا ئەم خەڵکە بوونەتە ئامانجی ئۆپەراسیۆنێکی (شالاوی) سەربازی کە بەگوێرەی گەلێ لە راپۆرتەکان چەکی کیمیاییش تێیدا بەکاردەبرێت.

ئەگەر جیهان نەیەوێت وڵامی ئەم کردەوانە بداتەوە، ناچار دەبین لەگەڵ کردەوەیەکی دڵڕەقانەی بەکۆمەڵ رووبەڕوو بینەوە بە دەستی دەوڵەتێک کە کردەوەکانی، شەرەفی مرۆڤایەتی و شارستانییەت لەکەدار دەکات. لەم کاتەنەدا نابێت بێدەنگ بین. ئەو دەوڵەتانەی کە

---

[194] ئالبێرت ئارنۆڵد گۆر ساڵی ١٩٨٥ تا ١٩٩ نوێنەری تنێسی بوو لە ئەنجومەنی پیرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی دیموکرات. لە ساڵی ١٩٧٧ تا ١٩٨٥ نوێنەری تنیسی بوو لە ئەنجومەنی نوێنەران و لە ١٩٩٣ تا ٢٠٠١ جێگری سەرۆک کۆماری ئەمریکا بوو. ئال گۆر لە هەڵبژارنەکانی سەرۆک کۆماری ساڵی ٢٠٠٠ لە لایەن دیموکراتەکانەوە کاندید کرا بەڵام هەڵبژارنەکەی بە جۆرج بوش دۆڕاند. وەرگێڕ

ئاگـــاداری ئـــەم کردەوانـــەن و دەنـــگ ناکـــەن، دەبـــن بـــە شـــەریکی ئـــەم کردەوانە.

هەفتـــەی رابـــردوو ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا ســـەرەنجام بێـــدەنگی شـــکاند و بـــوو بـــە نموونـــەی وەڵامـــی جیهـــان بـــە تاوانـــە بەردەوامـــەکانی هێزەکانی عێراق دژی مرۆڤایەتی، لەوانە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی.

ســـپاس بـــۆ ســـناتۆر "پێـــڵ" و ئەنجوومـــەنی پیـــران بەبۆنـــەی پەســـەندکردنی ئـــەم گلاڵەیاســـایە کـــە ئامـــانجی پچڕانـــی یارمەتییـــەکانی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئەمریکایـــە بـــە عێـــراق و کۆتاییپێهێنانـــە بـــە کڕینـــی نـــەوتی عێراق لەلایەن ئەمریکاوە.

ئەمـــە تـــەنها ســـەرەتایەکە و بـــەس نییـــە. بـــۆ گەیشـــتن بـــە ئـــەنجام ئیمـــە دەبێـــت بیـــروڕای جیهـــانی هـــان بـــدەین داوا لـــە عێـــراق بکـــات دەســـت لـــە بـــەکارهێنانی چـــەکی کیمیـــایی هـــەڵگرێت و ئیـــزن بـــە پشـــکێنەرە نێونەتەوەییـــەکان بـــدات لێکۆڵینـــەوە بکـــەن ســـەبارەت بـــە بـــەکارهێنانی چـــەکی کیمیـــایی و لەگـــەڵ کوردەکـــانی دانیشـــتووی وڵاتـــی عێـــراق بـــە گـــوێرەی مەرجـــەکانی مەنشـــووری نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان و یاســـای نێونەتـــەوەیی هەڵســـوکەت بکـــات. بـــۆ گەیشـــتن بـــەم ئامانجـــە مـــن ئـــەم کردەوە تایبەتانە پێشنیار دەکەم:

١- دەوڵـــەتی ئێمـــە دەســـتبەجێ راگەیاندننامەیـــەک دەربکـــات کـــە تێیـــدا هێما و بەڵگەکانی خۆی بە تێروتەسەلی بخاتەڕوو.

٢- ئێمـــە دەبێـــت داوا لـــە ئەنجوومـــەنی ئاســـایش بکـــەین بـــە زووتـــرین کـــات لێپرســـینەوە لـــەم مەســـەلەیە بکـــات کـــە ئایـــا عێـــراق لـــە ســـەروبەندی جێبەجێکردنی سیاسەتی ژینۆسایدایە یا نا.

٣- ئێمـــــە دەبــــێ داوا لـــــە هاوپەیمانـــــەکانمان بکــــەین (کــــە هەنــــدێکیان شـــەریکی بازرگـــانی عێـــراقن یـــان چـــەک و تەقەمـــەنی بـــۆ دابـــین دەکـــەن) کـــە خوازیاری ئەوە بن کە عێراق لە بەرامبەر ئەم تاوانە وەڵامدەر بێت.

٤- ئێمـــــە دەبێــــت راســــتەوخۆ دژی بێــــدەنگی دەوڵــــەتانی ئەنــــدامی "بزووتنـــەوەی بـــێلایەن"[195] رابوەســـتین و داوایـــان لێبکـــەین بێـــدەنگ نەبن.

٥- ئێمـــە دەبێـــت بـــە هـــەمان شـــێوە داوا لـــە یـــەکێتی ســـۆڤیەت بکـــەین کـــە بـــێ دەنـــــگ نـــــەبێت. هاوتـــــەریببوونی بەرژەوەندییـــــەکانی ویـــــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا و یـــەکێتی ســـۆڤیەت ئـــەم پەیامـــە بـــە رێبـــەرانی عێراق دەدات کە دەبێت سیاسەتی خۆیان بگۆڕن .

٦- ئێمـــە دەبێـــت بـــەو وڵاتانـــەی کـــە پەیماننامـــەی ژنێڤیـــان واژۆ کـــردووە (ســـەبارەت بـــە قەدەغـــەبوونی بـــەکارهێنانی چـــەکی کیمیـــایی) رابگەیـــەنین کـــە بێـــدەنگبوون لـــە بەرامبـــەر تـــاوانێکی وەهـــا ئـــەم پەیماننامەیـــە دەکـــات بە پەیماننامەیەکی مردوو و بێ کەڵک .

٧- ئێمـــــە دەبـــــێ خێراتـــــربین لـــــە دابینکردنـــــی پێداویســـــتییەکانی ئـــــاوارە کوردەکـــان لـــە تورکیـــا و ئـــەو رێکخراوانـــەی کـــە یارمـــەتی ئـــەوان دەدەن، لـــە وانـــە نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان و خـــودی دەوڵـــەتی تورکیـــا. ئێمـــە دەبێـــت لەوە دڵنیـــابین کـــە پێداویســـتییەکانی ئاوارەکـــان دابـــین دەکرێـــت. بـــۆ

---

[195] بـــزووتنەوەی بـــێلایەن (movement nonaligned) لە ســـاڵی ١٩٦١ بە ئامـــانجی یەکگرتنـــی ئەو وڵاتـــانەی کە ســـەر بە هیچکـــام لە بلـــۆکی رۆژهەڵات و رۆژئـــاوا نەبـــوون دامەزرا و یەکەم کۆنفرانســـی لە شـــاری بلگـــراد لە یوگســـلاڤی بەڕێوەچـــوو. ئەو بـــزووتنەوەیە زیـــاتر بەرەولای دژایەتیکردنـــی ئەمریکـــا دەشـــکایەوە و چالاکیەکـــانی پـــاش رووخـــانی بلـــۆکی رۆژهەڵات لە ١٩٩٠ رووی لە کزی کرد. ئێستا ١١٨ وڵات ئەندامی ئەو بزووتنەوەیەن. وەرگێڕ

راپەڕانــــدنی ئـــەم کارانــــە، هەنـــدێ هـــەنگاوی تایبـــەت هەیـــە کـــە ئێمـــە دەتوانێن لەو پەیوەندییەدا هەڵیبگرین ، وەک:

١ – دەبـــــی ئەنجوومـــــەنی پیـــــران داوا لـــــە وەزیـــــری دەرەوە بکـــــات لـــــە زانیارییەکانی بەر دەستی بۆ ئەم مەبەستە کەڵکوەربگرێت.

٢- پێشـــنیار دەکـــەم هـــەر دوو حیـــزب[196] لـــە رێگـــای رێبەرەکانیانـــەوە کاربکـــەن بـــۆ پێکهێنـــانی دامـــەزراوەی ئـــاڵوگۆڕی زانیـــاری بـــۆ کۆبوونـــەوە و شـــــرۆڤەکردنی زانیارییـــــەکان بـــــە نوێنەرایـــــەتی لەلایـــــەن ئەنجوومـــــەنی پیرانەوە .

٣ – ئێمـــە دەتـــوانین لـــە رێگـــای بـــاڵوێزی تورکیـــا لـــە ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا ســـپاس و پێزانینـــی خۆمـــان رابگەیـــەنین بـــە دەوڵـــەتی تورکیـــا بـــۆ ئـــەوەی تـــا ئێســـتا ئـــەوەی لـــە دەســـتی هـــاتووە کردوویـــەتی بـــۆ ئـــاوارە کوردەکـــان و ئاگاداریـــان بکەینـــەوە کـــە ئەنجوومـــەنی پیران ئامادەیە پێداویستییە مادییەکانی ئەم ئاوارانە دابین بکات.

٤ – ئێمـــە دەبێـــت لـــە رێگـــای بـــاڵوێزی ســـۆڤیەت لـــە ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا داوا لـــە ســـۆڤیەت بکـــەین کـــە بـــۆ شـــەرمەزار کردنـــی رەفتـــاری عێـــراق بـــە گشـــتی، پەیوەســـت بێـــت بـــە ویـــلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا .

٥ – ئێمـــە دەتـــوانین و دەبێـــت داوا لـــەو رێکخراوانـــە بکـــەین کـــە شـــەریکی بازرگـــانی عێـــراقن و پشـــتیوانی لێدەکـــەن و شـــتومەکی بـــۆ دابـــین دەکـــەن کە بێ هەڵوێست نەبن و دەستڕۆیشتوویی خۆیان بەکار بهێنن.

٦ – ئێمـــە دەبێـــت لـــەوە دڵنیـــابین کـــە خـــەڵکی ئـــەمریکا هۆشـــیار بێـــت سەبارەت بەو شتانە کە روودەدات .

---

[196] مەبەستی هەر دوو حیزبی کۆماری و دیموکراتی ئەمریکایە. وەرگێڕ

بـــۆ گەیشـــتن بـــەم ئامانجـــە ئێمـــە نەتـــەنها دەتـــوانین لـــە ســـەرچاوەکانی خۆمـــــان کـــــەڵکوەربگرین بـــــەڵکوو دەبێـــــت داوا لـــــە دوو پاڵێوراوەکـــــانی سەرۆک کۆماری[197] بکەین لەم پەیوەندییەدا هەڵوێست بگرن.

بـــەڕێز جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، ئـــەم بـــێ باکییـــەی عێـــراق شـــتێکی مـــەعقوول نییـــە. ڕێبـــەرانی عێـــراق ئاگـــاداری بـــارودۆخی جیهـــانن و دەزانـــن کـــە بەرژەوەندییـــە مەزنـــەکانی ئـــەوان بـــە توونـــدتربوونی بیـــروڕای گشـــتی دەکەوێتـــە نـــاو مەترســـی. هـــەر بۆیـــە ئێمـــە دەتـــوانین لـــە ئاکـــامی ئـــەم ڕووداوانە کەڵکوەربگرین ئەگەر بیروڕای گشتی بهەژێنین.

---

[197] پاڵێوراوەکـانی هەڵبژاردنـی سـەرۆک کۆمـاری ئەمریکـا لە ١٩٨٨ بریتیبـوون لە جـۆرج بوشـی بـاوک (سـەر بە حیزبـی کۆمـاری) و مایکێـل دۆکـاکیس(سـەر بە حیزبـی دیمـوکرات) و سەرەنجام جۆرج بوش هەڵبژاردنەکەی بردەوە. وەرگێڕ

جیهانی شارستانی ناتوانێت تەحەمولی کیمیابارانی کوردەکان بکات
ئەنجوومەنی نوێنەران
١٣ی ئەیلوولی ١٩٨٨

کۆنگرێسمەن پییێس:

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، دەمەوێت ستایشی وەزیری دەرەوە، بەڕێز شوولتز، حکوومەتی رەیگان و ئەنجوومەنی پیرانی ئەمریکا بکەم بە بۆنەی ئەو هەنگاوانەی کە ئەم دواییانە هەڵیانگرتووە بۆ سەرنجپێدان بە کەڵکوەرگرتنی عێراق لە گازی کیمیایی. من لە چەند مانگ لەمەوبەر تا ئێستا رۆژ بە رۆژ دڵتەنگتر دەبم بە بیستنی ئەو راپۆرتە متمانەپێکراوانە کە دەڵێن عێراق لە ماوەی شەڕی درێژخایەنی ئێران و عێراقدا ، چەکی کیمیایی دژی ئێران بەکارهێناوە. من پێمۆایە کە بەشی زۆری جیهانی شارستانی بەتایبەت ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بێ هەڵوێست بووە و کاری زۆر کەمی کردووە بۆ شەرمەزارکردن و هەنگاوهەڵگرتن دژی زیادەڕۆیی عێراق و کەڵکوەرگرتن لە گازی ژەهراوی کە لە ماوەی ٦٠ ساڵی رابردوودا قەدەخەکراوە و شەرمەزار کراوە.

شەڕی ئێران و عێراق بە ئاگربەست کۆتاییپێهاتووە، لانیکەم جارێ کۆتایی پێهاتووە. کەوابوو راپۆرتەکان سەبارەت بە کەڵکوەرگرتنی عێراق لە چەکی کیمیایی دژی سەربازانی ئێران لە چەند رۆژ و هەفتەی پێش ئاگربەست، پەیوەندییەکی ئەوتۆی بە ئێستاوە نییە و ئێستا هیچ دووژمنایەتییەک لە نێوان عێراق و ئێراندا نییە. بەڵام کتوپڕ پاش ئەوەی کە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دژی ئێران

كۆتاییپێهـــــاتووە، عێــــراق شـــــەڕێكی دەســــــتپێكردووە دژی هەنــــدێ لـــــە خـــــەڵكی وڵاتــــی خـــۆی كـــە كــــوردن و لــــە بـــاكووری عێراقـــدا نیشـــتەجێن.
زیــــادەڕۆیی نییـــــە ئەگــــەر بڵێـــین عێــــراق هــــەوڵ دەدات بـــۆ لـــــەناوبردنی خەڵكی كورد لەو وڵاتە.

ئەمــــە ســـــەرەتایەكی خراپـــــە، زۆر جـــاران ژینۆســـــاید شـــــەرمەزار دەكرێـــــت بــــەڵام لـــــە هـــــەموو شـــت خراپتـــر ئەوەیـــــە كـــە عێــــراق بـــۆ ژینۆســـــاید گـــازی ژەهـــــراوی بــــــەكاردەبات. لـــــە دوو هەفتـــــەی رابــــــردوودا ژمارەیـــــەكی زۆر راپــــۆرتی متمانــــــەپێكراو بـــــڵاو بوونەتـــــەوە و ئێســــتاش بڵاودەبێتـــــەوە كـــــە باســـــی كـــــەڵكوەرگرتنی عێـــراق لــــە گـــــازی ژەهــــراوی دەكــــەن. مـــن كۆمــــەڵێك لـــــە وتارەكـــــانی رۆژنامـــــــەكان و گۆڤارەكـــــانی ویـــــلایەتە یـــــەكگرتووەكانی ئەمریكام هەیە كە لەو پەیوەندییەدا بڵاوكراونەتەوە.

جیهـــــانی شارســـــتانی ناتوانێــــت تەحــــەمولی بــــەكارهێنانی گـــــازی ژەهــــراوی بكــــات دژی ئێرانییـــــەكان یــــا كوردەكــــان یــــا هەركەســــێكی دیكـــــە. مــــن خۆشـــحاڵ بـــــووم كــــە هەفتـــــەی رابــــردوو ئەنجوومــــەنی پیـــران یاســــایەكی پەســــــەند كـــــرد بـــــۆ پچڕانـــــدنی ٨٠٠ ملیـــــۆن دۆلار كریـــــدیتی ویـــــلایەتە یـــــەكگرتووەكانی ئـــــەمریكا بــــە عێـــراق بــــە ئامــــانجی دەربڕینـــــی نـــــاڕەزایەتی لە بەرامــبەر بــــەكارهێنانی گـــــازی ژەهــــراوی. هەڵمـــــەتێك لــــە ئەنجـــومەنی پیـــران لەلایــــــەن بــــــەڕێز "لانتــــۆس"، نــــــوێنەری ئەیالــــــەتی كالیفۆرنیـــــا و بـــــەڕێز "پـــــۆرتێر"، نــــوێنەری ئەیالـــــەتی ئیلینــــۆیز بـــۆ ئــــەم مەبەســــتە بــــەڕێوەچوو. دەمـــــــەوێت ستایشـــــیان بكـــــەم بــــۆ كارەكــــــەیان و هیــــــوادارم كۆمیتـــــــەی پەیوەندییـــــەكانی دەرەوەی كـــــۆنگرێس و تێكــــڕای كــــۆنگرێس بــــە زووتــــرین كــات ئــــەم یاســــایە بـــەرز بكەنـــەوە و ئێمـــە پەســـەندی بكـــەین و بینێـــرین بــۆ سەرۆك كۆمار.

لە هەمان کاتدا ستایشی وەزیری دەرەوە، بەڕێز شوولْتز دەکەم بۆ ئەو لێدوانە زۆر بەهێزەکەی کە پێنجشەمە یا هەینی رابردوو دای. داواکارم ئەو و سەرۆک کۆمار رەیگان بە دوای ئەو کارەدا بچن لە نەتەوە یەگرتووەکان لە رێگای ناردنی تیمێکی پشکنینی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ عێراق بۆ ئەوەی بە تەواوی دڵنیابن لەوەی کە گازی ژەهراوی دژی چەکدارانی کورد بە کارهاتووە و ئەگەر شتێکی وا سەلمێندرا ، داوا لە وەزیری دەرەوە و سەرۆک کۆمار دەکەم کە توونردترین هەڵوێستی موومکین لە نەتەوە یەکگرتووەکان بگرنەبەر بۆ دانانی ئابلۆقەیەکی چەند لایەنە و زۆر کاریگەر دژی عێراق . ئێمە ناچارین ئەوە روون بکەینەوە کە گازی ژەهراوی هیچ جێگایەکی لە جیهانی شارستانیدا نییە و دەوڵەتی عێراق یان هەر دەوڵەتێکی دیکە کە چەکی کیمیایی بەکاردەهێنێت دەبێ چاوەڕوانی دژکردەوەی توند و خێرای جیهانی شارستانی بێت.

عێراق بە چەکی کیمیایی کورد ژینۆساید دەکات
ئەنجوومەنی نوێنەران
١٣ی ئەیلوولی ١٩٨٨

کۆنگرێسمەن هۆیەر[198] :

وتارێک لە رۆژنامەی "واشنگتۆن پۆست" لە ٨ی ئەیلوولی ١٩٨٨ لە ژێر ناوی "بەهەڵەدا مەچن ، ئەمە ژینۆسایدە" لە لایەن جیم هۆگلەند و وتارێکی دیکە لە ژێر ناوی "کۆمەڵکوژی کورد لە سەر دەستی عێراق رابوەستێنن" لە ٥ی ئەیلوولی ١٩٨٨ لە نووسینی ڤیلیام ساڤێر لە رۆژنامەی "نیۆیۆرک تایمز"دا بڵاو بووەتەوە کە داوا دەکەم بخرێتە بەردەستی ئەندامانی ئەنجوومەن. هەردوو وتارەکە جێگای متمانەن.

ژینۆساید لەلایەن هێزە چەکدارەکانی سەرۆک کۆماری عێراق ، سەدام حوسەین دژی خەڵکی کوردی دانیشتوی باکووری عێراق بەرێوەدەچێت. ئێمە ناتوانین لە بەرامبەر ئەم کۆمەڵکوژییە کە ئامانجێکی لەپشتە بێ هەڵوێست بین. بێ هەڵوێستی ئێمە لە رابردوودا رێگای بۆ ئەوە خۆش کردووە کە دیکتاتۆرە دڵرەقەکان میلیۆنەها کەس بکوژن و بێ هەڵوێستی لە ئەمڕۆشدا رێگا خۆش دەکات بۆ ئەوەی ژمارەیەکی یەکجار زۆری دیکە بکوژرێن. ئاگربەستی شەڕی کەنداو، کۆتایی بە جەنگێک هێنا کە سەدان هەزار کەسی

---

[198] ستینی هامیلتۆن هۆیێر لە سالی ١٩٨١ تا ئیستا نوێنەری هەرێمی ٥ی مریلەندە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی دیموکرات. هۆیێر لە ٢٠٠٧ تا ٢٠١١ ئەندامی لێژنەی سەرۆکایەتی زۆرینەی ئەنجومەنی نوێنەران بوو و لە ١٩٨٩ تا ١٩٩٥ سەرۆکی کۆمیتەی کاروباری وڵاتانی ناوچەی قەفقاز بوو لە ئەنجومەنی نوێنەران. وەرگێڕ

کــــردە قوربــــانی و ئێمــــە نابێــــت بهێڵــــین لــــەم ئاگربەســــتە وەک هــــەلێک کــــــەڵکوەربگیردرێت بــــــۆ دەســــــتپێکردنەوەی خــــــوێنرێژی. بــــــەکارهێنانی سیســـتماتیکی چـــەکی کیمیـــایی دژی خـــەڵکی ســـڤیل کـــەمتر لـــە مێـــژوودا روویـــداوە و ئەگـــەر دەمانـــەوێت لـــە داهـــاتوودا بێڕێزییـــەکی هاوشـــێوە بـــە مرۆڤایەتی نەکرێت دەبێت بە توندترین شێوە وڵامی بدرێتەوە .

عێراق کوردەکان کیمیاباران دەکات چونکە نەتەوەیەکی جیاوازن
ئەنجوومەنی نوێنەران
١٣ی ئەیلوولی ١٩٨٨

کۆنگرێسمەن باتز:

ســـەرەڕای ئاگربەســـتی ٢٠ی ئـــابی ١٩٨٨ لـــە نێـــوان ئێـــران و عێـــراق، ســــەرچاوە ســــیخۆڕییەکانی ویــــلایەتە یــــەکگرتووەکانی ئــــەمریکا پشتڕاســـتیان کردوەتـــەوە کـــە عێـــراق چـــەکی کیمیـــایی دژی کەمینـــەی کـــورد بـــەکارهێناوە. ئەمـــە کردەوەیـــەکی دڕندانەیـــە کـــە ئاکـــام و لێکەوتـــەی جیدی بەدواوە دەبێت.

بـــەکارهێنانی چـــەکی کیمیـــایی لەلایـــەن پرۆتۆکـــۆلی ١٩٢٥ی ژنێـــڤ قەدەغـــە کـــراوە چـــونکە لـــە شـــەڕی یەکـــەمی جیهانیـــدا ســـەربازەکان بـــەم چەکانـــە کـــوژران و برینـــدار بـــوون. پـــاش ئـــەوەش هـــیچ دەوڵـــەتێک بـــەم ڕێژەیـــە کـــەڵکی لـــەم چەکانـــە وەرنـــەگرتووە بـــەڵام ســـەلمێندراوە کـــە دەوڵـــەتی عێـــراق ئـــەم چەکانـــەی وەک ئامرازێـــک بـــەکارهیناوە بـــۆ ســـەرکووتی ڕاپـــەڕینی کەمینـــەی کـــورد. تاوانـــەکان دژ بـــەم ســـێ و نیـــو

میلیـــۆن كەســـــە كــــە بــــۆ ئۆتۆنــــۆمی خـــــەبات دەكـــــەن وەبیرهێنـــــەری ئــــەو كــــردەوە ترســــناكانەیە كـــە جیهـــان لــــە كــــاتی هۆلۆكاســــتی جوولەكەكانــــدا بینـــی. ئێمــە نابێــت رێگــە بــدەین جــارێكی دیكــە دەوڵــەتێك هــەوڵ بــدات بــۆ لـــەناوبردنی فیزیكیـــی گرووپێــك مــــرۆڤ. هەربۆیـــە مـــن بڕیارنامەیەكـــەم لــــە كــــۆنگرێس بــــە نــــاوی بڕیــــاری ٥٣٢٠ ئامـــــادەكردووە كـــــە نیگــــەرانی دەردەبڕێــت بەنیســـبەت بـــەكارهێنانی چـــەكی كیمیـــایی لـــە لایـــەن دەوڵــــەتی عێـــراق دژی كــــورد و داوا لـــــە عێــــراق دەكــــات بــــەزووترین كــــات و بــــۆ هەمیشە بەكارهێنانی چەكی كیمیایی رابگرێت .

نەتـــــەوەی كــــورد گرووپێكـــــی جیـــــاوازی ئــــەتنیكی ٢٠ میلیــــۆن كەســـــییە. دامەزرانـــی كۆمـــاری توركیـــا لـــە ســـاڵی ١٩٢٢ كۆتـــایی بـــە هیـــوای كـــورد بـــۆ دامــــەزرانی وڵاتێكــــی ســــەربەخۆ بــــە نــــاوی كوردســــتان هێنــــا و ئێســــتا كوردەكـــان لــــە توركیــــا ئێــــران، عێــــراق، ســــووریا ، یــــەكێتی ســــۆڤیەت و لوبنـــان نیشـــتەجێن. لــــە ئاكـــامی هێرشـــی كیمیاییـــدا ١٠٠هـــەزار كـــوردی عێــراق ئــەم دواییانــە هــەڵاتوون بــۆ توركیــا. بــەكارهێنانی چــەكی كیمیــایی لەلایـــەن عێـــراق دژی خـــەڵكی كـــورد ، تـــاوانی ژینۆســـایدە و پێشـــێلكردنی تـــەواوی یاســـای نێونەتەوەییـــە. داوا لــــە هاوكـــارانم دەكـــەم پشـــتیوانی لـــەم بڕیارنامەیە بكەن.

ئەنجومەنی نوێنەران نەیهێشت گوشار بخرێتە سەر عێراق بۆ ئەوەی کوردەکان کیمیاباران نەکات

ئەنجومەنی پیران

١٤ی ئەیلوولی ١٩٨٨

سناتۆر میشێل: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، من دەمەوێت جارێکی دیکە کەڵکوەرگرتنی عێراق لە چەکی کیمیایی شەرمەزار بکەم. عێراق لە ئەنجامی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی درێژە بە پێشێلکردنی هەمەلایەنەی یاسای نێونەتەوەیی و پرەنسیپە بنەڕەتیەکانی مافی مرۆڤ دەدات.

لە ٢٤ی حوزەیران، ئەنجومەنی پیران بە تێکڕا روانگەکانی خۆی سەبارەت بە پێشێلکرانی مافی مرۆڤ لەلایەن عێراقەوە دەربڕی. ئەنجومەنی پیران بە پەسەندکردنی بڕیارنامەی ٤٠٨ کە من پێشنیارم کردبوو، بە تێکڕای دەنگ کەڵکوەرگرتنی عێراق لە چەکی کیمیایی شەرمەزار کرد و پێداگری لە سەر ئیدارەی ئەمریکا کرد لە رێگای دیپلۆماتیکەوە گوشار بخاتە سەر عێراق بۆ ئەوەی پێش لە بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لە داهاتودا بگرێت. ئەو بڕیارنامەیە دوابەدوای ئەوە پەسەند کرا کە جیهان بەڵگە و شەواهیدەکانی ئەوەی بە چاوی خۆی بینی کە عێراق گازی موستارد و گازی دەماری دژی خەڵکی سڤیلی کورد لە شاری هەڵەبجە کە ئێران داگیری کردبوو، بەکارهێناوە.

هێرشەکەی ئادار کە لە ئەنجامیدا هەزاران کەس کوژران، بەشێک بوو لە نموونە بەرفراوانترەکانی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی (لەلایەن

عێـــراقەوە) کە لەمێژبـــوو (لەلایەن کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەییەوە) پشـــتگوێ خرابـــوو. نەتەوە یەکگرتوەکـــان لە ١٩٨٤، ١٩٨٦ و دیســـان لە ١٩٨٧ بەو ئەنجـــامە گەیشـــت کە عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی دژی ئێـــران بەکارهێناوە بەڵام کۆمەڵگای نێونەتەوەیی هیچی نەکرد.

ئاکـــام و ئەنجامەکـــانی کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە کە بە کـــامیرا تۆمـــارکرابوو پێشـــی لەوە گـــرت کە کـــردەوە دڵڕەقانەکـــانی عێـــراق پشـــتگوێ بخرێـــت. ئەو بەڵگـــانە کە نکوڵیـــان لێنەدەکـــرا کـــۆمەڵەی گەلانـــی ناچـــار کـــرد بـــکەونە جموجـــۆڵ. جێگـــای داخ و پەژارەیە کە تـــورەیی ئەنجـــومەنی پیـــران لەو کـــردەوەیەی عێـــراق بەرفـــراوان نەبـــووەوە چـــونکە ئەنجـــومەنی نـــوێنەران ئەو دەرفەتەی لەبـــاربرد بـــۆ ئەوەی گوشـــارێکی نێـــونەتەوەیی کـــاریگەر بخرێتەســـەر عێـــراق. لە کاتێکـــدا کە بەرپرســـیارێتی کۆمەڵکـــوژی خەڵکـــی ســـڤیلی بـــێ گونـــاە تەنهـــا و تەنهـــا لە ئەســـتۆی عێـــراقە بەڵام کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەییش نەیتـــوانی بە شـــێوەیەکی بەهێـــز کـــار بکـــات بـــۆ ئەوەی عێـــراق ناچـــار بکـــات ئیـــدی چەکـــی کیمیـــایی بەکارنەهێنبێـــت. جیهـــان کردەوەکـــانی عێـــراق پشـــتگوێ دەخســـت و تەنهـــا هیـــوای دەدەبـــڕی کە شەڕی ئیران و عێراق کۆتاییپێبێت.

ئاگربەســـتی کەنـــداو دەرفەتـــی رەخســـاند بـــۆ عێـــراق بـــۆ ئەوەی چەکە کۆمەڵکوژەکـــانی دژی هاوڵاتیـــانی خـــۆی بەکاربێنێـــت. هێزەکـــانی رژێمـــی عێـــراق لە هەڵمەتـــی ژینۆســـایدی کوردەکـــانی عێـــراق کە ٣ ملیـــۆن کەســـــن، بە هەزاران کوردیـــــان کوشـــــت و ٥٠ هەزار تـــــا ١٠٠ هەزار کوردیـــان ناچـــار کـــرد لە وڵاتـــی خۆیـــان رابـــکەن. کـــوا تـــورەیی و ناڕەزایەتیـــدەربڕینی کۆمەڵکـــای نێـــونەتەوەیی؟ کـــوا ئیـــرادە و خواســـت بـــۆ کـــاركردن دژی ئەم کۆمەڵکـــوژییە؟ بڕیارنـــامەکەی ئەنجـــومەنی پیـــران

کۆتـــایی بە ســـەرجەم کریـــدیت و گـــارانتی کریـــدیتەکانی ئەمریکـــا بە عێـــراق دەهێنـــــا و داوای لە ئەمریکـــــا دەکـــــرد دژ بە بەخشـــــینی قەرز لەلایەن رێکخـــراوە بازرگانیەکـــانی جیهـــان بە عێـــراق دەنـــگ بـــدات و هەنـــاردەکردنی نەوتـــی عێراقـــی قەدەخە دەکـــرد. ئەو ئابلۆقـــانە تەنهـــا کاتێـــک لادەبـــردرا کە عێـــراق کۆتـــایی بە بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی و شـــالآوەکەی بـــۆ ژینۆسایدی کوردەکان هێنابایا.

بە خۆشـــییەوە ســـەرۆک کۆمـــار رەیگـــان هێرشـــەکەی هەڵەبـــجەی وەک پێشـــێلکردنی تـــایبەت و یەکلایـــیکەرەوەی یاســـای نێـــونەتەوەیی شـــەرمەزار کـــرد و شـــولتز، وەزیـــری دەرەوە هێرشـــــە کیمیاییەکـــــانی ئەم دوایەی عێراقـــی وەک کردەوەیەکـــی پاســـاوهەڵنەگر و بێزلێکـــراو نـــاوزەد کـــرد و بە دەوڵەتـــــی عێراقـــــی وت کە بەردەوامبـــــوونی ئەو هێرشـــــانە خەســـــار لە پەیوەنـــــدیەکانی ئەمریکـــــا و عێـــــراق دەدات. ئێســـــتا کـــــاتی ئەوەیە ئەو قســـــانە بکرێـــــت بە بەڵـــــگە، کـــــاتی ئەوەیە کە هەڵمەتێکـــــی نێـــونەتەوەیی بەرێبخرێـــت بـــۆ سەرزەنشـــتکردنی عێـــراق، کـــاتی ئەوەیە کە دەوڵەتەکـــان رێوشـــویزی یاســـایی و ئەخلاقـــی بگـــرنەبەر دژی بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیایی.

مـــن پشـــتیوانی لە هەوڵەکـــانی دەوڵەتـــی ئەمریکـــا دەکەم بـــۆ راوەســـتاندنی بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی لەلایەن عێـــراقەوە بەڵام تەنهـــا دەرکردنـــی راگەیانـــدنامە بەس نیـــیە. پـــێش هەمـــوو شـــتێک کەس گـــوێ لەو راگەیانـــدنامەیە ناگرێـــت. لەمێژبـــوو دەوڵەتـــی عێـــراق نکـــوڵی لە کیمیابـــارانکردنی هێزەکـــانی ئێـــران دەکـــرد و ئێســـتاش نکـــوڵی لە بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی دژی کوردەکـــان دەکـــات ســـەرەرای ئەوەی کە شـــەپۆلی ئـــاوارە کوردەکـــان شـــایەتییانداوە و ئاســـەوارەکانی چەکـــی

کیمیاییـــان بە ســـەر لاشـــەی خۆیـــانەوە نیشـــانداوە و ســـەرەڕای بـــوونی ئەو بەڵگـــانە کە قەنـــاعەتی بە وەزارەتـــی دەرەوەی خۆمـــان هێنـــاوە کە عێراق ئەو کارەی کردووە.

جـــگە لەوەش تەنهـــا سیاســـەتی دەرکردنـــی ڕاگەیانـــدننامە نابێـــت بە ســـزادانی عێـــراق بەهـــۆی ئەوەی هەزاران خەڵکـــی ســـڤیلی بەو چەکـــانە کوشـــتتوە کە لەمێـــژە ڕێکەوتننـــامە نێونەتەوەیەکـــان قەدەخەیـــان کـــردووە. ئەنجـــومەنی پیـــران داوای لە دەوڵەتـــی ئەمریکـــا کـــرد ئەو مەســـەلەیە لە ئەنجـــومەنی ئاسایشـــی نەتەوە یەکگرتوەکـــان بخـــاتەڕوو و داوا بکـــات ڕێوشـــوینی کـــاریگەر دژی عێـــراق بگیـــردرێتەبەر. مەســـەلەیەکی ئەوەنـــدە گرنـــگ کە بـــوەتە مـــایەی نیگەرانـــی کۆمەڵگـــای نێـــونەتەویی دەبـــێ لە نەتەوە یەکگرتوەکـــان بخـــرێتەڕوو. لانـــیکەم دەبـــێ ئەو تـــاوانە (وەک ژینۆســـاید) نـــاوزەد بکرێـــت و عێـــراق بەرپرســـیارەتییەکەی وەئەســـتۆ بگرێت.

هیـــوادارم ســـەرۆک کۆمـــاری ئیســـتا و داهـــاتووی ئەمریکـــا و ســـەرجەم ڕێبەرانـــی وڵاتـــان بە زووتـــرین کـــات لەپێنـــاو کەڵکـــوەرنەگرتن لە چەکـــی کیمیـــایی پـــێکەوە وتـــووێژ بـــکەن. ئەنجامـــدانی کـــردەوەی خێـــرا لەو پەیوەنـــدییەدا هیچکاتێـــک بە قەد ئیســـتا پێویســـت و ڕوون نەبـــووە چـــونکە وێـــنەی ئەو خەڵـــکە ســـڤیلە بـــێ گونـــاهە کە بەدەســـتی دەوڵەتـــی خۆیانەوە کیمیاباران کراون، هاوار دەکات چی کارەساتێک ڕوویداوە.

دیواری بێدەنگی چارەنووسی کوردە کیمیابارانکراوەکانی تەنیوە
ئەنجومەنی پیران
٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٨

سیناتۆر گۆر: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، دیواری بێدەنگی چارەنووسی ئەو چەند هەزار کوردەی تەنیوە کە بەدەستی هێزە چەکدارەکانی عێراق گیریان خواردوە و ئەوانەی کە ئاوارەی تورکیە بوونە. هەموو ئانوساتێک ئەگەری ئەوە لە ئارادایە کە کولتووری کورد لەو ناوچەیە بەهۆی بڵاوەپێکردنی خەڵک قەڵاچۆ بکرێت چونکە دەوڵەتی عێراق چەکی کیمیایی بۆ سەپاندنی رێگاچارەی کۆتایی بەسەر کوردەکاندا بەکاردێنێت.

لە راستیدا هیچ شک و گومانێک لەوەدا نییە کە چەکی کیمیایی دژی کوردەکان بەکارهێنراوە کەوابوو پرسیارەکە ئەوە نییە کە چەکی کیمیایی بەکارهاتووە یان نا بەڵکوو ئەوەیە کە ئاماری کوژراوەکان سەدان کەسە یان هەزاران کەس یان دەیان هەزار کەس؟ شارستانییەت کە هەمیشە لە عێراقدا لاواز بووە ئێستا بە تەواوی بەرەو لەناوچوون دەچێت. خەمخۆریەکانی ئەو دەوڵەتە درۆیە و فرمێسکی تیمساح رشتنە.

چاوەڕوان دەکرێت عێراق لەو رەفتارانە دووربکەوێتەوە چونکە ئەو وڵاتە بەسەر ئێراندا سەرکەوتووە، چونکە پارەی نەوتی هەیە، چونکە دەبێ کاری زۆر بکرێت بۆ بووژاندنەوەی ئابووری عێراق و ئاوادانکردنەوەی ئاسەوارەکانی شەڕ لە عێراق و تەیارکردنی هێزە چەکدارەکانی. عێراق پێشتر بێ هیچ سزادانێک چەکی کیمیایی

بەکارهێنـــاوە بـــۆ تێکشـــکاندنی وورەی ســـوپای ئێـــران و خەڵکـــی ســـڤیل. دەوڵەتـــی ئەمریکـــا عێراقـــی شـــەرمەزار کـــردووە بەڵام هەنگاوەکـــانی دواتـــری ئەمریکا لەو پەیوەندیەدا دیار نین.

هەمومـــــان دژی بەکارهێنـــــانی چەکـــــی کیمیـــــایین لەلایەن عێـــــراقەوە. خۆشـــبەختانە کـــۆنگرێس لەمێـــژە هەوڵ بـــۆ ئەوە دەدات ئـــابلۆقە بەســـەر عێراقـــــدا بســـــەپێنێت. لەوانەیە پاشـــــان ئیـــــدارەی ئەمریکـــــا بە دژایەتیکـــــردنەکەی لەگەڵ گەڵالە یاســـــاکانی کۆنگرێســـــدا بچێـــتەوە. مـــــن رێـــزم بـــۆ ئەو خواســـتەی ئیـــدارەی ئەمریکـــا هەیە کە دەیەوێـــت لەرێگـــای دیپلۆماســـی و تەشـــویقکردنی عێـــراق لەپێنـــاو ئەو ئامـــانجەدا کـــار بکـــات بەڵام پێمـــــوایە کە نەرمونیـــــانی نوانـــــدن لەم بـــــارودۆخەدا ئەنجـــــامێکی ئەوتـــۆی نابێـــت و ئـــێمە تـــا ئێســـتا زۆر بە ســـەبرەوە ئەو رەفتـــارەی عێراقمان تەحەمول کردووە.

جەنـــابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، بە بـــڕوای مـــن ئەگەر رێـــگە بەوە بـــدەین ئەم بـــابەتە پشـــتگوێ بخرێـــت دەوڵەتەکـــان هـــان دەدرێـــن چەکـــی کیمیـــایی وەدەســـتبخەن یـــان بەکـــاریبێنن چـــونکە پێیـــانوایە کە بە هەمـــان شـــێوە هـــیچ شـــتێک دژی دەوڵەتـــی عێـــراق نەکـــراوە هیچـــیش دژی ئەوان ناکرێـــت. ئەم بـــارودۆخە تـــاقیکردنەوەیەکی گرنگـــی خواســـت و ئیـــرادە و توانـــایی وڵاتـــانە بـــۆ ئەوەی ئەرکـــی خۆیـــان جێبەجـــێ بـــکەن و ئەوەش تەنهـــا پەیوەنـــدی بە مەســـەلەی ئەخـــلاقەوە نیـــیە بەڵکـــوو پەیوەندیشـــی بە مەسەلەی ئاسایشی هاوبەشی هەموو ئەو وڵاتانەوە هەیە.

بەرژەوەندی بازرگانی ناهێڵێت ئابڵۆقە بسەپێندرێت بەسەر عێراقدا
ئەنجومەنی پیران
١٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٨

سـناتۆر پێـڵ: جەنـابی سـەرۆکی ئەنجـومەن، کاتێـک رژیمێـک بە شـێوەیەکی زۆر قێـزەون تـاوان ئەنجـام دەدات کۆمەڵگـای جیهـانی بە شـێوەیەکی بەرفـراوان باسـی دەکـات و شـەرمەزاری دەکـات. بەکارهێنـانی گـازی کیمیـایی دژی کوردەکـانی هـاووڵاتی خـۆی لەلایەن عێـراقەوە تـاوانێکی وەهـایە. بەڵام گـۆڕینی ئاراسـتەی هەسـتی تـۆڕەیی و نـاڕەزایەتی خۆمـان بەرەولای کـاری بەکـردەوە دژوارتـر بـووە. لە ٩ی ئەیلـوول ئەنجـومەنی پیـران گەڵاڵەیاسـایەکی پەسـەند کـرد بـۆ ئەوەی ئـابڵۆقەیەکی چڕوپـڕ بەسـەر عێراقـدا بسـەپێنێت و ئەوە یەکەم جـار بـوو لە مـاوەێ دەیـان سـاڵی رابـردوودا کە ئەنجـومەنی پیـران داوای ئابلۆقەدانی وڵاتێکی دەکرد.

دوێنـی ئەنجـومەنی پیـران بـۆ جـاری سـێیەم دەنگیـدا بە سـەپاندنی ئـابلۆقە بەسـەر عێراقـدا. بەهەرحـاڵ ئەمجـارە ئابلۆقەکـان بە هـۆی گوشـاری تونـدی ئەنجـومەنی نـوێنەران و بەرژەوەنـدیەکانی کـۆمەڵێکی زۆر لە بازرگانـانی ئەمریکـا لەبـاربرا. زۆر بەداخەوە گەڵاڵەیاسـاکەی ئابڵۆقەکـان لاواز کـرا بەڵام بەبۆچـونی مـن گەڵاڵەیاسـاکەی دوێنـێ کـاریگەری خـۆی هەیە و دەبێتەهـۆی ئەوەی عێـراق و وڵاتـانی دیـکە جارێکی دیکە بیر لە چەکی کیمیایی نەکەنەوە.

ئەمـڕۆ بیسـتمان کە وەزارەتـی دەرەوە تەنـانەت دژی ئەم گەڵاڵە یاسـایەیە بـۆ سـەپاندنی کۆمەڵێـک ئـابڵۆقەی سـەرەتایی بەسـەر

عێراقـــــدا. لەوانەیە هۆکــــــارەکەی ئەوەبێـــــت کە باوەڕیـــــان بە قســـــەکەی وەزیـــری دەرەوەی عێـــراق، تـــاریق عەزیـــز کـــردووە کە بەڵێنـــی بە شـــولتز، وەزیـــــــری دەرەوەی ئەمریکـــــــا داوە کە عێـــــــراق چەکـــــی کیمیـــــــایی بەکارناهێنێـــــــــت. بەداخەوە ئەم بەڵێـــــــــــنەی عێـــــــــــراق لەگەڵ ئەو بانگەشەیەشـــدا هاوکـــات بـــوو کە عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی دژی کوردەکـــان بەکارنەهێنـــاوە، لەکاتێکـــدا کە ئەوە راســـت نیـــیە. ئایـــا ئـــێمە بەڕاســـتی چـــــاوەڕوانی ئەوە دەکەیـــــن کە کیمیابـــــارانکردنی هەزاران کەس پشـــــتگوێ بخرێـــت لەســـەر بنەمـــای دڵنیاییـــدانەوەیەکی عێـــراق کە راســـتیش نـــیە و درۆیە.

مـــــن وەک کارمەنـــــدێکی پێشـــــووی وەزارەتـــــی دەرەوە لەگەڵ ئەو حەز و خولێـــــایەی وەزارەتـــــی دەرەوەدام بـــــۆ ئەوەی پەیوەنـــــدی باشـــــمان لەگەڵ عێراقـــدا هەبێـــت. عێـــراق وڵاتیکـــی دەوڵەمەنـــدە و لە رووی ئیســـتراتژیەوە وڵاتیکـــی گـــرنگە و کـــاری زۆر کـــراوە بـــۆ ئەوەی پەیوەنـــدییەکانی ئەمریکـــا و عێـــراق نـــوێ بکـــرێتەوە. بەڵام بەهەرحـــاڵ هەنـــدێ کـــردەوە هەیە کە لە دەرەوەی بـــــازنەی وڵاتە شارســـــتانیەکاندایە. ئەگەر ئـــــێمە ئامـــــادەنەبین (بە رێگـــای سیاســـی) وەڵامـــی کەڵکـــوەرگرتنی عێـــراق لە چەکـــی کیمیـــایی بدەینەوە، ئایا ئامادەین بە کردەوە وەڵامی بدەینەوە ؟

جـــیم هۆگلانـــــد ســـــتونێکی زۆر جـــوانی دەربـــــارەی ئەو مەســــەلەیە لە لە ژمـــارەی ئەمـــڕۆی رۆژنـــامەی "واشـــینگتۆن پۆســـت" دا نووســـیوە لە ژێـــر نـــاوی "پشـــوویەک بـــۆ عێـــراق". هۆگلانـــد لە کۆتـــایی قســـەکانیدا دەڵێـــت ســـەرۆک کۆمـــار رەیگـــان نابێـــت ئابلۆقەکـــان لە ســـەر عێـــراق ڤیتـــۆ بکـــات و ببێت بە لایەنێک کە دژی بەرپەرچدانەوەی شەیتانە.

مـــــن لە نــــــاخی دڵەوە لەگەڵ ئەم هەســــــتەدام و ســــــەرنجی هاوکــــــارانم بەرەولای ئەم وتارەی جیم هۆگلاند رادەکێشم.
جەنـــابی ســـــەرۆکی ئەنجـــومەن، داوا دەکەم ئەم وتـــارە بخـــرێتەبەر دەســـتی هاوکارانم.

گەڵاڵە یاسای ٥٥٥٠ بۆ سەپاندنی ئابڵۆقە بەسەر عێراقدا
ئەنجومەنی نوێنەران
٢٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٨

کۆنگرێســــــمەن فاســـــێل[199]: جەنـــــابی ســــــەرۆکی ئەنجـــــومەن، داوا دەکەم کـــــارە ئاســـــاییەکانی ئەنجـــــومەن رابگیردرێـــــت و دەنـــــگ بـــــدرێت بە گەڵاڵەیاســـــای ٥٥٥٠ بـــــۆ ئـــــابڵۆقەدانی عێـــــراق بەهـــــۆی کەڵکـــــوەرگرتن لە چەکـــــی کیمیـــــایی کە بەشـــــێکە لە یاســـــای بەرەنگـــــاربوونەوەی تروریزمـــــی نێـــــونەتەوەیی و رەچـــــاوکردنی ئاسایشـــــی نەتەوەیـــــی و بەرژەوەنـــــدیەکانی سیاســـــەتی دەرەوەی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا. ئەمە دەقـــــی گەڵاڵەیاساکەیە :

---

[199] دانت فاسێل لە ١٩٥٥ تا ١٩٩٣ نوێنەری هەرێمی ٤، ١٢ و ١٥ی فلۆریدا بوو لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی دیموکرات و لە ١٩٨٤ تا ١٩٩٣ سەرۆکی کومیتەی کاروباری دەرەوەی ئەنجومەنی نوێنەران بوو. فاسێل لە ٢٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٩٨ میدالیای ئازادی سەرۆک کۆماری ئەمریکای لەلایەن بیل کلینتۆنەوە پێبەخشرا و لە ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٩٨ کۆچی دوایی کرد. وەرگێڕ

گەڵاڵەیاسای ٥٥٥٠

ناوی ئەم گەڵاڵەیاسایە بریتییە لە "چاکسازی لە یاسای دژە تووریزم و ئاسایشی نەتەوەیی ١٩٩٨ بۆ ئابلۆقەدانی عێراق بە هۆی ئەوەی چەکی کیمیایی بەکارهێناوە".

بڕگەی ٢٠٢: ئەنجامەکان و ئامانجەکانی ئەم گەڵاڵە یاسایە:

الف - ئەنجامەکان

ئەنجومەنی پیران و ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا بەو ئەنجامە گەیشتوون کە:

١- خەڵکی کورد گروپێکی جیاوازی ئەتنیکی ٢٠ ملیۆن کەسی پێکدەهێنن و مێژوویەکی کۆن و کەوناریان هەیە و میراتێکی کولتوری دەوڵەمەندیان هەیە.

٢- سێ تا چوار ملیۆن کورد هاووڵاتی عێراقن و لە باکوری ئەو وڵاتە دەژین.

٣- سوپای عێراق شاڵاوێکی سەربازی دژی ناوچە کوردنشینەکانی عێراق ئەنجامداوە و گوندە کوردنشینەکانی باکوری عێراقی کاولکردووە.

٤- کۆمەڵێک بەڵگەی بەرچاو لەبەردەستدایە کە نیشان دەدات سوپای عێراق چەکی کیمیایی دژی پێشمەرگە کوردەکان و خەڵکی سڤیلی بێ چەکی کورد بەکارهێناوە.

٥- بەم کردەوانە و کردەوەکانی دیکە دژی کوردەکان، عێراق ئەرکە نێونەتەوەیەکانی خۆی سەبارەت بە مافی مرۆڤ پێشێلکردووە.

٦- دەیان هەزار لەو کوردانە کە لە شاڵاوەکانی عێراق رزگاریان بووە پەنایان بردوەتە تورکیا.

٧- چەنـــــد تیمێکـــــی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان ئەوەیـــــان پشتڕاســـــت کـــردوەتەوە کە عێـــراق لە کـــاتی شـــەڕ لەگەڵ ئێرانـــدا چەکـــی کیمیـــایی بەکارهێناوە.

٨- بەکارهێنـــــانی چەکـــــی کیمیـــــایی لەلایەن عێـــــراقەوە پێشـــــێلکردنی یەکلاییکەرەوەی یاسای نێونەتەوەییە.

ب - ئامانجەکان:

ئامـــــانجی ئەم بڕیارنـــــامەیە ئەوەیە کە ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا کۆمەڵێـــک ئـــابڵۆقە بخاتەســـەر عێـــراق چـــونکە یاســـای نێـــونەتەوەیی پێشـــێل کردووە و چەکی کیمیایی بەکارهێناوە.

ج- سەپاندنی ئابڵۆقە سەرەتاییەکان بەسەر عێراقدا:

١- دەوڵەتـــی ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا نابێـــت هـــیچ جـــۆرە چەک و تەقەمەنیەک بفرۆشێت بە عێراق.

٢- نابێـــت مـــۆڵەت بـــۆ ئەوە دەربکرێـــت کە هـــیچ جـــۆرە تەقەمەنییەکـــی ئەمریکایی هەناردەی عێراق بکرێت.

٣- دەســـــــەڵاتەکانی بـــــــڕگەی ٦ی یاســـــــای هەنـــــــاردەکردنی ١٩٧٩ بەکارببردرێـــــت بـــــۆ ئەوەی هەنـــــاردەکردنی هەرچەشـــــنە کـــــاڵا یـــــا تەکنولـــۆژییەک بـــۆ عێـــراق قەدەخە بکرێـــت کە بـــڕگەی ١ی بەشـــی ٥ی ئەو یاسایە دەگرێتەوە.

٤- نابێـــت مـــۆڵەت بـــۆ ئەوە دەربکرێـــت کە هـــیچ چەشـــنە مەوادێکـــی کیمیـــایی هەنـــاردەی عێـــراق بکرێـــت کە ســـەرۆک کۆمـــاری ئەمریکـــا پێیوابێـــت عێـــراق دەتوانێـــت بـــۆ بەرهەمهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی بەکاریبێنێت.

٥- ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا دەبـــــێ دژی ئەوە رابوەســـــتێت کە قەرز یـــــان یـــــارمەتی مـــــادی یـــــان یـــــارمەتی تەکنیکـــــی لەلایەن رێکخـــــراوە ئابورییەکـــــانی جیهـــــانەوە بـــــدرێت بە عێـــــراق بەگـــــوێرەی بەشـــــی ٧٠١ی یاسای چالاکی رێکخراوە ئابورییەکانی جیهانەوە

٦- ئەم شـــــــەرتومەرجانە لە رۆژی یەکەمـــــــــی پەســـــــەندکرانی ئەم گەلاڵەیاسەیە کاری پێدەکرێت.

برگەی ٢٠٥: شەرتومەرجەکانی سڕینەوەی ئابلۆقەکان:

الف- رێزگرتنی عێراق لە یاسا نێونەتەوەییەکان

تـــا ٣١ی کـــانوونی یەکەمـــی ١٩٨٨ ســـەرۆک کۆمـــاری ئەمریکـــا پـــاش راوێـــژ لەگەڵ کـــۆنگرێس دەبـــێ ئـــابلۆقەی گونجـــاوی زیـــاتر بەســـەر عێراقـــدا بســـەپێنێت. مەرجـــی نەســـەپاندنی ئـــابلۆقەی زیـــاتر بە ســـەر عێراقـــدا ئەوەیە کە ســـەرۆک کۆمـــــار پشتڕاســـــتی بکـــــاتەوە و بـــــۆ ســـــەرۆکی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران و ســـەرۆکی کـــۆمیتەی پەیوەنـــدییەکانی دەرەوەی ئەنجومەنی پیران بنووسێت کە:

١- دەوڵەتـــــی عێـــــراق چەکـــــی کیمیـــــایی بەکارناهێنێـــــت و یاســـــا نێونەتەوەییەکـــــــان پێشـــــــێل ناکـــــــات لەوانە پرۆتۆکـــــــۆلی ١٩٢٥ی ژنێـــڤ (دەربـــارەی قەدەخەبـــوونی کەڵکـــوەرگرتن لە چەکـــی کیمیـــایی لە شـــــەڕدا) و مـــــادەی ٣ی کۆنڤانســـــیۆنەکانی ١٩٤٩ی ژنێـــــڤ (دەربـــــارەی پاراستنی قوربانیانی شەڕ) .

٢- دەوڵەتـــی عێـــراق گـــارانتی جێگـــای متمـــانەی داوە کە ئیـــدی چەکـــی کیمیایی بەکارناهێنێت و یاسای نێونەتەوەیی پێشێل ناکات.

٣- دەوڵەتـــــی عێـــراق دەیەوێـــت ڕێگـــا بەوە بـــدات کە پشـــکنەرانی نەتەوە یەکگرتوەکـــان یـــان پشـــکنەرە بـــێلایەنە نێونەتەوەیەکـــانی دیـــکە ســـەردانی ئەو وڵاتە بکەن.

ب- ڕێزگرتنـــــی دەوڵەتـــــی عێـــراق لە مـــافی مـــرۆڤ ، بەتـــایبەت مـــافی کەمینەی کورد

تـــا ٣١ی کـــانوونی یەکەمـــی ١٩٨٨ ســـەرۆک کۆمـــاری ئەمریکـــا بـــۆ ســـەرۆکی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران و ســـــەرۆکی کـــۆمیتەی پەیوەنـــدییەکانی دەرەوەی ئەنجـــومەنی پیـــران بنووســـێت کە دەوڵەتـــی عێـــراق ڕێـــز لە جاڕنـــامەی نێـــونەتەوەیی مـــافی مـــرۆڤ، بەتـــایبەت مـــافی کەمیـــنەی کـــورد دەگرێـــت. ئەم نووســـراوەیەی ســـەرۆک کۆمـــار دەبـــێ ڕاپـــۆرتێکی لەگەڵـــدا بێـــت کە تێیدا ئاماژە بەم وردەکاریانە کرابێت:

١- ســـەرجەم زانیاریەکـــان دەربـــارەی ئەوە کە عێـــراق ڕێـــز لە جاڕنـــامەی نێونەتەوەیی مافی مرۆڤ دەگرێت.

٢- ڕاپـــۆرتێکی ورد دەربـــارەی شـــێوەی هەڵســـوکەوتی عێـــراق لەگەڵ کەمیـــنەی کـــورد، لەوانە وردەکاریەکـــانی کوشـــتنی خەڵکـــی ســـڤیل و چۆڵکردنی ناوچە کوردنشینەکان.

٣- هەڵســـەنگاندێک دەربـــارەی ئەوەی کە ئایـــا عێـــراق لە بەرامـــبەر پێشێلکرانی جاڕنامەی نێونەتەوەیی مافی مرۆڤ بەرپرسیارە یان نا؟

٤- ڕاپۆرتێـــک دەربـــارەی ئەو هەنگـــاوانە کە ویـــلایەیەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا هەڵیگرتـــوە بـــۆ ئەوەی دەوڵەتـــی عێـــراق تەشـــویق بکـــات ڕێـــز لە جاڕنامەی نێونەتەوەیی مافی مرۆڤ بگرێت.

٥ راپۆرتێـــــک دەربـــــارەی ئەو هەنگـــــاوانە کە ویـــــلایەیەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا هەڵیگرتـــــوە بـــــۆ ئەوەی پـــــێش لەوە بگرێـــــت کە دەوڵەتـــــی عێـــــراق مافی مرۆڤ، بەتایبەت مافی کەمینەی کورد پێشێل بکات.

بڕگەی ٢٠٦: کردەوەکانی دەوڵەتی تورکیە

١- کـــــۆنگرێس داوا لە دەوڵەتـــــی تـــــورکیە دەکـــــات لەگەڵ پشـــــکنەرانی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان یـــــان پشـــــکنەرانی دیـــــکە هاوکـــــاری بکـــــات کە دەربـــــارەی کەڵکـــــوەرگرتنی عێـــــراق لە چەکـــــی کیمیـــــایی لێکـــــۆڵینەوە دەکەن.

٢- ستایشـــــی دەوڵەتـــــی تورکیـــــا دەکـــــات بە هـــــۆی بڕیـــــارە مرۆڤدۆســـــانەکەی بۆ وەرگرتنی هەزاران ئاوارەی کورد کە لە عێراق هەلاتوون.

بڕگەی ٢٠٧: کردەوە چەندلایەنەکان

الف- کردەوەکانی نەتەوە یەکگرتوەکان:

کـــــۆنگرێس داوا لە ســـــەرۆک کۆمـــــاری ئەمریکـــــا دەکـــــات ئەو مەســـــەلەیە بخاتەبەردەســـــتی ســـــکرتێری گشـــــتی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان بـــــۆ ئەوەی مەســـــەلەی کەڵکـــــوەرگرتنی عێـــــراق لە چەکـــــی کیمیـــــایی دژی هاوڵاتیـــــانی خـــــۆی کە زۆربەیـــــان خەڵکـــــی ســـــڤیلی بـــــێ گونـــــاهن، لە ئەنجـــــومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکان تاوتوێ بکرێت.

٢- داوا بکـــــات بە گـــــوێرەی بڕیارنـــــامەی ٦٢٠ی ئەنجـــــومەنی ئاسایشـــــی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان، رێوشـــــوێنی گونجـــــاو و کـــــاریگەر دژی عێـــــراق بگیردرێتەبەر بەهۆی ئەوەی بەردەوام چەکی کیمیایی بەکارهێناوە.

ب- کردەوە چەند لایەنەکانی دیکە:

١- کـــــۆنگرێس داوا لە ســـــەرۆک کۆمـــــاری ئەمریکـــــا دەکـــــات بـــــۆ وەدەســـــتهێنانی هاوکـــــاری هەمـــــوو لایەنەکـــــان هەوڵ بـــــدات بـــــۆ ئەوەی

ئابلۆقە بسەپێندرێت بەسەر عێراقدا و گوشار بخرێتە سەر عێراق بۆ ئەوەی كۆتایی بە بەكارهێنانی چەكی كیمیایی بهێنێت.

٢- كۆنگرێس هەروەها داوا لە سەرۆك كۆماری ئەمریكا دەكات بۆ وەدەستهێنانی هاوكاری هەموو لایەنەكان هەوڵ بدات بۆ ئەوی عێراق مافی كەمینەی كورد لەعێراق بەفەرمی بناسێت.

٣- كۆنگرێس هەست دەكات كە ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا دەبێ بەشداری لە هەوڵە چەند لایەنەكان بكات و هاوكاری لەگەڵ ئەو هەوڵانە بكات بۆ ئەوەی یارمەتی ئەو ئاوارە كوردانە بدرێت كە پێویستیان بە دەواودەرمان و یارمەتیە مرۆڤدۆستەكانی دیكە هەیە.

بڕگەی ٢٠٨: هەناردەكردنی كاڵا تایبەتەكانی ئەمریكا بۆ عێراق

سیاسەتی ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا ئەوەیە كە هەناردەكردنی ئەو كاڵا و تەكنۆلۆژییە بۆ عێراق قەدەخە بكات كە یارمەتی بە بەهێزبوونی توانایی سەربازی عێراق دەدات. سەرۆك كۆمار دەبێ بە گوێرەی بڕگەی ٦ی یاسای هەناردەكردنی ١٩٧٩ هەناردنی هەرچەشنە كاڵا یان تەكنۆلۆژیەك بۆ عێراق قەدەخە بكات كە نرخەكەی زیاتر لە ٥٠ ملیۆن دولارە.

بڕگەی ٢٠٩: بەرواری كارپێكردن بەم گەڵاڵەیاسایە: شەرتومەرجەكانی ئەم گەڵاڵەیاسایە تا ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٩١ جێبەجێ دەكرێت.

کوردە ئەنفالکراوەکان لە بارودۆخێکی نالەباردا دەژین

ئەنجوومەنی نوێنەران

٢٨ی حوزەیرانی ١٩٩٠

کۆنگرێسمەن جان ئێدوارد پۆرتێر:

ئــێش و ژانـــی ئـــاوارە کوردەکـــان لـــە تورکیـــا هـــەروا بەردەوامـــە. ئـــەوە دوو ســـاڵە ٧٠هـــەزار کـــورد لـــە ترســـی چەکـــە کیمیاییـــەکانی ســـەدام حوســـەین هـــەڵاتوون و بەداخـــەوە ڕەفتـــاری تورکیـــاش لەگـــەڵیان لـــە ڕەفتـــاری عێـــراق زۆر باشـــتر نییـــە. ڕاپۆرتـــە هەواڵیـــەکان نیشـــان دەدەن کـــە بـــارودۆخی ئوردوگـــای ئـــاوارە کوردەکـــان خـــراپە، پێداویســـتییە ســـەرەکییەکانیان دابـــین ناکرێـــت ، هـــەلی کـــارکردن بـــۆ کوردەکـــان نییـــە، گۆشـــەگیر کـــراون و بـــە هـــۆی ئـــەوەی کاربەدەســـتانی تورکیـــا مـــافی پەنابـــەریان نـــەداوە بـــە کوردەکان ، لە بارودۆخێکی زۆر نالەباردا دەژین.

هەوڵـــە نێونەتەوەییـــەکان بـــۆ دروســـتکردنی خـــانوو بـــۆ ئاوارەکـــان لـــە لایـــەن تورکیـــاوە ڕەت کراوەتـــەوە. وادیـــارە ئـــۆزال، ســـەرۆک کۆمـــاری تـــورکیە دەیـــەوێت کوردەکـــان بگەڕێنـــەوە بـــۆ عێـــراق . ئەگـــەر شـــتێکی وا ڕوو بـــدات بێگومان لەگەڵ ئازار و ئەزیەتی زۆرتر ڕووبەڕوو دەبنەوە .

ئاوارەکـــان لـــە تورکیـــا دەبـــێ دەســـتیان بگـــات بـــە ڕێکخـــراوە نێونەتەوەییـــەکانی ئاوارەکـــان و بـــە شـــێوازی گونجـــاو بپـــارێزرێن. هـــەروەها ئێمـــە دەبێـــت پێـــداگری بکـــەین لـــە ســـەر ئـــەوەی عێـــراق ، ئێـــران و تورکیـــا بە تەواوی ڕێز لە مافی هاووڵاتییە کوردەکانیان بگرن .

هەڵسوکەوتی تورکیە لەگەڵ کوردە ئەنفالکراوەکان شەرمەزار دەکەین

ئەنجوومەنی پیران

١٢ی تەموزی ١٩٩٠

سناتۆر دیکۆنیسنی[200]:

مـــن دەمـــەوێت نیگـــەرانی خـــۆم دەرببـــڕم ســـەبارەت بە رەفتـــاری تورکیـــا لەگـــەڵ ٣٠هـــەزار کـــوردی ئـــاوارەی عێـــراق کـــە لـــە باشـــووری رۆژهـــەڵاتی تورکیـــا دەژیـــن. ئـــەم خەڵکـــە چارەڕەشـــە پێشـــتر لـــە ســـەر دەســـتی ســـەدام حوســـەین ئـــێش و ئـــازاری زۆریـــان بینیـــوە. ســـەدام کیمیابـــارانی کـــردوون، کوشـــتوونی و ئەوانـــەی کـــە لـــە کـــاولکردنی گونـــدەکان و خانووەکـــان رزگاریـــان بـــووە، دوورخســـتووەتەوە. بە هـــۆی ئەوەی لەلایـــەن میدیاکانـــەوە ســـەرنجی کـــەمی پێـــدراوە، کـــەمتر کەســـێک لـــە دەرەوەی کۆمـــەڵگای کوردســـتان دەزانێـــت لـــەم ناوچـــە دەستپێڕانەگەیشـــتووەدا چـــی روو دەدات. بـــە داخـــەوە ئـــەم رەفتـــارە دزێـــوە بەردەوامـــە (کـــە ســـووکایەتییە بـــە هـــەموو مرۆڤایـــەتی) چـــونکە ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی

---

[200] دینیـز ویبیسـتێر دیکۆنسـینی لە سـاڵی ١٩٧٧ تـا ١٩٩٥ نـوێنەری ئاریزۆنـا بـوو لە ئەنجـومەنی پیـران لە سـەر لیسـتی پـارتی دیمـوکرات. سـناتۆر دیکۆنسـینی لە ١٩٨٨ تـا ١٩٩٣ سـەرۆکی کومیسـیۆنی هلیسـینکی و لە ١٩٩٣ تـا ١٩٩٥ سـەرۆکی کـۆمیتەی هەواڵگـری ئەنجـومەنی پیـران بـوو. لە ١٧ی گـوڵانی ١٩٩٣ کومیسـیۆنی هلیسـینکی بە سـەرۆکایەتی دیکۆنسـینی، دۆکتـۆر بەرهەم سـاڵەح، دۆکتـۆر نەجمەدیـن کەریـم، ئەحـمەد تـورک و لەیـلا زانـای بانگهێشـتی کـۆنگرێس کـرد بـۆ تـاوتوێکردنی بـارودۆخی کـورد لە عێـراق و تـورکیە. سـناتۆر دیکۆنسـینی یەکـێ لەو سـناتۆرانە بـوو کە دەوڵەتـی تـورکیە بانگەشـەی ئەوەی دەکـرد لەگەڵ ئامانجی کوردەکان هاوخەمە و لەگەڵ پ ک ک پەیوەندی هەیە. وەرگێڕ

ئـــەمریکا و دەوڵـــەتانی دیکـــەی رۆژئـــاوا نـــاتوانن گوشـــار بخەنـــە ســـەر رژێمـــی سەرەڕۆی عێراق.

پـــاش ئـــەوەی هـــەزاران کـــورد بـــە دەســـتی ســـەربازەکانی عێـــراق بـــە کۆمـــەڵ کـــوژران، هـــەزاران کـــەس هـــەڵاتن و پـــەنایان بـــۆ تورکیـــا بـــرد بـــەڵام بەهـــەرحاڵ لـــە تورکیـــاش لەگـــەڵ کۆمـــەڵێک کێشـــەی نـــوێ بـــەرەوڕوو بوونـــە، دەوڵـــــەتی تورکیـــــا ئـــــەوانی وەک پەنابـــــەر بـــــە فـــــەرمی نەناســـــی و وەک رێبـــوار نـــاوزەدی کـــردن. ئـــەم رەفتـــارە بـــووە هـــۆی ئـــەوە کـــە ئاوارەکـــان لـــە کۆمـــەڵێک یارمـــەتی مرۆڤانـــە بێبـــەش بـــن. ئێســـتاش پـــاش ســـێ ســـاڵ ئـــەم رێبوارانـــــە لـــــە ئوردوگاکـــــانی باشـــــووری تورکیـــــا نیشـــــتەجێن و دەوڵـــــەتی تورکیـــا درێـــژە بـــە هەوڵـــەکانی دەدات تـــا وەک نیشـــتەجێبووی کـــاتی لـــە بارودۆخێکی دژواردا بیانهێڵێتەوە .

مـــانگی ئـــابی رابـــردوو مـــن و ســـناتۆر لـــوتینبێرگ[201] ســـەردانی یـــەکێ لـــەم ســـێ ئوردوگانەمـــان کـــرد کـــە بەنیســـبەت کەمپـــەکانی دیکـــە بارودۆخەکـــەی باشـــتر بـــوو، ٣٠ تـــا ٤٠ کـــەس لـــە شـــۆقەیەکی ســـێ ژووریـــدا بـــوون ، دۆخـــی پـــاک و خـــاوێنی خـــراپ بـــوو و ئاوارەکـــان نەیانـــدەتوانی کـــار بکـــەن. جـــگە لەوەش دەوڵـــــەت نەیدەهێشـــــت منداڵـــــە کـــــوردە ئاوارەکـــــان بـــــە شـــــێوازی فـــەرمی پـــەروەردە ببیـــنن و مانـــدوویی و بـــێ هیـــوایی بەنیســـبەت داهـــاتوو ، کەشـــــوهەوای ســـــەرکووت و بـــــێ دەنگـــــی و بێـــــزاری بـــــە ســـــەریاندا زاڵ کردبوو.

---

[201] فرانک راڵێ لوتێنبێرگ ساڵی ١٩٨٢ تا ٢٠٠١ نوێنەری نیۆجێرسی بوو لە ئەنجومەنی پیران لە سەر لیستی پارتی دیموکرات و دیسان لە ٢٠٠٣ هەڵبژێردرایەوە و ئێستا بەتەمەنترئین ئەندامی ئەنجومەنی پیرانە. وەرگێڕ

ئـــەم دواییانـــە دەوڵـــەتی تورکیـــا پەیماننامەکـــەی خـــۆی لەگـــەڵ کۆمیســـۆنی بـــاڵای نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان بـــۆ پەنابـــەران (UNHCR) هەڵوەشـــاندەوە کـــە بـــە گـــوێرەی ئـــەوە دەوڵـــەتی تورکیـــا دەبـــوو بـــە پەناگـــەی هەمیشـــەیی هـــەزاران ئـــاوارە. دەوڵـــەتانی سەرانســـەری جیهـــان پارەیـــان تـــەرخان کـــرد بـــۆ جێبـــەجێکردنی پـــرۆژەی نیشـــتەجێبوونی ئاوارەکـــان لـــە لایـــەن UNHCR و دەوڵـــــەتی تورکیـــــاوە . کـــۆنگرێس ٥٠ میلیـــۆن دولاری بـــۆ ئـــەم مەبەســـتە تـــەرخان کـــرد و وەزارەتـــی دەرەوە دەورێکـــی گرینـــگ و جێگـــای ستایشـــی بینـــی لـــە دابینکردنـــی هاوکـــاری دەوڵـــەتانی دیکـــە لـــەم بوارەدا.

زێـــدەباری هەڵوەشـــاندنەوەی پرۆژەکـــە کە هـــیچ پاســـاوێکی فـــەرمی لە پشـــتەوە نەبـــوو، دەوڵـــەتی تورکیـــا هـــەروەها نەیهێشـــتووە یارمەتییـــە نێونەتەوییـــەکان بـــەکارببردرێت بـــۆ باشـــترکردنی بـــارودۆخی ئوردوگاکـــان. مەســـەلەی لـــەوە خراپتـــر ئەوەیـــە کـــە لـــە ســـەرەتای ئەمســـاڵەوە دەوڵـــەتی تورکیـــا هـــاتووچۆی دیپلۆماتـــەکانی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا و کارمەندانی UNHCRی بۆ ئوردوگاکان سنووردار کردووە.

کاربەدەســـتانی تورکیـــا دەڵـــێن کـــوردەکـــانی عێـــراق لـــە لێبوردنەکـــەی ســـەدام حوســـەین کـــەڵکوەربگرن و بگەڕێنـــەوە بـــۆ عێـــراق . ئاوارەکـــان دەڵـــێن دەوڵـــەتی تورکیـــا یارمەتییـــە نێونەتەوەییـــەکان نـــادات بـــە ئوردوگاکـــان بـــۆ ئـــەوەی ئاوارەکـــان ناچـــار بـــن بگەڕێنـــەوە بـــۆ عێـــراق. گرووپـــەکانی داکۆکیکـــاری مـــافی مـــرۆڤ کـــە ئاگـــاداری بـــارودۆخی ئوردوگاکـــانن ، نیگـــەرانی خۆیـــان دەربڕیـــوە بەنیســـبەت گەڕاندنـــەوەی زۆرەملێـــی ئاوارەکـــان بـــۆ عێـــراق . ئەگـــەر ئـــەم ئاوارانـــە بگەڕێنـــەوە بـــۆ

عێـــراق، مەترســـــی ئـــــەوە زۆر جیدییـــــە کـــــە تووشـــــی چارەنووســـــی بـــــرا و خوشکەکانیان بن کە کوژراون یان لە ماڵ و زێدی خۆیان دەرکراون.

مـــن مـــانگی ئـــابی پێشـــوو ســـەردانی تورکیـــام کـــرد. تورکیـــا پشـــتیوانی بـــەهێزی ئێمەیـــە و پەیوەنـــدی و بەرژەوەنـــدی دوولایەنـــەمان پێکـــەوە هەیـــە و دۆســـتایەتییە لەمێژینەکـــەمان لـــە گـــەڵ ئـــەوان بـــەرز دەنـــرخێنم. بـــە درێژایـــی ســـەدەکان تورکیـــا (هـــەروەک ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا) پەناگایـــەکی ئـــەمن بـــووە بـــۆ میلیۆنـــەها ئـــاوارە. لـــە راســـتیدا ســـاڵی ١٩٩٢ دەبێـــت بـــە پانســـەدەمین ســـاڵیادی پێکهـــاتنی کۆمـــەڵگای جوولەکـــەکان لـــە تورکیـــا کـــە لـــە دەســـتی ئـــازار و ئەزیـــەتی ئـــایینی لـــە ئیســـپانیا هـــەڵاتبوون. بەڵام دەوڵـــەتی تورکیـــا لـــە بەرامبـــەر هـــەر شـــتێکدا کـــە پەیوەنـــدی بـــە کوردەکـــانی دانیشـــتووی باشـــووری رۆژهـــەڵاتی ئـــەو وڵاتەوە هـــەبێت، کۆمەڵێک حیساباتی گرینگی سیاسی و ئاسایشی هەیە .

بەهـــەرحاڵ کردەوەکـــانی دەوڵـــەتـــی تورکیـــا بەنیســـبەت ئـــاوارە کـــوردە عێراقیـــەکان پیشـــاندەری جۆرێـــک هەســـتیاربوونە کـــە تـــەنها ناکۆکیـــەکانی ناوچـــە تونـــدتر دەکـــات. داوا لـــە دەوڵـــەتی تورکیـــا دەکـــەم بـــە رەفتـــاری خـــۆی لەگـــەڵ ئاوارەکانـــدا بچێتـــەوە و هـــەرچی لـــە دەســـت دێـــت بیکـــات بـــۆ ئـــەوەی پێشـــوازی لـــەم ئاوارانـــە بکـــات و بهێڵێـــت لـــە ئـــازادی و هەلـــەکانی وڵاتی تورکیا چێژ وەربگرن.[202]

---

[202] کام هەل و ئازادی؟ ئەو کاتە تەنانەت ٢٠ ملیۆن کوردی هاووڵاتی خودی تورکیە لە سەرجەم مافەکانیان بێبەش کرابوون و لە رووی کولتووری، ئابووری و سیاسییەوە بە توندترین شێوە سەرکوت دەکران. وەرگێڕ

کوردەکان بە هۆی ئەوە کیمیاباران دەکرێن کە داوای مافی خۆیان دەکەن
ئەنجوومەنی نوێنەران
١١ی ئەیلوولی ١٩٩٠

کۆنگرێسمەن پۆرتێر :

هـــەمووومان ئاگـــاداری ئـــەو مەترســـیەین کـــە لـــە ئـــەنجامی داگیرکردنـــی نایاســـایی کوێـــت بەدەســـتی عێـــراق بـــە ســـەر ســـەقامگیری ئـــابووری جیهانـــدا ســـــەپاوە. بـــــەڵام رژیمـــــی ســـــەرکووتکەری ســـــەدام بە هەمـــــان رێـــــژە هەڕەشەیە بۆ سەر میلیۆنەها کەس کە لە کەنداوی فارس دەژین.

لـــە کـــاتی بـــە دەســـەڵاتگەیشـــتنی ســـەدام حوســـەین لـــە ســـاڵی ١٩٧٩وە، کوردەکـــان- کـــە گەورەتـــرین کەمینـــەی عێـــراقن- بـــە تـــاوانی ئـــەوەی کـــە داوای بـــە فەرمیناســـینی شوناســـی ئـــەتنیکیی جیـــاوازی خۆیـــان دەکـــەن بـــە دڕندانـــەترین شـــێوە ســـەرکووت کـــراون. لـــە مـــاوەی ٥ســـاڵی رابـــردوودا ســـەدان منـــدال- کـــە دایـــک و باوکیـــان چـــالاکی سیاســـی بوونـــە -دەســـتگیر و ئەشـــکەنجە کـــراون، ســـەدان هـــەزار کـــورد لـــە شـــوێنەکانی دیکـــە نیشـــتەجێ کـــراون و بـــۆ ئـــەوەی بـــڵاوە بـــە کۆمـــەڵگـــای کـــورد بکرێـــت ســـەدان گونـــد کـــاول کـــراون ، هـــەزاران کـــەس لـــە ئـــەنجامی هێرشـــی کیمیـــایی بـــۆ ســـەر خـــەڵکی ســـڤیلی کـــورد کـــوژران و هەرچەشـــنە دەنگـــی ناڕەزایەتییـــەک بەتووندترین شێوە سەرکووت کراوە .

ئێمـــە نابێـــت چـــاو لـــە قســـەکانی ســـەدام بکـــەین (چونکـــە هـــیچ متمانەیـــەک بـــە قســـەکانی ناکرێـــت) بـــەڵکوو دەبێـــت چـــاو لـــە کردەوەکـــانی بکـــەین. بـــە لەبـــــەرچاو گرتنـــــی کارنامـــــەی رەشـــــی مـــــافی مرۆڤـــــی ســـــەدام دژی هاووڵاتیـــانی خـــۆی، ئـــەوە ئـــەرکی ئێمەیـــە کـــە ئاسایشـــی هاووڵاتیـــانی بیـــانی

کــە لــە کوێــت بــە بارمتــە گیــراون و هاووڵاتیــانی کوێــت و وڵاتــانی دراوســێ بپارێزین.

سەدام حوسەین، کورد و ژینۆساید

ئەنجوومەنی پیران

١٧ی ئاداری ١٩٩٢

سناتۆر دۆل [203] :

جــەنابی ســەرۆکی ئەنجــومەن، ئــەم هەفتەیــە چــوارەمین ســاڵیادی یــەکێ لــە دزێــوترین رووداوەکــانی ســەدەی بیســتەمە. لــە ١٧-١٨ی ئــاداری ١٩٨٨ هێــزە چەکــدارەکانی ســەدام حوســەین هــەزاران ژن، منــداڵ و پیرەمێردیــان لــە شــارۆچکەی هەڵەبجــە کوشــت . ئــەم کۆمەڵکوژییــە بــە چــەکی کیمیــایی ئەنجامــدرا، هــەمان چــەکی کیمیــایی کــە ئــەمڕۆ نەتــەوە یەکگرتووەکان بە شوێنیدا دەگڕێت لە عێراقدا .

لــەو کاتــە قێزەونــەی ١٩٨٨ تــا ئێســتا ســەدام و هێزەکــانی گــاردی کۆمــاری بــەردەوام بــە چــەکی کیمیــایی هێرشــیان کردووەتەســەر

[203] رۆبێــرت جۆزیــف دۆل ســاڵی ١٩٦١ تــا ١٩٦٩ نــوێنەری کــانزاس بــوو لە ئەنجــومەنی نــوێنەران و لە ١٩٦٩ تــا ١٩٩٦ نــوێنەری کــانزاس بــوو لە ئەنجــومەنی پیــران لەســەر لیســتی پــارتی کۆمــاری . لە ١٩٨٧ تــا ١٩٩٥ رێــبەری کەمیــنەی ئەنجــومەنی پیــران و لە لە ١٩٩٥ تــا ١٩٩٦ رێــبەری زۆریــنەی کۆماریخوازەکــانی ئەنجــومەنی پیــران بــوو. لە ١٩٧١ تــا ١٩٧٣ ســەرۆکی کــۆمیتەی کۆماریخوازەکــان و لە ١٩٨١ تــا ١٩٨٥ ســەرۆکی کــۆمیتەی ئــابووری ئەنجــومەنی پیــران بــوو. جۆزیــف دۆل لە هەڵبژاردنەکــانی ســەرۆک کۆمــاری ئەمریکــا لە ١٩٩٦ کاندیدی پارتی کۆماری بوو بەڵام هەڵبژاردنەکەی بە بیل کلینتۆن دۆڕاند. وەرگێر

کوردەکـــان لـــە بـــاکووری عێـــراق و خـــەڵکیان بـــە کۆمـــەڵ لەســـێدارەداوە و بە هەموو شێوازێکی وێنانەکراو ئەشکەنجەیانی کردووە .

ئـــەم کـــردەوە دڕندەیـــە زۆر جـــار لـــە تەلەفزیۆنـــەکانی جیهانـــدا بـــڵاو بووەتـــەوە بـــەڵام ئێمـــە بـــە خێرایـــی لـــە بیـــری دەکـــەین. هـــەر ئـــەم مانگـــە بەرنامـــەی تەلـــەفزیۆنی "٦٠ خولـــەک"[204] کـــە نزیکـــەی ٦٠ میلیـــۆن ئـــەمریکایی ســـەیری دەکـــات، دوایـــین کـــردەوە دڕنـــدانەکانی هێزەکـــانی ســـەدام حوســـەینی دژ بـــە خـــەڵکی کـــورد نیشـــاندا. وادیـــارە ســـەربازە عێراقییـــەکان کـــردەوە کۆمەڵکوژییـــەکانی خۆیـــان بـــە کـــامێرا تۆمـــار دەکـــەن تـــا خـــەڵات بکـــرێن. ئـــەم وێنـــانە لەگـــەڵ هـــەزاران لاپـــەڕە بەڵگەنامـــەی دیکـــە دەستی بەسەردا گیراوە، ئەم وێنانە ترسناک و دڵتەزێنن .

هێشـــتا لـــە واشـــنگتۆن هـــیچ باســـێک نییـــە بـــۆ ئـــەوەی ئـــەم کـــردەوە بەردەوامانـــە بـــە ژینۆســـاید بناســـرێن، تەنانـــەت ئێســـتاش ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا و هێـــزە رۆژئاواییـــەکان ســـەرنجی خۆیـــان لـــە ســـەر تـــەکنۆلۆژیا و کارخانـــەکانی بەرهـــەمهێنانی چەکـــە کۆمـــەڵکوژەکانی ســـەدام چـــڕ کردووەتـــەوە نـــە ئـــەو خەڵکـــە کـــە بوونەتـــە قوربـــانی (و لەوانەیـــە دیســـان لـــە داهاتوویـــەکی نزیکـــدا ببنـــەوە قوربـــانی) چەکـــە کۆمـــەڵکوژەکانی سەدام.

هەفتـــەی رابـــردوو راپۆرتـــە هەواڵییـــەکان هەلۆیســـتی لەخۆبایانـــە و بێباکانـــەی جێگـــری ســـەرۆک وەزیرانـــی عێراقیـــان بـــڵاو کـــردەوە کـــە بـــە

[204] بەرنـــامەی ٦٠ خـــولەک (Minutes 60 program) بەرنـــامەیەکی ســـەرکەوتووی کانـــاڵی CBSی ئەمریکـــایە کە لە ســـاڵی ١٩٦٨ تـــا ئێســـتا بـــڵاو دەکـــرێتەوە و یەکـــێ لە پربینەرتـــرین بەرنامە تەلەڤزیۆنیەکانە لە سەراسەری ئەمریکادا. وەرگێڕ

نەتـــەوە یـــەکگرتووەکـــانی وتـــووە ســـەدام حوســـەین دیـــاری دەکـــات پشـــکنەرانی نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان بـــۆ دۆزینـــەوەی چـــەکی کۆمـــەڵکوژ دەتوانن سەردانی کوێ بکەن و سەردانی کوێ نەکەن .

ئێســـتا کۆمـــەڵێک گوشـــار لەلایـــەن بریتانیـــا و ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا لەئـــارادایە بـــۆ ئەنجامـــدانی هەنـــدێ کـــردەوەی ســـەربازی دژی عێراق.

ساڵیادی کیمیابارانی هەڵەبجە: کوردەکان هاوپەیمانی ئێمەن دژی سەدام حوسەین

ئەنجوومەنی پیران

١٧ی ئاداری ١٩٩٢

سناتۆر دیکۆنسینی :

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، زۆر پێشـــتر لـــەوەی کـــە کـــردەوە درِنـــدانەکانی ســـەدام بـــە شـــێوازێکی بـــەرفراوان ریســـوا بکـــرێ، رژێمـــە دەرِندەکـــەی ســـەدام شـــاڵاوێکی بـــۆ قـــەڵاچۆکردنی کوردەکـــانی دانیشـــتوی بـــاکووری عێـــراق ئەنجامـــدا. گونـــدەکان خـــاپوور کـــران، هـــەزاران کـــەس کوژران و دەیان هەزار کەس ناچار بوون لە زێدی خۆیان ئاوارە ببن.

ئـــەمرِۆ چـــوارەمین ســـاڵیادی کردەوەیـــەکی درِندانەیـــە کـــە جیهـــانی هەژانـــد و تـــاکتیکی تیـــرۆری درِنـــدانەی ســـەدامی ئاشـــکرا کـــرد کـــە هـــەموومان بـــاش ئاگـــادارینی. چـــوار ســـاڵ پـــێش دیکتـــاتۆری عێـــراق دژی گوندنشـــینە کوردەکـــان چـــەکی کیمیـــایی بـــەکارهێنا و هـــەزاران ژن، پیـــاو و منـــداڵی کوشت .

جـــەنابی ســـــەرۆكی ئەنجـــومەن، وێنـــە زینـــدووەكانی ئــــەم كۆمەڵكوژییـــە هـــــەموو كەســـــێك دەهـــــەژێنێت ، بەتایبـــــەت ئەوانــــەی كــــە وێنــــەی قوربانییـــەكانیانی ســـــەر شـــەقامەكان و نێـــو ماڵـــەكانیان بینیـــوە. تـــەرمی بنەماڵـــەكان وشـــك بـــووە و كەوتووەتـــە ســــەریەك و ســــەرەڕای ئــــەم بەڵگەنامــە حاشــا لێنەكراوانــە رژێمــی عێــراق تــا ئێســتا دانــی بــەكردەوە دزێوەكــانی خۆیــدا نــەناوە. تەنانــەت ئێســتاش رژێمــی ســەدام لــە رێگــای تونـــدتركردنی گــــەمارۆ ئابوورییــــەكان و گوشـــاری ســــەربازی درێـــژە بـــە هەوڵەكانی دەدات بۆ لە ناوبردنی كوردەكان .

خواســـتی ســــەدام بـــۆ بـــەكارهێنانی چـــەكی كیمیـــایی بـــۆ قـــەڵاچۆكردنی هاووڵاتیـــانی خـــۆی نیشـــاندەدات ســــەدام بـــۆ راگرتنـــی دەســـەڵاتی دزێـــوی خـــۆی لـــە ئەنجامـــدانی هـــیچ كردەوەیـــەكی زاڵمانـــە دەســـت ناپارێزێـــت. كوردەكـــانی بـــاكووری عێـــراق دەیانـــەوێت مـــانگی داهـــاتوو هــــەڵبژاردنێك بـــەڕێوە ببـــەن و ویـــلایەتە یـــەكگرتووەكانی ئـــەمریكا دەبـــێ پشـــتیوانی لـــەم هەوڵـــە بكـــات بـــۆ چەســـپاندنی دیمۆكراســـی لـــە وڵاتێـــك كـــە لـــەمێژە ئازادییـــەكانی لـــێزەوت كـــراوە. چـــوار ســـاڵ پـــێش جیهـــان بـــێ دەنـــگ بـــوو و لــە راســتیدا لــە كــاتی هێرشــە كیمیایەكانــدا بــەردەوام پشــتیوانی لــە ســەدام دەكرد.

جـــەنابی ســـــەرۆكی ئەنجـــومەن، ئێمـــە ئێســـتا دەزانـــین كوردەكـــان هاوپـــەیمانی سرووشـــتی ئێمـــەن دژی ســـەدام و شـــایانی ئـــەوەن لە رووی سیاســــی و ئــــەخلاقییەوە پشـــــتیوانیان لێـــــبكەین و یارمــــــەتی مرۆڤدۆســـتانەیان بـــدەین. ئـــەم ســـاڵیادە دزێـــوە دەبـــێ ببـــێ بـــە خـــاڵی پشـــتیوانی ئـــەمریكا بـــۆ زینـــدووڕاگرتنی هیـــوای كوردەكـــان لـــە عێـــراق و

خـــەبات بـــۆ ئـــازادی و دیموکراســـی. ئیـــدی قـــەد نابێـــت کوردەکـــان یـــا هەرکەسێکی دیکە ببن بە قوربانی کردەوە دڕندانەکانی سەدام.

چوارەمین ساڵیادی کیمیابارانی کوردەکان

ئەنجوومەنی پیران

١٨ی ئاداری ١٩٩٢

سناتۆر گۆڕ:

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، رۆژی دووشـــەممە، ١٦ی ئـــادار چـــوارەمین ســـاڵیادی کیمیابـــارانکردنی شـــاری هەڵەبجـــە بـــوو بـــە فـــەرمانی ســـەدام کـــە پتـــر لـــە ٥ هـــەزار ژن، پیـــاو و منـــداڵ لـــەم هێرشـــەدا کـــوژران. ئـــەمڕۆ ســـەدام تەنانـــەت لـــە هەرەســـهێنانە ســـەربازییەکەی بـــە دەســـتی ئێمـــە رزگـــاری بـــووە و ئێســـتاش هـــەر لـــە ســـەر دەســـەڵاتە. ســـەدام درێـــژە بـــە شـــەڕی ژینۆســـاید دەدات دژی هـــەر گروپێـــک کـــە لـــە بەرامبـــەری رابوەســـتێت وەک شـــیعەکان کـــە لـــە باشـــووری عێـــراق گیریـــان خـــواردووە و بەتایبەت سەرجەم کوردەکان لە باکووری عێراق.

بەڕاســـتی هـــیچ وشـــەیەک نییـــە کـــە مـــرۆڤ بتوانێـــت مۆتەکـــەی تـــرۆری بـــــەردەوامی ســـــەدام و ئـــــێش و ئـــــازاری ژن و پیـــــاو و منداڵـــــە بـــــێ گوناهـــەکانی پـــێ وەســـف بکـــات کـــە بـــە دەســـتی دەوڵـــەتێک ئـــەنجام دەدرێـــت کـــە ئـــەم خەڵکـــەی ترســـاندووە و تۆقانـــدووە و تووشـــی بـــێ هیوایی کردووە.

بـــۆ وەســـفکردنی ئـــەم رووداوانـــە بەتایبـــەت سپاســـی ئێـــوە و هـــەموو ئەنـــدامانی ئـــەم لێژنەیـــە دەکـــەم بـــە بۆنـــەی نـــاردنی راپۆرتێـــک لـــە ژێـــر نـــاوی

" کوردستـــان لەســـەردەمی ســـەدامدا " لـــە تشـــرینی دووەمـــی ١٩٩١ بـــۆ کۆمیتـــەی پەیوەندیـــەکانی دەرەوەی ئەنجوومـــەنی پیـــران[205]. کـــاتێ کـــە ئـــەم راپۆرتـــە دەرچـــوو، ٦٠٠ هـــەزار کـــورد ئـــاوارەی ســـنووری تورکیـــا و عێـــراق ببـــوون و لەگـــەڵ مـــەرگی بەکۆمـــەڵ بـــەهۆی ســـەرماو ســـۆڵە، نەخۆشـــییە پـــەتاکان و برســـێتی رووبـــەڕوو بـــوون. پـــاش دەســـتپێکردنێکی درەنـــگ، ئیـــدارەی بـــوش ســـەرەنجام دەســـت بـــەکار بـــوو و لـــە "شـــاڵاوی دابینکردنـــی ئاســـایش"دا[206] پێشـــی لـــەوە گـــرت ئـــەم نەهامەتییـــە ببـــێ بەکارەسات .

بـە یارمـەتی ئـەم هەوڵانـە خـەڵکی کـورد لـە کارەسـات رزگاریـان بـوو بـەڵام هێشـتا لەگـەڵ مەترسـیەکی کوشـندە بـەرەوڕوون. سـەدام چەنـد مـانگە

---

[205] کوردستـان لە سـەردەمی سـەدامدا راپـۆرتێکی تێروتەسـەلی ٤٩ لاپەڕەیـی بـوو کە سـتافی ئەنجـومەنی پیـران لە لـە تشـرینی دووەمـی ١٩٩١ بـۆ کۆمیتـەی پەیوەندیـەکانی دەرەوەی ئەنجوومـەنی پیرانـی ئامـادە کـرد. لەو راپـۆرتەدا سـەرجەم کردەوەکـانی سـەدام دژی کـورد لەوانە کیمیابـاران، کـاولکردنی گونـدەکان و راگـوازتنەوەی خەڵـک بـاس کرابـوو. ئەوە یەکەمجـار بـوو کە کۆنگرێسـی ئەمریکـا راپـۆرتی دەربـارەی کردەوەکـانی سـەدام حوسـەین دژی خەڵکـی کوردستان ئامادە دەکرد. وەرگێڕ

[206] شـاڵاوی دابینکردنـی ئاسـایش دوابەدوای کـۆڕەوی خەڵکـی کوردسـتان و پەسـەندکرانی بڕیـاری ٦٨٨ی ئەنجـومەنی ئاسایشـی نەتەوە یەکگرتوەکـان لە ٥ی نیسـانی ١٩٩١ دەسـتپێکرد و لە دوو شـاڵاو پێکهـاتبوو: شـاڵاوی یەکەم لە ٦ی نیسـانی ١٩٩١ دەسـتپێکرد بە ئامـانجی پاراسـتنی هەرێمـی کوردنشـین (جـگە لە کەرکـووک) لە هێرشـی فڕۆکەکـانی عێـراق. شـاڵاوی دووەم لە ٢٤ی تەمـوزی ١٩٩١ دەسـتپێکرد و لە ٣١ی کـانوونی یەکەمـی ١٩٩١ کۆتاییپێهـات و ئەرکـی تەنهـا گەیانـدنی یـارمەتی مرۆڤدۆسـتانە بە ئـاوارە کوردەکـان بـوو. پـاش کۆتاییپێهـاتنی شـاڵاوی دابینکردنـی ئاسـایش، هێـزە هاوپەیمانەکـان بە سـەرکردایەتی ئەمریکـا لە بـنکەی ئینجیرلیکـی تورکیـاوە درێژەیـان بە پاراسـتنی هەرێمـی دژەفڕینـی کوردسـتان دا تـا کاتی رووخانی رژێمی سەدام لە ئاداری ٢٠٠٣. وەرگێڕ

ئـــابلۆقەی خســـتووەتە ســـەر ناوچـــە کوردنشـــینەکان بـــۆ ئـــەوەی خەڵکەکـــەی خـــۆی بـــە برســـێتی بکوژێـــت چـــونکە ســـەدام لـــەوە دەترســـێت کە ئەگەر ئەم دەنگانە کپ نەکات کوردەکان بەسەریدا زاڵ دەبن.

ئێســـتا خـــۆراک، ســـووتەمەنی و دەواو دەرمـــان لـــە ناوچـــە زۆر کەمـــە. نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان کـــە ئـــەرکی یارمەتیـــدانی مرۆڤدۆســـتانەی لـــە ســـەر شـــانە هـــەتا ئـــەو شـــوێنەی کـــە مـــن ئاگـــادارم وەکـــوو پێویســـت وڵامـــی پێداویســـتییەکانی نەداوەتـــەوە . لـــە هـــەمان کاتـــدا هێزەکـــانی ســـوپای عێـــراق دەســـتیانکردووە بـــە گوشارخســـتنە ســـەر ناوچـــە کوردنشـــینەکان. روونـــە کـــە ســـەدام دەیـــەوێت لـــە هـــەموو ئامرازێـــک بـــۆ لـــەناوبردنی کوردەکـــان کـــەڵکوەربگرێت. پرســـیار ئەوەیـــە کـــە ئایـــا ســـەدام دەتوانێـــت خۆی لە دەست کوردەکان رزگار بکات؟

ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکان ناتوانێـــت پشـــت لـــەم ســـەرکووتە زاڵمانـــە، نـــامرۆیی و وێنانـــەکراوە بکـــات. ئێمـــە دەتـــوانین کـــارێکی جیـــاواز بکـــەین بـــۆ ملیۆنـــەها مـــرۆڤ کە لـــە پیـــاو، ژن، منـــداڵ، دایـــک و بـــاوک و بـــاپیر و داپیـــر و نـــەوەی نـــوێ پێکهـــاتووە و بیانپـــارێزین . ئێمـــە دەتـــوانین خـــۆراک، ســـووتەمەنی و دەواو دەرمـــان بگەیەنینـــە دەســـتی کوردەکـــان، تەنانـــەت ئێمـــە و وڵاتـــانی دیکـــە دەبـــێ یارمـــەتی تورکیـــا بـــدەین بـــۆ رووبـــەڕوو بوونـــەوە لەگـــەڵ ئـــەم بوومەلەرزەیـــە. ئێمـــە دەبـــێ و توانـــای ئـــەوەمان هەیـــە کـــە وەڵامـــی ســـەدام بدەینـــەوە ئەگـــەر شـــەرتومەرجەکانی ئاگربەســـت رەچاو نەکات.

کیمیابارانی هەڵەبجە یەکێ لە تاریکترین کاتەکانی مێژووی مرۆڤایەتی بوو
ئەنجوومەنی پیران
١٤ی ئاداری ١٩٩٦

سناتۆر پێڵ :

جەنابی سەرۆکی ئەنجوومەن، کۆتایی ئەم هەفتەیە ساڵیادی یەکێ لە تاریکترین کاتەکانی مێژووی مرۆڤایەتییە. ٨ ساڵ پێش لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ هێزەکانی سەدام حوسەین (کە لە لایەن هێزەکانی ئێرانەوە لە دوورگەی فاو گەمارۆ درابوون و هێزە کوردەکانیش لە باکووری عێراق پێشڕەویان کردبوو) بە چەکی کیمیایی هێرشیان کردە سەر شارۆچکەی کوردنشینی هەڵەبجە و لەئەنجامدا ٥ تا ٦ هەزار کورد کوژران کە زۆربەیان خەڵکی سڤیلی بێ گوناە بوون .

لەم ٨ ساڵەی پاش هێرشی کیمیایی عێراقدا، هەڵەبجە گرنگترین سەمبوولی بارودۆخی نالەباری خەڵکی کورد بووە کە وێنای ڕەفتاری دڕندانەی دەوڵەتی عێراق لە بەرامبەر کوردەکانە. وێنە لەبیرنەکراوەکانی قوربانیانی ئەم هێرشە (پیاوێک کە لەگەڵ کوڕە ساواکەی وشک ببوو[207] و کچە منداڵێک کە سەرپۆشی بەسەرەوە بوو و دەمووچاوی بە تەواوی شێوابوو) هەتا هەتایە لە بیری خەڵکی کورددا دەمێنێتەوە. هەروا کە زۆربەی خەڵکی بۆسنیا قەت پاکتاوی

[207] مەبەستی عومەری خاوەرە کە لە بەر دەرگای ماڵەکەیدا لە کاتی کیمیابارانەکەدا گیانی لەدەستدا. وەرگێڕ

رەگـــەزی شـــاری "ســـربرینیکا"[208] لـــە بیرناکـــەن، کوردەکـــانیش هێرشـــی کیمیایی هەڵەبجە قەت لە بیر ناکەن .

بــە دڵنیاییــەوە هــەروەها کــە هــەموومان دەزانــین هەڵەبجــە تــەنها نموونــەی کیمیابــارانکردنی کوردەکــان نــەبوو و کۆتــایی بــە ســەرکووتی کوردەکــان لــە لایــەن عێراقــەوە نــەهێنا. هەرچەنــد کــە کیمیابــارانی هەڵەبجــە ناخۆشـــترین رووداو بـــوو بـــەڵام تـــەنها یـــەکێ لـــە زنجیـــرە کـــردەوە دڵـــڕەقـــەکانی عێـــراق بـــوو دژ بـــە کـــورد. لـــە نـــاوەڕاســـتی دەیـــەی ١٩٨٠ تـــا کۆتـــایی ئـــەم دەیـــە، هێزەکـــانی عێـــراق بـــە شـــێوازی سیســـتماتیک گونـــدە کوردنشـــینەکانیان رووخانـــد و گوندنشـــینەکانیان بـــە زۆر لـــە ئوردوگـــا زۆرە ملێیەکانـــدا نیشـــتەجێکرد و دەیـــان هـــەزار کوردیـــان گـــرت و بـــێ سەروشـــوێن کـــرد و ســـەدان گونـــد و شـــاری کوردنشـــینیان خـــاپوور کـــرد. ئـــەم کردەوانـــە لـــە شـــاڵاوی ناســـراو بـــە ئـــەنفال لـــە ١٩٨٨ گەیشـــتە لوتکـــەی خـــۆی. بـــە گـــوێرەی هەڵســـەنگاندنەکان، نزیکـــەی ١٥٠ هـــەزار کـــورد لـــەم ماوەیـــەدا بـــێ سەروشـــوێن کـــراون و لـــەناو بـــراون. بـــە گشـــتی ئـــەم کردەوانەی عێراق دژی کوردەکان لە حوکم و قەبارەی ژینۆسایددایە.

مـــن و ســـەرۆکی هێـــزای کۆمیتـــەی پەیوەندییـــەکانی دەرەوە، ســـناتۆر هێڵمـــز زۆر هەوڵمانـــداوە ســـەرنجی ئەنجوومـــەنی پیـــران بـــەرەولای ئـــازار و نەهامەتییـــەکانی کوردەکـــان رابکێشـــین کـــە یـــەکێ لەوانـــە خســـتنەڕووی

[208] لە میـانەی شـەڕی بۆسـنیا، سـوپای کۆمـاری سیرپسـکای سـربەکان بە فەرمانـدەیی ژنێـراڵ راتکـۆ میلادیـک لە تەمـوزی ١٩٩٥ لە دەوروبەری شـاری سـربرینیکای بۆسـنیا نـزیکەی ٨هەزار کەس لە دانیشـتوانی ئەو نـاوچەیەی(کە زیـاتر پیـاو و لاو بـوون) کوشـت. سـکرتێری گشـتی نەتەوە یەکگرتوەکـان ئەو کۆمەڵکـوژیەی بە تونـدترین تـاوان دژی مرۆڤـایەتی لە ئورووپـا پاش جەنگی دووەمی جیهانی لەقەڵەمدا. وەرگێڕ

یەکـــەم گەلاڵـــە یاســـای گـــەمارۆدانی عێـــراق لـــە ١٩٨٨ بـــوو بـــە هـــۆی کەڵکوەرگرتنی عێراق لە چەکی کیمیایی دژی کوردەکان.

پـــاش ئـــەوەی کۆمـــەڵێک بەڵگـــە و نیشـــانەی بایەخـــدار کەوتـــە دەســـتی ئێمـــە ســـەبارەت بـــە رەفتـــاری دڕندانـــەی عێـــراق دژی کوردەکـــان کـــە زۆربـــەیان بەدەســـتی خـــودی کاربەدەســـتانی عێـــراق نووســـراون ، کۆمیتـــەی پەیوەندییـــــەکانی دەرەوە (بەتایبـــــەت لـــــە رێگـــــای هەوڵـــــە بـــــێ وچانـــەکانی"پیتـــر گـــاڵبریس" کـــە ئـــەو کاتـــە ئەنـــدامی ئـــەم کۆمیتەیـــە بـــوو و ئێســـتا بـــاڵوێزی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئەمریکایـــە لـــە کرواتیـــا) هەوڵیـــدا پتـــر لـــە ١٨ تـــەن بەڵگەنامـــەی ئیســـتخباراتی عێـــراق وەدەســـتبخات کـــە کوردەکـــان لـــە کـــاتی راپـــەڕینی ١٩٩١ دەســـتیان بەســـەردا گرتبـــوو . ئـــەم بەڵگەنامانـــە دەتـــوانێ رەفتـــاری تاوانبارانـــەی عێـــراق بـــە تـــەواوی ئاشـــکرا بکـــات. رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ کـــە رێکخراوێکـــی ســـەربەخۆیە ، دەســـتیداوەتە کـــارێکی شـــاز بـــۆ تـــاوتوێ و شـــیکردنەوەی ئـــەم بەڵگەنامانـــە کـــە پەیوەنـــدییان بـــە ژینۆســـایدی کـــوردەوە هەیـــە بـــە دەســـتی دەوڵـــەتی عێراق .

ئەمـــە بەســـەرهاتێکە کـــە دەبـــێ بگێڕدرێتـــەوە . هـــەروەها کـــە لەوانەیـــە هەنـــدێ لـــە هاوکـــارانم بـــزانن مەســـەلەی ژینۆســـاید گرینگیـــەکی یـــەکجار زۆری لای مـــن هەیـــە. پـــاش شـــەڕی دووەمـــی جیهـــانی بـــاوکم، "هێربێـــرت کلایبـــۆرنی پێـــڵ"[209] دەورێکـــی بـــەرچاوی بینـــی بـــۆ ئەوەی ژینۆســـاید وەک تـــاوانی جەنـــگ لەقەڵەم بـــدرێت. بـــاوکم هەرچەنـــد تـــەنگ و چەڵەمـــەی زۆری توشـــبوو بـــەڵام ســـەرەنجام ســـەرکەوتنی بەدەســـتهێنا و منـــیش لـــە

209 Herbert Claiborne Pell,

پێـــداگربوون و بەرپرســـیاربوونی ئـــەو لـــە بەرامبـــەر پرەنســـیپەکان گـــەلێ شـــت فێـــر بـــووم. جیهـــان دەبـــێ دژی ژینۆســـاید رابوەســـتێ لـــە هـــەر شوێنێک و هەر کاتێک کە روو بدات.

هەڵەبجـە نابێـت لـە بیـر بکرێـت و عێـراق دەبـێ بەرپرسـیار بـێ لـە بەرامبـەر کـردەوە دڵڕەقـەکانی دژ بـە کـورد. ئێمـە نـابێ بهێڵـین ئـەم هەلـە بە سادەیی لە دەستمان بچێت.

بریـا بمتوانیبـا بمگوتایـا بەخۆشـییەوە چیرۆکـی دڵتەزێنـی کوردەکـانی عێـراق کۆتاییپێهـاتووە و بـووە بـە وانەیـەک بـۆ رێبەرایـەتی عێـراق، بـەڵام بەداخـەوە نـاتوانم وابڵـێم. هەرچەنـد کـە کوردەکـانی عێـراق ئێسـتا کـۆنترۆڵی بەشـێکی بـەرچاو لـە خـاکی کوردسـتانیان بەدەسـتەوەیە (لـە ئاکـامی شـەڕی کەنـداوی فارسـدا) بـەڵام رەفتـاری خراپـی سـەدام لەگـەڵ کوردەکـان بەردەوامـە. هێزەکـانی عێـراق ئـابلۆقەیەکی توندوتۆڵیان خسـتووەتە سـەر پارێزگاکـانی ژێـر کـۆنترۆڵی کوردەکـان. جـگە لەوەش لـە ئاکـامی ئـابلۆقەی نەتـەوە یـەکگرتووەکان لـە سـەر عێـراق، کوردەکـان لە ژێر باری گران و تاقەتپڕووکێنی دوو ئابلۆقەی ئابووریدان.

کوردەکـان لـە پارچـەکانی دیکـەی کوردسـتانیش (بەتایبـەت ئێـران و تورکیـا) لەگـەڵ پێشـێلکاریی جیـدی مـافی مـرۆڤ و سـەرکوتی لـە رادەبـەدەر بـەرەوڕوون و ئەمـە نیشـان دەدات بـارودۆخی نالـەباری کـورد هـیچ سـنوورێکی نییـە. بارودۆخەکـە ئەوەنـدە نالـەبارە کـە لـە مـاوەی ١٨ مـانگی رابـردوودا کوردەکـانی عێـراق (کـە سـەرەتا یـەک هەڵوێسـت و هاودەنـگ بـوون بـۆ ئۆتۆنـۆمی و دژایـەتیکردنی سـەدام) دەسـتیان کردووە بە شەڕ لە ناو خۆیاندا .

ئــــەم بارودۆخـــــە بـــۆ مـــن راســـت و دادپەروەرانـــە نییـــە و لـــەوە ناچێـــت وەڵامێکـــی بـــاش بێـــت لەلایـــەن کۆمـــەڵگای نێونەتەوەییـــەوە بـــە میراتـــی ترســـناکی هەڵەبجـــە. بـــە بـــاوەڕی مـــن دەبـــێ هـــەوڵێکی یـــەکجار زۆرتـــر بـــدرێت بـــۆ دۆزینـــەوەی کۆمەڵـــە ڕێگایێـــک بـــۆ یارمەتیـــدانی کوردەکـــانی عێـــراق بـــۆ ئـــەوەی بیرەوەرییـــە پـــڕ ئـــێش و ئازارەکـــانی رابردوویـــان لـــە بیـــر بەنـــەوە، بـــۆ ئـــەوەی هێـــدی هێـــدی لـــە گریـــدراوبوون بـــە یارمەتیـــەکانی کۆمـــەڵگای نێونەتـــەوەیـــی رزگاریـــان بێـــت و لەگـــەڵ دوژمنـــی هاوبەشـــمان واتـــا ســـەدام حوســـەین بەربـــەرەکانی بکـــەن. کوردســـتانی عێـــراق تەنهـــا ئەو کـــاتە دەتوانێـــت ببێـــت بـــە بنـــەما و بـــەردی بناخـــەی عێراقێکـــی ئـــازاد و دیمۆکراتیک .

لانیکـــەم کۆمـــەڵگای نێونەتـــەوەیی و بـــەتاییـــەت ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا دەبـــێ ئـــەرکی خـــۆی بەنیســـبەت پاراســـتنی کوردەکـــان جێبـــەجێ بکـــات. لـــە ژێـــر چـــەتری شـــالآوی دابینکردنـــی ئاسایشـــدا، هێـــزە هاوپەیمانـــەکان، لەوانـــە ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا، بـــەریتانیا و فەرانســـا درێـــژە بـــە پاراســـتنی هـــەوایی هـــەرێمی دژەفـــڕین و پاراســـتنی کوردەکـــانی عێـــراق دەدەن و ئاســـانکاری دەکـــەن بـــۆ گەیانـــدنی یارمەتییـــە مرۆڤدۆســـتانەکان. بـــە هـــەرحاڵ ئـــاڵوگۆڕە سیاســـییەکانی ئـــەم دواییانـــەی تورکیـــا کۆمـــەڵێک گومـــانی دروســـت کـــردووە لـــە بەرامبـــەر بـــەردەوامبوونی ئـــەم شـــالآوە لـــە درێژخانـــدا و بـــارودۆخی ئـــابووری کوردســـتانی عێـــراق بـــە گشـــتی بـــەرەو خراپـــی دەچێـــت. ئـــەم بارودۆخـــەی ئێســـتا نـــە بـــە قـــازانجی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا تـــەواو دەبێـــت و نـــە بـــەقازانجی کۆمـــەڵگای نێونەتەوەییـــە و نـــە یارمـــەتی بـــە ســـاڕێژکردنەوەی مێـــژووی

خـــەمباری چەوســـاندنەوەی کـــورد دەدات. کـــاری ئێمـــە لـــە عێـــراق (چ دژی سەدام و چ پشتیوانیکردن لە کوردەکان) هێشتا تەواو نەبووە.

ســـناتۆر هێڵمـــز: جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، منـــیش لەگـــەڵ بیروبۆچوونـــەکانی دۆســـتی بـــەڕێز و ئەنـــدامی هێـــژا و بـــەتوانای کۆمیتـــەی پەیوەندییـــەکانی دەرەوەی ئەنجوومـــەنی پیـــران، بـــەڕێز پێـــڵ هـــاوڕام و سپاســـی دەکـــەم بـــۆ وەبیرهێنانـــەوەی کارەســـاتی کۆمـــەڵکوژی خـــەڵکی ســـڤیلی کـــورد کە ٨ ســـاڵ پـــێش لـــە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ لـــە شـــارۆچکەی هەڵەبجە روویدا.

فڕۆکـــە جیتـــەکانی عێـــراق بـــێ هۆشـــداری پێشـــوو بەچـــەکی کیمیـــایی شـــارۆچکەی کوردنشـــینی هەڵەبجـــەیان لـــە بـــاکووری عێـــراق بۆمبـــاران کـــرد. ئـــەم هێرشـــە ترســـناکە کـــە تەنانـــەت بـــە گـــوێرەی ســـتانداردەکانی عێـــراقیش کردەوەیـــەکی دڕنـــدانەیە، هـــەزاران ژن، پیـــاو و منـــداڵی بـــێ گونـــاحی کوشـــت. کۆمـــەڵکوژی هەڵەبجـــە ســـەرنجی جیهـــانی بـــەرەولای شـــاڵاوی ژینۆســـایدی ســـەدام دژی کوردەکـــانی بـــاکووری عێـــراق راکێشـــا. بەهـــەرحاڵ ئـــەم ســـەرنجدانە نـــەیتوانی پـــێش لـــە کۆمـــەڵکوژی سیســـتماتیکی ســـەدان هەزار خەڵی سڤیلی کورد بە دەستی دەوڵەتی عێراق بگرێت .

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، سپاســـی بـــەڕێز پێـــڵ دەکـــەم لەبـــەر ئـــەوەی هەمیشـــە یـــەکێ لـــەو کەســـانە بـــووە کـــە ویســـتوویەتی باســـی بـــارودۆخی خراپـــی کوردەکـــان بکـــات. مـــن لەگـــەڵ بـــەڕێز پێـــڵ لـــە ســـاڵی ١٩٨٨ کـــارم کـــرد بـــۆ ئـــابلۆقەدانی عێـــراق بـــەهۆی رەفتـــارە چەوســـێنەرەکەی. ئەگـــەر کۆمەڵـــە کەســـانێکی دیکـــە وەک ســـناتۆر پێـــڵ لـــە سەراســـەری جیهـــان و بەتایبـــەت لـــە ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکادا هـــەبانا کـــە داوای

پاراســـتنی کوردەکانیـــان کردبایـــا ، لەوانەیـــە ژمارەیـــەکی زۆرتـــر لـــە کوردەکان ئێستا زیندووبان.

بــە هــەرحاڵ بەشــی کۆتــایی ئــەم تراژیدییــە هێشــتا جێبــەجێ نــەکراوە . ســەدام حوســەین دەســتی لــە رەفتــارە دڵڕەقــەکانی دژی هاووڵاتیــانی کــوردی عێــراق هەڵنــەگرتووە و هەرچەنــد کــە نــاتوانێ لــە ناویــان ببــات بــەڵام هــەرچی لــە دەســتی دێــت دەیکــات بــۆ ئــەوەی لــە ســەرەتاییترین مافەکان بێبەشیان بکات.

جــەنابی ســەرۆکی ئەنجــومەن، لــە ئــەنجامی هەوڵــەکانی ســناتۆر پێــڵ ، بــارودۆخی کوردەکــان ســەرنجی جیهــانی بــەرەولای خــۆی راکێشــاوە. کوردەکان نابێ قەد لە بیر بکرێن.

سناتۆر دیان فینێستین [210]:

جــەنابی ســەرۆکی ئەنجــوومەن ، ٨ ســاڵ پــێش لــە هەفتەیــەک وەک ئــەم هەفتەیــەدا لــە کۆتــایی شــەڕی ئێــران و عێــراق ، ســەدام حوســەین هێــزە چەکــدارەکانی خــۆی نــارد بــۆ ئــەوەی راپــەڕینی کوردەکــانی بــاکووری عێراق تێکبشکێنن .

لــەم هێرشــەدا کــە لــە شــارۆچکەی هەڵەبجــە چــڕبــووەوە ، هێزەکــانی ســەدام بــە چــەکی کیمیــایی هەڵەبجــەیان بۆمبــاران کــرد و پتــر لــە ٥ هــەزار

[210] خــاتون دیــان گۆڵــدمەن بیرمــان فینیســتێن لە ســاڵی ١٩٩٢ تــا ئێســتا نــوێنەری کالیفۆرنیـایە لە ئەنجـومەنی پیرانـی ئەمریکـا لە سـەر لیسـتی پـارتی دیمـوکرات . فینیسـتێن لە ١٩٧٨ تـا ١٩٨٨ شـارەداری سانفرانسیسـکۆ بـوو، لە سـاڵی ٢٠٠٩ تـا ئێسـتا سـەرۆکی کـۆمیتەی هەڵبژێــردراوی هەواڵگــری ئەنجــومەنی پیــرانە و لە ٢٠٠٧ تــا ٢٠٠٩ ســەرۆکی کــومیتەی یاساکان و ئیدارەی ئەنجومەنی پیران بووە. وەرگێڕ

کـــورد بـــە شـــێوازێکی دڕندانـــە گیانیـــان لـــەدەســـتدا کـــە ژمارەیـــەکی زۆریـــان منداڵ بوون .

هـــــەروەها لێکۆڵینـــــەوەکانی کۆتـــــایی جـــــەنگی ئێـــــران و عێـــــراق نیشـــــانیداوە هەڵەبجـــە تـــــەنها یـــــەکێ لـــــە دڕنـــــدەترین بەشـــــەکانی شـــــاڵاوی ژینۆســـــایدی سەدام دژبە کوردەکانی باکووری عێراق بووە نە هەمووی .

لـــە ناوەڕاســـتی دەیـــەی ١٩٨٠ هـــەتا کۆتـــایی جـــەنگی ئێـــران و عێـــراق ، دەوڵـــەتی عێـــراق بـــە چـــەکی کیمیـــایی هێرشـــیکردە ســـەر گونـــد و شـــارە کوردنشـــینەکان، ســـەدان هـــەزار کـــوردی لـــە ئوردوگـــا زۆرەملێکانـــدا نیشـــتەجێکرد و دەیـــان هـــەزار کـــوردی دیکـــەی بـــێ سەروشـــوێنکرد. نزیکـــەی ١٥٠ هـــەزار کـــورد لـــە شـــاڵاوی ناســـراو بـــە ئەنفالـــدا گیانیـــان لـــە دەســـتدا کـــە تـــەنها دەکرێـــت وەک شـــاڵاوی ژینۆســـایدی کوردەکـــانی عێـــراق لەلایەن سەدام حوسەینەوە ناوزەد بکرێت .

بەداخـــەوە ئەمـــە تـــەنها کـــردەوەی دڕندانـــەی ســـەدام نـــەبوو دژ بـــە خـــەڵکی خـــۆی. کۆمـــەڵکوژی دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە شـــاڵاوی ئـــەنفال بـــواری بـــۆ دوایـــین ژێنۆســـایدی ســـەدام خـــۆش کـــرد، ئـــەمجارە دژی عەرەبـــە زۆنگاونشـــینەکانی باشـــووری عێـــراق . لـــە ســـاڵانی پـــاش شـــەڕی کەنـــداو کاتێـــک کـــە شـــیعە راپـــەڕیوەکانی عێـــراق پـــەنایان بـــۆ کۆمـــەڵگا دووردەســـتەکانی "عەرەبـــە زۆنگاونشـــینەکان" بـــرد ســـوپای ســـەدام هێرشـــیکردە ســـەر ئـــەم کۆمەڵگایـــە. لـــەم ســـێ ســـاڵەی دواییـــدا هـــەزاران کـــەس لـــە عەرەبـــە زۆنگاونشـــینەکان بێسەروشـــوێن کـــراون و هـــەموو گونـــدەکانیان خـــاپوور کـــراوە و ســـوتێنراوە . ژینۆســـایدی ئـــەمجارە لەگـــەڵ دەســـتدرێژی بـــۆ ســـەر ژینگـــە ئەنجامـــدراوە چـــونکە ئەنـــدازیارە عێراقیـــەکان ژینگـــەی بـــە پیـــت و بەرەکـــەت و هـــەزاران کێڵگـــەی عەرەبـــە زۆنگاونشـــینەکانیان وشـــک کـــردووە

بۆ ئەوەی گوندنشینەکان لەوێ دەربکەن و ڕێگای بژێوی کۆنی عەرەبە ڕۆنگاونشینەکان لەناوببەن.

کوردەکانیش هەروا بە دەستی سەدام دەچەوسێنەوە. کوردەکان لە کۆتایی شەڕی کەنداو لە ساڵی ١٩٩١ بە یارمەتی دەستێوەردانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هاوپەیمانان توانیان لە دەستی شەپۆلێکی نوێی کۆمەڵکوژی سەدام رزگاریانبێ . ئەمڕۆ هەرچەند کە کوردەکانی عێراق بە شێوازی ئۆتۆنۆمی پارێزگاکانی باکووری عێراق بەڕێوە دەبەن (لە ژێر سایەی هەوڵی هاوبەشی هێزەکانی ئەمریکا، بەریتانیا و فەرانسا کە شالاوی دابینکردنی ئاسایش بەڕێوە دەبەن بۆ پاراستنی کوردەکان) بەڵام هێشتا لەگەڵ گەمارۆی ناوخۆیی هێزەکانی سەدام و هەروەها گەمارۆی نەتەوە یەکگرتووەکان لە سەر عێراق و هێرشە کاتییەکانی عێراق بۆ سەر شارە کوردنشینەکان بەرەوڕوون .

هیچکام لە ئەندامانی ئەنجوومەنی پیران بە قەد ئەندامی هێژا و پایەبەرزی کۆمیتەی پەیوەندییەکانی دەرەوە، بەڕێز سناتۆر پێڵ هەوڵیاننەداوە بۆ خستنەڕووی بارودۆخی کوردەکان. لە ئاکامی هەوڵەکانی سناتۆر پێڵ و هەوڵەکانی سەرۆکی هێژای کۆمیتەی پەیوەندییەکانی دەرەوە، سناتۆر هێڵمز پتر لە ١٨ تەن بەڵگەنامەی دەوڵەت و ئیستخباراتی عێراق لە پەیوەندی لەگەڵ شالاوی ژینۆسایدی کوردەکان بۆ شیکردنەوە و توێژینەوە گوازراوەتەوە بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. ئەم بەڵگەنامانە لە کاتی راپەڕینی ١٩٩١ لە لایەن کوردەکانەوە دەستیان بە سەرداگیراوە. ئەنجامی ئەم توێژینەوانە مێژووی رەفتارە دڵڕەقەکانی عێراق دژ بە کوردەکان دەردەخات، لەوانە بەکارهێنانی ترسناکی چەکی کیمیایی.

لـــەم ســـاڵیادە دڵتەزێـــنەدا، سپاســـی ســـناتۆر پێـــڵ و ســـناتۆر هێڵمـــز دەكـــەم بـــــۆ ڕێبەرایەتییەكـــــەیان لـــــەم پەیوەندییـــــەدا. هیـــــوادارم ویـــــلایەتە یـــەكگرتووەكانی ئـــەمریكا درێـــژە بـــە دەوری ڕیبەرایـــەتی خـــۆی بـــدات بـــۆ دابینكردنـــی ژیـــانێكی باشـــتر بـــۆ كوردەكـــانی عێـــراق ، چ پـــێش و چ پـــاش لە سەر دەسەڵات لابرانی سەدام .

بڕیارنامەیەک بۆ دەربڕینی هاوخەمی لەگەڵ کۆمەڵکوژی کورد لە هەڵەبجە

ئەنجوومەنی نوێنەران

٢٦ی ئاداری ١٩٩٦

كۆنگرێسمەن گیلمان:

جـــەنابی ســـەرۆكی ئەنجـــومەن، داوا دەكـــەم هاوكـــارانم دەنـــگ بـــدەن بـــە بڕیارنامـــەی ٣٧٩ كـــە دەربـــڕی هەســـتی كۆنگرێســـی ئەمریكایـــە بەنیســـبەت هەشـــتەمین ســـاڵوەگەڕی كۆمـــەڵكوژی پتـــر لـــە ٥ هـــەزار كـــورد لـــە ئاكـــامی هێرشی كیمیایی دەوڵەتی عێراق. ئەمە دەقی بڕیارنامەكەیە :

بڕیارنامەی ٣٧٩ی کۆنگرێس

- بـــە لەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی كە پتـــر لـــە ٤ میلیـــۆن كـــورد لـــە عێـــراق دەژین كە دەكاتە ٢٠%ی دانیشتووانی عێراق.
- بـــە لەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی كە دەوڵـــەتی عێـــراق درێـــژە بـــە كـــردەوە توندوتیژەكانی خۆی دەدات دژی كوردەكانی عێراق.
- بـــە لەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی كە لـــە ٧ی ئـــاداری ١٩٨٨ دەوڵـــەتی عێـــراق چـــەكی كیمیـــایی دژی هاوولاتیـــانی ســـڤیلی كـــوردی عێـــراق لـــە شـــارۆچكەی

سـنووری هەڵەبجـە بـەکارهێناوە و لـە ئەنجامـدا پتـر لـە ٥هـەزار خـەڵکی بێ گوناه کوژراون.

- بـە هـۆی ئـەوەی ئـەم کـردەوە نـامرۆڤی و دڕنـدەیەی دەوڵـەتی عێـراق بووەتەهۆی ناڕەزایەتی و تووڕەیی کۆمەڵگای نێونەتەوەیی.

- بـە هـۆی ئـەوەی دەوڵـەتی عێـراق درێـژە دەدات بـە کـەڵکوەرگرتن لـە چـەکی کیمیـایی دژی خـەڵکی بـێ پاراسـتنی کـورد ، هـەروەها کـە لـە ساڵی ١٩٨٨ ئەنجامیداوە.

- بـە هـۆی ئـەوەی پتـر لـە ١٨٢ هـەزار کـوردی عێـراق لـە سـەروبەندی شاڵاوی ئەنفال لە ١٩٨٨دا کوژراون.

- بـە لەبەرچـاوگرتنی ئەوەی کە ئەگـەر کۆمـەڵگای نیونەتـەوەیی وەڵامـی داگیرکرانـی کـوێتی لـە ١٩٩٠ بـە دەسـتی عێـراق نـەدابایاوە و کۆمـەڵێک ڕێگـای نەگرتبایابـەر بـۆ لـەناوبردنی ئـەمباری چەکـە کۆمـەڵکوژەکانی عێراق.

- بـە هـۆی ئـەوەی دەوڵـەتی عێـراق پتـر لـە ٢٠ ملیـۆن مینـی لـە سەراسـەری ناوچـە کوردنشـینەکان چانـدووە کـە کەنـد و کۆسـپ دروسـت دەکات لە سەر ڕێگای نیشتەجێکردنەوەی خەڵکی ئاوارە.

- بـە لەبەرچـاوگرتنی ئەوەی کە بڕیارنامـەی ٦٨٨ی ١ی نیسـانی ١٩٩١ی ئەنجوومـەنی ئاسایشـی نەتـەوە یـەکگرتووەکان داوای لـە عێـراق کـردووە سـەرکوتی هاووڵاتیـانی خـۆی ڕابوەسـتێنێت و داوای لـە کۆمـەڵگای نێونەتـەوەیی کـردووە پرۆگرامێکـی حەواندنـەوە بـۆ خـەڵکی سڤیلی عێراق ، بەتایبەت کوردەکان دابڕێژێت.

- بـــــە لەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە لـــــە بـــــەهاری ١٩٩١وە ئـــــەمریکا، بـــەریتانیا و فەرانســـا هـــەر ڕۆژ هـــەرێمی دژەفـــڕین لـــە هێڵـــی ٣٦ لـــە باکووری عێراق بە هێزی ئاسمانی دەپارێزن.

- بـــە لەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە جگـــە لـــە چـــەتری پاراســـتنی ئاســـمانی هێـــزە هاوپەیمانـــەکان ، نەتـــەوە یـــەکگرتووەکانیش شـــاڵاوی حەواندنـــەوە و ئاسایشـــی لـــە عێـــراق ، بەتایبـــەت لـــە ناوچـــە کوردنشـــینەکان جێبـــەجێ کردووە.

- بـــــە لەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە لـــــە ســـــاڵی ١٩٩١ەوە ویـــــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا نزیکـــەی ١/٢ بلیـــۆن دۆلاری تـــەرخان کـــردووە بـــۆ پاراســـتن و یارمەتیـــدانی کوردەکـــانی عێـــراق لـــە شـــاڵاوی دابینکردنـــی ئاسایشدا.

- بـــە لەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە کوردەکـــانی عێـــراق قـــەت ئاشـــتییەکی راســـتەقینە بـــە چـــاو نـــابینن هـــەتا کاتێـــک کـــە داپـــەروەری لـــە بەرامبـــەر تاوانبارانی عێراق جێبەجێ نەکرێت.

کـــەوابوو کۆنگرێســـی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا بڕیاریـــدا حکوومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەبێ :

١- هەشـــتەمین ســـاڵوەگەڕی کـــوژرانی ٥ هـــەزار کـــوردی عێـــراق لـــە هێرشـــی کیمیـــایی ١٩٨٨ بـــە دەســـتی دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە هەڵەبجـــە بـــەرز رابگرێـــت لـــەرێگای یادکردنـــەوەی ئـــەو ژن و منـــداڵ و پیـــاوە بـــێ گوناهانـــەی کـــە گیانیان لەم ڕووداوەدا لەدەستداوە.

٢- جـــەخت لـــە ســـەر ئـــەرکی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا بکاتـــەوە بـــۆ پاراســـتن و یارمەتیـــدانی خـــەڵکی کـــورد لـــە عێـــراق و ئـــەوە مســـۆگەر بکات کە تراژیدیای هەڵەبجە قەت دووپات نابێتەوە.

٣- پشـــتیوانی بکـــات لــــە هەوڵـــەکان بـــۆ پێکهێنـــانی ئاڵترنـــاتیڤێکی دیموکراتیــک بــۆ رژیمــی ئێســتای عێــراق کــە مــافی ئۆتۆنــۆمی کوردەکــان لە چوارچێوەی سیستمێکی فیدراڵدا بە فەرمی بناسێت.

٤- درێــژە بـــە هەوڵـــەکانی بـــدات بـــۆ پێکهێنـــانی دادگـــای نێونەتـــەوەیی تاوانـــەکانی جـــەنگ بـــۆ دادگـــاییکردنی رێبـــەرانی عێـــراق کـــە تاوانیـــان دژ بـــە مرۆڤایەتی و تاوانی جەنگیان ئەنجامداوە .

******

کۆنگرێسمەن گیلمەن :

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، مـــن بـــە تونـــدی پشـــتیوانی دەکـــەم لـــە بڕیارنامـــەی ٣٧٩ی کـــۆنگرێس کـــە لـــە ١٧ی ئـــاداری ١٩٩٦ لەلایـــەن هاوکـــاری هێژامـــان بـــەڕێز پـــۆرتێر، نوێنـــەری ئەیالـــەتی ئیلۆنـــوێز ئامـــادەکراوە کـــە هەســـتی کـــۆنگرێس دەردەبڕێـــت بەنیســـبەت هەشـــتەمین ســـاڵیادی کۆمـــەڵکوژی ٥ هـــەزار کـــوردی عێـــراق لـــە ئاکـــامی هێرشـــی کیمیایی دەوڵەتی عێراقدا.

ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا بـــاش ئاگـــاداری کـــردەوە دڕنـــدەکانی رژیمـــی ســـەدام حوســـەینە دژ بـــە کەمینـــەکانی عێـــراق، بەتایبـــەت کوردەکـــان کـــە ئێســـتا لـــە بـــاکووری عێـــراق لـــە شـــاڵاوی دابینکردنـــی ئاسایشـــدا دەپـــارێزرێن. پشـــتیوانی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا لـــەم شـــاڵاوە شـــتێکی یەکلاییکەرەوەیـــە چـــونکە ئـــەمریکا لـــە پاراســـتنی هـــەرێمی دژەفـــڕین لـــە بـــاکووری عێـــراق لـــە هێڵـــی ٣٦ بەشـــدارە و هـــەروەها بـــەهۆی یارمـــەتی ١/٢بلیـــۆن دۆلاری ئـــەمریکا بـــۆ یارمـــەتی و پاراســـتنی کوردەکـــان لـــە بـــاکووری عێـــراق کـــە ئێمـــە دەتـــوانین لـــەم رێگاشـــەوە وەڵامـــی دەستدرێژییەکانی سەدام بدەینەوە.

بڕیارنامەی ٣٧٩ی کۆنگرێس ڕووداوەکانی ١٧ی ئاداری ١٩٨٨ وەبیر دەهێنێتەوە و داوا لە حکوومەتی ئەمریکا دەکات یادی ئەو خەڵکە بێ گوناحە بەرز رابگرێت کە لەم هێرشە دڵتەزێنەدا گیانیان لە دەستداوە و جارێکی دیکە جەخت لە سەر ئەرکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکاتەوە بۆ پاراستن و یارمەتیدانی کەمینەی کورد لە عێراق و مسۆگەرکردنی ئەوە کە کۆمەڵکوژی هەڵەبجە جارێکی دیکە دووپات نابێتەوە و پشتیوانی لەو هەوڵانە بکات بۆ پێکهێنانی ئاڵترناتیڤێکی دیموکراتیک بۆ رژیمی ئێستای عێراق کە لە چوارچێوەی سیستمێکی فیدراڵدا دان بە مافی ئۆتۆنۆمی کوردەکاندا بنێت و درێژە بە هەوڵەکانی بدات بۆ پێکهێنانی دادگای تاوانباری جەنگ بۆ دادگاییکردنی ڕێبەرانی عێراق بە تاوانی دژی مرۆڤایەتی.

سپاسی نوێنەری هێژای ئەیالەتی ئیلونیۆز و هاوسەرۆکی کۆمیتەی مافی مرۆڤ، بەڕێز پۆرتێر دەکەم کە ڕێبەری خەباتی ئێمە بوون بۆ مافی مرۆڤ و بە ماوەی چەند ساڵ کێشەی کوردیان هێناوەتە بیرمان.

کۆنگرێسمەن مۆران[211] : جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن ، ئەندامانی گرووپی کەمینەی کۆنگرێس ستایشی ئەم بڕیارنامەیە دەکەن کە لەلایەن بەڕێز پۆرتێر و بەڕێز گیلمانەوە خراوەتەڕوو . پێویستە ئێمە تۆڕەیی و ناڕەزایەتی خۆمان دەرببڕین بەنیسبەت کۆمەڵکوژی ٥ هەزار

[211] جەیمز پاتریک مۆران لە ساڵی ١٩٩١ تا ئێستا نوێنەری هەرێمی ٨ی ڤیرجینیایە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لەسەر لیستی پارتی دیموکرات. مۆران لە ١٩٨٥ تا ١٩٩٠ سەرۆکی شارەوانی ئەلیکساندیریا ڤیرجینیا بووە. وەرگێڕ

کـــورد بـــە چـــەکی کیمیـــایی. لـــە پێشـــەرۆژدا ئێمـــە دەبـــێ لەلایـــەن کۆمـــەڵگای نێونەتـــەوەیی و لەگـــەڵ کۆمـــەڵگای نێونەتـــەوەیی درێـــژە بـــە چاودێریکردن و گوشارخستنەسەر عێراق بدەین.

ئـــەم بڕیارنامەیـــە جـــەخت لـــە ســـەر بەرپرســـیاربوونی ئێمـــە دەکـــات بەنیســـبەت پاراســـتن و یارمەتیـــدانی کوردەکـــانی عێـــراق و پشـــتیوانی دەکـــات لـــە هەوڵـــەکان بـــۆ پێکهێنـــانی ئاڵترنـــاتیڤێکی دیموکراتیـــک بـــۆ ڕژیمـــی ئێســـتای عێـــراق کـــە لـــە چوارچێـــوەی سیســـتمێکی فیـــدراڵی دیمۆکراتیکـــدا دان بـــە مـــافی ئۆتۆنـــۆمی کوردەکانـــدا بنێـــت و داوا لـــە دەوڵـــەتی ئـــەمریکا دەکـــات درێـــژە بـــە هەوڵـــەکانی بـــدات بـــۆ پێکهێنـــانی دادگـــای تاوانبـــارانی جـــەنگ بـــۆ دادگـــاییکردنی ڕێبـــەرانی عێـــراق بـــە تـــاوانی دژی مرۆڤایـــــەتی، بەتایبـــــەت ســـــەدام حوســـــەین. کـــــەوابوو ئەمـــــە بڕیارنامەیەکی باشە، داواکارم پەسەند بکرێت .

کۆنگرێســـــمەن پـــــۆرتێر : جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، سپاســـی هاوســـەرۆکی هێـــژای کۆمیتـــەی مـــافی مـــرۆڤ ، بـــەڕێز گیلمـــان دەکـــەم کـــە کـــاتی خـــۆی بەخشـــی بـــە مـــن و زۆر سپاســـی دەکـــەم بـــە هـــۆی ڕێبەرایەتییـــە شـــازەکەی لـــە خـــەبات بـــۆ مـــافی کەمینـــەکان لـــە ســـەراســـەری جیهـــان. بـــەڕێز گیلمـــان شـــێلگیر بـــووە لـــە ســـەر پشـــتیوانیکردن لـــە گـــەلی کـــورد کـــە مـــەزنترین گرووپـــی ئـــەتنیکی جیهانـــە کـــە ٢٥ملیۆنـــە و دەوڵـــەتی خـــۆی نییـــە و لـــە نێـــوان تورکیـــا، ئێـــران، عێـــراق و ســـووریادا دابـــەش بـــووە. بـــەڕێز گیلمـــان بەتـــەواوی ســـەرکەوتوو بـــووە لـــە ڕێبەرایەتیەکـــەی بـــۆ ڕاکێشـــانی ســـەرنجی ئێمـــە بـــەرەولای بـــارودۆخی کوردەکـــان و خـــەبات بـــۆ مافە بنەڕەتیەکانی خۆیان لەم چەند وڵاتەدا .

جـــەنابی ســـەرۆک ٨ ســـاڵ پـــێش لـــە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ رژێمـــی ســـەدام حوســـەین بـــە چـــەکی کیمیـــایی هێرشـــیکردە ســـەر شـــارۆچکەی کوردنشـــینی هەڵەبجـــە و لـــە ئەنجامـــدا پتـــر لـــە ٥ هـــەزار خـــەڵکی ســـڤیلی کـــورد ، لەوانـــە ژن و منـــداڵ کـــوژران. دوابـــەدوای هێرشـــەکە دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە ڕێگـــای درێژەپێـــدانی ســـەرکووتی کوردەکـــان ، سرووشـــتی نامرۆڤانـــەی خـــۆی نیشاندا .

لـــە ســـاڵی ١٩٨٨ پتـــر لـــە ١٨٢ هـــەزار کـــوردی عێـــراق لـــە ئاکـــامی هێرشـــی کیمیـــایی دەوڵـــەتی عێـــراق کـــوژران و تـــەنها پـــاش داگیرکرانـــی کوێـــت لـــە لایـــەن عێـــراق لـــە ١٩٩٠ بـــوو کـــە کۆمـــەڵگای نیونەتـــەوەیی هـــەنگاوی بـــۆ لـــە نـــاوبردنی ئـــەمباری چەکـــە کۆمـــەڵکوژەکانی عێـــراق هـــەڵگرت. ئـــەمڕۆ ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا و کۆمـــەڵگای نیونەتـــەوەیی پشـــتیوانی لـــــە هـــــەوڵی پاراســـــتنی کوردەکـــــانی عێـــــراق دەکـــــەن . ویـــــلایەتە یـــــەکگرتووەکانی ئـــــەمریکا دەوری ســـــەرەکی بینیـــــوە لـــــە مســـــۆگەرکردنی دەستپێڕاگەیشـــتنی کوردەکـــانی عێـــراق بـــە یارمەتییـــە مرۆڤدۆســـتانەکان و پاراستنیان لە بەرامبەر هێرشەکانی دەوڵەتی عێراقدا.

بەهـــەرحاڵ بـــارودۆخی کوردەکـــانی عێـــراق هـــەروا لـــەو پـــەڕی خراپیدایـــە. ســـــەدام حوســـــەین درێـــــژە بـــــە کـــــردەوە تیرۆریســـــیەکانی لـــــە ناوچـــــە کوردنشـــینەکان دەدات لـــە ڕێگـــای خراپکـــاری و ئـــابلۆقەی ئـــابووری. جـــگە لەوەش چانـــدنی ٢٠ ملیـــۆن مـــین لـــە سەراســـەری ناوچـــە کوردنشـــینەکان لەلایـــەن دەوڵـــەتی عێـــراق، کەنـــد وکۆســـپی دروســـت کـــردووە لـــە ســـەر ڕێگـــای هەوڵـــە مرۆڤدۆســـتانەکان. ئـــەمڕۆ نزیکـــەی ١٠٠هـــەزار ســـەربازی عێراقـــی لـــە لێـــواری ناوچـــە کوردنشـــینەکان مۆڵیانـــداوە و هەڕەشـــە لـــەم ناوچانە دەکەن.

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، دەوڵـــەتی عێـــراق هاووڵاتیـــانی خـــۆی لـــە ســـەرەتاییترین مافـــەکان و ژیـــان لـــە ژێـــر ســـەروەری یاســـا بێبەشـــکردووە. نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان دوابـــەدوای داگیرکرانـــی کوێـــت لـــە ١٩٩٠، گـــەمارۆی خســـتووەتە ســـەر عێـــراق . ســـەدام حوســـەینیش درێـــژە بـــە ســـەرپێچییکردن لـــــە جێبـــــەجێکردنی بڕیارنامـــــەکانی ئەنجوومـــــەنی ئاسایشـــــی نەتـــــەوە یـــــەکگرتووەکان دەدات. لـــــە ئاکامـــــدا بـــــارودۆخی ئـــــابووری رۆژ بـــــەرۆژ خراپتـــر دەبێـــت بـــەڵام بـــاری ئـــەم بـــارودۆخە ئابووریـــە لـــە ســـەر شـــانی ســـــەدام حوســـــەین نییـــــە، بـــــە پێچەوانـــــەوە بـــــاری گرانـــــی دیکتـــــاتۆری و سیاســـەتە ســـــەرکوتکەرەکانی لـــــە سەرشـــــانی هاووڵاتیـــــانی بـــــێ گونـــــاحی عێراقـــە کـــە لـــە مـــافی گـــۆڕینی دەوڵـــەت و مـــافی ئـــازادیی رادەربـــڕین و پێکهێنـــانی کـــۆڕ و کۆمەڵـــەکان بێبـــەش کـــراون . تـــەنها لـــە ناوچـــەی ژێـــر دەســـــەڵاتی کوردەکـــــان لـــــە بـــــاکووری عێـــــراق (کـــــە لەلایـــــەن هێـــــزە نێونەتەوەییەکانەوە دەپارێزرێت) رێز لە مافی مرۆڤ دەگیرێت.

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، عێـــراق دەبـــێ هـــەر وەکـــوو رابـــردوو لـــە کۆمـــەڵگای نیونەتـــەوەیی گۆشـــەگیر بکرێـــت هـــەتـــا کاتێـــک کـــە رێـــز لـــە مـــافی هـــەموو مرۆڤێـــک بـــۆ ژیـــان، عیبـــادەت و قســـەکردن بـــە زمـــانی زگمـاکی بگرێـت. ئێمـە قـەد نـابێ ئـەو کوردانـەی عێـراق لـە بیـر کـەین کـە لـــە ئاکـــامی کـــردەوە دڕنـــدە و ســـەرکوتکەرانەکانی دیکتـــاتۆری ســـەدام گیانی خۆیان لە دەستداوە.

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، بەرپرســـیارێتی زینـــدووڕاگرتنی یـــادی ئـــەوان بـــۆ هـــەتا هەتایـــە لـــە ئەســـتۆی ئێمەیـــە. رووداوەکـــانی رابـــردوو بـــە روونـــی دەریخســـتووە ســـەدام حوســـەین ســـبەینێ دیســـان هێـــرش دەکاتـــەوە ســـەر کوردەکـــان ئەگـــەر ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا نـــەیانپارێزێت. لـــە

ســـــــاڵی ١٩٩١ەوە "شــــــــالاَوی دابینکردنــــــــی ئاســــــــایش" یارمـــــــــەتی مرۆڤدۆستانەی بۆ کودەکان دابینکردووە و پاراستوونی.

مــن لــە ســەر ئــەو بڕوایــەم بــێ یارمــەتی ئــەخلاقی و ئــابووری ویــلایەتە یــەکگرتووەکانی ئــەمریکا ، بــێ هــیچ گومانێــک ژمارەیــەکی زۆرتــر لــە پیــاو و ژن و منــداڵی بــێ گونــاح ژیــانی خۆیــان لــە دەســت دەدەن. ویــلایەتە یــەکگرتووەکانی ئــەمریکا دەبــێ درێــژە بــە پشــتیوانیکردن لــە کەســانێک وەک کوردەکــانی عێــراق بــدات کــە مافــە بنەڕەتییــەکانی خۆیــان تەســلیمی دیکتاتۆرێکی مرۆڤکوژ و سەرکووتکەر وەک سەدام نەکردووە .

جــەنابی ســەرۆکی ئەنجــومەن، ئــەمڕۆ بــە پەســەندکردنی ئــەم بڕیارنامەیــە کــۆنگرێس رەچەشــکێنی دەکــات لــە بــەرزڕاگرتنی یــادی هێرشــی ١٧ی ئــاداری ١٩٨٨ بــۆ ســەر کوردەکــان و جــەخت دەکاتــەوە لــە ســەر پشــتیوانی بــە هێــزی ویــلایەتە یــەکگرتووەکانی ئــەمریکا لــە خــەڵکی کوردی عێراق.

تکا دەکەم دەنگبدەن بەم بڕیارنامەیە.

کۆنگرێســـمەن ئێســـمیت[212]: جــەنابی ســەرۆکی ئەنجــومەن، منــیش سپاســی بــەڕێز پــۆرتێر دەکــەم بــۆ ئامــادەکردنی ئــەم بڕیارنامــە باشــە و ڕێبەرایەتیەکەی لەم پەیوەندییەدا.

---

[212] کریســتۆڤیر هینــری ئێســمیت لە ســاڵی ١٩٨١ تــا ئێســتا نــوێنەری هەرێمــی ٤ی نیوجێرســییە لە ئەنجــومەنی نــوێنەرانی ئەمریکــا لە ســەر لیســتی پــارتی دیمــوکرات. کۆنگرێســمەن ئێســمیت یەکــێ لەو ئەنــدامانەی ئەنجــومەنی نــوێنەرانە کە بەردەوام داکــۆکی لە مافی گەلی کورد، بەتایبەت کوردی تورکیە کردووە. وەرگێڕ

بەڕێز پۆرتێر ساڵەهای ساڵە شێلگیرانە هەوڵ دەدات بۆ خستنەڕووی بارودۆخی دژواری کوردەکان کە ئێش و ئازاری زۆریان چەشتووە و سیاسی دەکەم بۆ وەبیرهێنانەوەی ساڵڕۆژی کوژرانی ٥هەزار کورد بە چەکی کیمیایی.

من قەت وێنەی ئەو دایکە کوردە لە بیر ناکەم کە منداڵە ساواکەی توند لە ئامێز گرتبوو و دەمی منداڵەکە هەروا کراوە مابووەوە و لە ئەنجامی کیمیاییەکەدا هەردوویان بە شێوازێکی ترسناک کوژرا بوون . ئەم دایک و منداڵە تەنها یەکێ لە قوربانیانی سەدام حوسەین بوون، یەک لە هەزاران. هەروەها دەمەوێت وەبیرتان بهێنمەوە کە رژێمی سەدام حوسەین درێژەدەدات بە کوشتن، ئەشکەنجەو زیندانیکردنی نایاسایی کوردەکان لە عێراق و خەڵکی دیکەی نەیاری رژێم لە شوێنەکانی دیکەی عێراق. کارمەندانی رێکخراوە فریاگوزارییە نێونەتەوەییەکانیش کە یارمەتی کوردەکان دەدەن، بوونەتە قوربانی کوشتن و بێ سەروشوێنکردنی دەوڵەتی عێراق .

جەنابی سەرۆکی ئەنجوومەن، لە سەرەتای دەیەی ١٩٩٠ من یەکێ لە ئەندامانی ئەو لیژنەیە بووم کە سەردانی ئوردوگای ئاوارەکانم کرد لە سەر سنووری تورکیاو عێراق و قسەم لەگەڵ گەلێ لەو کوردانە کرد کە لە سەرکوتی سەدام هەڵاتبوون. ئەم سەردانە دروست دوابەدوای شەڕی کەنداوی فارس و لە گەرماوگەرمی سەرکوتی کەمینەی کورد لە لایەن گاردی کۆماری عێراقەوە بوو. بۆ من زۆر سەرنجڕاکێش بوو کە ببینم چۆن سوپای ئێمە شاڵاوی دابینکردنی ئاسایش ئەنجام دەدات. هێزەکانی ئێمە هاتنە ناوچە، بە رێکخستنکران و توانیان پێداویستی لۆجیستیکی خۆراک و دەواو دەرمان دابین بکەن و هەزاران کورد لە

هەوڵـــە مرۆڤدۆســـتانەکانی ســـوپای ئـــەمریکا لـــە شـــاڵاوی دابینکردنـــی ئاســـایش کـــەڵکیان وەرگـــرت. پـــاش چەنـــد مانـــگ ، بارودۆخەکـــە ســـەقامگیر بـــوو و رێگـــا بـــۆ ئـــەوە هـــەموارکرا رێکخـــراوە ناحکوومییـــەکان پێداویستیەکانی کوردەکان دابین بکەن .

ئـــەو کۆمەڵکوژییـــە ٥هـــەزار کەســـییە کـــە لـــەم بڕیارنامەیـــەدا ئامـــاژەی پێکـــراوە تـــەنها یـــەکێ لـــە ئاڵقـــە گـــەورە و زۆر دڵتەزێنـــەکانی زنجیـــرە نەهامەتییەکـــانی کەمینـــەی کـــوردە. کـــەوابوو ئەمـــە بڕیارنامەیـــەکی گرنگـــە، تکا دەکەم پەسەند بکرێت.

بڕیارنامەیەک بۆ دادگاییکردنی رێبەرانی رژێمی عێراق

ئەنجوومەنی نوێنەران

١٤ی تشرینی دووەمی ١٩٩٧

کۆنگرێسمەن گیلمان:

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، دەمـــەوێت رەزامەنـــدی خـــۆم دەرببـــڕم بەنیســـبەت بڕیارنامـــەی ١٣٧ کـــە هەســـتی کـــۆنگرێس دەردەبڕێـــت ســـەبارەت بە پێویســـتبوونی دەســـتبەجێ دادگـــاییکردنی رێبـــەرانی رژێمـــی عێراق لە دادگای تاوانەکان بە تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی.

ئەمە دەقی بڕیارنامەکەیە:

- بـــە هـــۆی ئـــەوەی رژێمـــی ســـەدام حوســـەین ، مـــافی هاووڵاتیـــانی عێـــراق و خـــەڵکی دیکـــەی ناوچـــەی بـــە گشـــتی پێشـــێلکردووە، لەوانـــە لەســـێدارەدانی ســـــەرەڕۆیانە، ئەشـــــکەنجە و رەفتـــــاری دڵڕەقانـــــە و نامرۆڤانـــــە،

دەستگیرکردن و زیندانیکردنی سەرەڕۆیانە، بۆ سەروشوێنکردن و سەرکوتی ئازادی دەربڕینی بیروڕا و هزر بە شێوازی تاکەکەسی و بە کۆمەڵ.

- بەهۆی ئەوەی سەدام حوسەین و داروودەستەکەی بە شێوازی سیستماتیک هەوڵیانداوە خەڵکی کورد لە عێراق لە ناوببەن لەڕێگای کەڵکوەرگرتن لە چەکی کیمیایی دژی خەڵکی سڤیلی کورد و شاڵاوی ئەنفال لە ١٩٨٧ – ١٩٨٨ کە لە ئەنجامدا پتر لە ١٨٢ هەزار کەس بێسەرو شوێن کراون و پتر لە ٤ هەزار گوند کاولکراون و پتر لە ١٠ ملیون مین لە کوردستانی عێراق چێندراون و پاکتاوی رەگەزی شاری کەرکووک بەردەوامە.

- بەهۆی ئەوەی دەوڵەتی عێراق بە رێبەرایەتی سەدام حوسەین، عەشیرە سوننەکانی رۆژئاوای عێراقی سەرکوت کردووە، گوند و کنیسەی ئاشووری و کەلدانیەکانی کاولکردووە، تورکمانەکانی لەسێدارەداوە و دوورخستوەتەوە، شیعەکانی بە کۆمەڵ کوشتووە و "شارستانی کەوناری زۆنگاوەکانی " لە ناو بردووە لە رێگای تێکدانی ژینگەی ئەم شوێنە.

- بەهۆی ئەوەی چارەنووسی پتر لە ٦٠٠ کوێتی هێشتا نادیارە کە لە کاتی جەنگی کەنداو لە لایەن رژیمی عێراقەوە بە دیل گیراون و نزیکەی هەمان ژمارە لە خەڵکی دیکەی کوێت لە لایەن دەوڵەتی عێراقەوە بۆ سەروشوێن کراون و ژمارەیەکی زۆر مینی نەتەقێنراو لە کوێت ماوە و ئێستا پاش ٦ ساڵ لە کوتاییپێهاتنی جەنگی کەنداو، دەوڵەتی عێراق قەرەبوی ئەو زەرەر وزیانانەی نەکردوە کە سەربازانی عێراق لە کوەیتیان داوە

- بــە هــۆی ئــەوەی کۆمــاری عێــراق جاڕنامــەی گــەردوونی مــافی مــرۆڤ ، کنڤانســـیونی نێونەتـــەوەیی مـــافی مـــەدەنی و سیاســـی، کنڤانســـیونی پێشـــگیری و ســـزادانی تـــاوانی ژێنوســـاید و کنڤانســـیونی ١٢ ئـــابی ١٩٤٩ی ژنێـــڤ (دەربـــارەی شـــێوازی هەڵســـوکەوت لەگـــەڵ دیلـــەکانی جـــەنگ)ی واژۆ کـــردووە و بەرپرســـیارە لـــە بەرامبـــەر جێبـــەجێکردنی ئـــەم ڕێکەوتننامـــە نێونەتەوەییانە.
- بـــەهۆی ئـــەوەی ســـەدام حوســـەین و ڕژیمەکـــەی کەشـــوهەوای ترســـاندن و تۆقانـــدنیان بەســـەر عێـــراق و سەراســـەری ناوچـــەدا زاڵ کـــردووە لـــە ڕێگـــای سیاسەتی پێشلکردنی ڕێوشوێن و کنڤانسیۆنە نێونەتەوەییەکان.
- بـــەهۆی ئـــەوەی کـــۆنگرێس زۆر نیگەرانـــە لـــە پێشـــێلکردنی تونـــد و بـــەردەوامی مـــافی مـــرۆڤ لەلایـــەن دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە ژێـــر ڕێبەرایـــەتی و ڕێنوێنی سەدام حوسیندا

کەوابوو کۆنگرێسی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا:

١- پێشـــێلکردنی تونـــدی مـــافی مـــرۆڤ لەلایـــەن دەوڵـــەتی عێـــراق شـــەرمەزار دەکـــــات کـــــە بووەتـــــەهۆی هەمـــــەگیربوونی سیســـــتمی ســـــەرکووت و جێگیربـــوونی ئـــەم سیســـتمە لـــە ڕێگـــای ســـەرکوت و ترســـاندن و تۆقانـــدنی بەرفراوان.

٢- کـــەڵکوەرگرتنی بـــەردەوامی دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە هێـــزی ســـەربازی و چەکـــە کۆمـــەڵکوژەکان دژی هاووڵاتیـــانی خـــۆی و وڵاتـــانی دراوســـێ شەرمەزار دەکات.

٣- ســـــەرپێچی دەوڵـــــەتی عێـــــراق لـــــە جێبـــــەجێکردنی یاســـــا نێونەتەوەییـــــەکانی مـــــافی مـــــرۆڤ شـــــەرمەزار دەکـــــات، لەوانـــــە بەشـــــدارینەکردن و هاوکارینـــــەکردن لەگـــــەڵ ڕێکخـــــراوە چـــــاودێرە

نێونەتەوەیییـــەکان و جـــەخت لـــە ســـەر گرتنەبـــەری میکانیزمـــەکان بـــۆ رونکردنـــەوەی چارەنووســـی زیندانیـــە بـــێ سەروشـــوێنکراوە کوێتیـــەکان دەکاتەوە.

٤- ســـەرۆک کۆمـــار و وەزیـــری دەرەوەی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا دەبـــێ کـــار بکـــەن بـــۆ پێکهێنـــانی دادگـــای نێونەتـــەوەیی تاوانـــەکان بـــە مەبەســـتی دادگـــاییکردن ســـەدام حوســـەین و هـــەموو کاربەدەســـتانی دیکـــەی عێـــراق کـــە بەرپرســـیارن لـــە بەرامبـــەر تاوانـــەکانی دژ بـــە مرۆڤایـــەتی، لەوانـــە کـــەڵکوەرگرتنی نایاســـایی لـــە هێـــزی ســـەربازی، تـــاوان دژی ئاشـــتی، تاوانـــەکانی دژ بـــە کنوانســـیونی ژنێـــڤ (دەربـــارەی شـــێوازی هەڵسوکەوت لەگەڵ دیلەکانی جەنگ) و تاوانی ژینوساید.

٥- ســـەرۆک کۆمـــار و وەزیـــری دەرەوەی ئـــەمریکا، دەســـتبەجێ و چالاکانـــە هاوکـــاری بکـــەن لەگـــەڵ کۆمـــەڵگای نێونەتـــەوەیی بـــۆ پەســـەندکردنی بڕیارنامەیـــەک لـــە ئەنجوومـــەنی ئاسایشـــی نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان بـــۆ پێکهێنـــانی دادگـــای تاوانـــە نێونەتەوەییـــەکان بـــۆ عێراق.

***

کۆنگرێسمەن گیلمەن:

جـەنابی سـەرۆکی ئەنجـومەن، ئـەم بڕیارنامەیـە کـە ئـەمڕۆ لـە بـەر دەسـتی ئێمەدایـە واتـا بڕیارنامـەی ١٣٧ی کـۆنگرێس کـە مـن و نوێنـەری ئەیالـەتی "ئیلۆنـــۆیز" و هاوســـەرۆکی کومیتـــەی مـــافی مـــرۆڤ، بەڕێـــز پـــۆرتێر خســـــتومانەتەڕوو، هەســـــتی کـــــۆنگرێس دەردەبڕێـــــت بەنیســـــبەت پێویســـتبوونی دەســـتبەجێ پێکهێنـــانی دادگـــای نێونەتـــەوەیی تاوانـــەکان بـــۆ دادگـــاییکردنی ســـەدام و ئەنـــدامانی رێبەرایـــەتی رژیمـــی عێـــراق بـــە

تـــاوانی دژی مرۆڤایـــەتی. دەمـــەوێت سپاســـی بـــەڕێز پـــۆرتێر بکـــەم بـــۆ ڕێبەرایەتییەکـــەی لەپەیوەنـــدی لەگـــەڵ ئـــەم مەســـەلە گرینگـــەدا. پێویســـتبوونی پێکهێنـــانی ئـــەم دادگایـــە دوای ڕووداوەکـــانی ئـــەم دواییـــە زۆرتـــر بـــووە. بڕیارنامـــەی ١٣٧ ئامـــاژە بـــەوە دەکـــات کـــە ســـەدام حوســـەینی دیکتـــاتور مـــافی هاووڵاتیـــانی عێراقـــی پێشـــێلکردووە، لەوانـــە لەســـێدارەدانی ســـــەرەڕۆیانە، ئەشـــــکەنجە، ڕەفتـــــاری زاڵمانـــــە و نامرۆڤایانـــــە، دەســـــتگیرکردن و زینـــــدانیکردنی ســـــەرەڕۆیانە و بێسەروشـــــوێنکردنی خەڵک.

ســـەدام حوســـەین هەوڵیـــداوە خـــەڵکی کـــوردی عێـــراق لـــە ڕێگـــای چـــەکی کیمیـــایی لـــە نـــاو ببـــات، عەشـــیرەتە ســـوننەکانی ڕۆژئـــاوای عێراقـــی ســـەرکووت کـــردووە، کنیســـە و گونـــدەکانی ئاشـــوری و کەلدانیـــەکانی کـــاول کـــردووە، تورکمانـــەکانی لەســـێدارەداوە و شـــیعەکانی بـــە کۆمـــەڵ کوشـــتووە. ســـەدام هـــەروەها درێـــژە بـــە لـــەناوبردنی ژینگـــەی شارســـتانی کـــەوناری عـــەرەبە زۆنگاونشـــینەکان دەدات. ڕەفتـــارە دڕندانـــەکانی ســـەدام تـــەنها هاووڵاتیـــانی عێـــراق ناگرێتـــەوە، ئێمـــە ڕۆژە تاریکـــەکانی جـــەنگی کەنـــداو لـــە بیـــر ناکـــەین کـــە ســـەدام کـــوێتی داگیـــر کردبـــوو و خـــەڵکی بـــێ گونـــاحی کوێـــت بـــە مـــاوەی چەنـــد مانـــگ بـــە بارمەتـــە گیرابـــوون. چارەنووســـی پتـــر لـــە ٦٠٠ کـــوێتی کـــە لـــە کـــاتی شـــەری کەنـــداو بـــە دیـــل گیراون هێشتا نادیارە و دەوڵەتی عێراق هیچ حیسابێکیان بۆ ناکات.

کـــەوابوو بڕیارنامـــەی ١٣٧ هەســـتی کـــۆنگرێس دەردەبڕێـــت بـــۆ شـــەرمەزارکردنی پێشـــێلکردنی مـــافی مـــرۆڤ لەلایـــەن دەوڵـــەتی عێـــراق و ئیدانـــەی ســـەرپێچی عێـــراق دەکـــات لـــە جێبـــەجێکردنی ڕێکەوتننامـــە نێونەتەوەییەکانی مافی مرۆڤ کە واژۆی کردوون.

ئـــەم بڕیارنامەیـــە هـــەروەها پشـــتیوانی دەکـــات لـــە پێکهـــاتنی دادگـــای تاوانـــە نێونەتەوەییـــەکان بـــۆ دادگـــاییکردنی ســـەدام و داروودەســـتەکەی و داوا لـــە ســـەرۆک کۆمـــار و وەزیـــری دەرەوی ئـــەمریکا دەکـــات چالاکانـــە کـــار بکـــەن بـــۆ پەســـەندکردنی بڕیارنامەیـــەک لـــە ئەنجوومـــەنی ئاسایشـــی نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان بـــۆ پێکهێنـــانی دادگـــای تـــاوانی نێونەتـــەوەیی بـــۆ عێـــراق. داوا لە هاوکارانم دەکەم بە تەواوی پشتیوانی لەم بڕیارنامەیە بکەن.

کۆنگرێسمەن هاستینگز[213]:

سپاســـی بەڕێـــز پـــۆرتێر دەکـــەم بـــۆ هەوڵـــەکانی بـــۆ ئامـــادەکردنی ئـــەم بڕیارنامـــە بەوەختـــە و هـــەروەها سپاســـی نوێنـــەری ئینـــدیانا، بەڕێـــز هـــامیلتۆن دەکـــەم بـــۆ دەربڕینـــی هەســـتی ئێمـــە لـــە ڕێگـــای ئـــەم بڕیارنامـــە تایبەتەوە.

ئێمـــە دژی ئـــەم بڕیارنامەیـــە نـــین. منـــیش پەیوەســـت دەبـــەم بـــە ســـەرۆکی کـــۆنگرێس بـــۆ شـــەرمەزارکردنی عێـــراق بـــە هـــۆی پێشـــێلکردنی تونـــدی مـــافی مـــرۆڤ . ئەوانـــەی کـــە ئـــەم تاوانانـــەیان ئەنجامـــداوە دەبـــێ لـــە دادگـــای تـــاوانی نێونەتـــەوەیی دادگـــایی بکـــرێن، هـــەروەها کـــە ئـــەم بڕیارنامـــە بـــە دروســـتی ئامـــاژەی پێکـــردووە. بـــەڵام پرســـیاری مـــن و گـــەلێ لـــە هاوکـــارانم ئەوەیـــە کـــە ئایـــا ئـــەم بڕیارنامەیـــە ئەوەنـــدە کاریگـــەری هەیـــە؟. بڕیارنامەکـــــە داوای دادگـــــاییکردنی ســـــەدام دەکـــــات لـــــە دادگایـــــەکی نێونەتەوەییـــدا بـــەڵام پێمـــان ناڵێـــت ئێمـــە لێـــرەوە چـــۆن دەتـــوانین شـــتێکی وابکـــەین. نیگـــەرانی ســـەرەکی مـــن ئەوەیـــە کـــە ئـــەم بریارنامـــە کۆمـــەڵێک

---

[213] ئاڵسـی لامـار هاسـتینگز لە سـاڵی ١٩٩٣ تـا ئێسـتا نـوێنەری هەرێمـی ٢٣ی فلۆریـدایە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکادا لە سەر لیستی پارتی دیموکرات. وەرگێڕ

چـاوەڕوانی دروسـت دەکـات، بەتایبـەت لـە کوێـت بـۆ ئـەوەی ئـەم دادگایـە پێکبێـت بـەڵام ئێمـە تـا ئێسـتا بـەکردەوە نـەمانتوانیوە دادگایـەکی وا پێکبهێنـین. بـە هـەرحاڵ مـن بەتـەواوی پشـتیوانی لـەم بڕیارنامەیـە دەکـەم. ئـەم بڕیارنامەیـە داوا لـە ویـلایەتە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا دەکـات کـار بکـات بـۆ پەسـەندکردنی بڕیارنامـەیـەک لـە نەتـەوە یـەگرتووەکان بـۆ پێکهـاتنی دادگـای تـاوانی نێونەتـەوەیی بـۆ عێـراق. هیـوادارم ئێمـە بـەردەوام هـەوڵ بـدەین بـۆ ئـەوەی ویـلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئەم ئەرکە جێبەجێ بکات.

کۆنگرێسمەن پۆرتێر:

بـە لەبـەرچاو گرتنـی ئـەو شـتانەی کـە ئێسـتا لـە عێـراق روودەدات ئـەم بڕیارنامەیـەی بەردەسـتمان ناتوانێـت بڕیارنامەیـەکی نـوێ بێـت. جـارێکی دیکـە سـەدام حوسـەین سـیمای راسـتەقینەی خـۆی وەک دیکتـاتورێکی دڵـڕەق نیشـاندا کـە دەیـەوێت هـەموو کارێـک بکـات بـۆ ئـەوەی لـە دەسـتی گـەمارۆکان و پشـکنینەکانی چەکـە کۆمـەڵکوژەکان رزگـاری بێـت. جـەنابی سـەرۆک بەداخـەوە مـن لـە سـەردەمێکدا گـەورە بـووم کـە سـەردەمی دیکتـاتورە دڵڕەقـەکان (هیتلـەر، موسـولینی و ئیسـتالین) بـوو. ئەمانـە کەسـانێک بـوون کـە تاوانگـەلی بەزماننـەهاتوویان دژی خـەڵکی خۆیـان و کەمینـەکانی خۆیـان ئەنجامـدا. رژیمـی عێـراقیش لـە شـێوەی هـەمان حکومـەتی ئاڵمانیـای نـازی، ئیتالیـای فاشیسـت و یـەکێتی سـۆفیەتی کومونیسـتی ژێـر دەسـەڵاتی ئێسـتالینە. ئێمـە دەبێـت هـەر ئێسـتا سـەدام حوسـەین رابوەسـتێنین، دەبـێ گۆشـەگیری بکـەین و دڵنیـابین لـەوەی کـە جیهـان پـەی بـە سروشـتی ئـەم رژیمـە دڵڕەقـە

بــــردووه. ئێمـــە دەبـــێ لـــەوە دڵنیـــابین کـــە ســـەدام حوســـەین و هـــەموو ئەنـــدامانی داروده‌ســـتەکەی وەک تاوانبـــارانی جـــەنگ و کەســـانێک کـــە تـــاوانی دژی مرۆڤایـــەتیان ئەنجامـــداوە، بناســـرێن. مـــن خۆشـــحاڵم کـــە یـــەکێ لـــە پشـــتیوانە ســـەرەکییەکانی ئـــەم بڕیارنامەیـــە بـــووم بـــۆ ســـپاردنی ســـەدام بـــە دەســـتی دادپـــەروەری بـــە هـــۆی ئـــەو تاوانانـــە کـــە دژی خـــەڵکی عێـــراق و هاووڵاتیـــانی وڵاتـــانی دیکـــە ئەنجامیـــداوە ، لەوانـــە خـــەڵکی ئـــەمریکا. کوردەکـــان، عەرەبـــە زۆنگاونشـــینەکان، کەمینـــەی ئاشـــووری، ئەنـــدامانی کۆنگرێســـی نیشـــتمانی عێـــراق و دیلـــە کویتیـــەکانی جـــەنگ تـــەنها چەند نمونەیەک لە قوربانیانی سەدام و رژیمە دڵڕەقەکەینی.

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، ســـەدام چـــەکی کیمیـــایی دژی خـــەڵکی خـــۆی بـــەکارهێناوە. لـــە ســـاڵی ١٩٨٨، ٨ هـــەزار کـــورد لـــە هەڵەبجـــە لـــە ئـــەنجامی هێرشـــی ســـەدام بـــە چـــەکی کیمیـــایی (کـــە خـــۆی بەرهـــەمی هێنـــابوو)[214] کـــوژران. ئێســـتا ئێمـــە لـــە عێراقـــداین و هـــەوڵ دەدیـــن ئـــەوە روون بکەینـــەوە کـــە ئایـــا ئـــەم چەکانـــە لـــە عێراقـــدا مـــاون و بەتایبـــەت چـــەکی کیمیـــایی VX کـــە هـــەروەک کیمیـــایی ســـارین دەتـــوانێ خـــەڵک بکوژێـــت بـــە هـــەمان شـــێوە کـــە کوردەکـــانی عێراقـــی لـــە هەڵەبجـــە کوشـــت. بـــە بیروبۆچـــوونی مـــن ســـەدام بـــێ هـــیچ گومانێـــک تـــاوانی دژی مرۆڤایـــەتی و تـــاوانی دژی ئاشـــتی ئەنجامـــداوە و یاســـاکانی مـــافی مرۆڤـــی بـــە تونـــدی پێشـــێلکردووە. ئەگـــەر ئـــەمرۆ تـــەنها یـــەک کـــەس لـــە جیهانـــدا هـــەبێت کـــە حەقبێ بدرێتە دەستی دادپەروەری، ئەو کەسە سەدام حوسەینە.

---

[214] راســتە عێــراق خــۆی ئەو چەکــانەی بەرهەمهێنــابوو بەڵام مەوادی کیمیــایی پێویســت بــۆ بەرهەمهێنــانی چەکــی کیمیــایی لەلایەن کۆمپانیــا ئەمریکــایی و ئاڵمانیەکــانەوە دەفرۆشــرا بە عێراق. وەرگێڕ

من پیرۆزبایی ئەم بڕیارنامەیە لە هاوکارانم دەکەم و داوا لە هەموویان دەکەم پەیوەست بن بە من بۆ ئەوەی پەیامێکی بەهێز بنێرین بۆ سەدام حوسەین و کۆمەڵگای نێونەتەوەیی دەربارەی ئەوەی کە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تاوانەکانی سەدامی لە بیر نەکردووە و ئێمە بە بەرپرسیاری دەزانین بۆ ئەم پێشێلکارییانە و داوای دادپەروەری دەکەین بۆ قوربانیەکانی.

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، ئێستا تورکیا و عێراق بەیەکەوە هێرش دەکەنە سەر کوردەکان لە باکووری عێراق. تورکیا بە دەیان هەزار سەربازی تایبەت، سنووری عێراق دەبەزێنێ و بە بومبی ناپاڵم و هێشوویی هێرشدەکاتە سەر کوردەکانی خۆی کە لە تورکیا هەڵاتوون. عێراقیش لەو لاوە هەروا دەکات. هەردوویان ئێستا کوردەکانی خۆیان دەچەوسێننەوە. هەمووی ئەو وڵاتانەی کە کورد تێیدا دەژین واتا ئێران و عێراق و تورکیا و سوریا کەمینەی کورد دەچەوسێننەوە. هەموویان کوردەکان دژی یەکدی هاندەدەن و هەوڵدەدەن بەم شێوەیە سەرکووتیان بکەن و هەموویان بە خەڵکی کورد دەڵێن تروریست، لە کاتێکدا کە کوردەکان تەنها داوای مافە سەرەتاییەکانی خۆیان دەکەن و تەنها خۆیان لە بەرامبەر چەوساندنەوەدا دەپارێزن.

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، ئەم چەوساندنەوەیە دەبێ کۆتاییپێبێت، کورد تیرۆریست نیە، لەوانەیە هەندێ کەس لە سەر ئەو باوەڕە بن کە ئیللا کوردەکان تروریستن بەڵام کوردەکان تروریست نین، کوردەکان تەنها داوای مافی خۆیان دەکەن، ئەو مافەی کە دەوڵەتی تورکیا، دەوڵەتی ئێران، دەوڵەتی سوریا و رژیمی سەدام حوسەین لە عێراق لێیانی زەوتکردووە. ئەو دەوڵەتانە تروریستن کە کوردەکان سەرکووت

دەكـــەن، ئـــەو دەوڵەتانـــە تروریســـتن كـــە مافـــە ســـەرەتاییەكانی كوردەكـــان زەوت دەكـــەن و لـــە نـــاو كۆمـــەڵگای خۆیانـــدا رێزیـــان لێنـــاگرن و هـــەموو رۆژێ خۆیـــان و منداڵـــەكانیان دەكـــوژن و هەوڵـــدەدەن كوردەكـــان لـــە كۆمـــەڵگای خۆیـــان دەربكـــەن. جـــەنابی ســـەرۆك، تروریســـتی ڕاســـتەقینە ئەم دەوڵەتانەن.

سەردەســتەی ئــەم دەوڵەتانــە، ســەدام حوســەینــە كــە رژیمەكــەی وەڵامــی هـــیچ كـــەس ناداتـــەوە و حیســـاب بـــۆ گوشـــاری بیـــروڕای گشـــتی و بڕیارنامـــەكانی ئەنجوومـــەنی ئاسایشـــی نەتـــەوە یـــەكگرتووەكان ناكـــات. ئێســـتا كـــاتی ئەوەیـــە كـــە ئـــەم رژیمـــە گۆشـــەگیر بكـــەین، كـــاتی ئەوەیـــە ڕابگەیـــەنین ســـەدام كێیـــە، ســـەدام كەســـێكە كـــە تـــاوانی دژی مرۆڤایـــەتی ئەنجامـــداوە كـــە هـــەموومان نفرەتـــی لێدەكـــەین، ئێســـتا كـــاتی ئەوەیـــە رووی ڕاســـتەقینەی ســـەدام نیشـــان بـــدەین و دادگـــایی بكـــەین و لەســـەر دەســـەڵات لایببـــەین و دەوڵـــەتێک لـــە عێـــراق پێكبهێنـــین كـــە لەگـــەڵ كۆمـــەڵگای نێونەتـــەوەیی و دراوســـێكانی بـــە ئاشـــتی بـــژی و پـــێش بـــەم رژیمـــە دیكتـــاتورە خـــوێنڕێژە دڵڕەقـــە بگـــرین بـــۆ ســـەركووتی زیـــاتری خەڵكەكـــەی و هەڕەشەكردن لە دراوسێكانی.

كۆنگرێسمەن لانتۆس:

جـــەنابی ســـەرۆكی ئەنجـــومەن، سپاســـی هاوســـەرۆكی (ســـەربە پـــارتی كۆمـــاری) كومیتـــەی مـــافی مرۆڤـــی كـــۆنگرێس و نوێنـــەری ئەیالـــەتی ئیلۆنـــۆیز، بەڕێـــز پـــۆرتێر دەكـــەم بـــۆ لێدوانـــە بـــەهێز و پاراوەكـــەی و هـــەروەها سوپاســـی ســـەرۆكی كومیتـــەی پەیوەندییـــە نێونەتەوەییـــەكان دەكـــەم بـــۆ خەباتـــە بـــێ وچانەكـــەی بـــۆ مـــافی مـــرۆڤ و ئامـــادەكردنی

بڕیارنامــەی ١٣٧. مــن بەتــەواوی لەگــەڵ ئــەو وتانــەدام کــە ســەبارەت بــە سەدام و ڕژیمە سەرکوتکەرەکەی هێنایە سەر زمان.

جـەنابی سـەرۆکی ئەنجـومەن، هــەر ئێسـتا کەسـانێک هــەن لــە ڕۆژئـاوا کــە داکـۆکی لــە ســەدام و ڕژیمــە دڕنــدەو دڵڕەقــەی دەکــەن. هەنــدێک لــە وڵاتــانی ڕۆژئــاوا هـــەن کـــە نـــاتوانن لـــە بازرگانیـــە پـــڕ ڕەونـــەق و بەرفراوانەکــەیان لەگــەڵ عێــراق چاوپۆشــی بکــەن، ســەرەڕای ئــەو ڕاســتیە کــە ڕژیمــی ســەدام حوســەین هەوڵیــداوە پێشــکەوتنە بەردەوامــەکانی خــۆی لــە بــواری بەرهــەمهێنانی چەکــە کۆمــەڵکوژەکان بشــارێتەوە و بــە درۆی بخاتەوە و حاشای لێبکات.

پاشـــنیوەڕۆی ئـــەمڕۆ کـــۆنگرێس هـــەلی ئـــەوەی بۆدەڕەخســـێت بڕیارنامەیـــەک تـــاوتوێ بکـــات کـــە ڕوانگـــەی کـــۆنگرێس دەردەبڕێـــت ســـەبارەت بـــەوەی کـــە ئەگـــەر ڕێگـــا ئاشـــتیخوازانە و دیپلۆماتیکـــەکان ســـەرنەکەوت دەبـــێ ڕێگاچـــارەی ســـەربازی (باشـــتر ئەوەیـــە لـــە ڕێگـــای هاوپـــەیمانییەکی نێونەتـــەوەییەوە بێـــت) بـــەکارببرێت بـــۆ لـــەناوبردنی توانـــایی کیمیـــایی، بیولـــۆژیکی، نـــاوکی و موشـــەکی ســـەدام حوســـەین. بـــەڵام ئـــەم مەســـەلەیە لـــە هـــەمان کاتـــدا کـــە مەســـەلەیەکی ســـەربازییە، پەیوەندی بە مافی مرۆڤیشەوە هەیە.

ڕژیمێــک کــە بــە چــەکی کیمیــایی هێرشــیکردووتە ســەر خــەڵکی خــۆی، ڕژیمێــک کــە خراپتــرین و تونــدترین پێشــێلکارییەکانی مــافی مرۆڤــی لــە ســەدەی ٢٠ دژ بــە خــەڵکی خــۆی ئەنجامــداوە دەبــێ ڕاکێشــی دادگایــەکی نیونەتــەوەیی بکرێــت و بــە تــاوانی دژی مرۆڤایــەتی دادگــایی بکرێــت. ئەگــەر تــەنها یــەک کەســی ســەرەکی هــەبێت کــە دەبــێ لــە بەرامبــەر کۆمــەڵگای نێونەتــەوەیی بــە تــاوانی دژی مرۆڤایــەتی دادگــایی بکرێــت،

ئـــەو کەســـە ســـەدام حوســـەینە. درِنـــدەیی، دڵڕەقـــی و بـــەخوێن تینووبـــوونی ســـەدام هـــیچ ســـنوورێک ناناســـێ. داوا لـــە هـــەموو هاکـــارانم دەکـــەم پشتیوانی لە هەنگاوە گرنگەکانی ئەم بڕیارنامەیە بکەن.

کۆنگرێسمەن وڵف:

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، مـــن بـــە تونـــدی پشـــتیوانی دەکـــەم لـــە بڕیارنامـــەی ١٣٧ی کـــۆنگرێس کـــە دەوڵـــەتی عێـــراق شـــەرمەزار دەکـــات بـــە هـــۆی ســـەرکوتکردنی بـــەردەوام و ترســـاندن و تۆقانـــدنی کوردەکـــان. بەداخـــەوە لـــە مـــاوەی چەنـــد ســـاڵی ڕابـــردوودا، ڕۆژئـــاوا ســـەرنجی بـــە کەشـــوهەوای ترســـاندن و تۆقانـــدنی ســـەدام نـــەداوە بـــەڵام لـــە ڕێگـــای ئـــەم بڕیارنامەیـــە و هـــەوڵی خـــودی کوردەکـــان، خـــەڵک زۆرتـــر ســـەرنجی پێـــدەدات. ئـــەم بڕیارنامەیـــە پێکهـــاتنی دادگـــای تاوانـــەکانی جـــەنگ هـــان دەدات بـــۆ دادگـــاییکردنی ســـەدام حوســـەین و کاربەدەســـتانی دیکـــەی دەوڵەتی عێراق بە هۆی تاوانەکانیان دژ بە مرۆڤایەتی.

دەمـــەوێت سپاســـی بـــەڕێز پـــۆرتێر و بـــەڕێز گیلمـــان و ئەنـــدامانی دیکـــەی پشـــتیوانی ئـــەم بڕیارنامەیـــە بکـــەم. خۆشـــبختانە ئـــەم بڕیارنامەیـــە نـــە تـــەنها پەیامێکـــە بـــۆ خـــەڵکی ئـــەمریکا، بـــەڵکو پەیامێکـــە بـــۆ خـــەڵکی کـــورد لـــە سەراســـەری جیهـــان و بەتایبـــەت خـــەڵکی ناوچـــە کـــە کۆنگرێســـی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا واتـــا خـــانووی خـــەڵکی ئـــەمریکا زۆر زۆر بـــەوردی چاودێری دەکات بە سەر بارودۆخەکەدا.

دەوڵـــەتی عێـــراق دەوڵـــەتێکی خراپـــە، ســـەدام حوســـەین دیکتـــاتورێکی دڕندەیـــە کـــە لـــە بیـــری هیچـــدا نییـــە جگـــە لـــە پاراســـتنی دەســـەڵاتی خـــۆی. ســـەدام خـــەڵکی عێراقـــی چەوســـاندووە و ســـەرکووت کـــردووە و لەگـــەڵ

رۆژئـــاوا کەوتووەتـــە نـــاو کایـــەکی مەترســـیدار. ســـەدام لـــە کوشـــتنی ئەنـــدامانی بنەماڵـــەی خـــۆی ســـڵ ناکـــات کـــە راســـتیەکانی رەفتـــارە درنـــدەکانی ئـــەویان درکانـــدووە یـــان هەڕەشـــەیان لـــە دەســـەڵاتەکەی کردووە.

ســەدام بــە شــوێن ئەوەدایــە کوردەکــانی بــاکووری عێــراق پاکتــاو بکــات کــە بــە هــۆی بــارودۆخە جوگرافیایەکــەیان گیریــان خــواردووە. کوردەکــانی بــاکووری عێــراق هــیچ شــوێنکیان نییــە تــا لــەم بارودۆخــە زۆر خراپــە هــەڵبێن و بچنــە ئــەو شــوێنە. کوردەکــان کــوژراون و ئێســتاش دەکــوژرێن، زینـــدانیکراون و ئێســـتاش زینـــدانی دەکـــرێن، ئەشـــکەنجەدراون و ئێســـتاش ئەشـــکەنجە دەدرێـــن و ســـەرکووت کـــراون و ئێســـتاش هـــەر ســـەرکووت دەکـرێن. خۆشـبختانە لـە ڕێگـای ئـەم بڕیارنامەیـە ئـەو پەیامـە دەدرێـت بـە ســـەدام کـــە رۆژئـــاوا ئاگـــاداری کردەوەکانیـــەتی و ئـــەو پەیامـــەش دەگەیــەنێت بــە کوردەکــان کــە ئێمــە بــە وردی ئاگــاداری بارودۆخەکــەیانین و پشتیوانیان لێدەکەین.

ئاسەوارەکانی کارەساتی هەڵەبجە لە زمانی پزشکێکی ڕۆژئاواییەوە
ئەنجومەنی نوێنەران
١٧ی ئاداری ١٩٩٨

کۆنگرێسمەن گینگریچ[215] : جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، (لە ساڵیادی کیمیاباران هەڵەبجەدا) داوا دەکەم وتارێکی دۆکتۆر کریستیەن گوسدێن بخرێتە بەردەستی هاوکارانم کە ١١ی ئاداری ١٩٩٨ لە ڕۆژنامەی "واشینگتۆن پۆست" دا بڵاو بووەتەوە. ئەم وتارە یارمەتی دەدات بە تێگەیشتن لە کاریگەرە مەترسیدارەکانی چەکی کیمیایی و بیۆلۆژیکی، و بە روونی نیشانی دەدات کە سەدام حوسەین بووە بە مەترسییەکی هەمیشەیی بۆ هەسارەی زەوی. نابێ قەد نەهامەتیەکانی کارەساتی هەڵەبجە لەبیر بکەین، نابێ ئەوە لەبیر بکەین کە سەدام ویستویەتی نەتەنها هێزەکانی ئێران بەڵکوو خەڵکی خۆشی تووشی کاریگەریە کارەساتبارەکانی چەکی کیمیایی و بیۆلۆژیکی بکات.

ئەمەش دەقی وتارەکەیە:

[215] نیۆتۆن گینگریچ سیاسەتمەدار و نووسەرێکی بەناوبانگی ئەمریکایە. ساڵی ١٩٧٩ تا ساڵی ١٩٩٩ نوێنەری هەرێمی ٦ی جۆرجیا بووە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لەسەر پارتی کۆماری. لە ١٩٩٥ تا ١٩٩٩ سەرۆکی ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا بووە و لە ١٩٨٩ تا ١٩٩٥ سەرۆکی فراکسیۆنی کەمینەی ئەنجومەنی نوێنەران بووە. گینگریچ یەکێ لەو کەسانە بوو کە پارتی کۆماری دەیەویست بۆ هەڵبژاردنەکانی سەرۆک کۆماری ٢٠١٢ کاندیدی بکات. وەرگێڕ

بۆ رۆیشتم؟ چیم بینی؟
کریستیەن گۆسدێن[216]
١١ی ئاداری ١٩٩٨
واشینگتۆن پۆست

پێشـــــەکی: لەمێـــــژە ئـــــێمە بە خوێنســـــاردییەوە دەربـــــارەی "چەکە کۆمەڵکوژەکـــان" قســـە دەکەیـــن، دەســـتەواژەیەک کە واتـــا و گرنگـــی راســـتەقینەی خـــۆی لەدەســـتداوە، وەک" کاولکـــاری نـــاوکی" و جەنگـــی کیمیـــایی و بیۆلـــۆژیکی" لێهـــاتووە، دەســـتەواژەیەکە کە تەنهـــا لە ســـەر کـــاخەزی دەوڵەتەکانـــدا مـــاوە و پســـپۆڕان و سیاســـەتمەدارەکان باســـی دەکەن. وایلێهـــاتووە کە خەڵـــک ئیـــدی هەســـتی بیـــزاری خـــۆی لەو جـــۆرە چەکانە دەرنابڕێت.

رۆژی یەکشـــەمەی دوو حەفـــتە لەمەو پـــێش بەرنـــامەی " ٦٠ خـــولەک" دەســـتێکرد بە گـــۆڕینی ئەو راســـتیە کە باســـم کـــرد و بەســـەرهاتی شـــاری هەڵەبـــجەی عێراقـــی بـــڵاو کـــردەوە، ١٠ ســـاڵ پـــاش ئەوە کە ســـەدام حوســـەین بە چەکـــی کیمیـــایی هێرشـــی کـــردە ســـەر دانیشـــتوانی ســـڤیلی ئەو شـــارە. زۆربەی خەڵکـــی هەڵەبـــجە کـــوردن و لە کـــاتی شـــەڕی ئێـــران و عێراقـــدا لایەنگـــری ئێـــران بـــوون. ســـەدام خەڵـــکەکەی خـــۆی کیمیابـــاران کـــرد بـــۆ ئەوەی تـــۆڵەی ئەو هاســـۆزییە لەگەڵ ئێرانیـــان لێبســـێنێتەوە. بەرنـــامەی "٦٠ خـــولەک" ئەو فـــیلم و وێنـــانەی بـــڵاو کـــردەوە کە گەویـــن رۆبیرتز، فیلم دەرهێنەری بریتانیایی لە ١٩٨٨ و ١٩٨٩ گرتبوونی.

---

[216] Christine Gosden

ســـتافی بەرنـــامەی ٦٠ خـــولەک هەروەهـــا یارمەتیانـــداین لەگەڵ زۆر بەڕێـــز دوکتـــۆر کریســـتیەن گوســـدێن ، پزشـــکی پســـپۆڕی بریتانیـــایی ئاشـــنابین کە هەوڵیـــداوە یـــارمەتی خەڵکـــی هەڵەبـــجە بـــدات. دوکتـــۆر گوســـدێن ١٠ ســـاڵ پـــاش کیمیابـــارانەکە رۆیشـــتووە بـــۆ هەڵەبـــجە و دەیەوێـــت ئەو شـــتانەمان بـــۆ بـــاس بکـــات کە بە چـــاوی خـــۆی لە عێـــراق بینیـــویەتی. خەڵکـــی سەراســـەری جیهـــان وێـــنەی قوربـــانیە شـــێواوەکانی بومبـــارانی نـــاوکی هیروشـــیما و ناکازاکییـــان بینیـــوە، ئەو بومبـــارانە بـــووە هـــۆی ئەوەی کە خەڵـــک لەبەرامـــبەر بەکارهێنـــانی چەکـــی نـــاوکی هەڵوێســـت بگـــرن. لەوانەیە ئەگەر بەڵـــگە و وێـــنەی راســـتەقینەی زیاترمـــان دەربـــارەی کاریگەرییەکـــانی بـــومبی کیمیـــایی لەســـەر مـــرۆڤ لە دەســـتدابێت باشـــتر بتوانین کاریگەریەکانی ئەو چەکانە بە درێژایی کات بەراوەرد بکەین.

لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ ســـوپای عێـــراق هەڵیکۆتـــایە ســـەر هەڵەبـــجە (کە شـــارۆچکەیەکی کوردنشـــینی ٤٥ هەزار کەســـییە لە بـــاکوری عێـــراق) و بـــۆ یەکەمجـــار گەورەتـــرین هێرشـــی کیمیـــایی دژی خەڵکـــی ســـڤیل ئەنجامـــدا. ئەو کیمیـــایە کە لە هەڵەبـــجە بەکـــاربرا تێکەڵێـــک بـــوو لە گـــازی دەمـــار، ســـارین، تـــابون ، VX و موســـتارد کە پێســـت، چـــاو، لـــوت، قـــڕوگ و ســـییەکانی مـــرۆڤ دەســـوتێنێت. ئەو کیمیـــاییە کە درا لە خەڵکـــی هەڵەبـــجە، پێســـت و تەنـــانەت جلـــوبەرگی خەڵـــکەکەی ســـووتاند، چـــاو و ئەنـــدامی هەناســـەدانی خەڵـــکەکەی تێکـــدا و ئـــاو و خـــواردەمەنی خەڵکەکەی ژەهراوی کرد.

کـــۆمەڵێکی زۆر لە خەڵـــک خێـــرا دوای کیمیابـــارانەکە مـــردن کە ژمارەیـــان نـــزیکەی ٥ هەزار کەس خەملێنـــدراوە. ژمـــارەیەکی کەم لە برینـــدارەکان لە نەخۆشـــخانەکانی ئەمریکـــا، وڵاتـــانی ئوروپـــایی و ئێـــران

تیمـــار کـــران، زۆربەیـــان گەڕانەوە بـــۆ هەڵەبـــجە و لەو کـــاتەوە تـــا ئێســـتا هـــیچ تیمێکـــی پزشـــکی عێراقـــی، ئوروپـــایی یـــان ئەمریکـــایی یـــان تیمێکـــی ڕێکخـــراوە نێونەتەوەییەکـــان لێکـــۆڵینەوەی کورتخـــایەن یـــان درێژخـــایەنی دەربـــارەی کاریگەریەکـــانی ئەو هێرشـــە کیمیـــاییە نەکـــردووە. گەویـــن ڕۆبیرتـــز فیلمێکـــی بەنـــاوی " شـــنەبای مەرگ" دەربـــارەی هێرشـــەکەی ١٩٨٨ دروســـتکردوە کە خەڵات کـــراوە.[217] مـــن فـــیلمەکەم بینـــی و یەکجـــار زۆر کـــاری تێکـــردم. گەویـــن لە ١٩٩٧ دیســـان ســـەردانی هەڵەبـــجەی کـــردەوە و بینـــی کە خەڵـــکەکەی زۆر نەخۆشـــن. نەیـــدەزانی بـــۆ کەس هەوڵیـــنەداوە تێبگـــات کە چـــی بەســـەر ئەو خەڵـــکەدا هـــاتووە. گەوین قەناعەتی پێهێنام کە من هەوڵ بدەم لەوە تێبگەم.

بـــۆ دەبێـــت ژنێکـــی پرۆفیســـۆری پســـپۆڕی نەخۆشـــییە ژنیتیکەکـــان بیەوێـــت ســـەفەرێکی وا بکـــات؟. مـــن بـــۆ ئەوە چـــووم فێـــربم و یـــارمەتی خەڵـــک بـــدەم. یەکەمجـــار بـــوو لە مێـــژوودا کە چەکـــی جۆراوجـــۆری کیمیـــایی دژی ژمـــارەیەکی ئەوەنـــدە زۆری خەڵکـــی ســـڤیل بەکاربردرێـــت. مـــن دەمەویســـت سروشـــت و ڕەهەنـــدەکانی ئەو گیروگرفتـــانە ببیـــنم کە ئەم خەڵـــکە لەگەڵـــی ڕووبەڕوو بـــوون. ١٠ ســـاڵ پـــاش کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە هێشـــتا هـــیچ کەس و ڕێکخراوێکـــی یارمەتیـــدەر ســـەردانی هەڵەبـــجەی نەکردبوو بۆ ئەوەی بزانێت ئەو چەکانە چی کاریگەرییەکیان بووە.

---

[217] گەویـن ڕۆبێرتـز سـاڵی ٢٠٠٦یـش فیلمێکـی بە نـاوی "ڕێگـای جەحـانم" دەربـارەی ئەنفـالی بارزانیەکـان بەرهەمهێنـا. گەویـن ڕۆبێرتـز لە سـەردەمی شۆڕشـی ئەیلوولـدا هەواڵنێـری ڕۆژنـامەی "فینانشـیاڵ تـایمز" ی بەریتـانی بـوو و هەواڵەکـانی شۆڕشـی ئەیلـوولی بـڵاو دەکـردەوە. پـاش کیمیابـارانی هەڵەبـجەش هەوڵـی زۆریـدا لە ڕێگـای فیلمەکـانیەوە سـەرنجی ڕۆژئـاوا بەرەولای ئاکامەکانی کارەساتی هەڵەبجە رابکێشێت. وەرگێڕ

ئەو بەشـــە پزشـــکیە کە مـــن پســـپۆڕی بـــووم پەیوەنـــدی راســـتەوخۆی بەو بـــابەتەوە هەبـــوو، مـــن زیـــاتر دەربـــارەی هۆکـــارە ســـەرەکیەکانی نەخۆشـــیە زگماکیەکـــــان وەک منداڵـــــدارنەبوون و شـــــێرپەنجە، لەوانە شـــــێرپەنجەی مەمـــک، هـــێلکەدان، پرۆتســـتات و کۆلـــۆن لێکـــۆڵینەوە دەکەم. پێشـــتر بەتـــایبەت دەربـــارەی کاریگەریەکـــانی ئەو نەخۆشـــیانە لە ســـەر ژن و منـــــداڵ لێکـــۆڵینەوەم دەکـــرد. ئەو زانیـــاریە پزشـــکیانە کە پێشـــتر دەربـــارەی قوربانیـــانی چەکـــی کیمیـــایی و گـــازی موســـتارد لەدەســـتدا بـــوو دەربـــارەی ئەو پیـــاوانە بـــوو کە ســـەرباز بـــوون. چەکـــی کیمیـــایی پێشـــتر لە هیچ شوێنێک بە قەد هەڵەبجە دژی خەڵکی سڤیل بەکارنەهاتبوو.

ئەوەی کە لە هەڵەبـــجە بینـــیم زۆر لەوە خراپتـــر بـــوو کە بیـــرم لێـــدەکردەوە. پـــاش تیپەڕبـــوونی ١٠ ســـاڵ، کیمیـــاییەکە کـــاریگەریەکی زۆری کردبـــووە ســـەر چـــاو و هەناســـە و دەمـــاری خەڵـــکەکە. زۆریـــک لە خەڵـــک کـــوێر ببـــوون، پێســـتیان ســـووتابوو و وردەوردە توشـــی شـــێرپەنجەی پێســـت دەبـــوون. مـــن بە یـــارمەتی دوکتورەکـــانی خەڵکـــی ئەو نـــــاوچەیە ڕێـــــژەی تووشـــــبوون بە نەخۆشـــــیگەلێک وەک منداڵـــدارنەبوون، نـــاتەواو بەدنیاهـــاتنی منـــداڵ و شـــێرپەنجە (لەوانە شـــێرپەنجەی پێســـت، ســـەر، مـــل، هەناســـەدان، هەنـــاو، مەمـــک و شـــێرپەنجەی منـــداڵان) لە نـــاو خەڵکـــی هەڵەبـــجە (کە کـــاتی کیمیابـــارانەکە لەوێ بـــوون) لەگەڵ خەڵکـــی نـــاوچەیەکی دیـــکە کە بەر کیمیـــاییەکە نەکەوتبون بەراوەرد کرد.

ئـــێمە بەو ئەنجـــامە گەیشـــتین کە ڕێـــژەی تووشـــبونی خەڵکـــی هەڵەبـــجە بەو نەخۆشـــیانە ســـێ قـــات و چـــوار قـــاتی خەڵکـــی شـــوێنەکانی دیـــکەیە، ســـەرەڕای ئەوەش کە ١٠ ســـاڵ بەســـەر کیمیابـــارانەکەدا تێپەڕیـــوە. هەمـــوو

ســـاڵێک ژمـــارەی ئەو منـــداڵانە زیـــاتر دەبێـــت کە بە هـــۆی نەخۆشـــی leukemias و lymphomas دەمـــرن. جوانەکـــانی هەڵەبـــجە لە جـــوانی شـــوێنەکانی دیـــکە زیـــاتر توشـــی شـــێرپەنجە دەبـــن و گەلێـــک کەس tumeur ی زۆر خراپیـــان هەیە، بـــۆیە رێـــژەی مـــردن لە نیویانـــدا زۆرە. تەداوی رادیۆلـــۆژی یـــان شـــیمۆترافی لە نـــاوچەی هەڵەبـــجە نیـــیە. هەروەهـــا دەزگـــای نەشـــتەرگەری راوەســـتانی دڵ و تەداویکردنـــی لێـــوی کەروێشـــکی و دەمـــی زل و نەخۆشـــیەکانی دیـــکەی منـــداڵان لە هەڵەبـــجە نیـــیە، بـــۆیە منـــداڵەکانی هەڵەبـــجە بەهـــۆی راوەســـتانێکی دڵ دمـــرن لەکاتێکـــدا کە لە بریتانیـــا و ئەمریکـــا ئەو جـــۆرە نەخۆشـــیانە دەکرێـــت بە نەشـــتەرگەری چارەســـەر بکرێـــت. زۆرم پێنـــاخۆش بـــوو کە ئەو منـــداڵە جوانـــانەم بینـــی کە دەموچاویـــان بەهـــۆی لێـــوی کەروێشـــکی و دەمـــی زلەوە تێکچووبـــوو لەکاتێکـــدا کە هەمـــوو رۆژێـــک لە بـــاکوری ئەمریکـــا و ئوروپـــا ئەو جـــۆرە نەخۆشـــیانە بەدەســـتی دۆکتـــۆری نەشـــتەرگەری شـــارەزا چارەســـەر دەکرێن.

کاریگەرییەکـــانی کیمیـــاییەکە لە ســـەر دەروون و دەمـــاری خەڵـــک وەک کارەســـاتێکی مرۆڤـــی لە هەمـــوو شـــەقام، مـــاڵ و نەخۆشـــخانەیەکی هەڵەبـــجەدا دەبینرێـــت. خەڵـــک تووشـــی خەمـــۆکی و بـــێ هیـــوایی بـــوونە و رێـــژەی مەیـــل بـــۆ خۆکوشـــتن لە نیویانـــدا زۆرە. پزشـــکەکان زۆر جـــار گـــولە لە لاشـــەی ئەو کەســـانە دردێـــنن کە هەوڵیانـــداوە خۆیـــان بـــوکژن بەڵام هەوڵەکەیـــان ســـەرنەکەتووە. دوکتورەکـــانی "نەخۆشـــخانەی شـــەهیدان"ی هەڵەبـــجە دەیـــانگوت نـــاتوانن ئەو نەخۆشـــانە ببینیـــنن کە بـــاری دەروونـــی و دەماریـــان تەواو نیـــیە چـــونکە دەزگـــا و پێداویســـتیەکانی تەداویکردنـــی

ئەو نەخۆشـــیانەیان نیـــیە. گەلێـــک کەس بـــاری دەمارەکانیـــان تەواو نیـــیە و تووشی نەخۆشی دەماری درێژخایەن بوونە.

لە ڕۆژی یەکەمـــی ســـەردانەکەمدا لە بەشـــی ژنـــان و لەدایکبـــوونی منـــداڵ لە نەخۆشـــخانەی شـــەهیدانی هەڵەبـــجە هـــیچ ژنـــێکم نەبینـــی کە منـــداڵەکەی ئاســـایی لەدایکبێـــت و پێشـــتر لەوەش هـــیچ منـــداڵێک ئاســـایی لەدایـــک نەبـــووە، ســـێ ژن منـــداڵەکەیان لەبـــارچووبوو. پزشـــک و پەرەســـتارەکانی بەشـــی منـــداڵبوون دەیـــانگوت کە ژمـــارەیەکی زۆر لە منـــداڵەکان بە شـــێواوی لەدایـــک دەبـــن. ژمـــارەیەکی زۆر کـــۆرپە لە ســـگی دایکیانـــدا دەمـــرن و ژمـــارەیەکی زۆری دیـــکە یەکســـەر پـــاش لەدایکبـــوون دەمـــرن. ڕێـــژەی ئەو گیروگـــرفتە لە نێـــو ژنەکـــانی هەڵەبـــجە چـــوار قـــاتی ژنەکـــانی شـــاری ســـلێمانییە. ڕێـــژەی ئەو منـــداڵانە کە چەنـــد ســـاڵ دوای کیمیابـــــارانەکە بە شـــــێواوی لەدایـــــک دەبـــــن نیشـــــان دەدات کە کاریگەرییەکـــــانی مەوادە کیمیـــــاییەکە لە نەوەیەک دەگـــــوازرێتەوە بـــــۆ نەوەیەکی دیکە.

نـــاتەواو بەدنیاهـــاتنی منـــداڵ، مردنـــی منـــداڵ و منداڵـــدارنەبوون بە واتـــای ئەوەیە کە ژیـــان لە کۆمەڵگـــای هەڵەبـــجە تـــازە نـــابێتەوە. خەڵکـــی هەڵەبـــجە هیوایـــان ئەوە بـــوو کە پـــاش کیمیابـــارانەکە منـــداڵیان بێـــت و جێگـــای کەســـوکارە لەناوچووەکەیـــان پـــڕ بـــکەنەوە و کۆمەڵگاکەیـــان ســـەرلەنوێ بنیـــاتبنێنەوە بەڵام کە بینیـــان ئەوەیـــان بـــۆ ناچێتەســـەر، ئەوەنـــدەی دیـــکە تێکچـــوون، ژیـــان و هیواکانیـــان مـــرد. یەکـــێ لە شـــایەتحاڵەکانی کیمیابـــارانەکە دەیگێـــڕایەوە کە کـــاتی کیمیابـــارانەکە لەگەڵ ١٠٠ کەســـی دیـــکەدا لە ژێرزەمینێکـــدا بـــووە کە هەموویـــان مـــردوون. ئەوانە کە لە کیمیابـــارانەکە ڕزگاریـــان بـــووە نەتەنهـــا ناچـــارن

شەو و رۆژ لەگەڵ بیرەوەری کەسوکارەکەیان بژین کە لەناکاو لە باوەشیاندا گیانیان دەرچوو، بەڵکوو ناچارن لەگەل نەخۆشیەکانی خۆیان و دۆست و خزم و کەسوکارەکانیشیان بژین.

ئەو نەخۆشیە زگماکییانە کە خەڵکی هەڵەبجە تووشی هاتوون لە نەخۆشیەکانی ئەو خەڵکە دەچێت کە کیلۆمەترێک، دوو کیلۆمەتر دورتر لە سەنتەری شاری هیروشیما و ناکازاکی دەژیان لە کاتی بومبارانە ناوکیەکەدا. ئەو گازە کیمیاییانە، بەتایبەت گازی موستارد کە لە هەڵەبجەدا بەکارهاتووە کاریگەرییەکی هاوشێوەی بومبە ناوکیەکەی هیروشیما و ناکازاکی لە سەر جەستەی خەڵک بووە.

رۆژێک پێش ئەوەی بگەمە هەڵەبجە لە رادیۆدا بانگەواز کرابوو ئەوانە کە نەخۆشن و دەیانەوێت نەخۆشییەکەیان دەستنیشان بکرێت سەردانی نەخۆشخانە بکەن. رۆژی یەکەم ٧٠٠ کەس هاتبوون کە ٤٩٥ کەسیان دوو- سێ نەخۆشیان هەبوو. بینینی ئەو نەخۆشانە زۆر خەمباری کردم.

خەڵکی هەڵەبجە پێویستیان بە یارمەتی خێرا هەیە، پێویستیان بە پزشکی پسپۆڕ و دەواودەرمان و کەرەستەی پێشکەتووی پزشکی هەیە، تەنانەت پێویستیان بە ئاوی خواردنەوەی خاوێن هەیە، دەبێ لەبەرامبەر هێرشێکی هاوشێوە لە داهاتودا بپارێزرێن. پزشکەکانی هەڵەبجە زانیاریەکی ئەوتۆیان بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ قوربانیانی هەڵەبجە نییە. دەبێ بەدیقەتەوە هەڵسوکەوت لەگەڵ قوربانیەکان بکرێت چونکە چەند جۆر گازی کیمیایی توکسید لێیداون.

ئەو وێنانە کە پاش کیمیابارانی ١٩٨٨ لە رۆژنامە و تەلەڤزیۆنەکاندا بڵاو بووەوە ترسناک بوون. وێنەیەکیان هی باوکێک بوو کە باوەشی کردبوو بە دوو کوڕە ساوا دوانەکەیدا بۆ ئەوەی کیمیایی نەیانگرێت. ئەو پەیکەرەیە کە ئێستا لە دەروازەی هەڵەبجە دانراوە، وێنەی ئەو پیاوەیە. ئەو پەیکەرەیە پەیکەرەی بەردین یان ئاڵتونی کەسێک نییە کە راوەستابێت بۆ ئەوەی سەرکەوتن و داگیرکارییە سەربازیەکانی نیشان بدات بەڵکوو پەیکەرەی کەسێکە کە باوەشی کردووە بە خاکدا بۆ ئەوەی منداڵەکانی لە مەرگ رزگار بکات. ئەو دیمەنە کاریگەرییەکی قوڵ و درێژخایەنی کردەسەرم کاتێک چومە ناو شاری هەڵەبجە و بارودۆخی شارم بینی و وەک مۆتەکەیەک باڵی کێشا بەسەرمدا.

ئاسان نییە بتوانم ئەو مۆتەکەیە لە خۆم دوور بخەمەوە، دەهاتەبەرچاوم کاتێک خەڵکم دەبینی ، بەسەرهاتەکەیانم دەبیست و دەمبینی کە بە هۆی کیمیابارانەکە توشی چی نەخۆشیگەلێکی درێژخایەن بونە. وێنە ترسناکەکانی خەڵکی هەڵەبجە و ئەو بارودۆخە کە تێیدان، بەردەوام شەو دێتە خەوم و مێشکمی بەخۆیەوە سەرقاڵ کردووە. لەوانەیە ئەم بیرکردنەوەیە ببێتە هۆی ئەوەی کە قەد لە بیرم نەچێت کە ئەرکی سەرەکیمان ئەوەیە کە هەوڵ بدەین و یارمەتی خەڵکی هەڵەبجە بدەین.

دادگاییکردنی سەدام حوسەین بە تاوانی کاری دژەمرۆڤایەتی
ئەنجومەنی پیران
١٢ی ئاداری ١٩٩٨

سناتۆر سپێکتێر[218]:

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، بڕیارنامەی ٧٨ لەلایەن من و سناتۆر دۆرگان[219] پێشنیارکراوە بۆ سکاڵاکردن و دادگاییکردنی سەدام حوسەین بە تاوانی جەنگ و تاوانەکانی دیکەی دژ بە مرۆڤایەتی. بۆ ئەوەی بە خێراترین شێوە بچمە ناو بڕیارنامەکە، ئاماژە بە بڕگەیەکی دەکەم کە دەڵێت سەرۆک کۆمار دەبێ:

١- داوای پێکهاتنی کومیسیونێک بکات لە بن چاودێری نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ لێپرسینەوەی نێونەتەوەیی لەگەڵ تاوانەکانی سەدام و کاربەدەستانی دیکەی عێراق

٢- داوا لە نەتەوە یەکگرتووەکان بکات دادگای نێونەتەوەیی تاوانەکان پێکبهێنێت بە مەبەستی سکاڵاکردن و دادگاییکردن و زیندانیکردنی

---

[218] ئارلین سپێکتێر لە ساڵی ١٩٨١ تا ٢٠١١ نوێنەری پنیسیلڤانیا بوو لە ئەنجومەنی پیران لە سەر لیستی پارتی کۆماری بەڵام لە ساڵی ٢٠٠٩ بەولاوە بوو بە ئەندامی پارتی دیموکرات بەڵام لە ساڵی ٢٠١٠ هەڵبژاردنەکەی بە "پات تۆمی" دۆڕاند. سپێکتێر لە ١٩٩٥ تا ١٩٩٧ سەرۆکی کۆمیتەی هەڵبژێردراوی هەواڵگری ئەنجومەنی پیران بوو. وەرگێڕ

[219] بیرۆن لێسلی دۆرگان ساڵی ١٩٩٢ تا ٢٠١١ نوێنەری هەرێمی ئەتلارجی داکۆتای باکوور بوو لە ئەنجومەنی پیران لە سەر لیستی پارتی دیموکرات. سناتۆر دۆرگان لە ٢٠٠٧ تا ٢٠١١ سەرۆکی کۆمیتەی کاروباری ئینندیانەکان و سەرۆکی کۆمیتەی پارتی دیموکرات بوو لە ئەنجومەنی پیران. وەرگێڕ

سـەدام حوسـەین و کاربەدەسـتانی دیکـەی عێـراق کـە تـاوانی دژە مرۆڤایـەتی، تـاوانی ژینوسـاید و پێشـێلکارییەکانی دیکـەی یاسـا نێونەتەوەییەکانیان ئەنجامداوە.

٣- هـەنگاوی پێویسـت هـەڵبگریت بـۆ پێکهـاتنی دادگایـەکی ئەوتـۆ (دادگـای تاوانـە نێونەتەوەییـەکان)، لەوانـە تـەرخانکردنی پـارە و بەدەسـتهێنانی پشـتیوانی ویـلایەتە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا بـۆ سـپاردنی سـەدام حوسـەین و کاربەدەسـتانی دیکـەی عێـراق بـە دەسـتی دادپەروەری.

ئـەم بڕیارنامـە کـار دەکـات بـۆ ئـەوەی سـەدام حوسـەین وەک تاوانبـاری جـەنگ دادگـایی بکرێـت و دوایـین ئاڵقـەی زنجیـرە هەوڵەکانـە بـۆ ئـەوەی سـەروەری یاسـا نێونەتەوەییـەکان لـە ڕێگـای دادگـای نێونەتـەوەی تاوانەکانـەوە دەسـتەبەر بێـت. مێژینـەی ئـەم چالاکیـە دەگەڕێتـەوە بـۆ دادگـای سـەربازی نێونەتـەوەیی "نـۆرمبێرگ" کـە بـۆ دادگـاییکردنی هەنـدێک کـەس پێکهـات کـە لـە کـاتی جـەنگی جیهـانی دووەم تاوانیـان دژی یاسـا نێونەتەوەییـەکان ئەنجامـدابوو. بـە گـوێرەی شـەرت و مەرجـەکانی دادگـای نـورمبێرگ "یاسـای نێونەتـەوەیی دژی ئـەو کەسـانە جێبـەجێ دەکرێـت و ئـەو کەسـانە سـزا دەدات کـە تاوانیـان دژی یاسـا نێونەتەوەییەکان ئەنجامداوە."

ئـەم شـەرتومەرجە ئـەمڕۆش هـەر وەک سـاڵی ١٩٤٦ لـە جێـی خویدایـە. پـاش تێپـەڕبوونی یـەک دەیـە، گـەلێ لـە ئێمـە لـە کۆنگرێسـی ویـلایەتە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا هەوڵمانـداوە دادگـای نێونەتـەوەیی تاوانـەکان پێکبهێنـین بـۆ سـزادانی ئـەو کەسـانەی کـە تـاوانی دژ بـە مرۆڤایـەتی و

تاوانــــە نێونەتەوەییــــەکانی دیکــــەیان ئەنجامــــداوە. مــــن و ســــناتۆر دۆد[220] کۆمــــەڵێک بڕیارنامــــەمان لــــەم پەیوەندییــــەدا لــــە ئەنجوومــــەنی پیرانــــی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نووسیوە.

لــە ئەنجــومەنی نــوێنەرانیش لــە ژێــر رێبەرایــەتی کونگریســمەن جــیم لــیچ[221]، هەنــدێک بڕیارنامــە پێشــنیار کــراوە. دادگــای نێونەتــەوەیی تاوانــەکان بــەرەوپێش دەچێــت ئەگــەر نزیکایەتییــەکی ڕاســتەقینە هــەبێت بــۆ پێکهێنــانی دادگایــەکی وەهــا لــە داهاتوویــەکی نزیکــدا و لــەم ســەروبەندەدا دادگــای تاوانــەکانی جــەنگ لەلایــەن نەتــەوە یەکگرتووەکانــەوە دروســتکراوە بــۆ لێپرســینەوە لەگــەڵ تاوانــەکانی دژ بــە مرۆڤایــەتی لــە یوگوســلاڤیای پێشــوو و ئــەو تاوانانــە کــە لــە بۆســنیا و وڵاتــانی پەیوەندیــدار ئەنجامــدران و هــەروەها ئــەو تاوانانــەی کــە لــە "روانــدا" [222] دژی مرۆڤایــەتی ئەنجامــدران. ئێســتا دادگــای تاوانــەکانی

[220] Dodd

[221] Jim Leach

[222] لە ســاڵی ١٩٩٤ جونــان هایبــا ریمانــا، ســەرۆک کۆمــاری روانــدا لە رووداوی کەوتنەخــوارەوەی فــڕۆکە گیــانی لەدەســتدا. عەشــیرەتی هۆتــۆ عەشــریتی توتســی بە بەرپرســیاری ئەو رووداوە لە قەڵەمــدا و زنجیــرەیەک پێکــدادانی خوێنــاوی لە نێــوان ئەو دوو ئەو عەشــیرەتەدا روویــدا و لە مــاوی ١٠٠ رۆژدا نــزیکەی ٨٠٠ هەزار تــا ملیۆنێــک کەســی ســەر بە عەشــیرەتی توتســی بەدەســت عەشــیرەتی هۆتــۆ کــوژران. هەروەهــا نــزیکەی ٢٥٠ هەزار تــا ٥٠٠ هەزار ژن و کچــی ســەر بە عەشــیرەتی توتســی لە لایەن پیــاوانی ســەر بە عەشــیرەتی هۆتــو کە زۆربەیــان هەڵگــری ڤیروســی ئەیــدز بــوون دەســتدرێژیان کرایەســەر و لە ئەنجامــدا ژمــارەیەکی زۆر لەو ژن و کچــانە تووشــی نەخۆشــی ئەیــدز بــوون. کۆمەڵکــوژی روانــدا لەبەرچــاوی کۆمەڵگــای نێــونەتەوەیی، بەتــایبەت هێــزە ئاشــتیپارێزەکانی نەتەوە یەکگرتوەکــان ئەنجامــدرا بەڵام رێکخــراوی نەتەوە یەکگرتوەکــان بە بیــانووی پرەنســیپی دەســتێوەرنەدان لە

شــــەڕ هەیــــە. مـــن جارێکیـــان هـــەلی ئـــەوەم بۆڕەخســـا لەنزیکـــەوە ســـەیری کـاری ئــەم دادگایــە بکــەم. دەبــێ بازنــەی کــاری دادگــای تاوانــەکانی جــەنگ ئەوەنـــدە بـــەرفراوان بکرێـــت کـــە ئـــەم بڕیارنامەیـــەی بەردەســـتمان بکەوێتـــە نـــاوی بـــۆ ئـــەوەی ســـەدام حوســـەین وەک تاوانبـــاری جـــەنگ دادگـــایی بکرێت.

ئاشـــکرایە کـــە ســـاڵی ١٩٨٨ دەوڵـــەتی عێـــراق بـــە رێبەرایـــەتی ســـەدام حوســـەین شـــاڵاوێکی سیســـتماتیکی بـــۆ قڕکردنـــی خـــەڵکی کـــورد لـــە عێـــراق بـــەڕێوەبرد. ڕێبـــەرە کوردەکـــان ژمـــارەی ئـــەو کەســـانەی کـــە لـــە ئـــەنجامی ئـــەم شـــاڵاوەدا کـــوژراون لـــە نێـــوان ٥٠ هـــەزار تـــا ١٨٢ هـــەزار کـــەس هەڵدەســـەنگێنن. لـــە ١٦ ی ئـــاداری ١٩٨٨ هێـــزی هـــەوایی عێـــراق شـــاری هەڵەبجـــەی بومبـــاران کـــرد پـــاش ئـــەوەی دەوڵـــەتی ئێـــران بـــە یارمـــەتی هێـــزە کوردەکـــان هەڵەبجـــەی گـــرت. ئـــەم بومبارانـــە بـــە چـــەکی کیمیـــایی ئەنجامـــدرا و لـــە ئەنجامـــدا ٥ هـــەزار ژن و منـــداڵ کـــوژران. دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە ١٩٨٢ و ١٩٨٤ لـــە شـــەری ئێـــران و عێـــراق کـــەڵکی لـــە چـــەکی کیمیـــایی وەرگرتووە.

عێـــراق ســـەرەتا لـــە ســـاڵی ١٩٨٢ دژی ئێرانیـــەکان چـــەکی کیمیـــایی بـــەکارهێنا و پاشـــان لـــە تـــەموزی ١٩٨٣ گـــازی "موســـتارد"ی دژی هێـــزە ئێرانیـــەکان بـــەکارهێنا. بڕێکـــی زۆر گـــازی موســـتارد لـــە تشـــرینی دووەمـــی ١٩٨٣ و شـــــوباتی ١٩٨٤ لەلایـــــەن عێراقـــــەوە بـــــەکارهێنرا. هـــــەروەها

کاروبـــاری نـــاوخۆیی وڵاتـــان، پێشـــی لە کۆمەڵکـــوژییەکە نەگـــرت. دوابەدوای شکســـتهێنانی هۆتۆکـــان لەهێـــزە چەکـــدارەکانی توتســـی و هەنـــدێ لە وڵاتـــانی دیـــکەی ئەفریقـــایی، کۆمەڵکـوژییەوە راوەســتا و پاشــان دادگــایەک بــۆ دادگـاییکردنی بەرپرســیارانی کۆمەڵکــوژیەکە بەڕێوەچوو. وەرگێڕ

دەگوترێت عێراق لە هێرشەکەی شوباتی ١٩٨٤ گازی دەماری بەکارهێناوە. لە پەیوەندی لەگەڵ قەیرانی عێراق- کوێت لە ١٨ی کانوونی دووەم تا ٢٥ی شوباتی ١٩٩١، عێراق ٣٩ موشەکی قەدەغەکراوی Scudی لە ١٨ هێرشی جیاوازدا هاویشتووە بۆ ئیسرائیل کە دوو کەسی بە شێوازی راستەوخۆ و ١٢ کەسی بە شێوازی ناڕاستەوخۆ کوشتووە و پتر لە ٢٠٠ کەسی بریندار کردووە.

لە ١٨ی کانوونی یەکەمی ١٩٩٠ ڕێکخراوی لێبووردنی نێونەتەوەیی راپۆرتێکی بڵاو کردەوە کە تێیدا هاتووە عێراق سەدان کوێتی ئەشکەنجە کردووە و کوشتووە بە تۆمەتی ئەوەی کە هێرشیان کردووەتەسەر هێزەکانی عێراق. هەزاران کوەیتی بە تاوانی ملکەچنەبوون بە فرمانی سەربازانی عێراق دستگیر کراون. رێکخراوی لێبووردنی نێونەتەوەیی هەروەها ڕاپورتیداوە کە نزیکەی ٣١٢ منداڵ لە زگی دایکیاندا مردوون پاش ئەوەی سەربازانی عێراق دایکی ئەو مندالآنەیان کوشتووە. دەوڵەتی عێراق هەروەها تاوانی بەئەنقەست و برنامەداڕێژراوی تروریزمی ژینگەی لە ناوچە ئەنجامداوە لە رێگای ئاگرتێبەردانی بەئەنقەستی ٧٠٠ بیری نەوتی کوەیت لە شوباتی ١٩٩١.

لە بەهاری ١٩٩٣ دەوڵەتی کوەیت دەوڵەتی ئەمریکای ئاگادار کردەوە کە کۆمەڵێک بەڵگەی دۆزیوەتەوە دەربارەی ئەوەی کە عێراق هەوڵیداوە سەرۆک کۆماری پێشووی ئەمریکا، جورج بوش لە کاتی سەردانی جورج بوش بۆ کوەیت لە ١٤، ١٥ و ١٦ی نیسان بکوژێت. لەم پەیوەندییەدا ئیدارەی فدراڵی لێکۆڵینەوە و ئاژانسە هەواڵگریەکانی دیکەی ئەمریکا بۆ لێکۆڵینەوە ناردران بۆ کوەیت و لە

٢٤ی حـــوزەیرانی ١٩٩٣ راپۆرتیانـــدا بـــە ســـەرۆک كۆمـــار و رایانگەیانـــد بـــەو ئەنجامـــە گەیشـــتوون كـــە عێـــراق لـــە پشـــتی ئـــەم پیلانـــەدا بـــووە. عێـــراق حاشـــای لـــەوە كـــردووە كـــە هـــەوڵی كوشـــتنی ســـەرۆک كۆمـــاری ئـــەمریكای دابێـــت بـــەڵام راســـتبوونی ئـــەم مەســـەلەیە ســـەلمێندرا، هـــەر بۆیـــە ویـــلایەتە یـــەكگرتووەكانی ئـــــەمریكا لـــــە ٢٦ ی حـــــوزەیرانی ١٩٩٣، ٢٣ موشـــــەكی Tomahawkی دا لـــــە بەڕێوەبەرایـــــەتی ئیســـــتیخباراتی عێـــــراق. لـــــە ٢٨ی حـــــوزەیرانی ١٩٩٣ ســـــەرۆک كلینتـــــۆن نامەیـــــەكی نـــــارد بـــــۆ كـــــۆنگرێس و ئامـــاژەی بـــەوە كـــرد كـــە هێرشـــی موشـــەكی بـــۆ ســـەر عێـــراق بـــە گـــوێرەی بڕیارنامەی دەسەڵاتەكانی جەنگ ئەنجامدراوە.

ئەمانـــە كورتەیـــەكی چڕوپـــڕ لـــە تاوانـــە جەنگیـــەكانی ســـەدام حوســـەین و ڕێیـــەرانی دیكـــەی عێراقـــە. هـــەروەها ســـەدام كۆمـــەڵێک كـــردەوەی شـــایانی سەرزەنشـــــی دیكـــــەی بـــــە گـــــوێرەی رێوشـــــوێنە نێونەتەوەییـــــەكان ئەنجامـــداوە. ســـەدام حوســـەین بڕیارنامـــەكانی نەتـــەوە یـــەكگرتووەكانی بـــە تونـــدی پێشـــێلكردووە و لەگـــەڵ جیهـــان بەربـــەرەكانی دەكـــات بـــەڵام لـــە دوایـــین ســـاتەكاندا پاشەكشـــە دەكـــات. ئەگـــەر ســـەدام ســـكاڵای لـــە ســـەر تۆمـــار بكرێـــت و وەک تاوانبـــاری جـــەنگ دادگـــایی بكرێـــت، دەبـــێ بـــە نموونەیـــەكی زۆر بـــاش. روونـــە كـــە دادگـــاییكردنی ســـەدام مەســـەلەیەكی زۆر ئـــاڵۆزە و لەوانەیـــە بـــێ كـــەڵكوەرگرتن لـــە هێزێكـــی زۆری ســـەربازی مومكین نەبێت.

هەنـــدێک داواكـــاری هەیـــە بـــۆ رووخانـــدنی ســـەدام حوســـەین. شـــتێكی دوور لـــە راســـتی نییـــە كـــە هێـــزە ناوخۆییـــەكانی نـــەیاری ســـەدام بتـــوانن شۆڕشـــێک دژی ســـەدام ئـــەنجام بـــدەن. ویـــلایەتە یـــەكگرتووەكانی ئـــەمریكا دەتوانێـــت لـــە ڕێگـــای رادیـــو دەنگـــی ئـــەمریكا یارمـــەتی ئـــەم هەوڵانـــە بـــدات و

دەتوانێـــت (بەهاوئاهـــەنگی لەگـــەڵ کۆمـــەڵگای نێونەتـــەوەیی) پشـــتیوانی لـــەو کەســـانە بکـــات کـــە دژی ســـەدام خـــەبات دەکـــەن بـــۆ پەســـەندکردنی بڕیارنامەیـــەکی وەهـــا بـــۆ دادگـــاییکردنی ســـەدام وەک تاوانیـــاری جـــەنگ. ئـــەم دادگاییکردنـــە تەنانـــەت ئەگـــەر خـــودی ســـەدامیش تێیـــدا ئامـــادە نـــەبێت وره‌ی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا زۆر بـــەرز دەکاتـــەوە بـــۆ رووخاندنی سەدام.

سناتۆر دۆرگان:

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ شـــتی زۆری نووســـیوە ســـەبارەت بـــە شـــاڵاوی ئـــەنفال دژی کوردەکـــانی بـــاکووری عێـــراق. ئـــەم شـــاڵاوە سیاســـەتی کۆمـــەڵکوژیی سیســـتماتیک و بـــە ئەنقەســـت بـــوو. رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ گەیشـــتووەتە ئـــەو ئەنجامـــە کـــە دەوڵـــەتی عێـــراق لانیکـــەم ٥٠ هـــەزار تـــا ١٠٠ هـــەزار کـــوردی کوشتووە.

شـــاڵاوی ئەنفـــال بریتیبـــوو لـــە کـــاولکردنی هـــەزاران گونـــدی کوردنشـــین و کوشـــتن و بێسەروشـــوێنکردن و قـــەڵاچۆکردنی خـــەڵک بـــە چـــەکی کیمیـــایی و نیشـــتەجێکردنی زۆرەملێـــی ســـەدان هـــەزار کـــورد. ئـــەم شـــاڵاوە پاکتـــاوی ئـــەتنیکی بـــوو، پاشـــان دەســـتەواژەی ئـــەنفالی لـــە ســـەر دانـــرا. مەســـەلەی زۆر خراپتـــر ئەوەیـــە کـــە لـــە شـــاڵاوی ئەنفالـــدا کـــەڵک لـــە چـــەکی کیمیـــایی وەرگیـــراوە. راپـــۆرتی ئەنجوومـــەنی وەزیرانـــی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا دەڵێـــت لـــە ١٩٨٧ و ١٩٨٨ گـــەلێ جـــار بـــە چـــەکی کیمیـــایی هێرشکراوەتەســـەر دانیشـــتوانی گوەنـــدەکان. ئـــەم ڕاپۆرتـــە ١٠ نمونـــە لـــە هێرشـــە کیمیاییـــەکانی عێراقـــی خســـتووەتەڕوو و دەڵێـــت عێـــراق ٥ جـــۆر

گـــــازی موســـــتارد و گـــــازی دەمـــــاری ســـــارین و تـــــابونی خستووەتەســـــەر بومبی هەوایی و "rocket"ی ١٢٠ میلیمی و چەند جۆر تۆپ.

عێـــراق بەرنامـــەی چـــەکی کیمیـــایی و بیولـــۆژیکی هەیـــە. ئـــەمباری چەکـــە کیمیاییـــەکانی عێـــراق، ٤٠ هـــەزار چـــەک و تەقەمـــەنی کیمیـــایی و ٤٨٠ هـــەزار لیتـــر ســـووتەمەنی چـــەکی کیمیـــایی و ٨ سیســـتمی هـــەڵگری بومـــب لـــە خـــۆ دەگرێـــت. ئـــەمباری چەکـــە بیولۆژیکـــەکانی عێـــراق، ٨/٥٠٠ لیتـــر anthrax، ١٩ هـــــــەزار لیتـــــــر toxin botulinumو ٢٢٠٠ لیتـــــــر alfatoxin لەخۆدەگرێـــت. ئـــەم بەرنامەیـــە پێشـــێلکردنی کونڤانســـیونی چەکـــە بیولۆژیکەکانـــە کـــە عێـــراق واژۆی کـــردووە. هـــەروەها لیســـتی تاوانەکانی عێراق و پێشێلکردنی پەیماننامەکان زۆر دوور و درێژە.

شایەتحاڵێکی ئەنفال

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، بـــا ســـەیرێکی رەفتـــار و کردەوەکـــانی ســـەدام حوســـەین و رژیمـــی عێـــراق بکـــەین لـــە رێگـــای ئـــەو بەســـەرهاتە ترســـناکەی کـــە بەســـەر کـــوڕێکی منداڵـــدا هـــاتووە بـــە نـــاوی "دژوار" کـــە تەمـــەنی ٥ ســـاڵ بـــووە و ئێســـتا مـــردووە. بەســـەرهاتی "دژوار" لـــە ڕاپـــۆرتی سەیروســـەمەرەی "رێکخـــراوی چـــاودێری رۆژهـــەڵاتی ناوەڕاســـت" و "رێکخـــراوی پزیشـــکانی مرۆڤدۆســـت" وەرگیـــراوە. رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ ئـــەم ڕاپۆرتـــەی لـــە کتێبێکـــدا بـــەناوی "شـــاڵاوی ئـــەنفال لـــە کوردســـتانی عێـــراق" بـــڵاو کردووەتـــەوە، ئـــەم کتێبـــە بەســـەرهاتی زۆر ترسناکی "دژوار"مان بۆ دەگێڕێتەوە:

لـــە ئێـــوارەی رۆژی ٢٥ ی ئـــابی ١٩٩٨ بـــاوکی "دژوار" کـــە جووتیـــار بـــووە و نـــاوی حەســـەن بـــووە لـــە گـــەڵ دایـــک و بـــاوک و ٤ براکـــەی و

هاوسەرەکەی و ٤ منداڵەکەی (کە "دژوار" یەکێ لەوانە بووە) لە گوندی "بیرجینی"[223] دەژیان. حەسەن، باوکی "دژوار" سەرلەبەیانی ئەو رۆژە خۆی ئامادە کردبوو بچێتە باخەکەیان بەڵام گوندەکەیان بومبارانکرا. حەسەن دەڵێت تەقینەوەکانی سەرلەبەیانی ئەو رۆژە بە قەد بومبارانەکانی پێشووی گوندەکەیان بەدەستی عێراق بەهێز نەبووە. خەڵکی گوند (ئەوانەی کە لە هێرشەکە رزگاریان بووە) وتوویانە دووکەڵی بومبەکان رەنگی سپی، رەش و زەرد بووە و بەرزایی دووکەڵەکەی ٥ تا ٦ مەتر بووە، بۆنی گازەکەی سەرەتا خۆش بووە و بۆنی سێو و هەروەها بۆنی شتێکی شیرینی داوە. گەلێ لە گوندنشینەکان وتوویانە:

" گازەکە بۆنی ژەهری دژە ئافەتی کێڵگەکانی دەدا. پاش ماوەیەکی کورت بۆنەکە تاڵ بوو و کاری کردە سەر چاو و دەم و پێستمان. لە ناکاو بە زەحمەت دەمانتوانی هەناسە بکێشین. هەناسەمان نەدەهاتە دەرەوە و بەتەواوی پچڕا بوو."

خەڵکی ئەم گوندە – کە تەنها یەکێ لەو گوندانە بووە کە سەرلەبەیانی ئەو رۆژە لەلایەن دەوڵەتی عێراقەوە هێرشی کراوەتەسەر

[223] گوندی بیرجینی (Birjinni) دەکەوێتە ناوچەی بادینان و یەکێ لەو دەیان گوندە بوو کە لە قۆناخی هەشتەمی ئەنفالدا، ئەنفال کرا. هێزەکانی رژیمی بەعس کە لە ٣٨ لیوای پیادە و ٢ لیوای زرێپۆش و ٣ کەتیبەی تۆپ و ١٧١ فەوجی جاش (کە سەر بە فەرماندەی جەحافلی دیفاعی وەتەنی ٥ بوون) لە بەرەبەیانی رۆژی ٢٥ی ئابی ١٩٨٨ پەلاماری گوند و دەشت و دۆڵەکانی ناوچەی بادینانیاندا. لەو هێرشە بەربڵاوەدا رژیمی بەعس گوندەکانی ناوچەی کیمیابارانکرد و لە ئەنجامدا ژمارەیەکی زۆر لە گوندنشینەکان کوژران. وەرگێڕ.

- نەیانــدەزانی لــە کــاتی بومبارانەکــەدا چــی بکــەن و کەمکــەم زانیــان کــە ئەمانــە بــومبی ئاســایی نــین بــەڵکو بــومبی کیمیــایین. کــاتێ کــە دوکــەڵی بومبــە کیمیاییــەکان نیشــتووەتە ســەر زەوی، وەک پەڵــە هــەور چــۆم و کێڵگە و مەزراکانی داپۆشیوە. باوکی"دژوار" دەڵێت:

" دەســتی ســێ منداڵەکــەم و ژنەکــەم گــرت و بەهــەڵاتن چووینــە ســەر شــوێنێکی بــەرز. ئێمــە بــەرەو ئاراســتەی پێچەوانــەی دوکەڵەکــە هــەڵاتین. بارودۆخەکــە زۆر شــڵەژاو بــوو. خــەڵک بــەرەو هــەموو لایــەک هەڵــدەهاتن. ئەنــدامانی بنەماڵــە لەیــەک دابڕابــوون و منداڵــەکان دایــک و بــاوکی خۆیــان ون کردبــوو. هــەموو کەســێک هەوڵیــدەدا خــۆی رزگــار بکــات. هــەر کەســێک لــە بیــری خۆیــدا بــوو، تەنانــەت دایکــی منداڵــەکانیش، چونکــە منداڵەکان نەیاندەتوانی هەناسە بدەن".

بــەڵام بــاوکی حەســەن و ئەنــدامانی دیکــەی بنەماڵــە هــەر لــە ســەرەتاوە لــە مــاڵ نەهاتبوونــە دەرەوە، لەبــەر ئــەوەی کــە نەیانــدەزانی ئــەم دوکەڵــە چییــە بــەڵام کــاتێ کــە زانیــان هێرشــی کیمیاییــە، گــەلێکیان لــە گونــدەوە بــەرەو باخێــک هــەڵهاتن کــە لــە نێــو دۆڵێکــی قووڵــدا بــوو. دووکــەڵەکــە بەشــوێنیاندا دەچــووە نــاو چۆمەکــە. ئــەو کاتــە حەســەن و بــاوکی زانیــان یــەکێ لــە ٤ منداڵــەکانیان لێیــان جیابووەتــەوە کــە ئــەو منداڵــە ٥ ســاڵە بــوو کــە باســم کــرد واتــا "دژوار" بــوو، "دژوار" ون ببــوو، لەگــەڵ بــاپیری چووبــووە نێــو باخەکــەی نێــو چۆمەکــە و لــەوێ مــابووەوە. کاتێــک کــە دووکەڵەکــە پــاش نیــو کــاتژمێر تورێــک لاچــوو، حەســەن و کەســانی دیکــە کــە رزگاریــان ببــوو بــە ســەلامەت گەڕانــەوە نــاو گونــد، حەســەن بینــی دایــک و خۆشــکەکەی بــە ســەر زەویــدا ڕاکێشــراون و کیمیــایی گرتــوونی، دەســت و لاقیــان فەلەج بــوو و دەلــەرزی، هەوڵیانــدەدا ئــاو بخــۆن بــەڵام

نەیانـــدەتوانی، قڕوگیـــان وشـــک ببـــوو و دەســـووتا، دەڕشـــانەوە. حەســـەن دەڵێت:

" دایکــم بــە هەناســەدان وتــی هەســت دەکــەم ســەرم کــونی تێبــووە. لــە مــاوەی چەنــد کــاتژمێر پــاش کیمیابارانەکــە دایــک و خۆشــکەکەم کــوێر بــوون. لــە گونــد چوومــە دەرەوە و بــاوک و کوڕەکــەم (دژوار) دۆزییــەوە کــە مردبــوون و لــە دەرەوەی باخەکــەمان کــەوتبوون. هــیچ نیشــانەیەکیان پێــوە دیــار نــەبوو. وەک ئــەوە وابــوو خــەوتبن، تــەنها ئــەوە نــەبێ کــە دەموچاویــان شــین ببــوو. پاشــان زانــیم کــە دوو براکەشــم لــە ئەشکەوتێکی بچووکدا مردوون کە خۆیان تێدا داڵدەدابوو".

جــەنابی ســەرۆکی ئەنجــومەن، ئەمــە تــەنها چەنــد پــاراگراف لــەو کتێبەیــە کــە باســی بــە ســەرهاتی یــەکێ لــە گونــدەکان دەکــات کــە لــە لایــەن دەوڵەتی عێراق کیمیاباران کراوە.

تــەنها یــەک کــەس لــەم جیهانــەدا هەیــە کــە نــە یــەک جــار بــەڵکو چەنــد جـــــار چـــــەکی کۆمـــــەڵکوژی دژی خـــــەڵکی خـــــۆی و دراوســـــێکانی بــەکارهێناوە، ئــەویش ســەدام حوســەینە و تــەنها یــەک وڵاتــیش هەیــە کــە کــارێکی وای تێــدا کرابــێ، ئــەویش عێراقــە. مــن و ســناتوری ئەیالــەتی پنســیلڤانیا و ئــەوانی دیکــە دەڵێــین ئێســتا کــاتی ئەوەیــە (هــەر چەنــد کـــە کـــاتی زۆری بـــە ســـەردا چـــووە) کـــە دادگایـــەکی نێونەتـــەوەیی پێکبهێنرێــت بــۆ دادگــاییکردنی ئــەو کەســانە کــە ئــەم کــردەوە دلڕەقانــە و تاوانـــە جەنگیانـــە ئەنجامـــداوە. ئـــەم دادگایـــە دەتـــوانێ کۆمـــەڵێک بەڵگەنامــەی زۆرتــر لــەو پەیوەندییــەدا بخاتــەڕوو ، لــە چــاو ئــەو شــتانەی کە ئەمڕۆ سناتۆری ئەیالەتی پنسیلوانیا و من باسمان کرد.

لەوانەیـــە پاشـــان هـــەموو جیهـــان ئاگـــاداری ئـــەم بەڵگەنامانـــە و ئـــەو کـــردەوە ترســـناکە بەزماننەهاتووانـــە بێتـــەوە کـــە بـــە ســـەر ئـــەم ژن و پیـــاو و منداڵـــە بـــێ گوناهانـــەدا هـــاتووە. نەتـــەنها دەیـــان هـــەزار بـــەڵکو ســـەدان هـــەزار کـــەس بێسەروشـــوێن کـــران و بـــە تـــاک و بـــە کۆمـــەڵ کـــوژراون کـــە هەنـــدێکیان بـــە چـــەکی کیمیـــایی کـــوژراون. لەوانەیـــە پاشـــان خـــەڵکی جیهـــان ئاگـــادار ببنـــەوە کـــە ســـەدام تـــەنها ســـەرکردەی وڵاتێـــک نییـــە، تـــەنها ســـەرکردەی عێـــراق نییـــە بـــەڵکو تاوانبـــاری جەنگـــە. دادگـــای تاوانـــەکانی جەنگ دەبوایا پاش شەری کەنداو پێکبهاتبایا.

ســـەدام حوســـەین چ بـــە ئامـــادەبوون و چ بە ئامادەنـــەبوونی خـــۆی لـــە دادگـــا دادگـــایی بکرێـــت بـــۆ مـــن جیـــاوازی نییـــە، گرنـــگ ئەوەیـــە دادگـــایی بکرێـــت. ئێمـــە دەبـــێ (وەک خـــەڵکی جیهـــان) لـــە دەوری یـــەک کۆببینـــەوە و کردەوەیـــەکی دادپەروەرانـــەی وا ئـــەنجام بـــدەین. ئـــەو کـــردەوە ترســـناکە بەزماننـــەهاتووە کـــە دەوڵـــەتی عێـــراق بـــە ســـەر گـــەلێ لـــەم خـــەڵکـــە بـــێ گوناهـــەدا هێناویـــەتی، نـــابێ بـــێ وەڵام بمێنێتـــەوە و دەبـــێ لێپرســـینەوەی لەگـــەڵ بکـــرێ. ئێمـــە دەتـــوانین و دەبـــێ دادگایـــەکی نێونەتـــەوەیی پێکبهێنـــین. ئێمـــە کـــارێکی وامـــان لـــە رابـــردوودا کـــردووە و ئێســـتاش دوو دادگای هاوشێوە هەیە.

بـــە رێبەرایـــەتی ســـناتوری پنســـیلڤانیا، ئێمـــە دەتـــوانین و دەبـــێ دادگایـــەکی نێونەتـــەوەیی بـــۆ عێـــراق پێکبهێنـــین. لەوانەیـــە ئـــەم بڕیارنامەیـــە بـــۆ هەنـــدێ کـــەس ناتـــەبا بـــێ و بڵـــێن دیپلوماســـی ناشـــەفافی جیهـــانی ئـــەمڕۆ ئـــەم جـــۆرە کـــردەوە لێبڕاوانـــە و گرنگانـــە قبـــوڵ ناکـــات. ئەگـــەر دەستپێشـــخەریی دیپلوماتیـــک لـــە داهـــاتوودا لـــە کەنـــداوی فـــارس ئـــەنجام بـــدرێت، نابێـــت لـــە نێـــوان دیپلوماتـــە هێژاکـــان لـــە لایـــەک و ســـەدام

حوســـەین وەک ســـەرکردەیەکی نەتـــەوەیی لـــە لایـــەکی دیکـــە بکرێـــت. دەبـــێ ســـەدام وەک تاوانبـــاری جـــەنگ دادگـــایی بکرێـــت و بەڵگەنامەکـــان کـــە هـــەموو خـــەڵکی جیهـــان لـــە داهـــاتوودا دەیـــانبینن، تاوانبـــاربوونی ســـەدام دەسەلمێنن.

بەگوێرەی یاسا نێونەتەوەییەکان، ئەنفال ژینوسایدە

پێشـــیلکارییەکانی یاســـا نێونەتەوەییـــەکان لـــە کوەیـــت لەلایـــەن عێـــراق سیســـتماتیک و بـــەرفراوان بـــووە بـــەڵام دادگـــای نێونەتـــەوەیی نابێـــت خـــۆی لـــە بازنـــەی جـــەنگی کەنـــداوی فارســـدا بەرتەســـک بکاتـــەوە و بـــۆ ئـــەم مەبەســـتە دەبـــێ نمونـــە گـــەورەترەکانی تاوانـــەکانی ســـەدام حوســـەین لـــە بـــەر چـــاو بگرێـــت کـــە داگیرکردنـــی کویـــت تـــەنها یـــەکێ لـــەو تاوانانەیـــە. دادگـــای تاوانـــەکان و لەوانـــە دادگـــای تاوانـــەکانی ســـەدام حوســـەین یـــەکێ لـــە دادگـــا درێژخایەنەکانـــە و دەگەڕێتـــەوە بـــۆ پـــێش لـــە جـــەنگی کەنـــداوی فارس و پاش ئەم جەنگەش بەردەوام بووە.

گـــەورەترین تاوانێـــک کـــە ســـەرکردەکانی عێـــراق ئەنجامیانـــداوە، شـــاڵاوی ئەنفالـــە بـــۆ ژینوســـایدی خـــەڵکی کـــورد لـــە ناوچـــە گوندنشـــینەکانی بـــاکووری عێـــراق. ئەنجامـــدانی پتـــر لـــە ٣٠٠ گفتوگـــۆ و لێکۆڵینـــەوەی مەیـــدانی لـــە کوردســـتانی عێـــراق و کـــەڵکوەرگرتن لـــە بەڵگەنامـــە دادگاپەســـەندەکان و بەڵگەنامـــە فەرمییـــەکانی عێـــراق کـــە دەســـتیان بەســـەردا گیـــراوە، رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مرۆڤـــی گەیاندووەتـــە ئـــەو ئەنجامـــە کـــە لـــە شـــاڵاوی ئـــەنفال دژ بـــە کوردەکـــانی عێـــراق، ٥٠ هـــەزار تـــا ١٠٠ هەزار کورد بە شێوازی سیستماتیک و بە ئەنقەست کوژراون.

لەم شاڵاوەدا هەزاران گوندی کوردنشین کاولکران و گەلێ کەس بە چەکی کیمیایی کوژران، بێ سەروشوێن کران و قەلاچۆکران یا سەدان هەزار کورد بە زۆر نیشتەجێ کران. ڕاپۆرتێکی ڕێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ ئەوە نیشان دەدات کە چۆن ئەم شاڵاوی ژینوسایدە گوندبەگوند بەڕێوە چووە. گوندەکان سەرەتا بومباران یا توپباران کراون و هەندێک جار هێرشی کیمیاییان کراوەتەسەر (بەهەمان جۆرە چەکی کیمیایی کە لە کاتی شەری ئێران و عێراقدا کەڵکی لێوەرگیراوە). دانیشتووانی گوندەکان هەوڵیانداوە هەڵبێن بەڵام کەوتوونەتە داوی سەربازەکان کە گوندەکانیان گەمارۆ داوە. هێزەکانی ئیستخباراتی عێراق پیاو و کوڕەکانیان جیاکردووەتەوە و بێسەروشوێنی کردوون. ئەو شاهیدانە کە ئەم ڕووداوانەیان بە چاوی خۆیان بینیوە وتوویانە ئەم کەسانە بە لۆری گوازراونەتەوە بۆ باشووری عێراق و لەوێ کوژراون و خراونەتە ناو گۆڕە بەکۆمەڵەکان.

ئەم کردەوانەی دەوڵەتی عێراق دژ بە خەڵکی کوردی خۆی، تاوانی ژینوسایدە بە گوێرەی ئەو پێناسەیەی کنڤانسیونی ژینوساید کە دەوڵەتی عێراقیش لە ١٩٥٩ واژۆی کردووە. ئەو کنڤانسیونە کۆمەڵکوژی خەڵک بە هۆی ڕەگەزیانەوە قەدەغە دەکات. لە بەڵگەنامەکانی خودی دەوڵەتی عێراقدا دەردەکەوێت کە دەوڵەتی عێراق هەوڵیداوە کوردەکان بە کۆمەڵ لەناوبەرێت تەنها لەبەر ئەوەی کە کورد بوونە. ئەم کردەوەیە دەکەوێتە ناو پێناسەی کونڤانسیونی ژینوساید. دەوڵەتی عێراق لە شاڵاوەکەی خۆی دژی خەڵکی کورد کەڵکی لە چەکی کیمیایی وەرگرتووە کە پاشماوەی چەکە کیمیاییەکانی جەنگی ئێران و عێراق بووە.

بـــه پێـــی ڕاپـــۆرتێکی ئەنجوومـــەنی وەزیرانـــی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا دەربـــارەی چەکـــە کۆمـــەڵکوژەکانی عێـــراق، دەوڵـــەتی عێـــراق لـــە ١٩٨٧ و ١٩٨٨ لـــــە ناوچـــــەکانی ســـــەر ســـــنووری ئێـــــران و تورکیـــــا هێرشـــێکی کیمیـــایی گـــەورەی کردووەتـــە ســـەر گوندنشـــینەکانی خـــۆی. هـــەمان راپـــورت ئامـــاژە بـــە ١٠٠ نمونـــە هێرشـــی کیمیـــایی عێـــراق دەکـــات دژ بـــە ســـەربازەکانی ئێـــران یـــان خـــەڵکی کـــورد. بـــەگوێرەی ئـــەم راپۆرتـــە عێـــراق لـــە بـــواری بەرهـــەمهێنانی چـــەکی کیمیـــایی پێشـــکەوتنی باشـــی بەدەســـتهێناوە و لـــە دەیـــەی ١٩٨٠ ئـــەم چەکانـــەی دژ بـــە ئێـــران و خـــەڵکی کـــوردی وڵاتـــی خـــۆی بـــەکارهێناوە. هێزەکـــانی عێـــراق هـــەم بـــە ئامـــانجی تاکتیکـــە ســـەرەبازییەکان و هـــەم بـــە ئامـــانجی ترســـاندنی خـــەڵک، گـــازی کیمیاییـــــــان (لەوانـــــــە گـــــــازی Mustard و گـــــــازی دەمـــــــاری TabunوSarin) خســـــتووەتە ســـــەر بومبـــــە هەواییـــــەکان و ڕۆکێتـــــی ١٢٠ میلیمی و چەند جۆر تۆپ.

ئەنفال ژینۆسایدكردنی مرۆڤایەتییە

١٣ی ئاداری ١٩٩٨

ئەنجومەنی پیران

سـناتۆر جۆزیـف بایـدێن[224]: جەنـابی سـەرۆكی ئەنجـومەن، دەمەوێـت سپاسـی سـناتۆر سـپیكتێر بـكەم بـۆ رێبەرایەتیكردنـی هەوڵەكـان بـۆ ئامـادەكردنی ئەو بڕیارنـامەیە كە دوێنـێ بە تێكـڕای دەنـگ لە ئەنجومەنی پیران پەسەندكرا.

ئەو بڕیارنـامەیە پشـتیوانی دەكـات لە پێكهـاتنی دادگـایەكی نێـونەتەوەیی بـۆ لێپرسـینەوە، دادگـاییكردن و لە كۆتاییـدا سـزادانی سـەدام حوسـەین و كاربەدەسـتانی دیـكەی عێـراق بەهـۆی تـاوانی ژینۆسـاید و تاوانانەكـانی دیـكە كە دژی مرۆڤـایەتی ئەنجامیانـداوە. رژیمـی سـەدام بە هـۆی ئەنجامـدانی ژینۆسـایدی كـورد و شـیعەكان و هەڵسـوكەوتی دڕنـدانە لەگەڵ هاووڵاتیـانی كوەیـت و بەكارهێنـانی بەردەوامـی چەكـی كیمیـایی، بـووە بە یەكـێ لە بێزلێكراوتـرین دیكتـاتۆرە زۆردارەكانی جیهان لەم سەردەمەدا.

---

[224] جـۆ (جۆزێـف) بایـدێن سـاڵی ١٩٧٣ تـا ٢٠٠٩ نـوێنەری دیلاوێـر بـوو لە ئەنجـومەنی پیرانـی ئەمریكـا لە سـەر لیسـتی پـارتی دیمـوكرات. لە ٢٠٠٧ تـا ٢٠٠٩ سـەرۆكی كـۆمیتەی پەیوەنـدییەكانی دەرەوەی ئەنجـومەنی نـوێنەران بـوو و لە سـاڵی ٢٠٠٩ تـا ئێسـتا جێگـری بـاراك ئوبامـا، سـەرۆك كۆمـاری ئەمریكـایە. بایـدێن هەر لە كـۆنەوە ئاگـاداری بـارودۆخی كـورد بـووە و پـاش رووخـانی رژیمـی بەعـس چەنـد جـار سـەردانی هەرێمـی كوردسـتانی كـردووە. وەرگێڕ

لەوانەیە شالاوی ئەنفال یەکێ لە باشترین و بەڵگەمەندترین سیاسەتەکانی سەدام حوسەین بۆ ژینۆسایدکردنی مرۆڤ بێت کە لە شوباتی ١٩٨٨ دژی کوردستانی عێراق بەڕێوەچوو و لە ئاستی جیهانیدا کەمتر ناسراوە. ئامانجی ئەنفال ئەوەبوو کە پشتیوانی کۆمەڵانی خەڵک لە بزووتنەوەی کورد وشک بکات و بۆ گەیشتن بەو ئامانجە رژیمی عێراق لە هەموو ئامرازێکی پێویست کەڵکی وەرگرت. عێراق بەشێکی زۆری گوندەکانی خستە ناو ناوچەی قەدەخەکراو و خەڵکەکەی بە زۆر دەرکرد. ئەوانە کە ئامادە نەبوون گوندەکانیان بەجێبێڵن نازناوی "خائین" و "خرابکار"یان پێوە لکێندرا و لە کاتی شالاوی دڕندانەی ئەنفالدا کە ٦ مانگ و نیوی خایاند، بێسەروشوێنکران. بەگوێرەی هەڵسەنگاندنی رێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ، ٥٠ تا ١٠٠ هەزار هاوولاتی سڤیلی بێ گوناه لە کاتی ئەنفالدا کوژراون.

لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ یانی نزیکەی ١٠ ساڵ لەمەوپێش، سەدام حوسەین شارۆچکەی کوردنشینی هەڵەبجەی کیمیاباران کرد. رۆژی چوارشەمە کریستیەن گوسدێن وتارێکی لە رۆژنامەی "واشینگتۆن پۆست"دا بڵاو کردەوە کە ئاسەوارەکانی ئەو کیمیابارانەی لە سەر پیاو، ژن و منداڵی بێ گوناهی هەڵەبجە نیشانداوە کە لە ئەنجامی هێرشەکەی ١٠ ساڵ لەمەو پێش تا ئەمڕۆ بەردەوامە. داوا دەکەم ئەم وتارە بخرێتە بەردەستی ئەندامانی ئەنجومەن.

وەڵامە لاوازەکەی کۆمەڵگای نێونەتەوەیی بە کیمیابارانی هەڵەبجە، سەدام حوسەینی زیاتر هاندا. لە ئابی ١٩٨٨ سەدام قۆناخی کۆتایی

شــــاڵاوی ئەنفـــالی دژی کۆمەڵێـــک گونـــدی دیـــکە ئەنجامـــدا، ســــەدان کەس کــوژران و دەیــان هەزار کەســی دیــکە هەڵاتــن بــۆ وڵاتــانی دراوســێ. کــاتی خــــۆی ســــتافی ئەنجــــومەنی پیــــران لەگەڵ ئاوارەکــــان گفتوگۆیــــان کـــرد و راپۆرتێکیـــــان بـــــۆ کـــــۆمیتەی پەیوەنـــــدییەکانی دەرەوەی ئەنجـــــومەنی نــــوێنەران ئامــــادە کــــرد کە بەمشــــێوەیە باســــی ئەو شــــاڵاوە دڵڕەقــــانەیەی کردبوو:

" دەنگـــــی بومبەکـــــان زۆر نەبـــــوو، پــــاش تەقیـــــنەوەی بومبەکـــــان تـــــۆزێ دەنگـــــی دەهــــات و پاشـــــان پەلەهەورێکـــــی زەرد بە ئاســـــمانی شـــــوێنی تەقیـــــنەوەکەدا بـــــڵاو دەبـــــوەوە. ئەوانە کە لە شـــــوێنی تەقیـــــنەوەکە زۆر نزیـــــک بـــــوون، کتـــــوپڕ مـــــردن و ئەوانەش کە دورتـــــر بـــــوون هەناســـــەیان تێکچـــــوو و رشــــــانەوە. کیمیــــــاییەکە چــــــاو، پێســــــت و ســــــییەکانی گوندنشـــــینەکانی ســـــووتاند، ژمـــــارەیەکی زۆریـــــان بـــــۆ هەتاهەتـــــایە کـــــوێر بـــــوون. پـــــاش تەقیـــــنەوەی بومبەکـــــان گەلێـــــک لە گوندنشـــــینەکان هەڵاتـــــن بـــــۆ نـــــاو چـــــۆم و باخەکـــــانی دەوروبەر. گەلێـــــک لەوانەی کە توانیـــــان خۆیـــــان بگەیەنـــــن بە چـــــۆم و باخەکـــــان، رزگاریـــــان بـــــوو و ئەوانەی کە نەیـــــانتوانی رابـــکەن (کە زۆربەیـــان منـــداڵ و پیـــرەژن و پیرەمێـــرد بـــوون) مـــردن. خـــوێن لە دەمـــــی هەنـــــدێ لە مردووەکـــــان دەهـــــاتە دەرەوە، لاشـــــەی هەنـــــدێکیان وشک بوو و رەش و شین هەڵگەڕا.

کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی وەڵامێکـــی ئەوتـــۆی بەو دەســـتدرێژییانەی ســـەدام نەدایەوە. یەکـــــێ لەو کـــــورِ و کـــــۆمەڵە دەگمەنـــــانە کە نـــــاڕەزایەتی لە بەرامـــبەر ئەو کـــردەوانەی ســـەدام دەربـــڕی ئەم ئەنجـــومەنی پیـــرانە بـــوو کە تێیـــدا ســـناتۆر پێـــڵ و ســـناتۆر هیڵمـــز گەڵاڵەیاســـایەکیان بـــۆ ســـەپاندنی

ئـــابلۆقە بەســـــەر عێراقـــدا ئامـــادەکرد. گەڵاڵەیاســـاکە پـــاش یەک ڕۆژ لە ئەنجـــومەنی پیـــران تیـــــپەڕی بەڵام بەداخەوە ئیـــــدارەی ڕەیگـــــان (کە هێشـــــتا پێیوابـــــوو دەتوانێـــــت لەگەڵ ســــــەدام مـــــامەڵە بکـــــات)، گەڵاڵەیاســـاکەی "بـــێ ئەنجـــام" لە قەڵەمـــدا و لە دوا ڕۆژەکـــانی ١٠٠مـــین خولی کۆنگرێسدا گەڵاڵەیاساکە وەلاوەنرا.

کوردەکـــان تەنهـــا قوربانیـــانی دەســـتی ســـەدام حوســـەین نەبـــوون. ســـەدام جـــگە لە ســـەرکوتکردنی هاووڵاتیـــانی خـــۆی، ڕق و کیـــنەی خـــۆی ڕژانـــدووە بەســـــەر دراوسێکانیشـــیدا. ســـــەدام لە کـــاتی شـــــەڕی ئێـــران و عێراقـــدا کنڤانســـیۆنی ١٩٢٥ی ژنێڤـــی پێشـــێلکرد و بەردەوام چەکـــی کیمیـــایی دژی هێزەکـــانی ئێـــران بەکارهێنـــا. لە کـــاتی داگیرکردنـــی کوەیـــت، ســـەربازانی عێـــراق دەســـتدرێژیان کردەســـەر خەڵـــک و خەڵکیـــان کوشـــت. ســـەدام موشـــەکی "ئیســـکاد"ی دا لە خەڵکـــی ســـڤیلی بەحـــرەین، عەرەبســـتانی ســـعودی، ئێـــران و ئیســـرائیل. لەمێـــژە کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی چاوپۆشـــی لەم تـــاوانە گەورانە دژی مرۆڤـــایەتی دەکـــات. ئێســـتا کـــاتی هـــاتووە بەڵگەکـــانی کـــردەوە دڵڕەقانەکـــانی ســـەدام کـــۆبکرێتەوە و بـــدرێت بە دادگـــای تاوانەکـــان بـــۆ ئەوەی بە و شـــێوەیە کە شـــایانیەتی ســـزای ســـەدام بدات.

ئەم بڕیارنـــامەیە کە دوێنـــێ پەســـەندکرا داوا لە کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی دەکـــات لە پـــاڵ ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــادا بـــۆ ســـپاردنی ســـەدام حوســـــەین بە دەســـــتی دادپەروەری هەوڵ بـــــدات. ئـــــێمە دەزانـــــین کە تەســـلیمکردنی ســـەدام حوســـەین بە دادگـــا کـــارێکی ئاســـان نیـــیە بەڵام دادگـــاییینەکردنی ســـــەدام کـــــارێکی بـــــێ ویژدانـــــانەیە. بێـــــدەنگبون و

هیچنەکـــــــردن غەدرێکـــــــی گەورەیە دەرهەق ســـــــەدان و هەزاران کەس کە بوونەتە قوربانی سەدام حوسەین.

کۆمەڵکوژی هەڵەبجە یەکێ لە رووداوە ترسناکەکانی مێژووی هاوچەرخی ئەم جیهانە بوو

ئەنجوومەنی نوێنەران

٢٤ی ئاداری ١٩٩٩

کۆنگرێسمەن ستێنی هۆیێر[225]:

جـــەنابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، ئـــەمڕۆ دەمـــەوێت یـــەکێ لـــە رووداوە ترســـناکەکانی مێـــژووی هاوچـــەرخی ئـــەم جیهانـــە وەبیـــربهێنمەوە. ١١ ســـاڵ پـــێش ســـەدام حوســـەین بـــە چـــەکی کیمیـــایی هێرشـــی کـــردە ســـەر شـــاری کوردنشـــینی هەڵەبجـــە و گـــازی ژەهـــراوی، لەوانـــە گـــازی Mustard وSarinی رژانـــد بە ســـەر خـــەڵکی خۆیـــدا تەنهـــا لەبـــەر ئـــەوەی کە کـــورد بـــوون. ئـــەم کـــردەوە قێـــزەون و دزێـــوە بووەهـــۆی کـــوژرانی پتـــر لـــە ٥ هـــەزار خـــەڵکی بـــێ گونـــاه و برینـــداربوونی پتـــر لـــە ١٠٠ هـــەزار کەســـی دیکـــە. بەهـــەرحاڵ هێرشـــی کیمیـــایی ســـەر هەڵەبجـــە یەکـــەمین هێرشـــی کیمیـــایی سەدام دژی کوردەکانی عێراق نەبوو و دوایینیشی نابێت.

لـــە ســـاڵی ١٩٨٨دا رژێمـــی درنـــدەی ســـەدام حوســـەین درێژەیـــدا بـــە کـــەڵکوەرگرتن لـــە چـــەکی کیمیـــایی دژی خەڵکەکـــەی خـــۆی. لـــە شـــاڵاوی درندانـــەی ئەنفالـــدا تـــەنها لـــە مـــاوەی ٦ مانگـــدا پتـــر لـــە ٢٠٠ گونـــدی

225 *STENY H. HOYER*

کوردنشـــین هێرشـــیان کرایەســـەر و بـــە هـــۆی چـــەکی کیمیـــایی ٢٥ هـــەزار کـــەس کـــوژران. لە ئەنجـــامی ئـــەم شـــاڵاوەدا بەگشـــتی ٤٥٠٠ گونـــدی کوردنشـــین کـــاولبوون ، ٥٠٠ هـــەزار کـــورد گیانیـــان لە دەســـتدا [226]، پتـــر لـــە ٢٠٠ هـــەزار کـــورد بێسەروشـــوێن کـــران و ٥٠٠ هـــەزار کـــوردی دیکـــە لـــە ناوخۆی عێراق ئاوارەبوون.

هـــەر چەنـــد کـــە بـــێ گومـــان خـــەڵکی هەڵەبجـــە لـــە کـــاتی کیمیابـــارانەکەی ١١ ســـاڵ پێشـــدا نەهامەتییـــەکی بەزماننـــەهاتوویان بەســـەرداهات بـــەڵام منداڵـــەکانیان و منـــداڵی منداڵـــەکانیان لـــە نـــەوەکانی داهـــاتووش بـــە دەســـت کاریگەرییـــەکانی ئـــەم هێرشـــەی ســـەدام دەنـــاڵێنن. پـــاش ١١ ســـاڵ ئاکامـــەکانی هێرشـــی کیمیـــایی هەڵەبجـــە هێشـــتا لـــە راســـتیدا کۆتـــایی پێنـــەهاتووە. گـــەلێ لـــە دانیشـــتووانی ناوچەکـــە هێشـــتا بەدەســـت کێشـــەی هەناســـەدان، کـــزەی چـــاو و تێکچـــوونی دەمـــار و نەخۆشـــی پێســـت و شـــێرپەنجەوە دەنـــاڵێنن. ئـــەم نەخۆشـــییانە بـــۆ ماوەیـــەکی درێـــژ لـــە ڕێگـــای DNA وە لە نەوەیەک بۆ نەوەیەکی دیکە دەگوازرێتەوە.

رژیمـــی عێـــراق قـــەد پەشـــیمانی هێرشـــەکەی بـــۆ ســـەر هەڵەبجـــە نییـــە و نـــە ســـەدام و نـــە دارودەســـتەکەی قـــەت لێپرســـینەوەیان لەگەڵـــدا نـــەکراوە بەهـــۆی ئەو تاوانانـــە کـــە دژی هاووڵاتیـــانی خۆیـــان ئەنجامیانـــداوە. ئێمـــە دەزانـــین ئـــەم هێرشـــانە (چـــی کرابێتـــە ســـەر خـــەڵکی عێـــراق و چـــی کرابێتـــە ســـەر خـــەڵکی وڵاتـــانی دراوســـێی عێـــراق) نامرۆڤانەیـــە و تـــوخمی هاوبەشـــی سیاســـەتەکانی ســـەدام حوســـەینە. ئێمـــە نـــابێ قـــەد ئـــەو خەڵکـــە بێگوناحـــە

[226] دیـارە کە لە هەڵسـەنگاندنی ژمـارەی قوربانیـانی ئەنفالـدا لێـرە زیـادەڕۆیی کـراوە چـونکە بە گـــوێرەی ئامارەکـــانی وەزارەتـــی ئەنفـــال و کاروبـــاری شـــەهیدانی حکـــومەتی هەرێمـــی کوردستان ژمارەی قوربانیانی ئەنفال نزیکەی ١٨٢ هەزار کەسە. وەرگێڕ

لـــە بیـــر بكـــەین كـــە لـــەم هێرشـــانەدا كـــوژراون و ئـــەو كەســـانە كـــە هێشـــتا ئێستاش بەدەست كردەوە دڵرِقەكانی سەدامەوە دەناڵێنن.

برِیارنامەیەک بۆ بەرزراگرتنی ساڵیادی كۆمەڵكوژی هەڵەبجە
ئەنجوومەنی پیران
٩ی ئاداری ٢٠٠٠

سناتۆر گرامز[227]:

داوا دەكـــــەم ئەنجوومـــــەنی پیـــــران دەســـــتبەجێ برِیارنامـــــەی ٩٥ تـــــاوتوێ بكـــات بـــۆ یادكردنـــەوەی ١٢هەمـــەین ســـاڵیادی كۆمـــەڵكوژی هەڵەبجـــە كـــە ســـناتۆر لـــۆت[228] لەلایـــەن خـــۆی و كۆمـــەڵێک ســـناتۆری دیكـــەوە ئامـــادەی كردووە. ئەمە دەقی برِیارنامەكەیە:

– بـــەهۆی ئـــەوەی لـــە ١٦ ئـــاداری ١٩٨٨، ســـەدام حوســـەین بـــە چـــەكی كیمیـــــایی (لەوانـــــە گـــــازی دەمـــــار، VX و گـــــازی Mustard) هێرشـــــی كردووەتە سەر شاری كوردنشینی هەڵەبجە.

---

[227] رۆدنـــی گرامـــز لە ســـاڵی ١٩٩٣ تـــا ١٩٩٥ نـــوێنەری هەرێمـــی ٦ی مینیســـوتا بـــوو لە ئەنجـومەنی نـوێنەران و لە ١٩٩٥ تـا ٢٠٠١ نـوێنەری ئەو هەرێـمە بـوو لە ئەنجـومەنی پیـران لە سەر لیستی پارتی كۆماری. وەرگێڕ

[228] چێسـتێر ترینـت لـۆت لە سـاڵی ١٩٧٩ تـا ١٩٨٩ نـوێنەری هەرێمـی ٥ی میسیسـیپی بـوو ئەنجـومەنی نـوێنەران و لە ١٩٨٩ تـا ٢٠٠٧ نـوێنەری میسیسـیپی بـوو لە ئەنجـومەنی پیـران لەســەر لیسـتی پـارتی كۆمـاری. سـناتۆر لـۆت سـاڵی ٢٠٠١ رێـبەری زۆریـنەی كۆماریەكـان و پاش ئەوە رێبەری كەمینەی كۆماریەكان بوو لە ئەنجومەنی پیران. وەرگێڕ

– بـــەهۆی ئـــەوەی پتـــر لـــە ٥ هـــەزار پیـــاو، ژن و منـــداڵ لـــە ئاکـــامی هێرشـــی کیمیـــایی ســـەدام بـــۆ ســـەر هەڵەبجـــە کـــوژران کـــە پێشـــلکردنی یـــەکجار توندی یاسای نێونەتەوەییە.

– بـــەلەبەرچاوگرتنی ئـــەوەی کـــە هێرشـــی کیمیـــایی بـــۆ ســـەر هەڵەبجـــە بەشـــێک بـــوو لـــە شـــاڵاوی سیســـتماتیکی دەوڵـــەتی عێـــراق بـــۆ ژینوسایدکردنی کوردەکانی عێراق کە بە شاڵاوی ئەنفال ناسراوە.

ــ بـــەهۆی ئـــەوی لـــە ئاکـــامی شـــاڵاوی ئەنفالـــدا پتـــر لـــە ١٨٠ هـــەزار پیـــاو، ژن و منداڵی کوردی عێراق کوژراون.

– بـــەلەبەرچاوگرتنی ئـــەوەی کـــە ســـەرەڕای تێپـــەڕبوونی ١٢ ســـاڵ، هـــیچ هـــەوڵێکی ســـەرکەوتوو نـــەدراوە لەلایـــەن ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا یـــا رێکخـــراوە نێونەتەوییـــەکـــانی دیکـــە بـــۆ ســـپاردنی تاوانبـــارانی کۆمەڵکوژی هەڵەبجە بە دەستی دادپەروەری.

– بـــە لەبەرچـــاوگرتنی ئـــەوەی کـــە ئەنجوومـــەنی پیـــران و ئەنجوومـــەنی نوێنـــەران تـــا ئێســـتا لـــە ١٦ کـــاتی جیـــاوازدا، داوایـــان لـــە دەوڵەتـــە یـــەک لـــە دوای یەکـــەکانی ئـــەمریکا کـــردووە کـــە کـــار بکـــەن بـــۆ پێکهێنـــانی دادگاییـــەکی نێونەتـــەوەیی بـــۆ لێپرســـینەوە لەگـــەڵ تاوانـــەکانی جـــەنگی رژیمـــــــی ســـــــــــــــەدام.

– بـــەلەبەرچاوگرتنی ئـــەوەی کـــە بـــە مـــاوەی چەنـــد ســـاڵ، پـــارەی ســـاڵانە تـــەرخان کـــراوە بـــۆ تۆمـــارکردنی پێشـــێلکارییەکانی مـــافی مـــرۆڤ لەلایـــەن رژیمـــی ســـەدام و پێکهێنـــانی دادگایـــەکی نێونەتـــەوەیی بـــۆ دادگـــاییکردنی سەدام و سەرکردەکانی دیکەی رژیمەکەی.

– بـــەهۆی ئـــەوەی رژیمـــی ســـەدام درێـــژە بـــە ســـەرکوتی دڕندانـــەی خـــەڵکی عێـــراق دەدات، لەوانـــە بێبەشـــکردنی ئـــەم خەڵکـــە لـــە مافـــە

سروشـــتیەکان و مافـــە سیاســـی و مەدەنیـــەکانی ســـوننە، شـــیعە و کوردەکانی عێراق و هەروەها کەمینەکانی دیکەی عێراق.

- بـــەلەبەرچاوگرتنی ئـــەوەی کـــە ســـکرتێری گشـــتی نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان هەمـــوو ســـاڵێک بەشـــێوازی بەڵگەمەنـــد رایگەیانـــدووە کـــە رژیمـــی ســـەدام حوســـەین نـــەیتوانیوە پێداویســـتییە ســـەرەکیەکانی خـــەڵکی عێـــراق دابـــین بکـــات، لـــە کاتێکـــدا کـــە خـــۆراک لـــە بـــنکە ســـەربازییەکانی بەغـــداد فراوانـــە.

- بـــەلەبەرچاوگرتنی ئـــەوەی کـــە رژیمـــی ســـەدام حوســـەین ســـاڵانە پتـــر لـــە ١٢ ملیـــارد دولاری لەبەردەســـتدایە (بـــەگوێرەی نرخـــی ئێســـتای نـــەوت) بـــۆ دابینکردنی هەموو جورێک پێداویستی خەڵکی عێراق.

- بـــەلەبەرچاوگرتنی ئـــەوەی کـــە هـــیچ بەربەســـتێکی ئـــەوتۆ لـــە ســـەر رێگـــای دەوڵـــەتی عێراقـــدا نییـــە بـــۆ کرینـــی خـــۆراک بـــەڵام ســـەرەڕای ئەوەش ڕێـــژەی مردنـــی منداڵـــە ســـاواکان لـــە ناوچـــەکانی ژێـــر کـــونترۆڵی ســـەدام لـــە ســـەرووی رێـــژەی مـــەرگ لـــە کـــاتی جەنگدایـــە لـــە کاتێکـــدا کـــە ئـــەم رێژەیـــە لـــە ناوچـــە کوردنشـــینەکانی ژێـــر کـــونترۆڵی نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان کـــەمترە لـــــە ڕێـــــژەی مـــــەرگ ومیـــــر لـــــە کـــــاتی جەنگـــــدا.

- بـــەلەبەرچاوگرتنی ئـــەوەی کـــە بـــەدوور لـــە دادپەروەرییـــە کـــە پـــاش تێپـــەڕبوونی ١٢ ســـاڵ، دیکتـــاتوری دڕنـــدە، ســـەدام حوســـەین هێشـــتا ســـزا نـــەدراوە بـــە تـــاوانی کوشـــتنی ســـەدان هـــەزار خـــەڵکی بێگونـــاە و کـــەڵکوەرگرتن لـــە چەکـــە کیمیاییـــە قەدەغـــەکراوەکان دژی خـــەڵکی کوردستانی عێراق و گەلێک پێشێلکاری دیکەی مافی مرۆڤ.

کەوابوو ئەنجوومەنی پیران بڕیاریدا کە کۆنگرێسی ئەمریکا:

١- ســـاڵیادی ئـــێش و ئازارەکـــانی خـــەڵکی هەڵەبجـــە و ســـەرجەم قوربانیانی شاڵاوی ئەنفال بەرز رابگرێت.

٢- رژێمـــی ســـەدام حوســـەین بـــەهۆی درێژەپێـــدانی رەفتـــارە درِنـــدەکانی دژی خەڵکی عێراق شەرمەزار دەکات.

٣- داوا لـــە ســـەرۆک کۆمـــاری ئـــەمریکا دەکـــات ئـــەو پـــەڕی هـــەوڵی خـــۆی بـــدات لـــە ئەنجومـــەنی ئاسایشـــی نەتـــەوە یـــەکگرتووەکان بـــۆ پێکهێنـــانی دادگایەکی نێونەتەوەیی بۆ سەرکردەکانی عێراق.

٤- داوا لـــە ســـەرۆک کۆمـــاری ئـــەمریکا دەکـــات بـــە خێرایـــی دەســـت بـــەکاربێت بـــۆ ئـــەوەی بـــە کاریگـــەرترین شـــێوە کـــەڵک لـــەو پارەیـــە وەرگرێـــت کـــە کـــۆنگرێس تـــەرخانی کـــردووە بـــۆ تۆمـــارکردنی تاوانـــەکانی رژێمـــی سەدام حوسەین.

٥- دووپـــاتی دەکاتـــەوە کـــە کـــردەوە درِنـــدەکان و دەســـتدرێژییەکانی ســـەدام هەڕەشـــەیە هـــەم بـــۆ خـــەڵکی عێـــراق و هـــەم بـــۆ هـــەموو ناوچـــەی کەنداوی فارس.

٦- دیســـان جـــەخت لـــە ســـەر ئـــەوە دەکاتـــەوە کـــە سیاســـەتی ویـــلایەتە یـــەکگرتووەکانی ئـــەمریکا دەبـــێ ئـــەوە بێـــت کـــە پشـــتیوانی لـــە هـــەوڵەکان بکـــات بـــۆ لەســـەر دەســـەڵات لابردنـــی ســـەدام حوســـەین لـــە عێـــراق و دەســـتبەجێ هاتنەســـەر دەســـەڵاتی دەوڵـــەتێکی دیمـــوکرات هـــەروەها کـــە لـــە یاسای گشتی ٣٣٨ ـ ١٠٥ دا ئاماژەی پێکراوە.

ئەنفال و هەڵەبجە یەکێ لە تاوانەکانی رژێمی سەدام حوسەینە
ئەنجومەنی نوێنەران
٢١ی ئەیلوولی ٢٠٠٠

کۆنگرێسمەن جان ئیدوارد پۆرتێر: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، دوێنێ ١٩ی ئەیلوول کومیسیونی کاروباری مافی مرۆڤ لە کۆنگرێس دانیشتنێکی بۆ تاوتوێکردنی چۆنیەتی داگاییکردنی سەدام حوسەین وەک تاوانباری جەنگ بەڕێوەبرد. ئەم حەفتەیە دەوڵەتی ئەمریکا پێداگری لەسەر نەتەوە یەکگرتوەکان کرد دادگایەکی تاوانەکانی جەنگ پێکبهێنێت بۆ سەدام حوسەین و ١١ کەسی دیکە لە کاربەدەستانی عێراق کە لە بەرامبەر مەرگی زیاتر لە ٢٥٠ هەزار کەس لە خەڵکی سڤیلی عێراق، ئێران، کوەیت و شوێنەکانی دیکە بەرپرسیارن.

دەیڤید شیفتێر[229] نوێنەری کاروباری تاوانەکانی جەنگ دوێنێ لە دانیشتنەکەدا شایەتێدا. شیفتێر ئەو بەڵگە و شەواهیدانەی خستەڕوو کە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دژی سەدام حوسەین کۆیکردوەتەوە. ئەم بەڵگانە بریتین لەو تاوانانە کە لە کاتی شەڕی ئێران و عێراقدا ئەنجامدراوە، بەکارهێنانی بەرفراوانی چەکی کیمیایی لە هەڵەبجە دژی هاوولاتیانی خۆی لە ١٩٨٨، داگیرکردنی کوەیت لە ١٩٩٠ و ١٩٩١ و کوشتنی نەیارانی سیاسی کە تا ئەمڕۆش بەردەوامە. قسەکانی بالۆێز شیفتێر هەڵسەنگاندنێکی راست و دروستە بۆ ئەو تاوانە ترسناکانە کە سەدام حوسەین ئەنجامیداوە و ئێستاش ئەنجامی

---

[229] David Scheffer

دەدات و هەروەها وەڵامی ئەو پرسیارەی دایەوە کە ئەمریکا ئێستا چی دەکات بۆ ئەوەی دادپەروەری لە عێراق بچەسپێت. داوا لە هاوکارانم دەکەن سەرنج بە قسەکانی باڵوێز شیفتێر بدەن و هیوادارم کە کۆنگرێسی ئەمریکا بە توندی پشتیوانی لە هەوڵەکانی دەوڵەتی ئەمریکا بکات بۆ دادگاییکردنی سەدام حوسەین.

کەیسی دادپەروەری لە عێراق

دەیڤید شیفتێر، نوێنەری (ئەمریکا) بۆ کاروباری تاوانەکانی جەنگ

کارنامەی تاوانەکانی رژێمی سەدام حوسەین

١- **شەڕی ئێران و عێراق:** لە کاتی شەڕی ئێران و عێراقدا سەدام حوسەین و هێزەکانی چەکی کیمیایان دژی هێزەکانی ئێران بەکارهێنا. بەگوێرەی ئامارە رەسمیەکانی ئێران، کە پێمانوایە راستن، نزیکەی ٥ هەزار سەربازی ئێرانی لە نێوان ١٩٨٣ و ١٩٨٨دا بە چەکی کیمیایی کوژراون. بەگوێرەی پرۆتۆکۆلی ١٩٢٥ی ژنێف، بەکارهێنانی چەکی کیمیایی تاوانی جەنگە و عێراقیش ئەو پرۆتۆکۆلەی واژۆ کردووە. هەروەها لە کاتی شەڕی ئێران و عێراقدا بە گوێرەی راپۆرتە متمانەپێکراوەکان هێزەکانی عێراق چەند هەزار کەس لە دیلە ئێرانیەکانیان کوشتووە کە ئەمەش تاوانی جەنگە و پێشێلکردنی هەمەلایەنەی کونڤانسیۆنی ١٩٤٩ی ژنیڤیشە کە عێراقیش واژۆی کردووە. سەدام حوسەین و کاربەدەستە پایەبەرزەکانی دیکەی عێراق کۆمەڵێک تاوانی جەنگی و دژەمرۆڤایەتی دیکەشیان دژی ئێران

و خەڵکـــــی ئێـــــران ئەنجامـــــداوە کە شـــــایانی ئەوەیە لە ئاســـــتی نێونەتەوەییدا تاوتوێ بکرێت.

٢- **هەڵەبـــجە**: لە ناوەڕاســـتی ئـــاداری ١٩٨٨ ســـەدام حوســـەین و عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــدی ئـــامۆزای کە زیـــاتر بە عەلـــی کیمیـــایی ناســـراوە فەرمـــانی کیمیابـــارانی شـــارۆچکەی هەڵەبـــجە لە بـــاکوری رۆژهەڵاتـــی عێراقیـــان دەرکـــرد کە لە ئەنجامـــدا نـــزیکەی ٥ هەزار خەڵکـــی ســـڤیل کـــوژران. ئەمە تـــاوانی جەنـــگە و تـــاوان دژ بە مرۆڤایەتیشـــە. وێـــنە و فیلمـــی ئەو هێرشـــە و دوای ئەوەش لەبەردەســـتدایە. هەنـــدێ لەم وێـــنە و فیلمـــانە لە بەردەســـتی لێکۆڵەرانـــدایە و ئیشـــەڵا لە ئەنجـــامی هەوڵەکـــانی " ئینیســـتیتۆی نێـــونەتەوەیی چـــاودێری لۆســـئانجلێس"[230] لە کالیفۆرنیـــا دەخرێتە بەر دەستی داواکاری گشتی.

کۆمەڵێـــک بەڵـــگەی فـــیلم و وێـــنەی دیـــکە لە دەســـتی ئەو فلیمهەڵگـــر و وێنەگـــــرە ئێرانیـــــانەدایە کە وێـــــنەی قوربانیەکـــــانی ئەم هێرشـــــە دڕنـــدانەیانە (کە زۆربەیـــان ژن و منـــداڵ بـــوون) لە کتێبێکـــدا لە تـــاران بـــڵاو کـــردوەتەوە. بەڵام باشـــترین بەڵـــگە، ئەو کەســـانەن کە لە خـــودی کیمیابـــارانەکەی هەڵەبـــجە رزگاریـــان بـــووە. بە شـــانازییەوە دەڵـــێم کە ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا لەگەڵ کۆمەڵێـــک گـــروپ، لەوانە "ئینیســـتیتۆی کـــورد لە واشـــینگتۆن" و زانســـتڤانگەلێک وەک دۆکتـــۆر کریســـتیەن گوســـدێن کـــاری کـــردووە بـــۆ ئەوەی نەهامەتیەکـــانی خەڵکـــی هەڵەبـــجە بـــکەن بە بەڵـــگە بـــۆ ئەوەی رێگـــایەک بـــدۆزنەوە بـــۆ یارمەتێـــدانی قوربانیانی هەڵەبجە و هیوای ژیانیان تێدا زیندوو بکەنەوە.

230 International Monitor Institute in Los Angeles

ئـــێمە هەروەهـــا لەگەڵ کاربەدەســـتانی هەڵەبـــجە کـــارە دەکەیـــن و بە شـــوێن رێگاگەلێکـــدا دەگەڕێـــین بـــۆ ئەوەی یـــارمەتی بە لێکـــۆڵەران، پزشـــکان و زانســـتڤانەکان بـــدەن بـــۆ ئەوەی تـــاوانی هەڵەبـــجە بـــکەن بە بەڵـــگە، و پلانێـــک دابڕێـــژین بـــۆ یارمەتێـــدانی ئەو قوربانیـــانە کە لە کیمیابـــارانەکە زینـــدوو مـــاون. ئـــێمە دەزانـــین کە ســـەدام یـــارمەتی ئەو خەڵـــکە نـــادات. بـــۆ نمـــونە بـــۆ یارمەتیـــدان بە رەوتـــی لێپرســـینەوە لە تاوانەکـــانی جەنـــگ، دەوڵەتـــی ئەمریکـــا ئەمـــڕۆ ئەو وێنـــانەی بـــڵاو کـــردەوە کە لە ئـــاداری ١٩٨٨ (بە ســـەتەلایت) لە ئاســـمانەوە لە هەڵەبـــجە گیـــراون و باشـــترین وێنەکـــان کە لە دەســـتی ئـــێمەدان وێنەکـــانی حەفـــتەیەک تـــا ١٠ رۆژ دوای کیمیابـــــــارانەکەیە. هیـــــــوادارین ئەم وێنـــــــانە کەڵکـــــــی لێوەربگیردرێـــت بـــۆ ئەوەی دۆکتۆرەکـــان و زانســـتڤانەکان باشـــتر بتـــوانن لێکـــــۆڵینەوە بـــــکەن دەربـــــارەی رۆژە کارەســـــاتبارەکانی هێرشـــــە کیمیایەکانی عێراق و دوای ئەوەش.

٣- **شـــالاوی ئەنفـــال:** لە ١٩٨٧ دەســـتیپێکرد و لە ســـەرەتای ١٩٨٨ خێراتـــر کـــرا . ســـەدام حوســـەین فەرمـــانی شـــالاوی ئەنفـــالی دژی خەڵکـــی کـــوردی عێـــراق دەرکـــرد. ئەنفـــال بە هەمـــو شـــێوەیەک تـــاوان دژی مرۆڤـــایەتیە و تـــاوانی جەنـــگە. عەلـــی کیمیـــایی دانـــی بەوەدانـــاوە کە خـــۆی ئەم شـــالاوەی ئەنجامـــداوە. لە ١٩٩٥ "رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ" کـــۆی راپۆرتەکـــانی لە کتێبێکـــدا بە نـــاوی" تـــاوانی ژینۆســـایدی عێـــراق" بـــڵاو کـــردەوە. پێویســـتە رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ ئەم کتێـــبە دیســـان بـــڵاو بکـــاتەوە. رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ بەگـــوێرەی ئەو بەڵگەنامـــانەی عێـــراق کە دەســـتی بەســـەردا گیـــراوە و گفتوگـــۆ لەگەڵ ســـەدان کەس لە شـــایەتحاڵەکان و لێکـــۆڵینەوەی

مەیـــدانی بەو ئەنجـــامە گەیشـــتووە کە ٥٠ تـــا ١٠٠هەزار کـــورد لە شـــاڵاوی ئەنفالدا کوژراون.

"رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ" بەو ئەنجـــامە گەیشـــتووە کە ئەنفـــال ژینۆســـاید بـــووە. پێمـــوانیە کەســـێک کە بەڵگەنامەکـــانی تاوانەکـــانی ژینۆســـایدی عێراقـــی بینیبێـــت بڵێـــت ئەنفـــال ژینۆســـاید نەبـــووە. کـــێ بەرپرســـیاری ئەم تاوانـــانەیە؟ ســـەدام حوســـەینیش وەک ئیســـلۆبۆدان میلۆســـۆڤیچ[231] خـــۆی بە تەنیـــا ئەم تـــاوانەی ئەنجـــامنەداوە. ســـەدام یەکـــێ لە درنـــدەترین دەوڵەتـــانی پۆلیســـی جیهـــانی بنیاتنـــاوە و کۆمەڵێـــک لە دارودەســـتەکانی بەکاردێنێـــت کە ئەوانـــیش وەک خـــۆی لە بەرامـــبەر ئەم کـــردەوە تاوانبـــارانە بەرپرســـیارن. گروپـــی نـــاحکوومی INDICT مـــاوەیەک پـــێش لە ئێســـتا نـــاوی ١٢ کەس لەوانەی بـــڵاو کـــردەوە کە شـــایانی ئەوەن لە دادگـــایەکی نێونەتەوەییـــدا دادگـــایی بکـــرێن. ئەم ١٢ کەسە بریتین لە:

١- ســـەدام حوســـەین، ســـەرۆک کۆمـــاری عێـــراق و ســـەرۆکی ئەنجـــومەنی سەرکردایەتی شۆڕش (RCC)

٢- عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد، ناســـراو بە عەلـــی کیمیـــایی کە ئەو نازنـــاوەی لەبەر ئەوە پێبەخشـــراوە کە خۆلیـــای ئەوە بـــووە چەکـــی کیمیـــایی دژی کوردەکـــانی عێـــراق و هێزەکـــانی ئێـــران لە کـــاتی شـــەڕی ئێـــران و عێراقـــدا بەکاربێنێـــت . عەلـــی کیمیـــایی هەروەهـــا سوپاســـالاری کـــوەیتی داگیرکـــراو بـــووە و ئەمـــدوایانە لە میـــانەی ســـەرکوتی خەڵکـــی باشـــوور بـــووە بە حـــاکمی باشـــووری عێـــراق . کاتێـــک مرۆڤێـــک یەک لە

231 Slobodan Milosevic

دوای یەک تـــــاوان ئەنجـــــام بـــــدات، وێـــــنەی هەمـــــوو تاوانەکـــــانی روون دەبێتەوە.

٣- عـــــودەی[232]، کـــــوڕی گەورەی ســـــەدام، کە فەرمانـــــدەی ڕێکخراوێکـــــی میلیشیایی دڕندەیە کە دەسەڵاتی سەدام دەپارێزێت.

٤- قوســـــەی[233]، کـــــوڕی بچـــــوکی ســـــەدام، کە ســـــەرۆکی ڕێکخراوێکـــــی ئاسایشـــــی تـــــاییەتە و بە بۆچـــــونی زۆر کەس دەبێـــــت بە جێنشـــــینی سەدام.

٥- محمد هەمزە ئەلزوبەیدی[234]، جێگری سەرۆک وەزیرانی عێراق

[232] عــودەی ســـەدام حوســـەین لەدایکبـــووی ١٩٦٥ لە تکریـــت، کـــوڕی گەورەی ســـەدام بـــوو، بەرپرســـی رۆژنـــامەی بابـــل و تەلەڤزیـــۆنی ئەلشـــەباب بـــوو. بە کـــاری بـــێ ئەخلاقـــی و کوشـــتنی خەڵکـــی بـــێ تـــاوان، تەنـــانەت پاســـەوانەکانی بـــاوکی بەناوبانـــگ بـــوو. عـــودەی زاوای عیـــزەت دەوری بـــوو بەڵام پاشـــان لە کـــچەکەی دەوری جیـــا بـــوەوە. عـــودەی لە ٢٣ی تەمـــوزی ٢٠٠٣ لە ئەنجامی هێرشی هێزە تایبەتەکانی ئەمریکا لە موسڵ لەگەڵ قوسەی برای کوژرا. وەرگێڕ

[233] قوســـەی ســـەدام حوســـەین، کـــوڕی بچـــوکی ســـەدام حوســـەین، لەدایکبـــووی ١٩٦٦ لە بەغـــداد، ســـاڵی ٢٠٠٠ لە لایەن ســـەدام حوســـەینەوە وەک ســـەرۆک کۆمـــاری عێـــراق پـــاش ســـەدام دیـــاری کـــرا. قوســـەی فەرمانـــدەی گـــاردی کۆمـــاری عیـــراق و ئیســـخباراتی نـــاوخۆی عێـــراق بـــوو و دەســـتی بـــاڵای هەبـــوو لە کوشـــتاری شـــیعەکان و کـــورددا. قوســـەی لە ٢٣ی تەمـــوزی ٢٠٠٣ لە ئەنجـــامی هێرشـــی هێـــزە تایبەتەکـــانی ئەمریکـــا لە موســـڵ لەگەڵ عـــودەی بـــرای و کـــوڕێکی خـــۆی کـــوژرا. قوســـەی ســـێ کـــوڕی هەبـــوو کە یەکێکیـــان بە نـــاوی مســـتەفا لەگەڵ خۆیـــدا لە موســـڵ کوژرا و چارەنووسی دوو کوڕەکەی دیکەی هێشتا نادیارە. وەرگێڕ

[234] محمـــد هەمـــزە ئەلزوبەیـــدی، لە ســـەردەمی رژێمـــی بەعســـدا ســـەرۆک وەزیـــران و جێگـــری ســـەرۆک وەزیـــران بـــوو. لە ١٩٨٨ تـــا ٢٠٠٠ فەرمانـــدەی هەرێمـــی ناوەنـــدی فـــرات بـــوو و شـــیعەکانی بە تونـــدی ســـەرکوت کـــرد. ئەلزوبەیـــدی لە ٢١ی نیســـانی ٢٠٠٣ لەلایەن هێزەکـــانی ئەمریکـــاوە دەســـتگیر کـــرا و ٥ی کـــانوونی یەکەمـــی ٢٠٠٥ لە تەمەنـــی ٦٧ ســـاڵیدا لە نەخۆشخانەی سەربازی هێزەکانی ئەمریکا لە بەغداد مرد. وەرگێڕ

٦- تەها یاسین رەمەزان، جێگری سەرۆک کۆماری عێراق

٧- بەرزان ئەلتکریتی[235]، سەرۆکی پێشووی ئیستخباراتی عێراق

٨- واتبان ئەلتکریتی[236]، وەزیری پێشووی ناوخۆی عێراق

٩- سەباوی ئەلتکریتی[237]، سەرۆکی پێشووی ئیستخبارات و ڕێکخراوی ئەمنی گشتی

١٠- عیزەت ئیبراهیم ئەلدەوری، جێگری ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی عێراق و سەرۆکی پێشووی دادگای شۆڕشی عێراق

١١- تاریق عەزیز، جێگری سەرۆک وەزیرانی عێراق

١٢- عەزیز سالّح نوعمان[238]، حاکمی کوەیت لە کاتی داگیرکرانی کوەیت

---

[235] بەرزان ئیبراهیم ئەلتکریتی زڕبرای سەدام حوسەین و سەرۆکی موخابەراتی عێراق بوو. لە هاوینی ٢٠٠٣ لەلایەن هێزەکانی ئەمریکاوە دەستبەسەر کرا و لەلایەن دادگای باڵای تاوانەکانی عێراقەوە حوکمی لەسێدارەدانی بۆدەرچوو و لە ١٥ی کانوونی دووەمی ٢٠٠٧ لەسێدارەدرا. وەرگێڕ

[236] وەتبان ئیبراهیم ئەلتکریتی، زڕبرای سەدام حوسەین ، وەزیری ناوخۆی عێراق بوو. لە ١٣ی نیسانی ٢٠٠٣ دەستگیر کرا و لەلایەن دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق حوکمی لەسێدارەدانی بۆ دەرچووە بەڵام تا ئێستا لەسێدارە نەدراوە. وەرگێڕ

[237] سەباوی ئیبراهیم ئەلتکریتی، زڕبرای سەدام حوسەین بوو. کاتی شەڕی کەنداو سەرۆکی موخابەرات بوو و لە ١٩٩١ تا ١٩٩٦ سەرۆکی ئیستخباراتی ناوخۆی عێراق بوو. پاش روخانی رژێمی بەعس رایکرد بۆ سوریا بەڵام دەوڵەتی سوریە تەسلیمی کردەوە بە دەوڵەتی عێراق و لەلایەن دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق حوکمی لەسێدارەدانی بۆ دەرچووە بەڵام تا ئێستا لەسێدارە نەدراوە. وەرگێڕ

[238] عەزیز سالّح نوعمان لە کاتی داگیرکرانی کوەیت، حاکمی کوەیت بوو و پێش لەوە پارێزگاری کەربەلا و نەجەف بوو. لە ٢٣ی گوڵانی ٢٠٠٣ لە بەغداد لەلایەن هێزە هاوپەیمانەکانەوە دەستگیر کرا. وەرگێڕ

ئەنفال، هەڵەبجە و تەعریب رەوایەتی بە بەکارهێنانی هێزی سەربازی دژی عێراق دەدەن

ئەنجومەنی نوێنەران

٩ی تشرینی یەکەمی ٢٠٠٢

کۆنگرێسمەن شادیگ[239]: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، دەمەوێت دەربارەی ئە و مەسەلەیە قسە بکەم کە بۆ دەبێ رێگە بەوە بدەین ئەمریکا لەم بارودۆخەدا هێزی سەربازی دژی عێراق بەکاربێنێت. من دەرک بە نیگەرانی هەندێ لە ئەندامانی کۆنگرێس دەربارەی بەکارهێنانی هێزی سەربازی دژی عێراق دەکەم بەڵام هەندێ جار جەنگیش پێویستە. بەداخەوە مێژووی دەسەڵاتی سەدام حوسەین نیشانیداوە کە جگە لە رێگاچارەی سەربازی، هیچ رێگاچارەیەکی دیکە ئەنجامی نابێت. هەرچەند ئێمە هەوڵمانداوە دان بە خۆدا بگرین بەڵام مێژوو نیشان دەدات کە سەدام حوسەین دان بە خۆدا ناگرێت.

پاش جەنگی کەنداو، سەدام بەڵێنیدا کۆتایی بە هەوڵەکانی بهێنێت بۆ بەرهەمهێنانی چەکی کیمیایی و بیۆلۆژیکی، سەدام بەوە رازی بوو کە کۆتایی بە هەوڵەکانی بۆ بەدەستهێنانی چەکی ناوکی بێنێت، بەوە رازی بوو کە کۆتایی بە هەوڵەکانی بۆ وەدەستخستن و پێشخستنی موشەکی دوورهاوێژ و سیستمی سەربازی دیکە بهێنێت. مێژووی ١١ ساڵی رابردوو نیشانیداوە کە دان بە خۆداگرتن بەرامبەر بە عێراق رێگاچارە نییە و سەدام سەری لە نەرمونواندن نابێتەوە.

---

[239] SHA DEGG

جەنـــابی ســـــەرۆکی ئەنجـــومەن، لە کۆتـــایی قســــەکانمدا ئامـــاژە بە وتـــارێکی جێفـــری گۆڵـــدینبێرگ[240] بە نـــاوی " تـــرۆری گەورە"[241] دەکەم کە ٢٥ی ئـــاداری ٢٠٠٢ لە ڕۆژنـــامەی "نیۆیـــۆرکیر"دا[242] بـــڵاو بـــوەتەوە. لەم وتـــارەدا نووســــەر لەگەڵ کۆمەڵێـــک لە قوربانیـــانی (کـــوردی) هێرشـــەکانی ســـەدام حوســـەین بـــۆ ســـەر هاووڵاتیـــانی خـــۆی گفتگـــۆی کـــردوە. بە وتەی نووســـەر ژمـــارەی قوربـــانییە کوردەکـــانی هێرشـــەکانی سەدام حوسەین ٥٠ تا ٢٠٠ هەزار کەسە. ئەمەش دەقی وتارەکەیە:

ترۆری گەورە[243]

جێفری گۆڵدینبێرگ

لە بـــاکوری عێـــراق بەڵـــگە و نیشـــانەیەکی نـــوێی شـــاڵاوەکانی ســـەدام حوســـەین بـــۆ ژینۆســـایدی کـــورد و پەیوەنـــدییەکانی ســـەدام لەگەڵ ئەڵقاعیـــــدە دەردەکەوێـــــت. ســـــەرلەبەیانی ١٦ی ئـــــاداری ١٩٨٨ هلیکـــوپتەرێکی ســـوپای عێـــراق لە ســـەر ئاســـمانی هەڵەبـــجە دەرکەوت کە ١٥ مایـــل لە ســـنوری ئێـــران دووره. شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق پێینـــابوە هەشـــتەمین ســـاڵ و هەڵەبـــجە لە هێڵـــی هەرەپێشـــووی شـــەڕەکەوە بـــوو. ئەو کـــاتە ٨٠ هەزار کەس لە شـــاری هەڵەبـــجە دەژیـــان کە هەموویـــان تونـــدوتیژی جەنـــگ بۆیـــان شـــتێکی ئاســـایی بـــوو و ببـــوو بە بەشـــێک لە

[240] Jeffrey Goldberg
[241] THE GREAT TERROR
[242] New Yorker
[243] ئەم وتـارە زۆر تێروتەسـەلە بەڵام مـن تەنهـا ئەو بەشـەم وەرگێـڕان کـردووە کە پەیوەنـدی بە هەڵەبجە و ئەنفالەوە هەیە. وەرگێڕ

ژیـــانی رۆژانەیـــان. وەک زۆربەی شـــارەکانی کوردســـتانی عێـــراق، هەڵەبـــجە بەردەوام دژی رژیمـــی ســـەدام حوســـەین لە راپەڕینـــدا بـــوو[244] و خەڵکـــی هەڵەبجە پشتیوانیان لە هێزی پێشمەرگە دەکرد.

شایەتحاڵەکانی کیمیابارانی هەڵەبجە

ژنێکـــی گەنـــج بە نـــاوی نەســـرین عبـــدالقادر محمـــد[245] لە دەرەوەی مـــاڵەوە بـــوو و خەریکـــی کڕینـــی خـــۆراک بـــوو کە هلیکـــۆپتەرەکەی عێراقـــی بینـــی. تـــازە ئێـــران و پێشـــمەرگە هێرشـــیان کردبـــوە ســـەر بـــنکە ســـەربازیەکانی عێـــراق لە دەوروبەری هەڵەبـــجە و ســـەربازەکانی عێراقیـــان ناچـــار کردبـــوو پاشەکشـــە بـــکەن. ســـپای پاســـدارانی کۆمـــاری ئیســـلامی پاشـــان هـــاتە نـــاو شـــار و خەڵکـــی هەڵەبـــجە دڵنیـــابوو عێـــراق بە شـــێوەیەک لە شـــێوەکان وەڵام دەداتەوە. نەســـــــرین و بنەمـــــــاڵەکەی رۆژێکـــــــی دیکەیـــــــان لە ژێرزەمینـــــی مـــــاڵەکەی خۆیـــــان لە چاوەڕوانیـــــدا تێیپەڕانـــــد کە ســـــارد و تاریـــک بـــوو بەڵام ئەوەنـــدە قـــایم بـــوو کە هـــیچ گـــولە تۆپێـــک یـــان بـــومبی ناپاڵم کاری لێنەدەکرد . نەسرین دەڵێت:

---

[244] لەوانەیە مەبەســتی راپەڕیــنەکەی ١٣ی گــوڵانی خەڵکــی هەڵەبــجە بێــت. لە ١٣ی گــوڵانی ١٩٨٧ خەڵکـــی هەڵەبـــجە بـــۆ دەربڕینـــی نـــاڕەزایەتی دژی سیاســـەتی کـــاولکردنی گونـــدە کوردنشــینەکان بە دەســتی رژیمــی بەعــس مانیــانگرت، دوکانەکانیــان داخســت، لە ناوەنــدی شــار کوبــونەوە و دژی رژیمـــی بەعـــس دروشـــمیاندا. هلیکۆپتەرەکـــانی عێـــراق هێرشـــیانکردە ســـەر خەڵــکەکە و گەڕەکــی کــانی ئاشــقان و پیرمحمــدیان بومبــاران کــرد و لە ئەنجامــدا دەیــان کەس کــوژران و برینــدار بــوون. پاشــنیوەڕۆی ئەو رۆژە هێزەکــانی ســوپای عێــراق هەڵیانکوتــایە ســەر گەڕەکــی کــانی ئاشــقان و داوایــان لە خەڵــک کــرد ماڵەکانیــان چــۆڵ بــکەن و پاشــان هەنــدێ لە ماڵەکانیان بە دینامیت تەقاندەوە و گەڕەکەکەیان خاپوور کرد. وەرگێڕ

[245] Nasreen Abdel Qadir Muhammad

" دەوروبەری کـــاتژمێر ١٠ تـــا ١٠ و نیـــوی ســـەرلەبەیانی هلیکـــۆپتەرێکم بینـــی بەڵام هێرشـــی نەکـــرد. دوو کەســـم لە نـــاو هلیکـــۆپترەکەدا بینـــی کە بە کـــامێرا وێنەیـــان دەگـــرت. یەکێکیـــان کـــامیرایەکی ئاســـایی وێنەگرتنـــی پێبـــوو، ئەوی دیکەشـــیان کـــامیرایەکی بە دەســـتەوە بـــوو کە لە کـــامیرای گرتنـــی ڤیـــدیۆ دەچـــوو. هلیکـــۆپتەرەکە زۆر لە زەوی نزیـــک بـــوەوە و پاشـــان دوورکەوتەوە. ئەوە شـــتێکی ئاســـایی نەبـــوو بەڵام مـــن ســـەرقالی لێنـــانی چێشـــتی نیـــوەڕۆ بـــووم. مـــن و ڕەنگینـــی خۆشـــکم، نانمـــان دەکـــرد و بـــرنج و فاســـۆلیامان پـــاک دەکـــرد بـــۆ ئەو ٣٠-٤٠ خـــزم و کەســـوکارە کە لە ژێـــرزەمینەکەدا خۆیـــان حەشـــاردابوو. ڕەنگینـــی خۆشـــکم ئەو کـــاتە تەمەنـــی ١٥ ســـاڵ بـــوو، خۆیشـــم تەمەنـــم ١٦ ســـاڵ بـــوو، بەڵام بـــاوکم چەنـــد مانـــگ پـــێش لەوە دامیبـــوو بە شـــوو بە ئـــامۆزایەکەم بە نـــاوی بەختیـــار عەبدولعەزیز[246] کە تەمەنی ٣٠ ساڵ بوو و یاریدەدەری پزیشک بوو".

هەڵەبـــجە شـــارێکی عەشـــایرییە و ژمـــارەیەکی زۆر لە ژنەکـــانی جلـــوبەرگی کـــوردی لەبەر دەکەن بەڵام شـــارە کوردنشـــینە کراوەترەکـــانی دیـــکەی بـــاکووری ڕۆژئـــاوای عێـــراق و شـــارە عەرەبنشـــینەکانی باشـــوور جلـــوبەرگی جیهانی لەبەر دەکەن.

بومبـــارانی هەڵەبـــجە پـــێش لە کـــاتژمێر ١١ دەســـتیپێکرد. ســـوپای عێـــراق لە ســـەر جـــادەی ســـەرەکی ســـەید ســـادیق بـــۆ هەڵەبـــجە جێگیـــر بـــوو، هەڵەبـــجەی تۆپبـــاران کـــرد و فڕۆکەکـــانی عێـــراق دەســـتیانکرد بە کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە بە بـــۆمبی ناپـــاڵم، بەتـــایبەت بـــاکووری شـــاری هەڵەبجە.

نەسرین دەڵێت:

---

[246] Bakhtiar Abdul Aziz

" مـــن و رەنگینـــی خۆشـــکەم رامـــانکرد بـــۆ نـــاو ژێـــرزەمینەکە، لە خـــوا دەپـــــاڕامەوە کە بەختیـــــاری شـــــووم کە ئەو کــــاتە لە درەوەی شـــــاربوو ســـڵامەت بێـــت. تـــا کـــاتژمێر ٢ی نیـــوەڕۆ هێرشـــەکان رووی لە کەمبـــوون کـــرد و مـــن بە وریـــاییەوە لە ژێـــرزەمینەکە هـــاتمە دەرەوە و چـــومە نیـــو چیشـــتخانەی ماڵەکەمـــان بـــۆ ئەوەی چێشـــت بێـــنم بـــۆ کەســـوکارەکەم. لە کۆتـــایی بومبـــارانەکەدا هەســـتم کـــرد دەنگـــی بـــۆمبەکە گـــۆڕا. دەنگـــی زۆر بەرز نەبـــــوو، دەنگـــــی وەک کەوتنەخـــــوارەوەی ئاســـــنێک بـــــوو کە نەتەقێـــتەوە. ئـــێمە نەمانـــدەزانی بـــۆ دەنگـــی ئەوەنـــدە کەمە". تۆزیـــک لەو لاتـــر لە گەڕەکـــی جولەکەکـــان (هەرچەنـــد کە جولەکەکـــان لە ١٩٥٠ کانـــدا کۆچیـــان کردبـــوو بـــۆ ئیســـڕائیل) پیـــاوێکی تەمەن ٤٠ ســـاڵ بە نـــاوی محمـــد لە ژێـــرزەمینەکەی هـــاتەدەرەوە و دیمەنێکـــی نائاســـایی بینـــی: هلیکـــوپتەرەکە گەڕابـــوە بـــۆ نـــاو شـــار و ســـەربازەکان کـــاخەزی ســـپییان لە هلیکـــۆپتەرەکە فڕێـــدەدایە خـــوارەوە. یەکســـەر زانـــی کە دەیانەوێـــت بـــزانن ئاراســـتەی بـــا بەرەو کـــام لایە و چەنـــدە تونـــدە. لەو دەوروبەرە پیاوێـــک بە نـــاوی ئـــاوات عـــومەر[247] کە ئەو کـــاتە تەمەنـــی ٢٠ ســـاڵ بـــوو، بە بۆنی سیر و سێو تێکچوو.

نەسرین دەڵێت:

" زوو چێشـــتەکەم لە چێشـــتخانە کـــۆ کـــردەوە بەڵام هەســـتم بە بـــۆنێکی نائاســـایی کـــرد کە بـــا هێنـــابووەیە نـــاو مـــاڵەوە. ســـەرەتا بـــۆنەکە نـــاخۆش بـــوو وەک بـــۆنی زبـــڵ بـــوو بەڵام پاشـــتر خـــۆش بـــوو وەک بـــۆنی ســـێوێکی شـــیرین و پاشـــان بـــوو بە بـــۆنی هـــێلگەی گەنیـــو. پـــێش ئەوەی بـــڕۆمە خـــوارەوە بـــۆ نـــاو ژێـــرزەمین، چـــووم ســـەیرێکی کەوەکەمـــان بـــکەم کە بـــاوکم

[247] Awat Omer

لە نـــــاو قەفەســـــێکدا لە مـــــاڵەوە داینـــــابوو ، کەوەکە مردبـــــوو. لە پەنـــــجەرەوە ســـــەیری دەرەوەی مـــــاڵم کـــــرد ، بێـــــدەنگی بـــــوو بەڵام ئاژەڵەکـــان مـــردار ببـــوونەوە، بـــزن و مەڕ مـــردار ببـــونەوە. ڕامکـــرد بـــۆ نـــاو ژێـــــرزەمینەکە، بە کەســـــوکارەکەم وت شـــــتێکی نائاســـــایی روویـــــداوە، کەشـــــوهەواکە نائاســـــاییە. کەســـــوکارەکەم ترســـــان، ئەوان بـــــۆ ئەوە هـــــاتبوونە نـــــاو ژێـــــرزەمینەکە کە بەر بومبـــــاران نەکەون و نەدەکـــــرا لە ژێـــــرزەمینەکە بـــــڕۆنە دەرەوە. بەحـــــاڵ رونـــــاکی دەهـــــاتە نـــــاو ژێـــــرزەمینەکە بەڵام ئەو تـــــاریکییە هەســـــتێکی ئـــــارام و خۆشـــــی تێـــــدابوو، دەمانەویســـــت هەر لەوێ بمێنیـــــنەوە هەرچەنـــــد کە نەخۆشـــــیش کەوتبـــــووین. لەناکـــــاو هەســـــتم بە ئێشـــــێکی زۆر تونـــــد لە چاومـــــا کـــــرد، وەک ئەوە وابـــــوو دەرزییـــــان چەقانـــــدبێت بە چاومـــــا. خۆشـــــکەکەم لە نـــــزیکەوە ســـــەیری چـــــاومی کـــــرد و وتـــــی چـــــاوت زۆر ســـــوور بـــــووە. پاشـــــان منـــــداڵەکان دەســـــتیان کـــــرد بە رشـــــانەوە. زۆر ئێشـــــیان هەبـــــوو و زۆر دەگریـــــان، بەردەوام دەگریـــــان، دایکیشـــــم دەگریـــــا، پاشـــــان ئەوانەش کە تەمەنیـــــان زۆر بوو دەستیان کرد بە رشانەوە."

فڕۆکەکـــانی عێـــراق چەکـــی کیمیاییـــان دابـــوو لە هەڵەبـــجە، دەیـــانزانی کە تەنانەت ژێرزەمینەکانیش دەبن بە ژووری پڕ لە گاز. نەسرین دەڵێت:

" مـــامم وتـــی دەبـــێ لێـــرە بـــڕۆینە دەرەوە. دەمـــانزانی کە کیمیـــایی بـــڵاو بـــوەتەوە، چاومـــان ســـوور ببـــوو، هەندێکیشـــمان ئـــاو لە لـــوت و دەمیـــیەوە دەهـــاتە دەرەوە، بڕیارمانـــدا ڕابکەیـــن، مـــن و کەســـوکارەکەم بە وریـــاییەوە هـــاتینە دەرەوە، مانگاکەمـــان پـــاڵ کەوتبـــوو، بەحـــاڵ هەناســـەی دەدا. بەرگـــی دارەکـــان کە تـــازە شـــین ببـــوو، وەریبـــوو هەرچەنـــد بەهـــاریش بـــوو، کەوەکەمـــــــان مردبـــــــوو، پەلەهەوری دووکەڵ بە دەوروبەردا دیـــــــاربوو کە

خەریکبـــوو دەنیشـــتەوە بەســـەر زەویـــدا. کیمیـــاییەکە لە هەوا قورســـتر بـــوو و کەوتبـــوە نـــاو چـــاڵ و چۆڵەکانـــدا. بنەمـــاڵەم ســـەیری ئاراســـتەی باکەیـــان کـــرد و بەپـــێچەوانەی ئاراســـتەی بـــاکە رایـــانکرد بەڵام راکـــردن ئاســـان نەبـــوو. منـــداڵەکان نەیانـــدەتوانی بـــڕۆن بەڕێـــوە، زۆر نەخـــۆش بـــوون، رەشانەوە تەنگی پێهەڵچنیبوون، بە باوەشی ئێمەوە بوون."

خەڵکـــی دیـــکەش هەوڵیانـــدەدا ڕابـــکەن، نـــوری حـــمە عەلـــی[248] کە لە گەڕەکێکـــی بـــاکوروی هەڵەبـــجە دەژیـــا هەوڵیـــدا بنەمـــاڵەکەی ببـــات بەرەو عەنەب کە کـــۆمەڵگەیەکی نیشـــتەجێکردن بـــوو لە دەوروبەری هەڵەبـــجە کە ئەو خەڵـــکەی تێـــدا دەژیـــا کە کـــاتی خـــۆی ســـوپای عێـــراق گوندەکانیانی کاول کردبوو. نوری دەڵێت:

" لە ســـەر رێگـــای عەنەب ژمـــارەیەکی زۆر ژن و منـــداڵ تـــازە مردبـــوون، پەلە هەوری کیمیـــایی بەســـەر زەویەوە دیـــار بـــوو، کیمیـــایەکە قـــورس بـــوو، دەمـــانبینی، تەرمـــی خەڵـــک لە هەمـــوو شـــوێنێک کەوتبـــوو، ئەگەر منـــداڵێک نەیتوانیبایـــا بـــڕوا بەڕێـــوە، دایـــک و بـــاوکی بەجێیـــان دەهێشـــت، ئەوەنـــدە پەشـــۆکا و ترســـابوون. تەرمـــی پیـــرەژن و پیرەمێـــرد و منـــداڵێکی زۆر لە قەراخ جـــادەکە کەوتبـــوو. منـــداڵ، پیرەمێـــرد و پیـــرەژن رایانـــدەکرد و کاتێـــک کە نەیانـــدەتوانی ئیـــدی هەناســـە بـــدەن دەکەوتن و دەمردن."

بنەماڵەی نەسرین هێدی دەڕۆیشتن بەڕێدا. نەسرین دەڵێت:

" دەمانەویســـت دەموچاومـــان بشـــۆین و ئـــاو بـــدۆزینەوە بیخـــۆین، دەمانەویســـت دەموچـــاوی منـــداڵەکان بشـــۆین کە دەڕشـــانەوە. منـــداڵەکان دەگریـــان بـــۆ ئـــاو، پـــودرێکی ســـپی بەســـەر زەویەوە بـــوو. نەمانـــدەتوانی

248 Nouri Hama Ali

بڕیــار بــدەین ئــاوەکە بخــۆینەوە یــان نــا، بەڵام هەنــدێ کەس زۆر تینــوو بــوون و ئاویــان لە چاڵێکــدا خــواردەوە. ئــێمە هەمووـمــان بە ترســەوە لە هەڵەبــجە رامــان کــرد. لە ســەر رێگــای عەنەب بومبــاران ناوەبەنــاوە بەردەوامبــوو. فڕۆکەکــان بە ئاســماندا دەســوڕانەوە. هەر کەســێک جۆرێــک ئاســەواری کیمیــایی پێــوە دیــاربوو، ژنێــک پــودری کیمیــایی لێیــدابوو و لەشــی ببــوو بە بلــۆق. لــۆرییەک هــات کە هــی دراوســێیەکمان بــوو، خەڵــک خۆیــان تێهاویشــت، بینیمــان خەڵــک بەســەر زەویەوە کەوتــون و لەشــیان وشــک بــووە. منــداڵێکی کــۆرپە بە ســەر زەویەوە کەوتبــوو، تــۆزێ لەولاتــرەوە دایکیشــی کەوتبــوو، پێموابــوو هەردوویــان خەوتــوون، بەڵام دایــکەکە کــۆرپەکەی فڕیــدابوو و خۆیشــی کتــوپڕ مردبــوو، دیــاربوو کــۆرپەکە بە ســەر دەســتوپێدا هەوڵیــدابوو لە دایکــی دور بکەوێــتەوە بەڵام ئەویــش مردبــوو. مــن و بنەمــاڵەم پێمــانوابوو لــۆریەکە بەرەو بەرزایــی دەچێــت بــۆ ئەوەی نەمــرین بەڵام لەناکــاو لــۆریەکە راوەســتا، شــۆفیرەکەی وتــی لەوە زیــاتر خــۆم پێڕاناگیرێــت، ژنەکەی لە پشــت لــۆریەکەوە بەجێهێشــت و بە ئــێمەی وت ئەگەر دەتــوانن ڕاکەن. کیمیــایی کــاری کردبــوەوە ســەر میشــکی چــونکە ئەگەر وانەبوایا بنەماڵەکەی بەجێنەدەهێشت."

کاتێــک کە پەلەهەورێکــی قورســی کیمیــایی بــاڵی بەســەر شــاردا کێشــا، خەڵــکەکە گێجبــوون و نەخۆشــکەوتن. ئــاوات عــومەر لە ژێرزەمینــی ماڵەکەیدا خۆی و بنەماڵەکەی گیریان کردبوو. ئاوات عەمەر دەڵێت:

" بــراکەم کــۆنترۆڵی لە دەســتی خۆیــدانەمابوو، قاقــا پێــدەکەنی، پاشــان جلەکــانی دەرهێنــا و تۆزیــک پــاش ئەوە مــرد، شــەو کە هــات منــداڵەکانم

زۆر نەخـــۆش کەوتـــن، ئەوەنـــدە نەخـــۆش بـــوون کە نەیانـــدەتوانی بـــڕۆن بەڕێگادا."

نەســـرین شـــووەکەی نەدۆزیـــیەوە، پێیوابـــوو مـــردووە، دەســـتی منـــداڵەکانی گـــرت و بردنـــی بـــۆ ســـەر جـــادەی عەنەب. لە گەڕەکێکـــی دیـــکە محمـــد ئەحـــمەد فەتـــاح[249] کە تەمەنـــی ٢٠ ســـاڵان بـــوو بە بـــۆنی شـــیرینی ســـۆلفۆر تێکچـــوو، خێـــرا زانـــی کە دەبـــێ بنەمـــاڵەکەی لە ژێـــرزەمینەکە ببـــاتە دەرەوە، ژێـــرزەمینەکە نـــزیکەی ١٦٠ کەســـی تێـــدابوو. محمـــد ئەحمەد فەتاح دەڵێت:

" بینـــیم فڕۆکەکـــان بۆمبیـــان بەردایە خـــوارەوە، شـــوێنی بومبـــارانەکە نـــزیکەی ٣٠ مەتـــر لەو مـــاڵە دووربـــوو کە ئـــێمە لە ژێرزەمینەکەیـــدا خۆمـــان شـــاردبوەوە، خێـــرا دەرگـــای ژێـــرزەمینەکەم داخســـت، خەڵـــکەکە هاواریـــان دەکـــرد و دەگریـــان، پاشـــان نەفەســـیان تەنـــگ بـــوو. یەکەم کەس کە کیمیـــاییەکە کـــاری تێکـــرد ســـەلاحی بـــڕام بـــوو، چـــاوی شـــین و ســـوور بـــوو، شـــتێک لە چـــاوی دەهـــاتە دەرەوە، ئەوەنـــدە تینـــوو بـــوو کە داوای ئـــاوی دەکـــرد، خەڵکـــی دیـــکەش دەلەرزیـــن. بڕیـــار بـــوو مـــن رۆژی ١٦ی ئـــادار زەماوەنـــد بـــکەم ، هەمـــوو ئامادەکـــاریەکەم کردبـــوو ، دەزگیـــرانەکەم کە نـــاوی بەهـــار جەمـــاڵ[250] بـــوو یەکـــێ لەو کەســـانە بـــوو کە زوو لە ژێـــرزەمینەکەدا مـــرد، زۆر زۆر دەگریـــا . هەوڵمـــدا ئـــارامی بـــکەمەوە، پێمـــوت ئەمە تەنهـــا تۆپبـــارانێکی ئاســـاییە، بەڵام وتـــی ئەوە بـــۆنی چەکـــی ئاســـایی نیـــیە، دەزگیـــرانەکەم ژیـــر بـــوو، دەیزانـــی چـــی روودەدات، لە ســـەر پلەکـــان

[249] Muhammad Ahmed Fattah,

[250] Bahar Jamal

گیـــانی دەرچـــوو، بـــاوکی هەوڵیـــدا یـــارمەتی بـــدات بەڵام ئیـــدی زۆر درنـــگ بوو.

ئەوانـــی دیـــکەش خێـــرا مـــردن. ژنێـــک بە نـــاوی حەمیـــدە مەحمـــود[251] هەوڵیـــدا کـــچە دوو ســـاڵانەکانی لە مەرگ رزگـــار بکـــات، شـــیری خـــۆی دەدایە، پێیوابـــوو ئەگەر کـــۆرپەکەی شـــیر بخـــوات گـــازی کیمیـــایی هەڵنـــامژێ ، منـــداڵەکە نـــاوی دەشـــنێ[252] بـــوو، مـــاوەیەکێ درێـــژ شـــیری خـــوارد، دایکـــی مـــرد و ئەویـــش هەر مەمکـــی دایکـــی دەمـــژی. بڕیارمـــدا بـــــڕۆمە دەرەوە، زۆربەی ئەو کەســـــانە کە لە ژێـــــرزەمینەکەدا بـــــوون ئاگایـــان لە خۆیـــان نەمـــابوو، زۆرێکیـــان مـــردن، دایـــک و بـــاوکم و ســـێ خۆشک و برام مردن".

نەسرین دەڵێت:

" لە ســـەر جـــادەی عەنەب هەمـــوو کەس گـــێج ببـــوو، مـــن و منـــداڵەکان بەرەوە بەرزایـــی رامـــانکرد، هەموومـــان کـــوێر ببـــوین، منـــداڵەکان دەگریـــان، هیچمـــان نەدەبێنـــی، چـــاوم خـــوێنی لێـــدەهات. لەو بشـــێوییەدا ئەنـــدامانی بنەماڵەکـــان لەیەک دابـــڕان، دایـــک و بـــاوکم ون بـــوون، مـــن و خۆشـــک و ئامۆزاکـــانم دەســـتی منـــداڵەکانمان گـــرت و لەکاتێکـــدا کە ئاگامـــان لە خۆمـــان نەبـــوو رێگـــای گەڕانەوە بـــۆ نـــاو شـــارمان گـــرتەبەر، کەســـێک (کە نەمدەناســـی) گەڕانـــدینیە دواوە و خســـتینیە ســـەر ئەو رێگـــایە کە بەرەو بەرزایـــی دەچـــوو، گەیشـــتینە مزگەوتێـــک کە خەڵـــک خۆیـــان تێـــدا حەشـــاردابوو، بەڵام ئـــێمە لە مـــزگەوتەکەدا نەمـــاینەوە چـــونکە دەترســـاین هێرشـــی بکـــرێتە ســـەر. چـــوێنە نـــاو ماڵێـــک لەو نزیکـــانە، گەڕام بە شـــوێن

---

[251] Hamida Mahmoud

[252] Dashneh

خـــواردەمەنی بـــۆ منـــداڵەکان ، پاشـــان شـــەوی بەســـەردا هـــات، منـــیش دەستپاچە بووم".

بەختیاری شووی نەسرین دەڵێت:

" کاتێـــک هێرشـــەکە دەســـتیپێکرد لە دەرەوەی شـــار زۆر بە شـــوێن ژن و بنەماڵەکەمـــــدا گەڕام، لە بنکەیەکـــــی تەندروســـــتی دوو دانە دەرزی ئـــاترۆپینم[253] دۆزیـــیەوەوە ، دانەیەکیـــانم دا لە خـــۆم، ئەوە نەیهێشـــت گـــازی دەمـــار بەســـەرمدا زاڵ بێـــت، بە شـــوێن نەســـریندا دەگەڕام بەڵام هیـــوام نەبـــوو بە زینـــدوویی بیـــدۆزمەوە، بیـــرم لە ناشـــتنی تەرمەکەی دەکـــردەوە، لانـــیکەم دەبوایـــا بمناشـــتایا. پـــاش چەنـــد کـــاتژمێر گەڕان، چەنـــد کەس لە دراوســـێکانم بینـــی، وتیـــان نەســـرین و منـــداڵەکانیان بینیـــوە کە بەرەو مزگەوتـــی ســـەر تەپـــۆڵکەکە رایـــانکردووە. بـــانگم کـــرد نەســـرین، نەســـرین. دەنگـــی گریـــانم بیســـت، چـــومە نـــاو مـــاڵەکە، نەســـرینم بینـــی کە زینـــدوو بـــوو بەڵام کـــوێر بـــوو، هەموویـــان کـــوێر بووبـــوون. یەک-دوو کـــاتژمێر پـــێش لە گەیشـــتنی مـــن، نەســـرین کـــوێر ببـــوو ، بە چنەمـــاش لە نـــاو مـــاڵەکەدا بە شـــوێن خواردەمەنیـــدا دەگەڕا بـــۆ منـــداڵەکان".

نەسرین دەڵێت :

" تـــۆزێ شـــیرم دۆزیەوە، بە چنەمـــاش چـــووم بـــۆ لای منـــداڵەکان ، دەمـــی منـــداڵەکانم گـــرت و شـــیرەکەم دانـــێ. بەختیـــار منـــداڵەکانی کـــۆکردەوە، مـــن دەمەویســـت بیـــانبەم بـــۆ لای بەلـــۆعەی ئـــاوەکە، ســـەری منـــداڵەکانم شـــۆرد، دووبەدوو دەمبـــردن و ســـەرم دەشـــۆردن، هەنـــدێکیان نەیانـــدەتوانی لە جێـــی خۆیـــان هەڵســـن، نەیانـــدەتوانی لە ســـەر پێـــی خۆیان رابوەستن".

[253] atropine

بەختیار دەڵێت:

" دەرزییەکـــی ئـــاترۆپینم پێمـــابوو بەڵام نەمـــدا لە ژنەکەم چـــونکە کەســـی لە و خراپتـــر لە نـــاو گـــروپەکەدا هەبـــوو، ژنێـــک هەبـــوو نـــاوی ئەســـمە[254] بـــوو کە دراوســـێمان بـــوو، بـــانگم کـــرد بەڵام نەیـــدەتوانی هەناســـە بـــدات، هـــاواری دەکـــرد، بەرەو دیوارێـــک رایکـــرد، ســـەری خـــۆی کوتـــا بە دیـــوارەکەدا ، دەرزیـــیەکەم دا لەو ژنە بەڵام تۆزێـــک پـــاش ئەوە مـــرد، دەمتوانی دەرزییەکە بدەم لە نەسرین بەڵام دام لەو ژنە".

پـــاش ئەوە کە بومبارانەکـــانی عێـــراق کەمـــی کـــرد، هێزەکـــانی ئێـــران توانیـــان هەڵەبـــجە بگـــرنەوە و ژمـــارەیەکی زۆر لە برینـــدارەکانیان لە هەڵەبـــجە بـــردە دەرەوە کە یەکێکیـــان نەســـرین و چەنـــد کەســـێکی دیـــکە لە ئەندامانی بنەماڵەکەی بوون و بردنیان بۆ نەخۆشخانەکانی تاران.

نەسرین دەڵێت:

" بە مـــاوەی ٢٠ رۆژ هـــیچم نەدەبێنـــی. بەردەوام بیـــرم لەوە دەکـــردەوە بنەمـــاڵەکەم لە کـــوێن؟ بەڵام کـــوێر بـــووم، هـــیچم لە دەســـت نەدەهـــات، هەواڵـــی دایکـــم لە شـــوەکەم پرســـی، وتـــی "هـــیچ هەواڵێکیـــان نـــازانم. لە نەخۆشـــخانەکانی تـــاران بە شـــوێنیاندا گەڕام بەڵام هـــیچ هەواڵـــێکم دەســـتنەکەوت". رێکخـــراوی مـــانگی ســـووری ئێـــران کتێبێکـــی بـــڵاو کـــردەوە کە وێـــنەی ئەو کەســـانەی تێـــدابوو کە لە هەڵەبـــجە مردبـــوون. هەروەهـــا کتێبێکـــی بـــڵاو کـــردەوە کە وێـــنەی ئەوانەی تێـــدابوو کە لە ئێـــران نێژرابـــوون، وێـــنەی دایکمـــان لە کتێـــبەکەدا بینـــی، خەبەرم پێگەیشـــت باوکم نەمردووە بەڵام بۆ هەمیشە کوێر بووە.

---

[254] Asme

پێنج کەس لە خۆشک و براکانم کە یەکێکیان ڕەنگین بوو مردن. دۆکتۆرەکان پێیانوتم من نامرم بەڵام شتێکیان پێوتم کە وەک نهێنییەک لە بەختیاری شووم شاردەوە. کاتێک لە نەخۆشخانە بووم سووڕی مانگانەم دەستیپێکرد، ڕانەدەوەستا، ئێمە لە ناو کۆمەڵگای خۆماندا قەد باسی ئەو شتانە ناکەین، بەڵام کەمکەم ژمارەیەکی دیکە لە ژنە برینداره‌کانی ناو نەخۆشخانە دانیان بەوەدانا کە تووشی هەمان کێشە بوونەتەوە و خوێنیان ڕاناوەستێت. دۆکتۆرەکان دەوا و دەرمانیان دامێ بۆ ئەوەی خوێنبەربوونەکەم رابوەستێت بەڵام پێیانوتم ئیدی منداڵم نابێت. چەند مانگ لە ئێران بووین ، کەمکەم خۆم و بەختیار گەڕاینەوە بۆ کوردستان. باوەڕم بە قسەی ئەو دۆکتۆرانە نەدەکرد کە پێیانوتبووم ئیدی منداڵم نابێت، هەر واش بوو، ساڵی ١٩٩١ منداڵم بوو، ناوم نا ئارەزوو[255]. سەرەتا هیچ عەیبی نەبوو بەڵام دڵی کۆنی تێدابوو، ئەوەبو لە تەمەنی سێ مانگیدا مرد".

من نەسرینم مانگی پێشوو لە هەولێر بینی کە گەورەترین شاری کوردستانی عێراقە. نەسرین ئێستا تەمەنی ٣٠ ساڵە، بووە بە ژنێکی جوان و خوێنشیرین، چاوی قاوەییە و ئێسکی گۆنای هەڵگۆزیوە، ڕوومەتی تۆزێک تێکچووە بەڵام قەد خەفەتی ئەوە ناخوات، وەک دۆکتۆرێک خزمەتی خۆی دەکات، ورەی بە قەد پێش لە کیمیابارانەکەی ١٤ ساڵ لەمەوبەر بەرزە. نەسرینیش وەک گەلێ لە قوربانیانی دیکەی سەدام حوسەین چیرۆکی بەسەرهاتی خۆی بە خوێنساردیەوە دەگەڕاندەوە.

[255] Arazoo

لە کاتی سەردانەکەم بۆ کوردستان، لەگەڵ زیاتر لە ١٠٠ کەس لە قوربانیانی شاڵاوەکانی سەدام حوسەین دژی کوردەکان گفتوگۆم کرد. سەدام هەر لە سەرەتای بەدەسەڵات گەیشتنی، کوردەکانی ئازارداوە یانی لە ٢٠ ساڵ لەمەو پێش. گەلێک لەو پیرەژنانە کە شووەکانیان بەدەستی هێزەکانی ئاسایشی سەدام کوژراون، ئەوەندەی سەگێک رقیان لێیەتی بەڵام زۆربەی خەڵک، لەوانە نەسرین چیرۆکی کردەوە دڕندانەکانی سەدام وەک خۆی و ئەوەندە بە دیقەتەوە دەگێڕنەوە کە مرۆڤ ناتوانێت شک لە راستبوونی بکات. راستبوون بۆ کوردەکان گرنگە، هێشتا هەست دەکەن کە پاش تیپەڕبوونی ئەم هەموو ساڵە جیهان باوەڕ بە بەسەرهاتەکەیان ناکات.

حەفتەیەک پاش ئەوەی نەسرینم بینی، سەردانی گوندێکی بچوکم کرد کە ناوی گۆپتەپە[256] بوو، کە هەڵکەوتووە لە ناو دۆڵێکی سەرسەوزدا کە زنجیرە چیایەکی پڕ لە بەفر دەوریداوە. گۆپتەپە ٦ حەفتە دوای هەڵەبجە کیمیاباران کرا. گۆپتەپە لە کۆمەڵێک خانووی هەڕگینی بچوک پێکهاتووە کە کۆمەڵێک کۆڵانی پیسی تێدایە. لە گۆپتەپە پیاوێکی پیر بەناوی ئەحمەد رەزا شەریف[257] پێمیوت:

"ڕۆژی کیمیابارانەکە لە سێی گوڵانی ١٩٨٨ لە رەز و باخەکانی دەرەوەی گوندەکەمان بووم. بینیم چەند بومبێک تەقیەوە و گازێک لە

---

[256] لە وتارەکەدا Goktapa (گۆکتەپە) نووسراوە بەڵام گۆپتەپە راستە. گۆپتەپە سەر بە شارۆچکەی ئاغجەلەر، سەر بە قەزای چەمچەماڵە کە بەردەوام مەلبەندی خزمەتکردن بە هێزی پێشمەرگە بوو، هەربۆیە لە ٣ی گوڵانی ١٩٨٨ لە قۆناخی ٤ی ئەنفالدا لە پاڵ گوندی عەسکەر کیمیاباران و پاشان ئەنفال کرا. وەرگێڕ

[257] Ahmed Raza Sharif

هەوادا بـــــڵاو بـــــوەوە کە بـــــۆنی ســــــێوی گەنیــــوی دەدا. کــــورەکەم ، عوســـمان ئەحـــمەد کە ئەوکـــاتە تەمەنـــی ١٦ ســـاڵ بـــوو لە نزیـــک مزگەوتـــی گونــــــد دانیشــــــتبوو کە کیمیـــــاییەکە لێیـــــدا، بە چنەمـــــاش لە ســــــەر تەپۆڵکەکـــان رۆیشـــتبووە خـــوارەوە و لە نـــاو نەیجەکـــانی روبـــاری زابـــی بچـــووک (کە لە پەنـــای گونـــددا تیـــپەڕ دەبێـــت) گیـــانی دەرچووبـــوو. دەمزانی مردووە، بەڵام تەرمەکەیم نەبینی".

عوســـمان ئەحـــمەد وەک ١٥٠ کەســـی دیـــکە لەو هێرشـــەدا گیانیـــان لەدەســـتدا. ئەوانەش کە نەمـــردن لە دەســـتی ســـوپای عێـــراق هەڵاتـــن ، ســـوپای عێـــراق هـــاتە نـــاو گونـــد و تەختیـــان کـــرد. ئەحـــمەد رەزا شـــەریف هەتـــا ســـێ ســـاڵ دوای ئەوە نەگەڕایەوە بـــۆ نـــاو گونـــدەکەیان. ئەحـــمەد رەزا شەریف دەڵێت:

"کە گەڕامەوە بـــۆ نـــاو گونـــد خێـــرا دەســـتم کـــرد بە گەڕان بە شـــوێن تەرمـــی کورەکەمـــدا، تەرمەکەم دۆزیـــیەوە کە هێشـــتا لە نـــاو نەیجەکانـــدا کەوتبوو، کە بینیم یەکسەر ناسیمەوە".

خـــۆری عێـــراق زۆر تێـــژە و تەرمـــی مرۆڤـــی مـــردوو پـــاش ســـێ ســـاڵ نەناســـرێتەوە ، بـــۆیە مـــن هەوڵمـــدا بە زمـــانێکی نەرم حـــاڵی بـــکەم کە گومـــــانم لە راســــتبوونی قســــەکانیدا هەیە بەڵام وەرگێـــــڕەکەم زۆر راشـــکاوانە پێیـــوت بـــاوەڕ بە قســـەکانی نـــاکەم. ئەو کـــاتە کە قســـەمان دەکـــرد لە حەوشـــەی مـــاڵێکی هەڕگینـــی پیاوێـــک بە نـــاوی ئیبـــراهیم عەبـــدولڕەحمان دانیشـــتبووین. ٢٠ یـــان ٣٠ کەس لە دەورمـــان کۆببـــونەوە کە هەنـــدێکیان کـــوڕ بـــوون. هەنـــدێکیان ئەوەیـــان پێنـــاخۆش بـــوو کە مـــن شـــک و گومـــانم لە راســـتبوونی قســـەکانی ئەحـــمەد دەربڕیبـــوو بەڵام ئەحمەد رەزا شەریف ئارامی کردنەوە و وتی:

"راســـتە، کـــورەکەم هـــیچ گۆشـــت بە لاشـــەیەوە نەمـــابوو، تەنهـــا ئێســـک و پروســــــک بــــــوو، بەڵام جلـــــوبەرگەکەی هێشـــــتا نەپتورکـــــابوو، بە جلوبەرگەکەیــــدا ناســــیمەوە، پشــــتوێن و کراســــێکی لەبەردابــــوو، لە گیرفـــانی کراســـەکەیدا ســـویچی تراکتۆرەکەمـــانم دۆزیـــیەوە، هەمیشـــە سویچەکەی دەخستە ناو ئەو گیرفانەی".

هەنــدێ لە خەڵکــی گــۆپتەپە هێشــتا لەوە نــیگەران بــوون کە مــن شــک و گومـــانم لە ڕاســـتبوونی قســـەکانیاندا هەبێـــت . ئیبـــراهیم، خـــاوەنی ئەو خـــانوە کە ئـــێمە لە حەوشـــەکەیدا دانیشـــتبووین، کۆمەڵێـــک لەو کـــوڕانەی کە بە دەورمانـــدا کـــۆ ببـــونەوە راســـپارد کارێـــک بـــکەن، کـــوڕەکەن ڕۆیشـــتن بـــۆ مـــاڵەوە و بە دەســـتی پـــڕ لە پـــارچەی ئاســـنینی بـــومبە کیمیاییەکـــان گەڕانەوە و ڕژاندیانە بەر پێی من. ئیبراهیم وتی:

"فەرمـــوو، ئەمـــانە ئاســـەواری خەیـــر و بەرەکەتەکـــانی مـــام ســـەدام حوسەینە".

هەڵەبجە دوای کیمیاباران

چیرۆکـــی هەڵەبـــجە ئەو شـــەوە کۆتـــایی پێنەهـــات کە فڕۆکەکـــانی عێـــراق گەڕانەوە بـــۆ بنکەکانیـــان. ئێرانیەکـــان ڕۆژنامەنوســـە بیانیەکانیـــان بانگهێشـــتی هەڵەبـــجە کـــرد بـــۆ ئەوەی وێـــنەی کارەســـاتەکە تۆمـــار بـــکەن. وێـــنەی قوربانیەکـــان کە کەوتبـــونە ســـەر یەک و ســـپی ببـــونەوە و لە هەمـــوو چـــۆم و قـــوژبنێکی شـــاردا کەوتبـــوون، جیهـــانی تۆقانـــد. کیمیابـــارانکردنی هاووڵاتیـــانی خـــۆی لەلایەن ســـەدام حوسـەینەوە پـــاش

هۆلۆکاســـت یەکەم نمـــونە بـــوو کە تێیـــدا کەڵـــک لە مەوادی کیمیـــایی وەرگیرابێت بۆ کوشتنی ژن و منداڵ.

عەلـــی حەســـەن ئەلمەجیـــد، ئـــامۆزای ســـەدام کە بەڕێـــوەبەری شـــاڵاوی قڕکردنـــی کوردەکـــان بـــوو لە کۆتـــایی هەشـــتاکاندا، لە کاســـیتێکدا کە دەنگـــی تۆمـــار کـــراوە (کە پاشـــان کەوتە دەســـتی کـــوردە ڕاپەڕیوەکـــان و ڕێکخـــراوی "چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ")[258] لە کۆبونەویەکـــدا لەگەل بەرپرسانی حیزبی بەعس دەربارەی کوردەکان وتی:

"هەموویـــان بە چەکـــی کیمیـــایی دەکـــوژم، کـــێ دەیەوێـــت هـــیچ بڵێـــت؟ کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی؟ لێیـــان بـــم، لە کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی و ئەوانەش بم کە گوێیان لێدەگرن".

هەوڵەکـــانی کـــۆنگرێس لە ١٩٨٨ بـــۆ ســـەپاندنی ئـــابلۆقە بە ســـەر عێراقـــدا لەلایەن ئیـــدارەی ڕەیگـــان و بوشـــەوە شکســـتی پێهێنـــرا. چیرۆکـــی بەســـەرهاتی قوربانیەکـــانی ســـەدام حوســـەین کە نەمردبـــوون لەوانەیە بەتەواوی لەناوچووبایـــا ئەگەر ڕاپـــۆرتی کەســـانیک وەک (جاناتـــان ڕەنـــدێڵ)[259] و فیلمەکـــانی گەویـــن ڕۆبێرتـــز[260]، فـــیلم دەرهێـــنەری

258 Human Rights Watch

259 جاناتـــان ڕەنـــدێل ڕۆژنـــامەنووس و نووســـەرێکی چـــالاکی ئەمریکـــایی و دۆســـتی کـــوردە کە لە ســـەردەمی شۆڕشـــی ئەیلـــوولەوە تـــا ســـەرەتای ســـاڵی ٢٠٠٠ ڕاپـــۆرتی لە ڕۆژنـــامەی "واشـــینگتۆن پۆســـت"دا دەربـــارەی کـــورد بـــڵاو دەکـــردەوە. ڕەنـــدێل ســـاڵی ١٩٩٧ کتێبێکـــی بـــڵاو کـــردەوە بە نـــاوی" بەم ریســـواییە، کـــام لێبـــوردن؟" کە تێیـــدا تیشـــکی خســـتبووە ســـەر کۆمەڵکـــوژی کـــورد بە دەســـتی ســـەدام حوســـەین. جاناتـــان ڕەنـــدێل ســـاڵی ١٩٩٨ کتێبێکـــی دیـــکەی بە نـــاوی "کوردســـتان" بـــڵاو کـــردەوە و بە گشـــتی ٢٠ کتێبـــی دەربـــارەی وڵاتـــانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بڵاو کردوەتەوە. وەرگێڕ

260 Gwynne Roberts

بریتانیـــایی نەبوایـــا. گەویـــن رۆبێرتـــز پـــاش بیســـتنی هەواڵـــی تووشـــبوونی خەڵکـــی هەڵەبـــجە بە نەخۆشـــی شـــێرپەنجە و نـــاتەواو بەدنیاهـــاتنی منـــداڵەکان لە هەڵەبـــجە و شـــوێنەکانی دیـــکەی کوردســـتان، کۆمەڵێـــک فیلمی دەربارەی ئەو بابەتە دروستکرد و بڵاوی کردەوە.

بەهەرحـــاڵ هـــیچ ولاتێکـــی رۆژئـــاوایی و تەنـــانەت نەتەوە یەکگرتوەکـــانیش بە شـــوێن مەســـەلەکەدا نەچـــوو. ســـاڵی ١٩٩٨ گەویـــن ژنێکـــی بریتانیـــایی بە نـــاوی کریســـتیەن گوســـدێن[261] هێنـــا بـــۆ کوردســـتان. گوســـدێن پزشـــکی پســـپۆڕی نەخۆشـــیە زگماکیەکـــانە و پرۆفیســـۆری زانکـــۆی پزشـــکی لیویرپـــولە[262]. گوســـدێن ســـێ حەفـــتە لە نەخۆشـــخانەکانی کوردســـتان بـــوو و شـــێلگیر بـــوو یـــارمەتی کوردەکـــان بـــدات. تـــا ئەو شـــوێنە کە مـــن دەزانـــم گوســـدێن تەنهـــا زانســـتڤانێکی رۆژئـــاواییە کە دەســـتێکردبێت بە لێکـــۆڵینەوەی سیســـتماتیک دەربـــارەی ئەو شتانە کە لە باکوری عێراق روویداوە.

گوســـدێن پێمیـــوت بـــاوکی ئەفەســـەرێکی پـــایەبەرزی هێـــزی هەوایـــی پاشـــایەتی بریتانیـــا بـــووە و لە کـــاتی منداڵێتیـــدا لە ئاڵمانیـــا لە نزیـــک بیرگین بیلسین[263] ژیاوە. گوسدێن دەڵێت:

" ژیـــان لە نزیـــک ئوردوگـــایەکی قەرەبـــاڵغ لە ســـاڵانی ســـەرەتای ژیانمـــدا کـــاریگەری یەکجـــار زۆری لەســـەرم هەبـــوو. لە کوردســـتان هێماکـــانی قەلاچـــۆکردنی جولەکەکـــان بەدەســـتی ئاڵمانیـــای (نـــازی)م بینـــی. دەوڵەتـــی عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی بـــۆ لەنـــاوبردنی کوردەکـــان بەکارهێنـــابوو. کاریگەریەکـــانی هۆلۆکاســـت هێشـــتا بەردەوامە، ژمـــارەی جولەکەکـــان

[261] Christine Gosden
[262] Liverpool.
[263] Bergen-Belsen

ئێستا لە سالّی ١٩٣٩ کەمترە. ئەمە شتێکی سروشتی نییە، ئەگەر ئێستا ٢٠٠ هەزار کەس نێرینە لە کوردستان ببەیتە دەرەوە، پێکهاتەی ڕێژەی دانیشتوانی کوردستان تێکدەچێت، لە کاتێکدا کە بە گوێرەی هەڵسەنگاندنەکان نزیکەی ٢٠٠ هەزار کورد لە شالاّوی قڕکردنی کوردەکاندا کیمیاباران کراون یان کوژراون و بێسەروشوێن کراون کە زۆربەیان نێرینەن. ژمارەیەکی زۆر بێوەژنی کورد هەن کە منداڵیان نییە.

ریچارد بۆتلیر[264] کە دیپلۆماتێکی ئوسترالییەوە و سەرۆکی تیمی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ پشکنینی چەکە کۆمەڵکوژەکان لە عێراق بووە لە سەرەتای لێکۆڵینەوەکانی گوسدێن دەربارەی شالاّوەکانی عێراق دژ بە کوردەکان لە ٤ ساڵ لەمەوپێش تا ئێستا بەدوای لێکۆلینەوەکانیدا دەچێ و بەو ئەنجامە گەیشتووە کە هەموو لێکۆڵینەوەکانی ڕاستن.

خدر هەمزە[265] کە لایەنگری ڕژیمی عێراقە و پێشتر بەرپرسی بەرنامەی چەکە ناوکیەکانی سەدام حوسەین بووە، سەرەتای ئەمساڵ پێمیوت پێش لە کیمیابارانی هەڵەبجە، پزشکەکانی سوپای عێراق نەخشەی شاری هەڵەبجەیان کێشاوە و پاش کیمیابارانەکە بە جلوبەرگی دژەکیمیایی چونەتە ناو شار بۆ ئەوەی بزانن کیمیاییەکە تا کوێ خەڵکی کوشتوە. خدر هەمزە وتی:

"هەڵەبجە شوێنێک بوو بۆ تاقیکردنەوەی کاریگەری چەکە کیمیاییەکان لە سەر شارێکدا. من زانیاری ڕاستەوخۆم لە سەر

---

264 Richard Butler
265 Khidhir Hamza

بـــــــارودوخ و رووداوەکـــــــانی هەڵەبـــــجە لە رۆژی کیمیابـــــــارانەکە لەلایەن سـوپای عێـــراقەوە پێدەگەیشــــت ، دۆکتۆرەکـــان کاخەزیـــان پێبـــوو کە دەبوایـــا وەڵامـــی ئەو پرســـیارانەیان تێـــدا بنووســـایا کە کیمیـــاییەکە تـــا کوێ خەڵکی کوشتووە".

گوسدێن وتی:

"نـــاتوانم دەرک بەوە بـــکەم کە بـــۆ وڵاتـــانی رۆژئـــاوا کـــاتی خـــۆی نەیانویســـتوە لە کیمیابـــارانکردنی کوردســـتان بکـــۆڵنەوە، وادیـــارە ئێســـتا مەســـەلەی بەرژەوەنـــدی خـــودی رۆژئـــاوایە کە وایکـــردوە رۆژئـــاوا لە کـــاریگەرییە درێژخایەنەکـــانی چەکە کیمیایەکـــان لەســـەر خەڵکـــی ســـڤیل بکـــۆڵێتەوە. مـــن خراپتـــرین جـــۆری شـــێرپەنجەم لە نێـــو خەڵکـــی ئوروپـــادا بینیـــوە بەڵام بـــاوەڕم پێـــبکە قەد ئەو جـــۆرە شـــێرپەنجانەم نەبینیـــوە کە لە کوردستان بینیومە".

بە گـــوێرەی لێکـــۆڵینەیەوەیەک کە تیمێکـــی پزشـــکە کوردەکـــان بە سەرپەرەشـــتی گوســـدێن و پشـــتیوانی گروپێکـــی بچـــوکی ســـەر بە "ئینیســـتیتۆی کـــورد لە واشـــینگتۆن" ئەنجامیانـــدوە و ئێســـتاش بەردەوامە، لە مـــاوەی ١٧ مانگـــدا زیـــاتر لە ٢٠٠ شـــارۆچکە و گونـــد لە سەراســـەری کوردســـتان بە چەکـــی کیمیـــایی هێرشـــیان کراوەتەســـەر کە ئەمەش زۆر لەو ژمـــارەیە زیـــاترە کە پێشـــتر بیـــری لێـــدەکرایەوە. کەس نازانێـــت بەڕاســـتی چەنـــد کەس بـــونەتە قوربـــانی ئەو هێرشـــانە بەڵام ئەو پزشـــکانە کە مـــن لە کوردســـتان بینـــیمن پێیـــانوایە کە زیـــاتر لە ١٠ %ی دانیشـــتوانی بـــاکووری عێـــراق (کە نـــزیکەی ٤ ملیـــۆن کەســـن) بەر چەکـــی کیمیـــایی کەوتـــوون. گوســـدێن وتـــی "ســـەدام حوســـەین بـــاکوری عێراقـــی

كیمیاباران كرد، ئەو كاتە كە هەڵەبجەم بینی پرسیارم لە خۆم كرد دەبێ چی بكرێت ؟ پاشان چی روو دەدات؟."

پزشكەكانی هەڵەبجە

لە سلیمانی فواد بابانم[266] بینی كە یەكێ لە پزشكە بلیمەت و ناسراوەكانی كوردستانە. بابان بەڵێنی پێدام لە كەشوهەوای سیاسی و زانستی تەمومژاوی هەڵەبجەدا رێنوێنیم بكات. بابان كە تەمەنی ٦٠ ساڵە پسپۆڕی نەخۆشیەكانی دڵ و هەناوە و پیاوێكی زیرەک و خوێنگەرمە و سێ جار كەوتوەتە بەندیخانەی عێراق. بابان بەڕێوەبەری "ئینیستیتۆی پزشكی هەڵەبجە"یە كە گوسدێن، مایكێل ئامیتای[267] (بەڕێوەبەری ئینیستیتۆی كورد لە واشینگتۆن) و كۆمەڵێک لە پزشكە كوردەكان دایانمەزراندووە. پزشكەكان كارێكی بوێرانە دەكەن كە خۆیان تێوەگلاندوەتە ناو پرۆژەیەک كە ئەنجامەكانی دەتوانێت وەک بەڵگەیەک بەكاربێت بۆ دادگاییكردنی سەدام حوسەین لە دادگای تاوانەكانی جەنگ لە داهاتودا. بابان وتی: "زۆر گرنگە كە بزانیت چەكی كیمیایی و بیۆلۆژیكی چی كاریگەرییەكی كورتخایەن و درێژخایەنی هەیە. خەڵكی هەڵەبجە بەر چەكی كیمیایی و بیۆلۆژیكی كەوتوون و توشی چەندەها جۆر شێرپەنجە و نەخۆشی زگماكی بونە".

پسپۆڕان ڕایان وایە كە ئەو كیمیاییە كە دژی هەڵەبجە و شوێنەكانی دیكەی كوردستان بەكارهێنراوە، تێكەڵێک لە گازی موستارد و دەمار،

---

[266] Fouad Baban

[267] Michael Amitay

لەوانە سـارین (کە لە کـاتی کیمیابـارانکردنی دەوروبەری شـاری تۆکیـۆی ژاپـۆن لە سـەردەمی جەنگـی جیهـانی دووەمـدا کەڵکـی لێـوەرگیراوە) و گـازی VX بـووە کە گـازێکی نـیمچە دەمـارییە. ئەوە کە بـووە جێگـای سەرسـوڕمانی مـن ئەوە بـوو کە بابـان وتـی لەوانەیە چەکـی بیۆلـۆژیکیش دژی هەڵەبـجە و شـوێنەکانی دیـکە بەکارهاتبێـت. بابـان وتـی یەکـێ لەو گـازانە کە بـۆ بەرهەمهێنـانی چەکـی بیۆلـۆژیکی کەڵکـی لێوەردەگیردرێـت ئەفلاتۆکسـینە کە دەبێـتە هـۆی پێکهـاتنی نەخۆشـی درێژخایەن لە ناو جگەری مرۆڤدا.

هاوکـارێکی بابـان کە پزشـکی نەشـتەرگەرییە و لە نەخۆشـخانەی دهـۆک لە بـاکوری رۆژئـاوای کوردسـتانی عێـراق کـار دەکـات و ئەنـدامی تیمـی "ئینیسـتیتۆی پزشـکی هەڵەبـجە"یە زانیـاری زیـاتری دەربـارەی ئەنجـامی لێکـۆلینەوەیەکی ئینیسـتیتۆکە لە ١٩٩٩ لە نـاوچەی دهـۆک دامـێ . وتـی سـەرەتا پیمـانوابوو کە تەنهـا پاریزگـاریی (موحـافەزە)ی دهـۆک و دوو گونـدی دیـکە بەر کیمیـایی کەوتـوون بەڵام بەو ئەنجـامە گەیشـتین کە ٢٩ گونـدی دیـکە بەر چەکـی کیمیـایی کەوتـوون، ١١ سـال دوای هێرشەکان بەو راستیە گەیشتین".

بابـان وتـی: "زیـادبوونی رێـژەی منداڵـدارنەبوون (کە ئەنجـامی گـازی کیمیـاییە) کـاریگەری زۆری لەسـەر کۆمەڵگـای کـورد بـووە ، زۆر پیـاو بـووە کە لە ژنەکەی جیـابوەتەوە چـونکە منـداڵی نەبـووە و ژنێکـی دیـکەی هێنـاوە بەڵام ژنە تازەکەشـی منـداڵی نەبـووە چـونکە کێشـەکە لە خـودی پیـاوەکە بـوە نە لە ژنەکە. ئەنجـامە سـەرەتاییەکانی لێکۆڵینەوەکـانی ئینیسـتیتۆی پزشـکی هەڵەبـجە دەریخسـتوە کە خەڵـک تووشـی چەنـدەها نەخۆشـی بـوونە. بـۆ نمـونە رێـژەی توشـبوون بە

نەخۆشـــی شـــێرپەنجەی کۆلـــۆن[268] لە نیـــو خەڵکـــی چەمچەماڵمـــان لەگەڵ خەڵکـــی هەڵەبـــجە بەراوەرد کـــرد و بینیمـــان کە ڕێـــژەی توشـــبوانی ئەو نەخۆشـــیە لە هەڵەبـــجە ٥ قـــاتی چەمچەمـــاڵە. ڕێـــژەی لەبـــارچونی منـــداڵ لە هەڵەبـــجە چـــواردە قـــاتی چەمچەمـــاڵە، ڕێـــژەی منداڵـــدارنەبوونی ژن و پیـــاوی هەڵەبـــجە زۆر لە شـــوێنەکانی دیـــکە زیـــاترە، لە ئاســـتی ڕێـــژەی منداڵدارنەبوونی خەڵکی هیرۆشیمادایە ".

کە گەیشـــتینە هەڵەبـــجە، دوکتۆرێـــک کە لە نەخۆشـــخانەی "شـــەهیدان" کاری دەکرد پێمیوت:

"لێـــرە گشـــتی نەخۆشـــە، وایلێهـــاتوە ئەگەر کەســـێک نەخـــۆش نەبێـــت خەڵک پێسەیرە".

لە نیـــو نەخۆشـــخانەکە ژنێکمـــان بینـــی نـــاوی جەیـــران محمـــد[269] بـــوو، تەمەنـــی ٥٠ ســـاڵ بـــوو بەڵام ٧٠ ســـاڵان دیـــاربوو، تووشـــی نەخۆشـــی برینـــی ســـی بـــوو، نەخۆشیەکەشـــی ئەوەنـــدە تونـــد بـــوو کە دۆکتورەکـــان دەیـــانگوت تەنهـــا ڕێگاچـــارەی ئەوەیە کە ســـییەکانی بگۆڕێـــت ، ئەو نەشـــتەرگەرییەش لە کوردســـتان ناکرێـــت. بابـــان پێمیـــوت " ســـییەکانی جەیـــران پـــاش مـــاوەیەکی کـــورت لەکاردەکەوێـــت، وایلێـــدێت ئیـــدی بە ئەســـتەم هەناســـە بکێشـــێت، چـــاوەڕوانی مەرگ دەکـــات". دەنگـــی جەیـــران بە ئەستەم دەبێسترا، پێمیوت:

"هەشـــــت خـــــزم و کەســـــوکارم لە کیمیابـــــارانەکەدا مـــــردن، دوای کیمیابـــارانەکە لە ڕووی دەرونیـــیەوە مـــاوەیەکی زۆر تێکچـــووم، پێموابـــوو منداڵەکانم زیندوون".

---

[268] colon cancer

[269] Jayran Muhammad,

کچێکـــی دیـــکەم بینـــی کە نـــاوی چیـــا حەماســـەت[270] بـــوو، چیـــا کـــاتی کیمیابـــارانەکە تەمەنـــی ٨ ســـاڵ بـــووە، لەوکـــاتەوە هەر دوو چـــاوی کـــوێر بووە، بە دەنگێکی ساف دەیگوت:

"دایکـــم چەنـــد ســـاڵ پـــێش بە هـــۆی شـــێرپەنجەی کۆلـــۆن مـــرد، بـــراکەم توشـــی نەخۆشـــی نەفەســـتەنگی بـــووە. هـــیچ هیـــوایەک نیـــیە چـــاوم ســـاخ بێـــتەوە. شـــوم کـــرد بەڵام نەمـــدەتوانی ئەرکـــی هاوســـەری بەجێبێـــنم چونکە کوێرم، ئەوەبوو شوەکەم وازی لێهێنام".

بابـــان دەیگـــوت رێـــژەی نـــاتەواو بەدنیاهـــاتنی منـــداڵ لە هەڵەبـــجە لە شـــوێنەکانی دیـــکە زۆر زیـــاترە. دوکتورەکـــانی دیـــکەش پێمیـــانوت ژمـــارەیەکی زۆر لە منـــداڵەکان بە نەخۆشـــی سەیروســـەمەرەوە لەدایـــک دەبـــن، وێـــنەی هەنـــدێ لەو منـــداڵانەیان پێنیشـــاندام. چـــاوم بە ســـەرکار[271] کەوت. ســـەرکار کـــورێکی شـــەرمنۆک و وریـــا بـــوو کە دەم و لێـــوێکی کەروێشـــکی بـــوو و پشـــتی شـــکابوو. ســـەرکار برایەکـــی هەبـــووە کە ئەویـــش بە هەمان نەخۆشیەوە لەدایک بووە، بەڵام خنکاوە و مردووە.

ســـەردانی مـــاڵی پیرەژنێکمـــان کـــرد. ژێرزەمینـــی مـــاڵەکەی پێنیشـــاندان، نسرم و تاریک بوو، وتی:

"هەمـــوو ئەوانەی لەم مـــاڵەدا بـــوون لە کیمیابـــارانەکەدا مـــردن، نـــزیکەی ١٠٠ کەسێک لەم ژێرزەمینەدا خۆیان حەشاردابوو، هەموویان مردن".

پرســـیارم لە دۆکتـــورەکە کـــرد ئەم خـــانووانە لە کیمیـــایی پـــاک کراونەتەوە، وتی هیچ شوێنێک لە کوردستان پاک نەکراوەتەوە.

270 Chia Hammassat

271 Sarkar

ئەلئەنفال

کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە و گـــۆپتەپە و لەوانەیە ٢٠٠ شــــارۆچکە و گونـــدی دیـــکە تەنهـــا بەشـــێکی بچـــووک بـــوو لەو بەرنـــامەیە کە عەلـــی کیمیـــایی، ئـــامۆزای ســـەدام دژی کـــورد دایڕشتبـــوو. کوردەکـــان دەڵـــێن نـــزیکەی ٢٠٠ هەزار کەســـیان لێکـــوژراوە . رێکخـــراوی "چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤ" کە لە ســـەرەتای ١٩٩٠کـــان کتێبێکـــی بە نـــاوی" تـــاوانی ژینۆســـایدی عێـــراق" بـــڵاو کـــردوەتەوە، پـــاش لێکـــۆڵینەوەیەکی چڕوپـــڕ دەربـــارەی هێرشـــەکانی عێـــراق رایگەیانـــد کە ٥٠ تـــا ١٠٠ هەزار کەس کـــوژراون. ســـەدام نـــاوی شـــاڵاوەکەی نـــابوو ئەلئەنفـــال کە نـــاوی ســـورەتێکی قورئـــانە کە رێـــگە بە ســـوپای مســـلمانان دەدات دەســـتکەوتەکانی ئەو شـــوێنە کە داگیریـــان کـــردووە، بۆ خۆیان هەڵبگرن (غنایم).

شـــاڵاوی ئەنفـــال وەک هۆلۆکاســـت خـــۆی کۆتـــایی پێنەهـــات بەڵکـــوو ئامرازەکـــانی کۆتـــایی پێهـــات یـــانی ئەو شـــتە کە سمانســـا پـــاور[272]، بەڕێـــوەبەری "کـــۆمەلەی مـــافی مرۆڤـــی کـــاڕ لە هـــاروارد"[273] نـــاوی نـــاوە " ژینۆســـایدی کەرەســـتەیی"[274]. پـــاور لە کتێبەکەیـــدا بە نـــاوی " کێشـــەیەک لە جەحـــانمەوە، لێکـــۆڵینەوەیەک دەربـــارەی وەڵامـــی ئەمریکـــا بە ژینۆساید" دەڵێت:

"هەنـــدێ رژێـــم بـــۆ ئەوە دروســـت کـــراون کە هەرچـــی مرۆڤـــی ســـەر بە رەگەزێکـــی تـــایبەت هەیە بـــوکژن. ســـەدام بـــێ ئەوەی هەمـــوو کوردێـــک لەنـــاو بەرێـــت، گەیشـــتە ئامـــانجی خـــۆی، ئامـــانجی ئەوەبـــوو ورە و ئیـــرادەی

[272] Samantha Power

[273] Carr Center for Human Rights, at Harvard,

[274] Instrumental genocide.

کوردەکـــــان تێکبشـــــکێنێت و بیـــــانگەیەنێتە ئەو قەنـــــاعەتە کە خۆلیـــــای سەربەخۆیی، خەونێکی ئەحمەقانەیە".

زۆربەی ئەو کـــــوردانە کە لە ئەنفالـــــدا کـــــوژران بە چەکـــــی کیمیـــــایی نەکـــــوژران بەڵکـــــوو بە شـــــێوە کـــــۆنەکەی لەنـــــاوبران یـــــانی بە شـــــەو کـــــۆدەکرانەوە و بە کـــــۆمەڵ دەکـــــوژران و بە کـــــۆمەڵ دەکـــــران بە ژێـــــر خـــــاکەوە. تەرمـــــی زۆربەی قوربانیـــــانی ئەنفـــــال کە زۆرتـــــر نێـــــرینە بـــــوون قەد نەدۆزرایەوە.

رۆژێکیـــــان ســـــەردانی یەکـــــێ لەو هەزاران ژنە کـــــوردەم کـــــرد کە بە "بێوەژنەکـــانی ئەنفـــال" ناســـراون. نـــاوی ئەو ژنە ســـەلما عەزیـــز بابـــان[275] بـــوو، مـــاڵی لە دەوروبەری چەمچەمـــاڵ بـــوو، لە شـــارۆچکەیەک کە بـــۆ ئەو کەســـانە دروســـتکراوە کە دەربەدەرکـــراون. مـــاڵەکەی روت و قـــوت بـــوو، هیچـــی تێـــدا نەبـــوو، تەنهـــا فەرشـــیکی کـــۆنەی تێـــدابوو. ســـەلما عەزیـــز بابـــان وتی :

" مـــن خەڵکـــی کەرکـــووکم، ســـاڵی ١٩٨٧ گونـــدەکەمان بەدەســـتی ســـوپای عێـــراق خـــاپور کـــرا، خەڵکـــی گونـــد لەگەل هەزاران کـــوردی دیـــکە لە گونـــــدێکی زۆرەملێـــــدا نیشـــــتەجێکران. شـــــەوێکی نیســـــانی ١٩٨٨ ســـەربازەکان هـــاتنە نـــاو گونـــدەکەمان و کـــوڕ و پیاوەکانیـــان دەستبەســـەر کـــرد. شـــووەکەم و ســـێ کوڕمیـــان ســـواری لـــۆری کـــرد. دایکـــی دەستبەســـــەرکراوەکان لە ســـــەربازەکان دەپـــــاڕانەوە منـــــداڵەکانیان بەردەن، هاوارمـــان دەکـــرد چیتـــان لێمـــان دەوێـــت، چیتـــان دەوێـــت؟ کوڕەکـــانم زۆر گونـــاح بـــوون، دەگریـــان، ویســـتم جلـــی گەرمیـــان بـــدەمێ بـــۆ ئەوەی لە ســـەفەرەکەیاندا ســـەرمایان نەبێـــت، بـــاران دەبـــاری، پێمـــوتن

[275] Salma Aziz Baban

قەمسەڵە لەبەر کەن، لە سەربازەکان پاڕامەوە رێگەم پێبدەن نانیان بدەمێ، نەیانهێشت. لەبیرمە ئەفسەرێکی پایەبەرزی عێراقی بە ناوی باریق[276] سەرپەرەشتی جیاکردنەوەی خەڵکەکەی دەکرد."

لە کتیبی "تاوانی ژینوسایدی عێراق"دا نووسراوە کە بە گوێرەی راپۆرتێکی "هیومەن رایتس واچ"، ئەو پیاوە کە خەڵکەکەی لەیەک جیاکردوەتەوە ژنێراڵ باریق عبدالله الحاج هونتا[277] بووە. پاش ئەوەی کە سەربازەکان نێرینەکانیان لەگەل خۆیان برد، ژن و منداڵەکان سواری لۆری کران، برسی و تینوو بوون، ئەوەندە جێیان لە ناو لۆریەکەدا تەنگ بوو کە لە هەر راوەستانێکدا ناچاربوون بچنە سەر ئاودەس. بابان و سێ کچەکەی و کورە شەش ساڵانەکەیان برد بۆ بنکەی سەربازی تۆپزاوا و لەوێوە بۆ بەندیخانەی نوگرەسەلمان (یانی چاڵی سەلمان). "هیومەن رایتس واچ" لە ١٩٩٥ نوقرەسەلمان وەها وەسف دەکات:

" بەندیخانەیەکی کۆنە کە لە سەردەمی پاشایەتی عێراق (و لەوانەشە پێشتر لەوەش) دروستکراوە. ماوەیەک کەسی تێدا نەبووە. عەرەبە بیاننشینەکان مەڕوماڵاتیان تێدا بەخێو کردوە. دیوارەکانی بیرەوەری بەندکراوە سیاسیەکانی بەسەرەوە نووسراوە. لە سەر دەرگای یەکێ لە ژورەکانی، پاسەوانەکان نوسیویانە " خومەینی گوی خوارد". لەسەر دەرگایەکی سەرەکی بەندیخانەکە نووسراوە: بەخیربێن بۆ جەحەنم".

سەلما عەزیز بابان وتی :

---

[276] Bareq

[277] Bareq Abdullah al-Haj Hunta

" نیوەشـــەو گەیشـــتینە نوگرەســـەلمان، خســـتینیانە نـــاو ژورێکـــی گەورە. زیـــاتر لە دوو هەزار کەس دەبـــووین. ژن و منـــداڵ بـــووین، دەرگاکەیـــان لە ســـەرمان داخســـت، برســـیمان بـــوو، هـــیچ نەبـــوو بیخـــۆین، تەنهـــا بەلـــۆعەیەکی تێـــدابو کە ئـــاوەکەی زۆر بێتـــام بـــوو. مەرگ بە هـــۆی برســـێتی و نەخۆشـــی دەســـتیپێکرد، کەســـێک کە دەمـــرد پاســـەوانەکان داوایـــان دەکـــرد لە پەنـــجەرەی دەرگـــای ژورەکەوە تەرمەکەی بـــدەین بە دەســـتیانەوە. نەدەکـــرا تەرمـــی مردوەکـــان لە نـــاو هـــۆڵەکەدا بمێنـــنەوە. لە رۆژەکـــانی ســـەرەتا لە نوگرەســـەلمان ٣٠ کەس مـــرد، زیـــاتریش. کـــوڕە ٦ ســـاڵانەکەم کە نـــاوی رێبـــوار بـــوو نەخـــۆش کەوت، توشـــی زگچـــوون بـــوو، زۆر نەخـــۆش بـــوو، زۆر دەگریـــا، رەنگـــی مەرگـــی لێنیشـــتبوو، دوکتـــور و دەواودەرمـــان نەبـــوو، ســـەرەنجام لە باوەشـــمدا مـــرد. دەگریـــام و شـــین و رۆڕۆم دەکـــرد، کچەکانیشـــم دەگریـــان ، تەرمـــی کوڕەکەمـــان لە پەنـــجەرەی دەرگـــاکەوە دا بە دەســـت پاســـەوانەکانەوە. تۆزیـــک پـــاش ئەوە هەڵســـام، چـــومەلای پەنـــجەرەکە بـــۆ ئەوەی بـــزانم ســـەربازەکان تەرمـــی کوڕەکەمیـــان شـــاردوەتەوە یـــان نـــا. ٢٠ ســـەگ لە دەرەوەی بەنـــدیخانەکە بـــوون، یەکێکیـــان رەش و زەبەلاح بـــوو. ســـەربازەکان تەرمـــی مردوەکانیـــان لە دەرەورەبەری بەنـــدیخانە فڕێـــدەدا. ســـەیری دەرەوەم کـــرد، دەســـت و پێـــی کـــوڕەکەم بە دەم ســـەگەکانەوە بینـــی، ســـەگەکان کوڕەکەمیـــان خـــوارد، لە هـــۆش خـــۆم چـــووم. کچەکـــانم ئـــاو و خواردنیـــان بـــۆ دۆزیـــمەوە، بەخێویـــان کـــردم تـــا تـــوانیم لە ســـەر جێگـــا هەڵســـمەوە. ئەو کـــاتە مـــانگی رەمەزان بوو، چەند مانگ دوای ئەوەش هەر لە نوگرەسەلمان بووین".

مـــانگی ئەیلـــوول کە شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق کۆتاییپێهـــات، ســـەدام عەفـــواتێکی گشـــتی بـــۆ کـــورد دەرکـــرد ، ئەو کـــوردانە کە تـــاوانی ئەوەی

خســـــتبووە پاڵیــــان کە خیـــانەتی لێکــــردوون و یـــــارمەتی ئێرانیــــان داوە. دوای ئەوە ئەو ژن و منـــــــــداڵ و پیرەمێـــــــــرد و پیرەژنـــــــــانە کە لە نوگرەســــەلمان بـــوون ئــــازاد کـــران بەڵام زۆربەیـــان نەیانـــدەتوانی بگەڕێـــنەوە بـــۆ مـــاڵ چـــونکە ســـوپای عێـــراق گونـــدەکانیانی روخانـــدبوو، ٤ هەزار گونـــدی بە بۆڵـــدۆزێر روخانـــدبوو. گونـــدەکەی ســــەلما عەزیـــز یەکـــێ لەوانە بـــوو. ســــەلما لە کۆتاییـــدا لە دەوروبەری چەمچەمـــاڵ نیشــــتەجێبوو. دوای بەربـــوونی، هەوڵیـــدا بزانـــێ چارەنووســـــی شـــوەکەی و ســـێ کـــوڕە گەورەکەی بەچـــــــی بــــــووە، بەڵام ئەو کەســـــــانە کە لە ئەنفاڵـــــــدا بێسەروشــــوێن کــــران قەد نەدۆزرانەوە، دەڵـــێن کــــوژراون و پاشـــــان لە بیابانەکـــانی ســــەر ســـنووری کوەیـــت لە گـــۆڕە بەکۆمەڵەکانـــدا کـــراون بە ژێـــر خــــاکەوە بەڵام کەس نازانێـــت بەڕاســـتی چییـــان بەســــەرهاتووە. گەلێـــک لە بێوەژنەکـــانی ئەنفـــال هێشـــتا چـــاوەڕوانن رۆژێـــک کـــوڕ و شـــو و براکانیان لە بەندیخانەی سەدام رزگاریان بێت.

سەلما عەزیز بابان لە کۆتایی قسەکانیدا وتی:

" پێمـــوایە شــــو و کوڕەکــــانم زینـــدوون. ٢٤ کـــاتژمێر لە رۆژدا بیـــر لەوە دەکەمەوە کە لەوانەیە زینـــدوو بـــن. ئەگەر زینـــدوو بـــن ئەشـــکەنجەیان دەدەن، دەزانـــم. لەو کـــاتەوە کوڕەکـــانم بیسەروشـــوێنن بـــاش نـــاخەوم، بیـــر دەکەمەوە. ئەگەر مـــردوون بـــا پێمـــانبڵێن، بـــا بە ئـــارامی ســــەر بنێیـــنەوە. ئەوەنـــدە خەفەتـــم خـــواردووە و بیـــرم کـــردوەتەوە کە مێشـــکەم خەریـــکە دەتەقێـــت. تـــا ئەو رۆژە کە دەمـــرم وێـــنەی ئەو ســـەگانمە لە بیـــر ناچێت کە کوڕەکەمیان خوارد ".

پـــێش ئەوەی لە مـــاڵی ســـەلما عەزیـــز بابـــان بێیـــنە دەرەوە، داوای لێکـــردم نـــاوی کوڕەکـــانی بنووســـم: شـــێرزاد کە ئەگەر بمابـــایە تەمەنـــی ئێســـتا ٤٠

ســـاڵ بـــوو، رزگـــار كە ئەگەر بمایـــا تەمەنـــی ئێســـتا ٣١ ســـاڵ بـــوو و محمـــد كە ئەگەر بمایـــا ئێســـتا تەمەنـــی ٣٠ ســـاڵ بـــوو. داوای لێكـــردم كوڕەكـــانی بـــدۆزمەوە یـــان داوا لە ســـەرۆك بـــوش بـــكەم بیانـــدۆزیتەوە. لە كـــاتی خواحافیزیـــدا وتـــی: "یەكێكیـــان بەســـە، تەنهـــا ئەگەر یەكێكیشـــیان بگەڕێتەوە هەر باشە".

تەعریب

گـــۆڕینی ناســـنامەی ئەتنیكـــی خەڵـــك یەكـــێ لەو ئـــامرازانەیە كە رژیمـــی بەغـــداد لە سیاســـەتی تەعریبـــدا بەكاریـــدەهێنێت كە ئامـــانجی ئەوەیە كە عەرەبەكـــانی ناوەڕاســـت و باشـــووری عێـــراق و تەنـــانەت بە گـــوێرەی راپۆرتەكـــان فەلەســـتینیەكان بخـــاتە جێگـــای كوردەكـــانی نـــاوچە كوردنشـــینەكان بەتـــایبەت شـــاری خـــاوەن نەوتـــی كەركـــووك. بە وتەی پیتێـــر گـــالبرێس، پرۆفیســـۆر لە زانكـــۆی بەرگـــری نیشـــتمانی و راوێژكـــاری پـــایەبەرزی پێشـــووی كـــۆمیتەی پەیوەنـــدییەكانی دەرەوەی ئەنجـــومەنی پیـــران، "تەعریـــب شـــتێكی نـــوێ نیـــیە". گـــالبریس ئامـــاژەی بە كردەوەكـــانی سەدام دژی كوردەكان، پێش لە شەڕی كەنداو كرد. وتی:

" ٢٠ ســـاڵە ئەو سیاســـەتە دژی كوردەكـــان جێبەجـــێ دەكرێـــت. لەوانەیە تەعریـــب تونـــدتر كرابێـــت بەڵام بە دڵنیـــاییەوە شـــتێكی نـــوێ نیـــیە. بە بـــڕوای مـــن ئەوە بەشـــێك لە سیاســـەتێكی بەرفراوانتـــرە كە ســـاڵەهای ســـاڵە جێبەجـــێ دەكرێـــت و ئامـــانجی ئەوەیە كە كوردەكـــان لە ناوچەكانیان دەربكرێن و گوندەكانی كوردستان كاول بكەن".

پیتێر گالبریس وتی:

" لە ١٩٨٧ بە چـــاوی خـــۆم بینـــیم كە گونـــدەكانی كوردســـتان بە گۆڕستانەكانشـــیانەوە كـــاول دەكـــرێن. هەرچـــی پەیوەنـــدی بە شوناســـی

کـــــوردەوە هەبــــوو لەنـــــاودەبرا. ئەمە یەکــــێ لەو شـــــتانە بــــوو کە پـــــاڵی پێمەوەنـــــا بەو ئەنجـــــامە بــــگەم کە ئەمە سیاســــەتی ژینۆســــایدە، تاوانێــــک بــــوو کە ئامـــــانجی لەنـــــاوبردنی تەواو یـــــان بەشــــێک لە گروپێکــــی ئەتنیکــــی بوو". [278]

ئاڵمانیەکـــــان پەیوەنــــــدیەکی تایبەتیـــــان بە سیاســـــەتەکانی ســــــەدامەوە هەبــــوو. کۆمپانیاکـــــانی ئاڵمانیـــــا لەو کۆمپانیـــــانە بیانیـــــانە بــــوون کە یـــــارمەتی ســــــەدامیان دا بـــــۆ پێشخســــتنی بەرنـــــامەی چەکە نائاســـــایەکانی و دەوڵەتی ئاڵمان بەردەوام وتویەتی لەو کارە بەداخە.

ئۆگوســــــت هانینــــــگ[279] ، ســـــــەرۆکی B.N.D (رێکخـــــــراوی هەواڵگـــــــری ئاڵمانیا) پێمیوت:

" ئاژانســـــەکەمان دەوری ســــــەرەکی بینــــــی لە ئاشــــــکراکردنی ئەو کۆمپانیــــــانە کە یـــــارمەتی عێراقیـــــان دا کارخـــــانەی گـــــازی کیمیـــــایی لە ســـــامیرا دروســـــت بکـــــات. ئاڵمانیەکـــــانیش لە ســـــەر بنەمـــــای کۆمەڵێــــک هۆکـــــاری زۆر روون، بەرپرســــــــیارێتی تایبەتیــــــان لە بەرامــــــبەر ئاسایشــــــی ئیســــــرائیل هەیە، کەوابــــوو زۆر پێیـــــانخۆش بــــوو بەرنـــــامەی چەکە کۆمەڵکوژەکـــــانی عێـــــراق ئاشکرا بکەن".

---

[278] گـالبرێس هەرچەنـد کە ئەوکـاتە بەو ئەنجـامە گەیشـت کە عێـراق خەریـکە کـورد ژینۆسـاید دەکـــات بەڵام لە راپـــۆرتی ســـــەردانەکەیدا باســـــی ئەوەی نەکـــرد و سیاســـــەتی عێراقیشـــــی شـــەرمەزار نەکـــرد، بەپـــێچەوانەوە زیـــاتر بەلای لایەنگـــری لە عێـــراق لە شـــەڕەکەی دژی ئێرانـــدا شکابووەوە و کوردەکانی بە هاوپەیمانی ئێران لەقەڵەمدابوو. وەرگێڕ

[279] August Hanning

کوردەکان نیگەرانی دووپاتبوونەوەی هێرشە کیمیاییەکانی سەدامن

ئەنجومەنی پیران

٢ی ئاداری ٢٠٠٣

سـناتۆر فرێسـت: جەنـابی سـەرۆکی ئەنجـومەن، مـانگی کـانوونی دووەمـی رابـردوو لەگەڵ کۆمەڵێـک لە پزشـکانی کـورد لە نوسـینگەکەم دیـدارم کـرد. دەمەوێـت ئامـاژە بە لێـدوان و قسـەکانی ئەم پزشـکانە بـکەم چـونکە قسـەکانیان زۆر پەیوەنـدی بەم مەسـەلە و باسـانەوە هەیە کە لەم رۆژانەدا بەردەوام دەخـرێتەڕوو[280]. پـێش لەوە دەمەوێـت ئامـاژە بەوە بـکەم کە لە ویلایەتـی تنیسـی کە مـن نـوێنەریمی، کـۆمەڵێکی زۆر کـورد دەژیـن، بەتـایبەت شـاری نەشـویل کە مـن خـۆم خەڵکـی ئەو شارەم.

مـن دەرفەتـی ئەوەم بۆڕەخسـا لەگەڵ ئەو پزشـکە کـوردانە دیـدار بـکەم و گـوێ لە نیگەرانیەکانیـان بگـرم و پشـتگیری لە "پـرۆژەی بەشـداری تەندرسـتی لەگەڵ بـاکوری عێـراق" بـکەم کە "سـەنتەری نێـونەتەوەیی میریـدیەن"[281] لە واشـینگتۆن بە یـارمەتی وەزارەتـی دەرەوە پشـتیوانی لێـدەکات. ئەم پـرۆژەیە پرۆگرامێکـی زۆر باشـە، پرۆگرامێکـی گەورەیە، ئامـانجی ئەوەیە کە پزشـکە کوردەکـان لە بـاکوری عێـراق رابهێنێـت. پزشـکە کوردەکـان نیگەرانیەکـی تایبەتیـان هەبـوو. وتیـان دەزانـن

---

[280] مەبەسـتی مشـتومڕی ئەنـدامانی کۆنگرێسـی ئەمریکـایە دەربـارەی ئەوەی کە ئایـا سـەدام چەکی کۆمەڵکوژی هەیە یان نا؟ وەرگێڕ.

[281] Meridian International Center

رووخـــانی رژێمـــی ســـەدام حوســـەین نـــزیکە، لەوە نـــیگەرانن کە عێـــراق بە چەکی کیمیایی و بیۆلۆژیکی هێرشیان بکاتەسەر.

ئەم نیگەرانـــیە لەو هێرشـــانە ســـەرچاوە دەگرێـــت کە پێشـــتر کـــراوەتە ســـەر ئەم خەڵـــکە و ئەم پزشـــکانە بە چـــاوی خۆیـــان بینیویـــانە. وتیـــان ئەگەر هێرشـــێکی وا رووبـــدات ئـــێمە ئامـــادەیی ئەومـــانە تێـــدانییە وڵاتەکەمـــان لە بـــاکوری عێـــراق بپـــارێزین. ئەو پزشـــکانە لە هەرێمێـــک دەژیـــن کە ٦ ملیـــۆن کەســـە و ٢٤٠ بـــنکەی تەندرســـتی تێـــدایە بەڵام کەرەســـتە و پێداویســـتی پزشـــکییان کەمە. کەرەســـتە و پێداویســـتیەکانی پاراســـتنی خەڵـــک لە بەرامـــبەر چەکـــی کیمیـــایی و بیۆلۆژیکییـــان نیـــیە. نـــاتوانن تەنـــانەت برینـــدارانی هێرشـــێکی کیمیـــایی یـــا بیۆلـــۆژیکی تەداوی بـــکەن، دەرفەتـــی ئەوەیـــان بـــۆ نەرەخســـاوە بـــۆ چـــۆنیەتی هەڵســـەکەوتکردن لەگەڵ قوربانیـــانی هێرشـــی کیمیـــایی و بیۆلـــۆژیکی رابهێنـــرێن. بـــۆ ئەوە هـــاتبوون بـــۆ نوســـینگەکەم داوای یـــارمەتیم لێـــبکەن. دۆکتـــۆر عەلـــی ســـندی[282]، ســـەرۆکی وەفـــدەکە، داوای کەرەســـتە و پێداویســـتیە بنەڕەتیەکـــانی دژەکیمیـــایی دەکـــرد، داوای دەواودەرمـــان و کەرەســـتە پێشـــکەوتوەکانی لە مـــن (وەک پزشـــکێک و وەک ســـەرۆکی فراکســـیۆنی زۆریـــنەی ئەنجـــومەنی پیـــران) کـــرد. دۆکتـــۆر ســـندی وتـــی سیســـتمی ئـــاوی خـــــواردنەوەی هەرێمـــــی کوردســـــتان کـــــراوەیە بە رووی هەوادا و ئەگەر هێرشی کیمیایی رووبدات، ئاواکە هەمووی ژەهراوی دەبێت.

نیگەرانیەکـــانی ئەو پزشـــکە کـــوردانە لە جێـــی خۆیـــدایە، چـــونکە پێشـــتر چەکـــی کیمیـــایی و چەکـــی کۆمەڵکوژیـــان بینیـــوە و لەگەڵـــی روبەڕوو بـــونەتەوە. هەروا کە ســـناتۆر جـــان کیـــل، نـــوێنەری ئاریزۆنـــا دەزانێـــت

[282] Dr. Ali Sindi

کوردەکـــان پێشـــتر بە چەکـــی کیمیـــایی هێرشـــیان کراوەتەســـەر، بەتـــایبەت لە شـــاری هەڵەبـــجە. لە هەڵەبـــجە هەزاران کـــوردی بـــێ گونـــاه بە چەکـــی کۆمەڵکـــوژ کـــوژران. ئەو پزشـــکانە کە هـــاتبوون ســـەردانم بـــکەن خەڵکـــی ئەو نـــاوچەیە بـــوون، لەگەڵ قوربانیـــانی ئەو هێرشـــە تـــایبەتە رووبەروو بـــوونەتەوە، لە ئەنجـــامی ئەو ئـــازمونە راســـتەوخۆیە بـــاش دەزانـــن کە چەکـــی کیمیـــایی و کۆمەڵکـــوژ چـــیە و چـــی دەکـــات. لەوە دەترســـن کە دیســـان هێرشـــی کیمیـــایی بکـــرێتە ســـەر کـــورد، لە مـــن و لە رێگـــای منیشـــەوە لە دەوڵەتـــی ئەمریکـــا داوایـــان کـــرد یارمەتیـــان بـــدەین بـــۆ ئەوەی ئامادەکاری بکەن.

لە ســـناتۆری ویلایەتـــی ئاریزۆنـــا دەپرســـم کە ئایـــا ســـەرەڕای ئـــازمونی راســـتەوخۆی ئەم پزشـــکە کـــوردانە لەگەڵ چەکـــی کیمیاییـــدا، لەگەڵ ئەوە هـــاوڕا نـــیە کە کوردەکـــان مـــافی خۆیـــانە وا بیـــر بـــکەنەوە کە ســـەدام چەکـــی کۆمەڵکـــوژی هەیە و دەیەوێـــت چەکـــی کیمیـــایی دژیـــان بەکـــار بهێنێت چونکە پێشتر کیمیابارانیان بینیوە؟

ســناتۆر جــان کیــل[283]: جەنـابی سـەرۆکی ئەنجـومەن، دەمەوێـت وەڵامـی پرســـیارەکانی ســـناتۆر فرێســـت بـــدەمەوە. قســـەکردن دەربـــارەی ئەم مەســـەلانە لەم کەشـــوهەوا ئـــارام و بـــێ مەترســـیەی ئەنجـــومەنی پیرانـــدا ئاســـانە. بەڵام بەڕاســـتی بەســـەرهاتی ئەو پزشـــکە کـــوردانە کـــاری تێکـــردم

283 ســناتۆر جــان کیــل (KYL) لە ١٩٨٧ تــا ١٩٩٥ نــوێنەری هەرێمــی ٤ی ئاریزۆنــا بــووە لە ئەنجـومەنی نـوێنەران و لە ١٩٩٥ تـا ئێسـتا نـوێنەری ئاریزۆنـایە لە ئەنجـومەنی پیرانـی ئەمریکـا لە سـەر لیسـتی پـارتی کۆمـاری. جـان کیـل ئێسـتا سـەرۆکی فراکسـیۆنی کەمینـەی ئەنجـومەنی پیـرانە و سـاڵی ٢٠١٢ لەلایەن گۆڤـاری تـایمەوە وەک یەکـێ لە ١٠٠ کەسـایەتییە کاریگەرەکـانی جیهان هەڵبژێردراوە. وەرگێڕ

کە کیمیابارانیـــان بە چـــاوی خۆیـــان بینیـــوە. مـــن نـــاڵێم کە ئەو دوکتـــورانە مـــافی خۆیـــان نیـــیە کە پێیانوابێـــت ســـەدام حوســـەین جـــارێکی دیـــکە کیمیابارانیـــان دەکـــات، دەیەوێـــت کیمیابارانیـــان بکـــات و توانـــایی ئەوەشـــی هەیە کیمیابارانیـــان بکـــات. ناشـــڵێم کە ئـــێمە بەهەڵەدا دەچـــین ئەگەر بیـــر لەو ئەگەرانە بکەینەوە.

کاتێـــک ســـەیری ئەم وێـــنەیە دەکەم دەکەومە بیـــری ئەو قســـانە کە کـــالین پـــاوڵ، وەزیـــری دەرەوە لەکـــاتی ســـەردانەکەی بـــۆ هەڵەبـــجە کـــردی و بە چـــاوی خـــۆی بینـــی چـــی لە هەڵەبـــجە روویـــداوە و بەڵێنیـــدا ئەمریکـــا ناهێڵێـــت شـــتی وا جـــارێکی دیـــکە دووپـــات بێـــتەوە. ئەم قســـانە جێگـــای شـــانازییە بـــۆ مـــن. کاتێـــک کە ئـــێمە دەزانـــین لەوانەیە شـــتێکی وا رووبـــدات وەک ئەو شـــتە کە پزشـــکە کوردەکـــان ئاماژەیـــان پێکـــردووە، ئەرکـــی سەرشـــانمانە کە پێشـــی لێبگـــرین. مـــن بەتەواوی لەگەڵ قســـەکانی سناتۆر "فرێست" هاوڕام.

ســناتۆر فرێســت: سپاســی ســناتۆر "جــان کیــل" دەکەم. جــارێکی دیــکە دووپـــاتی دەکەمەوە کە ئەو پزشـــکە کـــوردانە کە ســـەردانی منیـــان کـــرد چەکـــی کیمیاییـــان بە چـــاوی خۆیـــان بینیـــوە. وتیـــان پێویســـتمان بە یـــارمەتییە بـــۆ ئەوەی خۆمـــان و خەڵکەکەمـــان لەبەرامـــبەر چەکـــی کیمیـــایی و بیۆلـــۆژیکی بپـــارێزین. ئایـــا ســـناتۆر کیـــل ئاگـــاداری ئەوەیە کە ئەوانە کە رەخـــنە لە شـــەڕی روخانـــدنی ســـەدام دەگـــرن دەڵـــێن کە هـــیچ کردەوەیەکـــی ســـەدام جێگـــای نیگەرانـــی نیـــیە. لەڕاســـتیدا ئەگەر گـــوێ لە رەخنەکانیـــان بگریـــت ئەوەنـــدە دەچنەپـــێش کە دەڵـــێن ســـەدام قەد هەڕەشە نەبووە.

ئایـــا ســـــناتۆر کیـــل ئاگـــاداری وردەکاریەکـــانی یەکـــێ لە ترســـــناکترین نمونەکـــانی کـــردەوە دڕنـــدانەکانی ســـەدام حوســـەینە کە کۆمەڵکـــوژی خەڵکـــی ســـڤیلی کـــورد لە شـــاری هەڵەبـــجە لە ١٩٨٨ بـــوو؟ ئەو کـــاتە ڕێـــک ٥٠ هەزار کـــورد لە هەڵەبـــجە دەژیـــان کە زۆر نـــزیکە لە ســـنووری ئێـــران. پـــێش لە کیمیابـــارانەکەش خەڵکـــی هەڵەبـــجە بە مـــاوەی ٨ ســـاڵ بـــوون بە قوربـــانی شـــەڕی ئێـــران و عێـــراق بەڵام ئەوە بـــۆ ســـەدام حوســـەین بەس نەبـــوو، بـــۆیە لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ ڕژیمـــی عێـــراق هەڵەبـــجەی تۆپبـــاران کـــرد و خەڵـــکەکەی ناچـــار کـــرد لە ژێرزەمینـــی ماڵەکانیانـــدا خۆیـــان بشـــارنەوە. پاشـــان هێرشـــە راســـتەقینە گەورەکە دەســـتیپێکرد، فـــڕۆکە و هلیکۆپتەرەکـــانی عێـــراق بە چەکـــی کیمیـــایی گەڕانەوە. چەکە کیمیایەکـــانیش بە دیـــقەتەوە هەڵبژێردرابـــوون. لە گـــازی دەمـــار، VX و موســـتارد دروســـتکرابوو یـــانی هەمـــوو مەوادێکـــی کۆمەڵکـــوژی تێـــدا بەکـــارهێنرابوو بـــۆ ئەوەی دزە بکـــاتە نـــاو مـــاڵ و ژێرخـــانی ماڵەکـــان کە خەڵکـــی هەڵەبـــجە خۆیـــان تێـــدا حەشـــاردابوو. خەڵـــک رایکـــرد، بنەمـــاڵەی خۆی کۆکردەوە بۆ ئەوەی لە مەرگ رزگاری بێت.

وێنەکـــانی هەڵەبـــجە ئاکـــامی کەڵکـــوەرگرتنی ســـەدام حوســـەین لە چەکـــی کۆمەڵکـــوژ بـــاش نیشـــان دەدات. ســـناتۆر کلـــی تەنهـــا یەکـــێ لە وێنەکـــانی نیشـــاندا. خەڵکـــی هەڵەبـــجە لە هەمـــوو شـــوێنێک کەوتـــن و مـــردن، کاتێـــک منـــداڵێک نەیـــدەتوانی بچـــێ بە ڕێگـــادا، دایـــک و بـــاوکی ئەوەنـــــدە تـــــرس و تۆقـــــان بەســـــەریاندا زاڵ بـــــوو کە منـــــداڵەکەیان بەجێدەهێشـــت، ژمـــارەیەکی زۆر منـــداڵ لە پـــاڵ جادەکانـــدا بەجێمـــان و مـــردن، پیرەمێـــرد و پیـــرەژنیش بە هەمـــان شـــێوە، رایانـــدەکرد بەڵام هەناسەیان دەپچڕا و دەکەوتن و دەمردن.

پسپۆڕان لە سەر ئەوە هاوڕان کە ٥ هەزار هاووڵاتی بێ گوناح لە ئەنجامی کیمیابارانەکەدا کوژراون. ئەمەیە ئەو چەکە کۆمەڵکوژە کە لە هەڵەبجە کەڵکی لێوەرگیرا. پزشکە کوردەکان لە نوسینگەکەمدا جارێکی دیکە ئەم بەسەرهاتانەیان بۆ گێڕامەوە، ئەوانەش کە نەمردن تووشی برینی سی بوون، بۆ هەمیشە کوێر بوون. ئاسەوارەکانی ئەم هێرشە دڕندەیە تا ئەمڕۆش بەردەوامە و ئەو پزشکە کوردانە بەردەوام لەگەڵ قوربانییانی ئەو هێرشە ڕووبەڕوو دەبنەوە. مەوادی کیمیایی چووەتە ناو ئاو و خواردنیان، تووشی شێرپەنجەی کردوون، تووشی نەخۆشی هەناسەدان وەک fibrosis ی کردوون، عەقیمی کردوون و منداڵەکانیان بە شێوایی لەدایک دەبن.

بەڵێ، رژیمی سەدام حوسەین چەکی کیمیایی بەسەر خەڵکی بێ گوناهی کورددا تاقی کردوەتەوە، کوردەکانی هاوڵاتی خۆی، تەجروبەی دەستکەوتوە. پزشکە کوردەکان شتێکیان پێوتم کە قەد لە بیرم ناچێت، وتیان رژیمی عێراق لە ناو تاقیگەلێکدا کە ژورەکانی وەک میوانخانەیە، گازە جۆراوجۆرەکانی بە سەر خەڵکدا تاقی کردوەتەوە بۆ ئەوەی بزانێت هەرکام لەو گازانە چی کاریگەریەکی لەسەر مرۆڤ دەبێت و کامیان کاریگەری زۆرترە. هەر ژورێک تایبەت بووە بە تاقیکردنەوەی گاز بە سەر کەسێکدا ، ژورێک بۆ تاقیکردنەوەی گازی VX و ژورێک بۆ گازی موستارد. پاش کیمیابارانەکە سەربازانی عێراق گەڕانەوە بۆ هەڵەبجە بۆ ئەوەی بزانن کیمیاییەکە چەندە کاریگەر بووە، چۆن خەڵکی کوشتوە، و زۆربوونی ژمارەی کوژراوەکانیان بە نیشانەی سەرکەوتن زانیوە.

دەمەوێــت پرســیارێکی دیــکە لە ســناتۆر کیــل بــکەم، ئایــا ســناتۆر کلــی هــیچ گومــانی لەوەدا هەیە کە ســەدام لە یەکەمــین دەرفەتــدا کە بــۆی برەخســێت، درێــژە بە پێشخســتن و کەڵکــوەرگرتن لە چەکــی کیمیــایی دەدات؟.

ســناتۆر کیــل: جەنــابی ســەرۆکی ئەنجــومەن، دەمەوێــت بە دوو شــێوە وەڵامــی ســناتۆر فرێســت بــدەمەوە. یەکەم: مــن ٨ ســاڵ لە کــۆمیتەی هەواڵگــری ئەنجــومەنی پیــران خــزمەتم کــردووە. بە گــوێرەی ئەو زانیــاریە هەواڵگریــانە کە بۆمــان دەهــات دڵنیــابووم کە ســەدام چەکــی کۆمەڵکــوژی هەیە، ئەو چەکــانەی پێشــتر بەکارهێنــاوە و رەنــگە دیســان بەکاریبێنێــت ئەگەر دەرفەتــی بــۆ برەخســێت. کەوابــوو وەک ســناتۆرێک هــیچ گومــانم لەوەدا نیــیە کە ئەو کــوردانە کە باســمان کــردن، بە تەواوی هەقیــانە کە لەوە بترســن کە ئەم هێرشــانە دووپــات بێــتەوە. بــۆم ســەرنجڕاکیش بــوو کە بــزانم ئایــا کەســی دیــکەش هەیە لە ئەنجــومەنی پیران وەک من بیر بکاتەوە، زانیم کە بەڵێ کەسی دیکەش هەیە.

لە ١٩٩٨ پــێش لە بەدەســەڵات گەیشــتنی جــۆرج بــوش، ســەرۆک کۆمــار کلینتــۆنیش بە گــوێرەی ئەو زانیاریــانە کە لە ئاژانســە هەواڵگــریە جۆراوجۆرەکــانەوە بــۆی دەهــات، بە هەمــان ئەنجــام گەیشــت کە ســەدام چەکــی کۆمەڵکــوژی هەیە و ئەگەر دەرفەتــی بــۆ برەخســێت بەکاریــدێنێت. کلینتــۆن قســەیەکی کــرد کە کــاری تێکــردم. وتــی "وڵاتــانی دیــکەش چەکــی کۆمەڵکــوژ و موشــەکی بالســتیکیان هەیە بەڵام جیــاوازییەکی گەورە لە نێــوان ئەو وڵاتــانە و ســەدامدا هەیە. ســەدام چەکــی کۆمەڵکــوژی چەنــد جــار بەکارهێنــاوە، چەکــی کیمیــایی دژی ســوپای ئێــران و خەڵکــی ســڤیل بەکارهێنــاوە، موشــەکی "ســکاد"ی داوە

لە خەڵكـــی ئیســـرائیل، عەرەبســـتانی ســـعودی، بەحـــرەین و ئێـــران. تەنـــانەت چەكـــی كیمیاییشـــی دژی هاووڵاتیـــانی كـــوردی خـــۆی لە بـــاكوری عێـــراق بەكارهێنـــاوە". وەزیـــری بەرگـــری، "ویلیـــام كـــۆهن"یـــش لەگەڵ وەزیـــری دەرەوە، مـــادلین ئالبرایـــت قســـەی كـــرد و وتـــی "ســـەدام حوســـەین ئەمبـــاری چەكە كۆمەڵكـــوژە كیمیـــایی و بیۆلۆژیكیەكـــانی پێشخســـتووە. ســـەدام ئەو چەكـــانەی پێشـــتر چەنـــد جـــار دژی خەڵكـــی خـــۆی و ئێـــران بەكارهێناوە".

ئەنجومەنی نوێنەران
لێدوانەكانی وەزیری دەرەوەی ئەمریكا لە هەڵەبجە فریودانی خەڵكە
١٦ی ئەیلوولی ٢٠٠٣

كۆنگرێســـمەن دیلاهونـــت[284]: جەنـــابی ســـەرۆكی ئەنجـــومەن، نـــازانم یەكشـــەمەی رابـــردوو چـــاوپێكەوتنە رۆژنـــامەوانیەكەی جێگـــری ســـەرۆك كۆمارتـــان بینـــی؟. جێگـــری ســـەرۆك كۆمـــار ئەو لێـــدوانەی ســـەرۆك ئەركـــانی ســـوپای ئەمریكـــا، ژنێـــراڵ شینیســـكی[285] دووپـــات كـــردەوە كە پێویســـتیان بە چەندســـەد هەزار ســـەرباز هەیە بـــۆ ســـەقامگیركردنی عێـــراق. ئەمـــدوایانە شـــتێكم بینـــی كە بە بۆچـــونی مـــن كردەوەیەكـــی فریودرانەیە.

---

[284] ڤیلیـام دیلاهونـت لە سـاڵی ١٩٩٧ تـا ٢٠١١ نـوێنەری هەرێمـی ١٠ی ماساچوسـێت بـووە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریكا لە سەر لیستی پارتی دیموكرات. وەرگێڕ

[285] General Shinseki

وەزیـــری دەرەوەی ئەمریکـــا، کـــالین پـــاوڵ ئەم حەفـــتەی دوایـــیە ســـەردانی هەڵەبـــجەی کـــرد کە تێیـــدا ٥ هەزار کـــوردی عێـــراق بەهـــۆی کیمیابـــارانی ســـەدام حوســـەین گیانیـــان لەدەســـتدا. وەزیـــری دەرەوە جەختـــی لە ســـەر ئەوە کـــردەوە کە ئەم شـــارۆچکە کشـــتوکاڵییە بچـــوکە کە لە شـــاخە رەش و رووتەکـــانی بـــاکوری عێراقـــدا هەڵکەوتـــوە، بەڵـــگە و نیشـــانەی ئەوەیە کە دەوڵەتـــی ســـەدام حوســـەین چەکـــی کۆمەڵکـــوژی بـــووە و ئەمەش راســـتبوونی بڕیـــارەکەی ئەمریکـــا بـــۆ راگەیانـــدنی شـــەڕ دژی عێـــراق دردەخات.

کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە لە ١٩٨٨ روویـــدا و هەروا بەســـەرچوو. دەبوایـــا کـــاتی خـــۆی کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی وەڵامـــی ئەوەی دابـــایەوە و دادگـــایەکی بـــۆ لێپرســـینەوە لە تاوانەکـــانی ســـەدام پێکهێنابایـــا و بڕیـــاری دەستبەســـەرکردنی ســـەدامی دەرکردبایـــا و پاشـــان دادگـــایی بکردایـــا. لە ١٩٨٨ رەیگـــان ســـەرۆک کۆمـــاری ئەمریکـــا بـــوو و پاشـــان ســـەرۆک کۆمـــاری ئەمریکـــا بـــوش بـــوو کە بـــاوکی ســـەرۆک کۆمـــاری ئێســـتای ئەمریکـــایە. وەزیـــری دەرەوەی ئێســـتای ئەمریکـــا ئەو کـــاتە راوێژکـــاری ئاسایشی نیشتمانی رەیگان بوو.

مـــن زۆر لەو قســـەیەی ســـەرۆک کۆمـــار تـــوڕەم چـــونکە گەلێـــک لە کاربەدەســـتانی ئێســـتای ئەمریکـــا هەر ئەو کەســـانەن کە کـــاتی خـــۆی لە ســـەدام حوســـەین نزیـــک بـــوونەوە بـــۆ ئەوەی ســـەدام لە شـــەڕەکەیدا بە ســـەر ئێرانـــدا زاڵ بێـــت. دۆناڵـــد رامســـفێڵد، وەزیـــری بەرگـــری ئێســـتای ئەمریکـــا ســـاڵی ١٩٨٢ وەک نـــوێنەری تـــایبەتی ئەمریکـــا ســـەردانی عێراقـــی کـــرد و تەوقەی لەگەڵ ســـەدام کـــرد. ئەمریکـــا پاشـــان نـــاوی عێراقـــی لە لیســـتی وڵاتـــانی پشـــتیوانی تروریـــزم دەرهێنـــا و ئەوەش دەرفەتـــی زۆری

بـــۆ رژێمـــــی عێـــــراق رەخســــاند. لە ١٩٨٤ پەیوەنــــدیە دیپلۆماتیکەکــــانی ئەمریکـــــا و عێــــــراق بەتەواوی دەســــــتپێکرد و لە ١٩٨٦ باڵوێزخـــــانەی ئەمریکا لە بەغداد کرایەوە.

خەڵکـــی ئەمریکــــا دەبـــێ ئەم راســـتیانە بزانێـــت. لە ١٩٨٨ ئەو تـــاوانە قێـــزەون و دزێـــوە دژی کوردەکـــانی عێـــراق لە شـــاری هەڵەبـــجە ئەنجامـــدرا. ئێســـتا پـــاش ١٥ ســـاڵ جەنـــابی وەزیـــری دەرەوە دەڵێـــت کە کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە بەڵـــگەیە بـــۆ دروســـتبوونی بڕیـــاری دەســـتێوەردانی ئەمریکـــا لە عێـــراق. بەڵام چیـــرۆکەکە لێـــرە کۆتـــایی پێنـــایەت چـــونکە هەر ئەم جـــۆرج بوشـــــی بـــــاوکی ســــــەرۆک کۆمــــــاری ئێســـــتایە بــــوو کە شکســــــتی بە هەوڵەکـــانی کـــۆنگرێس هێنـــا بـــۆ ئەوەی ئـــابلۆقە بســـەپێندرێت بەســـــەر عێراقـــــدا بە هــــــۆی ئەوەی ئەو تــــــاوانەی دژی خەڵـــــکەکەی خـــــۆی ئەنجامدابوو.

خـــاڵێکی گرنـــگ هەیە کە خەڵکـــی ئەمریکـــا دەبـــێ بیـــزانن: بە گـــوێرەی لێکـــۆڵینەوەیەکی نوســـــینگەی لێکـــۆڵینەوەی کـــۆنگرێس کە لێژنەیەکـــی بـــێلایەنە، پـــاش ئەوەی راپۆرتەکـــان بـــڵاو بـــوەوە کە عێـــراق چەکـــی کیمیـــای دژی کوردەکـــــان بەکارهێنـــــاوە، لە ٩ی ئەیلـــــوولی ١٩٨٨ ئەنجـــــومەنی پیـــران گەڵاڵە یاســـایەکی تێپەڕانـــد بـــۆ ئەوەی ئـــابلۆقەی ئـــابووری بەســـــەر عێراقـــدا بســـەپێندرێت و نـــاردنی تەکنۆڵـــۆژی بـــۆ عێـــراق ســـەختتر بکرێـــت. لە ٢٧ی ئەیلـــــوول ئەنجـــــومەنی نـــــوێنەران ئەو گەڵاڵە یاســـــایەی بە ٣٨٨ دەنگـــی ئەرینـــی لە بەرامـــبەر ١٦ دەنگـــی نەرینـــی پەســـەند کـــرد بەڵام ئەنجـــومەنی پیـــران گەڵاڵەیاســـاکەی قبـــوڵ نەکـــرد. گەڵاڵەیاســـاکە نـــاردنی کۆمەڵێـــک تەقەمەنـــی بـــۆ عێـــراق قەدەخە دەکـــرد و داوای لە ســـەرۆک کۆمـــار دەکـــرد هەنـــاردەکردن و هـــاوردەکردنی کـــاڵا بـــۆ عێـــراق ســـنووردار

بکـــات و کۆتـــایی بە بەخشـــینی قەرزی کریـــدیت بە عێـــراق بهێنێـــت و دژی بەخشـــینی یـــارمەتی ئـــابوری نێـــونەتەوەیی بە عێـــراق رابوەســـتێت ئەگەر عێـراق کۆتـایی بە بەکارهێنـانی چەکـی کیمیـایی نەهێنێـت و رازی نەبێـت کە پشـــکنەرانی نەتەوە یەکگرتوەکـــان ســـەردانی ئەو وڵاتە بـــکەن. بە هەمـــان شـــێوە کە لە تەمـــوزی ١٩٩٠ تۆزیـــک پـــێش لە دەســـتپێکردنی شـــەڕی یەکەمـــی کەنـــداو ئیـــدارەی بـــوش هەوڵەکـــانی کۆنگرێســـی پـــوچەڵ کـــردەوە و شکســـتی بە هەوڵەکـــانی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران و پیـــران هێنـــا بـــۆ ئەوەی بەخشـــینی کریـــدیتی فرۆشـــتنی کـــاڵا، قەرزی کریـــدیت بە عێـــراق و بیمەکردنـــی کۆمپانیـــا عێراقییەکـــان لەلایەن دامودەزگـــا گەورە نێونەتەوەییەکـــان ســـنووردار بکرێـــت. بەڵام ئیـــدارەی بـــوش هەمـــوو ئەو هەوڵانەی پوچەڵ کردەوە.

ئـــێمە دەمـــانزانی کە عێـــراق چەکـــی کیمیـــایی بەکاردێنێـــت. لە ١٩٩٠ ئەوەمـــان دەزانـــی بەڵام چیمـــان کـــرد؟ ئیـــدارەی ئەمریکـــا شکســـتی بە هەوڵەکـــانی کـــۆنگرێس هێنـــا. کەوابـــوو ســـەردانەکەی وەزیـــری دەرەوەی ئەمریکـــا بـــۆ هەڵەبـــجە و وتنـــی ئەوە کە کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە یەکـــێ لە هۆکارەکـــانی دەســـتێوەردانی ســـەربازی ئەمریکـــا لە عێـــراق بـــووە، فریودانی خەڵکە.

بۆ كیمیابارانی هەڵەبجە وەك هۆكارێك بۆ روخانی رژێمی سەدام بەكاردێنن؟

ئەنجومەنی نوێنەرلن

١٧ی ئاداری ٢٠٠٤

كۆنگرێسمەن هاری رێید[286]: جەنابی سەرۆكی ئەنجومەن داوا دەكەم لە چوارچێوەی بڕیارنامەی ٥٦١ی ئەنجومەنی نوێنەراندا، بڕیارنامەی ٥٥٧ دەربارەی ئازادی خەڵكی عێراق و خزمەتی درەوشاوەی هێزە چەكدارەكانی ئەمریكا و هێزە هاوپەیمانەكان بخرێتە بەرباس. ئەمە دەقی بڕیارنامەكەیە:

بڕیارنامەی ٥٥٧ی ئەنجومەنی نوێنەرلن[287]

- بەلەبەرچاوگرتنی ئەوەی كە سەدام حوسەین و رژێمەكەی تاوانی دژی مرۆڤایەتیان ئەنجامداوە و بە شێوەیەكی چڕوپڕ مافی هاوڵاتیانی عێراق و وڵاتانی دیكەیان پێشێلكردووە.

---

[286] هاری ماسۆن رێد ساڵی ١٩٨٣ تا ١٩٨٧ نوێنەری هەرێمی ١ی نڤادا بووە لە ئەنجومەنی نوێنەران و لە ساڵی ١٩٨٧ تا ئێستا نوێنەری نڤادایە لە ئەنجومەنی پیرانی ئەمریكا لەسەر لیستی پارتی دیموكرات. سناتۆر رێد لە ٢٠٠٥ تا ٢٠٠٧ رێبەری كەمینەی ئەنجومەنی پیران بووە. وەرگێڕ

[287] بڕیارنامەكە پاش مشتومڕێكی زۆری ئەندامانی ئەنجومەنی نوێنەران، بە ٣٢٧ دەنگی ئەرێنی پەسەندكراوە. وەرگێڕ

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە رژیمــــی تروریســـتی ســـەدام حوســـەین هاوڵاتیـــانی عێراقـــی کوشـــتووە، ئەشـــکەنجە کـــردووە، دەســـدرێژی کـــردوەتە سەریان و دەست و پێی بڕیون.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە رژیمـــی ســـەدام حوســـەین لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ چەکـــی کۆمەڵکـــوژی دژی هاوڵاتیـــانی کـــورد بەکارهێنـــاوە و نزیکەی ٥ هەزار کەسی کوشتوە

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە لە ئەیلـــوولی ١٩٨٨ ئەنجـــومەنی پیرانـــی ئەمریکـــا بە تێکـــڕای دەنـــگ گەڵاڵەیاســـای (S2763)ی پەســـەند کـــرد بـــۆ ســـەپاندنی ئـــابلۆقەی ئـــابووری بەســـەر رژیمـــی ســـەدام حوســـەیندا بەهـــۆی ئەوەی چەکـــی کیمیـــایی دژی هاووڵاتیـــانی کـــوردی خـــۆی بەکارهێنـــابوو بەڵام ئەو گەڵالەیاســـایە شکســـتی هێنـــا بە هـــۆی ئەوەی ئیـــدارەی رەیگان دژی راوەستا و هەڕەشەی کرد کە ڤیتۆی دەکات.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە ٢٧٠ گـــــۆڕی بەکـــــۆمەڵ لە عێـــــراق دۆزراوەتەوە کە ئیســـک و پروســـکی ٤٠٠ هەزار قوربـــانی دەســـتی رژیمـــی سەدام حوسەینی تێدابووە.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە رژیمـــی ســـەدام حوســـەین بـــۆ ترســـاندن و تۆقانـــدنی خەڵـــک بەردەوام لە بەرچـــاوی بنەماڵەکانیـــان دەســـتدرێژی کردوەتە سەریان.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە رژیمـــی ســـەدام حوســـەین عەرەبە رۆنگاونشـــینەکانی ســـزاداوە لە رێگـــای وشـــککردنی زەویە رۆنگاویەکانیـــان

کە لە ئەنجامـــدا ســـەدان هەزار کەس ئـــاوارە بـــوون و کارەســـاتێکی ژینگەیی روویدا.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە یاســـای ١٩٩٨ی ئـــازادی عێـــراق (یاســـای گشـــتی 105-338) کە بە ٣٦٠ دەنگـــی ئەرێنـــی و ٣٨ دەنگـــی نەرێنـــی لەلایەن ئەنجـــومەنی نـــوێنەرانەوە پەســـەند کـــرا، رایگەیانـــد کە ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا دەبـــێ پشـــتیوانی لە هەوڵەکـــان بـــۆ روخـــانی رژیمی سەدام حوسەین بکات.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە رژیمـــــی عێـــــراق ١٦ بڕیارنـــــامەی ئەنجـــومەنی ئاسایشـــی نەتەوە یەکگرتوەکـــانی جێبەجـــێ نەکـــرد و لە ٨ی تشـــرینی دووەمـــی ٢٠٠٢ ئەنجـــومەنی ئاســـایش بە تێکـــڕای دەنـــگ بڕیارنـــامەی ١٤٤١ی پەســـەند کـــرد و رایگەیانـــد کە عێـــراق ســـەرپێچی لە جێبەجێکردنـــی ئەرک و بەرپرســـارەتیەکانی بە گـــوێرەی بڕیارنامەکـــانی ئەنجـــومەنی ئاســـایش، لەوانە بڕیارنـــامەی ٦٨٧ی ســـاڵی ١٩٩١ کـــردووە و ئێســـتاش دەیکـــات و بەتـــایبەت لەگەڵ پشـــکنەرانی نەتەوە یەکگرتوەکـــان هاوکاری نەکردوە.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە لە ١٠ی تشـــــرینی یەکەمـــــی ٢٠٠٢ ئەنجـــومەنی نـــوێنەران ئیجازەنـــامەی بەکارهێنـــانی هێـــزی ســـەربازی دژی عێـــراق پەســـەند کـــرد و لە ١٩ی ئـــاداری ٢٠٠٣ ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکا ئۆپەراسیۆنی سەربازی دژی عێراق ئەنجامدا.

کەوابوو:

١- ئەنجـــــومەنی نــــــوێنەران ئەوە پشتڕاســــــت دەکـــــاتەوە کە ویــــــلایەتە یەکگرتووەکـــــانی ئەمریکـــــا و جیهـــــان بە نەمـــــانی ســــەدام حوســــەین و ڕژیمەکەی ئەمنتر بووە.

٢- ئەنجـــومەنی نـــوێنەران ستایشــــی خەڵکـــی عێـــراق دەکـــات بە هـــۆی ئەوەی بـــوێرانە بەرەنگـــاری ســـــەرکووتی توونـــد و کـــردەوە دڕنـــدانەکانی ڕژیمی سەدام حوسەین بوونەوە.

٣- ئەنجـــومەنی نـــوێنەران ستایشــــی خەڵکـــی عێـــراق دەکـــات بە بـــۆنەی پەسەندکردنی یاسای بنەڕەتی عێراق.

٤- ئەنجـــــومەنی نـــــوێنەران ستایشـــــی هێـــــزە چەکـــــدارەکانی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا و هێـــــزە هاوپەیمانەکـــــان دەکـــــات کە عێراقیـــــان ئازاد کرد و سپاسی خزمەتە گەورە و درەوشاوەکەیان دەکات.

کۆنگرێســــمەن هینچــــی[288] : جەنـــــابی ســــــەرۆکی ئەنجـــــومەن، ئەم بڕیارنــــامەکەیە کە ئەمـــڕۆ لە بەردەســــماندایا، دەیەوێـــت مێـــژوو ســــەر لە نـــوێ بنووســـیتەوە. بڕیارنـــامەکە ئەوە بە فەرمـــی قبـــووڵ دەکـــات کە لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ عێـــراق گـــازی کیمیـــایی موســـتارد و گـــازی دەمـــاری دیـــکەی دژی کوردەکـــان لە هەڵەبـــجە بەکارهێنـــاوە و لە ئەنجامـــدا نـــزیکەی ٥ هەزار کەس کـــوژراون. کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە کردەوەیەکـــی دڕنـــدانە بـــوو کە گەلێـــک کەس، لەوانە وەزیـــرە شـــەڕخوازەکانی کـــابینەی ســـەرۆک

---

[288] مـۆریس دونلـی هینچـی سـاڵی ١٩٨٣ تـا ٢٠٠٣ نـوێنەری هەرێمـی ٢٦ی نیۆیـۆرک بـووە لە ئەنجـومەنی نـوێنەران و لە سـاڵی ٢٠٠٣ تـا ئێسـتا نـوێنەری هەرێمـی ٢٢ی نیۆیـۆرکە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی دیموکرات. وەرگێڕ

کۆمـــاری ئەمریکـــا وەک پاســـاوێک بەکاریانهێنـــا بـــۆ داگیرکردنـــی عێـــراق. بەڵام ئەگەر کیمیابـــارانکردنی کوردەکـــان هۆکـــاری شـــەڕی عێـــراق لە ٢٠٠٣ بـــوو، بـــۆ ئیـــدارەی رەیگـــان و بوشـــی بـــاوک پـــاش کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە یارمەتیەکانیـــان بە رژیمـــی ســـەدام زیـــاتر کـــرد و هاوکاریـــان کـــرد و پەیوەنـــدیە بازرگـــانی و هەواڵگرییەکانیـــان لەگەڵ عێـــراق پەرەپێـــدا؟ پـــێش ئەوەی کە بە پەســـــەندکردنی ئەم بڕیارنـــــامەیە، مێـــــژوو ســـــەرلەنوێ بنووســـــینەوە، گـــــرنگە کە ئامـــــاژە بە کۆمەڵێـــــک رووداوی دڵـــــتەزێن لەو پەیوەندیەدا بکەم.

وەزیـــــری دەرەوەی ئەمریکـــــا، کـــــالین پـــــاوڵ[289] لە کـــــانوونی یەکەمـــــی ١٩٨٧ تـــا کـــانوونی دوەمـــی ١٩٨٩ راویژکـــاری ئاسایشـــی نیشـــتمانی دۆناڵـــد رەیگـــان بـــوو و لە ١٩٨٩ تـــا ١٩٩٣ ســـەرۆکی ســـتادی هێـــزە هاوبەشـــەکانی ئەمریکـــا بـــوو. پەوڵ ڤۆلڤـــۆویتز[290]، جێگـــری وەزیـــری بەرگـــری ئێســـتای ئەمریکـــا لە ١٩٨٣ تـــا ١٩٩٣ جێگـــری وەزیـــری بەرگـــری ئەمریکـــا بـــۆ کاروبـــاری سیاســـی بـــوو. کۆنـــدولیزا رایـــس[291]، راوێژکـــاری ئاسایشـــی نیشـــتمانی، لە ١٩٨٩ تـــا ١٩٩٣ بەڕێـــوەبەری ئەنجـــومەنی ئاسایشـــی نیشـــتمانی ئەمریکـــا بـــوو. دیـــک چنـــی[292]، جێگـــری ســـەرۆک کۆمـــاری ئێســـتای ئەمریکـــا، ســـاڵی ١٩٨٨ ســـەرۆکی فراکســـیۆنی زۆریـــنەی کۆماریخوازەکـــانی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران و لە ١٩٨٩ تـــا ١٩٩٣ وەزیـــری بەرگری ئەمریکا بوو.

[289] Colin Powell
[290] Paul Wolfowitz
[291] Condoleezza Rice
[292] DICK CHENEY

ئەم بەڕێـــزانە کە پۆســـتی باڵایـــان هەبـــوو و دەســـەڵاتێکی زۆریشـــیان هەبـــوو بـــۆ وەدەنـــگ نەهـــاتن ئەوکـــاتە کە ئەم کیمیابـــارانە دڵتەزێـــنە روویـــدا؟ ئەمـــانەی خـــوارەوە کە بە کـــورتی باســـی دەکەم کۆمەڵێـــک لەو کارانەیە کە ئەم بەڕێزانە پاش کیمیابارانی هەڵەبجە ئەنجامیاندا:

لە ١٩٨٨ ئیـــدارەی رەیگـــان یەک بلیـــۆن دولاری وەک گـــارانتی قەرز دا بە عێـــراق. بە گـــوێرەی ئەو بەڵگەنامـــانە کە وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا بـــڵاوی کـــردوونەتەوە، ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا پـــێش لە کۆمەڵکـــوژی هەڵەبـــجە و پـــاش ئەوەش زانیـــاری هەواڵگـــری لەگەڵ رژیمـــی عێـــراق ئـــاڵوگۆڕ کـــردووە. لە ســـەرەتای تشـــرینی یەکەمـــی ١٩٨٩ ســـەرۆک بـــوش رێوشـــوێنی ئاسایشـــی نیشـــتمانی پەســـەند کـــرد بـــۆ پەرەپێـــدانی پەیوەنـــدی سیاســـی و بازرگـــانی لەگەڵ عێـــراق ، لەوانە بەخشـــینی یەک بلیـــۆن دولار یـــارمەتی بە عێـــراق. لە ٣١ی تشـــرینی یەکەمـــی ١٩٨٩ جەیمـــس بەیکێـــر، وەزیـــری دەرەوەی ئەمریکـــا خـــۆی لەگەڵ وەزیـــری کشـــتوکاڵ گفتوگـــۆی کـــرد بـــۆ ئەوەی یـــارمەتی مـــادی زیـــاتر بە عێـــراق بـــدەن. لە ١٩ی نیســـانی ١٩٩٠ ئەنجـــومەنی ئاسایشـــی نیشـــتمانی ئەمریکاش هەمان کاری بۆ عێراق کرد.

جەنـــابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، جیـــاوازییەکی ئەوتـــۆ لە نێـــوان وشـــەی" ئـــارام" و "ئـــارامتر"دا نیـــیە. نـــاڵێم عێـــراق ئـــارامە، نـــاڵێم شـــەقامی ســـەرەکی شـــاری پنیســـیلڤانیا لە نیوەشـــەودا ئـــارامە. پرســـیارەکە ئەوەیە کە ئێســـتا کە جەنـــابی ســـەدام حوســـەین لە بەنـــدیخانەیە، عێـــراق ئـــارامترە یـــان ئەو کـــاتە کە لە کۆشـــکەکەی دانیشـــتبوو و پیلانـــی بڕینـــی دەســـت و پێـــی خەڵکی عێراقی دادەڕژت و کوردەکانی زیندوو بە چاڵ دەکرد؟

کۆنگرێسمەن بلونت[293]: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، ئەمڕۆ کە ئێمە خەریکی تاوتوێکردنی ئەم بڕیارنامەیەین، من لە سەر ئەو قەناعەتەم کە بڕیاری ڕێبەرایەتی ئەمریکا بۆ لەسەردەسەڵات لابردنی سەدام حوسەین هەم لە ڕووی ئەخلاقییەوە و هەم لە ڕووی سیاسەتی ئیستراتژیکییەوە کارێکی دروست بوو. سەدام حوسەین جگە لەوە هیچ ڕێگایەکی دیکەی بۆمان نەهێشتبووەوە. سەدام ١٧ بڕیارنامەی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکانی پێشێلکردبوو بەڵام نەتەوە یەکگرتوەکان هیچی نەدەکرد. سەدام هەوڵیدەدا خۆلیای خۆی بۆ بەرهەمهێنانی چەکی کۆمەڵکوژ لە کۆمەڵگای نێونەتەوەیی بشارێتەوە.

لە تشرینی دووەمی ١٩٩٩ وەزیری دەرەوەی ئەمریکا، مادلین ئالبرایت وتی سەدام بڕیاریداوە پارەی وڵاتەکەی سەرفی کڕینی چەکی کۆمەڵکوژ و درستکردنی کۆشک و تەلار بۆ دۆست و هەڤاڵەکانی بکات. هیچ گومان لەوەدا نییە کە ئەو قسەیەی دەیڤید کای لە دانیشتنێکدا کە ئەمدوایانە لە کۆنگرێس بەڕیوەچوو ڕاست بوو کە وتی سەدام هەڕەشەیە. ئەگەر ئێوە باور بە قسەی دەڤید کای ناکەن، فەرموون با پرسیار لە کەسوکاری ئەو هەزاران کوردە بکەین کە سەدام لە ١٩٨٨ کیمیابارانی کردن یان پرسیار لە یەکەم

[293] رۆی بلونت لە ساڵی ١٩٩٧ تا ٢٠١١ نوێنەری هەرێمی ٧ی میسوری بووە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا و لە ساڵی ٢٠١١ تا ئێستا نوێنەری میسورییە لە ئەنجومەنی پیرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی کۆماری. بلونت لە ساڵی ٢٠٠٣ تا ٢٠٠٧ سەرۆکی فراکسیۆنی زۆرینە و ٢٠٠٧ تا ٢٠٠٩ سەرۆکی فراکسیۆنی کەمینەی ئەنجومەنی نوێنەران بووە. وەرگێڕ

پشـــــــکنەرانی چەکە کۆمەڵکوژەکـــــــانی ســــــەر بە نەتەوە یەکگرتوەکــــــــان بکەیـــن کە پـــێش لە ١٩٩٨ ئاشـــکرایان کـــرد کە ســــەدام گـــازی ئـــانتراکس، موســـــتارد، VX، دەمـــــار و بـــــومبی کیمیـــــایی و میکروبــــی هەیە. تــــا ئەمــــڕۆش کەس نازانێـــــت ئەم بومبــــانە لە کــــوێن. پشــــتیوانیکردنی ســـــەدام حوســــــەین لە ڕێکخــــــراوە جۆراوجــــۆرە تروریســـــتییەکان جێگـــــای شــــک و گومــــان نیـــــیە. عێـــــراق پشـــــتیوانی لە تروریـــــزم کـــــردووە و تونــــــدوتیژی لە فەلەســــــتین هانــــــداوە چـــــــونکە ٢٥ هەزار دولاری داوە بە هەر بنەمــــــاڵەیەک کە هێرشی خۆکوژی دژی خەڵکی سڤیلی بێ گوناه ئەنجام بدات.

کۆنگرێســـمەن دیلاهونـــت: جەنـــابی ســــەرۆکی ئەنجـــومەن، بە بۆچـــونی مـــن تەنهــــــا خـــــــاڵێکی بـــــــاش کە لەم بڕیارنـــــــامەیەدا هەیە ئەو خـــــــاڵەیە کە پەیوەنــــــدی بە مەســــــەلەی چەکە کۆمەڵکوژەکــــــانی عێـــــراقەوە هەیە چــــــونکە هەرواکە کە هەمووومــــــان دەزانـــــــین ســـــــەرۆک کۆمــــــار، جێگــــــری ســــــەرۆک کۆمــــــار و کاربەدەســــــتانی دیـــــکەی ئیــــــدارەی بـــــوش ئەو مەســــــەلەیانە وەک هۆکارێــــــک بــــــۆ ڕەوابــــــوونی شــــــەڕی عێـــــراق لە ٢٠٣ بەکارهێنـــــا. ئەڵـــــبەتە پاشــــــان دەرکەوت کە دەزگـــــــای هەواڵگـــــــری ئەمریکــــــا بەهەڵەدا چـــــــووە و ئەمبــــــاری چەکـــــــی نـــــــاوکی، کیمیـــــــایی و بیۆلۆژیکیمــــــــان لە عێـــــــراق نەدۆزییەوە.

دەمەوێـــــــت باســـــــی بڕگەیەکــــــی بڕیارنـــــــامەکە بـــــــکەم کە دەڵێـــــــت: "بە لەبەرچـــــــاوگرتنی ئەوەی کە لە ١٦ی ئـــــــاداری ١٩٨٨ ڕژیمـــــــی ســـــــەدام حوســــــەین چەکــــــی کۆمەڵکــــــوژی دژی هاووڵاتیــــــانی کــــــورد بەکارهێنــــــاوە و نـــــزیکەی ٥ هەزار کەســــــی کوشــــــتووە". ئەم بــــــڕگەیە دەربــــــارەی شــــــارێکی عێـــــراقە. نــــــاوی ئەم شـــــارە هەڵەبـــــجەیە. ڕاســـــتە کە ســـــەدام حوســـــەین ٥

هەزار ژن، پیاو و منداڵی کوردی لە هەڵەبجە بەکۆمەڵ کوشت. بڕیارنامەکەی بەردەستمان دەیەوێت بڵێت کە کۆمەڵکوژی هەڵەبجە تاوان دژی مرۆڤایەتییە (کە هەرواشە) و پاساوە بۆ داگیرکردنی عێراق پاش ١٥ ساڵ لە کیمیابارانی هەڵەبجە.

راستیەکی دڵتەزێن هەیە کە بۆ ئێمە جێگای شەرمەزارییە، ئەویش ئەوەیە کە ئێمە لە ١٩٨٨، ١٩٨٩ و ١٩٩٠ هیچمان لە پەیوەندی لەگەڵ تاوانی هەڵەبجەدا نەکرد.

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، کارەساتی هەڵەبجە لە ئاداری ١٩٨٨ روویدا و ئێمە کاتی خۆی هیچمان نەکرد چونکە سەدام هاوپەیمانمان بوو. زۆرێک لەو کەسانەی کە ئێستا لە ئیدارەی بوشدا کار دەکەن، ئەو کاتە ئەندازیاری هاوپەیمانی ئەمریکا و سەدام بوون. ئەو کاربەدەستانە باش دەیانزانی چی لە هەڵەبجە روویداوە. وەزیری بەرگری ئێستای ئەمریکا، دۆناڵد رامسفێڵد ، نوێنەری تایبەتی ئەمریکا بوو کە سەردانی سەدامی کرد. دیک چنی کە ئێستا جێگری سەرۆک کۆماری ئەمریکایە، وەزیری دەرەوەی بوشی باوک بوو. کالین پاوڵ کە ئێستا وەزیری دەرەوەی ئەمریکایە ئەوکاتە هەم راوێژکاری ئاسایشی نیشتمانی بوو و هەمیش سەرۆکی ستادی هێزە هاوبەشەکانی ئەمریکا بوو.

خوێندنەوەی مێژووی پەیوەندیەکانی ئەمریکا و سەدام گرنگە بۆ ئەوەی ئەمڕۆ لە شەڕی دژەتروردا هەڵەکانی ٨٠کان و ٩٠کان دووپات نەکەینەوە. لە کاتی سەرۆک کۆماری رەیگان و بوشدا،

ئەمریکا عێراقی لە ناو لیستی وڵاتانی پشتیوانی تروریزم دەرهێنا، پەیوەندیە دیپلۆماتیکە هەمەلایەنەکانی لەگەڵ عێراق دەستپێکردەوە، ملیاردها دولار قەرزی کریدیتی دا بە سەدام، تەکنۆلۆژی وایدا بە سەدام کە دەیتوانی بۆ بەرهەمهێنانی چەکی کۆمەڵکوژ بەکاریبهێنێت. کەوابوو جێگەی سەرسوڕمان نیە کە پاش جەنگی یەکەمی کەنداو ئێمە بەو ئەنجامە گەیشتین کە عێراق بەرنامەیەکی پێشکەوتوی چەکی ناوکی هەیە چونکە لەڕاستیدا خۆمان یارمەتیمان دابوو ئەو چەکانە دروست بکات. ئێمە ئامرازەکەمان دا بە دەستی کاربەدەستانی عێراق بۆ ئەوەی چەکی کۆمەڵکوژ بەرهەمبهێنن، رێگەشمان بەوە دا کە وڵاتانی دیکەش چەکوچۆڵی ئەمریکایی بفرۆشن بە سەدام. ئێمە تەنانەت کۆمەڵێک زانیاری زۆر هەستیاری هەواڵگریشمان دا بە سوپای سەدام کە لە رێگای سەتەلایت لە ئاسمانەوە وەدەستمان خستبوو. سەرەڕای ئەوەی کە دەشمانزانی سەدام چەکی کیمیایی دژی هێزەکانی ئێران بەکاردەهێنێت نەمانهێشت نەتەوە یەکگرتوەکان عێراق شەرمەزار بکات.

بە گوێرەی راپۆرتێکی نووسینگەی لێکۆڵینەوەی کۆنگرێس، دەوڵەتی ئەمریکا نەتەنها پشتیوانی لە سەدام کرد بەڵکوو ئیدارەی رەیگان و بوش هەوڵەکانی کۆنگرێسیان پوچەڵ کردەوە بۆ ئەوەی ئابلۆقە بسەپێنن بەسەر عێراقدا چونکە چەکی کیمیایی بەکارهێنابوو. ئیدارەی بوش دەسەڵاتی خۆی لە کۆنگرێس بەکارهێنا بۆ ئەوەی ئابلۆقە نەسەپێندرێت بەسەر عێراقدا.

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، دەترسم ئێستا هەمان هەڵەکانی جۆرج بوشی باوک، کالین پاوڵ، دیک چێنی و پەوڵ وۆلفۆڤیتز دووپات

بکەیـــــنەوە. دەترســــم ئێســــتاش لە شــــەڕی دژەتــــروردا هەمـــــان جــــۆر هاوپەیمـــانی دزێـــو لەگەڵ کۆمەڵێـــک لە وڵاتـــان ئەنجـــام بـــدەین. بـــۆ نمـــونە لە وڵاتـــــی ئۆزبەکەســـــتان پشـــــتیوانی لە دیکتاتۆریـــــک دەکەیـــــن کە بە وتەی وەزارەتـــــی دەرەوەی خۆمـــــان ســـــەرۆکی رژێمێکـــــی ســـــەرکوتکەرە کە مـــــافی مرۆڤـــــی بە هەمـــــوو شـــــێوەیەک پێشـــــیلکردوە و ٥ هەزار بەنـــــدکراوی سیاســـــی هەیە[294]. دوایـــــین نمـــــونەی کردەوەکـــــانی ســـــەرۆک کۆمـــــاری ئۆزبەکســـتان ئەوە بـــوو کە رژێـــمەکەی مـــاوەیەک لەمەوپـــێش بەنـــدکراوێکی سیاســـــی لە نیـــــو ئـــــاودا کوڵانـــــد و ئەشـــــکەنجەی کـــــرد. ئەم کـــــردەوانە، کردەوەکانی سەدام حوسەینمان وەبیردێنێتەوە.

لە وڵاتـــــی تورکمانســـــتان بـــــووینەتە هاوپەیمـــــانی زۆردارێکـــــی دیـــــکەی ئێســـــتالینی کە بە نـــــاوی "تورکمانبـــــاش" کەســـــایەتیەکی ئەفســـــانەیی بـــــۆ خـــــۆی درســـــت کـــــردوە کە تەنهـــــا شـــــان لە شـــــانی ســـــەدام حوســـــەین دەدات. ســـــەرۆک کۆمـــــاری تورکمانســـــتان نـــــاوی مـــــانگی کـــــانوونی دووەمـــــی کـــــردوە بە "تورکمانبـــاش" کە نازنـــاوی خـــۆیەتی و نـــاوی مـــانگی نیســـانی کـــردوە بە "دایک" بۆ ریزگرتن لە دایکی خۆی.[295]

---

[294] مەبەســتی ئیســلام عەبــدولغەنی کەریمــۆڤە کە لە کــاتی دروســتبوونی وڵاتــی ئۆزبەکســتان لە ١٩٩٠ تا ئێستا سەرۆک کۆماری ئەو وڵاتەیە. وەرگێڕ.

[295] مەبەســتی ســەفەر مــوراد نیــازۆڤ، ســەرۆک کۆمــاری تورکمانســتانە کە نازنــاوی " تورکمانبــاش"ی بەخشــێوە بە خــۆی یــانی ســەرۆکی هەمــوو تورکمانەکــان. نیــازۆڤ ســاڵی ٢٠٠٢ رایگەیانـــد کە رۆژژمێـــری وڵاتەکەی دەگۆڕێـــت و هەر مـــانگێکی دەکـــات بە نـــاوی یەکـــێ لە قارەمانەکـانی تورکمانسـتان. مـانگی نیسـانی کـردووە بە "دایـک" بـۆ ریزگـرتن لە دایکـی خـۆی کە ســـاڵی ١٩٤٨ لە بومەلەرزەیەکـــدا لە عیشـــقئابادی پـــایتەختی تورکمانســـتان کـــوژراوە. نیـــازۆف لە ســـاڵی ١٩٨٥ لە لایەن حیزبـــی کومونیســـتی ســـۆڤیەتەوە کـــرا بە ســـەرۆکی

ئەمـــــڕۆ لە شـــــەڕی دژەتــــــروردا بــــــوێنەتە هاوپەیمـــــانی ئەم دەوڵەتــــــانە، دروســـت بە هەمـــان شـــێوە کە لە کۆتـــایی ١٩٨٠کانــــدا هاوپەیمـــانی ســـەدام بـــــووین. ئەڵـــــبەتە باشـــیش دەزانـــــین کە ئەنجـــامی ئەم هاوپەیمـــانیە چـــــی دەبێت.

ســـــەرۆک کۆمـــــاری ئەمریکــــا و جێگـــــرەکەی بەردەوام پێـــداگری لەســـــەر ئەوە دەکەن کە ئەمە شــــــەڕی دژەتـــــــرور و پەرەپێـــــــدانی دیموکراســـــــییە. ئەی ئۆزبەکەســـــتان و تورکمانســـــتان؟ بـــۆ لەوێ هـــــیچ نـــــاکەین؟ بـــۆ خۆمـــــان کــــــردوە بە هاوپەیمـــــانی کۆمەڵێـــــک دیکتـــــاتۆر و زۆردار کە لە داهـــــاتوودا دەتــــوانن بـــبن بە ســـــەدام حوســـــەینێکی راســـــتەقینەی دیـــکە. بـــا نەبـــین بە هاوپەیمـــــانی ســــــەرۆکە نـــــاڕەوا نوێکـــــان. ئەگەر بـــــۆ شـــــەڕی دژە تــــــرور راستگۆین با نەبین بە هاوپەیمانی سەرۆکە ناڕەواکان.

بـــا وانەکــــانی مێـــژوو بهێنیـــــنەوە بیــــری خۆمــــان، بەتــــایبەت دەمەوێـــت وەبیـــری جێگـــری ســـەرۆک کۆمـــار(کە ئێســـتا بەردەوام ئامـــاژە بەو راســـتیە دەکـــات کە ســـــەدام حوســـــەین چەکــــی کیمیـــــایی دژی هاوڵاتیـــــانی خـــــۆی بەکارهێنـــــاوە) بهێـــنمەوە کە خــــۆی بەشـــێک بـــوو لە ئیـــدارەی ئەوکــــاتی ئەمریکــــا کە ئاگـــاداری کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە بـــوو و هیچـــی نەکـــرد بـــۆ ســــارێژکردنەوەی خەم و پەژارەی خەڵکـــی جیهـــان و ئەنجـــومەنی پیـــران و نــــوێنەرانی ئەمریکـــا. چـــی روویـــدا؟ ئایـــا ســـەداممان تەشـــویق کـــرد؟ ئەمە پرســــیارێکە کە قەد وەڵامەکەی نــــازانین بەڵام بـــــا وانەکـــــانی هەڵەبــــجە لەبیــــر نەکەیــــن ئەگەر دەم لە دیموکراســـــی و ئـــــازادی دەدەیــــن. بـــــا وانەکـــــانی هەڵەبـــجە جێبەجـــــێ بکەیـــــن ئەگەر دەم لە مــــافی مــــرۆڤ

تورکمانســــتان و پـــاش هەڵوەشـــانەوەی ســـۆڤیەتیش بـــوو بە ســـەرۆک کۆمـــاری ئەو وڵاتە و ئێستاش هەر سەرۆک کۆمارە. وەرگێڕ.

دەدەیـــن، بـــا خەڵکـــی هەڵەبـــجە بپـــارێزین. ئەگەر دەربـــارەی شـــەڕی دژەتـــرور راســـتگۆین بـــا نەبـــین بە هاوپەیمـــانی ســـەرۆکی نـــاڕەوای ئەو وڵاتانە کە خەڵکی خۆیان سەرکوت دەکەن. با رابردوو لە بیر نەکەین.

کۆنگرێســـمەن کـــریس ڤـــان هـــۆلێن[296]: ئەمە بڕیارنـــامەیەکی فریـــودەرانەیە نەتەنهـــا لە بەر ئە و شـــتەی کە دەیلێـــت بەڵکـــوو لەبەر ئەو شـــــتەی کە نایشـــــیلێت. جێگـــــای داخە کە هاوکـــــارە کۆماریخوازەکانمـــان جـــارێکی دیـــکە بابەتێـــک بەکـــاردێنن کە ســـەرجەم خەڵکـــی ئەمریکـــا – کە بە تێکـــڕا پشـــتیوانی لە ســـەربازەکانمان لە عێـــراق دەکەن– دەخـــاتە نـــاو راوەســـتانێکی سیاســـی ئاشـــکرا کە هەوڵ دەدات مێـــژوو بە شـــێوەیەکی دووبەرەکینـــانەوە ســـەرلەنوێ بنووســـێتەوە. خەڵکـــی ئەمریکـــا دەبـــێ بـــزانن کە رێبەرایەتـــی کۆمـــاریخواز لەم ئەنجـــومەنەدا نەیهێشـــتوە کە هیچکـــام لە ئەنـــدامانی ئەنجـــوومەن پێشنیارێک بۆ پێکهێنانی ئاڵوگۆڕ لەم بڕیارنامەیەدا بخەنەڕوو.

کەموکـــوڕی ســـەرەکی ئەم بڕیارنـــامەیە ئەوەیە کە تەنهـــا بەشـــێکی بچـــووک لە بەســـەرهاتی عێراقمـــان بـــۆ دەگێـــڕێتەوە. بڕیارنـــامەکە لە هەوڵێکـــی ئاشـــکرادا بـــۆ گـــۆڕینی بـــابەتەکە، هـــیچ ئامـــاژەیەکی بەو پاســـاوە ســـەرەکییە نەکـــردووە کە ســـەرۆک بـــوش بـــۆ شـــەڕی عێـــراق دەیهێنـــایەوە واتـــا بـــوونی ئەمبـــاری چەکـــی کۆمەڵکـــوژ لە عێـــراق. لە بـــاتی ئەوە بڕیارنـــامەکە هەوڵ دەدات تەنهـــا لە ســـەر بنەمـــای مرۆڤدۆســـتانە پاســـاو بـــۆ بڕیـــاری شـــەڕی عێـــراق بهێنێـــتەوە. بڕیارنـــامەکە لەپـــاڵ کۆمەڵێـــک شـــتی دیـــکەدا ئامـــاژە بە

[296] CHRIS VAN HOLLEN

کەڵکـــوەرگرتنی (رژیمـــی عێـــراق) لە چەکـــی کیمیـــایی دژی هاووڵاتیـــانی کوردی عێراق لە ١٩٨٨ دەکات.

پێویســـت ناکـــات کەس باســـی پێشـــیلکرانی مـــافی کوردەکـــان بەدەســـتی ســـەدام حوســـەین بـــۆ مـــن بکـــات. لە ١٩٨٨ لە کۆتـــایی شـــەڕی ئێـــران و عێـــــراق مـــــن وەک ئەنـــــدامی کـــــۆمیتەی پەیوەنـــــدییەکانی دەرەوەی ئەنجـــومەنی پیرانـــــی ئەمریکـــــا لەگەڵ هاوکـــــارم، "پیتیـــــر گـــــالبریس"[297] ســـەردانی ســـنووری عێـــراق و تورکیەمـــان کـــرد. ئەو کـــاتە هەزاران کـــورد لە عێـــراق هەڵاتبـــوون و پەنایـــان بـــۆ تـــورکیە هێنـــابوو. ئـــێمە لەگەڵ ســـەدان کەس لەو ئـــاوارانە گفتۆگۆمـــان کـــرد و بەڵگەمـــان لەســـەر کیمیابـــارانکردنی خەڵکی کورد کۆکردەوە.

راپـــۆرتەکەی ئـــێمە بـــووە بنەمـــایەک بـــۆ ئەوەی ئەنجـــومەنی پیـــران گەڵالە یاســـایەک بـــۆ ســـەپاندنی ئـــابلۆقەی ئـــابووری بەســـەر عێراقـــدا پەســـەند بکـــات بەهـــۆی ئەوەی چەکـــی کیمیـــایی دژی کوردەکـــان بەکارهێنـــابوو. گەڵالە یاســـاکە لە لایەن ئەنجـــومەنی پیـــرانەوە پەســـەند کـــرا بەڵام ئیـــدارەی رەیگـــان (کە گەڵـــێ لە کاربەدەســـتە ســـەرەکییەکانی ئێســـتا لە ئیـــدارەی بوشـــدا کـــار دەکەن) دژی ئەو گەڵالە یاســـایە راوەســـتا و نەیهێشـــت گەمارۆکـــانی گەڵالە یاســـاکە دژی عێـــراق جێبەجـــێ بکرێـــت. باشـــە چـــۆن ئێـــوە ئەو کـــاتە دژی ســـەپاندنی ئـــابلۆقەی ئـــابووری بەســـەر عێراقـــدا بـــوون (بە هـــۆی ئەوەی چەکـــی کیمیـــایی دژی خەڵکـــی مەدەنـــی بەکارهێنـــابوو) بەڵام ئەمـــڕۆ باتـــان داوەتەوە و دەڵـــێن بەکارهێنـــانی

297 Peter Galbraith

چەکــی کیمیــایی دژی خەڵکــی مەدەنــی عێــراق هۆکــاری شــەڕی ویــلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دژی عێراق لە ٢٠٠٣ بوو.

جـــگە لەوەش ئەگەر بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی لە لایەن ســـەدام حوســەین دژی هاولاتیــانی خــۆی، هۆکــاری ئەو شــەڕە بــوو، ئــێمە دەبوایــا لە کــاتی شــەڕی کەنــداوی فــارس لە ١٩٩١ کۆتاییمــان بە کــاری ســەدام حوســـەین هێنابـــا چـــونکە عێـــراق لە دوای ١٩٨٨ چەکـــی کیمیـــایی بەکارنەهێنـــاوە واتـــا لەو کـــاتەوە کە مـــن و هاوکـــارم پیتێـــر گـــالبرێس لە کۆتــایی شــەڕی ئێــران و عێــراق ســەردانی ســنووری تــورکیە و عێراقمــان کـــرد. بەڵام ســـێ ســـاڵ دوای ئەوە لە ١٩٩١ ئـــێمە نەتەنهـــا ســـەدامامان لەســـەر دەســـەڵات لانەبـــرد بەڵکـــوو لە کۆتـــایی شـــەڕدا ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا خـــۆی بە شـــتی دیـــکەوە خەریـــک کردبـــوو لە کاتێکـــدا کە ســـەدام شـــیعەکانی لە باشـــوور و کوردەکـــانی لە بـــاکووری ســـەرکوت دەکـــرد. ئەم بەســـەرهاتە دوورووییـــی ئەم هەوڵە نیشـــان دەدات بـــۆ ســـەرلەنوێ نووســـینەوەی مێـــژوو بـــۆ ئەوەی هۆکارەکـــانی شـــەڕی عێـــراق لە ٢٠٠٣ چەواشە بکرێت.

راســـتیەکەی ئەوەیە کە ئیـــدارەی بـــوش بە خەڵکـــی ئەمریکـــای وت ناچـــارین شـــەڕ دژی عێـــراق رابگەیەنـــین چـــونکە ســـەدام حوســـەین ئێســـتا ئەنبـــاری چەکـــی کۆمەڵکـــوژی هەیە و مەترســـیەکی مســـۆگەرە بـــۆ ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا. کاتێـــک کە پشـــکنەرانی نەتەوە یەکگرتوەکـــان داوای کـــاتی زیاتریـــان کـــرد بـــۆ ئەوەی یەکلایـــی بـــکەنەوە کە ئایـــا عێـــراق چەکـــی کۆمەڵکـــوژی هەیە یـــا نـــا ، ئیـــدارەی بـــوش ئەو داوایەی رەت کـــردەوە و شـــەڕی دژی عێـــراق راگەیانـــد. ئێســـتا دەزانـــین کە بە گـــوێرەی

راپـــۆرتی ســــەرۆکی پشـــکنەرانی چەکـــی نەتەوە یەکگرتوەکـــان، دەیڤیـــد کـــای[298] تـــا ئەمـــڕۆ هـــیچ ئەمبـــارێکی چەکـــی کیمیـــایی، بیۆلـــۆژیکی یـــان نـــاوکی لە عێـــراق نەدۆزراوەتەوە. ئەم بڕیارنـــامەیە هـــیچ ئامـــاژەیەک بەوە ناکـــات کە لە ئەنجـــامی خراپکەڵکـــوەرگرتنی ئیـــدارەی بـــوش لە زانیـــارییە هەواڵگریەکـــان، چـــی خەســـارێکی جـــدی لە ئیعتبـــار و ئاسایشـــی ئەمریکـــا لە سەراسەری جیهاندا کەوتووە.

رێبەرایەتـــی کۆمـــاریخواز ئەوەنـــدە کە پشـــتیوانی لە ســـەربازەکانمان لە عێـــراق دەکـــات، پێیخۆشـــە ئەوەنـــدەش پشـــتیوانی لە بڕیـــاری ســـەرۆک کۆمـــار بـــۆ راگەیانـــدنی شـــەڕ دژی عێـــراق بکـــات. بەڵام ئەو کەســـانە کە منیـــان وەک نـــوێنەری خۆیـــان لە ئەنجـــومەنی نـــوێنەران هەڵبـــژاردووە و خەڵکـــی ئەمریکـــا شـــایانی زیـــاتر لەو بـــژاردە هەڵەیەن کە لەم بڕیارنـــامەیەدا نیشـــان دراوە. مـــن یـــاری بەوە نـــاکەم کە پشـــتیوانی لە بیروبۆچونەکـــانی ســـەرۆک کۆمـــار ســـەبارەت بە عێـــراق بـــکەم بـــۆ ئەوەی پشـــتیوانی خـــۆم لە ســـەربازەکانمان دەرببـــڕم. مـــن درێـــژە بە پشـــتیوانیکردن لە ســـەربازەکانمان دەدەم و سپاســـی خـــزمەتە گەورە و درەوشـــاوەکەیان دەکەم. مـــن ئەمـــدوایانە ســـەردانی عێـــراقم کـــرد و شـــانازی ئەوەم پێبەخشـــرا چـــاوم بە گەلـــێ لە هێـــزە چەکـــدارەکانمان بکەوێـــت. مـــن ئەمەکناســـیی خەڵکـــی ئەمریکـــام بەوان راگەیانـــد بە بـــۆنەی ئەو قوربانیـــدانە و ئەو خـــزمەتەی کە پێشکەشـــی وڵاتەکەمـــانی دەکەن. بـــۆ ســـەربازەکانمان زۆر شـــتێکی خـــراپە کە رێبەرایەتـــی کۆمـــاریخواز لێـــرە ئەوان لەپێناو بەرژەوەندی سیاسی خۆیدا بەکاربێنێت.

---

298 David Kay

لە جێگـــای ئەوە، مـــن بڕیارنـــامەیەکم ئامـــادە کـــردووە کە تێیـــدا بەشـــێک لەو شـــتانەم نیشـــانداوە کە ڕێبەرایەتـــی کۆمـــاریخواز پێیخۆشـــە لە بیـــری خەڵکـــی ئەمریکـــا بچێـــت. بڕیارنـــامەکەی مـــن یەک وشـــەی بڕیارنـــامەکەی ئەنجـــومەنی نـــوێنەرانی نەگۆڕیـــوە بەڵام بەهەرحـــاڵ وێـــنەی ئەو بەســـەرهاتە راســـتەقینەیە بە تەواوی نیشـــان دەدات کە لە پشـــتی بڕیـــاری شـــەڕی عێراقـــدا بـــوو. کۆماریخوازەکـــان بـــۆ دەیانەوێـــت ئەم راســـتیانە بشارنەوە؟ بۆ ناهێڵن خەڵکی ئەمریکا هەموو بەسەرهاتەکە بزانێت؟

***

دانیشتنی دووەمی خولی ١٠٨ی کۆنگرێسی ئەمریکا

کۆنگرێســـمەن کـــریس ڤـــان هـــۆڵێن بڕیارنـــامەیەکی دەربـــارەی ئـــازادی خەڵکـــی عێـــراق و خزمەتـــی درەوشـــاوەی هێـــزە چەکـــدارەکانی ئەمریکـــا و هێـــزە هاوپەیمانەکـــان و ســـەرنەکەوتن لە دۆزیـــنەوەی چەکـــی کۆمەڵکـــوژ لە عێراق پێشنیار کردوە.

دەقی بڕیارنامەکە:

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە ســـەدام حوســـەین و رژێـــمەکەی تـــاوان دژی مرۆڤایەتیـــان ئەنجامـــداوە و بە شـــێوەیەکی چڕوپـــڕ مـــافی هاوڵاتیـــانی عێراق و وڵاتانی دیکەیان پێشێل کردووە.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە رژێمـــی تروریســـتی ســـەدام حوســـەین هاوڵاتیـــانی عێراقـــی کوشـــتووە، ئەشـــکەنجە کـــردووە، دەســـتدرێژی کردووەتە سەریان و دەست و پێی بڕیون.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە رژێمـــی ســـەدام حوســـەین لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ چەکـــی کۆمەڵکـــوژی دژی هاوڵاتیـــانی کـــورد بەکارهێنـــاوە و نزیکەی ٥ هەزار کەسی کوشتووە.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە لە ئەیلـــوولی ١٩٨٨ ئەنجـــومەنی پیرانـــی ئەمریکـــا بە تێکـــڕای دەنـــگ گەڵاڵەیاســـای (S2763)ی پەســـەند کـــرد بـــۆ ســـەپاندنی گەمـــارۆی ئـــابووری بەســـەر رژێمـــی ســـەدام حوســـەیندا بەهـــۆی ئەوەی چەکـــی کیمیـــایی دژی هاووڵاتیـــانی کـــوردی خـــۆی بەکارهێنـــابوو بەڵام ئەو گەڵالەیاســـایە شکســـتی هێنـــا بە هـــۆی ئەوەی ئیدارەی رەیگان دژی راوەستا و هەڕەشەی کرد کە ڤیتۆی دەکات.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە ٢٧٠ گـــــۆڕی بەکـــــۆمەڵ لە عێـــــراق دۆزراوەتەوە کە ئیســـک و پڕوســـکی ٤٠٠ هەزار قوربـــانی دەســـتی رژێمـــی سەدام حوسەینی تێدابووە.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە رژێمـــی ســـەدام حوســـەین بـــۆ ترســـاندن و تۆقانـــدنی خەڵـــک بەردەوام لە بەرچـــاوی بنەماڵەکانیـــان دەســـتدرێژی کردووەتە سەریان.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە رژێمـــــی ســـــەدام حوســـــەین عەرەبە زۆنگاونشـــینەکانی ســـزاداوە لە رێگـــای وشـــککردنی زەویە زۆنگاویەکانیـــان

کە لە ئەنجامـــــدا ســـــەدان هەزار کەس ئـــــاوارە بـــــوون و کارەســـــاتێکی ژینگەیی روویدا.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە لە ١٩٩١ ئیـــدارەی بـــوش بریاریـــدا نەچێـــتە ناو بەغداد و پاشان وەزیری بەرگری، دیک چینی[299] رایگەیاند:

" ئەگەر برۆیشـــتینایە نـــاو بەغـــداد، روون نەبـــوو دەبـــێ چـــی بکەیـــن، روون نەبـــوو چـــی دەوڵەتێـــک بخەیـــنە جێگـــای دەوڵەتـــی ئێســـتای عێـــراق، دەوڵەتەکە شـــیعە بـــێ یـــان ســـوننە یـــان کـــورد؟ دەوڵەتێـــک بـــێ کە نزیـــک بـــێ لە بەعـــس یـــان نزیـــک بـــێ لە بنـــاژۆخوازە ئیســـلامیەکان لە عێـــراق ؟ ئەو دەوڵەتە کە ســـــوپای ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکـــــا لە عێـــــراق دایدەمەزرانـــد چەنـــدە ئیعتبـــاری هەبـــوو لە کاتێکـــدا کە ســـوپای ئەمریکـــا لە عێـــراق بـــوو؟ ســـوپای ئەمریکـــا دەبوایـــا چەنـــدە لە عێـــراق بمابـــایەوە بـــۆ ئەوەی ئەو خەڵـــــــکەی بپاراســـــــتایا کە حکـــــــومەتە دەســـــــتکردەکەی ئەمریکایـــان پـــێ بـــاش بـــوو و ئەگەر ســـوپای ئەمریکـــا لەناکـــاو عێراقـــی بەجێهێشتبایا ئەو دەوڵەتە چی بەسەر دەهات؟".

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە یاســـای ١٩٩٨ی ئـــازادی عێـــراق (یاســـای گشـــتی 338-105) کە بە ٣٦٠ دەنگـــی ئەرێنـــی و ٣٨ دەنگـــی نەرێنـــی لەلایەن ئەنجـــومەنی نـــوێنەرانەوە پەســـەند کـــرا رایگەیانـــد کە ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا دەبـــێ پشـــتیوانی لە هەوڵەکـــان بـــۆ روخـــانی رژیمی سەدام حوسەین بکات.

---

[299] Dick Cheney

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی كە لە ٨ی ئەیلـــــوولی ٢٠٠٢ كـــــالین پـــــاوڵ، وەزیــــری دەرەوە رایگەیانـــد كە هـــیچ شـــك و گومانێـــك لەوەدا نیـــیە كە سەدام حوسەین ئەمباری چەكی كۆمەڵكوژی هەیە.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی كە لە ٨ی ئەیلـــوولی ٢٠٠٢ دیـــك چینـــی، جێگـــری ســـەرۆك كۆمـــار وتـــی ئـــێمە لەوە دڵنیـــان كە ســـەدام بـــۆ وەدستتخســـتنی پێداویســـتیەكانی پیتانـــدنی ئورانیـــۆم هەوڵ دەدات بـــۆ ئەوەی چەكی ناوكی بەرهەمبهێنێت.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی كە لە ٨ی ئەیلـــوولی ٢٠٠٢ پـــاول، وەزیـــری دەرەوەی ئەمریكـــا وتـــی ئـــێمە دڵنیـــاین كە ســـەدام حوســـەین ئەمبـــاری كۆمەڵێـــك چەكـــی بیۆلـــۆژیكی هەیە و لەوانەیە درێـــژە بە هەوڵەكـــانی بدات بۆ ئەوەی پەرە بەو چەكانە بدات.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی كە لە ٢ی تشـــرینی یەكەمـــی ٢٠٠٢ ســـەرۆك بوش وتی رژیمی عێراق مەترسییەكی كتوپڕە.

- بەلەبەرچـــــــاوگرتنی ئەوەی كە لە ١٠ی تشـــــــرینی یەكەمـــــی ٢٠٠٢ ئەنجـــومەنی نـــوێنەران ئیجازەنـــامەی بەكارهێنـــانی هێـــزی ســـەربازی دژی عێـــراق پەســـەند كـــرد و لە ١٩ی ئـــاداری ٢٠٠٣ ویـــلایەتە یەكگرتوەكـــانی ئەمریكا ئوپەراسیۆنی سەربازی دژی عێراق ئەنجامدا.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی كە رژیمـــــی عێـــــراق ١٦ بڕیارنـــــامەی ئەنجـــومەنی ئاسایشـــی نەتەوە یەكگرتوەكـــانی جێبەجـــێ نەكـــرد و لە ٨ی تشـــرینی دووەمـــی ٢٠٠٢ ئەنجـــومەنی ئاســـایش بە تێكـــڕای دەنـــگ

بڕیارنــــامەی ١٤٤١ی پەســـەند کـــرد و رایگەیانـــد کە عێـــراق ســــەرپێچی لە جێبەجێکردنـــــی ئەرک و بەرپرســـــارەتییەکانی بە گــــوێرەی بڕیارنامەکـــــانی ئەنجـــومەنی ئاســـایش، لەوانە بڕیارنــــامەی ٦٨٧ی ســـاڵی ١٩٩١ کـــردووە و ئێســــــتاش دەیکـــــــات و بەتــــــاییەت لەگەڵ پشـــــــکنەرانی نەتەوە یەکگرتوەکان هاوکاری نەکردووە.

- بەلەبەرچـــــــاوگرتنی ئەوەی کە لە ٢٨ی کـــــــانوونی دووەمــــــــی ٢٠٠٣ ســــەرۆک بـــوش وتــــی دەوڵەتـــی بریتانیـــا بەوەی زانیـــوە کە ســــەدام حوســــەین ئەمــــدوایانە هەوڵیـــداوە رێژەیەکـــی بەرچـــاو ئورانیـــۆم لە ئەفریقـــا بـــدۆزێتەوە. ســــەرچاوە هەواڵگریەکـــانی ئـــێمە پێمانیـــان وتـــووە کە ســــەدام هەوڵێـــداوە جۆرێـــک تیـــوپی ئـــالومینیۆم بکڕێـــت کە بـــۆ بەرهەمهێنـــانی چەکی ناوکی گونجاوە.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە لە ٥ی شــــــوباتی ٢٠٠٣ وەزیــــــری دەرەوە، کــــالین پــــاوڵ وتــــی "هەڵســــەنگاندنە ســــەرەتاییەکانی ئــــێمە نیشــــان دەدات کە عێـــراق ئەمــــڕۆ لە نیـــوان ١٠٠ تـــا ٥٠٠ تەن گـــازی کیمیـــایی هەیە کە بـــۆ پڕکردنـــــی ١٦ هەزار راکیتـــی جەنگـــی کیفـــایەت دەکـــات. ســــەدام حوســــەین تەنـــانەت بە ١٠٠ تەن گـــازی کیمیـــایی دەتوانێـــت ١٠٠ مایـــل زەوی (یـــانی نـــاوچەیەک پێـــنج قـــاتی خـــاکی ویلایەتـــی مەنهەتەنـــی ئەمریکا) بسوتێنێت.

- بەلەبەرچــــــــاوگرتنی ئەوەی کە لە ٧ی ئــــــــاداری ٢٠٠٣ محمــــــــد ئەلبەرادەعـــی، بەڕێـــوەبەری گشـــتی IAEA (ئاژانســـی نێـــونەتەوەیی وزەی نـــاوکی) لە راپۆرتێکـــدا بـــۆ ئەنجـــومەنی ئاسایشـــی نەتەوە یەکگرتوەکـــان

رایگەیانـــد: "هـــیچ ئاســـەوارێک لە چـــالاکی نـــاوکی لەو شـــوێنانە کە لە عێـــراق پشـــکنراون نەدۆزراوەتەوە و هـــیچ شـــتێک لە ئـــارادا نـــیە کە نیشـــان بـــدات عێـــراق لە ســـاڵی ١٩٩٠وە بـــۆ هـــاوردەکردنی ئەورانیـــۆم هەوڵیدابێت".

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە لە ٧ی ئـــاداری ٢٠٠٣ محمـــد ئەلبەرادەعـــی، بەڕێـــوەبەری گشـــتی IAEA وتـــی ئەو بەڵگـــانە کە ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا پێشکەشـــی IAEA کـــردووە بـــۆ ئەوەی نیشـــان بەدات کە عێـــراق ئورانیـــۆمی لە وڵاتـــی نیجـــر کڕیـــوە، راســـت نیـــیە و ســـاختەیە. محمـــد ئەلبەرادەعـــی بە ئەنجـــومەنی ئاسایشـــی نەتەوە یەکگرتوەکـــانی وت کە IAEA بە راوێـــژ لەگەڵ پســـپۆڕانی دەرەوە بەو ئەنجـــامە گەیشـــتووە کە ئەم بەڵگـــانە (کە بـــووە بە بنەمـــای راپۆرتەکـــانی پەیوەندیـــدار بە ئـــاڵۆگۆڕکردنی ئەمـــدوایانەی ئورانیـــۆم لە نێـــوان عێـــراق و نیجـــردا) راســـت نـــین. کەوابـــوو بەو ئەنجـــامە گەیشـــتین کە بانگەشـــەکانی پەیوەندیدار بە ئاڵوگۆڕی ئورانیۆم لە نێوان عێراق و نیجر راست نین.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە بە گـــوێرەی ســـیانزەیەمین راپـــۆرتی ســـێ مانگـــانەی UNMOVIC (کۆمیســـیۆنی چـــاودێری، لێکـــۆڵێنەوە و پشـــکنینی نەتەوە یەکگرتوەکـــان) لە نێـــوان ٢٧ی تشـــرینی دووەمـــی ٢٠٠٢ و ١٨ی ئـــاداری ٢٠٠٣، UNMOVIC ٧٣١ جـــار عێراقـــی پشـــکنیوە و هـــیچ نیشـــانەیەکی لە بەردەوامبـــوون یـــا دەســـتپێکردنەوەی چالاکیەکـــانی چەکـــی کۆمەڵکـــوژ یـــان چەکە قەدەخەکراوەکـــانی دیـــکەی لە عێـــراق نەبینیوە.

- بەلەبەرچـــــاوگرتنی ئەوەی کە لە ئـــــاداری ٢٠٠٣ پشـــــکنەرانی نەتەوە یەکگرتوەکـــان داوای کـــاتی زیاتریـــان کـــرد بـــۆ ئەوەی یەکلایـــی بـــکەنەوە کە ئایا عێراق چەکی کۆمەڵکوژی هەیە یان نا؟.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە ئیـــدارەی بـــوش ئەو داواکـــاریەی نەتەوە یەکگرتوەکانی رەت کردەوە.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە لە ١٦ی ئـــاداری ٢٠٠٣ دیـــک چینـــی، جێگـــری ســـەرۆک کۆمـــاری ئەمریکـــا وتـــی:" ئـــێمە دەزانـــین کە ســـەدام ئەوپەڕی هەوڵـــی خـــۆی داوە چەکـــی نـــاوکی وەدەســـت بخـــات و پێمـــانوایە کە لە راستیدا دەستی بە بەرهەمهێنانی چەکی ناوکی کردووە".

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە لە ١٦ی ئـــاداری ٢٠٠٣ ســـەرۆک کۆمـــار بـــوش رایگەیانـــد کە دیکتـــاتۆری عێـــراق و چەکە کۆمەڵکوژەکـــانی مەترسین بۆ ئاسایشی گەلانی ئازاد.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە لە ٢٥ی ئـــاداری ٢٠٠٣ دوناڵـــد رامســـفێلد، وەزیـــری بەرگـــری وتـــی ئەو مەترســـییە کە چەکە کۆمەڵکوژەکـــانی عێـــراق دروستی کردوە، لەناو دەبردرێت.

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە لە ٢ی تشـــرینی یەکەمـــی ٢٠٠٣ دەیڤیـــد کـــای، ســـەرۆکی پشـــکنەرانی چەکـــی کۆمەڵکـــوژ وتـــی "زانیاریەکـــان نیشـــان دەدات کە توانـــاییە بەرفراوانـــاکەی عێـــراق بـــۆ پەرەپێـــدان، بەرهەمهێنـــان و تەیـــارکردنی چەکەکـــان بە گـــازی کیمیـــایی لە کـــاتی "ئۆپەراســـیۆنی

گەردەلـــولی بیابـــان"[300] و "رێـــوی بیابـــان"[301] و هەروەهـــا لە ئەنجـــامی ١٣ســـــاڵ گەمــــــارۆی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان و پشــــــکنینەکانی نەتەوە یەکگرتوەکانـــدا کەمــــی کـــردووە ئەگەر بەتەواوی لەنـــاویش نەچووبێـــت. هەوڵەکـــانی ئـــێمە بـــۆ کـــۆکردنەوەی زانیـــاری دەربـــارەی بەرنـــامەی نـــاوکی عێـــراق ئەنجـــامێکی ئەوتـــۆی نەبـــووە و ئـــێمە زانیـــاری باوەرپێکراومـــان دەربارەی ئەمباری چەکە کیمیایەکانی عێراق پاش ساڵی ١٩٩١ نیە".

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە لە ٢ی تشــــرینی یەکەمـــی ٢٠٠٣ دەیڤیـــد کـــای وتـــی" تـــا ئەمـــڕۆ هـــیچ بەڵگەیەکـــی رونمـــان نیـــیە کە نیشـــان بـــدات عێـــراق پـــاش ١٩٩٨ هەنگـــاوی گرنگـــی بـــۆ درســـتکردنی چەکـــی نـــاوکی یـــان کەرەستەکانی بەرهەمهێنانی چەکی ناوکی هەڵگرتبێت".

- بەلەبەرچـــاوگرتنی ئەوەی کە تـــا ئەمـــڕۆ، ســـەرەڕای گەڕانـــی بەرفراوانـــی نەتەوە یەکگرتوەکـــان، هـــیچ چەکێکـــی کیمیـــایی، بیۆلـــۆژیکی، نـــاوکی یـــان چەکە کۆمەڵکوژەکانی دیکە لە عێراق نەدۆزراوەتەوە.

---

[300] ئۆپەراســـیۆنی گەردەلـــولی بیابـــان (Storm Desert Operation) ئەو شـــاڵاوە گەورەیە بـــوو کە لە کـــانوونی دووەمـــی ١٩٩١ بـــۆ رزگـــارکردنی کوەیـــت و دەرکردنـــی هێزەکـــانی عێـــراق لە کوەیـــت لە لایەن هێـــزە هاوپەیمانەکـــان بە ســـەرکردایەتی ئەمریکـــا بەڕێوەچـــوو و ســـەرنجام هێزەکانی سەدامیان ناچار بە پاشەکشە لە کوەیت کرد. وەرگێڕ

[301] ئۆپەراســـیۆنی رێـــوی بیابـــان (Fox Desert Operation) ئەو شـــاڵاوە بـــوو کە ئەمریکـــا ســـاڵی ١٩٩٨ دوابەدوای ئـــاڵۆزبوونی پەیوەنـــدییەکانی عێـــراق و کۆمەڵگـــای نێـــونەتەوەیی و دەرچـــوونی پشـــکنەرانی نەتەوە یەکگرتوەکـــان دژی عێـــراق ئەنجامیـــدا. لەو شـــاڵاوەدا فڕۆکەکـــانی ئەمریکـــا بە مـــاوەی ســـێ رۆژ و ســـێ شـــەو نـــزیکەی ٥٠٠ موشـــەکیان دا لە عێراق. وەرگێڕ

کەوابوو:

١- ئەنجــــومەنی نـــــوێنەران ئەوە پشتڕاســــت دەکـــــاتەوە کە ویـــــلایەتە یەکگرتووەکــــانی ئەمریکــــا و جیهـــــان بە نەمـــــانی ســــەدا حوســــەین و رژێـــمەکەی ئەمنتــر بــوە. بەهەرحـــاڵ پرســـیاری ســـەرەکی بـــۆ خەڵکـــی ئەمریکـــا ئەوە نیـــیە کە ئایـــا ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا بـــێ ســـەدام باشـــترە یـــان نـــا بەڵکـــوو ئەوەیە کە ئایـــا بـــارودۆخی ئەمریکـــا پـــاش شـــەڕی عێراق بۆ لابردنی سەدام حوسەین باشتر بووە یان نا؟.

٢- ئەنجـــومەنی نـــوێنەران دەزانێـــت کە ســـــەرەڕای لەسەردەســـەڵات لابرانــــی ســــەدام حوســــەین، هێشـــــتا زووە بەو ئەنجـــــامە بگەیەیـــــن کە شــــــەڕی ئەمریکــــا لە عێـــراق بـــــارودۆخی ئاسایشـــــی ئەمریکـــــای باشـــــتر کـــــردووە. لەراســـــتیدا بـــــارودۆخەکە نیشـــــان دەدات کە سیاســـــەتەکەی ســـــەرۆک بـــــوش ســـــەبارەت بە عێـــــراق، بـــــارودۆخی ئاسایشـــــی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــــانی ئەمریکای باشتر نەکردووە.

٣- ئەنجـــــومەنی نـــــوێنەران، زانیارییەکـــــانی دەیڤیـــــد کـــــاتی، ســـــەرۆکی پێشـــــووی پشـــــکنەرانی نەتەوە یەکگرتوەکـــــان دەربـــــارەی نەدۆزرانەوەی چەکی کۆمەڵکوژ لە عێراق پشتڕاست دەکاتەوە.

٤- ئەنجـــــومەنی نـــــوێنەران پشتڕاســـــتی دەکـــــاتەوە کە هـــــیچ بەڵـــــگەیەک نەدۆزراوەتەوە کە راســـــتبوونی بانگەشـــــەکانی ســـــەرۆک بـــــوش، دیـــــک چینـــــی، جێگـــــری ســـــەرۆک کۆمـــــار، کـــــالین پـــــاوڵ، وەزیـــــری دەرەوە، دۆناڵـــــد رامســـــفێلد، وەزیـــــری بەرگـــــری و کونـــــدولیزا رایـــــس، راوێژکـــــاری ئاسایشـــــی

نەتەوەیـــــی لە ٨ی ئەیلــــوولی ٢٠٠٢ تــــا ئێســــتا (کە لە ســــەرەوە ئاماژەیــــان پێکرا) نیشان بدات.

٥- ئەنجــــومەنی نــــوێنەران ستایشــــی خەڵکــــی عێــــراق دەکــــات بە هــــۆی ئەوەی بــــوێرانە بەرەنگــــاری ســــەرکووتی تونــــد و کــــردەوە دڕنــــدانەکانی ڕژیمی سەدام حوسەین بوونەوە.

٦- ئەنجــــومەنی نــــوێنەران ستایشــــی خەڵکــــی عێــــراق دەکــــات بە بــــۆنەی پەسەندکردنی یاسای بنەڕەتی عێراق.

٧- ئەنجــــومەنی نــــوێنەران ستایشــــی هێــــزە چەکــــدارەکانی ویــــلایەتە یەکگرتوەکــــانی ئەمریکــــا و هێــــزە هاوپەیمانەکــــان دەکــــات کە عێراقیــــان ئازاد کرد و سپاسی خزمەتە گەورە و درەوشاوەکەیان دەکات.

٨- ئەنجــــومەنی نــــوێنەران هــــاوخەمی خــــۆی لەگەڵ بنەمــــاڵەی ئەو هێــــزە ئەمریکیانە دەردەبڕێت کە لە عێراق کوژراون.

ئەگەری دووپاتبوونەوەی کۆمەڵکوژی کوردەکان پاش دەرچوونی هێزەکانی ئەمریکا لە عێراق

ئەنجومەنی نوێنەران

٢١ی نیسانی ٢٠٠٤

کۆنگرێسمەن جیم مەکدێرمۆت[302]: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، قوربانیبوونی سەربازانی ئەمریکایی لە عێراق راستییەکی تاڵە و ئەنجامی شەڕێکە کە سەرۆک کۆمار هەڵیگیرساند و جەنابت (وەک من) دژی ئەو شەڕە بووی. هاوکات لەگەڵ ئەوەی کە دەبێ سەرنج بە کوژران و برینداربونی هێزەکانمان لە عێراق بدەین، دەبێ سەرنجیش بە قوربانیبوونی کوردەکانی عێراق لە شەڕدا بدەین کە لە ئەمریکا سەرنجی پێنەدراوە. لە راستیدا ئەم شەڕی دوایە، شەڕی دووەمی کەنداو نەبوو بەڵکوو شەڕی سێیەمی کەنداوە لە بیرەوەری ئێمەدا.

پاش شەڕی یەکەمی کەنداو[303]، ئەمریکا لە کەنداو کشایەوە و دەستی سەدامی ئاوەڵا کرد بۆ ئەوەی دەسەڵاتەکەی بەهێزتر بکات.

---

[302] جیم مەکدۆرمێت لە ساڵی ١٩٧١-١٩٧٢ نوێنەری هەرێمی ٤٣ی واشینگتۆن بوو لە ئەنجومەنی نوێنەران و لە ١٩٨٩ تا ئێستا نوێنەری هەرێمی ٧ی واشینگتۆنە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی دیموکراتیک. مەکدۆرمێت لە ١٩٩٣ تا ١٩٩٥ سەرۆکی کۆمیتەی ئەتنیکەکانی ئەنجومەنی نوێنەران بوو. وەرگێڕ

[303] مەبەستی لە شەڕی یەکەمی کەنداو شەڕی وڵاتە هاوپەیمانەکان بە سەرکردایەتی ئەمریکا لەگەڵ عێراق بۆ دەرکردنی هێزەکانی سەدام لە کوەیت (١٩٩١) و شەڕی دووەمی کەنداو هێرشی ئەمریکا بۆ سەر عێراقە لە ٢٠٠٣ کە بووە هۆی رووخانی رژیمی سەدام

رژێمـــــی ســـــەدام کـــــاری بەزماننەهـــــاتووی زۆری ئەنجامـــــدا، خەڵکـــــی بە بـــــارمەتە گـــــرت، خەڵکـــــی کوشـــــت، هەزاران کەســـــی کوشـــــت، ئەم روداوانە لەوانە دووپات بێتەوە.

پـــاش شـــەڕی یەکەمـــی کەنـــداو، ئـــێمە هەرێمـــی دژەفڕینمـــان لە عێـــراق دروســـــــتکرد بەڵام گـــــــاردی کۆمـــــــاری ســـــــەدامامان چەک نەکـــــــرد و هیلیکۆپتەرەکانیمـــــان نەخســـــتەخوارەوە چـــــونکە رووی چەکەکـــــانی ســـــەدام لە ســـــەربازانی ئەمریکـــــا نەبـــــوو بەڵکـــــوو رووی لە خەڵکـــــی عێـــــراق بـــــوو. لە ئەنجامـــــدا درنـــــدەیی و کۆمەڵکـــــوژییەکی بـــــێ وێـــــنە روویـــــدا. لانـــــیکەم ٨ هەزار کـــورد بەدەســـتی ســـەدام و داروەدەســـتەکەی بەکـــۆمەڵ کـــوژران پـــاش ئەوەی ئەمریکـــا لە عێـــراق کشـــایەوە و داوای لە خەڵکـــی عێـــراق کـــرد دژی سەدام راپەڕن.

کوردەکـــــــان هاواریـــــــان کـــــــرد و داوای یارمەتییـــــــان کـــــــرد بەڵام کەس بەهانایـــانەوە نەچـــوو. شـــەڕ تەواو بـــوو، پاشـــان جـــۆرج بوشـــی ژمـــارە یەک[304] ســـەرکەوتنی لەشـــەڕدا راگەیانـــد. ئـــێمە ســـەرمان لەو چیرۆکـــانە ســـڕمابوو (کە گەلێکیـــان راســـت نەبـــوون) کە باســـی ئەوەیـــان دەکـــرد چـــۆن تەکنۆلـــۆژی ئەمریکـــا گیـــانی خەڵکـــی رزگـــار کـــردووە و ژمـــارەی کـــوژراو و برینـــــدارەکانی کەم کـــــردوەتەوە و زلهێزبـــــوونی ئەمریکـــــای راگرتـــــووە.

حوســەین. لەگەڵ ئەوەشــدا هەنــدێ لە ســەرچاوەکان شــەڕی یەکەمــی کەنــداو بە شــەڕی ئێــران و عێراق (١٩٨٠-١٩٨٨) دەزانن. وەرگێڕ

[304] مەبەســتی جــۆرج هێربێــرت واکێــر بۆشــی بــاوکی جــۆرج دەبلیــو بوشــە کە ســاڵی ١٩٨٠ تــا ١٩٨٨ جێگــری ســەرۆک کۆمــاری ئەمریکــا و ســاڵی ١٩٨٩ تــا ١٩٩٣ ســەرۆک کۆمــاری ئەمریکــا بوو. وەرگێڕ

سەتەلایتەکان وێنەی هەموو شتێکی نیشاندەدا جگە لە وێنەی بەکەمۆڵکوژرانی ئەم خەڵکی کوردە کە ئەویندارى ئاشتییە.

کوردەکان دەوروبەری ٢٠%ی دانیشتوانی عێراق پێکدەهێنن، کولتوور و زمانی تایبەت بە خۆیان هەیە و هەرچەند کە مسڵمانن بەڵام عەرەب نین. کوردەکان هەر لە کۆنەوە لە ناوچەیەکی شاخاوی لە دەوروبەری کەرکووک لە باکوری عێراق ژیاون. ئەم ناوچەیە ٧٥%ی سەرچاوەکانی نەوتی جیهانی تێدایە. ئەو سەروەتە گەورە نەوتەی کە لە دەوروبەری کەرکووک هەیە بووە هۆکارێک بۆ ئەوەی سەدام و گروپە ئەتنیکیەکانی دیکە کوردەکان دەربکەن. سەدام هەموو دەرفەتێکی بەکارهێنا بۆ ئەوەی کوردەکان سەرکوت بکات و لەناویان بەرێت بەڵام ئەمریکا زۆر ئاگاداری ئەو نەهامەتیانە نییە کە سەدام هێنای بەسەر ئەم خەڵکەدا.

لەکاتێکدا کە سەرۆک بوش قەد چەکی کۆمەڵکوژی لە عێراق نەدۆزیوەتەوە، کوردەکان پێماندەڵێن کە سەرۆک کۆماری ئەمریکا بەڵگە و نیشانەکانی کۆمەڵکوژی دۆزیوەتەوە[305]. کوردەکان لەوە دەترسن کە ئەم کۆمەڵکوژییە دووپات بێتەوە و ئێمەش دەبێ لە ئەگەرێکی وا بترسین. کوردەکان لەوە دەترسن (ئێمەش دەبێ لێی بترسین) کە ئەگەر هێزەکانی ئەمریکا ٣٠ی حوزەیران لە عێراق بکشێنەوە، کۆمەڵکوژی کوردەکان دەستپێبکاتەوە.

---

[305] مەبەستی ئەوەیە کە سەدام حوسەین چەکی کۆمەڵکوژی دژی کوردەکان بەکارهێناوە و بەسەرهاتی کوردەکان بەڵگەی کەڵکوەرگرتنی رژیمی عێراق لە چەکی کۆمەڵکوژە با ئەمریکا چەکی کۆمەڵکوژیشی لە عێراق نەدۆزیبێتەوە. وەرگێڕ

ئــێمە نەدەبوایــا کوردەکانمـــان پـــاش شـــەڕی یەکەمـــی کەنـــداو بەتەنیـــا هێشـــتبایەوە و نـــابێ پـــاش ٣٠ی حـــوزەیران بەتەنیایـــان بێڵێـــنەوە. ٣٠ی حـــوزەیران تەنهـــا بـــۆ بەرزەفـــڕییە سیاســـیەکانی ســـەرۆک کۆمـــار باشـــە. بینیمـــان کە پـــاش دوایەمـــین پاشەکشـــەی ئەمریکـــا لە عێـــراق چـــی روویـــدا. ئـــێمە نـــاتوانین دوبـــارە کـــارێکی وا بکەیـــن و رێگـــا بـــۆ ئەوە خـــۆش بکەیـــن کە تاوانگەلی بەزماننەهاتوو دژی کوردەکان روو بداتەوە.

کوردەکـــان شـــایانی ئـــازادین، شـــایانی ئەوەن بپـــارێزرێن، ئەو خـــوێنڕژتنە کە رۆژانە لە عێـــــراق دەیبینـــــین نیشـــــان دەدات کە وڵاتـــــی عێـــــراق ناســـــەقامگیرە و هۆشـــــدارییەکە بـــــۆ قەومـــــانی خـــــوێنڕژتنێکی گەورە ئەگەر ئەمریکـــا بەرپرســـــیارەتیەکەی لەبەرامـــــبەر عێـــــراق و ســـــەرجەم خەڵکـــــی عێراق جێبەجێ نەکات.

ئــێمە دەبـــێ لە عێـــراق بمێنیـــنەوە، نـــابێ پـــاش ٣٠ی حـــوزەیران لە عێـــراق بێیـــنەدەرەوە. دەبـــێ لە عێـــراق بمێنیـــنەوە تـــا ئەوکـــاتە کە کوردەکـــان لە ئـــارامی و ئاسایشـــدا بـــن، تـــا ئەو کـــاتە کە خـــودی عێـــراق ببـــێ بە شـــوێنێکی ئەمـــن. ئـــێمە مەدیـــونی (قەرزاربـــاری) عێـــراقین. بە راگەیانـــدنی شەڕ، ئێمە بەرپرسیارێتی داهاتووی عێراقمان وەئەستۆ گرت.

ئـــێمە نـــاتوانین بە رێگـــای خۆمانـــدا بـــڕۆین و عێـــراق لەنـــاو ئەو ئـــاژاوەیەدا بهێلیـــنەوە کە خۆمـــان دروســـتمان کـــردووە. لە ســـەرەتای شـــەڕی عێـــراق ئـــێمە هۆشـــداریماندا بە ســـەرۆک کۆمـــار کە ســـەرکەوتنی ســـەربازی لەو شـــەڕەدا ئاســـانە چـــونکە لە رووی ســـەربازییەوە بەهێـــزین بەڵام ســـەقامگیرکردن و ســـەپاندنی ئاشـــتی لە عێـــراق ئاســـان نیـــیە بەڵام ســـەرۆک کۆمـــار هـــیچ پلانێکـــی بـــۆ ئەوە نەبـــوو، هەوڵەکـــانی وەزارەتـــی دەرەوەی بـــۆ ئەو مەبەســـتە پشـــتگوێ خســـت، هۆشـــداریەکانی هەمـــوو

کەسـی پشـتگوێ خسـت. ژنـراڵ شینسـکی[306] وتـی ئەو پـلانە ٣٠٠ هەزار سـەربازی دەوێـت بەڵام داروەدەسـتەی سـەرۆک کۆمـار وتیـان بێـدەنگبە و لە مەیدان بەدەریان کرد چونکە راستیەکەی وت.

ئێسـتا ئـێمە خەریکـین هەمـان هەڵەی پێشـوو دووپـات دەکەیـنەوە چـونکە سـەرۆک کۆمـار دەیەوێـت رابگەیەنێـت کە "ئـێمە ئەرکـی خۆمـان جێبەجێکـرد، دیموکراسـی چەسـپا". ئەوە روداوەکەی "ڤیەتنـام"م وەبیـر دێنێـتەوە کاتێـک کە ویـلایەتە یەکگرتوەکـانی ئەمریکـا سـەرکەوتنی لەشـەڕدا راگەیانـد و ئەمریکییەکـان خۆیـان لە بـانی باڵوێزخـانەی ئەمریکـا لە ڤیەتنـام رزگـار کـرد[307]. ئـێمە نـابێ رێگـا بـدەین ئەوە دووپات بێتەوە.

---

[306] General Shinseki

[307] ئاماژە بەوەیە کاتێک کە هێزەکانی باکووری ڤیەتنام (کە دژی دەوڵەتە داردەستەکەی ئەمریکا لە باشووری ڤیەتنام بوون) گەیشتنە دەروازەی شاری سایگۆنی پایتەختی باشووری ڤیەتنام، لە بەرەبەیانی ٣٠ی نیسانی ١٩٧٥ هیلیکۆپتەرەکانی ئەمریکا لە سەر بانی باڵوێزخانەی ئەمریکا لە شاری سایگۆن نیشتنەوە بۆ ئەوەی ئەو ئەمریکیانە رزگار بکەن کە ناو باڵوێزخانەدا بوون و سەرەنجام هەموو ئەمریکیەکانیان رزگار کرد بەڵام وازیان لە ڤیەتنامییەکانی لایەنگری ئەمریکا هێنا کە گیانیان لە مەترسیدا بوو. هەر هەمان رۆژ هێزەکانی باکووری ڤیەتنام شاری سایگۆنیان داگیر کرد (کە پایتەختی ڤیەتنامی باشوور بوو و تا ئەو کاتە لە ژێر دەسەڵاتی ئەمریکادا بوو) و بەو شێوەیە شەڕی ڤیەتنام کۆتایی پێهات و هەر دوو ڤیەتنامی باکوور و باشوور یەکیانگرتەوە. وەرگێڕ

پاش کیمیابارانی هەڵەبجە، ئەمریکا زیاتر یارمەتی رژێمی عێراقی دا
ئەنجومەنی نوێنەران
١٣ی تەموزی ٢٠٠٤

کۆنگرێسمەن هینچی: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، گونجاندنی ئەم چاکسازییە لە گەڵاڵەیاساکەدا [308] گرنگە چونکە هەروا کە لە رابردوودا، بەتایبەت کاتی ئیدارەی رەیگان و بوشی باوکدا بینیمان ئیدارەی ئەمریکا بەتایبەت کریدیتی کۆمپانیاکانی بەکارهێناوە بۆ مەبەستەکانی خۆی.

بۆ نموونە پاش کیمیابارانی کوردەکان لە هەڵەبجە لە ١٩٨٨ ئیدارەی ئەمریکا عێراقی لە لیستی وڵاتانی پشتیوانی تووریزم دەرهێنا و بەشێوەی جۆراوجۆر یارمەتی عێراقیدا کە بەرچاوترین نموونەی بەخشینی کریدیت لەلایەن کومپانیا ئەمریکیەکان بوو بە عێراق. نزیکەی ٤ بلیۆن دولار لە رێگای کومپانیای CCCوە درا بە عێراق سەرەڕای ئەوەی کە کومیسیۆنی کشتوکاڵی کۆنگرێس بە هۆکاری جۆراوجۆر دژی ئەوە راوەستا. لەگەڵ ئەوەشدا جێگری سەرۆک کۆماری ئەو کاتی ئەمریکا و کاربەدەستانی دیکەی کۆشکی سپی دەستێوەردانیان کرد و سەرەنجام پارەکە نێردرا بۆ عێراق بەڵام نازانین خەرجی چی کرا. یارمەتی ئابووری درا بە عێراق، چەکوچۆڵ نێردرا بۆ عێراق بەڵام ئێستا کاربەدەستانی ئەمریکا، لەوانە سەرۆک

---

[308] مەبەستی گەڵاڵەیاسای "ئیدارەی گەشەی گوند و پەرەپێدانی بەرهەمی کشتوکاڵی"یە کە لە ١٣ی تەموزی ٢٠٠٤ لە ئەنجومەنی نوێنەراندا تاوتوێ کرا و پاش مشتومڕێکی زۆر بە زۆربنەی دەنگ پەسەند کرا. وەرگێڕ

کۆمـــار و وەزیرەکـــانی، کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە بەکـــاردێنن و دەڵـــێن لەبەر ئەوە عێراقیان داگیر کردووە کە سەدام کارەساتێکی وای خوڵقاندوە.

ســـەدام حوســـەین کوردەکـــانی هـــاوولاتی خـــۆی لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ کیمیابـــاران کـــرد. بەڵـــێ بە شـــێوەیەکی شـــەیتانی کیمیابـــارانی کـــردن و ٥ هەزار کەس یـــان زیـــاتر کـــوژران. ئەو کـــاتە وەڵامـــی دەوڵەتـــی ئەمریکـــا چـــی بـــوو؟ ئەوە بـــوو کە زیـــاتر پشـــتیوانی لە عێـــراق کـــرد، زانیـــاری هەواڵگـــری لەگەڵ عێـــراق ئـــاڵوگۆڕ کـــرد، کریـــدیتی کومپانیاکـــانی بەخشـــی بە عێـــراق، چەک و تەقەمەنـــی و چەکـــی کیمیـــایی زیـــاتری دا بە عێـــراق. ئەوە بـــوو وەڵامـــی ئەمریکـــا بە کیمیابـــارانی کوردەکـــان، گەلێـــک لەوانەی کە ئێســـتا بە چـــاوی پیـــرۆزەوە ســـەیری هێرشـــی ئەمریکـــا بـــۆ ســـەر عێـــراق دەکەن هەر هەمـــان ئەو کەســـانن کە کـــاتی کیمیابـــارانی کوردەکـــان لە دەوڵەتی ئەمریکادا خاوەن پۆست بوون.

جەنـــابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، ئەو چاکســـازییە کە هاوکـــارم خـــاتون کـــاپتور[309] بـــۆ ئەم بڕیارنـــامەیە پێشـــنیاری کـــردوە ســـادەیە بەڵام زۆر پێویســـتە. لە ١٩٨٠کانـــدا ئیـــدارەی رەیگـــان و جـــۆرج باشـــی بـــاوک بلیۆنهـــا دولاریـــان لە چوارچێـــوەی کریـــدیتەکانی کۆمپانیـــای CCC دا بە عێـــراق. ئەم پـــارەیە پـــاش ئەوە درا بە عێـــراق کە ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا پشتڕاســـتی کـــردەوە کە ســـەدام حوســـەین چەکـــی کیمیـــایی دژی کوردەکـــان و هێزەکـــانی ئێـــران بەکارهێنـــاوە. بـــۆ نمـــونە لە تشـــرینی دووەمـــی ١٩٨٣ وەزارەتـــی دەرەوەی ئەمریکـــا پشتڕاســـتی کـــردەوە کە عێـــراق هەمـــوو رۆژێـــک چەکـــی کۆمەڵکـــوژ دژی هێزەکـــانی ئێـــران

[309] Ms. KAPTUR

بەکاردێنێـــت. لەهەمـــان کاتـــدا ئەمریکـــا ٤١٣ میلیـــۆن دولاری وەک قەرزی کشتوکاڵ دا بە عێراق.

لە ١٩٨٤ ســـەرەڕای ئەوەی کە عێـــراق درێـــژەی بە بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی دەدا، ئیـــدارەی رەیگـــان ٥١٣ ملیـــۆن دولاری وەک قەرزی کشـــتوکاڵی دا بە عێـــراق. ئەم قەرزانە وای لە ســـەدام کـــرد چەکـــی زیـــاتر بکڕێـــت و خـــۆی دژی خەڵکـــی ئێـــران بەهێزتـــر بکـــات. کاربەدەســـتە پایەبەرزەکـــانی ئەمریکـــا ســـەرەڕای دژایەتیکردنـــی کاربەدەســـتانی خـــوارەوە ئەو قەرزانەیـــان دەدا بە عێـــراق. بـــۆ نمـــونە لە ٣١ی تشـــرینی یەکەمـــی ١٩٨٩ جەیمـــز بەیکێـــر، وەزیـــری دەرەوەی ئەمریکـــا خـــۆی لەگەڵ وەزیـــری کشـــتوکاڵ قســـەی کـــرد و قەنـــاعەتی پێهێنـــا رازیبێـــت بە بەخشـــینی یەک بلیـــۆن دولار وەک کریـــدیتی خـــواردەمەنی بـــۆ عێـــراق. ئەو بـــڕە پـــارەیە درا بە عێـــراق. روونە کە ئەم کـــردەوانە نایاســـایی بـــوو و نەدەبوایا رێگەی پێدرابایا.

کاتێـــک کە کوردەکـــان کیمیابـــاران کـــران کـــالین پـــاوڵ (وەزیـــری دەرەوەی ئێســـتای ئەمریکـــا) راوێژکـــاری ئاسایشـــی نیشـــتمانی دۆناڵـــد رەیگـــان بـــوو. پەوڵ ڤۆلڤـــۆویتز، جێگـــری وەزیـــری بەرگـــری ئێســـتای ئەمریکـــا لە ١٩٨٣ تـــا ١٩٩٣ جێگـــری وەزیـــری بەرگـــری ئەمریکـــا بـــوو بـــۆ کاروبـــاری سیاســـی. کۆنـــدولێزا رایـــس کە ئێســـتا راوێژکـــاری ئاسایشـــی نیشـــتمانیە لە ١٩٨٩ تـــا ١٩٩٣ بەڕێـــوەبەری ئەنجـــومەنی ئاسایشـــی نیشـــتمانی ئەمریکـــا بـــوو. دیـــک چێنـــی، جێگـــری ســـەرۆک کۆمـــاری ئێســـتای ئەمریکـــا ســـاڵی ١٩٨٨ ســـەرۆکی فراکســـیۆنی زۆریـــنەی کۆماریخوازەکـــانی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران و لە ١٩٨٩ تـــا ١٩٩٣ وەزیـــری بەرگـــری ئەمریکـــا بـــوو. تەنـــانەت تـــام

دیـــــلای[310] کە ئێســـــتا ســـــەرۆکی فراکســـــیۆنی زۆریـــــنەی کۆنگرێســـــە، لە ئەیلـــوولی ١٩٨٨ دەنگـــی نەدا بە گەڵاڵە یاســـاکەی ئەنجـــومەنی پیـــران بـــۆ ســـەپاندنی ئـــابلۆقە بەســـەر عێراقـــدا کە پـــاش کیمیابـــارانی هەڵەبـــجە ئامـــادەکرابوو. تـــا ئەو شـــوێنە کە ئـــێمە ئاگـــادارین هیچکـــام لەم کاربەدەســـتانە دژی ئەو یـــارمەتیە بەرفـــراوانە نەبـــوون کە ئیـــدارەی رەیگان و بوشی باوک پاش کیمیابارانی هەڵەبجە دایان بە عێراق.

جەنـــابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، داواکـــارم ئەو چاکســـازییە کە هاوکـــارم خـــاتون کـــاپتور بـــۆ ئەم بڕیارنـــامەیە پێشـــنیاری کـــردووە پەســـەند بکرێـــت بـــۆ ئەوەی ئەو هەڵانە دووپـــات نەبێـــتەوە کە لە کـــاتی ئیـــدارەی رەیگـــان و بوشی باوکدا روویدا.

---

310 TOM DELAY

یادی قوربانیە کوردەکانی هێرشی ١٦ی ئاداری ١٩٨٨

ئەنجومەنی نوێنەران

١٦ی ئاداری ٢٠٠٥

کۆنگرێسمەن لانتۆس[311]: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، داوا لە هاوکارانم دەکەم یادی ئەو رووداوە ترسناکانە وەبیربهێننەوە کە لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ لە هەڵەبجە لە عێراق قەوما. ئەمڕۆ هەفدەیەمین ساڵیادی هێرشی کیمیایی سەدام حوسەین بۆ سەر هاوڵاتیانی خۆیەتی کە لە کاتی شەڕی نێوان هێزە کوردەکان (کە دژی سەرکوتی سەدام خەباتیان دەکرد) و سپای عێراقدا روویدا. ئەم هێرشە بەشێک بوو لە زنجیرە هێرشە سیستماتیکەکانی سەدام کە ئامانجی ژینوسایدی کوردەکانی عێراق بوو و بە شاڵاوی ئەنفال ناسراوە.

سەدام حوسەین بۆ سەرکوتکردنی خەباتی کورد بێ فەرق و جیاوازی چەکی کیمیایی دژی پێشمەرگە و خەڵکی مەدەنی کورد بەکارهێنا. هێرشەکەی هەڵەبجە یەکێ لەو ٤٠ هێرشە کیمیاییە بوو کە سەدام حوسەین دژی خەڵکی کورد ئەنجامیدا. لەراستیدا کوردەکانی هەڵەبجە و شارۆچکەکانی دەوروبەری بوون بە گەورەترین خەڵکی مەدەنی کە تا ئێستا کەوتونەتە بەر چەکگەلی کیمیایی لەوانە گازی سارین، VX، تابوون و موستارد. لە ئەنجامی شاڵاوی درێژ و

311 LANTOS

بەرفراوانـــی ئەنفـــال ســـەدان گونـــدی کوردنشـــین بەتەواوی خـــاپور کـــران و ٢٠ هەزار کورد کوژران.

کارەســـاتی هەڵەبـــجە دەبـــێ ببـــێ بە وانەیەک بـــۆ ئەوانەی کە نـــیگەرانن لە داهـــاتوودا چەکگەلـــی کیمیـــایی و بیۆلـــۆژیکی بەکارببردرێـــت. جیهـــان بینـــی کە ژن و پیـــاو و منـــداڵی بێگونـــاە بە دەســـتی رژیمێکـــی درنـــدە ئازاریـــان چەشـــت و کـــوژران و بە مـــاوەی ١٤ ســـاڵ ســـەدام حوســـەینی دیکتـــاتۆر بـــێ ئەوەی بە ســـزای تاوانەکـــانی بگـــات ســـەدان هەزار خەڵکـــی بێگونـــاحی عێراقـــی کوشـــت، چەکـــی کیمیـــایی قەدەخەکـــراوی دژی کوردەکـــانی عێـــراق بەکارهێنـــا و بـــێ ئەژمـــار مـــافی مرۆڤـــی پێشـــێل کـــرد. لە مـــاوەی ئەو ١٤ ســـاڵەدا ژمـــارەی قوربانیـــانی ســـەدام بە کـــورد و غەیـــرە کـــوردەوە، بە شـــێوەیەکی سەرســـوڕهێنەر زیـــادی کـــرد هەروەهـــا کە دۆزیـــنەوەی گـــۆڕە بەکۆمەڵەکان ئەو راستیە نیشان دەدات.

جەنـــابی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، ئێســـتا مێـــژوو تـــۆڵەی قوربانیـــانی ســـەدام حوســـەین دەکـــاتەوە (هەرچەنـــد کە ئەو تۆڵەســـەندنەوەیە درنـــگ کەوت و وەکـــوو پێویســـت نیـــیە) و بەمـــزوانە ســـەدام حوســـەین لەگەڵ ســـزای تاوانەکـــانی روبەڕوو دەبێـــتەوە. داوا دەکەم هاوکـــارانم هاودەنـــگ لەگەڵ مـــن دژی ســـەرکوت و بەکارهێنـــانی چەکـــی کیمیـــایی و بیۆلـــۆژیکی وەجـــواب بـــێن. ئەوە ئێســـتا باشـــترین رێگـــایە بـــۆ ئەوەی رێـــز بگـــرین لە ئـــێش و ئـــازاری خەڵکـــی هەڵەبـــجە و ســـەرجەم قوربانیـــانی شـــاڵاوی دژەمرۆڤـــی ئەنفـــال و ئەوانەی کە بە دەســـتی ســـەدام حوســـین لەناوچوون.

لە ساڵیادی کیمیابارانی هەڵەبجەدا هێزەکانی ئەمریکا داهاتوویەکی باشتر بۆ عێراق بنیاتدەنێن

ئەنجومەنی نوێنەران

١٧ی ئاداری ٢٠٠٥

کۆنگرێسمەن دانا رۆهراباچێر[312] : جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، لە ٦ی ئاداری ١٩٨٨ سەدام حوسەین بەشێوەیەکی درندانە هێرشی کردە سەر هەڵەبجە لە کوردستانی عێراق. کاتێک کە بومبارانەکە تەواو بوو زیاتر لە ٥ هەزار کەس کوژران و زیاتر لە ٨ هەزار کەسی دیکەش بریندار بوون. بریندارەکان خەڵکی مەدەنی بوون. لەو رۆژەدا بنەماڵەکان پێکەوە مردن و منداڵەکان هەتیو بوون. گەلی کورد ئەو رۆژەی قەت لەبیر ناچێت.

دوای ئەوەی کە گازی کیمیایی تا نیوەڕۆی ئەو رۆژە لەناوچوو، دوکەڵێکی کوشندە نزیک لە زەوی چووە ناو ژێرخانی ئەو ماڵانەی کە خەڵک خۆیان تێدا حەشاردابوو. پێستی خەڵک سووتا، هەندێکیان خێرا کوێر بوون، هەندێک خۆیان خستە نێو تەرمی ئەندامانی بنەماڵەکانیان بۆ ئەوەی تووشی گاز نەبن، ئەوانەی توانیان هەڵێن، هەڵاتن و کاتێک کە ئێش و ئازار سەراپای لەشیانی داگرت و هەستیان بە لاوازی کرد، ئێدی نەیانتوانی هەڵێن.

---

[312] دانا تریۆن رۆهراباچێر لە ساڵی ١٩٨٩ تا ئێستا نوێنەری هەرێمی ٤٦ی کالیفۆڕنیایە لە ئەنجومەنی نوێنەران لە سەر لیستی پارتی کۆماری. وەرگێڕ

ئەمڕۆ من یادی ئەو ژن و مندال و پیاوانە بەرز رادەگرم کە بەدەستی سەدام حوسەینی مرۆڤکوژی بێڕەحم گیانیان لەدەستدا. ئەوانەی کە لە کۆمەڵکوژی هەڵەبجەدا گیانیان لەدەستدا ٥هەزار کەس لەو ٢٠٠ هەزار کوردە بوون کە لە کاتی شاڵاوی ژینوسایدی رژیمی سەدام حوسەین کوژران یا بێسەروشوێن کران. سەدان هەزار هاووڵاتی دیکەی عێراق کوژران و بێسەروشوێن کران.

جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، هاوکات لەگەڵ ئەوەی کە هێزە چەکدارەکانی ئێمە بۆ بنیاتنانی داهاتوویەکی دیموکراتیک بۆ خەڵکی عێراق خەبات دەکەن، دەبێ کارەساتی دڵتەزێنی هەڵەبجە وەبیربێنینەوە و ئەوە بزانین کە ئەو دیکتاتۆرییە دۆزەخییە کە خەڵکی عێراقی کۆتوبەند کردبوو بەشێک لە مێژووی عێراقە نە بەشێک لە داهاتووی عێراق. با پێکەوە ئێش و ئازار و نەهامەتیەکانی سەرجەم هاووڵاتیانی عێراق، بەتایبەت کوردەکان لە هەڵەبجە وەوبیربێنینەوە و شانازی بە هێزە چەکدارەکانمان بکەین کە داهاتویەکی باشتر لە عێراق بنیاتدەنێن.

رژیمی عێراق کوردە فەیلییەکان و بارزانییەکانی بەکۆمەڵ کوشتووە

ئەنجومەنی پیران

١٩ی تشرینی یەکەمی ٢٠٠٥

سـناتۆر ئـالارد[313]: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، دەمەوێت پیرۆزبایی لە گەلی عێراق بکەم بە بۆنەی نووسینەوەی لاپەڕەیەکی دیکەی مێژووی وڵاتەکەیان. پاش ئەوەی کە هێزە هاوپەیمانەکان رژیمی سەرکوتکاری سەدامیان رووخاند، گەلێ کەس پێیانوابو کە ساڵانیکی زۆر دەخایەنێت کە خەڵکی عێراق دەمودەزگای دەوڵەتەکەیان وەدەست بگرن بەڵام بەهەڵەدا چوون. لە ٢٨ی حوزەیرانی ٢٠٠٤ دەسەڵاتی عێراق تەسلیم بە عێراقیەکان کرا و عێراقیەکان بوون بە دەسەڵاتداری وڵاتەکەیان.

لە ٢٠ی حوزەیرانی ٢٠٠٥ ملیۆنەها کەس لە خەڵکی عێراق، لەوانە ژنەکان لەو کەشوهەوا نالەبارەی ئاسایشی عێراقدا ژیانی خۆیان خستە ناو مەترسییەوە بۆ ئەوەی نوێنەرانی کاتیی پارلەمان هەڵبژێرن بۆ ئەوەی دەستورێکی نوێ دابنێن. کۆتایی حەفتەی رابردوو، ملیۆنەها عێراقی لە ٦ هەزار بنکەی دەنگدان لە سەراسەری عێراق، دەنگیاندا.

کاتێک چاو بە مێژووی سەدام حوسەیندا دەخشێنم کە ئەمڕۆ یەکەم رۆژی دادگاییکردنی بوو، بە خۆشبینیەوە دەڕوانمە توانایی خەڵکی

---

[313] ئالان واین ئالارد ساڵی ١٩٩١ تا ١٩٩٧ نوێنەری هەرێمی ٤ی کۆلۆرادۆ بووە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا و ساڵی ١٩٩٧ تا ٢٠٠٩ نوێنەری کۆلۆرادۆ بووە لە ئەنجومەنی پیران لە سەر لیستی پارتی کۆماری. وەرگێڕ

عێـــــراق بـــــۆ ئەوەی ســــــەدام بە شـــــێوەیەکی دروســــــت و دادپەروەرانە دادگـــایی بکرێـــت. خەڵکـــی عێـــراق مێژووییەکەیـــان تێپەڕانـــدووە کە پـــڕ بـــووە لە کـــاری نامرۆڤـــانەی دیکتـــاتۆرێکی دڵـــڕەق بە نـــاوی ســـەدام حوســـەین کە بـــێ هـــیچ هۆکارێـــک هەزاران خەڵکـــی کوشـــتووە، تەنهـــا گونـــاهی ئەو خەڵکە ئەوە بوو کە نەیاری سەدام حوسین بوون.

بـــا چاوێـــک بە مێـــژووی کۆنـــدا بخشـــێنین. ســـەدام نـــزیکەی ٣٠ ســـاڵ لەمەوپـــێش بەدەسەڵاتگەیشـــت و لەم ٣٠ ســـاڵەدا نەهـــامەتی زۆری بەســـەر خەڵکـــی عێراقـــدا هێنـــا. لە ١٩٨٠ کـــوردە فەیلییەکـــانی ئـــازاردا و ســـەرکوت کـــرد. لە ١٩٨٣ بارزانیەکـــان و ئەنـــدامانی KDP (پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان)ی بەکـــۆمەڵ کوشـــت. لە ١٩٨٨ شـــاڵاوی ئەنفـــالی ئەنجامـــدا و ١٨٢ هەزار کەســـی بێسەروشـــوێن کـــرد. لە ١٩٨٨ رژیمـــی ســـەدام بە چەکـــی کیمیـــایی هێرشـــی کـــردە ســـەر زیـــاتر لە ٤٠ گونـــدی وڵاتـــی خـــۆی. لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ رژیمـــی عێـــراق شـــارۆچکەی هەڵەبـــجەی بە گـــازی ســـارین و VX کیمیابـــاران کـــرد کە لە ئەنجامـــدا زیـــاتر لە ٥ هەزار کەس کوژران و هەزاران کەسی دیکەش بریندار بوون.

گەلێـــک لە برینـــدارەکانی هەڵەبـــجە تووشـــی نەخۆشـــیگەلێکی ئـــاڵۆز و درێژخـــایەن بـــوون و هەزاران کەســـیان مـــرد. گەلێـــک لە خەڵکـــی هەڵەبـــجە منـــداڵەکانیان بە شـــێواوی لەدایـــک دەبـــن. لە ١٩٩١ کـــاتی راپەڕینـــی شـــیعەکان لە باشـــوور، رژیمـــی ســـەدام بە شـــێوەیەکی دڕنـــدانە دەیـــان هەزار ســـەرباز و ســـڤیلی کوشـــت. لە ١٩٩١ پـــاش راگەیانـــدنی ئوتونـــومی

کـــورد، گەلێـــک لەو کـــوردانەی کە لە نـــاوچەی ســـەوز[314] دەژیـــان کـــوژران و لە نـــاوچەی کەرکـــووک خـــرانە نـــاو گـــۆڕە بەکۆمەڵەکـــان. لە ١٩٩١ کـــاتی ڕاپەڕیـــن لە نەجەف جـــارێکی دیـــکە دڕنـــدەیی ڕژیمـــی بەعســـمان بینـــی. پـــاش ســـەرکوتکردنی ڕاپەڕیـــن، نەیـــارانی ڕژیـــم بەکـــۆمەڵ دەستبەســـەر کـــران، خـــرانە بەنـــدیخانە و ئەشـــکەنجەکران. عەرەبە زۆنگاونشـــینەکان کە هەزاران ســـاڵ بـــوو لە زێـــدی خۆیـــان دەژیـــان لەلایەن ڕژیـــمەوە ناچـــار کـــران زێـــدی خۆیـــان بەجێبـــێڵن چـــونکە ژینگەکەیـــان لەلایەن ڕژیـــمەوە وشـــک کـــرا. هەمـــوو عێراقیەکـــانی نەیـــاری ســـەدام، بە شـــیعە، ســـوننە، کریســـتیان، کـــــورد، تورکمـــــان و ... ســـــەرکوتکراون، ئەشـــــکەنجە کـــــراون و لەسێدارەدراون.

[314] مەبەســـتی هەرێمـــی دژەفـــڕینە کە پـــاش کـــۆڕەوی خەڵکـــی کوردســـتان لە بەهـــاری ١٩٩١ لەلایەن هێـــزە هاوپەیمانەکـــان بە فەرمانـــدەیی ئەمریکـــا پێکهـــات بـــۆ پاراســـتنی بەشـــێک لە خـــاکی کوردستانی عێراق. وەرگێڕ

خەڵكی هەڵەبجە هێشتا قوربانی ئاسەوارەكانی چەكی كیمیایین

ئەنجومەنی پیران

١٤ی ئاداری ٢٠٠٦

سـناتۆر بیـل فرێسـت[315]: جەنـابی سـەرۆكی ئەنجـومەن، بە كـورتی دەمەوێـت دەربـارەی بـابەتێكی دیـكە قسـە بـكەم كە پەیوەنـدی بە ساڵیادێ ڕووداوێكەوە هەیە كە لە ١٦ی ئادار قەوماوە.

لە ١٦ی ئـاداری ١٩٨٨ واتـا ١٨ سـاڵ لەمەوپـێش سـەدام حوسـەین یەكـێ لە دڕنـدانەترین و بـێ فەرق و جیـاوازترین هێرشـەكانی دژی هاوڵاتیـانی خـۆی ئەنجامـدا. لەو ڕۆژەدا ٨ فـڕۆكەی عێـراق بە چەكـی كیمیـایی هێرشـیانكردە سـەر شـارۆچكەی هەڵەبـجە لە بـاكووری عێـراق. بە وتەی فەرمانـدە (پشـمەرگە) كوردەكـان كە ئەو كـاتە لە نـاوچە بـوونە، فڕۆكەكـان پـێش ئەوەی ئەركە نگریسـەكەیان تەواو بـكەن چەنـد جـار بە سـەر ئاسـمانی نـاوچەدا جەولەیـان كـردووە. فڕۆكەكـان بە مـاوەی ٤٥ خـولەك چەكـی كیمیاییـان بەكارهێنـاوە، لەوانە گـازی موسـتارد و گـازی دەمـار. ١٥ خـولەك پـاش ڕۆیشـتنی ئەو فڕۆكـانە، گرۆپێـك فـڕۆكەی دیـكە هـاتوون و درێژەیـان بە بومبـارانكردن داوە. ئەم فڕۆكـانە

---

[315] ویلیـام هاریسـۆن فرێسـت سـاڵی ١٩٩٥ تـا ٢٠٠٧ نـوێنەری تنیسـی بـوو لە ئەنجـومەنی پیـران لە سـەر لیسـتی پـارتی كۆمـاری و لە ٢٠٠٣ تـا ٢٠٠٧ ڕێـبەری زۆریـنەی ئەنجـومەنی پیران بوو. وەرگێڕ

هێرشـــەکانیان بـــۆ ســـەر شـــاری هەڵەبـــجە و ئەو رێگـــانەی کە بـــۆ دەرەوەی شار دەچوون، چڕ کردبوەوە.

مـــن دەرفەتـــی ئەوەم بۆڕەخســـا کە دوو ســـاڵ لەمەوپـــێش لەگەڵ کۆمەڵێـــک لە پزشـــکە کوردەکـــان دیـــدار بـــکەم. ئەم پزشـــکانە بە وردی باســـی ئەو شـــتانەیان بـــۆ کـــردم کە دوابەدوای هێرشـــەکانی هەڵەبـــجە بینیبوویـــان و لەگەڵـــی رووبەڕوو ببـــونەوە. گەلـــێ لە قوربانییەکـــان لە نـــاو گـــازی موســـتارد و گـــازی دەمـــاری شـــلدا خویســـابوونەوە و ئەوانـــی دیـــکە هەڵمـــی گازیـــان هەڵمژیبـــوو. پزشـــکە کوردەکـــان ئەو راســـتیەیان بـــۆم باســـکرد کە گـــازی مودســـتارد و دەمـــار بە شـــێوەی جیاجیـــا بەکارهـــاتووە بـــۆ ئەوەی هێزەکـــانی ســـەدام حوســـەین بـــزانن کە کـــام لەم گـــازانە زۆرتـــر کوشندەیە و کامیان ئازاری زیاترە.

پـــاش کۆمەڵکـــوژییەکە ســـەدام ســـەربازەکانی بە جلـــی دژە کیمیـــایی نـــاردووە بـــۆ هەڵەبـــجە بـــۆ ئەوەی بـــزانن کیمیـــایەکە چەنـــدە کـــاریگەر بـــووە و کـــام گـــاز کـــاریگەری زیـــاتری لەســـەر خەڵـــک بـــووە بـــۆ ئەوەی لە داهـــاتوودا دیســـان بەکـــاری بێنـــنەوە. ســـەربازەکان شـــارەکەیان بەســـەر چەنـــد نـــاوچەدا دابەش کـــردووە بـــۆ ئەوەی بـــزانن چەنـــد کەس لەم خەڵـــکە بـــێ گونـــاحە کـــوژراون و لە کـــوێ کـــوژراون و چەنـــد کەســـیان برینـــدار بـــووە. زیـــاتر لە ٥ هەزار کەس کـــوژران و و ١٠ هەزار کەســـی دیـــکەش برینـــدار بـــوون. دیتنـــی وێـــنەی ئەو لاشـــە بـــێ گیانـــانە کە کەوتبـــونە ســـەر یەک و ئەو دایکـــانە کە هێشـــتا تونـــد منـــداڵەکانیان لەبـــاوەش گرتبـــوو ئەوەندە ترسناکە کە مرۆڤ لە خەو رادەچلەکێنێت.

ئێستا پاش ١٨ ساڵ خەڵکی هەڵەبجە هێشتا بەدەست ئاسەوارەکانی کیمیاییەوە دەناڵێنن. پزیشکەکان باسی کۆمەڵێک نەخۆشی لە نێو خەڵکی هەڵەبجەیان بۆ کردم وەک شێرپەنجە، نوقسانی زگماکی، لەبارچوونی منداڵ و بەدنیاهاتنی منداڵی مردوو.

مۆتەکەی کیمیاباران بۆ خەڵکی هەڵەبجە هێشتا کۆتایی پێنەهاتوە. هەڵەبجە تەنها شوێنێک نەبوو کە سەدام حوسەین چەکی کۆمەڵکوژی تێدا بەکارهێنا. سەدام ئەم چەکە کۆمەڵکوژانەی بۆ کاولکردنی زنجیرەیەک شارۆچکە و گوندی کوردنشین بەکارهێنا. ئەم هێرشە نگریسانە بەشیک بوو لەو شاڵاوەی کە یەک ساڵی خایاند و بووە هۆی مەرگ و بێسەروشوێنبوونی زیاتر لە ١٨٢ هەزار کوردی عێراق.

وەک نوێنەری شاری تنیسی لە ئەنجومەنی پیران ئەم هێرشانە زۆر پەیوەندی بە منەوە هەیە چونکە گەلێ لە کوردەکان کۆچیان کردووە بۆ تنیسی، بەتایبەت ناوچەی ناوەڕاستی تنیسی. گەلێ لە کوردەکان لە شاری نەشویل[316] دەژین. لەراستیدا کاتی خۆی رۆژێک کە لە فرۆکەخانەی نەشویل بووم ، ٢٠ یان ٣٠ کورد لێم نزیک بوونەوە و پیانوتم سپاسی ویلایەتە یەکگرتوەکان دەکەن کە وەک پەنابەر وەریگرتوون و بەتایبەت سپاسی ویلایەتی تنیسی دەکەن کە بەم باشیە وەریگرتوون و دەتوانن بە ئازادی و خۆشبەختی بژین. هەندێ لەو خەڵکەی کە من ئێستا نوێنەریانم دۆست و کەسوکاریان هەیە کە

[316] Nashville

بە دەسـتی سـەدام حوسـەین سـەرکوتکراون، کـوژراون و ئەشـکەنجە کـراون. سـەدام حوسـەین بە مـاوەی دەیـان سـاڵ کوردەکـانی عێراقـی سەرکووت کرد.

لە دەیەی ١٩٩٠دا ویـلایەتە یەکگرتوەکـانی ئەمریکـا یـارمەتی کوردەکـانی عێراقـی دا بـگەن بە جۆرێـک ئوتونـومی. پارسـاڵ ئـێمە یـارمەتی کوردەکانمـان دا بـگەن بە مـافی دەنگـدان بـۆ یاسـای بنەڕەتـی عێـراق و دەوڵەتـی نـوێیی عێـراق. کوردەکـانی بـاکووری عێـراق چەنـدها سـاڵ بـاش ئاگایـان لەو شـتە بـوو کە ئەمریکییەکـان بە هێواشـی پەیـان پێبـرد. سـەدام حوسـەین و چەکە کیمیایەکـانی نەتەنهـا مەترسـی بـوو بـۆ خەڵکـی عێـراق بەڵکـوو بـۆ نـاوچە، دۆسـت و هاوپەیمانەکانیشـمان مەترسی بوو.

سـەدام حوسـەین و داروەدەسـتەکەی ئێسـتا لە پشـتی تولەکـانی زیندانـدان و چـاوەروانن بە هـۆی تاوانەکانیـانەوە دادگـایی بکـرێن. بەپـێچەوانەی قوربانیەکـانی رژیـمەکەی، سـەدام و داروەدەسـتەکەی دەرفەتـی ئەوەیـان پێـدراوە داکـۆکی لە خۆیـان بـکەن. خەڵکـی عێـراق خوازیـاری دادپەروەریـن و ئازایـانە سیسـتمێکی نـوێ لەسـەر بنەمـای سـەروەری یاسـا و ئـازادی دادەمەزرێـنن. خەڵکـی عێـراق رێگـایەکی سـەخت و دژواریـان بڕیـوە بەڵام زۆر کـار دەکەن بـۆ ئەوەی نـاکۆکییەکە سیاسـیەکانیان چارەسـەر بـکەن و دەوڵەتیکـی یەکێتـی نیشـتمانی دابمەزرێنن.

سـاڵی ٢٠٠٥ سـاڵی پێشـکەوتن بـوو، خەڵکـی عێـراق سـێ هەڵبژاردنـی نیشـتمانییان بەڕێـوەبرد، یاسـای هەمیشـەیی عێراقیـان پەسـەند کـرد و

بەهەزاران لاوی عێـــــراق بە پەیوەســـــتبوون بە ریزەکـــــانی هێزەکـــــانی ئاسایشـــی عێـــراق، بـــوێریەکی گەورەیـــان لە خۆیـــان نیشـــاندا بـــۆ ئەوەی روبەڕووی دیـــاردەی قێزەونـــی تروریزمـــی تونـــدوتیژانە ببـــنەوە. هێـــرش بـــۆ ســـەر مزگەوتـــی زێـــڕین[317] کە چەنـــد حەوتـــوو لەمەوپـــێش روویـــدا هەوڵێکـــی بیبەزەیـــانە و نـــاجوامێرانە بـــوو بـــۆ هەڵگیرســـاندنی شـــەڕی نـــاوخۆ لە عێـــراق. رێـــبەرە سیاســـی، ئـــایینی و ئیتنیکیەکـــانی عێـــراق دەبـــێ پـــێکەوە کـــار بـــکەن بـــۆ ئەوەی پـــێش لە تەشـــەنەکردنی تونـــدوتیژی بگـــرن. ئەوان دەزان کە هەمـــوو هـــاوڵاتییەکی عێراقـــی دەبـــێ پـــێگەی خـــۆی لە نێـــو دیموکراســـی نـــوێ عێراقـــدا ببینێـــتەوە و عێراقێکـــی ئـــازدی دیمـــوکرات و خۆشبژێو بە قازانجی هەموو عێراقییەکە.

ئەرکـــی ئێســـتای رێبەرانـــی عێـــراق ئەوەیە کە بە خێرایـــی دەوڵەتـــی یەکێتـــی نیشـــتمانی پێکبێـــنن بـــۆ ئەوەی رێبەرانـــی خەڵکـــی جۆراوجـــۆری عێـــراق دەرفەتـــی ئەوەیـــان بـــۆ برەخســـێت بە شـــێوەی ئاشـــتیخوازانە بەرژەوەنـــدی خەڵکەکەیـــان دابـــین بـــکەن. مـــن دڵنیـــام کە خەڵکـــی عێـــراق کـــار دەکەن بـــۆ ئەوەی ســـەرجەم گـــروپە ئەتنیکـــی و ئایینیەکـــانی عێـــراق بـــکەونە نـــاو ئەم رەوتە دیمـــوکراتیکە. لەراســـتیدا خەڵکـــی عێـــراق جـــگە لەوە هیچ رێگاچارەیەکی دیکەیان نیە.

---

[317] مەبەستی تەقینەوەی بۆمب لە مزگەوتی "ئەلعەسکەری" لە شاری سامرایە لە شوباتی ٢٠٠٦ کە بە هۆیەوە بەشێکی زۆری مزگەوتەکە رووخا. العسكريه شوێنێکی پیرۆزی شیعەکانە کە مەزاری ئیمام هادی و ئیمام حەسەنی عەسکەری تێدایە و منارەی مزگەوتەکە لە زێڕ دروستکراوە. مزگەوتی العسكريه دیسان لە حوزەیرانی ٢٠٠٧ هێرشی کرایەسەر و لە ئەنجامدا چەند کەس کوژران و بریندداربوون. وەرگێڕ

ڕێبەرانـــی سیاســـی عێــراق دەبــێ پــێکەوە کــۆ ببــنەوە و درێــژە بە کـــارکردن لەپێنـــاو یەکێتـــی نیشـــتمانیدا بـــدەن بـــۆ ئەوەی خەڵکـــی عێـــراق بتـــوانن لەو ئـــازادیەدا بـــژین کە شـــایانینی و کارەســـاتگەلێک وەک هەڵەبـــجە ببێـــت بە بەشـــێک لە مێـــژوو. شـــەڕی عێـــراق کۆتـــایی پێنەهـــاتووە. هەمـــوو ڕۆژێـــک تاوانبـــــارە دڵڕەقەکـــــان هەوڵ دەدەن ئەو پێشـــــکەوتنانە لەبـــــار بـــــبەن کە هـــاتووەتەدی بەڵام ســـەرکەوتوو نـــابن. عێـــراق کەوتـــووەتە ســـەر ڕێگـــایەکی مێژوویی.

لەم هەفـــــتەیەدا کە چـــــاو بە رابـــــردوودا دەخشـــــێنینەوە چاومـــــان لە داهاتوشـــــە. بە بـــوێری و شـــێلگیری بەردەوامـــی خەڵکـــی عێـــراق، عێـــراق دەبێـــــت بە مەشـــــخەڵی ئـــــازادی و خۆشـــــبەختی لە دڵـــــی ڕۆژهەڵاتـــــی ناوەڕاستدا.

سەدام حوسەین بە ژینۆساید تۆمەتبارە

ئەنجومەنی نوێنەرلن

٤ی نیسانی ٢٠٠٦

کۆنگرێسمەن رۆز لێهتینێن[318]: جەنابی سەرۆکی ئەنجومەن، دادگای عێراق لەم رۆژانەی دواییدا کۆمەڵێک تۆمەتی دیکەی دژی دیکتاتۆری پێشووی عێراق راگەیاند. ئەم تۆمەتانە بریتین لە ژینۆساید، تاوان دژی مرۆڤایەتی و بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دژی هەزاران هاووڵاتی سڤیلی بێ گوناح.

ئەو کەیسە نوێیە کە دژی سەدام کراوەتەوە، کەیسی ئەنفالە کە تێیدا ٥ هەزار ژن و پیاو و منداڵ لە ئەنجامی هێرشی کیمیایی بۆ سەر گوندەکەیان کوژران. یەکێ لەو بەڵگانە کە لەم دادگایەدا دەخرێتەڕوو فەرمانێکی دەوڵەتی عێراقە کە سەدام حوسەین لە ١٩٨٧ واژۆی کردووە و تێیدا فەرمانیداوە بە چەکی تایبەت هێرش بکرێتە سەر ناوچە کوردنشینەکان بۆ ئەوەی خەڵک زیاتر بکوژرێت. ئەم کەیسە نوێیە بە روونی نیشان دەدات کە جیهان بێ سەدام حوسەین جێگایەکی ئەمنترە و ئەو پێشکەوتنانە نیشان دەدات کە لە عێراق

---

[318] خاتوون ئیلینا رۆز لێتینێن لە ساڵی ١٩٨٩ تا ئێستا نوێبەری هەرێمی ١٨ی فلۆریدایە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە سەر لیستی کۆماری و لە ساڵی ٢٠٠٣ سەرۆکی کومیتەی کاروباری دەرەوەی ئەنجومەنی نوێنەران بوو. وەرگێڕ

بەدی دێـــت چـــونکە گەلـــی عێـــراق ســـەرەنجام توانیـــان لە رێگـــای سیستمی دادوەری خۆیانەوە، بۆ بەدیهاتنی دادپەروەری هەوڵ بدەن.

کیمیابارانی هەڵەبجە میراتێکی کوشندە و بەردەوامی لە دوای خۆیدا بەجێهێشت

ئەنجومەنی نوێنەران

١٣ی ئاداری ٢٠٠٨

کۆنگرێسمەن فرانک وۆلف[319] :

خـــاتونی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، دەمەوێـــت ســـەرنجی ئەنجـــومەنی نـــوێنەران بەرەولای بیســـتەمین ســـاڵیادی هێرشـــی ســـەدام حوســـەین بـــۆ ســـەر شـــاری هەڵەبـــجە بە چەکـــی کیمیـــایی و بیۆلـــۆژیکی رابکێشـــم. لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨ ئەم چەکـــانە ٥ هەزار ژن ، پیـــاو و منـــداڵی کـــوردی کوشـــت. ئەو هێرشـــە بەشـــیک بـــوو لە شـــاڵاوی ئەنفـــالی ســـەدام حوســـەین کە ئامانجی کوشتن و راگوازتنەوەی خەڵکی کورد لە باکووری عێراق بوو.

بە گـــوێرەی تـــوێژینەوەیەکی چڕوپـــڕ کە لە لایەن رێکخـــراوی چـــاودێری مـــافی مـــرۆڤەوە ئەنجامـــدراوە ، شـــاڵاوی ئەلئەنفـــال نـــزیکەی ٤٠ هێرشـــی کیمیـــایی لەخـــۆ گرتـــووە و لە ئەنجامـــدا لانـــیکەم ٥٠ هەزار کەس و

319 Frank R. Wolf

لەوانەیە نـــزیکەی ١٠٠ هەزار کـــوردی عێـــراق کـــوژرابن. دژوارتـــرین هێـــرش لەم زنجیـــرە هێرشـــانەدا، ئەوەی هەڵەبـــجە بـــوو. هێرشـــەکەی ١٩٨٨ میراتێکـــی کوشـــندە و بەردەوامـــی لە ســـەر گونـــدی هەڵەبـــجە بەدوای خۆیـــدا بەجێهێشـــت چـــونکە دانیشـــتوانی هەڵەبـــجە لەگەڵ ئەو نەخۆشـــی و هەڕەشـــە تەندروســـتیانە روبەڕوو بـــوونەوە کە لە ئەنجـــامی ژەهراوییـــوونی خـــواردن و ئـــاوی هەڵەبـــجەدا درســـت بـــوو. داوا دەکەم هاوکـــارانم ئەم رۆژە وەبیـــربێننەوە کە نمـــونەی میراتـــی دڕنـــدەیی و پێشـــێلکرانی مـــافی مرۆڤ لە لایەن رژیمی لەناوچووی سەدام حوسەینە.

کیمیابارانی هەڵەبجە تاوانێکی دزێو دژی گەلی کورد بوو

ئەنجومەنی نوێنەران

١٤ی ئاداری ٢٠٠٨

کۆنگرێســـمەن کـــریس ڤـــان هـــۆلێن[320]: خـــاتونی ســـەرۆکی ئەنجـــومەن، دەمەوێـــت بە رێـــزەوە بیســـتەمین ســـاڵیادی تـــاوانێکی دزێـــو دژی گەلـــی کـــورد وەبیـــربهێنمەوە کە کیمیابـــارانی دانیشـــتوانی هەڵەبـــجە بـــوو لە ١٦ی ئـــاداری ١٩٨٨. کیمیابـــارانکردنی ژن و پیـــاو و منـــداڵ تـــاوان دژ بە

[320] کریستۆفیر ڤان هۆلێن لە ساڵی ٢٠٠٣ تا ئێستا هەرێمی ٨ی مریلەندە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی دیموکرات. هۆلێن ئەندامی پایەبەرزی کۆمیتەی بودجەی ئەنجومەنی نوێنەرانە و ساڵی ٢٠٠٧ تا ٢٠١١ سەرۆکی کۆمیتەی هەڵمەتی هەڵبژاردنەکانی پارتی دیموکرات بووە. وەرگێڕ

مرۆڤـــایەتی بـــوو. لەو رۆژەدا فڕۆکەکـــانی عێـــراق بە چەکـــی کیمیـــایی، لەوانە گـــازی موســـتارد و گـــازی دەمـــار هێرشـــیان کـــردە ســـەر هەڵەبـــجە. فڕۆکەکـــانی عێـــراق هێرشـــەکانیان لە ســـەر شـــارۆچکەی هەڵەبـــجە و ئەو رێگـــانەی کە دەچـــوون بـــۆ دەرەوەی شـــار چڕتـــر کردبـــووەوە. زیـــاتر لە ٥ هەزار کەس کـــوژران و ١٠ هەزار کەســـی دیـــکەش برینـــدار بـــون. ئێســـتا ٢٠ ســـاڵ دوای ئەو هێرشـــە ، دانیشـــتوانی هەڵەبـــجە هێشـــتا بە دەســـت ئاسەوارەکانی ئەو کۆمەڵکوژیە دژێوەوە دەناڵێنن.

مـــن ئەو کـــاتە وەک ئەنـــدامی کـــۆمیتەی پەیوەنـــدییەکانی دەرەوەی ئەنجـــومەنی پیـــران، دەرفەتـــی ئەوەم بـــۆ ڕەخســـا لە ئەیلـــوولی ١٩٨٨ ســـەردانی نـــاوچە بـــکەم و لە نـــزیکەوە کاریگەریەکـــانی ئەو شـــاڵاوە ترســـناکە دژی کوردەکـــان ببیـــنم. مـــن و هاوکـــارم "پیتێـــر گـــالبریس" لەگەڵ ئەو کـــوردانەی کە لەو هێرشـــە رزگاریـــان بـــوو گفتوگۆمـــان کـــرد. ئـــێمە دڵـــگەران بـــووین بەڵام توانیمـــان ئەرکە گرنگەکەمـــان واتـــا کـــۆکردنەوەی بەڵـــگە دەربـــارەی کیمیابـــارانی ٤٩ی گونـــدی کوردنشـــین جێبەجـــێ بکەیـــن. ئەم هێرشـــانە بەشـــێک بـــوو لە شـــاڵاوێکی دڕنـــدانە کە یەک ســـاڵی خایانـــد و بـــووە هـــۆی کـــوژران و بێسەروشـــوێنبوونی نـــزیکەی ١٨٠ هەزار کوردی عێراق.

بە هـــۆی ئەم هێرشـــە دڕنـــدانانە دژی کوردەکـــان، ئەو کـــاتە ئەنجـــومەنی پیرانـــی ئەمریکـــا کۆمەڵێـــک ئـــابلۆقەی ئـــابووری قورســـی دژی رژیمـــی ســـەدام حوســـەین پەســـەند کـــرد بەڵام ئیـــدارەی رەیگـــان شکســـتی بەم هەوڵە هێنـــا و نەیهێشـــت رژیمـــی عێـــراق بە شـــێوەیەکی ئەوتـــۆ ســـزا بـــدرێت. ئەو شکســـتە پەیـــامێکی ترســـناک بـــوو بـــۆ ســـەدام حوســـەین و

لەوانەیە بەو ئەنجـــامەی گەیانـــدبێت کە بـــێ هـــیچ ترســـێک پاشـــان هێـــرش بکـــاتە ســـەر کوەیـــت. پـــاش کۆتاییپێهـــاتنی شـــەڕی کەنـــداوی فـــارس لە ١٩٩١، ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا هەرێمـــی دژەفڕینـــی لە نـــاوچەی کوردنشـــینی عێـــراق دامەزرانـــد کە یـــارمەتی بە دانیشـــتوانی ئەو نـــاوچەیە دا درێژە بە ژیانی سەخڵەتی خۆیان بدەن.

ئەمـــڕۆ هەرێمـــی کوردســـتانی عێـــراق یەکـــێ لە نـــاوچە هەرە ســـەقامگیر و ئارامەکـــانی عێـــراقە و خەڵـــکە ئـــازاکەی هەوڵ دەدەن ولاتەکەیـــان لە رووی سیاســـی و ئـــابووریەوە پێشـــبخەن. ئـــێمە هاوکـــات لەگەڵ ئەوەی کە هەوڵ دەدەیـــن یـــارمەتی ئەم خەڵـــکە بـــدەین، دەبـــێ ئەوەش لە بیـــر نەکەیـــن کە چـــی بەســـەر ئەم خەڵـــکەدا هـــاتووە و ئەو ئـــازیزانەی کە لە دەســـیانداوە. ئـــێمە نـــابێ تـــاوان دژی دانیشـــتوانی هەڵەبـــجە و شـــارۆچکە و گوندەکانی دیکەی کوردستان لەبیر بکەین.

کیمیابارانی کوردەکان دەبێ وەک تاوانی ژینوساید بەفەرمی بناسرێت

ئەنجومەنی نوێنەران

١٧ی ئاداری ٢٠٠٨

کۆنگرێسمەن هۆوارد بێرمان[321] :

٢٠ ساڵ لەمەوپێش لەم هەفتەیەدا سەدام حوسەین درندانەترین قۆناخی کۆمەڵکوژی ئەنفالی دژی کوردەکانی عێراق ئەنجامدا کە کارەساتی هەڵەبجە بوو. لە ئەنجامی ئەو هێرشەدا کە بە گازی موستارد و جۆرەکانی دیکەی گازی دەمار ئەنجامدرا هەزاران کورد لە جێگای خۆیاندا مردن و ژمارەیەکی لەوەزیاتر کەمکەم لەناوچوون.

تەنانەت ئەمڕۆش گەلێ لە قوربانیانی هەڵەبجە بەدەست ئاسەوارەکانی چەکی کیمیاییەوە ئێش و ئازار دەکێشن. بەرزبوونی رێژەی توشبوون بە شێرپەنجە و ناتەواو لەدایکبوونی منداڵ لە ماوەی ٢٠ ساڵی رابردوودا نیشان دەدات کە ئەو کارەساتە بەهایەکی قورسی بەسەر خەڵکی هەڵەبجەدا سەپاندووە. کیمیابارانی هەڵەبجە کوشندەترین هێرشی شاڵاوی ئەنفال بوو کە دوو ساڵی خایاند و لە ئەنجامدا زیاتر لە ١٠٠ هەزار خەڵکی مەدەنی کوژران و زیاتر لە ٤ هەزار گوند خاپور کران و خاکی کوردستان سوتێندرا. شاڵاوی ئەنفال لە کۆتاییدا

[321] هۆوارد لاورێنس بێرمەن لە ساڵی ١٩٨٣ تا ئێستا نوێنەری هەرێمی ٢٨ی کالیفۆرنیایە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە سەر لیستی پارتی دیموکرات و لە ساڵی ٢٠٠٨ تا ٢٠١١ سەرۆکی کومیتەی کاروباری دەرەوەی ئەنجومەنی نوێنەران بووە. وەرگێڕ

رۆحـــــی کۆمەڵگـــــای نێـــــونەتەیی برینـــــدار کـــــرد کە ئەو کـــــاتە لەبەرامـــــبەر ئەنفالدا بێ دەنگ بوو.

ئـــێمە دەبـــێ یـــادی ئەم هێرشـــە کیمیـــاییە بـــۆ ســـەر خەڵکـــی مەدەنـــی بەرز رابگـــرین و وەک تـــاوانی ژینۆســـاید شـــەرمەزاری بکەیـــن چـــونکە لە راســـتیدا ژینۆســـاید بـــوو. هەروەهـــا دەبـــێ لەوە دڵنیـــا بـــین کە کارەســـاتێکی وەهـــا جارێکی دیکە روو نەدات.

هەڵەبجە سەمبۆلی نەهامەتییەکانی گەلی کوردە

ئەنجومەنی نوێنەران

٢ی نیسانی ٢٠٠٨

کۆنگرێسمەن باب فیلنێر[322] :

خاتونی سەرۆکی ئەنجومەن و هاوکاران، ٢٠ ساڵ لەمەو پێش لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ سەدام حوسەین گەورەترین هێرشی کیمیایی دژی خەڵکی مەدەنی لە مێژوودا لە شارۆچکەی کوردنشینی هەڵەبجە ئەنجامدا. گازی کیمیایی نزیکەی ٥هەزار کەس لەدانیشتوانی هەڵەبجەی کوشت. رژیمی سەدام حوسەین بوو بە یەکەمین رژیمی درندە لە مێژوودا کە بە چەکی کیمیایی هێرشی کردبێتەسەر هاووڵاتیانی خۆی.

[322] رۆبێرت باب فیلنێر لە ساڵی ١٩٩٣ تا ٢٠١٢ نوێنەری هەرێمی ٥٠ و ٥١ی کالیفۆرنیا بوو لە ئەنجومەنی نوێنەران لە سەر لیستی پارتی دیموکرات و لە ساڵی ٢٠٠٧ تا ٢٠١١ سەرۆکی کۆمیتەی کاروباری ڤیترانەکانی ئەنجومەنی نوێنەران بوو. باب فیلنێر و فرانک پالۆن باشترین دۆستی کورد بوون لە ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا لە ساڵی ١٩٩٣ تا ٢٠١٢ و بەردەوام کێشەی کورد (بەتایبەت کوردستانی تورکیە)یان لە ئەنجومەنی نوێنەراندا دەخستەڕوو. باب فیلنێر لە دەرەوەی ئەنجومەنی نوێنەرانیش لەگەڵ کۆمەڵگای کورد لە ئەمریکا پەیوەندی بووە و لە جەژن و بۆنە نیشتمانیەکانی کورددا بەشداری کردووە. باب فیلنێر لەلایەن رێکخراوی تۆڕی زانیاری کورد لە ئەمریکا خەڵاتی ئەحمەدی خانی لە ساڵی ٢٠٠١ پێبەخشراوە. باب فیلنێر ئێستا سەرۆکی شارەوانی "سان‌دیاگۆ"یە. وەرگێڕ

هێرشـــی درنـــدانەی هەڵەبـــجە بەشـــێک لە شـــاڵاوێکی گەورەتـــر واتـــا ئەنفـــال بـــــوو کە بە واتـــــای" دەســــــتکەوتەکانی جەنـــــگە" بــــۆ قەلاچــــۆکردنی کوردەکـــانی عێـــراق. بە گـــوێرەی هەڵســـەنگاندنەکان لە نێـــوان ٥٠ هەزار تـــا ٢٠٠ هەزار کـــورد لە شـــاڵاوی ئەنفالـــدا کـــوژراون. گەلـــێ لە قوربانیەکـــان بە شـــێوەی بەکـــۆمەڵ گولەبـــاران کـــران و هەزاران هەزار کەســـی دیـــکە بە ئاسانی لەلایەن رژیمەوە بێسەروشوێن کران.

هەڵەبـــجە ســـەمبۆلی نەهامەتییەکـــانی گەلـــی کـــوردە. ئیشـــی و ئـــازاری ئەوانەی کە لە هێرشــــــی هەڵەبـــــجە رزگاریـــــــان بـــــوو بەهــــــۆی چارەســـــەرنەکردنی نەخۆشـــــییەکەیان تـــــا ئەمــــڕۆ بەردەوامە. هەڵەبـــجە لە ئاســـــەوارەکانی چەکـــــی کیمیـــــایی پـــــاک نەکـــــراوەتەوە و کـــــاریگەری ئاســـەوارەکانی چەکـــی کیمیـــایی لەوانە گـــازی موســـتارد، ســـارین، تـــابون و VX بەردەوامە و خەڵـــــک دەکوژێـــــت و ژیـــــنگەی هەڵەبـــجە و گونـــــدەکانی دەوروبەری لەنـــــاو دەبـــــات. منـــــداڵەکان بە شـــــێوایی لەدایـــــک دەبـــــن و تووشـــــــی شـــــێرپەنجە دەبـــــن و رێـــــژەی توشـــــبوون بە نەخۆشـــــــیە زگماکییەکـــان لە نـــاو خەڵکـــی هەڵەبـــجە زۆر لە خەڵکـــی ناوچەکـــانی دیـــکە زیاترە.

جیهـــان نەیتـــوانی لە کـــاتی خۆیـــدا ئەو کارەســـاتە بە فەرمـــی بناســـێت کە لە هەڵەبـــجە روویـــدا. ئێســـتا کە تراژیـــدیای هەڵەبـــجە وەبیـــردەهێنینەوە، گـــرنگە کە بیـــر لە داهـــاتوو بکەیـــنەوە و دەبـــێ یـــادی قوربانیـــانی هەڵەبــــجە بەرز رابگــــرین و لەگەڵ ئەوانەی کە لەو کارەســــاتە رزگاریــــان بوو هاوخەم بین.

کیمیابارانی هەڵەبجە: یەکەم نمونەی کۆمەڵکوژی مرۆڤ بەدەست دەوڵەتی خۆی

ئەنجوومەنی پیران

١٦ی ئاداری ٢٠٠٩

سـناتۆر جـۆ لیببێـرمەن[323] : خـاتونی سـەرۆکی ئەنجـومەن ، رێـک ٢١ سـاڵ لەمەوپـێش لە رۆژێکـی وەک ئەمـڕۆدا بـوو کە سـەدام حوسـەین یەکێ لە تاوانە دڕندەکانی مێژووی هاوچەرخی ئەنجامدا.

سـەرلەبەیانی ١٦ی ئـاداری ١٩٨٨ هێـزی هەوایـی عێـراق، هەڵەبـجەی کیمیابـاران کـرد کە شـارێکی کوردنشـینە لە بـاکووری رۆژهەڵاتـی عێـراق. لە مـاوەی سـێ رۆژدا دەیـان هەزار قوربـانی توشـی گـازی موسـتارد بـوون کە DNAی مـرۆڤ دەگۆڕێـت و دەیسـوتێنێت و مـرۆڤ دەپوکێنێـت و تووشـی شـێرپەنجەی دەکـات. قوربانیەکـان هەروەهـا تووشـی گـازی سـارین بـوون کە دەتوانێـت مـرۆڤ بکوژێـت و فەلەجـی بکـات و تووشـی نەخۆشـی دەمـاری درێژخـایەنی بکـات. قوربانیەکـان توشـی گـازی کیمیـایی کوشـندەی دیـکەش بـوون. لە مـاوەی سـێ رۆژ بومباراندا لانیکەم ٥ هەزار سڤیل لە هەڵەبجە کوژران .

هێـرش بـۆ هەڵەبـجە تەنهـا نمـونەی هێرشـە کۆمەڵکوژەکـانی رژێمـی پێشـووی عێـراق بە چەکگەلـی کیمیـایی نەبـوو، بەپـێچەوانەوە هێرشـەکەی هەڵەبـجە تەنهـا یەکـێ لە رووداوەکـانی شـاڵاوێکی بەرفـراوان

---

[323] جۆزیـف ئیسـادۆر لیبێـرمەن لە سـاڵی ١٩٨٩ تـا ئێسـتا نـوێنەری هەرێمـی کۆنیکتـۆتە لە ئەنجـومەنی پیرانـی ئەمریکـا. لیبێـرمەن لە سـاڵی ٢٠٠٦ ئەنـدامی پـارتی دیمـوکرات بـوو بەڵام لە ٢٠٠٦ بەولاوە وەک ئەنـدامێکی سـەربەخۆ کـار دەکـات. لیبێـرمەن لە ٢٠٠٧ تـا ئێسـتا سەرۆکی کۆمیتەی ئاسایشی ناوخۆ و کاروباری دەوڵەت لە ئەنجومەنی پیرانە. وەرگێڕ

دژبە کوردەکـــــان بـــــوو کە بە ئەنفــــال ناســــراوە و ســــەدام حوســــەین و نەوکەرەکەی، عەلـــــی حەســــەن ئەلمەجیــــد ناســــراو بە عەلـــــی کیمیــــایی بەڕێوەیـــــان دەبــــرد. لە مــــاوەی ١٨ مانگــــــدا لەنێـــــوان ١٩٨٧ و ١٩٨٨ هێزەکــــانی ســــەدام حوســــەین چەنــــد هەزار گونــــدی کوردنشــــینی عێراقیــــان کــــاول کــــرد و نــــزیکەی ١٠٠ هەزار کــــوردی عێراقیــــان کوشــــت کە زۆربەیــــان خەڵکی مەدەنی بوون.

لانـــیکەم ٤٠ هێرشــــی کیمیــــایی لە مێــــژوودا تۆمــــار کــــراوە بەڵام لە مێــــژووی مرۆڤایەتیــــدا ئەمە یەکەمجــــارە کە دەوڵەتێــــک چەکــــی کۆمەڵکــــوژی دژی هاووڵاتیــــانی خــــۆی بەکارهێنابێــــت. ســــمانتا پــــاور[324] لە کتێبەکەیــــدا بە نــــــاوی" کێشــــــەیەک لە دۆزەخەوە"[325] کە خەڵاتــــــی پــــــولیتزری[326] بــــــردوەتەوە کیمیابــــــارانی هەڵەبــــجەی شــــیکردوەتەوە. ڕووداوەکــــــانی هەڵەبــــجە کە لەو کتێــــبەدا بــــاس کــــراوە جێگــــای بــــێ هیــــواییە. چەکــــی کیمیــــایی لە فڕۆکەگەلێــــک فڕێــــدراوەتە خــــوارەوە کە لە بەرزایەکــــی کەمــــدا بە سەر شاری هەڵەبجەدا فڕیون.

بە وتەی سمانســـا پــــاور گەڵــــێ لە بنەماڵەکــــان لەو پەناگــــا ســــەرەتاییانەدا مــــردوون کە لە حەوشــــەی ماڵەکانیانــــدا دروســــتیان کردبــــوو. کاتێــــک کە گــــازی کیمیــــایی لە درزی پەناگاکانیــــانەوە چــــووە ژورەوە، بە تــــرس و تۆقــــان بەرەو شــــەقامەکان هەڵاتــــن و بینیــــان کە لاشــــەی ئەنــــدامانی

---

324 Samantha Power
325 A Problem From Hell
326 Pulitzer

بنەماڵەکانیـــان و دۆســـتەکانیان وەک نمـــوونەی نـــوێی پـــۆمپیئی[327] وشـــک بووە.

چەنـــد کەس لە پشـــتی بێشـــکەی منـــداڵێکەوە کەوتبـــوون، چەنـــد کەس دەســـتی منـــداڵەکانیان گرتبـــوو یـــان تونـــد منـــداڵێکیان لە بـــاوەش گرتبـــوو بـــۆ ئەوەی لە مـــردن بیانپـــارێزن، چەنـــد کەس لە نـــاو ئوتومـــوبیلێکەوە بە ئـــارامی مردبـــوون. هەمـــوو ئەوانەی کە بەر چەکـــی کیمیـــایی کەوتـــن خێـــرا نەمـــردن، هەنـــدێکیان کە گـــازی کیمیاییـــان مژیبـــوو بە چنگەمـــاش لە نـــاو شـــاردا دەگەڕان، کیمیـــایی کـــوێری کردبـــوون، کـــۆنترۆلی خۆیـــان لە دەســـتدابوو، قاقـــا پێـــدەکەنین یـــان بە هـــۆی ئەوەی دەمارەکانیـــان بـــاش کاری نەدەکرد بە سەر دەست و پێدا بەڕێگادا دەڕۆیشتن.

لە ســـاڵیادی ئەم هێرشـــە ترســـناکە بـــۆ هەڵەبـــجە داوا لە هاوکـــارانم دەکەم بیـــر لەو وانانـــــانە بکەیـــــنەوە کە هەڵەبـــجە پێمانـــــدەڵێت. ئەوە کە لە هەڵەبـــجە روویـــدا دەبـــێ وەبیرمـــان بهێنێـــتەوە کە بەداخەوە شـــتێک وەک شـــەیتان لە جیهانـــدا هەیە و ئـــێمە لە ویـــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا نەتەنهـــا دەبـــێ ئاسایشـــی خۆمـــان بپـــارێزین بەڵکـــوو دەبـــێ پارێزگـــاری لە بـــایەخە هەرە گرنگەکانمـــان بکەیـــن هەرکاتێـــک لەگەڵ مەترســـی رووبەڕوو بـــوەوە. هەڵەبـــجە دەبـــێ ئەوەمـــان وەبیـــربێنێتەوە کە هەنـــدێ دەســـەڵاتدار لە دنیـــــادا هەن کە رەفتارەکانیـــــان لەگەڵ بنەڕەتیتـــــرین یاســـــاکانی مرۆڤـــایەتی ناتەبـــایە و تەنهـــا بیـــر لە دەســـەڵاتی خۆیـــان دەکەنەوە و

[327] پـــۆمبیئی (Pompeii) شـــاریکە لە ئیتالیـــا کە لە ٢٤ی ئـــابی ســـاڵی ٧٩ی زایینـــی واتـــا نـــزیکەی ١٩٣٣ ســـاڵ لەمەوپـــێش بـــوو بە ژێـــر ئـــاگر و خۆڵەکـــۆی گڕکـــانی "مۆنـــت ویســـیوس" و لە ئەنجامدا نزیکەی دوو هەزار کەس لە دانیشتوانەکەی کوژران. وەرگێڕ

دەیانەوێت هەموو کارێکی پێویست بۆ راگرتنی دەسەڵاتی خۆیان ئەنجام بدەن (بێ ئەوەی بۆیان گرنگ بێت کە کارەکانیان چەندە دڕندانە و سەرکوتکارانەیە).

هەڵەبجە دەبێ ئەوەمان وەبیربهێنێتەوە کە بوونی چەکی کۆمەڵکوژ لە دەستی دەوڵەتە یاخییەکان زۆر مەترسیدارە و ئێمە و هاوپەیمانەکانمان دەبێ ئامادەبین رێوشوێنی نائاسایی بەکاربێنین بۆ ئەوەی نەهێڵین مەترسیدارترین رژیمەکانی جیهان دەستیان بگات بە مەترسیدارترین چەکۆچۆڵەکانی جیهان، و لە کۆتاییدا دەبێ هەڵەبجە ئەوەمان وەبیر بێنێتەوە کە سەرەڕای هەموو ئەو هەڵە و کارە خراپانەی کە ئیدارەی بوش لە کاتی شەڕی عێراق ئەنجامیدا، سەرجەم ئەو کەسانە کە بایەخ بە مافی مرۆڤ دەدەن دەبێ زۆر مەمنوون بن کە ئێستا سەدام حوسەین و رژیمە ترسناکەکەی فڕی دراوەتە ناو زبڵدانی مێژوو. ئەگەر کەسێک گومانی لەوەدا هەیە کە جێهان بێ سەدامی لەناوچوو جێگایەکی باشتر و ئەمنترە ، ئەوەندە بەسە سەیری ئەو شتە بکات کە ٢١ ساڵ لەمەوپێش لە رۆژێک وەک ئەمڕۆ لە هەڵەبجە روویدا.

بیست ساڵ لەمەوپێش دانیشتوانی ناوچە کوردنشینەکانی عێراق لە لایەن یەکێ لە دڕندەترین و دیکتاتۆرترین دەسەڵاتدارانی سەدەی بیستەمەوە دەرکران و گوندەکانیان چۆڵکرا بەڵام بە خۆشییەوە مەسەلەکە لەوێدا کۆتایی پێنەهات. ئەمڕۆ لە سایەی پاراستنی ناوچە لەلایەن ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە کوردەکانی عێراق ناوچەکەیان ئاوەدان کردوەتەوە و ناوچەکەیان رووی لە گەشەکردن و

بـــــوژانەوەیە. شـــــارە گەورە کوردنشـــــینەکان واتـــــا هەولێـــــر، ســـــلێمانی و دهـــــۆک ئەمنتـــــرین شـــــارەکانی عێـــــراقن و لە رووی ئـــــابووریەوە گەشـــــە دەکەن و گەلـــــی کـــــورد کە پێشـــــتر گێـــــرۆدەی دەســـــتی دیکتـــــاتۆری بـــــوو ئێســـــتا بـــــووە بە یەکـــــێ لە باشـــــترین و وەفـــــادارترین هاوپەیمانەکـــــانی ئەمریکا لە سەراسەری جیهاندا.

رێبەرانـــــی حکـــــومەتی هەرێمـــــی کوردســـــتان هێشـــــتا لەگەڵ گیروگرفـــــت رووبەڕوون و پێویســـــتە زیـــــاتر بە دوای چاکســـــازی سیاســـــی و ئـــــازادی ئابووریـــــدا بـــــڕۆن. دەبـــــێ بەرەنگـــــاری گەنـــــدەڵی ببـــــنەوە و درێـــــژە بە کـــــارکردن لەگەڵ دەوڵەتـــــی بەغـــــداد بـــــدەن کە بە شـــــێوەیەکی دیموکراتیـــــک هەڵبژێـــــردراوە بـــــۆ ئەوەی ناکۆکییەکـــــان لە ســـــەر نـــــاوچە دابڕاوەکـــــان، بەتـــــایبەت کەرکـــــووک بە شـــــێوەی ئاشـــــتیخوازانە (نە تونـــــدوتیژانە) چارەسەر بێت و پێشموایە کە هەروا دەکەن.

لە راســـــتیدا ٢١ ســـــاڵ پـــــاش کارەســـــاتی هەڵەبـــــجە، لە ســـــەرەتای ئەم ســـــەدەیەدا کوردەکـــــانی عێـــــراق ســـــەرەنجام گەیشـــــتن بە مـــــافی خۆیـــــان و دەوری خۆیـــــان لە دروســـــتکردنی داهـــــاتووی وڵاتـــــی گەورەی عێراقـــــدا گێـــــڕا کە ئەوان بەشـــــێک لەم وڵاتەن. عێـــــراق وڵاتێکـــــی پڕکێشـــــەیە و کـــــاتە ســـــەختەکان هێشـــــتا لەپـــــێش عێراقـــــدایە. بەڵام ئەمـــــڕۆ کوردەکـــــانی عێـــــراق ئەو مافانەیـــــان هەیە کە هاووڵاتیـــــانی دیـــــکەی عێـــــراق هەیـــــانە و نوێنەرەکانیـــــان لە پارلمـــــانی بەغـــــدادا بەشـــــدارن کە بە شـــــێوەیەکی دیموکراتیک هەڵبژێردراون.

لە راســـــتیدا ئێســـــتا یەکـــــێ لە دادپەروەریـــــیە گەورەکـــــانی مێـــــژووی هاوچەرخمـــــان بەدیهـــــاتووە کە گەورە کـــــوردێکی نیشـــــتمانپەروەری عێراقـــــی

و خەباتکـــــاری رێگـــــای ئـــــازادی و دۆســـــتێکی گەورەی ویـــــلایەتە یەکگرتوەکـــانی ئەمریکـــا واتـــا جەلال تاڵەبـــانی وەک ســـەرۆک کۆمـــار هـــاتووەتە جێگـــای ســـەدام حوســـەینی دیکتـــاتۆری شەیتانســـفەت کە فەرمـــانی کۆمەڵکـــووژی دەیـــان هەزار کـــوردی دەرکـــرد. ئەمە شـــتێکە کە ٢١ ساڵ لەمەوپێش بۆ کەسوکاری قوربانیانی هەڵەبجە وێنا نەدەکرا.

ئەمـــرۆ کە قوربانیـــانی هەڵەبـــجە وەبیـــر دێنیـــنەوە ، دەبـــێ سپاســـی خـــودا بکەیـــــن بە بـــــۆنەی ئەو پێشـــــکەوتنە گەورەیەی کە لە رۆژە تاریـــــک و شـــەیتانیەکەی ٢١ ســـاڵ لەمەوپێشـــی هەڵەبـــجە تـــا ئێســـتا بەدی هـــاتوە، پێشـــــکەوتنێک کە ئەنجـــــامی بـــــوێری و قوربانیـــــدانی کوردەکـــــان، عێراقییەکان و هەروەها ئەمریکییەکان بووە.

لەسێدارەدانی خێرای سەدام حوسەین نادادپەروەری بوو دەرهەق قوربانیانی ئەنفال

ئەنجوومەنی نوێنەران

١٦ی ئاداری ٢٠٠٩

کۆنگرێسمەن هوارد بێرمەن[328]:

خاتونی سەرۆکی ئەنجومەن، ٢١ ساڵ لەمەوپێش لە ١٦ی ئاداری ١٩٨٨ رژێمی سەدام حوسەین یەکێ لە ترسناکترین تاوانەکانی مێژووی هاوچەرخی ئەنجامدا. کەڵکوەرگرتنی هەمەلایەنەی رژێمی عێراق لە چەکی کیمیایی بۆ کاولکردنی شارۆچکەی هەڵەبجە لە کوردستانی عێراق بووە هۆی قوربانیبوونی درندانەی هەزاران ژن، پیاو و منداڵی بێ گوناح و زیاتر لە هەزاران کەسی دیکەی بۆ هەمیشە بریندار کرد.

پاش تێپەربوونی ٢٠ ساڵ بەسەر کۆمەڵکوژی هەڵەبجە، خەڵکی هەڵەبجە هێشتا گیرۆدەی ئاسەوارەکانی ئەو هێرشە درندانەیەن. نەخۆشییە درێژخایەنەکان لەوانە شێرپەنجە و نەخۆشی زگماکی، دەمار و دەماخ، لەبارچوونی منداڵ، منداڵدارنەبوون و ناتەواو بەدەنیاهاتنی منداڵ لە ناوچەی هەڵەبجە بەربڵاوە و زیانێکی قەرەبوونەکراویشی گەیاندووەتە ژینگەی ناوچەکە.

ئەم کێشە تەندرستی و ژینگەییە جددییانە بووەتە کەندوکۆسپ لە سەر رێگای گەشەکردنی هەمەلایەنەی ئەو کەسانەی کە لە هەڵەبجە و ناوچەکانی دەوروبەری دەژین. بەداخەوە هەڵەبجە تەنها شوێنێک

---

[328] Howard Berman

نەبــوو کە رژێمــی پێشــووی عێــراق بە چەکــی کیمیــایی هێرشــی کردەســەر بەڵکــوو تەنهــا یەکــێ لەو شــوێنانە بــوو کە بــووە قوربــانی شــالاوی بەرفــــراوان و بە ئەنقەســـــتی ئەنفــــال کە بە ئامــــانجی قەڵاچــــۆکردنی دانیشتوانی کوردستانی عێراق ئەنجامدرا.

شـــالاوی ئەنفــــالی ١٩٨٨ بـــووە هـــۆی کـــوژرانی ١٨٠ هەزار کەس. هێزەکـــانی عێــراق لە نیســـانی ١٩٨٧ تـــا ئـــابی ١٩٨٨ چەکـــی کیمیـــایی و بیۆلۆژیکیـــــان دژی دانیشـــــتوانی زیـــــاتر لە ٢٥٠ شـــــارۆچکە و گونــــــد بەکارهێنـــــا. توێژینەوەکـــــان نیشـــــان دەدات کە لە کـــــاتی کیمیابـــــارانەکەدا زیـــاتر لە نیـــوەی دانیشـــتوانی ئێســـتای هەڵەبـــجە کەوتـــنەبەر گـــازی کیمیایی تۆکسیک[329].

لە ٣٠ی کـــانوونی دووەمـــی ٢٠٠٦ ســـەدام حوســـەین بە تـــاوانی کوشـــتنی ١٤٨ هـــاوڵاتی عەرەبـــی شـــیعەی دۆجەیـــل کە لە باشـــووری ناوەراســـتی عێـــراق هەڵکەوتـــووە، لەســـێدارەدرا. ئەو کەیســـە پـــێش لە کەیســـی ئەنفـــال بەڕێوەچـــوو و دەرچـــوونی حـــوکمی لەســـێدارەدانی ســـەدامی لـــێکەوتەوە. لەبەر ئەوەی کە بە گـــوێرەی یاســـای عێـــراق، ســـزای لەســـێدارەدانی ســـەدام دەبوایـــا خێـــرا پـــاش دەرچـــوونی حـــوکمەکەی جێبەجـــێ بکرێـــت، تاوانەکـــانی دیـــکەی ســـەدام، لەوانە کۆمەڵکـــوژی ئەنفـــال لە دادگـــادا تـــاوتوێ نەکـــرا. لەســـێدارەدانی خێـــرای ســـەدام حوســـەین نـــادادپەروەری بـــوو دەرهەق ئەوانەی کە لە ئەنفـــال بە شـــێوەی درنـــدانە کـــوژران، برینـــدار کـــران و زەرەر و زیانیـــان لـــێکەوت و بە کـــورتی ئەم قوربانیانە لە رۆژی خۆیان لە دادگا بێبەشکران.

---

[329] toxic

ئێستا گەلێ لە کوردەکان لەوە دەترسن کە جیهان قەد لە گەورەیی کارەساتی هەڵەبجە تێنەگات کە توندترین جۆری چەکی کیمیایی دژی هاووڵاتیانی مەدەنی لە مێژووی هاوچەرخدا لەوێ بەکارهێنراوە. کەوابوو زۆر پێویستە کە شاڵاوی ئەنفال و کۆمەڵکوژی هەڵەبجە بەڵگەمەند بکرێ و یادی بکرێتەوە و لە ئاستی نێونەتەوەییدا وەک تاوانی ژینۆساید دژی گەلی کورد بە فەرمی بناسرێت.

بەڵام ئێمە دەبێ شتی زیاتریش بکەین. لەساڵیادی کارەساتی ١٩٨٨ی هەڵەبجەدا، جیهان نەتەنها دەبێ یادی ئەو کەسانە بەرز رابگرێت کە لە هەڵەبجە بوونە قوربانی بەڵکوو دەبێ یارمەتی ئەو کەسانەش بدات کە هێشتا گیرۆدەی دەستی ئاسەوارەکانی ئەو هێرشن. ئەمە رێگایەکی باشە بۆ ئەوەی جیهان شایەتی بۆ کارەساتی هەڵەبجە بدات کە یەکێ لە دزێوترین تاوانەکانە کە جیهان بینیویەتی.

وێنەی هەندێ لە بەڵگەنامەکان

What Iraq Admitted About its Chemical Weapons Program

Allied leaders went to war believing that the chemical agents, equipment and munitions Iraq declared to United Nations weapons inspectors by no means constitute the nation's entire chemical weapons cache. The declared materials do offer a glimpse at the extent of the program, as well as where Iraq obtained the materials to produce its chemical weapons.

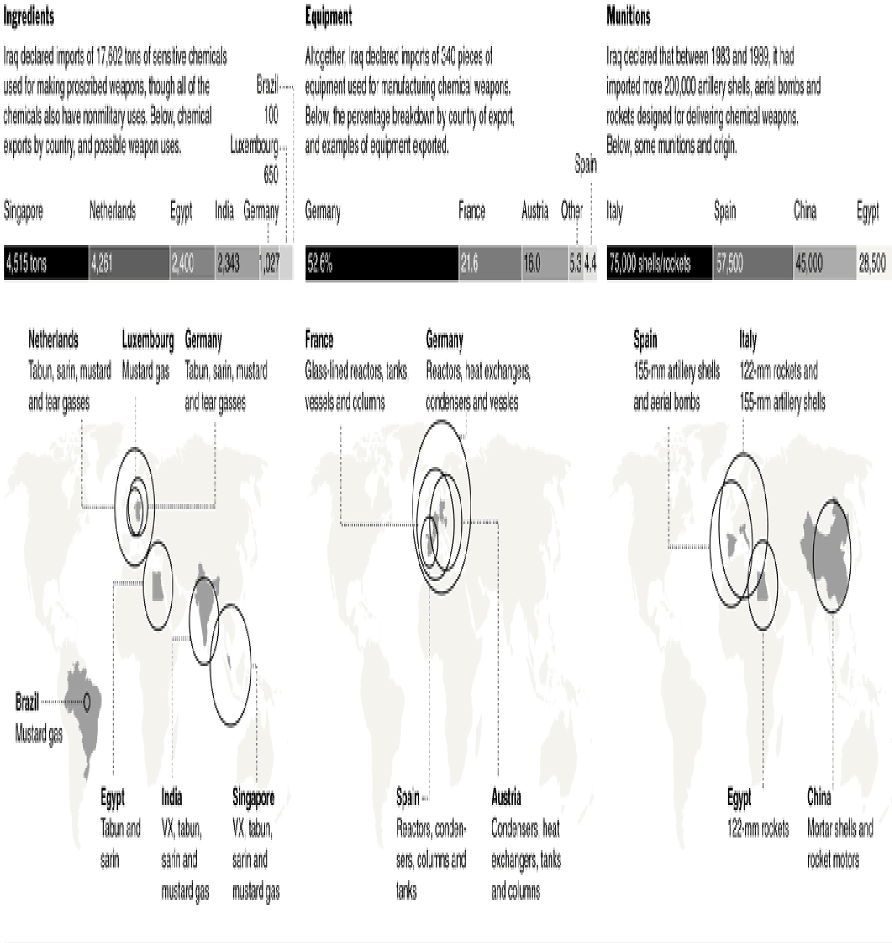

Source: Wisconsin Project

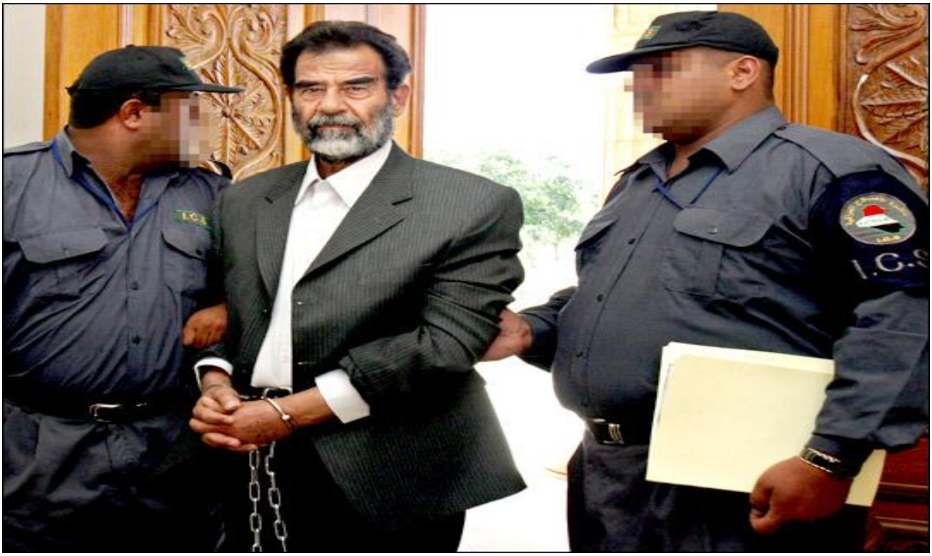

Error!

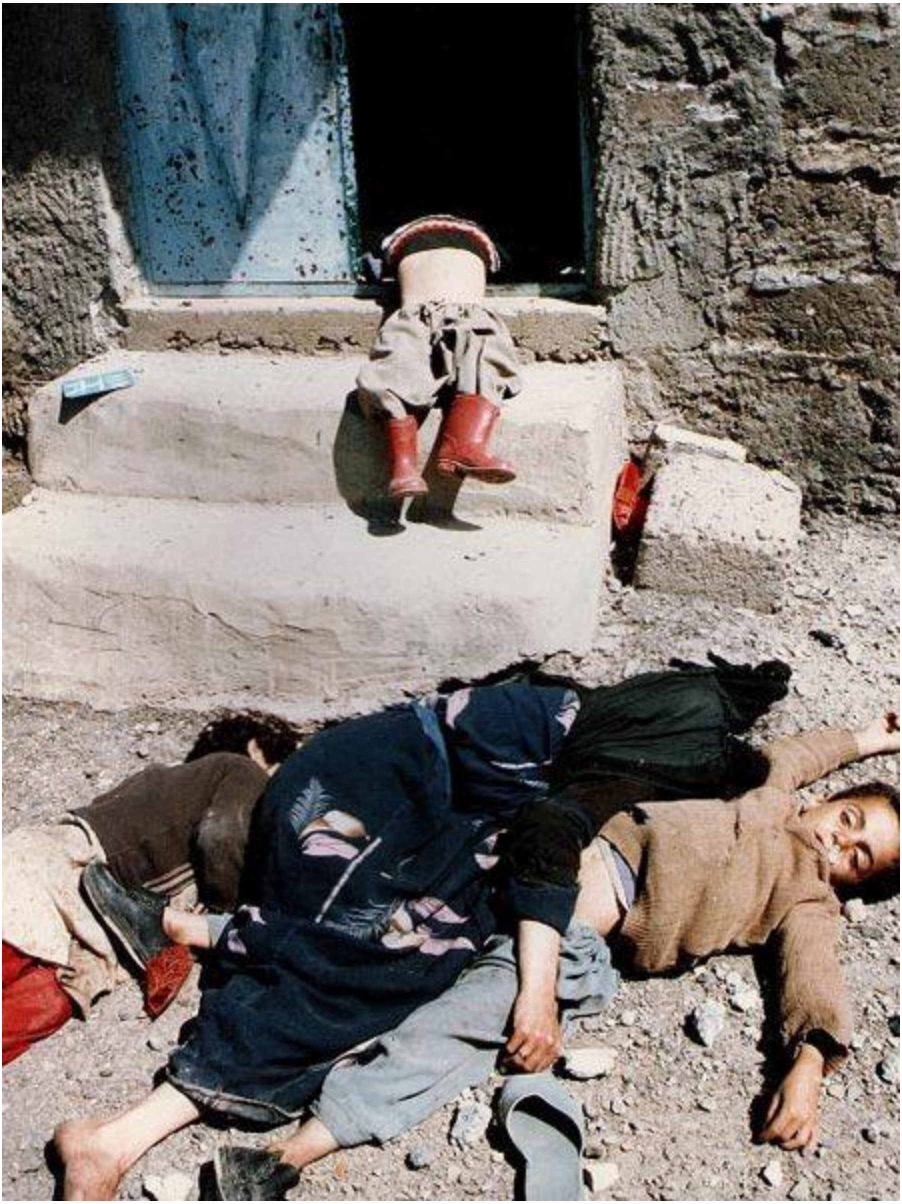

KURDISTAN NEVER FORGET
THE ANFAL CAMPAIGN
In Iraqi Kurdistan it resulted in the deaths of more than 180,000 civilians, most of whom were
buried alive in the desert near the border between Iraq and Saudi Arabia. They were killed

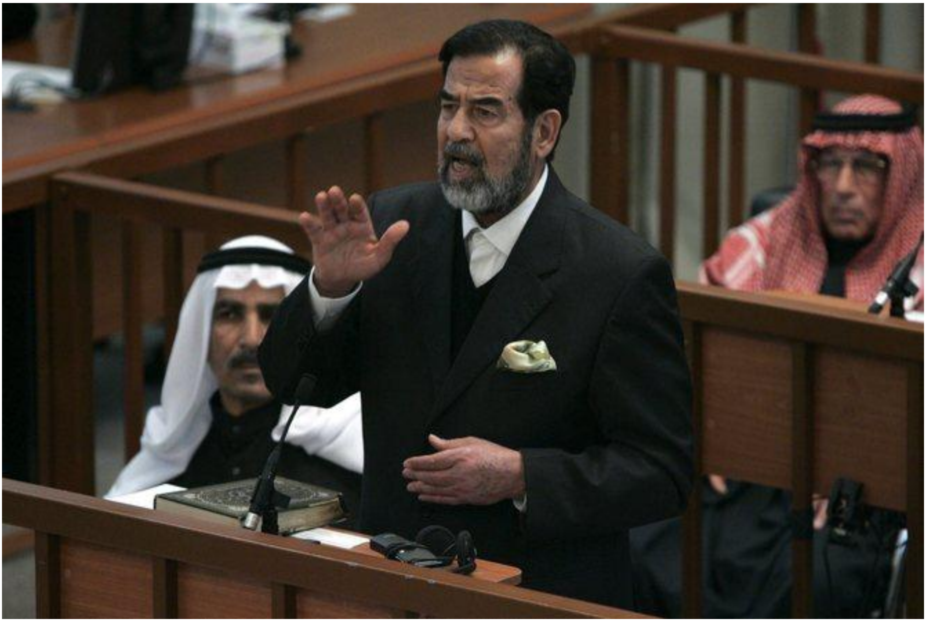

© KNP

1983: REAGAN ADMIISTRATION
DEPOSED IRAQI PRESIDENT
SADDAM HUSSEIN
BUSH DEFENSE SECRETARY
DONALD RUMSFELD
FROM NATIONAL ARCHIEVES

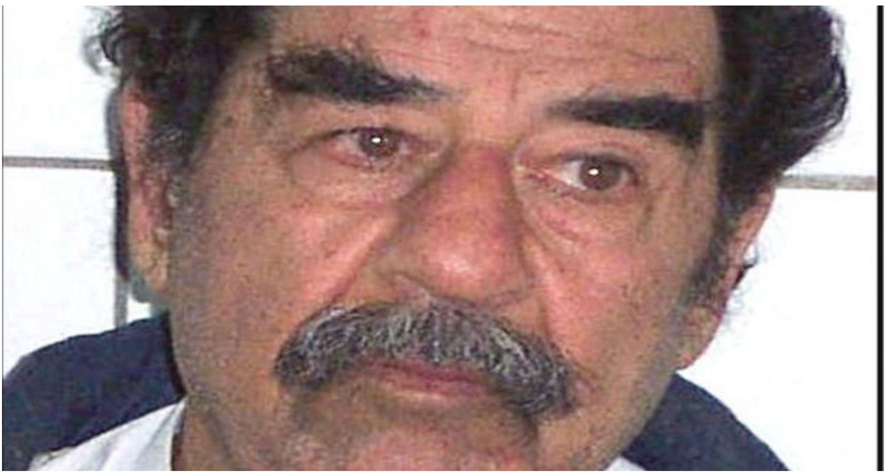

Reuters / Nikola Solic

10/18/2005
www.penase.com

Rudaw.net

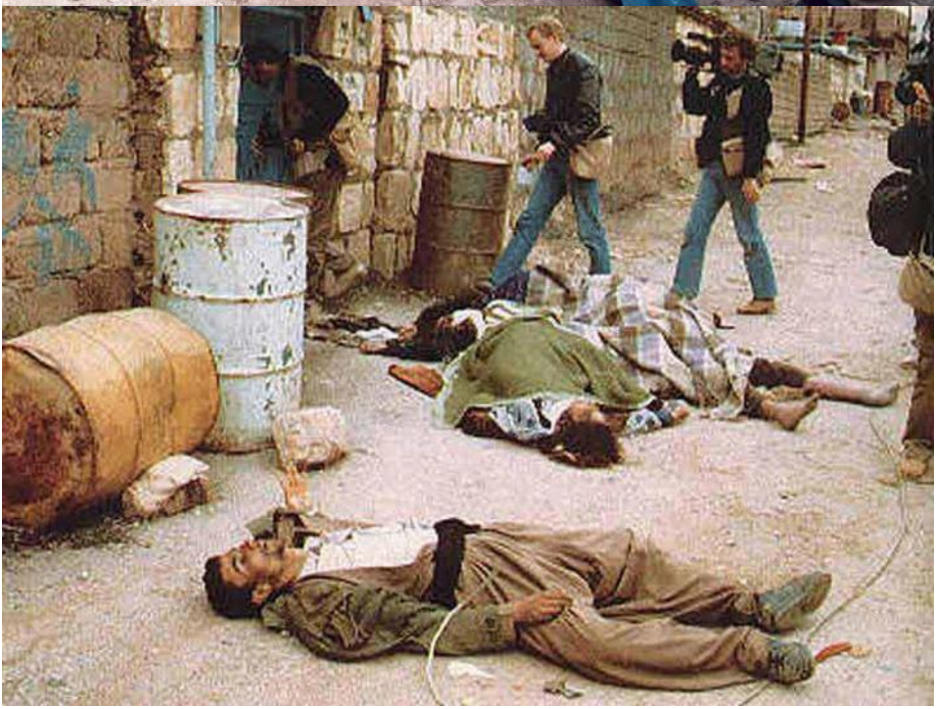

kirkuk now

10 14:57

کتێبەکانی دیکەی وەرگێڕ:

١- **مێژووی پەیوەندیەکانی کورد و ئەمریکا**، ٧٢٠ لاپەڕە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٢

٢- **سیاسەتی ئەمریکا لە کوردستان لە ڕوانگەی پسپۆڕانی ڕۆژئاواییی،** چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١١

٣- **کوردستان و کورد لە ڕوانگەی نەخشەوانییەوە**، ٥٢٠ لاپەڕە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٩

٤- **کوردستانی عێراق لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ویلاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا**، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ٨٥٠ لاپەڕە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، **٢٠٠٩**

٥- **کوردستانی ئێران و تورکیا لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا**، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە،٧٥٠ لاپەڕە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر،٢٠٠٩

٦- **تراژیدیای کورد**، ژیرار شالیان، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠١٠

٧- **کولتوور و ناسنامەی کورد**، فیلیپ کرینبروک- کریستییەن ئالیسۆن، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٨

٨- **تراژیدیا کوردان (راپۆرتەک ژبۆ نەتەوەییێن یەکبوویی)**، ڤەرگەرا ژ ئینگلیزی بـۆ کوردیـا کورمـانجی، چاپخانـەیـا وەزارەتـا رۆشـنبیری، هـەولێر ،٢٠٠٨، وەشانخانا لیس، دیاربەکر، ٢٠١٢

٩- **بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی تورکیا** (پاول وایت)، وەرگێـران لە ئینگلیزییەوە.

١٠- **ناسیونالیزمی کورد و روانگەی رۆژئاوا**، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، دەزگـای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠١٢

١١- **شۆڕشی ئەیلوول لە بەڵگەنـامە نهێنییەکـانی ئەمریکـادا**، ئامـادەکردن و وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ٧٤٠ لاپەڕە، دەزگای ئەندێشە، سلێمانی، ٢٠١٢